

AA0004047999

UC SOUTHERN REGIONAL LIBRARY FACILITY

REESE LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY OF CALIFORNIA.

Received *Mar. 27* 1893.

Accessions No. *50193*. Class No. *767*
V212

PA

6105

V24

v.16 Valpy -

Delphin classics.

Southern Branch
of the
University of California
Los Angeles

Form L 1

PA
6105
V24
v.16

This book is DUE on the last date stamped below

Form L-9-15m-8,'26

C. JULII CAESARIS

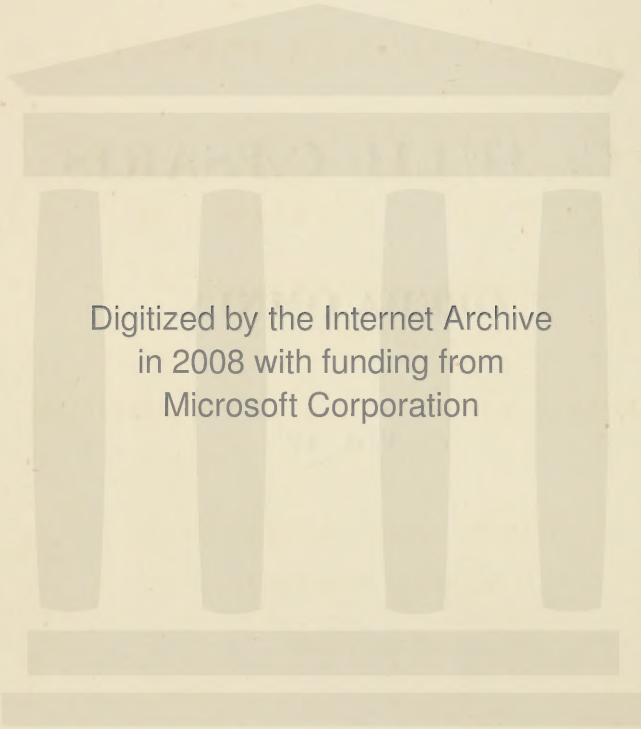
OPUS ORATIO

701 10

C. JULII CÆSARIS

OPERA OMNIA.

VOL. IV.

Digitized by the Internet Archive
in 2008 with funding from
Microsoft Corporation

UNIVERSITY OF CALIFORNIA
SOUTHERN BRANCH
C. JULII CÆSARIS

OPERA OMNIA

EX EDITIONE OBERLINIANA

CUM NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

J. CELSI COMMENTARIIS

&c. &c.

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

ET

INDICE LOCUPLETISSIMO

ACCURATE RECENSITA.

75937

VOLUMEN QUARTUM.

F

LONDINI:

CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.

1819.

UNITED STATES DEPARTMENT OF AGRICULTURE
SOUTHERN BRANCH
C. J. LILL GERALD

THE UNITED STATES DEPARTMENT OF AGRICULTURE
WASHINGTON, D. C.

IN THE OFFICE OF THE DIRECTOR
WASHINGTON, D. C.

NO. 50693

U. S. GOVERNMENT PRINTING OFFICE

RECEIVED AT THE OFFICE OF THE DIRECTOR

WASHINGTON, D. C.

1917

1917

U. S. GOVERNMENT PRINTING OFFICE

F

1917

U. S. GOVERNMENT PRINTING OFFICE

1917

dum. Interpolate in Lovan. *eodem cursu confugerent*. Latere quid videtur. Dein non male Manutius conjicit *quisquam omnium*: ut cum aliis auctor noster loquitur sæpissime.

LXX. 3 *Præter spem acciderant, ejus*] Deleta virgula, quæ in Lipsii, Scaligeri, nuperisque editt. obtinuit, rescribendum *præter spem acciderant ejus*, nisi cum Rom. Med. Ven. Berold. Steph. malis, ordine verborum mutato, *præter spem ejus acciderant*. Davis.

5 *Equitesque ejus, angustiis, portisque a Cæsaris militibus occupatis*] In Ms. Cujac. v. c. nostro, Pet. Palat. ac Bong. reperio, *angustis portis, atque his a Cæsaris militibus occupatis*. Sed non damno vulgata, quia infra dicit Cæsar: 'non illi angustias præoccupatis castris.' Vossius. *Angustis portis atque his a C.* inveni etiam in Leidd. Lov. et Voss. atque Edd. primis, Vasc. Steph. aliisque. Vide etiam Manut. In Leid. sec. est *angustis p. atque aliis*.

10 *Propriam et expeditam Cæsaris victoriam*] In Petav. *propriam expeditam*. Mihi illud *propriam* aures offendit. Scio quidem dicere Hirtium de Bello Alexandr. 'victoriam sibi propriam a diis immortalibus portendi:' et de Bello Africano: 'victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur.' Sed alia ibi res est. Ego hic multo malim legere: *victoriam prope jam expeditam*. Certe si propria jam erat victoria, nihil opus addere *expedita*: si *expedita* tantum, nondum *propria*. Sed iudicium aliorum esto. Vossius. *Victoria propria* est perpetua, qua locutione usus est Hirtius Bell. Afric. capp. 32. et 72. At mirum sane esset, si Cæsar ex victa hostium legione tantum commodum sperasset. Omnino itaque reponendum *prope jam expeditam*, ut diserte exhibet Ms. Norvic. Livius XLV. 41. 'Ad alterum *prope jam expirantem* veni.' Hilarius ad Con-

Dolph. et Var. Clas.

stant. p. 211. edit. Basil. 'Prope jam nemo Christi est.' Terentius Heaut. act. i. sc. 1. 46. 'Prope jam ut pro uxore haberet.' Vide et vs. 52. Davis. *Et abest quoque a Lovan.* In Leid. pr. Scalig. et Voss. exaratur *propriam expeditamque*; certo indicio, mendam subesse. Quare omnino accedo viris doctis scribentibus *prope jam*. cap. 81. 'Quæ prope jam matura erat.' B. Alex. c. 64. 'prope jam instituta opera.'

LXXI. 1 *Desideravit milites DCCCCLX*] Plutarchus de duobus millibus, Orosius de quaternis ait. In Celso nihil hac de re invenio. Vossius.

2 *Equites R. * Felginatem, Tuticanum, &c.*] Etsi non probò vv. cc. lectionem, non dubito tamen adscribere, quia immane quantum a vulgata abit: *Equites Ro. cccc et Tuticanum Gallum, Senatoris filium, et a Placentia c, et a Puteolis c, et a Capua x sacrati viri et x Trib. militum, et centuriones xxx.* Sic Palatin. et Bong. nisi quod hic pro *Tuticanum* depravate habet *Tutianum*: et pro xxx. xxxii. Qui numerus et in Mss. Cujacii, ac Pet. et v. c. nostro reperitur. Orosius habet *centuriones xxii*. Sed pro *Felginatem* Petav. et v. c. noster constanter habent utroque loco *Fleginatem*. Vossius. Variant Mss. Codices nonnulli veteres habent, *Cæsar desideravit*—*notos equites Rom. cccc*, (Al. ccc) *et Tuticanum* (Al. *Felginatem Tuticanum*) *Gallum, Senatoris filium, &c.* Ms. Reg. et Edit. Rom. habent, *Cæsari desiderati sunt*—*noti equites*—*et Tuticanus Gallus, Senatoris filius; et a Placentia c; et a Puteolis c; et a Capua x sacrati viri, et x Tribuni militum, et Centuriones xxx.* (Al. xxxii.) Clark. Sine dubio locus hic in mendo cubat. Nam pro *Cæsar* habent Mss. mei omnes *Cæsaris*. *Desiderati sunt m. cmlx et noti equites R. cccc*. ac cetera in nominativo legas etiam in Carr. Palat. Bong. Leid. sec. Edd. Med. Ven.

Cæsar

5 C

Flor. Vascos. Steph. Gryph. post. aliisque. Glandorpius legebat *CLX*, *equites cō et notos equites Romanos*. Mili etiam omnino videtur numerus *equitum* excidisse, quorum notissimos tantum nomine signaverit Cæsar. *Fleginatem* habet quoque Leid. pr. *Flenat*. Vossianus, utroque loco: primo *Fl.* seu *Flavium* legit Manutius: dein *c.* non est in Voss. Inepte autem additur in nonnullis præpositio *a Plac.* et *a Putcolis*. Vide ad I. 24. ‘*Cn. Magius Cremona.*’

4 *Gravium*] Manutius notavit, in aliis libris legi *Granium*. Hoc ego cum invenerim in Leid. pr. Vossiano, Scalig. et Lovaniensi, recipere non dubitavi. Est enim notissimum *Gravium* nomen in litteris et monumentis veterum: quamquam et *Gravii* occurrant. Sed Mss. sequendi sunt. *M. Sacrativirum* retinent Cujac. Petav. Scalig. Leid. pr. Voss. et Lovan. cum Edd. Ber. Man. Gryph. et *Sacrativirum* Plantin.

Tr. Mil. et Cent. xxx] Male habent Edd. Aldi et aliæ *Tr. Mil. I.* pro quibus *x* nonnulli, vel *et x. Trib. mil.* Manutius III subponit: sed numerum nullum habent recte Mss. quem bene sustulit Ciaccon. sub uno numero comprehendit Tribunos et Centuriones. Verum et ille numerus *xxx* est contra fidem *Mstorum*. Illi enim, mei certe, numero novem (nam in *Palat. xxx*) et Edd. principes, item Vascos. Steph. et aliæ habent *xxxii*. Quod idcirco revocare non dubitavi.

7 *Suorum terrore*] Elegantius multo Petav. Leid. pr. Vossian. *s. in terrore et fuga*: sensu clarissimo; nisi malis mecum *suorum vi*, a quibus præ terrore et fuga trudebantur. *Vi* sapissime abiisse in *rd* in monuerunt docti, et vidimus ad B. Gall. iv. 15. ‘*timore, lassitudine, vi fluminis oppressi.*’

9 *Hoc nomen obtinuit*] Male hæc verba suspecta sunt Ciacconio et Grutero: sequentia magis olent

Glossam. Sed ea sunt pro Cæsaris more interpretamentum priorum. *Obtinuit est ex eo tempore retinuit, non deposuit*. Vide omnino Gronovium et alios viros doctos ad Liv. III. 36. ‘*Perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.*’ Hinc apud Comicos *antiquum obtinere, antiquam rationem obtinere*.

10 *Sed neque in litteris neque in fascibus*] Petav. *Palat. Lovan. Leid. pr. sec. Voss.* (nec dubito de aliis) exhibent *sed in litteris, neque in fascibus*. Eleganter; quod non ceperunt editores. *Neque* aliquando in priori loco omitti solet. Confer Cel. Burm. ad Vellei. Patere. II. 45. ‘*Quique dicendi neque faciendi ullum nosset modum.*’

14 *Caussa*] In Voss. *cum*. In Leid. pr. non comparet; nisi inter *versus*. Quid si deleatur? *Ostentationis evæca*. Vide ad B. G. IV. 1.

Quo major perfugæ fides haberetur] Noli cum Ursino aut Ciacconio putare hunc esse corruptum locum: sanissimus est. *Perfugam* Cæsar per contumeliam vocat ipsum Labienum. Eundem errorem Rubenius Elect. I. 35. erravit: quod tamen in Cæsar illi novum non est. *Vossius*. *Ipsi* scil. *Labieno*, ut recte notavit D. Vossius; meritoque ridet Ursinum, Ciacconium, et Rubenium, qui nescio quid de hujus loci corruptione ineptiant. *Clark*.

LXXII. 6 *Alter alteri*] Placet, quod in *Msto Norvic.* legere est, *altera alteri*, nimirum pars exercitus. *Davis*. *Altera*. Ita emendavit Davisius ex Ms. Eliensi; ut sit *altera scilicet pars exercitus*. Sed et ferri posset vulgata lectio, *alter*; ut sit *alter* videlicet *exercitus* vel *miles*. *Clark*. Eliensi codici accedunt Petav. et Lovan. *altera*. Quare id hic loci prætuli: *a* excidit ob seq. *alteri*.

LXXIII. 13 *Qua facilitate inter medias hostium classes*] Sic solus Bongars. at Ms. Cujac. et Petav. ac Pa-

lat. qua felicitate, quare sic rescribo. Vossius. Supra in hac eadem re *Incredibili felicitate*. Quod et monuit Ciacconius; quare omnino *felicitate* reposui, confirmantibus id insuper Leid. pr. et Edd. Vasc. Stephani, Gr. post. aliisque, neque aliter exhibuit jam Clarkius.

17 *Ejus juri potius*] Fortunam intelligit, quæ, ut queritur Pedito Albinovanni Eleg. 1. 54. 'Injustum jus sibi ubique facit.' Editt. Rom. Ven. Beroald. hic exhibent *exercitus potius*; Ms. autem Norvic. *cujusvis potius*. Sic et alii Codd. Sed hæc varietas ex eo est orta, quod vim Cæsareæ locutionis non caperent Librarii. Davis. Ciacconiano codici concinit solus Leidensis sec. *ejus juri*. Quod sane eleganter dictum merito a Scaligero in textum receptum est. Sic Cicero pro Marc. c. 2. 'Maximam vero partem quasi suo jure fortuna sibi vindicat.' *Exercitus cum* Edd. primis habent Carr. et Bong. *cuiusvis* Bas. Vasc. Steph. sed *cujusvis* est in Mss. ceteris omnibus, ut et Edd. Aldi, Gryphii, Manutii: quod nequaquam tamen spernendum videtur. Sequitur enim statim, 'sive ipsorum perturbatio sive error aliquis, sive etiam fortuna.'

18 *Locum se tum ad dimicandum dedisse*] Ita Scaliger, qui textum corrupti magis, quam emendavit. Antea scriptum in editis codicibus erat *securum*. Sed in vv. cc. duobus erat *secum*, unde ille fecit *se tum*. Nihil minus potuit ad mentem Cæsaris dici: illud *securum*, quod in duobus manuscriptis Palat. et Petav. reperitur, multo ad veram lectionem propius accedit. Ego scribo *locum se tutum ad dimicandum dedisse*. Nam hoc imperatoris est, præstare, ut æquo et tuto loco pugnam milites capessant. At locum qualemcunque dare pugnantibus; id vero etiam possit, qui bella nunquam vidit. Quare ergo ad sui commendationem hoc

Cæsar dicat? Jam vero video in alio quoque codice, quem Brutus contulit, legi *se tantum*, pro *se securum*, quare certissima est conjectura nostra. Vossius. Editt. vett. *locum securum*: Jos. Scaliger edidit *locum se tum*, ex nonnullis Codd. qui *secum* exhibebant. Joan. Freinshemius ad Curtii iv. 14. 12. coniecit *locum se aptum* vel *tutum*, quæ quidem emendatio Vossio in mentem venerat. Pet. Victorius Var. Lect. xxx. 22. et Ald. Manutius reponunt *locum se æquum*; sed lancem deprimit Ms. Norvic. quem in hac editione sum secutus; pronomen enim reciprocum subaudiri posse, sexcentis exemplis constat. Davis. Quod edidit Scaliger, abjectum est et languidum. Quod voluit Vossius, quodque habent Editt. Vett. nimium est et insolens. *Opportunus* enim ad dimicandum potest esse locus aliquis, *tutus* et *securus* non potest. Vera lectio manifesto est vel Davisii *locum æquum*, vel Manutii, qui eodem reddit, et paulo est plenior, pauloque propius ad plurium Codicum scripturam accedit, *Locum se æquum*. Clark. Non dubitandum est de emendatione Victorii *se æquum*: nam in Pal. et Bong. ac Leid. sec. reperitur *securum*, ut in Edd. priscis; *secundum* in Voss. at *secum* in Scalig. Pet. Cujac. Lovan. et Leid. pr. *se tutum* placebat quoque Ciacconio.

22 *Interpellasset*] Sic ex Mss. et editt. Vett. restitui. Recentiores, Scaligeri errorem (ut opinor) typographicum fideliter secuti, ediderunt *interpellassent*. Clark. Atqui *interpellassent* inveni jam in Edd. Gryph. Manut. Plant. male: *interpolasset* Edd. primæ et aliæ. Rescripsi *interpellavisset* auctoribus Cujac. Scal. Petav. Leid. pr. Lovan. et Edd. Vascos. Steph. Gryph. post. Reliqui *interpellasset*.

23 *Quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret*] Gryphii editio: *quod si esset factum, et detrimentum in*

bonum verteret. Palatinus codex: *ut detrimentum in bonum verteret.* Ne hoc quidem recte. Rescribo, *quod si esset factum, fore ut detrimentum in bonum verteret.* Vossius. Edit. Gryph. habet *factum et detrimentum*, unde rescribit D. Vossius, *factum, fore ut detrimentum.* Mihi placet *quod si esset, futurum ut detrimentum, &c.* Phrasis est elegantissima, cujus exemplum suppeditat vir doctissimus Joan. Clericus ad Corn. Severi Ætn. vs. 504. Davis. *Factum; detrimentum in bonum verteret.* Sic Mss. Reg. Eliens. et Is. Vossii, alique; nisi quod nonnulli habeant corrupte, *verterent*; nonnulli, *ut detrimentum, &c.* D. Vossius (ex Mss. qui habent, *ut detrimentum, &c.* reponendum existimat *Quod si esset factum, fore ut detrimentum, &c.* Davisius paullo aliter; *Quod si esset, futurum ut detrimentum, &c.* Manutius et Cellarius, ex Carrariensi codice, *Quod esset factum detrimentum, in bonum verteret.* Ego in vulgata lectione, quæ ad Mss. proxime omnium accedit, nihil mutandum censeo. Quod habent Editt. et Mss. nonnulli, *verterent*, manifesto corruptum est. Nam ut exemplis allatis ostendit Davisius; verbum illud *vertere* sæpissime apud optimos Auctores usurpatur tanquam neutro-passivum, vel potius elliptice pro *se vertere.* Clark. *Ut minus bene addunt etiam Leid. pr. Lovan. et Palat. Vulgata lectio omnium est optima. In Leid. pr. est verteretur. Sed sæpe Terent. Res tibi vertat male vel bene: et ita passim. V. etiam Ciaccon.*

24 *In bonum verteret*] Editt. Vett. *verterent.* Male. Livius II. 27. ‘Periculum libertatis—in creditores a debitoribus verterat.’ Et c. 52. ‘Ea (mulcta) in caput vertit.’ Dicitys Cretensis II. 3. ‘Propere ad eum convertit.’ Et c. 28. ‘Cum magna præda ad suos convertit.’ Vide etiam not. ad B. G. v. 49. Davis.

LXXIV. 1 *Nonnullos signiferos ignominia notavit ac loco movit*] Hoc pro clementia Cæsaris, non more Romano. Nam qui signa amiserant, ignominiosa peribant morte. Unde apud Livium I. II. ‘Inermes milites, signo amisso signiferos, duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis caesos securi percussit.’ Obvia sunt exempla. Vossius.

7 *Superioris ordinis nonnulli*] Malim, si per Mss. liceret, *superiores ordines*, i. e. centuriones primorum ordinum et tribuni. Vide omnino ad B. G. VI. 7. ‘Tribunis mil. primisque ordinibus coactis.’ ‘Superiores ordines’ dixit etiam Cæsar VI. 40.

10 *Spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat: relictisque munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat*] Nunquam ita scripserat Cæsar; nam certum est ad Dyrriachium manenti metuendam fuisse famem. Ideoque alia loca petenda erant. Non ignoravit hoc Celsus, in quo legitur: ‘Nam neque victis tam cito in aciem reversurus sat fidebat, et reparandis animis spatium opus esse; neque præterea tam hostem, quam frumenti inopiam metuendam eo loci manentibus judicabat.’ Fulvius pro *relictisque legebat retentisque*: audaci conjectura, et phrasi, quam certum mihi nunquam a Cæsare mansisse. Codicum plerique pro vulgata stant, præter Palatinum, in quo itidem male est *reliquisque munitionibus.* Sed optimi duo, Vetus noster et Petavianus codex habent *relictis.* Haurio inde veram lectionem, certe sensum bonum, et distinguo: *Spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat relictis munitionibus. Magnopere rei frumentariæ timebat: itaque, &c.* Ne ipsa quidem invidia negabit commodiorem hic sensum esse: quare neminis censuram defugio. Non repugnam tamen, si quis inserto *et legat, et magnopere rei frumentariæ timebat.* Qualia a librariis sæpe omitti quo-

tidie in codicibus antiquis video. Sic omnia erunt multo clariora. *Vossius.* Cum manifestum sit Cæsarem non propterea rei frumentariæ timere, quod munitiones suas reliquisset; sed e contrario tum maxime rei frumentariæ timere, si ibidem locorum permansisset; emendandum existimat *Vossius*: *putabat, relictis munitionibus: et magnopere rei frumentariæ timebat.* Favet, quod in duobus Vir doctissimus Mss. et ipse itidem in Ms. Eliensi scriptum reppererim *relictis, non relictisque.* Nihil tamen minus defendi posse videtur etiam vulgata lectio, si illud *relictisque munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat,* ita accipiatur, ut dicat Cæsar, non propterea quod, sed quo tempore munitiones suas relinqueret, timere se rei frumentariæ; eamque ob causam, inter alias, castra alio movendum existimare. *Clark.* Ulcus est latens; nam rei certe frumentariæ potius erat timendum, si Cæsar milites in castris contineret. Hac de causa Petr. Ciacconius legendum putat *retentisque munitionibus.* Dionys. autem *Vossius* interpungit: *spatium interponendum ad recreandos animos putabat, relictis munitionibus; et magnopere rei frumentariæ timebat.* Et sane *Voss.* *Petav.* ac *Norvic.* *relictis, non relictisque, munitionibus exhibent.* Hæ tamen conjecturæ prorsus inanes videntur: minima mutatione rescribo, *relictisque in munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat.* Cæsar interponendum spatium putabat, ut animi militum recrearentur, adeoque intra munitiones eos cohibere cupiebat, si tamen id faceret, famem timebat; qua de causa e castris occultissime discessit, ac inde factum, ut et Pompeianorum peditum congressum et cibariorum inopiam vitaverit. *Davis.* cur. sec. *Que* abest quoque a *Leid.* pr. et *Vossiano.* Vide num *relictis munitionibus* significet idem, quod *retentis,* et quasi reliquis

manentibus. Sic certe *relictus* passim a nostro adhibetur, et in *retentis* plus semel corruptum est. Adi notas ad B. G. v. 19. ‘*Dimissis copiis, iv. milibus essedariorum relictis.*’

LXXV. 8 *Et quam scrissime ejus profectio cognoscetur*] Codices veteres quamplurimi, ‘*et ne citissima ejus profectio*’ &c. *Clark.* *Quam scrissime* primus edidit *Scaliger,* ut apud *Plin.* xv. 17. cum antea legeretur *ne citissima,* ut est in *Bong.* et *Palat.* *Faërnus* corrigebat *ne citissime;* atque ita inveni in *Leid.* sec. *Verum* Mss. *Ursin.* *Cujac.* *Petav.* *Scalig.* *Lovan.* *Leid.* pr. et *Voss.* habent *quam suetissime.* Quod non capio. An fuit *et ne quam citissime?* Ceterum de militari hoc instituto vide eruditissimos commentarios *Ill. Schelii* ad *Hygin.* p. 272. &c.

13 *Impeditos et perterritos*] Cum in *Pet.* *Scalig.* *Palat.* *Leid.* pr. et *Voss.* non sit copula, non displicet *Lovaniensis* Cod. lectio *itinere impedito perterritos.* Statim contra *expedito itinere,* et *ripis impeditis,* uti et c. 88. Vide etiam ad vii. 8. ‘*impedito et iniquo loco.*’ De *Genuso* adi sis *Cellarium.*

LXXVI. 4 *Intra vallum continuit*] Edit. *Rob. Stephani* A. D. 1544. exhibet *intra castrorum munitionem,* quam lectionem ab emendatorculo profectam arbitror, nam reliqui omnes Codd. repræsentant *intra vallum castrorum.* Sic Cæsar B. G. III. 17. ‘*Ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent.*’ Ita igitur et hic repone. *Davis.* Nam *Scaliger,* *Ursiniani* Codicis auctoritate motus, illam vocem temere delevit: cum quo tamen facit *Pal.* *Idem.* cur. sec. Quod exhibet *R. Stephanus,* inveni in *Leid.* pr. et *Scalig.* a manu prima. *Castrorum* addunt etiam mei, nec omiserunt *Cellarius* aut *Clarkius.*

17 *Millia procedit*] Ita ex Ms. *Regio* restituo. Editi omnes viii. *millibus procedit.* Minus recte. *Clark.*

Milia exhibent quoque Mss. Ciaccon. Leid. sec. et Pal. cum Edd. Vascos. Steph. Gryph. post. Stradae, *mīlium* Lovan. Al. *mil.*

LXXVII. 9 *Progressos consequi*] Plus adridet mihi, quod est in Lovaniensi *progressos*, ut et sensus postulare videtur. Ut ubique *pro* et *præ*, ita in hoc composito turbantur. Sic in Front. II. 7. § 20. 'Ipse *prægressus* cum copiis, quas habebat,' in nonnullis est *progr.* Alibi *præcedere* et *antecedere* dicit. Vide ad VII. 54.

LXXVIII. 13 *Obpugnaret—conaretur*] Sic Mss. Reg. Eliens. et Edit. Rom. Recte. Scaliger et Recentiores omnes *oppugnare—conaretur*. Quod minus apte convenit. Dicendum enim potius fuisset. *expugnare—conaretur*. Clark. *Obpugnaret* quidem exaratur in Carr. Lovan. ac Leid. sec. cum Edd. Med. Ven. et Flor. Sed reliqui et antiquiores cum ceteris Edd. jam ante Scalig. habent *obpugnare*, nisi quod in Leid. pr. sit *expugnare*, e Glossa. Non video, quid obstare possit in locutione *obpugnare—conaretur*, i. e. si tentaret, earum urbium oppugnationem. Unde contra *desperare obpugnationem*, quando obsidere urbem quis prohibetur, legitur c. 10. Immo plane, ut hic, ita apud Hirtium B. Afric. c. 29. 'oppidum *obpugnare*, ac vi inrumpere *conabatur*.'

17 *Et, quid fieri vellet, ostendit*] Vulgg. *ecquid fieri vellet, ostendit*. Sed omnes Codd. repugnant, quorum auctoritatem sum secutus. Davis. *Et, quid, &c.* Ita restituit Davisius, consentientibus Mss. omnibus et Editt. plerisque veteribus. Vocem miram, et Cæsari prorsus ignotam, *ecquid*, intulit hic nescio quis: quem secuti Scaliger et Recentiores. Clark. Istud *ecquid* ab Aldo profectum, quod Manutius, Scaligerque contra reliquas Edd. et Mss. omnes ac sanum sensum, et frequentem Cæsaris locutionem secuti sunt. Sexcenties dicit auctor *et, quid fieri vellet, aut velit,*

ostendit.

22 *Si Cæsar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima*] *Legæ, sin ab ora maritima, &c.* Sic paulo ante, 'si in Italiam transiret, *sin Apolloniam*,' &c. ita semper loquuntur optimi scriptores, ut sæpe monuimus. Davis. cur. sec. Hoc adeo perpetuum non est, ut non etiam si in disjunctione repetant: *præcessit, si Pompeius eodem contenderet, si in Italiam transiret, sin Apoll.* ubi plerique et optimi etiam Codices *si*. Immo vide ad VII. 66. et alibi sæpius. Pro *haberet* Ciaccon. conjicit frustra *habeat*, quia in suo invenit *habeat*.

LXXIX. 1 *Et suis ut esset auxilio*] Sic Mss. Reg. Eliens. et Vossii. Eleganter. Editi *studebat*, ut *suis esset auxilio*. Clark. *Et suis ut reposui* auctoritate Mstorum meorum omnium, Petav. Pal. Bong. Leidd. Scal. Lovan. et Vossii.

3 *Cæsarem Apollonia directo it. averterat*] Variant Mss. et Editi. Vulgata profluxit a Beroaldo, quem Aldus, Basil. Manut. Scaliger, et reliqui secuti sunt. Sed contra Mss. auctoritatem. R. Stephanus edidit *Cæsar Apolloniam a dir.* atque ita exstat in Bongars. Minus bene, licet *Apolloniam* sit quoque in tribus meorum. *A recto it.* est in Palat. Brant. et Leid. sec. *Recto itin.* simpliciter Lovan. unde Ill. Heinsius adscripsit *de recto itin.* quod et Ciacconio in mentem venerat, qui etiam, quia in Codice Achillis Statii erat *adverterat*, conjiciebat *Cæsar Apolloniam recto itin. diverterat*. Rectus fuisset *devert.* Vide ad Luc. II. 470. 'devertitque acies.' Audacius idem conjicit *Cæsar ab Apollonia rectum iter ar.* quia I. 14. 'iter ab Arare Helvetii averterant.' Verum Mss. meliores et plerique retinent, *Cæsarem Apollonia: et a dir.* vel *a directo itinere* restat in Mss. Ciacc. Petav. Cuj. Leid. pr. Voss. et Edd. primis, Vascos. Steph. Gryphii aliisque: quod mutatum

nō oportuit. II. 24. 'directo itinere abest.' B. Alex. c. 2. 'directæ plateæ.' *Averterat* autem est, fecerat, ut a recto itinere se versus viam flecteret. Supra B. G. VI. 42. 'quod ab ipso vallo barbaros avertisset Fortuna:' vulgo ibi *avertissent*. Vide quæ adtuli ad Lucan. VIII. 857. 'Quem non cinis avertet:' ubi tamen *avertet* defendi potest ex iis, quæ notat Cl. Drakenb. ad Liv. I. 12. 'adverteratque ea res Sabinos.'

5 *Inprovisio*] Mss. Reg. Eliens. et Vossii, ex *improvisio*. Clark. Præpositionem addidi auctoritate Mstorum Ursini et meorum omnium: et Edd. Vascos. ac Steph. Plerumque ex vel *de* addit auctor, licet etiam exempla apud eum uti et alios dentur, ubi subintelligatur.

8 *Heracleam Senticam*] Sic in omnibus codicibus legitur. Ptolemæo tamen Heraclea est urbs *Σεντικῆς*: et Plinius IV. 10. *Heracleam Senticam* vocat. Sed facile potuit *i* in *e* mutari: sic in vet. cod. *Heraclia* pro *Heraclea* scribitur; et in multis libris non raro reperias *Mauretania*, pro *Mauritania*. Quod perperam Fulvius inde probabat rectum esse, quia Græcis *Μαυπερᾶν* dicitur. Nam si id verum, quare non æque *Bretania* dicere liceat, quando Græcis *Βρετανία* est? *Vossius*. *Heracliam* est etiam in Vossiano Lov. Pet. Palat. et Bong. Sed *Senticam* mordicus retinent omnes; cum *Siticam* fuisse dictam e Plinio et Livio LV. 19. et Thucyd. I. II. *Σίτροι*, etiam docuerunt Glandorpius, Ursinus, et Cellarius, quorum ultimus optime conjecit hanc vocem a mala manu scioli esse additam. Quia Heraclea Senticæ nimum a Candavia remota, quantum spatii est ab Illyrico monte ad Bisaltas in Thraciæ confinio: propior Candaviæ aut contigua Heraclea *Lyncestidis* regionis, quam non dubitat, Cæsarem vel scripsisse, vel in animo habuisse: nec credibile est, vacasse Pompeio ad

Sintos, Bisaltas, et Strymonem usque excurrere, sed belli rationes eum in citerioribus detinuisse. Quid multis? Ipsa seqq. verba ostendunt, Cæsarem non potuisse loqui de *Heraclea Senticæ*, sed *Paphlagoniæ*, quæ subjecta est Candaviæ. Pluribus hoc docet Cl. Wesseling. ad Anton. Itiner. p. 607. Uncis itaque inclusi hanc vocem.

12 *De prælio*] Sic prius, quod sciam, edidit Scaliger, nec male, si e Mss. ut cap. seq. Antea exhibebatur sine *de*: quomodo etiam est in optimo Petav. Scal. et Vossiano. In Leid. sec. Pal. Bong. Carr. et Edd. pp. *Quibus prælio*, &c. In Lovan. ac *prælio*. At in Leid. pr. *prælium factum*. Forte fuit *prælii facti fama*.

Elatius inflatusque] *Ταυρότης* ista placuit Scaligero. In Mss. omnibus est *latius inflatusque*. *Vossius*. Miror Davisium et Clarkium retinuisse *elatus*: cum illa lectio sit e sola Ciacconii conjectura. Cellarius bene dat *latius*, volentibus id Mss. omnibus, et Edd. antiquis, et sano sensu. Dixi pluribus supra ad B. Civ. II. 17. 'atque hæc ad eum latius atque inflatus Afranius perscribebat.'

14 *Hæc itinera infesta reddiderat: hæc civitates nonnullas ab ejus amicitia averterat*] Ms. Norvic. exhibet *hæc itinera infesta reddiderat, hæc civitates nonnullas, &c. avertebat*; unde rescripserim *hæc itinera infesta reddiderat, hæc civitates nonnullas ab ejus amicitia averterat*, ut ad famam hæc referantur. *Davis*. *Reddiderat* etiam est in Petav. Lovan. et Vossiano: et *avertat* quoque in Lovan. *Avertebat* in Petav. Leid. pr. Voss. *Reddebant* et *avertebant* in Leid. sec. Palat. et Edd. Vascos. Steph. aliisque. Sed prætuli *avertat* et *reddiderat*; præsertim si addas e Lovan. *hæc res*: ut amat Cæsar sexcenties loqui: quod sæpe monendum fuit.

LXXXI. 3 *Civitatis Gomphensis ex captivis cognito*] Nomen proprium, ut fit, in omnibus Codd. erat corruptum;

illi enim civitatis comprehensis ex captivis cognito; sed locum hunc egregie sanarunt doctissimi viri Fr. Hotomannus et Pet. Ciacconius, quorum conjecturam recepit Jos. Scaliger. Hunc autem Gomphensium casum, præter Historicos, memorat etiam auctor Panegyri. viii. 6. 1. *Davis*. *Comprehensis* vel *comprisens cogn. ex capt.* habent etiam Mss. mei: nisi quod in Leid. pr. sit *compressæ*. Non sane ineleganter. Est enim idem, quod *obpressæ overrompelt*. Adi Cel. Scheff. et Burm. ad Phæd. F. iv. 1. ‘compressus occubuit neci.’ et Clar. Duker. ad Flor. ii. 6. § 2. ‘Inopinanterque hostem conlatis signis compresserint.’

5 *Collata fortuna Metropolitum*] ‘*Ἐλλημισμός. Metropolitum Μητροπολιτῶν*, pro Metropolitanorum. *Vossius*.

8 *Parerent atque imperata facerent*] In vulgg. erat *pareret atque imperata faceret*; sed lectionem a me receptam exhibent Mss. Voss. et Norvic. quam mutarunt Librarii; quippe nescierunt verbum *plurale* nomini multitudinis *singulari* sæpius esse conjunctum. Vide notat. ad B. C. ii. 6. *Davis*. *Nulla fuit civitas, quin Cæsari parerent atque imperata facerent*. Ita edidit *Davisius*, ex Mss. *Vossii* et *Eliens*. Al. *pareret*,—*faceret*. Quod idem est. *Cellarius*, ex nuperis quibusdam Editionibus, probat *pateret*. Quod mirum. Neque enim ex Mss. est, neque Cæsari usitata, licet aliqui proba locutio. Quodque affert *Vir doctissimus de ταυτότητι τοῦ παρεret atque imperata faceret*, plane nihil est. *Clark*. Optime *Davisius* ad B. Civ. ii. 6. § 2. restituit pluralem, quem agnoscunt Mss. *Scalig.* *Petav.* *Leid.* pr. *Lov.* *Bong.* et *Voss.* Cives enim intelliguntur. Adi omnino ad B. Gall. iii. 9. *Parere* autem et *imperata facere* passim jungit *Cæsar*.

9 *Segetis id. loc. in agris n. quæ prope jam m. erat*] Videtur hic e Mss. aliquid mendii subesse. Nam vox

Segetis non comparet in *Pet.* *Scalig.* *Lovan.* *Leid.* pr. *Voss.* et *erant* legitur in *Pet.* *Scal.* *Lovan.* *Leid.* pr. ac sec. uti et *Palat.* quasi pro *segetis* olim fuisset *frumentorum*: vel *segetum* et *maturæ*: ut *Lucanus* in hac ipsa re vii. 236. ‘Ad segetum raptus moturus signa.’

LXXXII. 2 *Fidem implorarent p. ut præstaret*] Mss. *Ursini*, *Petav.* *Scalig.* *Lov.* *Leid.* pr. *Voss.* et *Ed.* *Scaligeri* non agnoscunt voculam *ut*; eleganter nehercule ac vere: quare delevi. Vide cum alibi, tum viii. 20. ‘Conclamant, legati mittantur.’ *Recepisset* autem dant *Ciaccon.* *Petav.* *Cujac.* *Scalig.* *Leid.* pr. sec. et *Edd.* *R.* *Steph.* cum *Scal.* et seqq. *Præcepisset* *Voss.* *promiserat* *Edd.* *Vascos.* *Gryph.* post. *promisisset* *Pal.* *Bong.* et *Edd.* primæ, *Beroaldi*, *Man.* *Gryph.* At in *Lovan.* et *Brant.* Mss. *repromisisset*. Non male quidem. Videtur tamen et hæc Glossa esse τοῦ recepisset: quod idcirco cum optimis Codicibus retinui.

LXXXIII. 11 *Domitius*] ‘*L. Domitius Ahenobarbus*’ c. 78. 99. Erat alter *Cn. Domitius Calvinus*, *Cæsareanus* c. 78. *Clark.* et *Cellar.*

3 *Descenderunt*] Malim *descenderant*. *Vossius*. Perperam. Non enim tum—*descenderunt*, quum *Lentulus ætatis honorem ostentaret*, &c.; sed—*descenderunt*, ostentando, &c. *Clark.* *Grutero* placebat *descendere* pro *descendebant*.

7 *Quod gestum in Hispania diceret*] Merito mendii suspecta hæc habuit verba *Ciacconius*, vel *Glossam* esse judicavit *Gruterus*. Vitiosum quid latere potius suspicer: *Videretur* est in *Voss.*

9 *Iis, qui—interfuissent*] Codices nonnulli, de *iis, qui—non interfuissent*. Sed longe præstat vulgata lectio. *Tabellæ* enim ad judicandum datæ narrantur *iis, qui interfuissent*; ut sententias ferrent de *iis, qui abfuissent*, vel qui præsentibus operam

Pompeio non præstitissent. *Clark.*

16 *De persequendis inimicis agebant]* Ms. Norvic. et edit. Rom. Ven. Berold. miro consensu representant *de persequendis inimicis agebant*; nec quidquam est causæ, cur hæc lectio rejiciatur: *abstractum* enim pro *concreto*, ut loquuntur Scholastici, eleganter usurpatur. Justinus xxxi. 6. 'Omnia igitur variis assentantum generibus corrupiebantur.' Sic ex Pelerini Codice edidit J. G. Grævius, probante Bongarsio; ut alii Msti *assentationum*, quomodo legendum arbitror. Dictys Cretensis ii. 42. 'Graii infrequentes incuriosique ab armis turbati,' hoc est, ab armatis militibus. Alia exempla huc conferre nihil attinet, cum eorum affiam suppeditantur not. ad B. G. vii. 78. viii. 19. *Davis.* *Inimicitias*: ita optime restituit Davisius ex Ms. Eliensi et Edit. veteribus. Quibuscum consentit Ms. Regius. Vulgg. *inimicis.* *Clark.* Ex meis accedunt Scalig. et Leid. sec. Quod secutus sum. Exempla ubivis sunt obvia, et sæpissime in his commentariis id monitum.

LXXXIV. 1 *Re frumentaria præparata]* A re sane frumentaria medio-criter instructus erat Cæsar, si verum est, quod tradit Appianus B. G. ii. p. 466. ideoque Pompeius *τρίβειν τὸν πόλεμον ἐγνώκει, καὶ ἐς λιμὸν ἐκ λιμοῦ τοὺς πολεμίους περιφέρειν.* Lego ἐς λιμὸν ἐκ λιμοῦ, in *pestilentiam ex fame*, quod solenne est. Justinus ii. 13. 'Multorum deinde dierum inopia contraxerat et pestem.' Cl. Mamer-tinus Pan. i. 5. 2. 'Ire passus est in profundam famem, et ex fame in pestilentiam.' Vide et Florum iii. 5. 17. *Davis.* *Præparata.* Dubito an alibi sic loquatur auctor. Solet sæpius certe *provisâ* adhibere, vel *comparata*, uti est hoc etiam loco in Leidensi primo. Vide ad B. G. ii. 2. Idque convenientius videtur.

3 *Quum satis, &c.]* Sic ex Ursini

Cod. edidit Scaliger: quum antea exhiberetur *quod.* Sed omnes mei Codd. habent *quo.* Recte sc. spatio temporis. *Militum animum habere* ex eodem Cod. restituit Scaliger: nam in plerisque Edd. deerat *militum animum*, uti et in nonnullis Codicibus. Sed jam recte Glandorp. item Vasc. Stephanus aliique legerunt *habere militum animum*: atque eo ordine est in Mss. meis: nisi quod *animum* desit in tribus. *Perspicuum habere* est in Leid. sec.

14 *Armis]* Vehementer hæc vox suspecta est, et vitiosam arbitror, vel adjectivum excidisse, quo pertineat; nec enim placet *armatos* rescribi cum Freinsb. ad Curt. vii. 32. De hoc instituto vide ad viii. 13. et i. 48.

16 *Equites mille sustinere audent]* Mss. Pétav. Lovan. Leid. pr. sec. Palat. præbent *equitum.* Quod doctius videtur, quam ut a librariis proficisci potuerit. Nepos in Dat. c. 8. 'Non amplius hominum mille cecidissent;' ubi in multis Mss. tamen est *cecidisset.* Ut ad *amplius* referatur. Liv. xxiii. 44. 'Mille fere passuum erant.' Apulei. Met. l. ii. 'mille nummum deponentur;' ut bene e Mss. edidit Scrivenerius. Adde Gronov. de pec. Vet. p. 77. Plura eorumque rationem vide apud Cl. Perizon. ad Sanct. Min. iv. 4. p. 611, &c.

20 *Atque unum Allobrogem]* Petav. *Egum Allobrogem.* Vossius. Mss. Pétav. et Norvic. exhibent *Ægum Allobrogem ex duobus*; ac hoc quidem nomine insignitus erat Allobrogum unus, qui ad Pompeium perfugerat. Adi hujusce libri c. 79. Ita igitur reponendum arbitror; non enim temere fit, ut Librarii nomina propria in contextum intruserint; quin potius ea, utpote rariora, corruperunt mutaruntque. Vocem partitivam *unum* subaudiri posse docebit G. J. Vossius de Construct. c. 10. p. 41. *Davis.* Adde quæ notavi ad Frontin. ii. 9. § 5. 'In Adduum ex Megistanis;' ubi

vulgo *in quendam*. Infra c. 19. 'Ex suis necessariis legatos.'

LXXXV. 3 *Spectans*] De more hic rursus Mss. et Edd. Vett. habent *expectans*. Sed c. 75. 'Eadem spectans, si itinere impeditos et perterritos deprehendere posset.' Hirt. B. Alexand. c. 1. 'Illud spectans, ut,' &c. ubi itidem Mss. *expectans*: vulgo *sperans*. V. ad v. 44. 'Quem locum probandæ virtutis tutæ spectas.'

12 *Tabernaculisque detensis*] Pal. et Bong. *tabernaculisque incensis*. Edd. primæ, Beroaldi (Vascos, Margo) Male. *Tendere tabernacula, est erigere*: unde tentoria, ut Maro Æn. VIII. 605. 'omnis legio tendebat in arvis.' *Detendere* est oppositum. Livius XLI. 3. 'Nautici tabernacula detendunt.' Adde, quod Tabernacula nunquam quisquam incendi dixit, sed tuguria. Quia tabernacula ex pellibus, illa ex straminibus fieri solita. Vossius.

17 *Sicut semper dep. animo simus*] Codices nonnulli *cogitandum*. Si enim, ut *semper depoposcimus, animo sumus ad dimicandum parati, non facile, &c.* Sed præstat vulgata Lectio. Ea tamen, quæ in Ms. Regio Eliens. et Vossii reperitur (nisi quod in horum primo et tertio, pro *si ut*, corrupte scriptum sit *sicut*.) vulgata non multo est inferior:—*cogitandum*; si, ut *semper depoposcimus, animo sumus ad dimicandum parati. Non facile, &c.* Clark. *Si enim ut et sumus* est in Carr. et Edd. Beroaldi, Vascos, Stradæ, Gryph. post. Non autem, quod putabat Ciacconius, deest in illis *animo: si ut, et sumus* confirmatur Mss. Scallig. et Leid. prim. cum Edd. Gryphii et Stephani. *Sumus* est insuper in Lovan. Leid. sec. In Cod. Brant. *sic semp.* et *sitis*. De locutione *animo paratus* quam adhibet etiam Cap. seq. vide ad B. Alex. c. 45. 'paratior militum animis.'

LXXXVI. 3 *In Consilio*] Omnino legendum, ut curavi *consilio* auctoritate Mss. meorum septem et Edd.

primarum. Vide ad v. 28. 'Rem ad consilium deferunt,' et alibi. Etiam c. 87. est in Mss. octo (nam ibi rursus incipit Dorv.) et Edd. primis.

7 *Persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmaverunt, ut—aggrederentur*] Scribendum est cum parenthesi: *Persuasi equitibus nostris, (idque mihi se facturos confirmaverunt,) ut—aggrederentur*. Rectius enim dicitur, *Persuasi ut aggrederentur*; quam, *confirmaverunt id se facturos, ut aggrederentur*. Sed leviculum hoc. Dein pro *in posterum*; Editio vetus Romana, *in prælium*. Forte, *ad prælium*. Quamquam enim ferri potest, suspectum tamen videtur illud *in posterum*. Clark. *In prælium* exstat in Lov. Leid. sec. ac Mediol. Flor. Venet. Edd. Nil muto. *Superioribus diebus* hoc jam dixerat Pompeius.

8 *Se facturos confirmaverunt*] Vocula *se* non comparet in Petav. Lovan. pr. Voss. Bong. et aliis; non male per ellipsin, ut vidimus sæpius. Verum amplius habet Lovan. *mihi facturi confirmaverunt*, per Græcismum. Quod non temere spernendum videtur. Propert. II. 7. 45. 'Visura et quamvis numquam speraret Ulixen.' Sed notum hoc. Vide Sanctii Min. III. 7. Passer. ad Propert. III. 4. in fine. Voss. ad Vellei. II. 76. N. Heins. ad Ovid. Met. XI. 786. XIII. 135. Pricæum ad Apul. I. VII. p. 142. 'Quoad summos illi promitterent honores habituri mihi:' ubi in Mss. nonnullis *habituros*: aliosque. Præterea pro *idque* in Ms. Palat. Carrar. Flor. et Edd. Vascos. Gryph. post. ac Stradæ Edd. legitur *id quod*. Non ineleganter. Adi ad c. 44. 'Id quod accidit.' B. Alex. c. 24. 'Id quod magis conveniebat.'

16 *Ut sæpe cogitavissent, ne usu manuque reliquorum opinionem fallerent*] Suspectus mihi locus: in Cujaciano codice erat *ne usu manuum*. Vossius. Reponendum puto *ut sæpe optavissent*; Pompeium enim tarditatis insi-

mulaverant milites, ut supra notavit Cæsar c. 82.: nec sane video, quem locum hic habere poterit vox altera. Vossio sequentia etiam sunt suspecta, qui notat Codicem Cujac. habere *ne usu manuum*; et ipse testor *ne usu manus* in Msto Norvic. reperiri. *Davis. Optavissent.* Ita emendavit Davisius, ingeniosissime. Al. *cogitavissent.* Quod valde languidum. Dein *Usu manueque*, præstat vulgata Lectio, quanquam Vossio suspecta. *Usu manueque*, est, *peritia et virtute.* Clark. Vir doctus etiam margini adleverat: *rorissent* vel *optavissent.* Propius ad litterarum ductum Gruterus *agitarissent.* Quod non improbo. Vide ad B. Hisp. c. 25. Sensus erit idem, ac in Lucani VII. 25. 'Miles, adest toties optatæ copia pugnae, Nil opus est votis, jam fatum accessite ferro.' In Mss. Bong. et Voss. est *cogitavisset* sc. Pompeius. Quo timor ejus indicetur, ne eluderent promissam fortitudinem, et vanam probarent ipsa re suam fuisse jactantiam. Quod certe Pompeius metuit, ut docet multis ibidem Lucanus. Id tamen huic orationi, quam Cæsar ei dat, minus convenire videtur. *Usu manus* est in Petav. *manu* est in Leid. pr. et Voss. sine *que.* Sed recte vulgatum defendit Clarkius. Sexcenties auctor cum aliis *usum* et *usum rei militaris* de peritia et experientia in re bellica adhibet.

LXXXVII. 1 *Ut quum*] Non bene coherent, *Exceptit ut efferret inquit.* Quare rescripsi auctoritate Mstorum Cujac. Petav. Scalig. Leid. pr. Lov. et Palat. ac Gryph. Marg. et Ed. R. Stephani *et*: quod referendum ad *inquit.* Fraudi fuit editoribus et librariis, quod *despiceret* et *efferret* sine disjunctiva copula junxerit Cæsar: quod tamen frequens ei est: *et* quia non caperet librarius codicis Lovan. scripsit *effert.*

9 *An non audistis*] Mss. Petav. Leid. pr. Lov. Voss. Palat. *exaudistis.* Quod

recipere non hæsitavi. B. G. v. 30. 'Ut magna pars exaudiret.' Infra c. 94. 'etiam ut milites exaudirent:' item c. 105. Hirt. B. Alexand. c. 20. Liv. II. 59. 'Imperia exaudiri.' Drak. ad III. 36. 'Vox exaudiebatur.'

10 *Cohortes*] Quæri hic potest, annon nota numeralis forte exciderit. Quanquam id non prorsus necessarium. Clark.

13 *Plerique sunt*] Editi recentiores omnes, *pleræque.* Sed præstare videtur (quod in Mss. Reg. et Eliensi et Edit. Rom. repperi) *plerique.* Ut milites intelligantur potius, quam copia. *Idem.* Optime Clarkius restituit *plerique*, quod exaratur in Mss. meis ad unum omnibus et Ed. Mediol. Frequens hæc synthesis generis est in Cæsare. Vide, quæ conguessi ad B. G. III. 9. IV. 36. VII. 20. Cel. Burm. ad Sueton. Calig. 48. Claud. 25. Dein malim quoque *ex coloniis*; quod habent Leidenses, Palat. et Edd. Vasc. Aldi, Gryphii aliæque.

20 *Quod de re tanta, et a tam perito Imperatore nihil frustra confirmari videbatur*] Pal. et Norvic. exhibent, *quod de re tanta et tam perito.* Lege *quod de re tanta a tam perito*, &c.: nam particula copulans videtur sententiam turbare. Mihi favet *Pseudocelsus.* Vide eum p. 205. *Davis.* cur. sec. *et de tam p.* Lovan. et Dorvill. Nil mutandum vel ejiciendum censeo. Suam venerationem et vim habet copula.

LXXXVIII. 2 *Animum advertit*] Vulgg. *animadvertit*; sed lectionem, quam e Msto Norvic. recepimus, longe esse elegantiore aliquoties monuimus. Vide notat. B. G. I. 24. *Davis.* Accedit Petav.

4 *Quarum una prima, altera tertia appellatur*] Magnus Lipsius Mil. Rom. Dialog. IV. 8. illud *appellatur* omnino a Cæsare esse negat, putatque a librario substitutum. Ego etsi non dubito, audaciæ plerosque judicatuos, quod refragari ausim, attendere tamen eum voluissem ad

verba, quæ hoc libro supra leguntur: ‘L. Cassium Longinum cum legione Tyronum, quæ appellabatur XXVII,’ &c. Ubi similis prorsus loquendi modus. Alibi etiam dixit, ‘legio, quæ vernacula appellabatur.’ Sed hoc loco monendum præterea, pro *tertia* legione legendum alios putasse *quarta*, ex Lucano: qui ait ‘cornu tibi cura sinistri, Lentule, cum prima, quæ tum fuit optima bello Et quarta legione datur.’ Nisi ipsum Lucanum erravisse dicamus: aut, quod malim, non convenisse inter auctores: nam Lucanus in dextro cornu Domitium, in sinistro Lentulum: contra Appianus illum in lævo, hunc in dextro collocat. Cæsar ipse Pompeium in sinistro, ait fuisse, Plutarchus in dextro, et Domitium in lævo. Sed de Pompeio movere non debet, nisi quatenus dicitur hic fuisse in dextro, illic in sinistro cornu: nam etsi ille in sinistro, tamen præposuerat quoque huic peculiarem legatum. Ut Cæsar ipse dicit dextro cornu præfuisse Syllam, et tamen se contra Pompeium constitisse ait, h. e. dextro cornu suo, quod opponebatur sinistro hostium, in quo Pompeius erat. Ut profecto credere debeam etiam hunc locum de numero legionum in antiquissimis codicibus diverse scriptum fuisse. *Vossius*. De numero legionum vide etiam Ursinum, aliosque et ad VIII. 54. Recte vero *Vossius* defendit *adpellabatur*: quod tempus in hac designatione nominis ubique adhibet Cæsar, licet omnibus illis locis in uno alteroque Codice scribatur *adpellatur*. Cur hoc tempus adhibuerit Cæsar, latius docui supra ad c. 34. Adde Hirt. B. Alex. c. 42. 53. et alia loca.

II *Cohortes cx expleverat; hæc erant millia XLV*] Ita in omnibus codicibus. Tradunt quoque Plutarchus, et Appianus Cæsari millia XXII. Pompeio numerum altera parte majorem fuisse. Tamen cohortes eæ faciunt millia LV.

quomodo in editis libris nonnullis legere est. Et fortasse ita Cæsar scripsit. Scio quidem potuisse atteri bello cohortes, ut CX non plures quam XLV. mille milites continerent: sed non videtur Cæsar id sincere expressurus fuisse: quia quo major hostium numerus, eo illustrior ejus victoria. Florus IV. 2. ‘trecenta hinc illinc millia fuisse præter auxilia Regum et Senatus’ ait. Vereor multum, ne mendosus locus sit, et scribendum *centena*. Alioqui vanissimus jactator est. *Vossius*. Dubium quidem non est, quin mendosus sit Flori locus, non tamen in ea re, quam voluit Dionys. *Vossius*: nam tradit Appianus B. C. I. II. p. 471. nonnullos esse, qui scripserunt, in utroque exercitu fuisse ἀνδρῶν Ἰταλῶν τεσσαράκοντα μυριάδας, ideoque, cum vanissimus jactator fuerit Florus, non mirum est, eum cum iis auctoribus fecisse, qui multitudinem exaggerabant. Sed bene se gessisset vir eruditus, si perpendisset *auxilia Regum et Senatus*; ultima enim vox omni procul dubio est vitiosa. Post ea Joan. Freinshemius substituit *nationum*. Anna Daceria et J. G. Grævius malunt *sociorum*; sed utraque conjectura nimium abit a Codicum Mss. lectione. Si mihi fas sit post tanta nomina emendationem tentare, reponerem *auxilia Regum et Dynastum*, eodem modo quo *Metropolitum* dixit Cæsar supra c. 81. Sic noster hujusce libri c. 3. ‘Regibusque omnibus et *Dynastis* et tetrarchis.’ Hirt. Bell. Alex. c. 65. ‘Reges, Tyrannos, *Dynastas*, provinciæ — dimittit.’ Sed et βασιλείας καὶ Δυνάστας in recensendis Pompeii copiis jungit Appianus B. C. I. II. p. 472. *Davis*. *Senatus* retinent in Floro omnes Mss. Vide ibi Cl. Duk. Ceterum hic Cicæconius pro CX reponere tentat XC; quia tantum habuit IX legiones. Sed et aderant cohortes sociales et auxilia præter legiones ipsas. Orosius

tamen habet modo LXXXVIII. Dein XLV vero est in Mss. tum aliorum, tum meis, præter Bong. qui cum Edd. Vetustis dat LV, male. Non enim verisimile cohortes Pompeii plenas fuisse; licet non ita adtenuatæ essent ac Cæsarianæ, de quibus c. seq. Vide de hoc loco etiam Lipsium l. iv. de Mil. Dial. 8.

14 *Ducæ* — *quæ t. a. dispersæ erant*] Codices plurimi, duo scil. milia, *quæ t. a. disperserat.* Clark. Vulgatam lectionem a Faërne et Hotom. libris duo recepit Scaliger. Et certe inveni quoque in Voss. et Dorv. ac *dispersæ erant* in Bongars. Leid. sec. Voss. et Dorv. ac Ciac. Verum optimi libri Leid. pr. Petav. Scalig. et Brant. retinent *disperseat*, uti et longe plurimi τὸ duo cum Edd. Vetustis. Rectius. Quo modo enim duæ tantum cohortes tota acie dispergi potuerunt? Quare revocavi veterem lectionem.

17 *Cunctum equitatum*] Si Frontinum audimus, Strateg. II. 3. sexcenti in dextro cornu equites fuere. Sed monere visum in eodem autore, quod paullo ante ait: 'Cn. Pompeius adversus C. Cæsarem palustri prælio Pharsaliæ, triplicem instruxit aciem.' Moneo, inquam, non intellexisse Stewechium, quid vox *palustre* hic vellet, ideoque corruptam putasse. Sed explicat ipse Frontinus, et paullo post ait: 'Sinistrum latus, ne circui posset, admovit paludibus.' Vossius.

LXXXIX. 6 *Quæ summa erat millium XXII*] Mss. Reg. et Edit. Rom. *quæ summa erat* hominum (quomodo et alibi loquitur Cæsar) *millium XXII.* Cellarius edidit XXXII. Clark. *Hominum* adest etiam Leid. sec. et Edd. Venet. Med. ac Flor. bene, et quidem de peditibus. Adi ad II. 39. *Omnium* est in Bong. Ceterum male Cellarius reposuit XXXII contra Plutarchi, Dionys. et Appiani testimonium; et ipsum Cæsarem, qui ad-

tenuatas maxime suas copias dixit. Adde Labieni orationem, c. 87. Cur enim non potuerunt in singulis pauciores, quam quadringenti fuisse milites? Infra c. 106. in II legionibus sunt modo III milia et CC. B. Alex. c. 96. 'minus mille hominum in legione.' Pejus etiam Freinshem. ad Flor. IV. 2. § 48. reponit XI cohortes: et Hotomann. XLIV. Tunc enim plenissimæ fuissent. Cum Cellario consentit Orosius VI. 15. 'Cæsar similiter LXXX cohortes triplici ordine disposuit, cui fuerunt non minus quam XXX milia peditum, equites mille.'

12 *Ex tertia acie singulas cohortes detraxit*] Expone ex quaque legione tertiæ aciei: nam cohortes detractæ sex fuerunt, et totidem legiones in eadem acie. Docent veteres, docuitque olim Frontinus, sed nunc mire depravatus. Verba sunt: 'In dextro cornu Cæsar posuit equitem, cui velocissimos miscuit peditum, et ad morem equestris pugnæ exercitatos. Sed deinde cohortes in subsidio retinuit ad res subitas; sed dextro latere conversas in obliquum, unde equitatum hostium expectabat, collocavit.' Lege: 'Sex deinde cohortes in subsidio retinuit, ad res subitas; et dextro latere.' Vossius. Dura videtur Vossii expositio; malim igitur *senas cohortes, detraxit.* Plutarchus cum alibi tum Vit. Cæs. p. 728. Ἀπὸ τῆς ἐσχάτης τάξεως ἀδήλως ἐκέλευσε περιελθεῖν πρὸς ἑαυτὸν ἐξ σπέρας, &c. Vide et c. 93. Ac ita sane repositurunt Pet. Ciacconius et Just. Lipsius Mil. Rom. l. iv. Dial. 8. Latinus Latinus conjecit *extrema acie sex cohortes.* Sic et Fr. Hotomannus, nisi quod *extrema acie* malit. Sed placet conjectura, quam dixi, quia minus recedit a receptæ lectionis vestigiis. Davis. Hoc est, ut recte explicavit Vossius, *ex quaque legione tertiæ aciei cohortem unam; quæ proinde detractæ erant cohortes sex, ut Cæsar ipse*

mox ait, c. 93. Ut mirum sit Virum doctissimum J. Davisium duram appellare hanc expositionem: quæ revera adeo perspicua est et naturalis, ut aliam in sententiam ne possint quidem accipi Cæsaris verba. Quam autem ipse affert ex Ciacconio et Lipsio conjecturam, *ex tertia acie senas cohortes detraxit*; ea vix ac ne vix quidem Latina est. Non enim *senas* detraxit, (quæ ex sex legionibus essent futura *triginta sex*;) sed tantum *sex cohortes*. Quamque adducit Ciacconius ex libro primo de bello civili similem locutionem, *primam aciem quaternæ cohortes ex quinque legionibus tenebant*, ea ipsa contra eum maxime facit: *quaternæ* enim cohortes illæ, non *quatuor* scilicet fuerunt, sed *viginti*. Quod cum non intelligerent Librarii et Editores plerique, locum ipsum turpissime corruptum exhibuerunt, *quaternæ cohortes ex quinta legione*. Sed Ciacconio ignoscendum. Ipse enim conjecturam suam môx retrahit; veramque lectionem *ex tertia acie* singulas cohortes, vidit et recte explicavit. *Clark.* *Senas* etiam voluere Freinsh. ad Flor. et G. Canterus Nov. Lect. III. 24. Sed non opus esse bene viderunt Ciacconius et Vossius; retinentque Mss. omnes *singulas*.

17 *Vexillo*] Quia statim Cæsar dixit *se tuba signum dedisse*, et *vexillum*, solenne signum erat, cum ad arma concurrere deberet, ut videri potest ex Comment. ad B. G. II. 20. putat Ciacconius, hanc vocem hic esse corruptam, sed perperam: licet vexillum purpureum proponeret Imperator, tamen tuba etiam classicum canebat. Hic vero non solitum illud vexillum, quod ante prælium tollebat, intelligit Cæsar, sed extraordinarium, quod in ipso prælio et illo momento temporis, quo eos consurgere volebat, tolleret: uti etiam fecit. Vide § 4. c. 93.

xcI. 8. *Faciam hodie, Imperator*]

Hujusce dicti meminit Plutarchus in Pompeio p. 656, 657. et in Cæsare p. 729. Hic vero *Κρασσίλιον*, illic *Κρασσίλιον* hunc evocatum nuncupat. Utrobique legas oportet *Κράσσιλον*. Vide Celsum p. 236. *Davis.* cur. sec. V. etiam Ciaccon. ac de verbis, *quifuisstis*, adi Lips. Mil. Rom. I. 1. D. 8. Non enim jam Crastinus, sed alius primum pilum ducebat.

xcII. 3 *Ut C. imp. excip.*] In Mss. Cujac. Pet. est *ne*; at in Bong. Leid. sec. Voss. Edd. Venet. Beroaldi, Vasc. Marg. neu: contra Cæsaris mentem. Forsan sine τῶ ut scripserat auctor, ut supra c. 82. ubi vide.

10 *Exanimarentur*] Non male ita Aldus exhibuit, quem secuti sunt seqq. Vide ad Cæsar. B. G. III. 19. 'Exanimatique pervenerunt.' Verum tamen est in Mstorum meorum nullo. At in Leid. sec. et Bong. a m. sec. ac Florent. Ed. aliisque *exinanirentur*: 'exanimata provincia' B. Alex. c. 43. B. Civ. I. 48. B. Afric. 20. Sed Leid. pr. Scal. Pal. Bong. a m. pr. Lovan. Voss. Dorvill. Edd. primæ dant *existimarentur*. Optimus vero Pet. *Æstuarerent*. Immo in Scal. suprascriptum erat *Exæstuarerent*. Quod sane nequaquam spernendum videtur. Justin. II. 1. 'Torrente calore solis exæstuet.' 'Æstuarerent cursu' Claudian. etiam dicit in Rufin. vers. 354. 'loricaque cursu Æstuat.'

xcIII. 3 *Usu periti*] Proba, licet rarior, est hæc constructio. Hirtius B. Afric. c. 31. 'Mirabili peritus scientia bellandi,' ubi frustra est Just. Lipsius, qui Elcct. II. 22. reponit *penitus scientia*. Vitruvius Archit. I. 1. 'Architectus, qui pluribus artibus debet esse peritus.' Arnobius I. II. p. 53. ed Plant. 'Non quo illos (Philosophos) negemus — omni genere studiorum et disciplinarum peritos.' Lactantius Div. Instit. v. 1. 'Septimius quoque Tertullianus fuit omni genere litterarum peritus.' Eadem vox, ut et *σύνραξις*, restituenda est Martiali,

qui in Vulgg. Spectac. Epigr. 19. sic loquitur: 'Occubuit tandem cornuto ardore petitus, Dum facilem tolli sic elephanta putat.' Ramiresius ex v. c. legit *cornuto ardore potitus*, alii vulgatam lectionem retinent, mireque interpretantur. Rescribendum puto *cornuto ardore peritus*, quod elegantissime dicitur de tauro exercitatis cornibus instructo. *Davis*. Dele hanc notam, quæ nihil huc facit. *Idem*. cur. sec. Notat enim, per usum seu experientiam edocti et prudentes facti, sive *ex usu*. Didicisse hoc videtur *Davisius* ex animadversione *Cl. Bosii* in *Cæsarem* c. 5.; quem laudasse debuerat: sed et per se ipse errorem deprehendere potuit. Vide etiam viros doctos ad *Phædr.* F. 42. 'usu peritus.'

5 *Ne*] In *Bong.* *Voss.* *Leid.* sec. *Reg.* *Eliens.* et *Edd.* primis est *ut non*. *Edd.* *Vascos.* *Strad.* *Gryph.* post *ut ne*. Quod rectum puto. Sic enim alibi quoque cum ceteris auctoribus loquitur *Cæsar*.

18 *Sex coh. numero*] Sic quidem *Faërn.* *Ursin.* *Hotom.* et seqq. e conjectura et c. 89. ediderunt: constanter tamen *Mss.* et *Edd.* *Vett.* habent *ex coh. num.* nisi quod in *Leid.* sec. sit *et*, atque in *Scal.* *Leid.* pr. *ex cohortibus*.

19 *Illi*] *Pet.* *Lov.* *Leid.* pr. *Ille*. *Pal.* *Leid.* sec. et *Dorv.* *illa* *procurrit*. *Ultimus* etiam *fecit*. *procurrit* etiam *Lovan.* Sed cave, quid mutes. *Adi conlectanea* ad *B. G.* II. 2. 'Equitatum. His *Q.* *Pedium* præfecit.'

XCIV. 4 *Sustinere Pompeiani non potuerunt*] *Ait Frontinus Strateg.* IV. 7. 'C. *Cæsar*, cum in partibus *Pompeianis* magna equitum *Romanorum* esset manus, eaque armorum scientia milites conficeret, ora oculosque eorum gladiis peti iussit, et sic adversam faciem cædere coëgit.' *Corrupta* verba emendo, *adversam aciem cedere coëgit*: *Stewechii* conjectura est, *aversa facie cedere coëgit*. Neque hanc

improbo. *Vossius*.

9 *Facta cædes*] *Mss.* tantum non omnes et *Edd.* primæ reliquerunt *factæ cædes*. Quod nescio, cur mutatum sit a recentioribus: præsertim cum *Cæsar* amet pluralem numerum, ut vidimus aliquoties. *Luc.* VIII. 447. 'Spectabit ab alto *Æthere* *Thessalicæ* teneat cum fulmina, cædes.' Et ita ille et alii passim. In *Apuleio* etiam *Met.* I. III. p. 46. 'per totam domum cædes ambulent.' Sic *Mss.* non *ambulet*: præcesserat ibidem *cædibus operantem, impiatum*.

11 *Circumventa*] Sic *Ms.* *Reg.* Alii omnes, *erat circumventa*. Sed elegantius multo omittitur illud *erat*. Ut *periodus una* sit *ab his primum equitatus est pulsus: Ab iisdem facta cædes sag. atque fund. Ab iisdem acies Pomp. a sin. parte circumventa, atque initium fugæ factum.* *Clark.* *Erat* *Ursino* quoque et *Grutero* fuit suspectum; nec immerito. Agnoscunt tamen *Mss.* mei. Sed pro *circumventa* in *Palat.* *Lovan.* *Dorvill.* *Leid.* sec. est *circuita*; in *Voss.* *circumunita*, at in *Petav.* *Scalig.* *Leid.* pr. et *Edd.* *Vascos.* *Steph.* *Gr.* post. *Str.* exaratur *circumita*. Quod perperam mutarunt alii. *Circumiri* passive non raro occurrit. *Nep.* in *Them.* c. 3. 'Ne multitudine circumiretur,' ubi vide *Gebhard*. Immo hoc ipsum participium adhibuit noster *B. G.* III. 25. 'Circumitis hostium castris.' *B. Afric.* c. 84. 'Celeriter bestiis circumitis.' *B. Afric.* c. 14. 'ad circumeundum equitatum,' in *Leid.* pr. *circumveniendum*. Vide etiam ad c. 18. Eadem confusio apud *Val. Max.* v. 2. Ext. 2.

14 *Aliis diffisis*] *Mss.* *Carr.* *Norvic.* aliique omnes repræsentant *aliis* quam maxime *diffisis acie excessit*: et sic edidere *Beroaldus* ac *Gryphius*; nec sane video, cur eas voces expunxerint nuperi. Restituantur igitur, et ex *Petav.* præterea reponatur *animum advertit*. *Davis.* cur sec. Sic post *Manut.* ex *Ursini* *Cod.* edidit *Scali-*

ger, et post eum ceteri. Antea edebatur aliis quam maxime diffusus. In Mss. meis sex et Edd. primis legitur *aliisque quam maxime d.* At in Scal. Lov. et Leid. pr. et Ed. Ven. *aliisque d.* Forsan quam supra excidit cui quam maxime confidebat. Vide ad B. G. 1. 42. 'legionis, cui quam maxime confidebat.'

17 *Tueamini*] Mss. *Tuemini*; quod rectius. Clark. *Tuemini* certe est in Pet. Lov. Leid. pr. Voss. Bong. Quare id Cæsari reddidi.

xcv. 2 *Dare oportere æstimans*] Ms. Norvic. et edit. Rom. Ven. Beroald. habent *dare oportere existimans*; proprie quidem: nihil tamen opus est, ut quidquam mutemus, simili enim modo hanc vocem usurpant probi auctores. Sallustius Hist. 1. 'Ne aut ipsi, nefanda quæ æstimatis, ea parum credendo de aliis circumveniamini.' Phædrus Fab. III. 4. 5. 'Ridicule magis hoc dictum, quam vere æstimo.' Et IV. 17. 15. 'Turpe æstimantes aliquid commissum a suis.' Sic etiam sæpè loquitur Hyginus. Vide Fabb. 104. et 106. Davis. At vero Mss. ad unum omnes, et Edd. Scaligeriana priores habent *existimans*. Quare revocavi. De *æstimare* adi ad B. G. II. 17. 'non omittendum sibi consilium Nervii æstimaverunt.' Statur recte c. 96. 'ut facile æstimari posset:' ubi itidem turbant Mss. et Edd.

xcvi. 1 *Triclinia strata, magnum argenti pondus expositum*] In vv. cc. est *trichilas stratas*. Quod Scaligero in notis ad Catalecta placet. Ego damno: neque enim sternuntur trichilæ; vidit hoc quoque magnus Salmasius, et ingeniose restituit *structas*. Si *trichilas* admitterem illud, *structas* recipere non dubitarem. Sed non dubito vulgatam lectionem veram esse. Habemus apud Spartianum in Hadriano: *Triclinia de castris, et porticus, et cryptas, et topia dirueret*. Vides hic quoque *triclinia* in luxu castrorum. Quid mirum? cum illud procul sit a veteri Romanorum simplicitate, pro-

cul a more Græcorum, de quibus Curtius, 'cibus, quem occupant, satiat, fessis humus cubile est.' Præterea si hic *trichilas* legas, quid volunt sibi verba sequentia, 'magnum argenti pondus expositum?' Denique et illa, 'L. Lentuli et nonnullorum tabernacula protecta hedera.' Topia hic designat Cæsar, atqui illa nihil aliud quam trichilæ: itaque *ταυτολόγος* sit, quod non fero. Quare expono Cæsaris verba *triclinia strata*, scilicet ad mollitiem, ut recubantes cibum caperent. Idem in Hadriano Spartianus. Et Lucanus de hac ipsa re, 'capit improba plebes Cespitate patricio somnos.' *Magnum argenti pondus expositum* exponit Plutarchus, καὶ τράπεζαι ἐκπωμάτων μεσσαι, καὶ κρατῆρες οἴνου προῦκειντο. Nimirum vasa argentea Cæsar intelligit. Locutus sic quoque Tullius Verr. VI. 'cum essent triclinia strata, argentumque expositum in ædibus.' Nihil clarius. Denique, 'tabernacula protecta hedera,' sunt topia, quorum et in Spartiano mentio. Ut nullus ambigam et Cæsaris et Spartiani locum sanissimum esse. Vossius. Fateor optime jungi *triclinia strata et argentum expositum*, quæ sæpissime simul reperiuntur apud Ciceronem, ut docuit multis exemplis Hotomanus. Adde Val. Max. VII. 5. § 1. 'Rogatus ut triclinium sterneret, lectulos punicanos pellibus hædinis stravit, et pro argenteis vasis Samia exposuit.' Quare omnino accederem Hotomanno, Vossio aliisque viris doctis *triclinia* retinentibus, si vel unus addiceret vetus liber, licet sequatur etiam *constrata*. Verum cum hæc vox demum profluxerit ex Aldi officina, et Mss. quotquot ab aliis vel me visi sunt, nec non Edd. Vett. habeant *Trichilas stratas*, (quod exponunt quidam per *abacos mensasque potatorias tria labra habentes*: de quibus consule Salmas. ad Jus Attic. p. 493. &c.) non possum non summi Salmasii conjecturam amplecti *Trichilas struc-*

tus, ἰ. σκιάδας, umbracula luxuriosa, quibuscumque frondibus ad cœnationem contexta, a quibus facile discerni possunt *tabernacula elera protecta*, ut tamen non sit *ταυτολόγος* Cæsar. Male Hotomannus tales trichilas confundit cum caxis ex arundine aut vili fronde contextis, si *tabernacula desint*. Immo ex eodem Plutarchi loco, quem adducunt viri docti, patet *trichilas structas* veram esse lectionem. Ait enim in Pompeio p. 657. *πᾶσα γὰρ σκηνὴ μυρσίναις κατέστυπτο, καὶ στραμναῖς ἀνθινᾶϊς ἤσκητο, καὶ τραπέζαις ἐκπωμάτων μεσταῖς, καὶ κρατῆρες οἴνου προκειντο*, &c.: quem locum sine dubio ex ipso Cæsare hausit. Quin et addit Plutarchus adparatum fuisse magis *τῶν τεθυκότων καὶ πανηγυρισόντων* i. e. sacrificantium et festos dies agentium, quam ad pugnam euntium. Adeo ut optime huc pertineat locus Tibulli l. II. El. 5. 95. 'Tunc operata Deo pubes discumbet in herba, Arboris antiq̄æ qua levis umbra cadit. Aut e veste sua tendent umbracula sertis Vincta: coronatus stabit et ante calix. At sibi quisque dapes, et festas exstruet alte Cespitibus mensas, cespitibusque torum.' Ubi videmus iuncta quoque *trichilas* et *vasa et cespites*. Et quæso, unde librarii somnariæ potuerunt de *trichilis*; si in antiquioribus Codicibus *triclina* invenissent? Non alienus etiam ab hac lectione fuit Lipsius l. v. Mil. Rom. d. 16. Ill. Heinsius margini adlevit *triclina trichila instrata*. *Structas* autem in *stratas* abiisse, et contra, sollemne est. Sic passim in nostro et aliis *naves constratae, equi instrati*, corrupte in Mss. leguntur *constructæ* et *instructi*: cap. 100. 'tectis instratisque navibus' pro *instructis*: c. 8. in f. 'tricliniis stratis' in Mss. aliquot *structis*. *Thericia* vero, ut conjecit Beroaldus, pro poculis pretiosis, non admittenda videntur. Vide eum T. 1. Thes. Crit. p. 310.

8 *Patientissimo exercitui*] Recte. Notandum tamen in Mss. cunctis, ne *Delph. et Var. Clas.*

uno quidem excepto, scribi *potentissimo*; quomodo exhibent etiam Edd. primæ, ut forsitan aliud quid lateat. *Exercitu* vero est in Leid. pr. sec. et Scalig. ut voluit in Analogicis scribi Cæsar. Vide ad B. G. l. 16.

9 *Necessarium usum*] *Palat. ad necessarium victum*. Recte. *Vossius*. Ego vulgatam lectionem retinendam existimo. *Clark*. Perperam *victum* præfert *Vossius*. Consule omnino Cl. Burm. ad *Rutilii Itiner.* l. 152. 'usibus aptet aquas.' Cort. ad *Sall. B. Cat.* 46. 'In usu quotidiano et cultu corporis.' In *Dorv.* etiam est *victum*.

13 *Eadem celeritate*] Vir doctus margini adscripsit ad *Celendras*, e *Flor.* iv. 2. Sed *Syedris* ibi legendum esse et in *Lucano* VIII. 259. jam dudum docuerunt viri eruditi. Male vulgo jungebantur *celeritate paucos*, &c. Post *celeritate* distinxit: non enim eadem celeritate est nactus suos ex fuga, sed eadem celeritate non intermisit iter et pervenit ad mare, interim offendens suos fugientes. Præterea reddidi Cæsari *paucos suos*, quod est in Mss. omnibus et Edd. ante Ald. *Manut.*, qui cur id mutaverit, nescio. Bene, si e Mss.

xvii. 3 *Circumvenire*] Sic Mss. *Reg. et Eliens.* et *Edit. Rom.* Quæ vox Cæsari usitata. *Scaliger* et recentiores, *circumvenire*. *Clark*. *Circumvenire* non a *Scaligero*, sed *Aldo* editum est: quod et inveni in Edd. *Ven.* 1517. *Manut.* *Gryph.* et *Plantin.* Item in *Ms. Ciacconii* ac *Lovan.* Quare nil muta; licet reliqui mei etiam *circumvenire* præferant: nam contra iidem et alii *Codices* habent *B. Civ.* l. 18. 'Oppidum vallo castellisque circumvenire.' ubi vide. Cæterum in *Leidensibus* exaratur *diffisico loco*. Quod nihilo est deterius. Consule notata ad *B. C.* l. 12. 'diffisus municipii voluntate.' ut illic est in Mss. plerisque.

5 *Universi juris ejus Larissan versus se recipere*] Sic quoque *Petav.* nisi

quod *se in eo absit*. Palatinus *τὰ juris ejus* omittit. Locus a multis tentatus. Manutius *viris equis* legebat. Victorius per *juris ejus* intelligit victos, ego Pompeianos. Dixit initio l. i. de Bello civili Cæsar: ‘universi ordinis ejus a Pompeio evocantur;’ ubi Pompeianos intelligit, nam cave ne de toto Senatu id dictum putes. Etsi exponere possis, universi qui in ordine Senatorio favent Pompeio. Et hoc cæteris præfero. Vossius. Locus sine dubio corruptus. Ms. Reg. et Edit. Rom. habent, *universi simul Larissam, &c.* Quod a manu emendatrice est. Putanus et Manutius conjecerunt *universi, viris, equis, Larissam, &c.* Infeliciter, nec satis Latine. Victorius, Vossius, et Cellarius, vulgatum retinent; illudque *juris ejus*, interpretantur; hic, *victos*; ille, *Pompeianos*; tertius, *sortis vel conditionis ejus*: nullo fere discrimine. Vir Doctissimus Jos. Wasse, in Notis suis ad Sallustium p. 134. locum hunc jam satis corruptum, vero corruptiorem representat; referendo illud *universi*, non ad *cæperunt*, sed ad *juris*. Ego jam olim emendaveram, *JUGIS ejus*; quod postea a viro Doctissimo Jos. Wasse, in loco jam laudato, occupatum repperi. Verum ille *jugis ejus*, interpretatur *ex jugis ejus*; quod *τῶν ὄντων* est cum verbis præcedentibus, *relicto monte*: nec cum iis, quæ mox sequuntur, satis convenit. Non enim, ante deditionem, *e montibus* descenderunt Pompeiani; sed, relicto isto monte, *per alios montes Larissam* versus se recipere cæperunt. Ego itaque *jugis ejus* ita accipiendum volueram, ut significaret *PER JUGA montis ejus, inde ad Larissam usque pertinentia*. Nunc, re penitus explorata, eodem sensu reponendum existimo, *JUGIS EIS* vel *jugis illis*; hoc est, *per juga illa*. De *Re ipsa*, aperte testatur infra Cæsar, eos ‘in monte quodam constitisse;’ se autem ‘commodiore itinere (scil. per valles,) eis occurrere cæpisse.’ Ubi notandum, illud *com-*

modiore itinere nihil habere, quo possit referri in comparationem, nisi nostra admittatur verborum præcedentium emendatio. De *Locutione*; qua scilicet Latinitate *jugis eis* scribi possit pro eo, quod est *per juga ea*; videas similem constructionem infra, de bello Alexandrino c. 35; locisque superioribus ‘iter facere instituit.’ Et supra VII. 45. ‘Legionem unam eodem jugo mittit.’ Maxime autem, B. Civ. I. 70. ‘Et, mutato itinere, *Jugis Octogesam* perveniret.’ Clark. V. C. Jos. Wassius ad Salustii Bell. Catil. c. 44. p. 134. reponit *universi jugis ejus*, quod interpretatur *ex jugis ejus montis*; at ita fit *τῶν ὄντων* censet acutissimus Clarkius. Is tamen *διόρθωσιν* Wassii nostri probat, *ἐξήγησιν* non item; mavult tantum *jugis eis*, quod idem valere putat ac *per juga ea*. Nescio tamen, quomodo montem reliquisse statuatur Pompeiani, cum *per juga ejus* sive cacumina transierint. Itaque cum Ms. Palat. voces *juris ejus* haud agnoscat, eas cum Jos. Scaligero delendas arbitror. Nihilominus, aliorum omnium codicum ductu, legi queat, *universi exercitus Larissam versus se recipere cæperunt*. Certe confundi solent hæc vocabula. Sic supra c. 73. recte legitur ‘*Ejus juri* potius quam suæ culpæ debere tribui:’ at Carrar. et editi plures habent *exercitus potius quam suæ, &c.* Loquendi vero rationem præstant ea cap. 63. ‘Accessere subito prima luce Pompeiani *exercitus*.’ Nam Jos. Scaligero non assentior, qui vocem ultimam in eo loco censuit inducendam. Davis. cur. sec. At vide eo loci. Scripsit ad me Cl. Wasse, *se universi* non retulisse ad *juris*. Jam vero malle *jugis utiis* e Celso, qui ait *illi in montem alium conscenderant*. Clarkii emendatio mihi videtur verisimillima. In Leid. pr. est *vires ejus*: in Lov. *Viris ejus*. *Universi simul* est quoque in Palat. Leid. sec. et Edd. Beroald.

Vasc. Steph. Gryph. post. aliisque: sine dubio ab Interpolatore, licet et C. Sigonio probetur Emend. 1. 34. *Juris ejus* ut corrupta a Librariis e voce *Larissa* eiciebat Fr. Robortell. Ann. II. 48. *Viris, equis* adridebat Cujacio. Sed tum malim *virī, equī*. Dein *Larissam usque* est in Voss. se abest a Mss. Brant. Leid. prim. Voss. et Dorv. ut sæpissime in hac locutione *se recipere* animadverti, in Mss. *se* non comparere.

6 *Qua re animadversa*] Mss. Norvic. et Brant. repræsentant *qua spe animadversa*; eandemque lectionem in optimo Codice invenit, receptaque multo elegantiore judicavit Pet. Victorius Var. Lect. IX. 24. Illi quippe videtur esse *ἀντιθετον* superioris vocis *diffisi*, eique verbo, a contrario, respondere. *Davis*. Mss. plerique, *Qua spe animadversa*. Quam lectionem probat, elegantioreque existimat Victorius, ut scilicet illud *spe* opponatur præcedenti *diffisi*. Sed argutum hoc nimis et evanidum. Ego vulgatum retineo lectionem. *Clark*. E solo Carrar. producent *re*. Reliqui et mei omnes Mss. habent *spe*. Forsan *specie*, sive *spectaculo*. B. G. II. 31. ‘Nova atque inusitata specie permoti:’ et passim *specie* in Mss. contracte scribitur *spe*.

XCVIII. 7 *Militibusque suis jussit, ne qui eorum violarentur*] ‘*Ἐλληνίζει*, ut *κελεύω τι*, nam *jubeo* apud Latinos nullum casum regit, nisi cognatæ significationis nomen addatur, ut si dicas *jubeo jussionem*. Sed in Ms. Cujac. et Petavii pro *jussit*, est *commendavit*. An ita Cæsar scripsit? profecto vereor ne verum sit. *Vossius*. Mss. Norvic. Pet. Cujac. et Ursin. exhibent *militibusque suis commendavit*. Sed vulgatam lectionem non desero, quæ proba est et Latina. Dictys Cretensis II. 35. ‘*Militibus*, ut apud arma essent, *jubet*.’ Ficticius Abdias Hist. Apost. III. 29. ‘*Jussit* fratribus, ut unusquisque tenens mortuum, diceret,’ &c. Sic etiam passim inferioris ævi scrip-

tores, ut agnoscit G. J. Vossius de Construct. c. 36. qui tamen falsus est in eo, quod confirmarit nec Livium nec illius seculi quenkam sic locutum esse. En ipsa Livii verba XXVII. 24. ‘*Inde portas custodire jussit tribunis militum, præfectisque socium et centurionibus*;’ sic omnes Msti, fatente viro summo J. F. Gronovio, qui tamen aliter ex conjectura edidit, quod hanc locutionem solæcam esse perperam existimaret, ut pluribus ostendere viri doctissimi Casp. Scioppius et Jac. Perizonius ad Sanctii Minerv. I. II. cap. 4. *Davis*. *Militibusque suis commendavit*. Sic Mss. Reg. Eliens. Vossii, Carrariensis, Ursini, Petav. et Cujacii, et Edit. Rom. Vulgg. *militibusque suis jussit*. Quod probat *Davisius*, et allatis etiam bonorum Auctorum exemplis defendit. Sed nusquam alibi ita locutus est Cæsar. *Clark*. *Commendavit* scribitur quoque in Leid. pr. et Edd. antiquis ante Aldum. Quare id recipere cum Clarkio non hæsitavi. *Mandavit* placebat Bruto. *Jubeo tibi* non dicunt nisi depravatæ jam Latinitatis scriptores. Tale mendum e Mss. sustuli Frontino IV. 1. § 43. ‘*legiones eduxit armatas et consistere ordinibus jussit*,’ vulgo *omnibus*. Adde Cel. Burn. ad Ovid. Met. VIII. 752. et Sueton. Vespas. c. 23: ‘*legatos jussit ponere*.’ Dein Mss. *sex ne quis violaretur*, quare malo *ne qui violaretur*, ut est in Cuj. Pet. et Voss. nisi quod male lineam transversam habeant super *e*. Vide ad B. G. I. 48.

c. 1 *Ad Brundisium*] *Læva* mens Pet. Ciacconium urgebat, cum hanc præpositionem delendam esse censeret; nam c. 101. legitur *Cassius ad Messanam navibus advolavit*. Et c. 11. ‘*Cn. Pompeius filius—ad Oricum venit*.’ Sic et innumeris in locis Cæsar aliique boni auctores. *Davis*. *Ad* non comparet tamen in optimo Petav. nec Bong. neque Voss. Sed vide ad VI. 3. Verum in Pet. exaratur *Brundisio venit*. Confer notata ad

B. Civ. II. 19. 'Cordubæ mittere.'

4 *Tectis instratisque scaphis*] Sic quidem Scaliger edidit; quasi *tecta* et *instrata* differrent ligno nempe et pellibus. Sed recte Vossius ad c. 15. iudicat meliorem esse lectionem *instructisque*: quam præbent Mss. ad unum omnes et Edd. Vett. adeo ut fere putem, operarum esse mendum, temere deinceps propagatum, præterquam in Ed. Cellarii. Quid sint *instructæ naves* sive armamentis ornatae, vidimus ad B. G. v. 2. Infra c. 3. 'Quinqueremes aptæ instructæque ad navigandum.'

CI. 4 *Liboque ad fretum*] Libo, a quo paullo ante memoravit insulam contra portum Brundisium fuisse occupatam, Pompeianarum erat partium. Vide hujusce libri c. 23. De alio itaque hic loquitur Cæsar, cujus tamen auctores non meminerunt, adeo ut locum mendii suspectum habeam. Ms. Norvic. et editt. Rom. exhibent *Jubone ad fretum*; Beroald. *Vibone ad fretum*: et sic legendum arbitror; Vibo enim oppidum erat Bruttiorum, a freto Siculo non longe dissitum. Vide Christ. Cellarium Geogr. Antiq. II. 9. p. 581. ed. Cantabr. Davis. *Vibone ad fretum*. Ita pulcherrime restituit Davisius ex Edit. Beroaldi. Qua cum consentiunt Mss. Eliens. et Vossii, qui habent *vibone* vel *jubone*. Clark. Ineptus sit, qui non amplectatur correctionem *Vibone*, ut legerunt jam Rhellie. Glareanus, Aldus, Vasc. Steph. Gryph. Ciaccon. (qui monuit in suo libro esse *Liboque*;) et alii plures exhibuerunt. *Vibonem* etiam est in Pet. Cuj. Leid. pr. Voss. Lov. *Libo* simpliciter in Edd. Mediol. ac Ven.

10 *Sunt ad incendia*] Sic etiam Leid. pr. Palat. Carr. et Dorvill. cum Edd. Aldi, Venet. Manutii, Scal. &c. In reliquis scriptis et Edd. *quæ sunt aptæ ad incendia*. Quos tamen non audio. Vide, quæ notavi cum alibi, tum ad B. G. v. 50.

12 *Constrata*] Pal. Pct. et Bong.

rostrata. Idem in codice Florentino et Carrariensi reperit Brutus. Vossius. *Rostrata* est etiam in Voss. Dorv. et Edd. primis. In Vasc. Marg. legitur *e quibus xxxv erant aperta, xx constrata, vel e quibus xxx erant rostrata*. *Rostrata* prætulit Cellarius. Verum cum Lov. Leid. pr. sec. Scal. et Ciacc. aliique *constrata* servant, alterum potius interpolatorem sapere censeo. Eadem confusio occurrit c. 111. et B. Al. c. 11. Luc. I. 426.

18 *Profectus est et Libonem*] Particula copulans non est in Codd. Ms. Norvic. et editt. Rom. A. D. 1472. *Profectus est Jubonem*, Ven. *Profectus est Libonem*. Beroald. *Profectus est Vibonem*, quæ vera est lectio, ut paullo ante comprobatum dedi. Davis. *Vibonem*. Vide supra, *Vibone ad fretum*. Vulgg. et *Libonem*. Ut forte legi possit *ad Vibonem*. Vide supra ad c. 100. Sed hoc perinde est. Clark. *Vibonem* diserte exaratur in Petav. Leid. pr. Scal. Lovan. et Edd. ante nominatis. *Vibonam* Voss. *Libonem* sine et in Ed. Med. Desunt et *Libon*. in Pal. et Dorv. Sed unice verum est *Vibonem*.

20 *Egit: secundum nactus ventum*] Sic quidem e Codice Ursini reposuit Scaliger: cum vulgo ederetur *egerunt*. Cassius sec. n. v. Codicum mira est discrepantia. *Egit Cassius* est in Pal. Bong. et Edd. primis: *egit. Cassiusque* Leid. sec. Lovan. Dorv. Sed *egerunt* præbent vetustissimi Petav. Scalig. Leid. pr. sine voce *Cassius*: at Vossian. *egerunt. Cassius*. Forsan scripserat auctor *adpl. nostri ad t. n. egerunt. Cassius, &c.* Verba enim illa 'propter eundem timorem' videntur id postulare.

30 *Depressæ triremes*] Codices plerique *deprehensæ*. Utraque lectio proba. Clark. Mei omnes servant *deprehensæ*. In Brant. et Lovan. ac Dorv. Cod. *captæ*. Vascos. *reprehensæ*. Malim ego quoque *depressæ*, quia præcedit *ceperunt*, si per Mss. liceret. B. Alex. c. 11. 'Capta est

una quadriremis, depressa altera,' et c. 16. V. notas doctorum ad Nep. Con. c. 4. 'Nullas naves capit, complures deprimit.' B. Civ. i. 58. 'partem navium deprimunt, nonnullas capiunt,' non *deprehendunt*. Inveni id tamen in Marg. Vascos. et Ed. R. Stephani. Mire legit Leid. pr. *de presente tirones*.

CII. 4 *Quantum itineris*] Non potui non obsequi Mss. omnibus meis, item Ursin. Carrar. et Edd. primis, jubentibus rescribi *quantumcumque itineris*.

12 *Existimari non poterat*] Lego *æstimari*, ut plerumque in Mstis hæc duo confunduntur. Nisi *existimari* pro *æstimari* ponatur. *Vossius*. Dionys. Vossio legendum videtur *æstimari non poterat*; sed nihil opus est manu medica, nam in optimis scriptoribus hæc voces confunduntur. Terentius Heaut. Act. II. Sc. 3. 41. 'Nam ea res dedit tum existumandi copiam Cotidianæ vitæ consuetudinem.' Idem Phorm. Act. I. Sc. 1. 11. 'Haud existimans Quanto labore partum.' Ubi Donatus, pro *æstimans* inquit. Sallustius, 'Si, Quirites, pacem existimaretis.' Livius XXIII. 15. 'Inde existimatu facile esse.' Vide et J. F. Gronovium ad XXIV. 2. *Davis*. Adde Cort. ad Sallust. Jug. 31. § 19. 'Scilicet existimabitis, qualis illa pax,' Comm. ad Nep. Cat. c. 1. 'magnique ejus opera existimata est,' aliosque sæpius.

15 *Et ad Mitylenas*] Sic Mss. Vide supra ad c. 100. Vulgg. *et Mitylenas*. *Clark*. In nullo meorum aut aliorum adest præpositio; ut nec in Edd. Ubique illam intrudere, ineptum est. *Mithilas* est in Mss. plerisque, et vetustioribus. *Mytilenas* Pal. Bong. Vide Voss. ad Mel. II. 7. J. Gronov. ad Herod. I. 160. atque ita e nummis exhibuit etiam Cellarius. Græce etiam *Μυτιλήνη*. Inscriptio vetus: 'Cives Romani, qui Mutilenis negotiantur.' Reposui itaque etiam *Mytil*.

17 *In Cyprum*] Sic Mss. Editi præpositionem omittunt. *Clark*. Neque

hic in meis, aut aliorum, quod sciam, præpositio comparet: sed in Edd. Rom. Ven. et Mediol. additam video.

20 *Arcem ante captam*] Sic ex Glandorpilii monitu et Ursini libro edidit Scaliger, et olim etiam Edd. primæ Vulgo erat *arcem Antiochiam* c. unde Glareanus vel *Antiochiæ* vel *Antiochenam* emendabat. Ultimam reperit in Edd. Vascos. Str. Steph. Gryph. post. *Arcem ante c.* confirmatur a Bong. In Voss. est *arcem aram captam*. In Lovan. *aram ante captam*. In Cujac. Scalig. et Leid. pr. *aram captam*. In Petav. vero, Palat. Leid. sec. et Dorvill. *arcem captam esse*. Nec video, quid valeat hic *τὸ ante*, quod cum Grutero et Mss. optimis idcirco ejeci. *Antiochiam* et hinc *ante* ex abbrevatione *τοῦ Ant.* mera est Glossa.

25 *Qui, quum*] Codices alii habent *quicumque*, alii *Nam quicumque*. Unde legendum vel *qui quum*, &c. quod ex Ursini Codice secutus est Scaliger. Vel, quod conjecit Davisius *Namque quum*, &c. *Clark*. Ciacconium debuit laudare pro Davisio Clarkius. Ursiniano codici accedit Scaliger. Petav. etiam, Lovan. Leid. pr. Voss. tantum habent *Quicumque*. Adeo ut in recentioribus modo restet illud *Nam quicumque*. Alioquin facile amplecterer Ciacconii conjecturam *Namque quum*.

28 *Naves solverunt*] Sic ex Ursini Cod. et Edd. primis restituit Scaliger, quibus accedit Petav. Vulgo edebatur *n. solvere jubebantur*: uti est quoque in Ms. Brant. Leid. sec. et Lovan. Ciacconius conjecerat *cogebantur*. *S. jubebant* Bong. et Dorv. *jubebat* Palat. sed Scalig. Leid. pr. et Voss. *naves solverent*: unde magis placet, quod jam expresserunt Vascos. Steph. Gryph. post. Str. *solverant*: ut conveniat præced. *recepti non erant*.

CIII. 5 *Partim quos*] Transponit Ciacconius, *quos partim*, &c. Sed nihil opus. *Clark*. Idem male *quisque* abundare censet.

CIV. 9 *Septimum tribunum militum*]

In vulgatis Appiani exemplaribus B. C. l. II. p. 480. legere est Σεμπρώνιος ἀνὴρ Ῥωμαῖος, τότε μὲν τῷ Βασιλεῖ, πάλαι δὲ αὐτῷ Πομπηίῳ στρατευσάμενος. Et p. 481. Τὸν Σεμπρώνιον εἶτε ἐπιγιγνώσκων Ῥωμαῖον ὄντα, &c. sed utrobique reponendum est Σεπτίμου nomen. Vide Plutarchum in Pomp. pagg. 660. 661. et Dionem l. XLII. pagg. 186. 187. Davis. Lucan. VIII. 597.

12 *Bello prædonum*] Id bellum intelligit, quod contra piratas Cilicas gessit Pompeius. Vide, præter alios Historicos, Florum III. 6. Davis.

13 *Naviculam parvulam conscendit cum paucis suis, atque ibi ab Achilla et Septimio interficitur*] Sic quidem omnes Historici. Adi Plutarchum in Pompeio p. 661. Appianum B. C. l. II. p. 481. et Dionem l. XLII. p. 187. At Cicero de Divin. II. 9. ‘An,’ inquit, ‘Cn. Pompeium censes tribus suis consulatibus, tribus triumphis, maximarum rerum gloria lætaturum fuisse, si scisset se in solitudine Ægyptiorum trucidatum iri, amisso exercitu?’ quæ si vera lectio, cum ab aliis omnibus, tum ab se ipso diversus abit vir præstantissimus. Vide Tusc. Quæst. l. III. p. 145. ed. Fabric. Unde mendosum esse locum crediderim. Repono si scisset se in celone (vel potius celoce; hoc enim navigium a plerisque celoæ dicitur. Vide Nonium Marcellum p. 557.) Ægyptiorum trucidatum iri. Celo navis est biremis, vel triremis, ut testatur Isidorus Hispalensis XIX. 1. quod pulchre convenit cum Lucano; qui VIII. 662. seqq. auctor est interfectores Pompeii biremi vectos fuisse. Imperiti Monachi, cum non intelligerent quid sit Celo, solitudinem, notius vocabulum, substituere. Tan. quidem Faber Epist. Crit. I. 4. ‘se a satellite Ægyptio contrucidatum iri’ conjecit, quæ sane hariolatio nimium abit a receptæ lectionis vestigiis, ideoque non temere est admittenda. Davis. Dele a repono ad substituere et eorum loco substitue: legerim

si scisset se in celoce Ægyptia tandem trucidatum iri, vel a spadone Ægyptio demum trucidatum iri, ut ad ipsum Tullii locum monuimus. Auctoribus ibi laudatis adde Fulgentium in Expos. serm. Antiqui p. 180. et Senecam Epist. 4. Idem, cur. sec. Illustriss. Boubier. locum Ciceronis emendat ingeniose in solitudine Ægyptio ferro. Adi illum ad Tusc. Disputat. c. 25. ‘Exercitu amisso nudus in servorum ferrum incidisset.’

cv. 3 *Evocasse*] Sic Mss. in Editis fuerat vocasse. Clark. Evocasse, quod habent cum aliorum, tum mei omnes præter Dorvill. et Palat. jam exhibent Vasc. Steph. aliique. Evocasse Gryph. cum Ms: Scalig. Ciaccon. malebat advocasse. Rectius fuisset tum ad se evoc. Vide ad VI. 34. ‘Omnes ad se evocat spe prædæ.’ Sed non opus est. Adi ad IV. 20. 57.

4 *Ut iis testibus in summa pecunia uteretur*] Codex Brant. et edit. Rom. Ven. omissa præpositione, habent ut iis testibus summa pecuniæ uteretur, unde rescribit Ph. Rubenius Elect. I. 35. ‘ut iis testibus summa pecuniæ iniretur.’ Ms. Ciaccon. et edit. Beroald. repræsentant ea summa pecuniæ, at lib. Ursin. in summam pecuniæ uteretur, unde conjecit Ciacconius legendum in sumenda pecunia uteretur. Sed memores esse debent viri eruditi, Criticen jubere, ne vulgata lectio sollicitetur, cum sana sit et sincera. Davis. In abest etiam ab Ed. Mediol. et pluribus: ea summa Leid. sec. Dorv. Pal. Bong. et Edd. Vasc. Steph. aliæque: ex s. Lov. in summam Pet. et Voss. sed nil mutandum. In summa tuentur Scalig. et Leid. primus: quamquam in summam nequam displicet. Ut finis et scopus significetur, cur eos testes adhiberet. De qua locutione alibi post multos viros doctos pluribus egimus. Sic malo cum aliis apud Ovid. Met. XIII. 38. ‘in causam prosit, Achivi.’

7 *Elide in templo simulacrum Victo-*

ria, &c.] Non Elide tantum hoc accidit, sed ‘plerisque locis signa sua sponte conversa,’ si Jul. Obsequenti c. 63. fides sit adhibenda. Quin et Valerius Maximus l. 6. 12. ‘in delubris Deum sua sponte signa conversa’ tradit. *Davis.*

14 *Pergami in occultis ac remotis templi—quæ Græci ἄδυστα appellant*] In fano Bacceli accidisse auctor est Dio l. XLl. p. 182. Ἐν τε Περγάμῳ τυμπάνων τε τίνα καὶ κυμβάλων ψόφον ἐκ τοῦ Διονυσίου ἀρθέντα, διὰ πάσης τῆς πόλεως χωρῆσαι. Porro quæ Cæsari hic remota et occulta templi, Valerius Maximus l. 6. *abditu* nuncupat, nisi locus corruptus est: ait, ‘Sonum tympanorum Pergami abditis delubris editum.’ Illud certum, non hic *delubris*, sed *delubri* scribendum; facileque adducor, ut credam Valerium scripsisse *adytis templi*: cum illud *abditis* de hac re inusitatius sit. Sane Cæsar cum diceret *occultis templi*, addendum sibi putavit, quæ Græci ἄδυστα appellant. Sed, quod monendum, putavi in Ms. Cujac. pro *remotis* est *conditis*. In Palat. Petav. et Bong. *reconditis*. Quæ fortasse vera lectio est. *Vossius.* Bene Lambinus ad Horat. l. 16. et iv. 4. *templi* correxerit, licet in Mss. plerisque etiam meis, sit *templis*. Sed *templi* habent Palat. Bong. Leid. sec. et Dorvill. Verum in nullo est *remotis*. *Conditis* habet Leidens. sec. at Voss. et Dorv. *reconditis*. Leid. pr. *recognitis*. E Lovan. et Scalig. nihil varietatis tamen enotatum est. Sed et *reconditis* est in Mss. Ursini et Ed. Beroaldi. *Conditis* etiam in alio Ursin. et Ciacccon. Quare omnino putem *reconditis* esse restituendum; uti etiam id recepit Cellarius. Male autem *templis* propugnabat Hotomannus, quia in Valer. *abditis delubris* legitur. Sed vide ibi *Virus doctos* § 13. *Abdita* pro ἄδυστα hic etiam exaratur in Voss. Sed *adita* Latinis litteris Petav. Leid. pr. Scal. et reliqui fere. De his

vide etiam Ill. Spanhem. T. I. Præst. Num. p. 718.

18 *Palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse ostendebatur*] Plutarchus vit. Cæs. p. 730. αἰτ παρὰ τὴν βᾶσιν τοῦ ἀνδριάντος exstitisse φοίνικα. Etiam Valerius Maxim. l. 6. affirmat, ‘palmam viridem Tralibus in æde Victoriae, sub Cæsaris statua, inter coagmenta lapidum justæ magnitudinis enatam:’ (sic et Jul. Obseq. de prod. c. 63. qui sua ex Valerio hausit.) Unde Ursinus hic legebat *intecto* a voce. Sed non video, quæ tunc mens verborum esse possit. *In tecto* Cæsari est ἐπὶ δώματος. Credo movit Ursinum, quod postea Cæsar ait *ex pavimento*: nam *tectum* et *pavimentum* duo opposita sunt. Verum nescivit paviri etiam tectum posse, ideoque pavimenti vocem de tecto recte usurpari, qui mos hodieque apud gentes orientes viget. Certe Hirtius quoque initio libri de bello Alex. ait: ‘sine contignatione ac materia sunt ædificia, et structuris ac fornicibus continentur, tectaque sunt rudere, aut pavimentis.’ Quod vero ad Valerium ac Plutarchi loca attinet, potuerunt ii alios auctores secuti esse; vel etiam ipse Cæsar ab assentatoribus perperam edoctus: ut ut est, verba ejus clara sunt, et vult palmam in tecto templi exstitisse; quod majoris miraculi quam alterum, ut ex pavimento enata sit. *Davis.* Ad sensum Vossio præbet Clarkius. Me vero nondum penitet conjecturæ, quam proposui ad Obseq. c. 125. ‘Tralibus in æde victoriae sub Cæsaris statua inter coagmenta lapidum magnitudine matura enata:’ scil. *integra*, quo facit verbum *exstitisse*: quo subitus ortus designatur. Vide ad VII. 35. et alibi. Cum Vossio tamen facit etiam Gruterus, eodem adducto Hirtii loco.

CVI. 2 *In Ægyptum iter habere*] Mss. mei ad unum omnes, miro con-

sensu, non agnoscunt præpositionem *in*. Quod nequaquam spernendum est. Consule congesta ad B. G. III. 7. ‘In Illyricum profectus est.’

5 *A Fusio*] Mss. et Edd. quidam rursus *Fusio*. Sed prænomen Q. addunt Leidenses, Scalig. Palat. Lovan. Bongars. Dorvill. et Edd. Vascos. Steph. Gryph. post. Strad. Quare id reposui. In Petav. et Voss. scribitur *atque F.* forte ab Q. F. De eo vide ad B. Civ. I. I. in f. ‘Q. Fufium Kalenum legatum.’

8 *In his erant legionibus hominum III millia*] Malo legere, *in his erant legionariorum III millia*. Quam vocem in Palat. et Bong. invenio, qui habent *legionariorum hominum*. Sed puto illud *hominum* eradendum: ex *legionariorum*, quod primo erat factum *legion. hominum*. Vossius. *Legionibus, hominum, &c.* Codices nonnulli, *legionariorum hominum*. Quod probat Vossius; nisi quod vocem *hominum* delendam existimet. Quo tamen facto nil opus. Nam et alibi phrasi simili, *militum legionariorum*, sæpius utitur Cæsar. Neque vero reprehendi potest etiam lectio vulgata. Clark. *Legionarium* h. est in Palat. Leid. sec. ac Dorvill. et *Legionario- rum hominum* jam exhibuerunt Vascos. Steph. Gryph. post. Strada. *Legionarii homines* in nostro ita nunquam junguntur, sed quidem *leg. milites*. Quamvis alibi *homines* de pedibus dicat. Vide ad B. Civ. II. 32. Optimi etiam quivis libri habent *legionibus*: quod temere mutandum non esse opinor. In legionibus alii sunt milites, quam legionarii? B. Alex. c. 69. ‘ut minus mille hominibus in ea legione esset.’

CVIII. 1 *Propter atatem pueri*] Erat tantum annos tredecim natus, testante Appiano B. C. I. II. p. 480. Davis.

4 *Adjuutores quosdam consocios sui*] Qui simul cum eo consocii erant hujus consilii. Sallust. Catil. c. 22. ‘Aliis

alii tant. facinoris consocii.’ Rectius ergo videtur *sibi*; vel *consilii* adesse. Certe Aicardus et Lipsius adscribere *adjuutores q. consilii sui*: quorum ultimus Lovaniensi Codice inductus videtur; in quo *consociis suis*. In Leid. pr. *consocii sui*. In Voss. *Consociis sui*.

5 *Regis amicis*] Sic Mss. Reg. et Eliensis. Editi *regiis*. Clark. *Regis* reposui quoque auctoritate Petav. Leid. pr. Lovan. et 4 aliorum. *Regis nunciis* Lovan. Dorv. et Palat.

10 *Ex duabus*] Addit Librarius Leid. primi *filiabus*. Quam vocem non nemo hic omissam existimabat. Sed *filiis* pro *filiabus* etiam dici, notissimum est. Adi notas ad Frontin. IV. 3. 5. *Præstiturum filiis* pro *filiabus Aristidis*: et Priscian. I. VII. Cap. de Dat. et Abl. Plur. 1. Declin. Eadem confusio infra B. Alex. c. 33. ‘Majorique ex II. filiis Cleopatæ.’

14 *Romam adlatæ*] Petav. Palatin. Leidenses, Lovan. Voss. Dorvill. rursus dant *Romæ*. Vide ad B. Civ. II. 19. ‘Cordubæ mitteret.’

Ut in ærario ponerentur] Quod in æde Saturni. Notum est solitos Romanos, fœdera, pactiones, testamenta in templis reponere, tanquam custodia tutissima. Forsan et quod hac re factorum aut supremæ voluntatis violatoribus imprecarentur iram Deorum. Sic apud Tacitum I. Annal. ‘Augusti testamentum inlatum per virgines Vestæ:’ quibus sæpe talia committi solita. Memini quoque in Sallustio legere me, in fano repositas fuisse tabulas fœderis. Et exempla alia congestit Lipsius. Vossius.

CIX. 16 *Alter accepto vulnere occupatus*] Ultima vox huc non convenit, cum ipsa etiam *interfectum* denotet. Velleius Patereulus II. 57. ubi de Cæsaris morte loquitur: ‘Dum clementiam, quam præstiterat, expectat, incautus ab ingratis occupatus est.’ Justinus VII. 4. ‘Insidiis autem Eurydices uxoris — occupatus fuisset,’

&c. Hoc sensit J. F. Gronovius, qua de causa rescribit *alter accepto vulnere sopitus*; dicuntur enim *sopiri*, qui aut icti aut aliunde mente consternati deliquum patiuntur et pro mortuis concidunt, ut plurimis ostendit vir doctissimus Observ. iv. 8. p. 120. Mihi tamen hic præplacet *alter accepto vulnere obsopitus*: hæc enim conjectura proxime Codicum scripturam accedit, eaque voce usus est Solinus, cum alibi, tum c. 12. editt. Salmas. Davis. Gronovio adsensum præbet Cellarius. In Leid. pr. modo legitur, *quorum alter interfectus est*. Non ausim ego proscribere *occupatus*, sive obpressus, percussus, licet non ad mortem usque: nam et sic apud nostrum plus semel *exanimatus* dicitur pro defatigato; et *confectus vulnere* non modo, qui per illud interiit, sed etiam qui modo gravissime vulneratus est, ut hoc ipso libro c. 9. et 95. ac passim. Hinc *occupari* sexcenties dicitur homo iis animi affectionibus, quæ percullunt ita, ut nesciat quid agat. Livius I. 59. 'illis luctu occupatis.' Vellei. II. 6. 'Caium Gracchum occupavit furor:' quod non mutarem in *occæcavit*. 'Timore occupari' in Cæsare aliquoties: B. G. I. 39. VI. 40. Male autem quidam exponunt hic *occupatus* quasi esset *prius*, quam alter vulneratus.

19 *Magnam*] Sic Ms. Reg. Al. *Magnamque*. Clark. Copulam omiserunt quoque Vascos. Steph. Gryph. post. et Strada. Sed male. Duas rationes dat, cur regem voluerit in potestate habere: *et* quia existimabat, Regium nomen magnam auctoritatem habere; *et* ut privatorum bellum, non regis videretur. In hisce enim cum ceteris auctoribus solet Cæsar ad emphasin geminare conjunctionem.

20 *Ut privato p. et lat. potius, quam regio consilio*] Sic Ms. Regius; elegantiori paullo verborum ordine, quam est in vulgatis, *ut potius privato paucorum, et latronum consilio, quam*

regio susceptum, &c. Clark. Eo, quo Clarkius ordine, disposuerunt jam eadem Edd., quas modo nominavi, et ita reperi in Bong. Ceteri retinent vulgatum ordinem, nisi quod *potius* desit in Voss. et Petav. Leid. pr. Voss. dent *latronum, quam regio consilio*; quod amplexus sum.

cx. 3 *Hæ constabant*] Ms. Eliensis *Hæc*. Ms. Reg. et Edit. Rom. *Hic*. Quarum lectionum quævis ferri possit. Clark. *Hæc* est in Petav. Leid. pr. et duobus aliis. *Hi* habent Lovan. Palat. Dorv. Leid. sec. qui codices solent consentire, et Edd. primæ. De qua synthesi supra diximus aliquoties.

13 *Qui vim suorum defendebant*] Insolens loquendi genus, *vim suorum, pro vim suis inlatam*. Non absimili modo libro de bello Africano, ni fallor, legitur 'Scipio multa de terrore suo,' id est, quem hostibus incussisset ipse. Vossius. Propulsabant vim suis illatam. Dictys Cretensis I. 4. 'Ob injuriam affinium, quas supra memoravimus, consternabatur.' Sic et II. 30. *Injuria sacerdotis* est injuria sacerdoti illata. Simili modo apud Apuleium Metam. I. I. p. 9. 'Impune se relaturum *meas contumelias* putat.' De hujusmodi vocibus reciprocis vide A. Gellium Noct. Attic. IX. 12. ac intt. ad Phædri Fab. II. 8. Davis. Et passim. Adde nos ad B. Gall. I. 30.

17 *Expellere, alios, alios arcessere*] Semel *alios* expungi malebat, auctoritate codicis sui Ursinus; cui adstipulantur Petav. Bong. et Leid. sec. Recte. Vide ad B. G. I. 8.

19 *Qui invet. compl. Al. bellis. Hi Ptol.*] Sic primus, quantum scio, edidit Scaliger ex Ursini libro. Ante eum in plerisque Edd. omittebatur vocula *hi*. Verum Mss. Pal. Bong. Leid. sec. Dorv. et Edd. primæ *Qui invet. Hi omnes c. Al. b. Ptol.* Sed Pet. Scal. Leid. pr. Voss. Carr. Edd. Vasc. Steph. Gryph. post. Str. exhibent optime, ut restitui, *milia II. In-*

veteraverunt hi omnes (homines Leid. pr. Scal.) comp. *Al. bellis*; Ptolem.

CXI. 2 *Praterea oppidi partem, quam Cæsar*] Locus literula corrigendus, quamvis libri vett. repugnent. Scribo *oppidi partem*. Manuscriptus noster non incommode habet, *prater eam oppidi partem*. Vossius. *Praterea oppidi parte*. Ita emendavit D. Vossius ex conjectura; atque ita in Ms. Reg. scriptum repperi. Nihilominus tamen minus proba est vulgata lectio, *Praterea oppidi partem*; quemadmodum *maxima parte*, et, *maximam partem*, dicitur. Si qua emendatione opus, conjecerim equidem legendum, *Praterea eam oppidi partem*, vel, *praterea ea oppidi parte*; ut vox ea in præcedentem *praterea* fuisse absorpta fiugatur. Sed sine Codicibus nihil muto. Quamquam favet nonnihil Codex antiquus Vossii, qui habet, *prater eam oppidi partem*. Quam quidem ipsam lectionem non incommodam existimavit Vir ille doctissimus: ut adeo tota periodus hoc modo scribatur; *occupat Alexandriam; præter eam oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat. Primo impetu domum ejus irrumpere conatus est, &c.* Sed in ea lectione hoc est incommodi, quod pars posterior *Primo impetu, &c.* valde hiulca est. Nisi forte legi posset, *Primoque impetu*. Sed ne sic quidem lectioni vulgata præstabit. Clark. Legerim *praterea* in *oppidi parte*. Cum tamen D. Vossii Mstus habeat *prater eam oppidi partem*, ac Gryphius ediderit *tenebat: ET primo impetu*; totus locus ita queat distingui, *occupat Alexandriam præter eam oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat. Et primo impetu domum ejus, &c. Davis. cur. sec. Et non comparat in prima Gryph. editione, sed secunda, quæ, ut sæpe patuit, ad exemplum Vasconianæ est procurata. In ea enim, ut et R. Steph. ac Stradae et additur. Sed optime D. Vossii Codex habet præter eam. Nam idem non agnoscit*

τὸ ἐστ, quod neque conspicitur in Peta-
viano nec Leid. primo. Quo omnia
bene procedunt, *occupabat Alexandriam
præter eam o. partem, quam C. c. m.
tenebat, primo impetu domum ej. irrumpere
conatus.*

A Domum ejus] 'Partem Regiæ
exiguam, in quam ipse habitandi
caussa initio erat inductus;' infra
c. 112. Clark.

CXII. 3 *Sed a superioribus regionibus
— in mare jactis molibus*] Joan.
Brodæus Miscell. III. 5. reponit *a
superioribus regibus*, quia *in mare moles
jacere*, non regionum est, sed homi-
num. Et hanc quidem conjecturam
occupaverat Ph. Beroaldus: ita enim
legitur in edit. quam procuravit A. D.
1508. Verum, ut opinor, sana est
lectio a Mss. Codd. et antiquissimis
edit. constanter representata: nam
vult Cæsar, in mare jactas fuisse
moles, quas e superioribus regionibus
convexerant. *Superiores regiones sunt
montuosæ, aliisque, minus depressæ.*
Eodem sensu *superiora loca* sæpe dixit
noster. Vide B. G. III. 3. et 14.
Davis. Emendant Viri doctissimi,
Brodæus, Beroaldus, Scaliger, Vale-
sius, Hodijs, aliique, *a superioribus
REGIBUS*. Quod et Cellarius probas-
set; nisi verbum præsentis Temporis
conjungitur ab adjecto *superioribus* ab-
horreret. At non abhorret sane.
Neque enim omnino refertur illud
superioribus ad verbum præsens *con-
jungitur*; sed ad præteritum *jactis
Molibus in mare* olim *jactis a superiori-
bus Regibus*, etiamnum *cum oppido
conjungitur*. Nihilominus tamen minus,
quoniam consentiunt Mss. omnes,
lectionem vulgatam cum Davisio retinendam
censeo. Ut hoc dicat Cæsar, *in mare jactas fuisse moles, quas a
superioribus* (scil. montuosis) *regioni-
bus convexerant*. Clark. At quis ita
loquitur? *moles jacta in mare a supe-
rioribus regionibus* per ellipsin *τοῦ con-
vecta* vel similis verbi. Potius ex-
plicuissent Viri docti, a notare locum,

unde hæc moles jaci cœptæ sint; ut initium ceperint a superioribus regionibus, et ita in mare longius extensæ fuerint. Quo sensu facile lectio vulgata se tueri potest. Ut verum tamen fatear, malim ego quoque *Regibus*, præsertim cum hoc confirmetur a Codice Vossiano, in quo clare ita inveni. *A sup. iis regionibus Lov.* De his molibus adi Amm. Marcell. xxii. 16. et ibi Vales.

10 *Pharos*] Sic bene Petav. pro *Pharus*; ut mox in Lov. Pet. et Dorvill. ac primis editionibus, uti et Aldi et aliis est *Pharon*: quod reposui. *Pharus* quidem et ad *Pharum* supra retinent Mss. omnes. Verum non dubito, quin et illic scribi debeat *Pharos* et *Pharon*. Quod est in Mss. et Edd. B. Alexand. c. 14. sic *Thapson* Mss. B. Afric. c. 44. *Comprehendit* est in Carr. Leid. sec. et Voss. Ed. Flor. Sed Pet. Scalig. Leid. prim. *prehendit*. Vere, ut puto. Virg. *Æn.* II. 322. 'Quam prendimus arcem?' Lucan. v. 575. 'liceat vexata litora puppe Prendere.'

15 *Dimisit*] Sic melius edidit Scalliger, quam quod in prioribus erat Edd. *demisit*. Sed in plerisque, uti et Edd. primis, erat *deduxit*: atque ita Pal. Bong. Voss. Leid. sec. Dorvill. Lovan. Ciacc. Aliud quid latere docent Scal. Leid. pr. Cujac. et Petav. *deauxit* habentes. Quo quid extricandum sit, nescio. Pro Var. lect.

in Cuj. et Pet. erat *misit*. Sine adjuncto casu poni id vidimus ad B. G. I. 34. Pro *regiones* vero *provincias* exaratur in Pet. Scal. Bong. Leidensibus, Voss. In Palat. et Dorv. o. *provincias propinquas circum*. Adeo ut forsitan in solis Cuj. et Lov. sit *regiones*.

20 *Hoc tractu*] Sic exstat in Edd. Roseti, Plantini et seqq. Juvatque Bong. Cod. *hæc*. At in prioribus et Mss. meis aliorumque, quantum scio, scribitur *nec*, sine sensu. Faërnus *in hoc tractu*: quo faciunt variæ lectiones Leidens. pr. et Lovan. in voce præcedenti. Videtur etiam verior, et ex *in oc* factum esse vitiosum *nec*.

30 *Magnis enim jacturis*] Codex Brant. (et Lov.) perperam exhibet *aucturis*. Jacturæ sunt dona sive munera. Vide notat. ad B. G. VI. 12. Simili fere modo hujusmodi largitiones *damna* nuncupavit Plinius in Pan. c. 12. *Davis*.

32 *In parte Cæsaris*] Leid. pr. *in partem*: at Nicasius legebat *in potestate*. Male, Pothinus simulabat, se contra Achillan et Arsinoën in partibus esse Cæsarianis. Quare ejus perfidia deprehensa, occidit eum Cæsar. Bene id monuit quoque Ciacc. addens locum Hirtii de B. Alex. c. 7. 'Erat magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris.' Terent. Andr. II. 5. 8. 'Nostræ timeo parti:' et passim.

DE BELLO ALEXANDRINO

LIBER.

A. Hirtii Pansæ] Inepte ita inscribi docui ad initium l. VIII.: cum Hirtius et Pansa diversi fuerint ho-

mines. *Oppii* sive *Hirtii* Edd. Vett. Sed *A. Hirtii* simpliciter Bongars. et Leid. sec. bene. Alii *Cæsaris*, *Celsi*,

Suttonii nomen inseribunt, ridicule : immo in nonnullis est *J. Constantini Cæsaris*.

CAP. I. 2 *Ex Creta sagittarios*] In nullo meorum codicum, uti nec in Edit. Romana comparet Præpositio : quare eam jussi deleri. *Creta evocat*, ut *Rhodo arcessit* : nisi jungere velles *sagittarios Creta* i. e. Cretenses, vel legere *Cretas*, quia in Mss. Lov. et Bongars. exaratur *Certos*. Sed mutatione nequaquam est opus.

3 *Ab rege Nabateorum Malcho*] Ipsa vox ultima *Regem* significat, et ab Hebraica מלך ortum ducit. Porphyrius in vita Plotini. *Βασιλεὺς δὲ τοῦνομα τῶ Πορφυρίῳ ἐμολ προσῆν, κατὰ μὲν πάτριον διάλεκτον Μάλλχφ κεκλημένῳ*. Vide et Luc. Holstenium de vit. et script. Porphyrii c. 2. *Davis*. Vide etiam Cellar. et Salm. Plin. Exerc. pag. 892.

7 *Test. atque musculis aptantur*] Lipsius l. i. Pol. D. 9. emendat *quatiuntur, captantur*, aut aliquid simile. Sed nihil opus. Id enim vult Hirtius : quæ partes minus firmæ essent, in iis testudines atque musculos, ad tegendos milites, fuisse collocatos. *Clark*. Lipsius margini adlevit quoque *laxantur, grassantur*. Gruterus exponit, loca infirmiora, quibus hostes invasuri erant partes urbis infirmiores, accommodata, quo instrumentis talibus sine impedimento uti possent.

10 *Incendio fere tuta*] Ita exhibent Mss. omnes constanter. Lipsius tamen oræ codicis sui adscripsit *ab incendio*, atque ita edidit R. Stephanus. Sine præpositione invenies quoque apud Seren. Sammon. de Medic. c. 61. ‘ Ut tutus fias infestæ fraude novercæ ? ubi vide Clar. Burm. Variatur apud Liv. III. 44. Sed et *incendio* exponi potest, *in incendio, dum est incendium*. Similia multa vide ad B. G. II. 1. ‘ Imperio nostro.’

12 *Structuris*] Notandum, in optimo Leid. pr. legi *instructuris*. Quam vocem hac in re apud Isidorum oc-

currere, monui ad Front. II. 3. 17. Adde Sålmas. Plin. Exerc. p. 268. 852.

16 *Illud sperans*] Fulv. Ursinus ex conjectura reponit *illud spectans*, et sane sic exhibent editi. Beroald. Vasc. coque alludunt Mss. Brant. Norvic. ac editi. Rom. Ven. in quibus est *illud exspectans*, præterquam quod eo modo sæpius loquatur Cæsar : interdum tamen aliter. Sic B. C. I. 43. ‘ Hoc sperans, legiones tres ex castris educit.’ Et B. C. III. 85. ‘ Hoc sperans, ut, movendis castris pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur.’ Manifestum igitur est, lectionem vulgatae ferri posse, quam tamen, vir erroribus exercibendis natus, Joan. Goduinus ejciendum censet. *Davis*. *Spectans*. Sic reponendum ex iis codicibus, qui habent *exspectans*. Editi *sperans*. Neutrum tamen male. *Clark*. Quum in Mss. Thuaneis ac meis omnibus et Edd. primis sit *exspectans*, cum R. Stephan. Ursino, Brantio, et Clarkio *spectans* prætulit. Vide ad B. Civ. III. 85. ‘ semper, ut videbatur spectans, si iniquis locis se subiceret.’

20 *Quarum alterius rei copiam exiguam*] Lepidus profecto hoc in loco est Rhellicanus ; qui, ‘ Ex sequentibus,’ inquit, (scilicet ex eo, quod una alterave infra pagina dicat Hirtius, ‘ nullum omnino Alexandriae Fontem fuisse ; flumen autem Nilum in ea parte Urbis fuisse, quam adversarii obtinebant ;’) ‘ ex his,’ inquit, ‘ intelligi potest Cæsarem, per (*Alterius rei copiam exiguam*), *aquam* innuere.’ Quasi vero non in hac ipsa sententia, *aquam* plane nominasset : *ut AQUA pabuloque abundaret ; quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam, &c.* *Clark*.

II. 2 *Per quas fines Ægyptii, regnumque pertinet*] Turbant hic Mss. nam *per quas* non est in Dorv. *quas* deest Pal. *fines* exsulat a Leid. pr.

Voss. *finis* Bong. Leid. sec. *Ægypti* habent Mss. tantum non omnes et Edd. primæ. *Regnum sine que est* in Leid. pr. Quasi fuerit tantum *per quas Ægypti regnum pertinet*. Sed videntur librarii decepti esse singulari numero verbi *pertinet*. At consule dicta ad B. G. iv. 11. ‘principes ac senatus fecisset.’ Ciacconius autem *pro per quas nimis temere coniecit scribendum qua*.

5 *Convexerant et innumerabilem multitudinem adduxerant*] *Lege et innumerabilem militum multitudinem adduxerant*. N. B. Editionem nostram quatuor ultimis vocibus privavit error Typographicus. *Davis*. cur. sec. Ciacconio videtur deesse *vox hominum*, quia sequitur, *Hac multitudine disposita*: sed cur non inde patet *militum vel hominum* subintelligi?

13 *Obportunæ essent*] Ursin. *Petav. Cujac. Scalig. Bongars. Leid. pr. Voss. Reg. Eliens. et Edd. primæ, item Vasc. Steph. aliæque dant obponi possent*. Quare recipienda videtur lectio *Lovan. Pal. Leid. sec. Dorvill. et Edd. Venet. 1517. Gryphii, &c. obportuni*, per *Synthesin* relato ad milites, non ad *cohortes*. Quod sæpissime usu venit in his commentariis. Confer loca ad quæ lectorem misi B. Civ. iii. 87. ‘*Copiæ, &c.*’ ‘et plerique.’ B. Civ. ii. 32. ‘*Municipia. illi.*’ B. Alex. c. 9. ‘*naves. Hi.*’

17 *Tabulatorum confixerant*] Nescio quem locum hic habere poterit vox ultima. Lego *confinxerant*. Sic *Plinius H. N. x. 33.* dixit ‘*nidos confingere.*’ *Davis*. Nescit *Davisius* quem locum hic habere possit vox *confixerant*: ideoque rescribit, *confinxerant*. Sed nihil opus. Nam quemadmodum dicunt Latini Scriptores, *tabulas inter se configere*; ita similiter recte dicitur, *turres totidem tabulatorum configere.* *Clark*. Idem xi. 5. ‘*Apes favos confingunt et ceras.*’ Pari modo ‘*deorum simulacra configere*’ est apud *Lactantium Div. Institut. i. 11. Davis*.

cur. sec. *Confinxerant* invenio in Ed. *Elzev. et confecerant* in Leid. pr. Sed cave quid mutes. Adludit *Hirtius* ad vocem *πήγμα*. Glossæ *Configit συνπήσσει, πήγμα confixum*. Adposite, ut legi debet, *Apul. Metam. l. iv. p. 72. Ed. Pric.* ‘*confixilis machinæ sublicix turres tabularum nexibus ad instar circumforanæ domus:*’ ubi vulgo male: ‘*sublicix: turres tabularum nexibus.*’ V. *Comment.*

19 *Funibus jumentisque objectis, directis plateis*] In eo solo variant *Codd.* quod Ms. *Norvic. et edit. Rom. Ven. Beroald.* cum aliis nonnullis exhibeant *directis pluteis*, unde *Pet. Ciacconius*, omisa voce et mutata distinctione, rescribit *funibus jumentisque objectis pluteis*, ut velit *Hirtius*, jumenta objectu pluteorum fuisse protecta; nec ab hac sententia abhorere videtur *Just. Lipsius*, qui *Poliore. l. ii. Dial. 4.* pro *objectis* præterea legit *obtectis*; absque causa quidem sontica, etiamsi priorem emendationem recipiamus, cum *Cæsar B. C. ii. 15.* dixerit ‘*adversus plutei objectu.*’ Sana est, ut arbitror, lectio vulgata. Sic hujusce libri c. 36. ‘*Montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis.*’ Hoc certe præstat *Scaligeranæ* rationi, pro qua vox *objectis* tota est eliminanda. Turres procul dubio aliaque omnia iis plateis facilius aguntur, quæ rectæ sunt et sine multis flexibus. *Davis. Jumentisque objectis*, hoc est, *jumentis junctis*. Sollicitant hanc lectionem *Viri docti*, et emendationes nescio quas comminiscuntur. Sed quemadmodum dixit *Livius*, *fores portæ objicere*, et *muntiones vallo objectæ*, hoc est, *adjunctæ*; ita recte quoque dici videtur, *funibus jumentisque objectis*, hoc est, *junctis*. Probam esse vulgatam lectionem, vidit et *Davisius*: verum quam affert similem locutionem, *Montibus altis ab duobus lateribus objectis*, ea non videtur satis ad auctoritatem habere similitudinis. *Clark*. Pro vulgata lec-

tione siant etiam Codices nostri meliores. Nam *plateis* non comparet nisi in recentissimis Bong. Palat. Leid. sec. et Edd. pp. *objectisque* Voss. *directis* Palat. et Dorv. Sed *directæ* quod *derectæ*, ut est in Petav. et aliis, *plateæ* sunt *rectæ*, ut *directum iter* alibi. Vide ad B. Civ. III. 75. *Objectis* eici vellet quoque Gruterus. An *objectas directis plateis*, sive oppositas? Quò sensu *objectæ insulæ, loca, &c.* passim in his commentariis occurrunt. Cum Bruto tamen *plateos* præfero: quia videntur contraria esse *directæ plateæ*, et *in quamcumque partem*.

III. 1 *Fertilissima*] In Lovan. Codice corrupte legitur *feratissima*. Unde Heinsius conjecit *feracissima*. Bene, nisi magis verisimile videretur, esse modo aberrationem librarii, retinentibus cæteris *fertilissima*: quod nemo sanus damnare possit.

9 *Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto*] Eo missus est Gabinus, ut Ptolemæum, ejecto Archelao, reduceret. Vide notat. ad B. Civ. III. 5. Huc respicit Valerius Maximus IX. 1. ex ext. 6. *Davis*.

14 *Tempestatibus propter anni tempus*] Ultima tria verba videri possent alicui esse Glossema; præsertim cum in Mss. Lovan. Palat. et Dorv. exaretur *Tempestatibus anni*. Quod non displicuit Grutero. Sed Heinsius conjiciebat *intercluso tempestatibus mari*: uti scribit auctor c. 43. Sed cave quid mutes. *Tempestates* passim vocantur cæli turbidæ constitutiones, per quas minus navigabile est mare. Vide præter alia loca B. Gall. III. 12. IV. 3. et sæpissime. Hæc vero accidunt plerumque *per tempus anni hibernum*, seu tempus maris clausi. *Anni tempus* frequens est in his commentariis. Ad notas ad VII. 16. 'per singula diei tempora.' Ipse Hirt. B. G. VIII. 7. *pabulatio propter anni tempus exigua.* et infra c. 43. 'hiberno tempore anni et difficili.' B. Afric. c. 24. 'per

anni tempus.'

IV. 8 *In milites*] Scàlig. Leidenses, Lov. Pal. et Dorv. dant *militem*. Bene, pro militibus et omni exercitu; ut innumeris apud auctores locis sumitur. Nil tamen mutare placuit propter Petav. et alios codices, tum propter præcedens *largitionem*: nisi ibi velles *largitiones*.

V. 7 *Plebes*] Ita bene ediderunt Vasc. Steph. Strad. Gryph. post. Plant. Scàlig. et seqq. ut exhibent Codd. Scal. Leid. prim. et Petavii, in quo non est *plebis*, ut videtur scribere Gudius ad Phædr. Fab. IV. 5., sed *plebes*, si recte excerpserit Gruterus. Reliqui habent *plebs*. At vide ad VI. 13.

VII. 2 *Ad extremum casum omnes deducti viderentur*] Ms. Norvic. et nonnullæ editt. *ad extremum casum periculi, &c.* Sic Curtius IV. 10. 2. 'Sollicitisque sub ipsum tanti discriminis casum ingens religio — incussa est.' Non multo aliter Livius IV. 27. 'casum ancipitis eventus' dixit, et 'casum fortunæ' Justinus XXVII. 1. *Davis*. Adde: Catullus Carm. XXIII. 11. 'Non casus alios periculorum.' Livius II. 13. 'Adeo moverat eum et primi periculi casus.' Igitur eorum Codd. lectio videtur reducenda. *Idem*, cur. sec. Mss. Reg. Eliens. et Vossii, *casum periculi*. Quam lectionem et exemplis allatis erudite tuetur Davisius. *Clark*. *Periculi* addunt Mss. Pet. Scal. Leid. pr. Cujac. Bong. cum Ursin. et Edd. Vasc. Steph. aliisque. Sine dubio vere, licet vulgata lectio utique sit proba, et ita occurrat B. G. III. 5. et alibi: similia vide apud Cort. in Sallust. B. Jug. c. 25. 'casum victoriae;' et c. 56. 'facinoris casum.'

4 *Graviorem extimescerent casum*] Sic Aldus, eumque secuti ediderunt. At Mss. constanter omnes, item Edd. primæ, Vasc. Steph. Gryph. et aliæ *Gravius*. Quod non videtur mutandum fuisse: *casum* illum, scilicet,

‘aquam salsam factam, &c., extimescebant multo *gravius*’ quia tuto recedere non posse se credebant.

5 *Celari Alexandrinos possent*] Ita vulgo hodie exhibent, quod a Scaligerana Ed. profectum videtur; sed in Ed. Elzev. a. 1675. inveni *celare*. *Alexandrinus* est quoque in Edd. Ven. et Florent. In reliquis omnibus et Mss. scribitur *celari Alexandrinis*. Quod idcirco restitui, ut apud Nepot. in Alcibiade c. 5. ‘Id Alcibiadi diutius celari non potuit.’ Verum tamen Mss. Scalig. et Voss. habent *Alexandrini*. Quod praeferrem, ut usitatus. Cicero Fam. v. 2. ‘te a fratre de re celatum esse.’ Frontin. II. 7. 6. ‘celatis et hostibus et militibus.’ Plura vide apud Broukh. ad Tibull. I. 91. ‘Non ego celari possim.’ Recte ergo dicitur *Alexandrini celantur*, et illi *celantur Alexandrinis*, i. e. latent iis: non vero illi *celantur Alexandrinos*. Dari debebat exemplum: ubi *res celatur me pro ego celor illam rem vel de illa re occurrat*. Reposui igitur *Alexandrinis*; non ausus recedere a plerisque Mss. favente Heinsio ad Ovid. Fast. IV. 149. sed inclino magis in *Alexandrini*. Vide ibidem Cel. Burm. et ad Quinctil. Decl. IX. 2. ‘Quod ipse celatus sit.’ Dein *hi* delevi auctoritate Petav. Scal. Leid. pr. Bong. a. m. pr. Voss. quæ vox turbat sensum: quia sequitur *illis*, sc. *Alexandrinis*.

11 *Ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent, neque temerarii*] Editi veteres, *Ut tum mihi, &c.* Ms. Reg. *cum ut non, &c.* Mss. Eliens. et Vossii, *ut mihi—Alexandrini, neque fallaces essent*,—; *multaque oratio, &c.* Corrupte omnes. Exhibendæ tamen variae lectiones, si quis inde meliorem vulgata forte extundere possit. Interim vulgata non multum videtur reprehendenda. Clark. Cum Ms. Reg. consentit Voss. in *cum ut non*. Bong. *ut quum mihi: tum* Edd. Med. Venet. Flor. Reliqui *ut mihi*

cum Edd. Vascos. Steph. Gryph. &c. *Quod* adest ab Mss. omnibus et iisdem Edd. *multaque oratio* est in Pet. Scalig. Leid. pr. Voss. Pal. Lov. Dorv. et Edd. iisdem. Quod si *si* deleas, eundem sensum vulgato efficit. Quare in re lubrica conjecturis indulgere nolo. Omnia usque ad finem capituli de Glossemate suspecta sunt Grutero.

Ut, si mihi, &c.] Edit. Rom. Venet. Beroald. habent *ut tum mihi, &c.* Ms. autem Norvic. *ut mihi defendendi essent Alexandrini, neque fallaces essent neque temerarii*. Testatur quidem Joan. Goduinus, locum esse corruptum, et Codices Mstos variare, quorum utinam diversas lectiones exhibuisset. Loquendi sane modus vituperari non potest: eandem enim phrasin adhibet Cicero Offic. III. 7. ubi ait: ‘Primum Panætius in hoc defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare aliquando posse dixerit.’ Attamen, nisi fallor, latens est mendum: nam licet *temeritatis* vitio laborassent Alexandrini, de eo agendi hic non erat locus. Rescribo itaque *quod neque fallaces essent, neque VETERATORII*. Hujusce libri c. 24. ‘Etsi fallacem gentem (de Alexandrinis loquitur) semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat.’ Propertius Eleg. III. 9. 33. ‘Noxia Alexandria, dolis aptissima tellus.’ Quin et tota Ægyptiorum natio fraudibus et versutiis adeo erat dedita, ut Etymologici Magni scriptor *Αἰγυπτιαὶ δέειν* interpretetur *πανουργεῖεν*. Davis. Ingeniose admodum; sed expectandi codices. Clark. At vide cum Cl. Wassio, num *temerarii* iisdem sint, qui falsarii, qui fidem temerant et violant. Passim *temerare sacra, leges*, et similia, quod a *temeritate* dictum est, teste Festo. Vide omnino Ill. Heins. ad Vell. II. 60. Ovid. Am. I. 8. ex Ponto II. 2. et Broukh. ad Prop. II. 15. 21. Hinc, ‘intemerata fides,’ Virgilio et aliis.

VIII. 3 *Omnia enim littora naturaliter aquæ dulcis venus habere*] Si hoc sit perpetuum, ratio est, quia particulæ aquæ per terræ poros ferantur, dum salinæ, ob figuram, in arctioribus meatibus hæreant, unde nonnulli Philosophi fontium a mari longissime dissitorum originem duxere. Vide Ren. Cartesium Princ. Philos. Part. IV. § 64. seqq. *Davis*.

11 *Qui primam dignitatem haberent*] Hoc est, qui honorem suum et existimationem rebus aliis omnibus sibi chariorem et antiquiorem haberent. *Clark*.

13 *Impetus hostium adversos*] Hoc est; impetus hostium, in adversos et fortiter repugnantes. Phrasis inusitata, sed elegans valde et concinna. Hoc enim ait Cæsar: Si impetus hostium *adversi* ex munitionibus vix sustinetis, quanto minus eosdem *aversi et fugientes* sustinebitis? *Clark*.

IX. 2 *Operibus intermissis*] Latinam esse hanc locutionem, nemo dubitare potest. Nihilominus quia sequitur statim *intermittant*, non displicet lectio Edd. Rom. Venet. et Mediol. *omissis*: ut notavi ad Frontin. I. 4. § 13. ‘Omnibus omissis.’ B. G. VII. 31. ‘Omnibus omissis rebus.’ *Omittere et prætermittere* confunduntur B. G. VI. 34. Ceterum *ad fodiendum puteos* exaratur in recentissimis Mss. Palat. Dorvill. Leid. sec. et Edd. iisdem, quod temere ubique viris quibusdam doctis placet. Ego antiquissimos Codices malim sequi. Adi notata ad B. G. III. 14.

x. 4 *Nudari*] Mss. Reg. et Vossii et Edit. Rom. *nudare*. *Clark*. Editiones, quas ego vidi, præter *Clark*, habent *nudare*. Quamquam non damno *nudari*; ut est in Urs. Cuj. Pet. et Gryph. Marg. Utrumque probum.

7 *Ex eo numero*] Sic reposui ex Ms. Norvic. et edit. Rom. Ven. Beroald. cum recentiores pronomen omittant, quod omnino videtur desiderari. *Davis*. Cum Eliensi recte

faciunt Mss. Reg. et Vossii. Cæterum in Ms. Regio ita scriptus est hic locus, *et nonnulli ex eo numero non longe—processissent*; Edit. Rom. Ven. et Med. *concessissent*, &c. Quæ lectio itidem ferri possit. *Clark*. *Et nom.* etiam est in Leidens. sec. male. *Eo* vero addi necesse fuit, jubentibus et Mss. omnibus, atque Edd. Med. Vasc. Steph. et aliis, nec non sano sensu.

18 *Sibi etiam*] Ms. Reg. *Sibique etiam*, &c. Quæ lectio non mala. Coniunctum est enim cum eo, quod præcessit: *Nox autem—illis*, &c. *Sibique etiam hortandi suos* (noctu) *auxilium deferendum*. *Clark*. Accedunt Leid. sec. et Bongars. recentissimi Codices.

XI. 5 *Turpiter in conspectu contumeliam*] Ms. Eliensis *turpem*. Mss. Reg. et Vossii, *turpem in conspectu hostium contumeliam*, &c. *Clark*. *Turpem* rescripsi fide Mss. Petav. Palatin. Bong. Scalig. Leidensium, Voss. Dorv. et Edd. Vasc. Steph. Gryph. post. *Hostium* addunt quoque Pal. Bong. Leid. sec. Voss. Dorvill. recentiores omnes. *Omnium* mallet Gruterus. Ceterum pro *illi*, quod abest a nonnullis Edd., in Petav. Scalig. Leidensibus, Voss. Dorvill. exaratur *illis*. Optime scil. Rhodiis, licet *navis* præcesserit, *synthesi* frequentissima. Adi ad B. G. II. 11. ‘*Equitatum*. His Q. *Pedium* præfecit?’ atque ita vitabitur ambiguitas, ne *illi* ad Cæsarem referas: quod videntur fecisse nonnulli Glossatores: unde in Mss. Lov. Palat. et Dorv. inepte legitur *acc. merito ad Cæsarem respiciebat*. Rhellic. et Cellarius ad *navem* referunt: quia nimis longe a reliquis provecta erat.

13 *Depressa est altera, deinde omnes*] Edit. Rom. Ven. Beroald. aliæque nonnullæ exhibent *depressa est altera*, alteraque perturbata, *deinde*, &c. unde rescribit J. Fr. Gronovius Obs. IV. 19. ‘alteraque perforata.’ Feli-

citer, ut opinor, sic enim, inter alios, locutus est noster hujusce libri c. 25. *Davis. Depressa est altera; alteraque perforata; deinde omnes epibatis nudatæ.* Voces istæ, *alteraque perforata*, desunt in Recentioribus. Ms. Reg. et Editt. Vett. exhibent, *alteraque perturbata*: unde J. F. Gronovius ex conjectura restituit, *alteraque perforata*. Feliciter. Sic enim infra Hirtius, c. 24. 'tirimem hostium perforasset et demersisset;' et c. 46. 'perforatæ merguntur.' Quod sequitur, *deinde omnes epibatis nudatæ*, manifesto corruptum est. Si enim OMNES epibatis nudatæ; quorsum subjungit statim, 'magna præterea multitudo in RELIQUIS navibus propugnatorum esset interfecta?' Mss. plerique habent, *Deinde omnibus epibatis nudatæ*: unde Glandorpius scribendum existimavit, *Deinde nonnullæ epibatis nudatæ*; Turnebus, *Duæ omnibus epibatis nudatæ*: Davisius autem optime: dein *duæ omnibus epibatis nudatæ*. Nisi forte etiam adhuc propius a Mss. vestigiis, unica tantum literula mutata, legi possit; *alteraque perforata; deinde omnibus epibatis NUDATA.* Clark. *Est non invenuste abest a Leid. pr. Altera perturbata* addunt ex meis recentiores Leid. sec. Dorv. Palat. et Edd. Med. Flor. Vascos. Stephan. Str. Gryph. post. At Lovan. et Dorvill. *est alteraque perturbata*. Dubitare possis, an illud *perturbata* seu *perforata* non potius sit Glossa τὸν *depressa*, aut contra, ut fuerit *quadrivemis, alteraque perforata*; ubi aliquis adscripserit *depressa*: licet et hoc verbum in hac re sit proprium apud omnes historicos, et nostrum. Nil definitio. Vetustissimi certe Mss. quique agnoscunt tantum *depressa est altera*. Verum ego quoque malim amplecti Gronovii emendationem, et cum Clarkio etiam rescribere *omnibus ep. nudata*, ut ad *perforatam* navem hoc referatur, et *deinde*, pro quo *duæ* vel *quinque* margini adlevit Lipsius,

Delph. et Var. Clas.

retineatur. *Omnes* autem est ineptissimum, et *omnibus* exhibent Petav. Leidens. pr. Bongars. ac Voss. et Edd. Aldi, Gryph. Plantini, et alii.

Deinde omnes epibatis nudatæ] Mss. Norvic. et Thuan. cum editt. vett. repræsentant *deinde omnibus*, ex qua varietate Joan. Glandorpius scribendum putavit *deinde nonnullæ omnibus*: Hadr. autem Turnebus Advers. XIV. 16. 'duæ omnibus,' &c. Lubens rescripserim *dein duæ omnibus epibatis nudatæ*, quæ quidem minima est mutatio, multoque minus, quam reliquæ conjecturæ, abit a Codicum lectione. *Davis.*

14 *Epibatis nudatæ*] Sunt *Epibatæ*, qui navalibus operis æs merent, non aliter atque in castris milites; *Classarios* vocat postea Hirtius. Sic et passim Cæsar. Brant. Vide Joan. Schefferum Mil. Nav. II. 3. *Davis.*

18 *Remigio*] Sic Ms. Regius. Al. *remulco.* Clark. Perperam Clarkius *remulco* mutavit; licet sit *remigio* etiam in Lovan. Palat. Dorvill. Leid. sec. corrupte ex scriptura Codd. veterimorum *remulgo*, ut est hic quoque in Petavian. Leid. pr. et Voss. vel ex Glossa. Vult auctor fune alligatas navibus victricibus, ab iis remigantibus protractas fuisse. Male enim Davisius proque *cum* addi voluit. *Navibus* inserui etiam e tribus meis et Edd. Vasc. Steph. Gryph. post. &c.

Suis] Mss. Reg. Eliens. et Vossii, *suis navibus*. Quæ loquendi ratio Cæsari et Hirtio non infrequens. Clark. Carrar. Petav. Norv. aliique codices, addita voce, dant *victricibus suis NAVIBUS Alexandriam*, &c. Ac sic edidit Beroaldus, Gryphius, atque Stephanus. Legerim *remulco cum victricibus suis NAVIBUS Alexandriam deducit*. De *remulco* vide Interpretes ad Cæsaris B. G. III. 40. et Jos. Scaligerum ad Festum in *remulco*.

XII. 3 *Quibus et superioribus locis sublevabantur, ut ex ædificiis defendi*

Cæsar

5 E

possent] Ante hæc verba manifestissimus est hiatus, quem intulit vetustas, unde apparet temere se gessisse Pet. Ciacconium, qui reposuit *ut vix ædificia defendi possent*, cum de locis tam mutilis nihil certo possit definiiri. Hujus tamen lacunæ in Ms. Norvic. et edit. Rom. Ven. Beroald. nullum est indicium. *Davis*. Neque in nostris Mss. qui constanter habent *ex æd.* in Edd. quibusdam *ut vix vel ut et*, sine hiatu. Rhellic. capit pro a quibus Sc. Classiariis Cæsarianis. Cellarius reponit *qui*, retento *ut vix*, quod ab Aldo originem habet.

16 *Naturale—bonum*] Sic ex Mss. quibusdam rescripsit Victorius Var. Lect. x. 24. ; quem secuti sunt Scaliger et Recentiores. Al. *naturalem—usum*. Vide quæ infra ad c. 60. ubi similis (in plerisque Editis) occurrit locutio. *Clark*. Accedunt Mss. Ursini, Petav. Leidenses, Pal. Bongars. Voss. Vulgatæ antea lectioni adhaerent Ms. Brant. Lovan. et Dorvill. quam ante Scaligerum jam abrogavit Plantinus.

XIII. 1 *Erant omnibus ostiis Nili*] Scribe ex Lovan. et Palat. *erant in omnibus ostiis Nili*, quemadmodum Beroaldus et Gryphius olim dederunt. *Davis*. cur. sec. *In* addunt quoque Dorv. Pal. et Edd. primæ, Vascos. Steph. aliæque. Quod male præfert Cl. *Davisias*. In hisce enim amant auctores, Cæsar certe et *Hirtius*, subintelligere præpositionem, quam sexcentis et pluribus locis omnitti singula fere paginæ docent, sæpeque a librariis temere intrusam esse docuerunt dudum viri docti. Vide Artzen. ad Epit. Aur. Vict. c. 135. et indicem nostrum V. *in*. Standum in hisce a Mss. vetustioribus. Eodem modo, ac hic c. 26. ‘locis idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus.’

Ostiis Nili] Cod. Lovan. et Edd. Rom. Med. Ven. *ostiis portuum Nili*. Non inepte. Non enim tantum ora

portus Livius alique dixerunt, ut ad Lucanum vidimus x. 515. Sed et *ostium portus* aliquoties habet Livius. Consule Gronovium ad xxxv. 39. ‘Ad ostium portus est invecus.’

2 *Regiæ navalibus*] Edit. Rom. Ven. Beroald. *in occultis regionis navalibus*; quæ lectio non placet, cum liqueat hæc navalia Alexandriae fuisse sita. An scribendum *in occultis regis navalibus*? Ea certe in palatio regio fuisse, vix crediderim. *Davis*. *Regiæ navalibus*. Editi Vett. et Mss. nonnulli habent corrupte, regionis *navalibus*. *Davisius* emendandum censet, *regis navalibus*; quia navalia in palatio regio fuisse vix crediderit. Sed proba est vulgata lectio. Supra B. Civ. III. 112. ‘Pars erat regiæ exigua,—et theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, et ad reliqua Navalia.’ *Clark*. Bene vulgatum defendit *Clarkius*, licet Mss. Brantii, Lovan. Leidens. sec. Edd. Mediol. Flor. et margo Vasc. *regionis* exhibeant.

16 *Una in cursu littore Ægyptio defecerat*] Pet. Ciacconius reponendum putat *littore Ægyptio decesserat*: quia sub finem l. III. de Bell. Civil. dixerit Cæsar, ‘naves imprudentia aut tempestate paululum suo cursu decesserint.’ Argumentum sane prorsus est ficulneum, cum illic de aberratione fiant verba; hic autem de navis interitione. *Davis*.

XIV. 18 *Eo qui intrassent*] *Eo* licet præcedat pluralis *rada*, defendi omnino potest ex notatis ad B. G. I. 6. et v. 14. Verum id in nullo inveni Codice aut Editione ante R. Steph. et Plantin. Ante eas vulgo legitur *ei* vel *ii*. *Ei* est quoque in Cujac. Petav. Scalig. et Leid. prim. Sed in Lov. Pal. Dorv. Leid. sec. Voss. Brant. et Edd. primis, item Ven. Beroaldi et aliis reperi *cis*. Recte omnino. *Intrare* enim cum Ablativo æque ac Accusativo construitur.

Quod non ceperunt librarii: unde et pro *intrassent* scripserunt *transissent* vel *transivent*, uti in Lovan. Pal. Brant. et Edd. primis ac Ven. Be- roaldi et Vasc. exstat, perperam. Adi viros doctos, quos laudavi ad Lucanum II. 555. et Markl. in Adden- dis ad Stat. Silv. III. 3. 61. 'Hermi- que *vadam*, quo Lydius intrat Bac- chus.' Infra c. 32. in Mss. quibus- dam, *ea parte oppidi intrare*.

XV. 6 *Primus navibus*] Ms. Reg. primis *navibus*: cui lectioni favet, quod sequitur, *reliquam classem*. Nec tamen ideo rejicienda vulgata lectio. Clark. *Primis* confirmatur a Scalig. Leidensibus, Lovan. Voss. Dorvill. et forsitan reliquis, ut et Ed. R. Stephani: quorum auctoritati cessi; præsertim cum soleat hæc vox jungi substantivo rei pro personæ. Adi omnino Cel. Gronov. Obs. I. 7. et quæ notavi ad Front. I. 6. 1. Cicero Epist. ad Fam. II. 13. 'Cum prima æstiva adtigissem.' Vulgatis favet Celsus, 'si hæc vada primi ingredi- mur.'

10 *Hos quidem diutius*] Ms. Nor- vic. exhibet *hos enim diutius*, quod æque placet. Davis.

17 *Nullius remi d.*] Ms. Vossii *nulli*. Ms. Reg. *nullæque* antique pro *nulli*. Clark: *Nullis* est in Voss. et Edd. Flor. Sed *nullæque* habent Bongars. et Edd. Vascos. Gryph. post. ac Stradæ. Vide congesta ad VI. 12. 'nullo adhibetur consilio.'

25 *Suis ab Diis immortalibus exposce- ret*] Hic admodum facetus est Joan. Goduinus, nam ait, 'non ut supra de Massiliensibus I. II. de bello civili *ab diis exposceret*, sed *ab suis*: nam Ægyptiis sui erant Dii, non aliis tantum gentibus communes, sed aliis etiam gentibus exosi.' At præter- quam quod hic tam de Romanis, quam Alexandrinis agatur, bonos certe auctores parum trivit, qui non statim videt suos idem denotare ac *suas partes*. Sic B. C. III. 100. 'Cor-

cyra Dyrrachioque aquam *suis* sup- portabat.' Et hujusce libri c. 16. 'Sæpenumero Cæsar *suis* exposue- rat.' Sed quid opus exemplis? Ta- lia in Cæsare et aliis *μυριάκις* occur- runt. Davis.

XVI. 2 *Prorsus—effugium dabatur vic- tis*] Mss. plerique habent corrupte, *pulsis—effugium dabatur victis*. Ms. Reg. *pulsis dabatur effugium—ullum*. Quod ferri posset. Sed præstat vulgata Lectio, propter elegantiores *ἀντίθε- σιν*, *victis* et *victoribus*. Clark. Cum Reg. faciunt Palat. Leid. sec. et Edd. Vascos. Gryph. post. Str. In Bong. est *n. en. pulsis n. t. n. m. ul- lum d. refugium*. In reliquis Mss. et Edd. omnibus ante R. Stephanum, quem Scaliger videtur secutus esse, est *pulsis* et *victis*. Verba *dabatur victis* ab interpolatore addita censet Gruterus. *Prorsus* non displicet; si modo reperitur in aliquo Codice.

3 *Illi—omnia tenebant*] Nulli Edi- torum animadverterunt, non cohæ- rere hæc cum præcedentibus *dabatur* et *erant*. Legendum aut, *omnia te- nebant*; et deinceps, *periclitabantur*: aut, addita vocula, Cum *illi—omnia tenebant*, &c. Clark. Sed illud cum vel *nam* satis subintelligi potest.

6 *Perpaucos de summa rerum ac de salute omnium decertare*] Mirum, quam ad lucem hic cæcutierint Viri doctis- simi. 'Perpaucos,' inquit Cellarius; 'quia, propter loci angustiam, classis explicari non potuit.' Quasi vero non jam antea discrete narrasset Hir- tius, postquam Rhodiæ naves vada et angustias pertransissent, *reliquas* etiam, adeoque totam classem, *esse subsecutas*. Rhellicanus autem multo adhuc pejus: 'Hoc,' inquit, 'inde fortassis eveniebat, quod viderent cum gloriam, tum victoriae commo- dum, non ad singulos, sed ad unum Cæsarem pervenire; ad hæc, quod non pro patria, sed akena et externa terra et regno adipiscendo decerta- rent: quum e contra Alexandrino

rum quisque pro focis et aris, liberis et uxoribus suis pugnaret.' Quasi vero Casareani non pugnarent serio; 'quibus victis,' jam dixerat Hirtius, 'neque mari neque terra perfugium dabatur ullum.' Aut quasi *Perpaucos* ideo diceret Hirtius, quia plures scilicet *Noluerant* decertare: Quo nihil potest a vero longius abesse. Mens Autoris manifesta est: *Perpaucos de salute omnium necessario decertare*, propterea quod salus totius exercitus penderet ex victoria NAVALI; quæ naves parvam tantum exercitus partem, pro sua et reliquorum omnium salute dimicaturam, continere poterant. *Clark.*

8 *Cavendum*] Sunt qui emendent, *cadendum*. Ego, quin scribi debeat, CEDENDUM, nullus dubito. *Siquis*—cessisset, *reliquis etiam esset cedendum*. Quam conjecturam a Jo. Rosseto jam ante occupatam video. *Clark.* *Cavendum*; si sana sit prima sententia pars, vix dubium videtur, quin legi debeat, *reliquis etiam esset CEDENDUM*; ut Rossetus et Clarkius statuerunt. At cum Gryphius aliique plures ediderint, *esset cadendum*; forte rectius legas *si quis aut animo aut virtute cecidisset, reliquis etiam esset CADENDUM*. Cicero Fam. Epist. VI. 1. 'Non debemus ita *cadere animis*, quasi aliquid evenerit, quod fieri posse nunquam putavimus.' Similiter *mente concidere* dixit idem Philip. III. 9. et *concidere animis* noster Hirtius B. G. VIII. 19. *Davis.* cur. sec. *Cessisset* valet idem, quod *succubuisse, defecisset*. Ut *cedere invidiæ*. V. Viros doctos ad Phædr. III. 9. 4. *labori* Claud. Ruf. I. 329. Ovid. Art. II. 229. 'Secum habet ingenium qui, cum libet, Accipe, dicit. Cedimus, inventis plus placet ille meis.' *Cavendum* etiam non mutem; quod retinent Mss. omnes, et Edd. primæ, licet *cadendum* existet in Edd. Vascos. Stephan. Gryph. Manut. Plant. et aliis. Reliqui sibi consulere, et salutem fuga vel quocum-

que alio modo quærere, ac sibi cavere deberent.

18 *Neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri, virtuti nostrorum possent adæquare*] Edit. Beroald. *neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine hostium viri, virtutes nostrorum possent adæquare*. Ms. Victor. *neque flecti ad virtutem ex tanta multitudine hostium, neque pro voce viri, in reliquis autem eandem lectionem repræsentat* ac Beroald. Alii Codd. a vulgata diversi non abeunt, nisi quod constanter exhibeant *ex tanta multitudine hostium viri*. Repono *neque electi ad virtutem ex tanta multitudine hostium viri*, ut partim ante me viderat Pet. Ciacconius. *Electi ad virtutem* idem valet ac *lecti ob virtutem*. Cæsar B. G. VII. 85. 'Exiguum loci ad declivitatem fastigium, magnum habet momentum;' ubi Vossius frustra reponit *ob declivitatem*. B. C. III. 88. 'Quam ad causam cunctum equitatum—in sinistro cornu objecerat.' Livius III. 48. 'Decemvir alienato ad libidinem animo.' Alia suppeditabit Th. Munckerus ad Hygini Fab. XLV. p. 94. *Davis.* *Electi*. Ita pulcherrime restituit Davisius ex Ms. Victorii (adde et Regium et Vossii), ubi scriptum est *flecti ad virtutem*. Vulgati habent, *flexi ad virtutem*. Quæ est inepta locutio. *Electi ad virtutem* est *electi ob virtutem* et eleganter dictum. Ut, allatis ex aliis bonis auctoribus exemplis, ostendit Vir Doctissimus. Quibus tu adde ex ipso Cæsare supra de Bello Civili III. 84. 'electos milites ad pernicitatem.' Nam quod ex Cæsare adfert Davisius, 'Exiguum loci ad declivitatem fastigium magnum habet momentum' supra B. G. VII. 85. illud ad *declivitatem* non est ob *decliv.* sed quo ad *declivitatem*. Vocem *hostium* in Editis omissam ex Mss. restituit Davisius. *Clark.* *Flecti* etiam habent Bongars. Leidenses, quare omnino placet Ciacconii et Davisii conjectura *electi* seu *lecti*. Consule notata ad B. G. v. 40. et

alibi: *flexi ad virtutem* posset exponi, *inducti ad virtutem* ostendendam scilicet et exserendam. *Hostium* vero, quod cum *Davisio* addidit *Clarkius*, reperi quidem in *Leid. sec. Bong. Edd. Rom. Ven. Med. Beroaldi* et aliis, sed sine dubio natum e *Glossa*, nam et *præcedentia* etiam ad *hostes* pertinent, et intelligitur satis ex oppositione nostrorum. Sic statim *quas protexerunt Bong.* addit *pr. hostes*. Non capio autem quid velit *Brutus*, legendo *flecti ad v. tanta m. hostium vires, virtutem nostr. p. adæquare. Viri* abest a *Bong. et Leid. sec.* quorum primus *virtutes*, alter *ut neque virtutis* habet: *virtutes* etiam *Ed. Flor. et adæquare* cum *Voss. et Leid. sec. adæquarent* *Calig. Adæquare* neutraliter cum dativo alibi occurrit quoque, et apud ipsum *Hirt. B. G. VIII. 41.* ‘*Turris, quæ mœnibus adæquaret;*’ si *Mss. fidendum.*

22 *Propinquam fugam ad oppidum ceperunt*] Ad oppidum propinquum fugerunt. *Livius XXI. 1.* ‘*Fugam reliquæ ceperunt.*’ *Diclys Cretensis II. 39.* ‘*Neque diutius sustinere ausus Alexander, fugam capit.*’ Sic locutus est et *Hirtius B. G. VIII. 26. Davis. Capere fugam* vulgo erat quoque apud *Ovid. Fast. III. 867.* sed elegantius ibi *Cl. Burm. restituit,* ‘*Utque fugam rapiant.*’ *Ceterum* melius videtur *Goduino Mss. Victor. et Thuan. lectio propinquum.* Et sane ita ex meis quoque exhibent *Pal. Bong. Voss. Leid. sec. in quo fuga.*

XVII. 4 *In oppido et illam et urbem*] Sensus huius loci satis clarus, si constaret, ita *Hirtium* locutum esse; sed nusquam liquet, *Cæsarem* voluisse uno tempore *insulam* et *urbem* tentare, et vehementer turbant *Mss. et Edd. Vett. Pal. Bong. Leid. sec.* habent *et oppidum et urbem:* at *Carr. Edd. primæ, item Vasc. Steph. aliæque et oppidum et illam et urbem. Inepte:* *Mss. Urs. Petav. Voss. in*

oppido et illam in urbe. Cuj. Seal. Leid. pr. In oppido et illa in urbem. An illam sc. insulam, et turrem sc. molem, in qua erat turris, dixit? Non liquet, quare ἐπέχω.

8 *Alteram insulæ partem*] *Ms. Eliensis, inde alteram, &c. Mss. Reg. et Voss. et Edit. Rom. neque alteram, &c. Ut forte legi debeat atque alteram, &c. Porro* habet voces *alteram insulæ partem* ita accipit *Rhellicanus*, ut significant *eam insulæ partem, quam adhuc tenebant Alexandrini;* quæ pars opponatur ei, quam *a se occupatam et præsidio munitam*, supra dixerat *Cæsar* in calce libri præcedentis. *Mibi* vero hoc ita potius accipiendum videtur, ut dicat *Hirtius Cæsarem, ejus loci, quem tenebant Alexandrini, alteram partem* in constratis navibus aggressum. Etenim *manus hostium distinendæ causa* hoc factum, narrat. *Clark. In alteram* habent quoque *Lov. et Leid. pr. Inque Leid. sec. Palat. Bongars. et Edd. primæ, alteramque Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. et aliæ: atque in alteram Ed. Flor. Sed* verissime *Pet. Inde alteram:* quod et placuit *Grutero. Dein cum ejeci auctoritate Mss. Urs. et meorum ad unum omnium. Navibus* additum conjicit quoque *Gruterus*, quia in *Bong. est navigiis. c. 19.* ‘*ad incendia onerariarum.*’

10 *Ac primo*] Ita ex *Mss. et Edit. Vett. restitui*, sententia ipsa postulante. Hinc enim mox ex adverso respondet, sed *ubi, &c. Scaliger et recentiores ediderant, At primo. Quod* sententiam prorsus turbat. *Clark. Consentiant cuncti Mss. Edd. Vett. in τῆ ac, ut et Ed. Elz. A. 1675.*

16 *Pertentatis*] i. e. Bene et exacte tentatis, ut alibi apud auctores optimos. Si tamen *Mss. addicerent*, non displiceret *pratentatis*, quod exstat in *Edd. Vasc. Steph. Gryph. post. et Stradæ. Adi ad v. 15. Cave* vero cum iisdem *Editis legas constititerant pro institerant:* licet adstipu-

lentur Pet. Leid. pr. et Pal. B. Gall. iv. 33. 'In iugo insistere.'

20 *Ad littora et vicum applicaverunt*] Ex Mss. Reg. et Eliensi reponendum existimo, naves *ad littora et vicum applicaverunt*. Quamquam et subintelligi potest vox *naves*. Clark. *Naves* addunt quoque Mss. mei plerique si excerptis fides habenda; uti et Edd. Vasc. Gryph. Steph. et aliæ: et ita B. Civ. III. 101. et alii passim. Quia tamen in Leid. pr. nec Edd. primis ipse inveni, præstat id non intrudi, cum sæpe subintelligatur, ut apud Just. II. 4. 21. B. Hisp. c. 37. 'ad terram adplicant: nisi velles *naves* sumere in nominativo, quamquam ego mallet intelligere ipsos nautas, qui *pulsis Pharitis* (male enim Mss. et Edd. quidam *Hi pulsi*) id fecerint. *Navis adplicat* est apud Prop. I. 20. 20. 'Mysorum scopulis adplicuisse ratem.' 'Naves proximo litori adplicuisse.' Front. III. 16. 5. Aliquis me audacior conjiceret, *hostes* vel *reliqui* excidisse. Durius esset, ut *his pulsis, adplicaverunt* positum sit pro *hi cum pulsi essent, adplicaverunt*: ut iidem intelligantur. Adi tamen ad B. Afric. c. 10. 'Omnibus insciis, sollicitabantur.'

XVIII. 1 *Ipsi*] Deest hæc vox in Mss. Reg. et Eliensi. Et deesse debere videtur: nullam enim hoc in loco emphasin habet. Clark.

Ex munitione se continere] Primam voculam delevit Jos. Scaliger: Fulv. autem Ursinus, notante Ciaconio, reponit *in munitione*. At a Codicum scriptura quam minime recedendum; quare placeat *ea munitione*. Davis. *Ea munitione*. Ita restituit Davisius, conjectura felici. Mss. et Editi habent, *ex munitione*. Ursinus coniecit; in *munitione*. Sed Davisii emendatio melior, et a Codicum scriptura propior. Clark. Pro *ipsi* ex malim ego scribere conjectura, ni fallor verissima, *Pharita*. *Ipsi* abest quoque a Pet. Scal. Leid. pr. Voss. et Bong.

qui non habet etiam *ex*.

11 *cccc p. intervallo enataverunt*] Non possum non amplectendam censere scripturam Mss. Urs. Pet. Leid. pr. et Vossiani, et Ed. Scal. *intervalum*. Sive Accusativum hunc cum Grammaticis per ellipsin præpositionis capias, quia spatium denotatur; uti B. Afric. c. 37. 'Parvulam proclivitatem digressus,' ubi Lipsius codici adleverat *parvula proclivitate*: sive jungas verbo *enataverunt*: ut apud Valerium Flacc. v. 319. 'tantumque fretis enavimus orbem.' Ceterum a mole ad mare Cæsar B. Civ. III. c. ult. dixit longitudinem esse passuum DCCC: atque ita exhibet nobis hic Codex Vossianus.

14 *dc*] Sic vel *sexcenti* constanter habent Editi, at vero nullus Ms. In iis enim scribitur *vi*, superducta virgula; id est *sex milia*, uti diserte est in Petaviano, vel *sex mil.* seu *milium*, ut dat Cujacianus.

XIX. 2 *Ad pontem, qui propior erat Pharo*] Quoniam in fine libri præcedentis dixerat Cæsar, 'Pharon *ponte* cum oppido conjungi;' ideo Viri doctissimi, Rhellicanus et Cellarius, *U-num* solummodo pontem existimantes, hoc ita accipiunt, ut dicat Hirtius *PARTEM eam* pontis, quæ propior erat *Pharo*. Id quod Latinitas quidem patitur. Sex ex sequentibus manifestum est *duos* fuisse *pontes*; quorum *altero*, conjuncta erat moles cum Pharo; *altero*, moles eadem iterque angustum, opposita sui parte, conjunctum erat cum *oppido*. Infra *His obtentis duobus*, scil. *pontibus*: et dein, per *pontes*. Quod igitur dixerat Cæsar in fine libri præcedentis, intelligendum est de horum Pontium *altero*; ubi nihil erat opus, ut *utrumque* memoraret. Clark.

10 *Cohortium trium instar*] Circiter tres cohortes. Columella de re Rust. II. 5. 'Acervi stercoris instar quinque modiorum disponentur.' Sic etiam Livius, alique sunt locuti, adeo

ut non esset, cur Joan. Rhellicanus de lujusce locutionis infrequentia quereretur. *Davis.*

13 *Erat, fornice extracto*] Sic vulgo hunc locum distinguunt; quasi Cæsar fornicem extruxisset: perperam. Exitus navibus erat fornice sive per fornicem, quo pons sustinebatur. Ibi lapidibus oppleri pontem jussit. Delevi itaque distinctionis notam; uti est in Edd. primis et Gryphii, nec enim contra Mss. opus puto, cum R. Stephano scribere *fornicem extractum*: quamquam nonnihil clarior foret oratio.

15 *Effecto, nulla omnino s. eg. posset; altero instituto, &c. ejecere*] Non cohærent hæc. Optime Msti et Edd. Veteres, si omnium primas excipias, habent *effecto, ut n. o. s. egredi posset, altero inst. ejecere*. Quum pons obstructus erat ita, ut nulla scapha egredi posset, et prævallari adversus Alexandrinos inciperet, Alexandrini se ex oppido ejecerunt. Ellipsis particulae *ita* vel *adeo* non percepta videtur corruptioni ansam dedisse. At vide de ea ad B. G. III. 14. *Ejecerunt* etiam rescripsi fide Mstorum Pet. Leidd. Pal. Voss. Bong. et aliorum.

xx. 10 *Alexandrini ex navibus egrediebantur*] Reponendum ex Ms. Norv. ac edit. Rom. Ven. Beroald. *Alexandrini* plures *ex navibus egrediebantur*: illa enim vox *paucis* Alexandrinis opponitur, qui ante navibus sunt egressi. *Davis.* Aut cum *Davisio* ex Ms. Eliensi (adde et Ms. Regium) et Ed. Vett. omnino rescribendum, *PLURES ex navibus egrediebantur*, ut respondeat præcedenti *paucis*. Aut illud *egrediebantur*, intelligendum erit, *egredi pergebant*. *Clark.* Insuper, quod et olim jam Grutero placuit, vocem *plures*, fide Mstorum Cujac. Petav. Ursin. Leid. pr. Scalig. et sec. Item Pal. Bong. et Edd. Mediol. Vascos. Steph. et aliorum.

12 *Simul qui*] Turpiter hic dormitavit Rhellicanus, qui hæc de *Alex-*

andrinis absurde accipit; cum mens authoris, longe alia, admodum perspicua sit. Hoc nimirum ait Hirtius: Quo tempore *Cæsareunorum* illi, qui *ex longis navibus se ejecerant*, temere in naves refugere cœpissent, insequentibus *Alexandrinis*; eodem tempore reliquos, qui *in longis navibus remanserant*, timore itidem correptos, *scalas rapere, nevesque suas a terra repellere*; ne, repulsis militibus, etiam *navium ipsarum* potirentur Alexandrini. *Clark.*

19 *Munitionem, &c.*] Neque minus mire hoc in loco ad lucem cæcutivit idem Vir doctissimus, quum *castellum in ponte eo, qui Pharo propior erat, a Cæsare munitum* supra c. præc. hic somniavit. Nihil enim manifestius, quam munitionem hic intelligi *eam*, quam instituerat Cæsar 'ad prævalandum (c. præc.) alterum illum pontem, qui *Oppido* propior erat, et contra quam munitionem, omnes Alexandrinorum copiae ex oppido se ejecerant.' *Idem.*

26 *Adlevati scutis*] Ut scutis, quasi utribus innixi natarint, in Edd. primis exhibetur *elevati*: sed Mss. Ursini, Petavii, Scalig. et Leid. pr. dant *adlevatis*. Quod non immerito placuit Ursino, et Grutero. Ut scuta elata super caput habuerint ad se contra telorum ictus protegendos: quales figuræ in multis reperiuntur marmoribus, ac sæpe in periculo a Romanis factum legimus. Antiquitas etiam et integritas eorum Codicum postulare nostrum adsensum videntur.

xxi. 12 *Paulo ultra eum numerum*] Beroaldus, Gryphius, et Ursinus exhibent *paullo post eum numerum*. Parum quidem Latine. Petav. autem et Norvic. dant *et prope eum numerum*. Hoc equidem propter Codicis Petaviani præstantiam lubens reciperem. *Davis.* cur. sec. Adsentior Grutero et *Davisio, prope recipientibus*; ita tamen ut retinere malim *paullo*, ut scrip-

serit paullo prope eum numerum. Quod non ceperunt librarii; unde prope eiecerunt quidam; alii paullo, alii post substituerunt. Nam paullo post eum n. est etiam in Lovan. Palat. Bong. Leid. sec. et Edd. Vett. præter R. Steph., quem secutus est primus Scaliger, qui habet *ultra*, et si excerptis fides est, confirmatur a Cod. Scalig. vel D. Vossii. At Leid. pr. et Voss. modo exhibent paullo eum numerum. Paullo prope dici videtur, ut paullo ante, post, prius, &c.

XXII. 1 *Tantum abfuerunt*] Nonnulli Mss. *absunt*. Unde legendum coniecerim *tantum* abfuit, &c. Quod elegantius est, quam *abfuerunt*. Clark. Quinam hi codices sint, in quibus *absunt* exaretur, nescio: fuerunt est in Scal. et Leid. pr. *Abfuerunt ut perturbarentur* posset dictum esse pro *abfuerunt a perturbatione*. Quomodo abesse a metu, dolore, a sententia, et similia dicuntur. Just. II. 5. 'Pisistratus parum a capienda urbe abfuit.' Ceterum Mss. hic amplius turbant: nam in Leid. sec. et Pal. scribitur *tantum modo sunt perturbati sed incensi, atque m. a. fecerunt* sine participio *incitati*, quod abest etiam a Voss. Pro *ut* etiam *sed* exstat in Edd. antiquissimis. Dein *potius* non comparet in Pet. Leidensibus, Palat. Bong. uti nec in Edd. primis aut Beroaldi. Recte Brutus apud Ciceron. Epist. ad Fam. XI. 10. 'Tantum abest, ut meæ rei familiaris liberum sit quidquam, ut meos jam omnes amicos ære alieno obstrinxerim.' Cicero tamen Tusc. Quæst. I. 31. addidit: 'Tantum abest ab eo, ut malum mors sit, quod tibi dudum videbatur, ut verear, ne homini nihil sit, non malum aliud certe, sed nihil bonum aliud potius.'

3 *In præliisque*] Sic Ms. Reg. Quæ et verior videtur lectio. Al. *in præliis*. Clark. Accedunt Petav. Bong. Leid. sec. et Edd. Vascos. Gryph. post. et Stradæ. Videtur enim ad sequentia

pertinere, quæ mutilata sunt.

5 *Manum comprehendendi m. operibus et ardentibus*] Editt. Rom. Ven. habent *manum comprehendendi*: Beroald. autem *manibus comprehendendi*; at a Vascos. omnes hæ voces absunt, unde factum, ut Joan. Brantius Glossematis suspectas habuerit. Concedo potius in sententiam Rob. Stephani, Jos. Scaligeri, et aliorum, qui lacunam hic esse contendunt, licet in Mstis nullo ejus sit indicium. Davis. *Comprehendendi* etiam Med. Tarvis. et alia: *erumpentibus studiis militum* resectis ceteris, est etiam in Palat. Leid. sec. et Edd. Stradæ, Gryph. post. Pro *multum* Leid. pr. dat *militum*. An voluit auctor dicere, milites manu fuisse comprehendendos, ne se temere inmiscerent periculosis dimicationibus, neve nimis accederent hostium operibus? Mihi non liquet. Fateor etiam, me non assequi verum sensum verbi *subsequi* hic loci, nisi eo sensu sumatur, quo c. 44. 'vix corporis viribus animum sequebatur'; i. e. animus ad pugnandum major erat, quam fere vires corporis ferrent. Ceterum *hortatio* reposui, jubentibus Mss. omnibus et Edd. antiquissimis, item Vascos. Gryph. Steph. aliorumque. Post *deterrendi* addidi quoque *et continendi*, quæ, voces exciderant typhetarum culpa ex Edd. Amstelæd. Davis. et Lugdun.

XXIII. 4 *Aut admoniti a regis amicis*] Ms. Norvic. aut *incitati a regis amicis*: quod vehementius est, ideoque ea lectio mihi probatur, licet vulgatum retineant editt. veteres. Davis. Eliensis codicis lectionem confirmat Petavianus. Mili vulgatum magis placet.

5 *Suo priore consilio*] Hoc est consilio, cujus ipsi aliis *primi* Authores essent, non alii ipsis. Clark. *Suo priore* ex Ursin. Cod. recepit Scaliger, et agnoscunt Mss. mei omnes. Non inepte tamen Edd. Vett. exhibent, *suapte*, quod optimis quibusvis

auctoribus in usu est, eo sensu, quo Clarkius prius exponit; et sæpe corruptum. Adi ad Liv. 1. 18. 25.

6 Regi] Lege *regis probato*, quod præ se ferunt omnes Mss. Davis. cur. sec. Constante mei quoque habent cum Edd. priscis *regis*. Nihilominus Ursino et Scaligero adsentiri malo, e Ms. rescribentibus *regi*. Nam ille adprobare tale consilium et a Cæsare velle dimitti debuit.

9 Tædio puellæ, fiduc. regno] Edd. quædam interpungunt *tædio, puellæ fid regno*. Hotom. vero rescribit et *puellæ fid. r. dominationeque* ad B. Civ. II. 17. 'Qui fiduciarium operam obtineret.' Non video, cur a vulgata recedendum sit; nam *tædium* æque pertinet ad *puellam* ac *regnum*. Ideo tædebat eos puellæ, quia ejus erat modo fiduciarium regnum, et quia interim domiñabatur Ganymedes.

11 Venturi essent] Editt. Rom. (Med.) Ven. repræsentant *ventum esset*, unde rescribendum puto *ventum esset*, quemadmodum legitur in edit. Beroald. A. D. 1508. Davis. Sed præstat vulgata lectio; quia melius convenit cum sequentibus *se dederent*. Clark.

xxiv. 16 Regis animus] Sic Mss. Reg. et Vossii. Quod melius est, quam ut in vulgatis, *regius animus*. Clark. Mihi secus videtur; licet etiam Bong. et Leid. sec. cum Edd. Vascos. Steph. et Gryph. post. habeant *regis*. Certe antiquissimi codices Cujac. Petav. Leid. pr. Lovan. et reliqui præter nominatos *regius* servant. De qua variatione vide notas ad Nep. Dat. c. 5. 'Consuetudinem regiam,' non *regum*.

xxv. 7 Interea commeatum] Prima vox ab Aldo intrusa est, quem secuti sunt Man. Plant. Scaliger et recentiores. At in nullo Msto, neque Edd. ceteris comparet: quare ut supervacuum vocem debevi.

11 Classem jubet, &c.] Petav. Scalig. Leid. pr. Voss. *unam classem*. Forasan scribendum *una* i. e. simul, eodem

quasi momento. Hinc junctim *una pariterque* i. e. eodem tempore, et simul c. 69.

12 Præficitur Ti. Nero. Proficiscuntur] Nescio unde factum, ut hæc lectio in recentioribus editt. compareat, cum, quantum constat, ne unus quidem Codex ei faveat. Ms. Norv. et edit. Venet. *præfecit huic Tib. Neronem*; Beroald. autem in præsentit tempore *præficit huic Tib. Neronem*: et sic legendum. Mire vero corruptus est hic locus in editt. Rom. A. D. 1472. quæ eum sic exhibet: *perfect huic Tiberium, ne rationem proficiscuntur*. Huic mendæ ortum dedit nomen proprium: ejusmodi sane nomina ab imperitis Librariis sæpissime temerantur. Davis. Cum Clarkio reposui *præficit huic Tib. Neronem*: uti est in Scalig. Leid. pr. Palat. Lovan. et Edd. Med. Vascos. Steph. aliisque. *Præfecit huic Tib. Neronem* dant Voss. Petav. Bong. Leid. sec. et Edd. Florent. Gryph. aliæque. Vulgata est ab Aldo, quem Manut. Scaliger et reliqui sunt secuti.

14 Nulla etiam parum] Sic Ursinus e suo Codice restituit, et confirmant mei omnes præter Lovan. qui cum ante Editis sine *nulla* habet *parum etiam*, quarum ultimam voculam non agnoscit etiam R. Steph. Sensus erit: *Nulla erat dimicatio feliciter, immo nulla parum feliciter confecta*. Alioquin *nulla* secundo loco abundaret. Si enim *nulla* dimicatio sine eo confecta erat, certe etiam *nulla parum feliciter* erat facta. Dein *prosequebatur*, ut primus edidit Scaliger, est in Petav. Scal. et Voss. Reliqui *persequebatur* cum Edd. Vett. exhibent, quippe *Fortuna* jam inimica erat. Vide tamen ad v. 9.

20 Illic tr. h. perforasset ac demersisset] Mss. Petav. Scal. Palat. Lovan. Leid. pr. Voss. et Ursin. dant *illi perforasset ac demersisset*. At Leid. sec. *Illi perforasset ac demersisset*. Optime, ni fallor. *Illi* adverbium est pro *illic*, illa parte; ut

sæpissime Plautus ac Terentius sunt locuti. Vide eorum Commentatores, ac Victor. ad Cicer. ad Fam. Ep. vi. 20. Apul. iv. p. 72. ubi male Florid. edi curavit *istic et illic*.

xxvi. 1 *Magnæ nobilitatis domi*] Aldus Manutius confidenter admodum reponit *magnæ nobilitatis homo*, aitque *non enim tantum nobilitas nobiscum domi est*. Ita tamen loquuntur præstantissimi scriptores. Cæsar B. C. i. 34. 'Præmissos etiam legatos Massilienses, domi nobiles adolescentes.' Sic quidem editt. nuperæ, at contra Codicum manuariorum fidem, ut illic monui; quare hoc contra Manutium testimonio non nitur. At firmum erit illud Sallustii Catil. c. 17. 'Ad hoc, multi ex coloniis et municipiis, domi nobiles.' Sic et Justinus v. 9. 6. 'Erat inter exules Thrasylbulus, vir strenuus et domi nobilis.' Quis igitur non videt sanam esse lectionem receptam? Davis. *Magnæ nobilitatis domi*. Aldus Manutius emendat, *magnæ nobilitatis homo*. Sed Davisius, allatis exemplis, probam esse istam locutionem, *magnæ nobilitatis domi*, ostendit. Verum et alia ratio est, quamobrem vulgata lectio mutari omnino non debeat: ex ea nimirum pendet elegantissima Antithesis: *Magnæ nobilitatis domi, scientiæ et virtutis* in bello, *fidei dignitatisque* in amicitia Cæsaris, &c. Clark.

5 *Magnas copias* — *adduxit*] Ita ex Ms. Regio restitui. Al. *cum magnis copiis* — *adduxit*. Quam lectionem (quod mirum Editores omnes prætermisissent) neque Latinitas patitur, neque sensus. Clark. *Cum magnis copiis* — *Pelusium adduxit*. Hoc ne Latinum quidem est, ut recte monuit Clarkius; quapropter vir ille doctus ex Msto Regio correxerat, *magnas copias* — *Pelusium adduxit*; nec aliter emendavit Lipsius. Quin et Gryphius olim repræsentarat, *magnas copias* — *Pelusium adduxit*. Attamen cum vix est, ut Librarii in locutione

tam nota deerrarint, ac Lovan. Norvic. Beroald. aliique Codd. exhibeant, *cum magnis copiis* — *Pelusium adducit*, Hirtium reliquisse censeo, *cum magnis copiis* — *Pelusium advenit*. Davis. cur. sec. Jam olim Vascos, et R. Stephanus ediderunt *magnas copias adducit*: idque Ciaconius testatur esse in suo codice. Glandorpius contra coniecit legendum *contendit* seu *pervenit*. Certe ego quoque malim in verbo quærere correctionem, cum voces *cum magnis copiis* sanæ videantur; licet etiam in Leid. sec. sit *cum magnas copias*. Sed Mss. omnes et Edd. Veteres habent *adducit*: unde, nisi potius sit ipsius Auctoris Anacoluthon, aptius verbum exseculpendum videtur, quam fecerunt adhuc viri docti. *Adiuit, occlusit* nondum placent.

8 *Occupatum ab Achilla*] Mss. Eliens. et Vossii, *occupatum Achillæ*. Clark. Ita restitui Hirtio; cum *Achillæ* exhibeant quoque Petav. Scalig. et Leid. pr. At Leid. sec. cum Palat. *occupaverat Achillas*: quod ex interpretatione natum. *Achillæ* tamen sumo in Genitivo, ut a *præsidio* regatur.

9 *Maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio*] *Pedestre* hic *maritimo* opponitur, et idem notat ac *terrestre*. Sic Cæsar B. C. ii. 32. 'Ut neque *pedestri* itinere, neque *navibus* comiteatu juvari possent.' Corn. Nepos Ages. c. 2. 1. 'Fama exierat Artaxerxem comparare classem pedestresque exercitus, quos in Græciam mitteret.' Vide et Hannib. c. 11. 6. ac J. F. Gronovium ad Livii xxxvii. 52. Davis. Consule Clark. ad B. Civ. ii. 21. et infra ad c. 33.

18 *Adest victori, pacarat*] Acute, nec inepte Ms. Brantii, Lovan. et Leid. sec. habent *victoriæ*. Dein *pacarat* inveni in solo Ms. Vossiano, quod ante Scaligerum jam exhibuerunt Vascos. Steph. Gryph. post. Stradæ. Ceteri Mss. tam aliorum quam mei et Edd. Vett. *placarat*.

Quod malit Gruterus. Sed frequenter *pacare* in Mss. abiit in *τὸ placare*. Adi. Cel. Drak. ad Silium l. II. vs. 483. et alios.

XXVII. 4 *Mire derivata inter se*] In sua editione primam vocem uncinis cinxit Jos. Scaliger. Et sane quid miri est insulas in mediis fluminibus comparere? Cum igitur ea vox a Msto Norvic. et edit. Rom. Venet. Beroald. exsulet, ego plane delendam censeo, ut inepti hominis additamentum. *Davis*. *Mire derivata*: Vocem *mire*, in quibusdam Codicibus omissam, delendam existimant Scaliger et Davisus, ut *inepti hominis additamentum*. 'Quid enim' (inquit hic) '*miri* est, insulas in mediis fluminibus comparere?' Ego, retinendam omnino existimo: non enim *id* Hirtio mirum, *insulam in medio flumine comparere*; sed flumen ita *derivatum inter se duobus itineribus paulatim*, ut *similitudinem litteræ Δ* accurate efficiat. *Clark*. Vocem *mire* non agnoscunt Pet. Palat. Leid. pr. Scal. Lov. Edd. primæ, Vasc. Gryph. Steph. Aldus tamen jam habet eam, et exstat in Bong. Voss. Leid. sec. et aliis. Suspecta tamen mihi est, immo puto optime emendasse doctiss. Was-sium ad Sallust. B. Jug. p. 448. a *Myride* seu *Mæride*, lacu; vel, minore mutatione, *Myrie* seu *Mærie*. Inde enim incipit fissura Nili. Consule omnino Geographos. Plin. v. 9. Herod. II. 13. ubi olim *Mópolis*. At *Mópolis* e Mediceo Codice restituit Gronovius: sed *Mópolis* scribitur apud Diodor. Sicul. l. I. p. 46. Ed. Rhodom. pro frequenti permutatione *τῶν οἰ* et *υ*. Et hinc forsan præpositio *a* decidit ad inferius *a mari*; ubi bene Glandorpius et Ciacconius abundare eam viderunt, et Clarkius eam cum Ms. Eliensi ex Davisii monito eiecit. *A* superfluum illic esse adverterat quoque Gruterus, et uncis incluserat Scaliger. Immo abest quoque ab optimo Cod. Leid. pr.

6 *Mari conjungitur*] Ita Ciacconius recte, ex conjectura; et Davisus ex Ms. Eliens. Vulgg. *a mari*. *Clark*.

15 *Magna cum prudentia*] Codex Ciaccon. post has voces addit *constantiaque militum*; Ms. autem Norvic. cum aliis nonnullis, *constantiaque virtutum, et Alexandrinorum imprudentia*. Illa quidem verba, ut opinor, e margine in textum sunt adscita, quorum Glossematum exempla suppediabant not. ad B. G. II. 33. et B. C. III. 1. *Davis*. Mss. Reg. Eliens. et Vossii addunt *m. c. pr. constantiaque virtutum*. Ut forte legi possit, *magna cum prudentia constantiaque militum*. *Clark*. Non solum *constantiaque virtutum*, sed etiam *et Alexandrinorum imprudentia* addunt Mss. Cnjac. Petav. Leidd. Scalig. et omnes, præter Lov. si excerptis credendum: uti et Codices a Vascosano inspecti. Nisi Glossam credas, quod ego nequaquam ausim pro certo statuere, malim potius emendare *constantiaque virium*, quamquam *militum* sit in Ciacconii Ms.

18 *Interfecit*] Ita ex Mss. Reg. et Eliens. et Edit. Rom. restitui, postulante Temporum ratione. Al. minus recte *interficit*. *Clark*. Legendum *interfecit*, ut ex suis Codicibus monuit Clarkius, nec aliter olim Gryphius ediderat. Quin et Pet. ac Bongars. tert. ita repræsentant. *Davis*. cur. sec. Mstorum auctoritas magis me movit, ut *interfecit* rescriberim, quam temporum ratio; de qua supra sæpius monui. *Interfecit* etiam dant Scal. Leidenses, Edd. primæ Vasc. Steph. et aliæ.

XXVIII. 5 *In qua magnam et paratam*] Sic edidit Jos. Scaliger, quem secuti sunt recentiores, ac ita sane exhibent edit. Rom. Venet. Beroald. At Ms. Norvic. et edit. Steph. in quo *magnam et paratam*. Atque ita sine dubio legendum: pronomen enim ad voces *fluminis Nili* est referendum. *Davis*. In quo. Sic restituendum vi-

dit Davisius ex Ms. Eliensi, quocum facit Ms. Regius. Editi perperam habent *in qua*. Non enim *in navigatione*, sed *flumine paratam* habebat classem rex. *Clark*. In quo etiam est in Palat. et Leid. sec. ac Vascos. Steph. et Gryph. post. Edd. Non ausus sum tamen mutare. Si enim *paratam* capias pro *bene instructam* ad pugnandum, *qua* facile retineri potest. In qua navigatione seu expeditione habebat rex classem magnam et pugnam paratam.

11 *Considerat*] Bene Vossian. et Leid. pr. a manu prima *considerat*. Vide ad VIII. 32. Dein *planitie* reposui, auctoribus Mss. meis omnibus aliorumque, nisi quod in Lovan. Leid. sec. et Palat. cum Edd. plerisque vett. sit *planities*: sed *planitie* jam habent Vasc. Steph. Gryph. poster. et alii: *planitia* Scaliger cum Ursino ex ejus codice recepit, et post eum reliqui. Adi ad B. Civ. I. 43. Paulo post pro *genere* in Cujac. Petav. Scalig. Leid. pr. et Voss. est *generum*: unde videtur aliud quid latere; nisi velis ad Hypallagen recurrere pro *rariis generibus munitionum*: de qua vide ad IV. 25.

XXIX. 12 *Partim, &c.*] Manutius legendum contendit *reptim*. Forsan quia credidit, hanc voculam semel poni non posse, sed iterum subjungi debere *partim*. Verum hoc non opus est. Vult, Germanorum partem aliquam per vada flumen transisse, partem tranasse, ubi demissiores erant ripæ: nec obstat, quod semel modo ponatur *partim*. Vide quæ notavimus ad VIII. 5. 'In tecta partim Gallorum, partim quæ conjectis stramentis,' &c. ubi in Mss. nonnullis etiam primo loco deest *partim*. Cicero in Verr. II. 65. 'Statuæ in locis publicis positæ, partim etiam in ædibus sacris.' Vide ibi Lambinum; Cort. ad Sall. B. Cat. 50. 'partim exquirebant duces:' et Cel. Burm. ad Quinctil. Decl. X. 17. 'partim aut dolori-

bus affici aut senectute dissolvi.' Adde Hirtium rursus B. Afric. c. 62, 'militibus, passimque in litore vagantibus, partim in oppidum progressis.' Adde B. Hispan c. 3. 31. 37.

13 *Magnis arboribus, excisis* — *projectis*] Codices nonnulli et *projectis*. Sed minus eleganter. Usurpatur enim præcedens *excisis*, non ut Participium, sed ut Adjectivum. Similis constructio supra III. 10. 'Neque ante prælium, in Thessalia factum, cognitum,' &c. *Clark*. Hoc eodem Capite: 'Expeditos delectos pedites:' et ita sæpe Hirtius. V. c. 74. 75. Nihilominus, si Mss. addicerent, mallet hoc loco cum Ciaconio delere vocem *excisis*: quod certe satis subintelligitur: quum arbores super flumine projicere non potuerunt, nisi prius excidissent. Alioqui lectio et *projectis*, quam propugnat Brant. e suo codice, et confirmant Lovan. Palat. ac Leid. sec. magis placet, si *excisis* post *contingerent* poneretur. B. Civ. II. 15. 'Omnibus arboribus longe lateque in finibus M. excisis et convectis.'

XXX. 4 *Adverteret*] Pet. Palat. Bong. Leid. sec. Voss. Ed. Beroaldi *animalverteret*. Rectius Scal. *animum adverteret*: quod et hic fere reposuissem, ut innumeris horum commentariorum locis: et statim c. seq. Consule ad B. G. I. 23. Sed cum Leid. pr. et Lovan. retineant simplex *adverteret*, cautius esse duxi, vulgato, quod æque probum est, acquiescere. Vide ad B. G. IV. 26. Præsertim cum *advertere* amasse videatur Hirtius. Adi etiam ad VIII. 16. 'Vix partes adverterent equorum:' ubi vulgo etiam *animal*.

10 *Brachiisque cum opere castrorum conjunxerat*] *Brachia* hic μεταφορικῶς, pro curvis munitionibus in brachiorum humanorum similitudinem formati accipi videntur, ut in illo Virgilii Æn. III. vs. 535. 'gemino demit-

tunt brachia muro Turrili scopuli.' Quod Donatus ita exponit, 'cautes sunt in formam brachiorum.' Rhellican. Vide Bronkhusium ad Propertii Eleg. III. 20. 24. et J. Lipsium Pol. I. II. dial. 2. Davis. Adde Cellar. et notata ad Front. III. 17. 5. 'brachiis ab latere ductis.' Sic et B. Afric. c. 38. 49. 51. Davis. ad B. Hisp. c. 13. Porro pro *conjunxerat* Codex Bong. habet *commiserat*: cuius verbi vulgatum videtur Glössa. *Committere* pro *conjungere* propria et elegans est locutio; ut notum, præsertim apud poëtas, sed et alios. Frontin. III. 13. § 6. 'Utres duabus regulis inter se distantibus commiserat.' Paulo post *quo* in *quod* tacite rursus in sua editione mutavit Clarkius: atque ita fateor esse tum in aliorum, tum in Mss. meis, vel *quod minus*. et Edd. Vett. præter Aldin. quam Manut. Plantin. Scaliger et ceteri sequuti sunt. Solus tamen, qui instar omnium est, Petavianus exhibet *quo*, i. e. quia, quod; unde id ubivis fere substitutum est. Adi ad B. G. I. 51. 'Quo minus valebat.'

17 *Aditus oppugnationibus nostris datur*] Ms. Norvic. representat *aditus expugnationis*: edit. Rom. et Ven. *aditus oppugnationis*, et sic legendum arbitrator. Eodem modo Cæsar B. G. V. 41. 'sermonis aditum,' et B. C. I. 74. 'aditum commendationis' dicit. Davis. *Oppugnationis nostris datur*. Edidit Davisius, *aditus oppugnationibus nostris datur*: annotat autem, ex Mss. et Editt. Vett. legi debere, *oppugnationis*. In Editione nimirum Jungermanni, errore typographico impressum fuit, *oppugnationibus*: Sciliger autem, quem secutus est Jungermannus, ediderat, *oppugnationis*; quod et in aliis, tam recens quam olim editis, reperire est. Clark.

22 *Proficiebant hostes*] Ultima vox deest in Petav. Scalig. Leid. pr. Voss. Bong. ac Lov. qui habet *proficiebat*. Ex qua scriptura patet, cur

hostes inculcarint librarii, quia putarunt vocibus *multitudo defendebat* non convenire pluralem numerum. At vide tu dicta ad VI. 11. 'Quisque patitur; neque aliter si faciant.' Vide etiam statim c. 32. et B. Afric. c. 6. 'erupit multitudo, et castra occupant; et insequi cœperunt.' Ovid. Met. V. 307. 'turba venit, et committunt.' Ceterum in iisdem Mss. non comparet vocula *autem*; quæ etiam non multum facit ad sensus claritatem.

23 *In regione fluminis Nili*] In Lovan. ac Palat. exaratur *qui regionem*. Sed Petav. Scalig. Bong. Leid. pr. Voss. habent *qui regione*, i. e. parte; bene omnino. Sic sine præpositione amant dicere *regione*. Vide Barth. ad Claudian. in Rufin. vs. 241. Bærm. ad Suet. Jul. c. 39. 'regione Martii campi;' et Drak. ad Liv. III. 66. 'Regione portæ Esquilinæ accessere.' Apulei. Met. I. III. p. 49. 'manum regione lateris tendentes,' ut legendum est. Melius esset hoc sensu *a regione*, quam *in regione*. *Recta regione* pro recto tramite, recto ductu, sæpe occurrit. Vide Ursin. et Ciacc. ad VI. 25.

XXXI. 8 *Carsulemum*] Sic quidem Aldus, Manut. Plantin. Scalig. et seqq. ediderunt: at vero priores habent, et alii *Carsulemum*, quod confirmatum a Mss. meis omnibus adeo restitui: sic enim alibi hic homo vocatur. Consule Gland.

12 *In omnes partes discurrere cœperunt*] Repono, *in omnes partes castrorum discurrere cœperunt*, non solum ex edit. Rom. Ven. Beroald. verum etiam ex Manuscripto Norv. aliisque: Hirtius enim, non minus ac Cæsar, perspicuitatis est studiosus. Davis. Bene eam vocem jam restituit Clarkius: quippe agnoscunt Mss. ad unum omnes, et Edd. primæ. Paulo post *in castris* aberat ab iisdem editis, nempe Aldi, Vascos. Gryph. Steph. Plantin. immo etiam a primis Edd.

Sed Ursinus *in castris* e suo restituit Codice: atque exaratur in meis omnibus.

20 *Magna vi oppressis*] Mss. Ciac. et Norvic. habent *magna ruina oppressis*, et eo sane probabilior est hæc lectio, quod noster hujusce libri cap. 76. eodem loquendi modo sit usus. Proprie; siquidem 'ruere est toto corpore uti ad impellendum; quod faciunt, qui ipsi præcipites alios prosternunt,' ut testatur Donatus ad Terentii Adelph. act. III. sc. 2. 21. *Davis. Ruina.* Ita Davisius ex Mss. Ciacconii et Eliensi (quibus suffragantur Mss. Reg. et Voss.) reponendum vidit. Sic enim et infra c. 76. 'Partim suorum *ruina* oppressis.' In vulgatis est *magna vi oppr.* *Clark.* Nihil verius est, quam rescribendum *ruina*; sic enim exhibent 4. Codices Goduini, et mei ad unum omnes, cum Vasc. margine et Ed. R. Stephan. Adposite Liv. IV. 46. 'in ruina majore quam fuga oppressi sunt.' Dictys Cret. II. 43. 'Quum super alium alius ruinæ modo præcipitentur.' Statim item delevi *et* ante *multitudine*, auctoribus Mss. Eliensi, Petav. Scal. Leidens. pr. Voss. et Edd. Vascos. Steph. Strad. Gryph. post. Frustra ergo eam copulam defendit Clarkius. *Multitudineque* Bong. et Leid. sec. habent.

22 *Et multitudine eorum*] Prima vocula sensum turbat, quapropter ex fide Msti Norv. omnino est delenda. *Davis.* Fallitur Davisius. Æque enim Latine dicitur *receptumque in navem* — *perisse* vel *receptumque* (subintell. esse) *in navem*, et *perisse.* *Clark.* Copulam etiam nescit Petav., eamque Gryphus in sua editione merito prætermisit. *Davis.* cur. sec.

XXXII. 3 *Introit*] Variant libri. *Introit* Pet. Voss. *introivit* Leid. sec. Sed *intrat* Bong. et Leid. pr. *intravit* Lovan. Non male, nam cum sexto casu *intrare* construi vidimus ad cap. 14. 'eis qui intrassent.'

9 *Veste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consueverunt*] *Sordidatas* vestes intelligit, quales erant reorum; alias enim Romani albo vestimento sunt usi, ut monet J. Lipsius Elect. I. 13. licet ea de re nonnullæ occurrant difficultates, quas vide apud Oct. Ferrarium de re vest. I. 21. et 22. Hoc eo melius convenit Alexandrinis, quod etiam Ægyptiorum indumenta fuerint alba. Adiri poterit Herodotus II. 81. *Davis.*

10 *Prolatis*] Edd. Rom. Med. Ven. *pralatis.* Recte. Vide in Obs. Miscell. ad Apuleii Metam. I. XI. p. 245. 'potentissimorum deum proferebant insignes exuvias;' ubi Mss. meliores *præferbant.* Adde B. Civ. II. 39. et passim: sed etiam *pro* in Compositis aliquando sensum habet τὸν *præ:* consule Sciopp. in Susp. Lect. IV. 14. Ceterum facile accederem Manutio rescribenti *placare* pro *precuri*, si Mss. addicerent. Nunc vulgatum retineo.

XXXIII. 9 *Confirmarentur regis imperia*] In Msto Norvic. et edit. Beroald. est *confirmaretur regis imperium.* Sed hoc parum refert. Illud quærendum superest, quomodo *regis* diceret *imperia*, cum Ægypti regnum minori Ptolemæi filio et Cleopatraræ tradiderit. Omnino scribendum crediderim *confirmarentur regum imperia.* Sic paullo post: 'Quo firmitus esset eorum *regum* imperium;' licet edit. Rom. Ven. Beroald. ibi corrupte habeant *eorum regnum et imperium*; quippe editoribus latuit, *reges* de rege et regina posse usurpari. Iterum: 'Paucis diebus reges constituti.' Cæsar B. C. III. 107. 'Interim controversias *regum* ad P. R. et ad se, quod esset consul, pertinere existimans.' Vide et ejusdem libri c. 109. *Davis.* Existimo, cum doctissimo Davisio, legendum *confirmarentur regum imperia*, scilicet Cleopatraræ fratrisque ejus. Sic enim infra, 'quo firmitus esset eorum *regum* imperium;'

et paulo post; 'si permanerent in fide reges.' Vel, quoniam in nonnullis Mss. scriptum est, *confirmaretur regis imperium*; fortasse legi poterit, *confirmaretur regum imperium*. Clark. Meam conjecturam Pal. Codex firmat. Davis. cur. sec. *Regum* jam edidit olim R. Stephanus. Ut passim regem et reginam vocari notissimum est. Verum majus ulcus latere puto. *Confirmaretur imperium* est in Leid. sec. Edd. Vascos. Gryph. post. Str. *confirmarentur regis imperium* Bong. Voss. *Regi* Leid. pr. et Lovan. *Regni* Leid. sec. At Petav. *regis imperio*. Puto scribendum *confirmarentur reges imperio*, sive *in imperio*. *Regia imperia* coniecit Lipsius.

11 *Relinquit*] Ex Mss. Reg. Eliens. et Vossii, legendum videtur *relinquit*. Clark. Ita reposui, jubentibus Mss. omnibus et Edd. primis, item Vas. Gryph. post. Steph. aliisque. Verum amplius turbant Mss. Nam Petav. Bong. Voss. habent *legione ibi veterana* — *ceteras relinquit*: at Leidenses, Palat. Lov. *legiones ibi. Veterana (veteranas Lov. Pal. Bong.) ceteras relinquit*. Nec male. Omnes vero, quod sciam, ut et Edd. Vascos. Gryph. post. Stradae, dant *Reducta*. Quod cur mutarint primi editores, nescio. Præsertim cum *deducere* præcedat. Dein *regnum et imperium* etiam est in Ms. Lovan. et Edd. Mediol. Florent. at R. Stephanus tantum edidit *eorum regnum*, scilicet ut vitaretur, credo, repetitio vocum *regum imperium*.

13 *Permanserant*] Mss. Reg. et Vossii *permanerent*. Neutra Lectio mala. Clark. Sed vulgata nititur Mss. vetustioribus, et sequitur *si permanerent*. *Permanerent* etiam Palat. Bong. Leid. sec. *permanserunt* Lovan.

19 *Collocatis, ipse itinere terrestri*] Ms. Norvic. *Sic rebus omnibus confectis et collocatis penitus, itinere terrestri*: editt. autem Beroald. *collocatis, ipse itinere pedestri*, quæ vera est lectio, altera autem ex Glossemate est uata.

Infra cap. 44. 'Partim classe per se, partim *pedestribus* copiis per barbaros.' Corn. Nepos, Alcib. c. 8. 2. 'Quod *pedestribus* copiis plus quam navibus valeret?' ubi vide quæ notavit Chr. Cellarius. Sic etiam Frontinus Strateg. i. 3. 6. *prælium pedestre* navali opponit. Adi etiam notata ad hujusce libri c. 26. Davis. Recte vidit Davisius ex Edit. Beroaldi legendum, *itinere pedestri*. Etenim in Ms. Vossii, ita plane scriptum est. Et, (uti supra est annotatum ad c. 26.) 'iter pedestre est profectio Terra, tam equitum quam peditum.' Neque enim tantum *pedestres copiae*, apud bonos auctores, *classi* opponuntur, (quod annotavit Davisius;) sed et *pedibus* eo quis ire dicitur, quo terra scilicet, non mari proficiscitur. Supra, ad B. Civ. ii. 21.; 'Cæsar, postquam navibus profectus fuisset Tarraconem, *PEDIBUS deinceps* (scil. terrestri itinere) Narbonem atque inde Massiliam pervenisse se narrat.' Clark. Vide etiam c. 32. 44. B. Civ. i. ii. § 12. 'Ut neque pedestri itinere, neque navibus com meatu juvari possint.' Et passim tam apud Græcos quam Latinos.

XXXIV. 11 *Imperata sibi facere, pecuniamque promissam Cæsari non posse se persolvere*] Hunc locum ita repræsentant Ms. Norv. et editt. Rom. Ven. Beroald. 'Imperata se facere, pecuniamque promissam Cæsari non posse persolvere,' quod ut brevius est, sic æque commodum videtur. Davis. Mss. Reg. Eliens. et Vossii, et Editt. Vett. *imperata se facere, pecuniamque — non posse persolvere*. Quod idem est: præcipue si, transposito vocabulo, legatur *persolvere non posse*. Clark. Rescripsi pro *sibi*, quod est in solo Palat. *se*, et dein *se*, quod i'bi nullus habet Codex, eieci. Vulgatum primus invexit Aldus. Sed Vascos. quoque, Gryph. post. et Stephanus secuti sunt lectionem Mstorum.

13 *Domitius*,—*quum*—*judicaret*;—*statueret*] Ms. Reg. *statuens*. Ut forte tota ista periodus hoc modo scripta esse potuerit: *Domitius, non tantum ad explicandos sumptus rei militaris pecuniam necessariam esse iudicans; sed etiam turpe—esse statuens, &c. Clark*. Licet admittas *statuens*, quod inveni quoque in Pal. Leid. sec., non opus tamen quidquam in præcedentibus mutare. Tutius est nihil innovari, nec etiam opus. *Statuerat* Leid. pr. Bong. et Voss.

30 *Extumultuariis militibus*] Tumultuarii milites dicuntur ii, qui ob tumultum, vel inopinam aliud periculum raptim sunt conscripti. Livius xxxv. 2. 'Si tumultus in Hispania esset, placere tumultuarios milites extra Italiam scribi a Prætoro. Mens ea Senatui fuit, ut in Hispania tumultuarii milites legerentur.' Vide et Godesc. Stewechium ad Vegetii iii. 8. *Davis*.

31 *Patisium*] Ita ex Ursin. Cod. recepit Scaliger, et confirmatur a Mss. meis, Ciaccon. et Brant. nisi quod *Pansium* det Bong. In Edd. Vett. erat *Paciscium* vel *Paticum*, quod est in Aldinis et Plantinianis. At *Patiscus* erat Pompeianus: nisi partes dein mutaverit. Vide Cic. Epist. Fam. ii. 2. viii. 9. xii. 13. 15. *Periokos* male Appiano B. Civ. ii. 503. *Petissii Urbinatis* alibi meminit Cicerone. Vide Ciaccon.

33 *Comana*] Ita scribendum, in Accusativo plurali. Editi nonnulli *Comana*: sed perperam. Semper enim utitur Cæsar hoc nomine in numero plurali. *Clark*. Male Cellarius defendit *Comana*; quod solum typothetarum vitio in Ed. Elzev. inrepsit. Statim 'a Comanis.' c. 60. 'Venit Comana;' ubi vide Ciaccon.: uti et c. 66. 'Venit Comana.'

xxxv. 5 *Cn. Domitius*] Delendum censeo prænomen cum Leid. pr. Nam in Leid. sec. est *C.* in Voss. et Edd. Vascos. Gryph. Stephan. *P. Dom.*

Quod mirum cum c. præc. *Cn.* audit. Paulo ante ob eandem varietatem suspecta est vox *responsa* Grutero mihi que. Vide varias lectiones.

11 *Audaciusque in Armenia substitisset*] Sensus postulat, ut legamus *audacius in Armenia substitisset*, deleta particula copulante, licet eam omnes Codd. exhibeant præter edit. Rob. Stephani A. D. 1544. *Davis*. *Audacius*. Ita optime restituit *Davisius* ex Editione Stephani, quacum consentit Ms. Vossii. Reliqui omnes Mss. et Editi corruptissime habent *audaciusque*; quod sententiam adeo perturbat penitus, et plane nullam efficit, ut mirum sit valde, fugisse hoc omnes editores. Efficit enim ista corruptio, ut sequens *perseverare cepit*, qui intelligitur *Domitius*, dictum videatur de *Pharnace*. Quod est absurdissimum. Nam hoc ait *Hirtius*: *Quod Pharnaces audacius in Armenia substitisset*, ideo *perseverare cepisse* *Domitium*, *ut eo quoque decederet Pharnaces, &c. Clark*. Ejeci copulam *que*, non sensu modo postulante, sed suffragantibus quoque *Petav. Leid. pr. Scalig. et Palat.* ut et *Edd. Vascos. Gryph. post. ac Stradae*. Librarius non percepisse loci sententiam, patet quod *et* addiderint ante *persever.*: uti est in *Leidensibus, Lov. et Pal. Jungenda Domitius perseverare cepit*.

20 *Cujus itineris has esse certas opportunitates*] *Commota* non dubia; haud enim est, cur penultimam vocem cum *Jos.* Scaligero deleamus. Mss. autem nonnulli cum edit. *Rom. Ven. Beroald.* habent, *cujus itineris hæ erant certæ opportunitates*, quæ quidem lectio vulgatæ *Syntaxeos* rationi melius convenit; licet, servata ea, quæ representant edit. *nupera*, verbum aliquod *noscendi* vel similis significatus possit subintelligi. Vide *Fr. Sanctii Minerv. iv. 5.* cum *Jac. Perizonii* additamentis. *Davis*. Infinitivum primus *Scaliger* ex *Ursini*

Codice admisit; quam veram esse docent Petav. Leid. pr. Scalig. Voss. ut et Bong. qui subdit *constat*. Reliqui olim vulgatis consentiunt, id quod inepte probat e duobus regiis Codd. Goduinus. De absolutis his infinitivis multi egerunt viri docti, et præ ceteris J. F. Gronovius Obs. II. 14.

xxxvi. 6 *Adventaret ad Nicopolim*] Editt. nuperæ omitunt præpositionem, quam restitui ex Msto Norv. et editt. Rom. Ven. Beroald. Sic B. G. I. 7. 'Ad Genevam pervenit.' Et B. C. III. 40. 'Ad Oricum venit.' Ita etiam persæpe loquuntur boni auctores. *Davis*. *Adventaret ad Nicopolim*. Ita restituit Davisius ex Editt. Vett. et Ms. Eliens. Quibuscum consentiunt Mss. Reg. et Vossii. Recte. Nam, præterquam quod locorum nominibus præpositionem sæpissime præponant Cæsar et Hirtius; non venit *Nicopolim* Pharnaces, sed *prope ad Nicopolim*, interjectis aliquot passuum millibus. Vide supra ad B. Civ. III. 40. Male Editt. Recentiores et Ms. Bong. *adventaret Nicopolim*. *Clark*.

15 *Si amicus Domitius*] Auctiorem hunc locum exhibet Ms. Norvic. alique plurimi Codd. cum editt. Rom. Ven. Beroald. In illis enim est *sive amicus sive inimicus Domitius*. Hoc sane adsumendum probat Joan. Goduinus; in cujus sententiam pauci, nisi fallor, pedibus ibunt; nam si *inimici* antea mentionem fecerat noster, nihil opus erat, ut postea adjiceret *sin vero ut in hostium fines veniret*, quibus ex verbis luce fit clarius, ineptum esse illud additamentum. *Davis*. et *Clark*. Nihilominus constanter habent omnes Mss. et primitus cusi *sive amicus sive inimicus*. Illa quoque *tamquam amicorum adventu*, merito suspecta sunt Grutero. Nam plane abundant, et corrupte exhibent Codd. *Adventus* enim est in Lovan. Pet. Pal. Leid. sec. ac Scal. Voss. Leid. pr. qui tres non habent *sin vero*.

Delph. et Var. Clas.

Amic. adventu greges Bong. et Edd. Rom. Ven. ac Mediol. *expectaretur* etiam addit Pet. excludens *vero*.

xxxvii. 14 *Instructa*] Cujac. Pet. Leidenses, Scal. Lov. Voss. et pro varia lectione Bong. *Instituta*. Verissime. Vide ad B. G. III. 24. 'duplici acie instituta;' quod male Clarkius mutat in *instructa*.

xxxviii. 3 *Flagitareque*] Ita ex Ms. Reg. et Edit. Rom. restitui. Scaliger et recentiores omnes, *flagitareque*. Quæ Syntaxis est nulla: sequitur enim, *ut quamprimum sibi subsidia mitteret*. *Clark*. Omnino legendum *flagitareque* quod ex Reg. et Rom. observavit etiam Clarkius. Ac ita Beroaldus, Gryphius et Ursinus olim dederunt. *Davis*. cur. sec. Ediderunt *flagitareque* etiam Vascos. Stephanus et alii cum Edd. primis. Verum Mss. constanter servant *flagitareque*. Quare non ausim mutare: sibi ponitur pro *ipsi*. Quod offendit adeo librariorum quosdam, ut pro eo substituerint *Cæsari*, quod est in Pet. Pal. et Lovan. Hinc alii *flagitare* reposuerunt. Sed videtur in primis Hirtius *sibi* pro *ipsi* amasse. Adi omnino ad VIII. 50. 'Quod sibi conjunctus,' et B. Afric. c. 49. 'Adversarii longius sibi (Cæsari) progrediendi facultatem eripuerunt.'

4 *Propiusque ipse Alexandriam*] Ms. Norvic. *propiusque ipsam*; receptam autem lectionem tuentur editt. Rom. Venet. Beroald. Ut verum fatear, non intelligo, qui juvari potuerit Cæsar, si Domitius solummodo *propius Alexandriam* adventaret, cum in eo ipso oppido periculum subiret impetator. Repono itaque, *protinusque ipse Alexandriam*, hoc est, statim, nulla mora interposita. *Davis*. *Propiusque—Alexandriam*, &c. Cum Cæsar *intra ipsum oppidum* in periculo versaretur, existimat Davisius emendandum, *protinusque—Alexandriam*, &c. Ingeniose; sed nihil opus. Satis enim erat, si Domitius Cæsari quam-

Cæsar

5 F

primum subsidia Alexandriam mitteret; ipse interim cum toto exercitu PROPRIUS accederet, ad distinendas regis copias. *Clark.* In Marg. Vascos. invenitur priusquam. Hinc Ill. Heins. coniecit priusque. Nil muta.

XXXIX. 8 *In subsidiis collocatis*] Sic recte Ms. Norv. atque ita edidit Jos. Scaliger: in editt. autem Rom. Ven. Beroald. aliisque legitur *in insidiis collocatis*: absurde prorsus; nullum enim locum hic habere possunt insidiæ. *Davis.* Ex Glandorpii conjectura hoc jam receperat Ursinus. Mss. omnes habent *insidiis*.

XL. 5 *Adversosque*] Legendum existimat Ciacconius *adversosque hostes*: ut habent Ms. Norv. et Editt. Beroaldi: at Rom. et Ven. *adversusque h. Davis.* Mirum est Scaligerum et Recentiores, nullo sensu edidisse, *adversosque*. Etenim perspicuum est Domitianos transisse fossam, non primam istam, quæ esset *adversis* hostibus, sed posteriorem illam, quæ esset a tergo hostibus, adeoque hostes AVERSOS esse aggressos. *Clark.* Verissime emendavit Ciacconius, et in textum recepit Clarkius *aversosque*, uti est in Pet. Leid. pr. sensu id flagitante. Omnes tamen Edd. Vett. præter Beroald. retinent *adv.*

6 *Aversa*, &c.] Totum locum Ciacconius sic emendandum conjicit: *cum paululum aversus hostis cessisset, fossam autem transire ut secunda acies conata esset.* Hæc vero nimia est licentia. Locum tamen haud intelligo, nisi sit medica manu sanatus. Qui enim, quæso, in *transitu* fossæ oppressa fuisset Pontica legio, si fossam non *transire*, sed *circumire* conata est? Nec cum Clarkio reponas, eam in *secunda fossa transitu* confixam fuisse: nam inter duas fossas aciem semper instruebat Pharnaces, adeoque non erat, cur ulteriorem fossam transiret, ut aperto latere hostem aggrederetur. Nostrum hoc modo scripsisse suspicor: *quum paululum aversa hostibus ces-*

sisset, fossam autem circumire conata est, ut aperto latere aggrederetur hostem; in ipso CIRCUITU fossæ confixa, et oppressa est. Pro *transitu* ex re ipsa *circuitum* repono; sed *acies secundo* mihi, tanquam Glossa *secundi prælii*, videtur expungenda. *Davis.* cur. sec.

7 *Fossam*] Priorem illam, quæ esset *adversis* hostibus. Nullum autem hic locum habet vox *acies*; nisi legio illa Pontica, quæ erat cornu sinistrum, inusitato modo hic appellata sit *acies*. Alioqui scribendum erat fortasse *acie*, aut potius ex toto delenda ea vox. *Transitu fossæ* posterioris scilicet, postquam circuierant priorem. *Clark.* Fingit ergo vir doctus, fossam a fronte et a tergo fuisse copiis Pharnacis. Quod ego non percipio: mihi videntur fossæ fuisse directæ ab utroque latere ab oppido versus Romanos, ne sui circumirentur et aversi cæderentur ab iis. Equites vero in lateribus extra fossas posuit, ut prohiberent Romanos earum transitu, credens illos sic coactum iri secum certare a fronte sola. Ni ita intelligamus fossas fuisse ductas, debuisset clarius loqui Hirtius, et priorem ac posteriorem addere. Illa verba *acies secundo* procul dubio corrupta sunt; sed quomodo corrigi debeant, cum ignarissimis nescio. *Acies* delendum censuit Scaliger et Gruterus: *secunda* margini adlevit Lipsius.

8 *Magnis copiis hostium circumdata*] Lege *magnisque copiis*, ut habent Gryphius et Lugdunenses 1576. Hoc ni fiat, hiulca est oratio. Quin et Clarkius, licet aliam rationem sit secutus, sic legi posse vidit. *Davis.* cur. sec.

9 *Præsentissimo a.*] Sic Editi omnes, quo pacto oratio est imperfecta. Rescribendum ex Ms. Regio *præsentissimoque an.* Aut ex conjectura legendum *magnisque copiis—circumdata, præsentissimo animo, &c.* *Clark.* Vel et *magnis*. Vascos. jam, Gryph. post. et Steph. *magnisque* exhibent. In Mss.

Pal. Bong. Leid. sec. *præsentissimo*-*que*.

In orbem se recepit] Hoc in summo periculo fieri solitum. Cæsar B. G. v. 33. 'Ut impedimenta relinquere, atque in orbem consisterent—non sine summo timore et desperatione id factum videbatur.' Adi et Joan. Brantium ad B. G. iv. 37. *Davis*. B. Afric. c. 15. 'Copiis in orbem compulsis.'

XL1. 3 *Sibi fortunam paternam feliciorē eventu destinare*] Et pater erat Mithridates, qui, maximis rebus gestis, tandem a Pompeio debellatus, 'male tentatum veneno spiritum ferro expulit;' ut loquitur Florus III. 5. 26. *Davis*.

XLII. 27 *In Macedoniam legiones adduceret*] Sic legendum ex Msto Norvic. et edit. Steph. edidit enim Jos. Scaliger, *in Macedoniam legiones adducerent*, ac ita sane exhibent antiquissimi ex impressis Codd. Rom. Ven. Beroald. *Davis*. *Adduceret*. Editi fere omnes, *adducerent*. Sed *Davisius* ex Edit. Steph. et Ms. Eliensi, (quibuscum faciunt Mss. Reg. et Vossii,) restituit *adduceret*. Quæ et verior videtur lectio. Non enim Cornificius, relicta sua provincia, sed Gabinius solus, in Macedoniam videtur fuisse iturus. *Clark*. *Adduceret* Mss. omnes et Edd. Aldi, Gryphii, Vascos. Stephani, aliæque.

XLIII. 4 *Qua sæpe in bellis periclitatus*] Sic ex Mss. Reg. Eliens. et Vossii restitui. Editi, *quam sæpe*, &c. neque Latinitate neque sensu satis commodo. *Clark*. Cl. *Clarkius* ex nonnullis libris reponit, *qua sæpe periclitatus*, additque vulgatæ lectionis neque Latinitatem neque sensum satis esse commodum. Quod *παρόραμα* quidem est; nam *periclitari* valet periculum facere, experiri, tentare; quapropter *accusativum casum* prorsus flagitat. Forte tamen rescribendum, *QUÆ sæpe periclitatus*; ut tam ad virtutem quam ad scientiam pronomen

referatur. *Davis*. cur. sec. Mss. mei et Edd. Vascos. Gryphii, Stephani, *qua*, Cod. Lovan. cum Edd. primis quibus exhibent. *Quam* nihilominus cum Aldo, Plant. Scalig. et seqq. malim. *Periclitari virtutem* est experiri per pericula, quid virtus et scientia possint. Nec video, cur minus Latinum sit, quam quod adhibet alibi *periclitari fortunam*. Defendi quidem aliquo modo posset Mstorum lectio ex c. 13. 'periclitati remigio;' sed ibi additur 'quid quæque possit.' Adi notata ad VII. 36.

5 *Ausuque suo*] Ita Mss. constanter: at rarissime *auso* pro *auso* est apud aurei ævi scriptores. In nonnullis tamen Mss. Ovidii reperit Cl. Burm. quem vide ad Met. XI. 242. Verum insolens est conjunctio quoque *ductu ausuque*. Quare omnino accedo Lipsio, qui margini adlevit *ductu auspicioque*, ex solemnī formula. Vide ipsum de Mil. II. 12. Proconsul enim fuerat Gabinius, et Syriam cum exercitu obtinuerat, quo anno Ptolemæus in regnum reductus est. Confer Fastos.

14 *In agmine dimicare sit coactus*] Joan. Goduinus ad hunc locum ait, 'id est, tanto cum periculo, ut, expletis imperatoris officiis, coactus sit militis partes suscipere, manu ipse pugnando, quod alienum ab imperatore.' Sed misere fallitur interpres ille Gallicanus. Agmen est exercitus ambulans; qui igitur *in agmine dimicat*, in itinere, priusquam instructa sit acies, præliatur. Isidorus Orig. IX. 3. 'Agmen dicitur, cum exercitus iter facit, ab *agendo* vocatum, id est, eundo. Plautus: *Quo te agis?* Ipse est enim exercitus ambulans;' (Lege, ne solæca sit oratio, *quo te agis ipse? est enim, &c.*) 'nam agmen dicitur quod in longitudinem directum est; quale solet esse, cum exercitus portis procedit.' Servius ad Virgiliti *Æn.* I. 190. 'Agmen proprie dicitur ordinata multitudo, ut est ambulantis

exercitus, neque enim in uno loco stans agmen vocatur:—unde bene adjecit *longum*, ut incedentium ostenderet significationem.' Vide et eundem ad *Æn.* i. 86. *Davis.* Vide ad *B. G.* III. 24. 'Impeditos in agmine adoriri.'

XLIV. 2 *In Illyrico*] Notandum est Mss. Leidenses, Petav. Lovan. Voss. habere *Illyricum*, et adi *B. G.* v. 24. 'In Galliam morari.'

10 *Litteras in Achaïam ad Q. Kalenum misit*] Nonnulli Codd. *litteras ad Achaïam*, alii in *Achaïam atque Kalenum*, unde conjectura ductus Fulv. Ursinus lectionem a nuperis editoribus receptam substituit. Eam etiam repræsentant Ms. Norv. et edit. Rom. Ven. Ber. (Vasc. Gryph. post. Str.) omisso tantum prænomine, quod ex Codicum consensu deleatur. *Davis.* Nequaquam delendum est cum Ursino et Davio prænomen. Hinc enim illud *atque*, quod in Lov. Voss. et Leid. sec. restat. Sed ad *Q. Kalenum* exhibent Scal. Petav. Leid. pr. in quo est *ad Q. Kalenum in Ach.*, ac R. Steph.

15 *His adjunctis*] Hæc Ciacconii conjectura, a Scaligero in textum recepta, quam firmant edit. Beroald. et Stephan. Alii omnes repræsentant *has adjunctas*. *Davis.* Præter antiquissimum Carrariensem, qui stat a vera lectione. *Idem*, cur. sec. Mss. plerique et Edit. Vett. *has adjunctas*; quod Latinum non est. Ms. Reg. et *adjunctis his*: quæ lectio eadem ac vulgata. Quid si legamus, ad *has adjunctis*, &c.? Nam in omnibus fere Mss. est, *has*; et inde ex *adjunctis* fecit Librariorum imperitia *adjunctas*. *Clark.* Et *adjunctis his* etiam Leid. sec. *His adjunctis* ediderunt quoque Vascos. et Gryph. post. Ed. ejus nota G a Davio male accepta est pro C. Ceteri certe Mss. mei *has adjunctas*. Unde omnino placet Clarkii conjectura ad *has adjunctis*; ut passim cum aliis loquuntur Cæsar, et Hirtius.

c. 49. 'sollicitudo ad jacturas adjungebatur.' Et ita *addere*, *adjicere ad aliquid*: de quibus vide Cl. Burm. ad Suet. Aug. c. 32. Cort. ad Sall. B. Cat. c. 51.

6 *Militibus*] Mss. nonnulli, (in his Leid. sec.) *militibusque*. Sed perperam. Vide supra ad *B. G.* II. 13. *Clark.*

XLV. 1 *Octavius, quum, &c.*] Ms. Reg. et *quum, &c.* Ut forte legi possit, *is quum, &c.* Sed præstare videtur vulgata lectio. *Clark.*

9 *Instructum propugnatoribus animum advertit*] Edit. *instructam propugnatoribus animadvertit*: sed lectionem a me receptam suppediavit Ms. Norv. quæ vulgata multis parasangis est elegantior. Vide notat. ad *B. G.* I. 24. *Davis.* Hoc loco mihi magis adridet lectio Pet. et Leid. pr. *advertit*. Vide omnino ad VIII. 16. 'Partes adverterent equorum.' Sequenti vero capite e Leidensi primo reposui confidenter *animum adverteret*.

16 *Paratior militum animis*] Cave, cum Viro docto hic Græcismum seceris, legente *p. m. magis*. Frequens enim in his commentariis est locutio *paratus animo*. Ipse Hirt. *B. G.* VIII. 18. 'Animo atque armis parati.' B. Afr. c. 4. 'paratum ad se certo animo venire.' Veget. III. 6. 'Ad pugnandum animo veniunt preparati.' Consule Ciaccon. ad *B. Civ.* III. 85. 'Animo simus ad dimicandum parati.' et ita *parato animo*. Vide *Davis.* ad Hirt. B. Afric. c. 33.

XLVI. 2 *Parcm esse futura dimicationi, fortunæ*] Sic optime repræsentat edit. Ven. A. D. 1482. cum in Ms. Norvic. legere sit *parem esse, fortuite dimicationis, fortunæ*; in edit. vero Rom. et Beroald. *parem esse fortuite dimicationi, fortunæ*. Hæc equidem lectio F. Ursino placuit: attamen recepta nihil melius. *Davis.* Mss. pro *futura*, habent *fortuite*. Et Ursini codex, pro *maluit*, habet *noluit*. Unde iste Vir Doctus legendum ex-

istimat, neque numero parem esse fortuitæ dimicationi; fortunæ rem committere noluit. Itaque, &c. Non infelicer. Clark. Ursinus ex suo codice legit neque numero parem esse fortuitæ dimicationi, fortunæ rem committere noluit. Non infelicer, ut putat Cl. Clarkius. Ego contra censeo: nam si fortunæ rem committere noluit, qui quæso factum, ut impetum primus in Octavii quadriremem faceret Vatinus? si in ea fuisset sententia, fugere potius ac terga dare, vel quodam modo pugnam vitare debuit. Itaque recepta lectio stet immota. Davis. cur. sec. Atqui si per fortunam intelligamus ipsum prælii discrimen, qui quæso factum, ut se committeret ei, cum animadverteret, se neque numero neque magnitudine navium parem esse. Debat tum saltem esse voluit vel additum fuisse tamen, vel nihilominus, ut c. 58. ubi vide. Futuræ quidem est in Edd. plerisque primis, et Petav. si non fallunt excerpta: at fortuitæ habent Mss. mei omnes cum Ed. Flor. nisi quod Scalig. et Leid. pr. non agnoscant futuræ dimicationi: at illi cum Ursiniano dant noluit; et Pet. accedit Eliensi in dimicationis. Unde omnino legendum puto, fortuitæ dimicationis fortunæ rem c. noluit. Non vagum scilicet et incertum prælium inire voluit, sed stabile et consertum, ut in sola virtute, non in fortuna certamen consisteret. Vide Lucan. III. 556. et quæ ibi notantur, ac supra B. Civ. I. in pugna cum Massiliensibus. Id satis patet et seqq. 'Quantoque conjunctis,' &c. Fortuna dimicationis fortuitæ est alea et dubium discrimen prælii, in quod fortuito inciderat. Sic Hirtius fortuito casu dixit B. Afric. c. 3. ut est in Mss. melioribus.

6 Concurrunt] Mss. Reg. Eliens. et Vossii; concurrerunt. Quod et melius hoc in loco convenit. Clark. Cucurrerunt est in Voss. Si quid mutandum, mallet occurerunt, ut est in Leid. pr.

21 Velis profugit] Mss. nonnulli Vix profugit. Alii Velis vix profugit. Quarum trium lectionum utraque ferri potest. Clark. Vix profugit est in uno Regio Paris. Leid. sec. ac R. Stephani. Velis et vix absunt a Voss. Contra utrumque admisit cum Cod. Victorii Vascos, et Gryph. post. cum Ed. Stradæ. Et hoc malim.

XLVII. 4 Penterem] Ita recte cum R. Stephano edidit Scaliger et sequentes; exstatque in Scalig. Cod. et accedit Leid. sec. pentirem. Videtur enim hic uti voluisse Græca terminatione Hirtius, nam alioquin potius tota Latina voce scripsisset quinqueremem, ut supra: quin et forsitan etiam dixit trieres, ut dicrotas, catascopum. Quare non possum veram credere lectionem ceterarum Edd. et Mss. pentirem vel potius penteremem cum Ursin. Brantii et Voss. Idem dicendum de c. 62. B. Afric. Penteres duas vacuas a defensoribus: licet ibi quoque Mss. et Edd. Vett. pentiremes vel penteremes. Mox dicrotas non habent Mss. et Edd. omnes, ut censebat Brant. Nam dicrotas exstat in Edd. Aldin. Steph. alisque, ut et Mss. Cujac. Petav. Scalig. Leid. pr. et aliis. Dirotas Voss. Dejotari Leid. sec. dicrota cum Baifio præfert Scheffer. Mil. Nav. p. 100. Sed naves seu vñas subintelligit. Ita speculatoria navis Cæsari, Livio, &c. dicta, ab Hirtio vocatur 'Catascopus' B. Afric. c. 26. et Isidor. XIX. 1. Male exploratorem exponit Cellar. Dieros vel dieres hic alii male:

5 Posteroque ibi die fuit, dum suas captivasque naves reficeret. Post diem III contendit] Hanc quidem lectionem retinent editt. Rom. Ven. Berold. at Ms. Norvic. exhibet posteroque ibi die, dum suas captivasque naves reficeret, consumpto: ejus sane Codicis scripturam præfero, distincta hoc modo oratione: posteroque ibi die, dum suas captivasque naves reficeret, consumpto, post diem III contendit. Sic

Phædrus F. iv. 4. 18. 'Postquam *consumpta* est temporis longi mora. Cæsar B. G. v. 11. 'In his rebus dies circiter x *consumit*.' Vide et ejusdem libri c. 58. *Davis*. Mss. Reg. Eliens. et Vossii *posteroque ibi die, dum—reficeret, consumo; post diem tertium, &c.* Quæ lectio æque proba. *Clark*. De veritate hujus lectionis non ambigendum est: nam plane ita reliquit *Petavian*. et τὸ *fuit* non est in *Scalig*. *Leidd*. *Dorvill*. et aliis. Id inculcatum est, cum *consumo* exciderat. *Hirt*. viii. 26. 'Complures dies consumsisset:' ubi vide plura: et B. *Afric*. c. 5. 11.

3 *Erat nobilissimum regionum earum oppidum*] Ms. *Brant*. et edit. *Beroald*. ac *Steph*. *erat in ea nobilissimum, &c.* ac ita legendum conjecit *Pet*. *Ciacconius*. Edit. *Vascos*. *Erat in ea regione nobilissimum oppidum*, quæ quidem lectio Codicibus Mss. non nititur, præterquam quod tam in hac quam in priore manifesto deest oppidi nomen, quod tamen, nisi fallor, repræsentant Ms. *Norvic*. et edit. *Rom*. *Ven*.; hi enim Codices exhibent *erat Mæum nobilissimum, &c.* Haud equidem diffiteor hanc urbem a *Geographis* non memorari, quæ si causa erit idonea, cur ea lectio prorsus rejiciatur, pari ratione deleatur etiam insula *Tauris*, cujus noster hujusce libri c. 45. mentionem facit, aut cum *Pet*. *Ciacconio* in *Tragurium* mutetur; id enim non insula, sed oppidum fuit *Dalmatiæ*. Vide *Chr*. *Cellarium* *Geogr. Ant*. ii. 8. p. 389. *Davis*. *Erat in ea regione nobilissimum oppidum*. Sic Ms. *Regius* et Edit. *Vascosani*. Editi nuperi, *Erat nobilissimum regionum earum oppidum*. Ms. *Vossii*, *Erat in ea nob. reg. earum opp*. Voces istæ in ea corruptæ videntur ex *Mæum*. Sic enim Ms. *Eliens*. et Edit. *Rom*. et *Ven*. *Erat Mæum nobilissimum reg. earum oppidum*. Quam demum cum doctissimo *Davisio* veram esse posse existimo lectionem.

Clark. Perperam interpolatissimam lectionem exhibuit *Clarkius*, licet adjuvet *Leid*. sec. in quo *Erat in ea regione nob. earum oppidum*. In ea inserui simpliciter sc. insula: ut est quoque in Mss. aliorum et meis, nisi quod *Lovan*. habeat in eam et meum *Scalig*. quo confirmatur valde nomen *Mæum*. Sed videtur tantum dicere auctor, in ea insula *Issa* fuisse nobilissimum oppidum, dictum nempe ab insula, *Issam*.

11 *Paucis parvisque*] Editi *parvis paucisque*: qui minus elegans videtur verborum ordo. *Clark*. Non editi solum, sed manu exarati habent *parvis paucisque*. In quo ordine non minus elegantia video, quam in substituto, 'Magni multique,' c. 72.

XLVIII. 2 *Palæpharsali*] Vel *Palæopharsali*, ut habet Ms. *Ursin*. ac ita *Beroaldus* aliique nonnulli ediderunt. *Davis*. cur. sec. *Palæopharsali* est etiam in *Edd*. primis et *Vascos*.; unde natum prælio *Pharsali* in *Ed*. prima *Gryphii*, et pejus prælio *Pharsalico* in *Plantin*. et *Raphel*. Verum *Cuj*. *Petav*. *Scalig*. *Leid*. pr. *Ciac*. *Brant*. et alii cum *Steph*. servant *Palæpharsali*: quam verissimam esse lectionem vidimus ad *Frontin*. ii. 3. 22. 'Palæpharsali triplicem instruxit aciem.' Adde *Cellarium*.

5 *Proprator provinciæ ulterioris*] Ms. *Norvic*. et edit. *Rom*. *Ven*. *Beroald*. habent *pro Pratore provinciæ ulterioris*, quæ antiqua est et vera scribendi ratio. *Davis*. Restitui *Propratore*, auctoribus Mss. meis omnibus, et *Edd*. primis, item *Vascos*. *Gryphii*, et *Stephani*. c. 42. eodem modo *Quæstor Propratore* occurrit: alibi *Legatus Propratore*. Præterea ex Mss. *Cuj*. *Petav*. *Lovan*. *Leidd*. et *Edd*. *Vasc*. *Gryph*. *Stephani* addidi prænomen *Q*. Quo adludunt etiam *Seal*. *qua Cass*. et *Voss*. *qua Cass*.

10 *Multis signis*] Ita *Scaliger* reposuit, cum vulgo in *Ald*. *Gryph*. *Plant*. *Edd*. scriberetur *initis signis*.

In τῶ *multis* consentiunt Petav. Scalig. Leidenses cum Ed. R. Steph.; at Lovan. Dorv. Voss. Ciacc. Brant. et Edd. Vett. *mutuis* habent. Cujacianus vero cum Faërno *mutis signis*. Quod valde arridet. Per *mutu signa* intelligit eorum gestus, et actiones tacitas, licet odium non testarentur, ut per *testimonia* apertiores odii denunciationses significat. *Muta suspiria, muli questus, muti adfectus*, et similia alibi, quæ sæpe abiere in *multa*. Vide ad Frontin. i. 6. 2.

11 *Dissimulabant*] Sic Ms. Reg. Quæ et vera lectio. Alii omnes *dissimulant*. Clark. Lege *dissimulabant*, quod etiam Clarkius ex Msto Regio monuit. Ita recte dant Gryphius et Lugdunenses 1576. Davis. cur. sec. Accedunt Codex Dorvillii, Scalig. item Edd. Vascos. Stephani, et Stradæ, cum Gryph. Ed. posteriore, non prima. Præterea ex Leid. primo et Lovan. scripsi *animum animadvertere*. Adi ad B. G. i. 24.

14 *HS. centenos*] Recte Ciacconianus notavit in Mss. plerisque et Edd. Vett. male scribi *sestertia centena*. Singulis enim militibus, nimium foret, universis parum. In Voss. Cod. est *Sestertium centies*. Scalig. et Leid. pr. *Se R. c.* bene infra ‘sestertiis centenis,’ et c. 52. ‘sestertios c.’ diserte Cujac. Leid. pr. et Scalig. cum Vasc. Steph. Scal. &c. et B. G. viii. 4. ‘Militibus ducenos sestertios pollicetur,’ et de Bello Africo c. 88. ‘singulis HS. c. divisit.’

15 *Medobregan*] In Inscript. *Medubriga* et Plinio *Medubricenses* vocantur, ut Ciaconius et Cellarius adnotant. Huc accedunt Mss. Dorv. Leid. sec. Voss. Lovan. qui habent *Medobrigam* et *Medobrigenses*.

17 *Iterum donavit*] Paulo ante dixit eum, exercitu in unum locum conducto, *pollicitum* esse c. *sestertios*; non vero eum *donasse*. Jam vero, re bene gesta, donavit eos sestertios: non *iterum* donavit: quare confiden-

ter ejeci hanc vocem, auctoritate Mss. Cujac. Petav. Scal. Leid. pr. Voss.

XLIX. 8 *Simultatum*] Sic quidem constanter omnes Codd. Ph. tamen Rubenius Elect. i. 32. hanc lectionem rejicit: dictio quippe *simultatum* huic sententiæ non satis apposita videtur, ideoque reponit *mulctarum*. At vero *simultates* primum quærebantur, propterea quod divites eo, quo par est, modo se non gessisse autumabat Longinus; dein iis mulctæ sunt impositæ. Antecedens est pro consequente. Sic apud Corn. Nepotem Thrasyb. c. 11. 5. ‘Hanc (Municipiam) bis Tyranni *oppugnare* sunt adorti;’ cum revera *oppugnarint*, non autem expugnaverint. Vide etiam B. G. v. 12. et ibi notata. Davis. *Causa* est in Leid. pr. Lat. Latinius legebat *simul et caussæ*. Sed vulgata mihi etiam sincera videtur. *Simultatum* autem est in Scalig. Lovan. et Voss. Vide ad B. G. iv. 3. ‘*Civitatium*.’

12 *Inter reos referretur*] Sic quidem recentiores exhibent una cum Edd. antiquissimis et Mss. Dorv. ac Leid. sec. At vero Mss. Petav. Scalig. Lovan. Leid. pr. Voss. et aliorum, item Edd. Aldi, Vascos. Gryph. Steph. Plant. Scalig. Cellar. et plures dant *in reos ref.* quod idcirco secutus sum.

L. 5 *Nihilominus tamen*] Sic Mss. Reg. et Edit. Romana. In aliis deest *tamen*. Clark. Ego contra censeo, librarii alicujus esse additamentum, qui tali fulcro orationi opus esse putabat. Verum elegantius multo omititur; nec quoque comparet, nisi in recentissimis Leid. sec. Dorvill. et Edd. Med. Ven. Vascos. Gryph. post. ac Steph. sæpe etiam *tamen* omititur post *quamquam, etsi*, et similia. Adi, quos laudat Cort. ad Sallust. B. Jug. c. 35. et Stewech. ad Veget. i. 20. ‘Nam, licet, &c. pedites constat esse nudatos.’ Sic etiam Mss. mei omnes:

vulgo inserunt *tamen*. Vide etiam Var. Lect. B. G. VIII. 50.

6 *Acceptum ferebat*] Ut hoc ferri queat, et locis Valerii Maximi, Plinii, Senecæ ac Jctis defendatur, satagente Borichio Cogit. de Ling. Lat. p. 270. exprimendum tamen est, quod in antiquioribus est libris. Petav. autem, Leidenses, Voss. et Aicardi cum aliis habent *referebant*. Quod passim in his commentariis occurrit, ut apud aurei ævi scriptores semper. In aliorum locis, ubi vulgo *ferri* circumferitur, Mss. fere habent *fieri*. Vide Cort. ad Plin. Ep. II. 4. 'Acceptum tibi fieri jubebo.'

10 *Ornantur*] Sic Mss. plurimi, et Editt. Vett. nonnullæ. Scaliger et Recentiores; *onerantur*. Minus recte. Clark. Optime cum Goduino ex 6. Mss. Gallicis ita restituit Clarkius; quod confirmant Cujac. Petav. Leid. pr. Voss. Lovan. Dorvill. et Edd. primæ. *Ornantur* sive armantur equites impensis provincialium. *Ornare* et *oncrare* in his crebro permutatum est. Adi Cl. Burm. ad Ovid. Epist. IX. 103. 'Se quoque Nymphatius ornavit Jardanis armis.' B. Afric. c. 72. 'Ornatus loricatedusque elephantus;' ubi eadem confusio. Apud c. 86. 'elephantos ornatos armatosque.'

LI. 10 *Atque imperarentur*] Hasce voces, quæ in omnibus Mstis et antiquitus excusis comparent, temere prorsus omisit Jos. Scaliger; describuntur enim pecuniæ, cum certa unicuique summa imponitur solvenda, imperantur autem, cum eas postulat exactor. Davis. Non temere prorsus omisit has voces Jos. Scaliger, ut existimavit Davisius; expressit enim eas Scaliger in sua Editione: sed in Editione Jungermanni, qui Scaligerum secutus est, omissæ sunt errore typographico. Clark.

LII. 6 *Meridiana hora*] Mss. Reg. Eliens. et Vossii *postmeridiano tempore*. Clark. *Tempore pomeridiano* est in Edd. Flor. Vascos. Gryph. post.

Steph. et Stradæ. Sed *tempore postmeridiano* Mss. Ursin. Cujac. Scalig. Petav. et Leid. pr. cum Ed. Beroald. quod rescripsi. Passim ita Cicerò et alii. Desunt hæ voces in Lovan.

9 *Nam is latus Cassii tegebat*] Hoc loco *latus tegere* est latus sinistrum alterius, qui vel ætate vel honore superior est, claudere: quod qui facit, tanquam pro scuto sit, quo latus, præsertimque sinistrum, tegitur, *latus tegere* dicitur, ut docet Adrianus Turnebus Advers. XIV. 24. adhibito Horatii loco Sat. II. 5. 18. 'Visne tegam spurco Damæ latus?' Brant. Vide Juvenalem Sat. III. 131.: et ibi vet. Scholia. Davis. Notat Goduinus in Ms. Regio scribi *per Racilium*; ut ipse Racilius cædis particeps (V. c. 53. 55.) locum percussori dederit corripiendi aversum. Qui tamen sensus satis e vulgatis quoque exsculpi potest.

11 *Sinistra corripit eum*] Locum hunc de menda suspectum non habere, nisi Mss. mc ejus admonissent: nam pro *cum* in Voss. est *versus*, in Cujac. Petav. Scalig. Lovan. *versum*. Amplius mutat Leid. pr. dans *in sinistram partem insinuasit corripit versum*. Unde videtur scribendum esse *sinistra corripit aversum*, i. e. a tergo: nisi *versum* sit pro *conversum*, ut se converterit Longinus, Minutio post Racilium se insinuante inter eos, ut 'conversum amplexus' Apuleii Met. I. II. p. 29. Sed prius aptius et magis Latinum videtur.

13 *Munatius Plancus*] Mss. quotquot scio, omnes præter Bruti codicem, ut et Edd. primæ, item Vasc. Gryph. Steph. habent *Flaccus*: et statim *Flaccum*. *Munatiæ* tamen gentis vulgare cognomen est *Plancus*: unde illud Aldus videtur substituisse. *Munitius* est, in Edd. Mediol. ac Ven. *Munitius* Flor. Forsan ratio horum nominum in provinciis aliquantum confusa fuit. Subdit enim Auctor,

fuissè conjuratos omnes *Italicenses*, sive *Italica*, quæ est urbs Hispaniæ Bæticæ, natos, sed ex Romanis ortos, et municipes. Immo diserte *Munatii Flacci* mentio fit in B. Hispan. Vide omnino Cel. Periz. T. iv. Episc. ab Cl. Burm. editarum p. 788. cum quo hic *Flaccus* restitui.

17 *Ad ipsum involat*] Lovan. Cod. *At*: ut *involare* sine præpositione ponatur. Idque mihi hic magis adri-det; licet sæpe in aliquem *involare* occurrat. Vulgatum omnino pro-scripsit Ill. Heinsius ad Ovid. Met. XIII. 560. ‘Correptum captivarum agmine matrum *Involat*.’

LI. 2 *Berones*] Editt. Rom. Ven. exhibent *Verrones*, quæ quidem lectio favere videtur Hadr. Valesii conjecturæ; is enim in animadv. ad Dugangii Glossar. p. 221. reponit *Betones* vel *Vettones*, qui sunt Hispaniæ citerioris populus. Quæ sane emendatio melior est Turnebiana; Adr. enim Turnebus Advers. XIV. 16. *Bigerones* rescribit. Alii codices præsentant *Varrones* vel *Barones*, ac procul dubio falsus est doctissimus Valesius, dum audacter asserat, vocem illam ultimam ne Cassiodori quidem ævo fuisse notam, cum eam adhibeat Cicero Fam. Epist. IX. 21. ‘Ille,’ inquit, ‘baro te putabat quæsiturum, unum cælum esset an innumerabilia.’ Sed ibi hominem stultum et fatuum denotat, hic alia sit oportet ejus significatio. Persius Satir. V. 138. ‘Baro, regustatum digito terebrare salinum Contentus perages.’ Ubi vetus Scholiastes sic ait: ‘Lingua Gallorum *barones* vel *varones* dicuntur servi militum, qui utique stultissimi sunt, servi videlicet stultorum.’ Eadem vox legitur apud *Petronium* in fragment. Tragur. p. 131. editt. Amstel. 1700. Defendit hanc lectionem Pet. Pithœus Advers. I. 8. Vide et Jani Rutgersii Ven. Lect. c. 23. *Davis*. *Berones* est in Mss. cunctis. *Verrones* Ed. Mediol.

quoque. *Barones* edidit Stephanus. Vide etiam Gyrald. dial. 12. T. 2. Th. Crit. et Viros doctos ad Ciceronem ad Att. Ep. V. 11. ‘Apud Patronem et reliquos barones te in maxima gratia posui.’

6 *Quæ jaciebant in itinere, fugiens opprimitur*] Ms. Norvic. *jacebant*; editt. autem Rom. Ven. Beroald. Stephan. *quæ jaciebantur, in itinere fugiens opprimitur*, quæ quidem lectio et interpunctio mihi valde arident. *Davis*. Mss. Eliens. et Vossii corrupte *jacebant*. Edd. aliquot Veteres, *jaciebantur, in itinere fugiens opprimitur*. Quam lectionem et interpunctionem probat *Davisius*. Favet Ms. Regius, qui habet itidem *jaciebantur*. *Clark*. et *Lovan*. At vero quid est *opprimi inter saxa, quæ jaciuntur*? *Saxis* debuit dici vel *per saxa*, sed errant viri docti. *Jacebant* est in Petav. a m. pr. Scalig. Leidensibus, Voss. et Dorvill. atque ita Goduinus in Mss. Gallicis inventum probavit. Omnino bene. Inpeditus *saxis*, quæ in itinere *jacebant*, et inter illa dum fugit, vacillans opprimitur. *Jaciebantur, in it.* habent etiam Vascos. Aldus, Gryph. Plantin. ita ut ante Scalig. in nullo sit *jaciebant*. Mox *ad domum*, quod extabat ante Ursinum in Edd. Aldi, Gryphii, Plant. et aliis, confirmatur a Lovaniensi; uti et alibi additur præpositio. Verum cum a reliquis Mss. absit, et subdat *ad eum*, rectius ego quoque subintelligi pu-to.

13 *Nemo enim in provincia natus*] In Msto Norvic. est *nemo autem in provincia natus*; editt. Rom. Ven. Beroald. *nemo enim aut in provincia natus*, nec scio, quare vocula illa contra earum fidem rejiciatur. *Davis*. *Aut in prov.* Sic Mss. Reg. et Vossii, et Edd. Vett. Vulgati minus eleganter omittunt *aut*. *Clark*. *Aut agnoscunt* Mss. omnes et Edd. Vett. præter Ald. Manut. Plantin. et seqq.

15 *Non cum omni*] Mutilum censet

hunc locum Rhellicanus; ac proinde emendat *Nemo enim* (scil. erat) qui non cum omni, &c. Sed non hic opus. Æque enim Latina est, ac plane idem sonat, vulgata lectio. Clark.

LV. 12 *Affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures*] Ms. Reg. *affecit. A Lucio Mergilio Squillo nominati sunt plures.* Mss. Eliens. et Vossii *Affecit. L. Mergilio Squillus nominat plures.* Si illud *affecit* probum sit, legendum erit, mutata interpunctione item *Calpurnium Salvianum (qui—coactus) iisdem cruciatibus affecit.* A L. Licinio Squillo nominati sunt plures. Vel item *Calpurnium Salvianum, (qui—coactus,) iisdem cruciatibus affecit.* L. Mergilio et Squillus nominant plures. Sed præstare videtur vulgata lectio. Clark. Pro *Iisdem* in nonnullis, ut solet, *iisdem*, at in Leidd. *Idem.* *Affecit* etiam Petav. Ciaccon. et Cujac. pro Var. Lect. A L. Mergilio est in Edd. primis, Vascos. Steph. et aliis, seu *Mercilio*: quod habent multi Mss. Si quid mutandum, ut videtur, recipienda omnino est Ciacconii emendatio *affecit L. Mergilio et Squillus nominant*, quam lectionem in plerisque exemplaribus esse ait Glandorpheus. Uterque erant conjurati, ut patet e c. 52.

14 *IIS. x.]* Sic Ursinus docuit reponendum, i. e. Sestertium decies. Inepte olim edebatur et in plerisque Mss. scribitur *Sestertiis decem* vel *CCIOO*: et statim L notat *quinquagies*, non *quingenta*. Pro X vero seu *decies*, LXI. Sexagies legendum videtur e Valer. Max. IX. 4. et Saresber. Polier. VIII. 15. Uti Glandorpheus, Ciacconius, et Gronov. de Pec. Vet. IV. 4. jam monuerunt.

15 *Qui etsi maxime nocentes*] Ms. Norvic. *Qui se maxime innocentes*, contra rem ipsam: at alii ac edit. Rom. Ven. Beroald. habent *qui si maxime nocentes*; quæ quidem proba est locutio et hic ex Codicum fide reponenda, ut ostendit J. F. Gronovius

de Pec. Vet. IV. 4. pag. 617. Davis. *Qui si, &c.* Ita restituit Davisius ex Mss. et Editt. Vett. Quibus suffragantur Mss. Reg. et Vossii. Vulgg. *Qui etsi, &c.* Clark. *Si* exhibent Mss. omnes et Edd. Med. Vascos. Gryph. Steph. aliæque. Vide Acid. ad Vellei. II. 99. Cort. ad Sall. B. Jug. 85. in fine, et alios.

16 *Pecunia remissus*] Sic quidem habent Edd. omnes. At vero Mss. Petav. Scalig. Lovan. Leidenses, Voss. dant *pecuniæ*. Eleganter mehercule, et acute. Remisit seu *donavit*, ut solent sæpissime etiam loqui veteres, iis dolorem vulnerum, respectu pecuniæ, sive propter pecuniam. *Passim remitto tibi illam rem* est in usu. Sed et cum Dativo rei, quæ notat causam, cur alicui remittatur, quod et usu venit in τῷ *donare*. Adi omnino Cel. Gronov. Obs. IV. 2. Lucan. IX. 1059. 'quam magna remisit Crimina Romano tristis Fortuna pudori.'

LVI. 3 *Mixtam dolori voluptatem*] Non male. Sed Mss. meliores, ut 4 Gallici, a Goduino visi, et Petav. Lovan. Scalig. Leidenses, Dorv. Regius Angl. Edd. primæ, Vasc. Gryph. post. Steph. et aliæ habent *dolore*. Ut Ciceroni 'Mixtus candore nitor.' Sallustio B. Jug. c. 57. 'Picem sulphure mixtam:' ubi in Excursu v. vide Cortium: ac Celeb. Burm. ad Ovid. Fast. VI. 170. 'Mixtaque cur calido sit faba farre rogas.' Cæs. B. Civ. III. 48. 'herbam admixtam lacte:' ubi vide alia. Apul. Met. I. III. p. 58. 'Anethi modicum cum lauri foliis inmixtum rore fontano;' ut bene legit Wouwerius. Ante erat *inmissum*. Liv. II. 53. 'clamor mixtus ploratu.'

6 *Dubius animi*] Sic optime Scaliger e suo, ut videtur, codice, et Edd. Venet. Florentina, aliisque primis restituit. Nam in reliquis Mss. et Edd. inveni *animus*, 'Dubius consilii' Just. I. 13. Alii 'dubius fati,' 'fugæ,' &c.

‘salutis,’ Apul. l. v. p. 107. Vide ad Luc. l. 506. similiter ‘animi incertus.’ Adi III. Heins. ad Valer. Flacc. l. 79.: et talia innumera occurrunt. Vide etiam ad VII. 80.

10 *Quem autem Romanorum delectum instituit; quosque ex omnibus conventibus—conscriptos habebat transmarina, &c.*] Scaliger et Recentiores istum locum hoc modo ediderunt: *Æqua autem ratione delectum instituit; quos ex—conscriptos, transmarina, &c.* Corrupte. Codices Goduini, alii habent, *Equitum autem Romanorum, &c.* alii, *Æque autem Romæ, &c.* Edit. Steph. Paris. *Æque autem Romanorum, &c.* Mss. Eliens. et Vossii, *Æque autem Romæ, &c.* Hi autem omnes Codices in posteriori parte consentiunt, quos *ex—conscriptos, transmarina, &c.* Verrum in Edit. Rom. est, *QUEM AUTEM ROMÆ, (et deinceps,) quosque ex omnibus conventibus—conscriptos, transmarina, &c.* In Ms. autem Regio, quem autem Romæ; deinde, quosque *ex—conscriptos, HABEBAT, transmarina, &c.* Desumptis igitur, ex Ms. Reg. et Edit. Romana, vocibus *Quem autem*; ex Ms. Goduini et Edit. Stephan. Parisiis, voce *Romanorum*; ex Ms. Reg. et Editione Romana, voce *quosque*; ex Ms. autem Regio, voce illa *habebat*, quæ erat in aliis omnibus Codicibus desiderata; edidi tandem, *Quem autem Romanorum delectum instituit; quosque ex omnibus conventibus—conscriptos habebat; transmarina, &c.* Totam hanc lectionem exhibet Ms. Regius; nisi quod ibi, pro *Romanorum*, scriptum sit *Romæ*. Et sane, cum *Romani* essent etiam, qui *ex conventibus* conscripti erant; probassem equidem istam lectionem, *Romæ*; si modo, pro *instituit*, scriptum fuisset *instituerat*. Sed et isto modo forte huic difficultati occurrî poterit, si, ommissa vocula, *que*, scribatur tandem: *Quem autem Romanorum delectum instituit, quos ex—conscriptos habebat, transmarina, &c.* Nisi placeat denique

Lectio Codicis Goduini: *Equitum autem Romanorum delectum instituit; quos ex—conscriptos, transmarina, &c.* Judicet Lector Eruditus. Clark. Codices nonnulli dant *æque*, vel *equitum*, vel denique; quem autem Romanorum *dilectum instituit*. Facili conjectura lego *QUIN ITEM ROMANORUM dilectum instituit*. Quæ sane minima est mutatio sensuique facit satis. *Davis*. cur. sec. Lectionem, quam intrusit Clarkius, confirmant plane Leid. sec. et Dorv. ac Ciacconii, qui habent *quem a. Romæ d. i. quosque ex o. c. c. c. habebat*. Sine dubio tamen interpolate; ut sunt illi recentissimi Codices. Pro *Æqua ratione* etiam *quem Romæ* habent Edd. primæ et Beroaldi ac Vascos. aliæque; *Romæ* quoque Petav. et Voss. *Quosque* item Edd. primæ. *Equitum* etiam conjecit Lipsius; sed verissima videtur esse lectio R. Stephani, quam etiam adprobat Brutus. *Æque a. Romanorum dilectum instituit, quos, &c.* Nam *æque* diserte exaratur in Codicibus Cujac. Petav. Scalig. Lovan. Voss. et Brantii. *Romanorum* habent Cujac. Scalig. et Brant. Rom. Leid. pr. Lov. Quare eam in textum recepi. *Æque* valet idem, ac Davisii lectio *quin item. Itidem, similiter*. Sic Mss. B. Civ. II. 44. ‘Diebusque æque post paucis:’ ubi itidem exsulabat. Sall. Jug. c. 101. ‘Æque aliquos a tergo hostibus venturos.’ Si tamen *equitum* quis præferat, non multum refragarer: nam et in Leid. pr. est *eq*. Nescio autem quid velit Ciacconius, legens *qui aut Romanorum civium d.* et reliqua, ut sunt in suo codice: *dilectum* rursus scripsi ex optimis Codicibus.

14 *Totum exercitum*] Ursin. conjecit, *novum*, quia in Cod. suo invenit *notum*. Quod etiam comparet in Leid. pr. Scal. et Lovan. et Voss. Immo diserte *novum* exstare in Petav. docent excerpta Gruteri.

19 *Ut se adirent*] Elegantius puto abesse hanc conjunctionem *ut* a Mss.

Scalig. Lovan. et Dorv. Vide omnino ad Hirtii B. G. VIII. 20. 'Conclamant, legati mittantur.'

20 *Perturbavit*] Sic Ms. Reg. Al. *turbavit*. Clark. *Turbavit* in meis omnibus est.

LVII. 2 *Nunciat fama legionem*] Locum hunc suspectum habuere viri eruditi. Joan. Glandorpius reponit *nunciat famam esse*, aut *fama divulgatum*: Pet. autem Ciacconius vocem *fama* prorsus delendam arbitratur. Miror equidem eos hic hæsisse, patet enim *famam* hic opponi certæ auctoritati, eique, quod per nosmet ipsi novimus. *Davis*. Tertullianus Apol. c. 7. 'Fama nomen incerti; locum non habet, ubi certum est.' Ibi legas hanc in rem plura. *Idem*, cur. sec.

3 *Ilurgim ad oppidum*] Omnes Codd. ad oppidum *Leptim*, præter Beroald. qui *Leptum* exhibet; sed cum ea sit Africae urbs, locum hic habere non potest, aut igitur probanda est Jos. Scaligeri conjectura, aut scribendum ad oppidum *Ilipam*, quæ Joan. Glandorpii est emendatio. *Davis*. Mss. *Leptim*. Quæ quoniam Africae urbs est, non Hispaniæ; reposuerunt ex conjectura Glandorpius *Ilipam*, Scaliger *Ilurgim*. Fieri tamen potest, ut fuerit etiam in Hispania urbs nomine *Leptis*, licet Geographis non memorata. Clark. Scaliger non primus edidit *Ilurgim*, sed Aldus, quem Manutius, Plantinus, et alii pro more secuti sunt. Mss. omnes et reliqui Edd. ad opp. *Leptim*; quod reposui, quia, ut cum Clarkio censet Rhellicanus, potuit *Leptis* quædam fuisse in Hispania. Magis tamen inclino in *Ilipam*, quæ, ut Hispanis, Bæti quoque adjacet; præsertim cum in Leidensi primo sit *Iepun*. *Ilurgim* etiam Ciacconio videtur placuisse, quia ad verba *mane pervenit* excidisse putat *Ilurgim*: ubi Leidens. pr. et Voss. habent *m. perv. noctu*: at Lovan. Dorvill. Leid. sec. *manus perv*. *Ilipam* placet etiam Cl. Wesselingo, putatque hanc esse Pto-

lemæi Λαίπραν ad Anton. itiner. p. 411. Quid si ergo ex vestigiis Codicum legamus *Lepam*?

7 *Cum v cohortibus undeciesimanorum*] Ciaccon. legit *vi coh. uno et vices. et statim legio XIII et vicesima primæ cohortes* IV. Certe vitiosa est lectio *undecies.* nam legio XIX non adfuit. Sed XXX, XXI et V, cum II, ut patet clare ex c. 53. et seqq. Scribe itaque cum Lipsio *Un. et vicesimanorum*: uti apud Tacit. Ann. I. 37. Similem mendam idem sustulit in Tac. Ann. I. 45. 64. *Egreditur* autem de *Cassio Longino* intelligendum est.

10 *Carmonam*] Ita ex Rhellicani, Glandorpii, Ciacconii emendatione recepit Scaliger, uti et c. 64. Mss. vero et Edd. Vett. habent *Carbonam*, seu *Carbonem*, vel *Narbonem*. Male. Proxime verum *Carnionam* in editione Manutii. Urbis hujus cives *Carnonenses*: vide B. Civ. II. 19. Præferrem tamen *Carmona*. Græce Κάρμων apud Strabon. et *Carno* in nummis. V. Surit. ad Anton. Itiner. p. 414. Adi tamen ad B. Gall. III. 20.

11 *Et cohortes IV, et V legio*] Sana non est hæc lectio, neque enim moris est scriptorum, ut cohortium mentionem faciant, nomine legionis non addito, cum accurate copias numerent. Rescribit itaque Pet. Ciacconius, *tum legio XXX, et vicesimæ primæ cohortes IV*: cui emendationi fulciendæ paullo ante legit *cum VI cohortibus uno et vicesimanorum egreditur*. Tam vero huic, quam illi conjecturæ deest Mstorum auctoritas, e quibus Norvic. alique repræsentant *et cohortes IV ex quinta legione*, ac ita plane reponendum. Huic lectioni succinunt edit. Rom. Beroald. nisi quod iis sit *et tres cohortes ex secunda legione*. In Ven. autem *et secunda legione*. *Davis*. *Cohortes IV ex V legione*. Scaliger et Recentiores ediderunt; *et cohortes IV, et V legio*. Quod vel *manum*, vel corruptum. Edit. Rom. *et tres cohortes ex secunda legione, et V legio*.

Ms. Reg. et cohortes IV ex XI legione, et V legio. Ms. Eliens. et cohortes IV ex V legione. Clark. Non hæsitavi recipere lectionem Ms. Eliensis: quam omnino confirmat Petav. et Margo Ed. Gryphii. Leid. pr. cohortium et V legione. coh. IV ex II legione Leid. sec. et Dorv. Sed addit Leid. sec. et V legiones. et V legiones Voss. coh. tres ex V legione etiam Margo Vasc. Cum Romana Ed. consentit Mediol. habens tres ex secunda legione et quinta legio. Ed. Venet. tres coh. et sec. legio et quinta legio. Quæ nata esse ex varia lectione, clarissime liquet. Ceterum de *Obucula* ad Casaub. ad Strabon. p. 208. Ed. Amst. et Wesseling. ad Anton. Itin. p. 413.

15 *Habito concilio*] Ex Msto Norvic. et antiquis editt. reponendum arbitror *habito consilio*; non enim omnes milites, sed tribunos tantum, aliosque id genus videtur convocasse. Davis. *Consilio* rescripsi jubentibus Mss. omnibus, item Edd. Vett. et sano sensu. Vide ad B. G. v. 28. : et sæpius.

23 *Segoviam ad flumen Silicense venit*] In hisce locis nulla memoratur Segovia, nullum flumen Silicense. Seguntia vero, quam Ptolemæus vocat *Σαγουντιαν*, urbs et Bætiæ et Singulis ejus Provinciæ fluvius, sed a Seguntia paullo remotior, si Chartis Geographicis fides. Norvic. habet *ad flumen Silicense*. Si legas *Sacilim ad flumen Singulin devenit*, pulchre quidem conveniet loci situs; ita tamen Hirtium scripsisse pro certo non affirmarim. Davis. cur. sec.

LVIII. 1 *Veteres legiones*] In Lovan. *veterem*: at in Leidens. pr. *veteranas leg.* Utrumque bene. Hinc nil muta. Adi ad Hirtii nostri B. G. VIII. 8. ‘*Veterrimas legiones.*’

4 *Viribus uti*] Sive majorem vim adhibere, et imperium vehementissime exercere, confisus nomine Cæsaris. Quare retineri potest vulgata lectio. Ciacconio tamen hic quoque placet contra Mss. *nili*. Vide ad B. G.

IV. 21. ‘*Studio nitebantur.*’ Liv. II. 14. ‘*arte adversus vim usæ:*’ et ibi Rhenanus mavult contra Mss. *nisæ*. Post odio Cæsaris in Mss. Lovan. Dorv. et Leid. sec. additur *nominis majoribus viribus* corrupte repetitis his verbis.

9 *Id qua mente commotus fecerit, conjectura sciri non potest*] Unde hæc lectio nata sit, haud facile dixerim. Primus Aldus non addidit, quem de more suo Manutius, Plantinus, Scalliger et reliqui sequuntur. Ceteræ Edd. Veteres *conjectura sciri potest*, plane contrario sensu. At vero Codd. Ursini, Ciacconii, et omnes omnino mei exhibent *id qua mente, communis erat conjectura*. Ut suspicer, *fecerit* a Glossatore saltem additum fuisse. Num scripsit *sed id qua mente; non una erat conjectura?* Plures conjecturas adscribere possem; sed eæ cum mihi non satisfaciant, lectori minus placituras arbitrans, nolo. B. Afric. c. 59. 86. ‘*Id hoc consilio*’ sc. *fecit*. V. et c. 96. B. Hisp. c. 5. ‘*Idem Pompeius.*’

11 *Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent*] Moris enim erat, ut milites nomen Imperatoris, sub quo merebant, scutis inscriberent. Vide Just. Lipsii Anal. ad Mil. Rom. I. III. Dial. 2. pag. 436. Davis.

12 *Legionibus*] Ursinus emendat *legionariorum*. Sed perperam: ut recte notavit Ciacconius. Conventus enim, non erat ipse *legionariorum*, sed conventus *civium* prodiabat ad *legiones*. Clark. Ursinus ait, Latinum Latinium ita legere.

13 *Matrum familias*] Lovan. *m. fidelium*: fors *m. familiarum*. Passim in his commentariis *Mater, pater familiae*. V. Ind. notarum. Cort. ad Sallust. B. Cat. c. 45. ‘*filii familiarum.*’

LIX. 6 *Nomen Pompeii ex scutis detraxerunt; Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt*] Contra ea tradit Dion I. XLII. p. 192. non modo Marcellum utriusque partis gratiam captasse, sed

et ipsum, ὄνομα τὸ τοῦ Πομπηίου τῶν στρατιωτῶν ταῖς ἀσπίσιν ἐπιγραφάντων, ἀπολεῖσθαι. *Davis.*

LX. 2 *Ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant*] Melius hic convenit, *concurrunt*; propter sequentem, *orant*. Cum tamen in omnibus Codicibus scriptum sit, *concurrerunt*; in multis omissum istud, *orant*; illam demum veriore esse lectionem existimo; *ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur* subintellecta voce *orabant*. *Clark.* Ultimam vocem prætermittunt *Petav.* et *Norvic.* eamque cum *Clarkio* delendam censeo. Locus modo sic distinguatur; *ad eum cucurrerunt, ut in aciem educerentur, priusquam confligendi, &c.* similium locutionum exempla dedimus ad B. G. II. 3. *Davis.* cur. sec. Recte viri docti *orant* pro subpositio habent. Non agnoscunt eam quoque Codicēs *Scalig.* *Leid.* pr. et *Voss.* quare delevi: similia plura loco indicato videri possunt, et ad B. Civ. I. 69. et aliis locis.

8 *Suæ potestatis esse*] *Ciacconio* videtur deesse *vêtare* vel *prohibere*: At intelligit *Hirtius*, *Marcellum* putasse, suæ potestatis non esse, *confligere*, absente et inscio Imperatore *Cæsare*. Ceterum *esse* a *Scaligero*, quod sciam, primo expressum est, et confirmatur a *Leid.* pr. In ceteris *Mss.* et *Edd.* exaratur *esset*. Sed perperam, ut opinor, licet facile defendi possit, et utramque bonam esse lectionem, eandemque sententiam, pronunciet *Godwinus*.

10 *Quum Cassium—aciem instruxisse loco superiore videret; caussa, &c.*] *Mss.* *Reg.* et *Edit. Rom.* *Quum* *Cassius—aciem instruxisset loco superiore; caussa, &c.* In *Ms. Vossii* etiam deest vox, *videret*; et, in *Ms. Eliensi*, pro ea scriptum est, *conspiceret*. Sed parum interest. *Clark.* Cum *Ms. Regio* faciunt etiam *Edd. Mediol. Ven.* et *Flor. Videret* exsulat quoque a *Petav.* *Scalig.* et *Leidensibus*: ut aliud quid

latere videatur. Excidit forsā *adverteret*.

14 *Quo bene valebat*] Sic *Ms. Reg.* et *Edit. Rom.* et *Ven. Cellarius* rescribit, qui *bene valebat*. Quod mirum valde. Non enim hic de *Cassii* ipsius valetudine agitur; sed de equitatus ejus numero et viribus, præ *Marcelli*. *Scaliger* et *Recentiorum* plerique ediderunt; *quo Bono valebat*. Quomodo in *Mss.* *Eliens.* et *Vossii* scriptum est. Similisque plane locutio est, qua *Equitatus* hic intelligatur; atque illa supra, c. 12. qua *Classis* appellata est *Alexandrinorum naturale ac domesticum Bonum*. Aut igitur retinenda *Scaligerana* ista lectio; aut scribendum, sicuti nos edidimus, *Quo* (scil. equitatu) *bene valebat*. *Clark.* *Bene* est in *Recentissimis Leid.* sec. atque *Dorvill.* et *Edd. Med. Ven.* Reliqui omnes cum *Edd.* ceteris *bono*. Quod omnino retinendum est.

17 *Vitii difficultatisque*] *Cujac.* habet *utilitatis difficultatisque*. *Petav.* et *Voss.* *usus diffic.* *Leid.* pr. *uti* cum *Scalig.* cui supra scriptum *litatis*. Quæ sic satis explicari possent. Ex corrupto *vitii* tamen nata mihi videtur varia lectio.

LXI. 4 *Castra castris conlata essent*] *Mss.* mei habent *collocata*: quod defendi posset VII. 35. ‘*Castra castris poneret*:’ si tamen is locus sanus est. Ego *conlata* præfero, ut apud *Liv.* IV. 17. Ipse *Hirt.* VIII. 9. ‘*Castra castris confert*:’ supra c. 37. ‘*Castraque oppido contulit*:’ i. e. *conjuncta mœnibus* posuit, ut statim subdit. Immo et hic sequitur ‘*castra castris confert*:’ item *B. Afric.* c. 48. ‘*castra castris contulit*:’ ut et *B. Hisp.* c. 20. 23. *Conlatis* in *conlocatis* sic abiit quoque cap. 68. *B. Afric.*

9 *Ullam*] In *Ptolemæo*, *Antonino*, aliisque, item *nummis*, et *inscriptio-nibus*, *Ulia*, *Ulicensis*: quare cum *Ciacconio*, et *Spanhemio* ita ubique edidit *Cellarius*: quem et hic, et *B.*

Hisp. c. 3. consule, quosque secutus sum. Adi etiam Surit. ad Anton. p. 412. *Ullam* tamen ubique servant Mss. *Ulam* Edd. pp.

10 *Ut et loci Natura*, — *et ipsa munitione*] Mss. et Editt. Vett. *ut est loci natura*, — *ut ipsa munitione*, &c. Sed præstat vulgata lectio. *Clark*. Etiam mei omnes. Male a Recentioribus quibusdam et Davis. Edd. exsulat *et ante loci*.

11 *In edito loco*] Sic Ms. Reg. Al. *in edito monte*. Quod idem est. Sed interpretamentum plus sapit. *Clark*. Hæc innovandi est prurigo. *Edito monte* servant mei omnes. c. 72. ‘*Editissimus collis*.’

15 *Necessitate est adductus; ut* — *Cordubenses. Castellis idoneis, &c.*] Cum illud *Castellis idoneis, &c.* nonnihil hiuleum videatur; concinnior forte et elegantior erit oratio, si, ommissa voce *est*, et mutata interpunctione, hoc modo legamus: *necessitate adductis, ut* — *Cordubenses; castellis idoneis, &c.* In Ms. Regio est, *necessitate est adductus, ut* — *Cordubenses: Castellisque, &c.* *Clark*. Nihil hiulei hic video. Incipit enim nova oratio et periodus. Ut orationis nexus fieret, librarii nonnulli *que* inseruerunt. Quod inveni etiam in Leidens. sec. Sed non necessaria talia sunt fulera.

LXII. 6 *Marcello fovebant*] Non male. Sed Mss. aliorum lectio nequaquam est spernenda. Nam Cujac. Scalig. Lovan. Leidenses, Dorvill. dant *Marcellum fovebant*, i. e. colebant, et omni re *jurabant*. Cicero ad Q. Frat. III. 1. § 3. ‘*scribis de Cæsaris summo erga nos amore. Hunc et tu fovebis, et nos, quibuscumque poterimus rebus, augebimus.*’ Ovid. Met. XIV. 333. ‘*Ille fovet Nymphen;*’ ut Cl. Burm. edidit: vulgo *colit*. Fast. II. 42. ‘*Credulus immerita Phasida fovit ope.*’ Verum ibi Mss. habent *juvit*: quod idem valet.

8 *Acriter crebroque, ut accidit, fortuna sæpe, &c.*] *Mirror*, tam ineptam

ταυτολογίαν a viris doctis non proscriptam fuisse; immo ab Edd. primis, Stephano et aliis pejus editum fuisse *acriter: crebroque ut accidit fortuna sæpe*. Quid enim huc faciunt *ut accidit et sæpe*? Lege et distingue *P. utr. acriter: Crebroque id accidit, fortuna sæpe ad utr. victoriam transfereunte*. Sic enim est in Petav. Scal. Leidensibus, Lovan. et Dorvill. vulgo etiam *transf. victoriam*.

LXIII. 14 *Permaneret*] Mire hic excutivit Rhellicanus, qui hæc ad Lepidum refert, *sententiamque* intelligit, ejus *propositum lites dirimendi*: cum manifesto dicatur *sententia* sive consilium Cassii ipsius de bello *continundo*. *Clark*.

16 *Constituta opera quum complanarent*] Non male Petav. dat *instituta*. Consule notata ad B. G. II. 30. ‘*Maclinatio institueretur.*’ Non sequor tamen. Dein *quum* abest a Mss. omnibus et Edd. primis, item Beroaldi, Vascos. Steph. Gryph. post. præter Petav. in quo *quum planarent*. *Crippum* usum esse simplici *planare*, Lexica docent.

LXIV. 3 *Cassius cum suis proficiscitur Carm.*] Sic reposui cum R. Steph. et Ms. Scalig. Quo faciunt Cnj. Pet. Leid. pr. Voss. in quibus *cum suis Cassius prof. Cassii* nomen in multis deest. Vide Variantes.

Carmonam] Codices corrupte; *Narbonem*. Unde Glandorpius reposuit, *Bardonem* vel *Cardonem*; Scaliger, *Carmonam*. *Clark*. *Narbonam* Mss. vetustiores. Alii *Narbonem sub idem tempus*, sed *Carmonam*, ut supra c. 57. rectum videtur: quomodo ibidem etiam Rhellicanus conjecit. Idem vero hic loci *Norbam* mavult, ut intelligatur *Norba Cæsarea* in Lusitania. Sed nimium distat hæc a fluvio *Bæti* et *Corduba*: ubi hæc gesta sunt. Vide c. 59. *Norbam* tamen in textum recepit Stephanus. *Carmonam* Ciaccוניus jam vidit legendum esse: immo et Glandorpius. Qui etiam bene

Rhelicani errorem animadvertit, cum Surita ad Antonini Itiner. p. 414. Adde Roderici Cari Antiq. Hispal. i. 29. et III. 41. Ego tamen malle *Carmona*.

20 *Directam tantis fluctibus tenere*] *Direptum* Voss. at Lovan. Cod. habet in *directum*: unde Ill. Heinsius adscripsit libri sui oræ *iter rectum*. Sed in *directum* Latine dici recte posse docui ad Front. i. 4. § 14. 'In diversum.' Quod etiam est apud Flor. II. 6. § 20. et Curt. IX. 7. § 11. *Directam* tamen seu *derectam* (ut est in Leid. pr.) retinent reliqui, quod non temere mutandum. *Directa navis* obponitur *obliqua*, quæ naufragio facilius est exposita. Vide ad B. G. IV. 17.

LXV. 3 *Inutiliter administrari*] Noxie, ita ut ex ea administratione detrimentum capiat Resp. Hanc *inutilis* significationem, quoniam vulgo non est nota, aliquot exemplis firmabo. Scriptor ad Herennium I. IV. fol. 26. edit. Lamb. 'Ergo *inutile* est ei, qui discere vult, putare non unum omnia posse.' Hirtius B. Afric. c. LIV. 'Quod in Italia milites P. R. contra Rempe. instigasti — quodque mihi Reique publicæ *inutilis* fuisti.' Terentius Andr. Act. I. Sc. 5. 52. 'Illi utræque res (forma et ætas) *inutiles* Et ad pudicitiam et ad rem tutandam sient.' Ovidius Met. XIII. 38. 'Sed sibi *inutilior* timidi commenta retexit Naupliades animi.' Valerius Maximus VII. 2. extr. 'Cretenses — ut mala consuetudine delectentur, optant — *inutiliter* enim aliquid concupiscere — exitio vicina dulcedo est.' Eandem hujusce vocis vim ex Lucilio et Corn. Nepote dudum illustravit Casp. Scioppius Veris. I. 20. *Davis*. V. Cel. Burm. ad Ovid. ex Ponto II. 8. 59. et Obs. Miscel. Vol. IV. p. 120.

6 *Indulgentia Tribunorum militum*] Optimus Ursini Codex, Mss. Brant. et Norv. ac editt. Rom. Beroald. ex-

hibent *indiligentia Tribunorum militum*, quam sane lectionem præfero, quia vox est rarior, ac proinde corruptioni magis obnoxia. Cæsar B. G. VII. 17. 'Tenuitate Boiorum, *indiligentia* Æduorum.' Vide et B. C. III. 8. *Davis*. *Indiligentia*. Ita Mss. plurimi et optimi, nec non Editiones aliquot veteres. Quin et hac voce, in libris de bello Gallico, ipse usus est Cæsar. Ut mirum sit Scaligerum et Recentiores, aliorum Codicum fidem secutos, reposuisse *indulgentiam*. Quam vocem Librarios usitantiorem ex altera illa inusitatiore confinxisse, multo verisimilius est, quam e contrario inusitatiorem permutasse. Ut recte adnotavit Davisius. *Clark*. Mss. mei quoque præter Leidens. primum, et Edd. Vascosani, Stephani, Gryphiana posterior habent *indiligentia*. Vide etiam Brant. et nos ad B. C. II. 8. 'Indiligentiæ ac doloris iracundia.' Hoc tamen loco *indulgentia* videtur magis convenire voce *ambitioni*. Ideo enim militibus indulgebant.

8 *Dissolvendæ disciplinæ severitatisque essent*] Ms. Norvic. *dissolvendæ disciplinæ severitatisque* causa essent; sed vocem penultimam imperitus adjecit Librarius: ex Atticismo enim abesse potest, qua de re dudum monuit Priscianus I. XVIII. Terentius Adelph. Act. IV. Sc. 4. 6. 'Nec id assentandi magis, quam quod habeo gratum, facere existimes.' Virgilius Æn. XI. 126. 'Justitiæ prius mirer, belline laborum?' Sic sæpissime loquitur Sallustius. Adi quæ notavimus ab B. C. I. 82. *Davis*. Adde Rhellic. et nos ad B. G. IV. 1. Perperam causa addit quoque Petavianus.

18 *Putabat*] Pet. Codex *sperabat*: cujus verbi glossa potest esse *putabat*. Adi notas ad Fron. III. 9. § 7. 'Classe inexpectata; ubi in Mediceo *insperata*: ut apud Claudian. I. in Rufin. 333. 'insperatique recursus.'

22 *Dynastas provincie, fin.*] Non ita

Idem solent veteres. In Edd. primis, Vase. Steph. Gryph. post., &c. legitur *d. pr. finitimosque omnes qui*. Mihi videtur *que* esse delendum, ac distinguendum: *Dynastas, provincia finitimos, qui omnes*. Vide B. Civ. III. 3.: et sic sæpe Cicero aliique.

LXVI. 2 *Legionibus Syriacæ*] Edd. ante Ursinum, qui e suo Codice *que* addi voluit, non agnoscunt encliticam: eamque lectionem præfert Cellarius; quia Tacit. Hist. I. 76. dixit *Syriæ* pro *Syriacas legiones*. Verum Mss. Cuj. Pet. Scal. et reliqui omnes addunt τὸ *que*.

3 *Eadem classe qua venerat*] Tradit etiam Josephus Antiq. XIV. 8. 3. Cæsarem εἰς Συρίαν ἀποπλεῦσαι. Diserte tamen noster supra c. 33. 'Ipse Cæsar itinere pedestri profectus est in Syriam.' Adeo ut in Hirtio manifesta sit ἐναντιολογία, quam observavit etiam vir summus Jac. Usserius. Vide ejus Annales ad annum mund. MMDCCCLVII. p. 474. edit. Gen. Davis. cur. sec.

14 *Lycomedis Bithynio*] Editi omnes ad Scaligerum usque Nicomedi Bithynio, sed vir ille summus ex Strabone, ut videtur, Hirtium emendavit; is enim l. XII. p. 558. hunc pontificem Lycomedem vocat. Veram alia correctione forsitan magis est opus, Latini enim non Bithynium dicunt, sed Bithynum. Horatius Od. I. 35. 7. 'Quicumque *Bithyna* lacescit Carpathium pelagus carina.' Juvenalis Satir. VII. 15. 'Quamquam et Cappadoces faciant, equitesque *Bithyni*.' Ea igitur forma hic videtur reponenda. Davis. Dele a *verum alia correctione* ad finem notæ, et deletorum loco reponere: In alia certe sententia fuit Ciacconius, qui Nicomeden Straboni restituendum censuit. Et merito quidem. Appianus Bell. Mithrid. p. 420. Ἦν (ἐν Κομάνοις ἱερῶσύνῃν) εἰς ΝΙΚΟΜΗΔΗ μετήνεγκεν ἀπὸ Ἀρχελαίου. Ut Cæsari quasi postliminio reddendum sit NICOMEDIS no-

Delph. et Var. Clas.

men. Cæterum vocabulo *Bithynio* manus sunt abstinendæ. Nam licet *Bithyno* dent Pet. et Lovan. uti scribendum censueram; Varro tamen R. R. I. 9. ait: 'Diophanes *Bithynius* scribit signa snmi posse,' &c. similiter Prusiæ regis Bithyniorum filius memoratur Plinio H. N. I. VII. §. 15. Quin et apud Suetonium in Julio cap. 49. non *Bithynicam reginam*, sed *Bithyniam* præ se fert Codex Memmianus. Davis. cur. sec. Cellarius etiam cum Goduino *Nicomedi* prætulit; quin et Vallantius non solum in Bithynia sua p. 364. legit *Nicomedi*, sed facit eum Nicomedis Epiphaniis, regis Bithyniæ, nepotem. Qua auctoritate, ipse viderit; eamque temeritatem in eo jam castigavit eruditiss. Auctor Diss. in Obs. Misc. Vol. VII. p. 54. Malim itaque ego quoque credere, Appianum esse corruptum, non Hirtium: nam *Lycomedis* exstat in integerrimis Codicibus Pet. Scal. Leid. pr. Lov. et Dorv.

Bithyno] Ita optime emendavit Davisius. Alii, minus Latine, *Bithynio*. Clark. Videmus vero, ipsum Davisium a priore sententia recessisse, et *Bithynio* retinere, quod est in Mss. plerisque. Nam Petav. habet *Bithynio*. In Voss. est *Bithyno*. *Bithynius* dici potest, ut *Thessalius*, *Phrygius*, *Troius*, et innumera similia, quorum ultima syllaba sæpe abiit in *cus*.

20 *Fjus*] *Ariobarzani*. Rhellicanus interpretatur, *Cæsaris*. Admodum inepte. Clark. Goduinum id jam monuisse notat Cellarius. Mihi locus intricatior videtur, quam ut de eo liquide pronuciare audeam. Nam *Fratrari Ariob. Ariarathi* exhibent Mss. mei omnes præter recentissimos Leid. sec. et Dorv. Sed *Adtribuere aliquem alicui* Cæsari et in primis Hirtio significat aliquem alteri subijcere, ita tamen ut ipse aliquid imperii habeat. Vide ad VII. 90. 'Huic M. Sempromium adtribuit.'

21 *Iter captum conf. caput*] Sic E-

Cæsar

5 G

diti: Mss. autem Reg. Eliens. et Vossii *iter inceptum*. Quod præferendum est, ne eadem vox statim repetatur. Clark. Adde Petav. Scallig. Leid. sec. Edd. Vasc. Steph. Gryph. post. et Stradæ. Ideoque reposui.

LXVII. 3 *Totius*] Mss. Lovan. Dorvill. Leid. sec. *tota provincia*. An error natus ex antiquo Genitivo *totæ*? Vide ad VII. 66.

9 *Exercitibus imperiisque*] Glandorpius emendat *imperiisque coactus*. Sed nihil opus. Melius enim subintelligitur istiusmodi vox aliqua. Clark. Inpense placet conjectura Cl. Marklandi in Epist. Crit. p. 129. 'excitusque imperiis' i. e. evocatus jussu Pompeii. *Excire* enim proprium in hac re verbum est; de B. Hisp. c. 4. 'litteris excitus:' ubi unus *exercitus*. Vide ad Lucan. VII. 361. 'quantas in prælia nunquam Excivere manus.'

LXVIII. 3 *Defectionem ejus, nullam posse excusationem imprudentiæ recipere*] Editi omnes *Defensionem*: quod cum idem sit plane ac *excusationem*, mirum Editores non esse mendi suspicatos. Lege omnino, ex Ms. Regio, *defectionem*. Porro Editi omnes et plerique Mss. exhibent; *defectionem ejus, nullam posse excusationem ejus imprudentiæ recipere*. Quod importunum est, et hoc in loco prorsus alienum. Ms. Reg. et Edit. Rom. melius, *sua imprudentiæ*. Verum existimo equidem illud, sive *sua*, sive *ejus*, irrepsisse ex præcedente, *ejus*; ideoque prorsus omittendum; legique oportere, *defectionem ejus, nullam posse excusationem imprudentiæ recipere*. Clark. Locus fæde maculatus, quod cum animadvertisset Msti Regii Librarius, non *defensionem*, sed *defectionem* scripsit. Hoc commento mire delectatus Clarkius reponit, *quumque defectionem ejus, nullam posse excusationem imprudentiæ recipere coarguisset*. At vero Dejotarus a Cæsare non *defecit*, sed a partibus Pom-

peianis initio stetit. Gryphius omissa voce *ejus*, edidit *excusationem imprudentiæ*. Lege *quumque nullam posse se excusationem imprudentiæ recipere coarguisset*; nam *defensionem ejus* pro marginali nota habeo, quæ tandem Hirtii verba invasit. Quomodo contaminati sunt omne genus scriptores. Lactantius Div. Inst. II. 5. 33. 'Sed illi (*Stoici*) dum studeant id, quod falso susceperant confirmare, (et sensibilem esse mundum et Deum) argumentorum suorum consequentia non viderunt.' Ubi voces, quas uncinis cinxi, Glossæ loco ponendas arbitror. Apud eundem VI. 12. 30. Cellarius edidit, 'quamvis in homine ignoto necessariorum *sepulturam, nulli negandum munus, implebimus*.' Et *sepulturam nulli negandam* (sic enim plerique codices) exemplaris oræ studiosus quidam adleverat, ut ictu oculi, qua de re Lactantius ageret, sciretur. Pariter apud Mosem Gen. XXIII. I. שׁוֹרֵי הַיָּדָיִם manifestarium sunt Glossema: nam licet eas voces agnoscat Codex Samariticus; tamen a plerisque LXX. Interpretum Mstis absunt ἑτη ζωῆς Σάρπας. Sed hæc obiter. In Hirtio vero nostram conjecturam firmat Celsus p. 211. *Davis*. cur. sec. *Defectionem* est etiam in Dorv. et Leid. sec. qui etiam cum Ed. Med. et Ven. habet *sua inpr. Ejus* ibi non agnoscunt Vascos. Steph. Adridet omnino conjectura Davisii, sed *ejus inpr.* tunc omnino retinerem. Cæsar sæpius dicit *accipere excusationem, satisfactionem*. Vide ad V. 1.

8 *Tamen se concedere*] Et hoc, ex Mss. Eliensi et Regio, ita omnino restituendum. Editi omnes habent, *sed tamen se concedere*. Quod hoc in loco ferri non potest. Haud enim Latine dicitur, *quum coarguisset,—sed tamen se concedere — dixit*; optime autem, *quum coarguisset;—tamen se concedere — dixit*; vel — *nilominus tamen se concedere—dixit*. Videtur illud, *sed*, ab iis librariis adsutum, qui non intel-

ligerent hujus periodi longioris ἀπόδοσις incipere a voce ista, *tamen*, &c. Clark. Consul esset; sed tamen. Lege consul esset; tamen, deleta voce penultima, quam unus Clarkii, quod et ipse vidit, tres vero nostri, Pet. scilicet, Lov. et Norv. merito prætermittunt. Davis. cur. sec. Sed itaque delevi, natum e corruptione præcedentium *consul esset*: unde factum *consules set*, quod plane restat in Lov. Sed non agnoscunt etiam Scal. Dorv. Voss. et Leid. sec. in quibus duobus *se tamen concedere*. Delerunt eam particulam olim jam Flor. Vascos. Gryph. post. Steph. et Strada.

Id factum] In Codice Lovan. scribitur *id facti*. Quod Hirtianum videtur. Passim *id loci, id mali, id negotii, id temporis, id nominis*, et similia occurrunt: ut notissimum est.

13 *Legionem autem, quam, &c.*] Sic Editi Recentiores. Editt. Vett. et Mss. Eliens. et Vossii, *Legionem autem eam quam, &c.* Ms. Reg. *Legionem autem unam, quam, &c.* Quæ forte vera est lectio. Clark. Eam etiam Ursin. Scal. Lov. Leid. sec. et Dorvill. cum Edd. Mediol. Ven. Flor. *Unam* Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. Str. et Celsus. Quod et alibi pleonastice in his Commentariis adhibetur. Adi ad v. 44. Præfero tamen, si quid addendum esset, *eam*, ut c. 69. 'In eo prælio quod.' Sed nec id opus est. Utroque modo passim occurrit. Verissime autem Manutius correxit pro *natura, armatura*, quod Ciacconius merito probavit, et Scaliger ac seqq. in textum receperunt. Idem Cujacio jam in mentem venerat: nam Codex ejus habet *matura*. V. c. 34. et plura ad v. 16.

LXIX. 7 *Minus mille hominum*] Non male, sed non ita meliores libri. Nam Cujac. Petav. Scal. Lovan. Leidenses, et Vossiani exhibent *hominibus*. Recte etiam. Vide ad B. Civ. III. 28. 'Paullo minus ducentis.' Eadem variatio B. Afric. c. 39. pro *mille* in Cu-

jac. et Lov. *cum*, in Petav. et Scalig. cii. in Leid. pr. c. De adtenuatione legionum adi ad B. Civ. III. 89.

LXX. 2 *Repræsentaturus esset*] Statim executurus, et in effectum adducturus; nihil enim opus est, ut ex Cod. Ciacconii legamus *re præstaturus*, quomodo reponendum censuit Fr. Hotomannus. Cæsar B. G. I. 40. 'Itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, *repræsentaturum*.' Curtius VI. 11. 33. 'repræsentasse consilium' dixit, ubi vide Joan. Freinshemium, ac intt. ad Phædri Fab. III. 10. 32. Davis.

7 *Qui non fuissent in se officiosi*] Testatur Ciacconius particulam negantem a quibusdam libris abesse; et recte quidem, ut arbitror, quod et olim Joan. Rhellicano in mentem venerat. Jul. Celsus p. 212. de hac re sic loquitur: 'Ille quidem præstitit, ut—publicas (*injurias*) libere ulcisci valeam, quod fortasse sic non possem, si in me fuisset obsequiosus,' &c. Sed vir ille bonus mentem Cæsaris non est assecutus; vult enim, se privatas injurias hosti facile condonare posse, publicas ne amico quidem: et hic sane sensus egregius et tanto Imp. dignus. Ut ut autem sit, certe falsus est Eutropius VI. 17. Tradit, 'Pharmacem—Pompeio in auxilium apud Thessaliam fuisse,' ut ex diserto Hirtii testimonio constat. Vide et Dionem I. XLII. p. 207. Davis. Mera hic dormitatione Scaliger et Editorum plerique imperitissimo librorum adsumentis decepti ediderunt, *qui non fuissent in se officiosi*. Quasi vero ineptius quicquam aut Cæsare indignius confingi posset, quam ut barbære adeo et arroganter responderet, *se provinciarum publicas injurias condonare iis non posse, qui non fuissent scilicet in se officiosi*. Cum e contrario manifesta sit mens Hirtii, respondisse Cæsarem sapientissime, atque libant *mitibus verbis* (supra) *se neque libentius facere quidquam, quam*

supplicibus ignoscere (quod erat nimirum nuper Deiotaro factum :) *neque* tamen *iis, qui in Se unum officiosi fuissent, posse condonare publicas provinciarum injurias*; (id quod ad Se videlicet pertinere intelligeret, oporteret Pharnaces, si cum auxilia Pompeio contra Casarem dare noluisset, idem tamen deinceps, jubente Casare et populo Romano, Ponto non decederet, neque injuriis publicis abstineret.) Viderant hoc Rhellicanus, Ciacconius et Davisius, qui mentem Cæsaris sic paucis optime explicant. *Se privatas injurias hosti facile condonare posse, publicas ne amico quidem.* Clark. Non tamen retinent Mss. omnes. Sed omisit eam particulam bene, quod ad sensum, Vascos. item Gryph. post. Steph. et Strada: ut adprobavit jam Brutus. An sub voce *non latet animis, vel tale quidquam?*

8 *Id ipsum, &c.*] Hunc locum sic exhibet Ms. Reg. *Per id — utile* (Codices nonnulli *Id — perutile*) *Pharnaci fuisse, — ne vinceretur ea, quam sibi Dii immortales, &c.* Clark. *Qm̄ id ips.* Leidens. pr. Voss. Scalig. *Quod id ipsum* Petav. In reliquis Regio conspirat Leid. sec.

13 *Interfectis amissam vitam*] Phil. Rubenius Elect. I. 22. reponit, fluctuans licet, atque animi dubius, *interfectis Amisi vitam*, quia tradit Appianus B. C. I. II. p. 484. Ὅτι Ἀμισὸν πόλιν ἐν τῷ Πόντῳ Ῥωμαῖζουσας ἐξηνδραπόδιστο, καὶ τοὺς παῖδας αὐτῶν τομίας ἐποίησατο πάντας. Secundum Dionem etiam I. XLII. p. 206. Pharnaces Ἀμισὸν — εἰλέ τε καὶ δῆρπασε, τοὺς τε ἡβῶντας ἐν αὐτῇ πάντας ἀπέκτεινε. Sed hanc ob causam vulgata lectio non est sollicitanda; neque enim Hirtius Amisi solius directi meminit, sed multorum oppidorum, et gravissima hæc supplicia in eos, qui formæ atque ætatis commendationem habebant, fuisse constituta narrat hujusce libri c. 41. Davis. Idem Rubenius p. 31. rogat: ‘Nonne vero nihili et

vacuum ibi verbum est *amissam*? Mihi quidem videtur, et, si quid tale addendum, aptius fore *ereptam*.’ Dubitavit nempe vir eruditus, num *interfectis amissam vitam restituere* Romana lingua pateretur. Absque causa quidem sontica. Juvencus Hist. Evang. I. II. p. 57. edit. Lugd. 1653. ‘Redditur *amissæ* lethi post funera *vite*.’ Sic enim ex Msto. C. C. C. C. legendum, non *amissa vita*. Idem I. III. p. 79. ‘Gaudeat, *amissam* redimet cui gloria *vitam*.’ *Amissam* tamen, ut ex Glossa natam vocem, Cl. etiam Gudius delevit. Idem, cur. sec. Recte vocem *amissam* defendit Davisius, quæ et subintelligi debet in *virilitatem*. Adi Cel. Burm. ad Phædr. F. 50. de Eunucho: ‘Damnum insectatus est amissi corporis.’

LXXI. 1 *Festinantem ac properantem*] Codex Victor. *festinantem ac procurentem*, Ms. Norvic. et alii *festinantem ac præcurrentem*, quam lectionem probat Joan. Goduinus: quoniam non intellexit, quamnam inter *properantem* ac *festinantem* sit differentia: norunt tamen Grammatici, si iis fides sit adhibenda. A. Gellius Noct. Att. XVI. 14. ‘*Festinare* et *properare* idem significare atque in eandem rem dici videntur. Sed M. Cato id differre existimat, eaque hoc modo divisa. Verba sunt ipsius ex oratione quam de suis virtutibus habuit: *Aliud est properare, aliud festinare*. Qui unum quid mature transigit, *is properat*: qui multa simul incipit, *neque perficit, is festinat*. Quæ Catonis verba repetit Nonius Marcellus p. 468. edit. Plantin. dein addit: ‘Verum utrorumque verborum ratio sub hac significatione proxima est veritati, ut sit sæpe animi *properare* studiosè ad res aliquas contententis, *festinare* corpore necessitatibus obsequendi.’ Ego autem id pro certo habeo, has Grammaticorum distinctiones bonorum auctorum usu non comprobari; nec tamen vulgatam lectionem nu-

tandam censeo; quis enim nescit, duo verba ejusdem plane potestatis non raro conjungi? Sic hujusce libri cap. 70. *munera ac dona* habet noster, et similia passim alii. *Davis*. De conjunctione Synonymorum sæpius monendum habui. Adi inter alia ad B. G. II. 20. 'Successus et incursum:' ad VIII. 30. 'patienda et perferenda.' Quare nil mutandum temere. In Mss. tamen Paris. et meis, si forte Scalig. et Cuj. excipias, omnibus exaratur *præcurrentem*. Unde sensum elicere non possum idoneum.

LXXII. 1 *Ziela*] Plinius VI. 3. 'Civitas Ziela intus, nobilis clade Triarii et victoria C. Cæsaris.' Stephanus de Urb. Ζήλα τρισυλλάβως πόλις Καππαδοκίας, ἣν ἔκτισε Νικομήδης υἱὸς Ζήλας; &c. Nam *Zelæ* urbis in Cappadocia eodem c. Plinius meminit, Ptolemæusque, et Strabo. Hæc *Ciaccon*. Ms. Norvic. et edit. vet. etiam in Hirtio *Zelan* exhibent. Sic et Plutarchus in Cæs. pag. 731. Περὶ πόντον Ζήλαν μάχην μεγάλην συνάψας. Dion I. XLII. p. 207. Κάνταθα αὐτῶ περι Ζέλειαν συνέτυχεν. Utrobique reponere Ζήλαν. *Davis*. *Zela* Mss. et Edd. omnes ante Scaligerum. Sed e Plinii loco videtur patere *Ziela* esse legendum; nisi et ibi *Zeila*, ut Stephano Ζήλα vocatur, reponendum. Certe Plinius a *Zela* alia distinguit. Cum Cellario autem scripturam Codicum prætulit *Zelan*. Quia ab iis recedere in re dubia, mihi religio est. Præsertim quum et alii Ζήλαι vocent. Adi Cl. Wesseling, ad Hieraculis Synecdemon in Anton. Itiner. p. 701. *Zella* Voss. *Tela* Dorv. Ceterum Mss. omnes et Edd. primæ dant in *Ponto positum, ipsum ut in plano loco, satis m.* Quod et defendi posset. Sic 'Vicus positus in valle,' i. e. situs B. G. III. 1. 'Ponere urbem' passim. Sed vulgatum est elegantius.

5 *Quorum editissimus unus, qui* — abest ab *Zela*. [Hunc locum, &c.] Varie accipi potest hujus loci Latinitas.

Potest enim intelligi, *quorum editissimus unus* est; *qui, &c.* Vel potest esse ea constructio, quam ἀνακόλουθον appellant; mutato nimirum, in ἀποδοῦσαι sententiæ, constructionis Schemate; *quorum editissimus unus, qui* —; *hunc locum, &c.* Vel potest denique ita accipi, ac si scriptum fuisset, *quorum qui editissimus unus* — abest ab *Ziela*; *hunc locum, &c.* Clark. Hoc est nodum in scirpo quærere. Verbum substantivum subauditur. *Unus* exsulat a Lov. et Edd. Rom. Ven. ac Med. Non puto *Scotium* scribere voluisse Hirtium, quomodo hic collis nominabatur, ut testatur Appian. in Mithrid. p. 254.

11 *Copiis omnibus suis*] Lege: *Copiis suis omnibus occupavit*, ut recte Petav. et Norv. *Davis*. cur. sec. *Suis omnibus* etiam Leidenses, Lov. Voss. quem ordinem exprimi curavi.

LXXIII. 10 *Huc omnem comportare aggerem servitia, quæ ageret, jussit*] Ms. Norvic. *Huc omnem comportatum aggerem servitia agerentur jussit*; et sic Codex Ciacconii; unde rescribit vir eruditus *huc omnem comportare aggerem, e castris servitia jussit*. Ms. Victor. *huc omnem comportari aggerem, servitiaque agi jussit*; et sic sane exhibent edit. Rom. Ven. Beroald. ex qua lectione Joan. Goduinus rescribendum conjecit: *Huc omnem comportare aggerem, servitiaque agere jussit*. Multo malim *huc omnem comportari aggerem, servitiaque agerent, jussit*. Hoc addidit noster, quia more Romano aggerem milites portabant. *Davis*. *Servitiaque quæ agerent*. Mire hic variant Codices. Edit. Vett. et Mss. Reg. et Victorii, — *servitiaque agi jussit*. Scaliger, Recentiores, *Huc omnem comportare aggerem e castris servitia, quæ ageret, jussit*. Quæ cum nulla esset Latinitas, nulla sententia; Cellarius, omisissis vocibus *quæ ageret*, rescribendum conjecit, *Huc omnem comportare aggerem e castris servitia jussit*: quomodo et olim

legendum existimaverat Ciacconius. Ms. Eliens. et Vossii, *Huc omnem comportatum aggerem ex castris servitia agerentur jussit.* Goduinus reponit, *Huc omnem comportare aggerem e castris, servitiaque agere jussit.* Davinius, *Huc omnem comportari aggerem e castris, servitiaque agerent, jussit.* Verum, utrum *agerent* isto modo satis Latine usurpetur dubitari potest. Ego, prope a Scaligeri lectione, edidi; *Huc omnem comportari aggerem e castris, servitiaque quæ agerent jussit.* Non tamen dissimulandum (si illud *agerent*, vel *agerentur* forte in Codicibus ex præcedenti *aggere*, irreperere poterit) lectionem Ciacconii et Cellarii omnium maxime arridere, *Huc omnem comportare aggerem e castris servitia jussit.* Sic enim infra c. 74. 'Magnam illam servorum multitudinem, quæ aggerem portabat.' Vel denique, si illud *agerentur comportatum*, Latine dici queat, pro eo, quod est *cogentur comportare*, ferri posse fortasse videretur etiam Mss. Eliens. et Vossiani lectio, *Huc omnem comportatum aggerem e castris servitia agerentur jussit.* Sed multo simplicior et facilius est lectio illa Ciacconii. Judicet Lector eruditus. *Clark.* Gryphius edidit *huc omnem comportari aggerem e castris servitiaque agi jussit.* Rescripserim *huc omnem comportari aggerem e castris, aque servis id agi jussit.* *Davis.* cur. sec. Cum Mss. Eliens. et Voss. consentiunt Scalig. Ursin. Leidenses, et Petav. nisi, quod in eo sit *agerent.* *Comportari agg. et ut c. servitia agerentur j.* Leid. sec. et Dorv. quibus accedit Lovan. *comportari a. et cast. servitia ut agerentur jussit.* ex castris Leid. pr. et Voss. *comportatum agg. e cast. servitiaque agi j.* Edd. cunctæ ante Scalig. Sed omnino ex Mss. consensu legendum, *Huc omnem comparatum aggerem e castris servitia agerent, jussit* vel *ut agerent*, sed malo sine *ut*, quæ est ipsa Petaviani Codicis scriptura. *Com-*

portatus agger erat in castra, sive *intra munitiones*, ut ante dixit; jam ex illis ad locum, quem ceperat, jussit *servitia eum agere*, ne milites ab opere discederent, sed ibi manerent, dum interim *servitia aggerem adportabant.* *Jussit servitia agerent* satis Latinum est; sive in Nominativo *servitia* sumas mecum, sive in Accusativo. Consule contra Vossium disputantem Cel. Perizon. ad Sanct. Min. II. 4. § 6. et Cl. Burm. ad Ovid. Met. VIII. 752. B. Hisp. c. 27. 'Ucubim jussit incenderent.' Sueton. Tib. 22. 'ut id faceret jubebatur.' *Agere aggerem* est *admovere* et dicitur ut 'agere vineas,' B. G. II. 12. 'turres' III. 21. et similia multa. B. Hispan. c. 7. 'Aggerem vineasque agere instituit: quod male mutat Davis. Vel potius simpliciter notat *cespites ad aggerem portare*, ut subditur c. seq. 'quæ aggerem portabat.' Hinc *agere prædas, agere et ferre*, de quibus adi J. F. Gron. Obs. III. 22. et Burm. ad Ovid. Trist. IV. 1. 80. Non cepit mentem Hirtii III. Heinsius, qui libri sui oræ adlevit *servitiaque ut viderent, jussit, ne quis, &c.*

LXXIV. 3 *Magis pervulgata, &c.*] Oratio est Elliptica. Consuetudine magis pervulgata militari, quam quod *revera prælio decertare statuisset*, credebatur instrui. *Clark.* Observat Cl. Clarkius orationem esse Ellipticam; cum subintelligi debeat, *quam quod re vera prælio decertare statuisset.* Ego sane talem in scriptoribus Romanis infantiam non agnosco; nec, si vir doctissimus Anglice sic scriberet, multos credo lectores inveniret. Reponas oportet, *consuetudine satis pervulgata militari*; quæ mutatio, per parva licet, sanitati locum restituit. *Davis.* cur. sec. Sat frigidum est illud *satis.* Recte Clarkius explicat. Ita *primo* ponitur, licet non sequatur *dein* vel simile. V. ad Frontin. I. 5. 16. Immo sic clare noster B. Afric. c. 48. 'Magis suspensiore animo ante

adventum jubæ commovebatur,' &c.

15 *Fiducia veterani exercitus*] Hoc ordine leguntur hæc in Mss. omnibus et Edd. nonnullis, non *veterani fid.* Sed Mss. mei omnes et Edd. primæ, item Beroaldi, Aldi, Gryph. et aliæ exhibent *fiducia veterana*, vel *veterana fiducia*. Quod non admittere tamen ausim.

Cum legione] Uncis hæc inclusit Jos. Scaliger, et sane manifestum est, ea verba prorsus abundare aut aliquid sub iis latere: legati enim procul dubio voluere Pharnacis exercitum XXII vicibus in acie conflixisse. *Davis*. Locus aut corruptus aut mancus. Scaliger voces istas *cum legione* delendas censet; ut adeo dicatur Pharnacis exercitus *vicies et bis* cum hoste conflixisse. Quæ emendatio non mala. Vel etiam fieri forte potuit; ut, quum scriptum esset breviter, *cum leg. XXII*, fecerint id librarii *cum legione vicesima secunda*; quod fuerat legendum *cum legionibus viginti duabus*. *Clark*. Voces *cum legione* spurias esse declarant Mss. *Scalig. Leid. pr. et Lovan.* in quibus non comparent; quapropter librariis redonentur. *Cum legionibus* locum non habet etiam: nam toties se conflixisse *cum Romanis*, eosque vicisse non gloriabantur; sed *cum quibusvis hostibus*.

22 *Quo præruptam descenderat in vallem*] Sic primus edidit Scaliger, cum antea vulgo legeretur *in prælium descenderat, vallem ascendere*; atque ita Mss. plerique habent; et ita transcendere *valles* B. Civ. I. 68. Verum Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. Stradæ legunt in *præruptam descenderat vallem*. Scilicet deesse aliquid patet. Ms. Ursin. *præruptam in prælium descenderat vallem*. Petav. *præruptum in prælium desc. vallem*. Voss. *in prærupta descenderat valle*. Hinc scribendum omnino arbitror. *Quo prærupta in prælium descenderat valle*, ex verbis præcedentibus 'inito con-

silio dimicandi descendere prærupta valle cæpit.'

LXXV. 2 *Oppressus*] Mss. Eliens. et Vossii *obpressus*, ut forte legi possit, *neque opinantes, imparatosque oppressos, eodem tempore, &c.* *Clark*. *Obpressos* exaratur etiam in Petav. Urs. et Leid. sec. vitiose. Conjectura, quam proponit Clarkius, jam comparet in Marg. Edd. Vascosan. et Stradæ.

6 *Falcata regiæ quadrigæ*] Sic dictæ a falcibus, quæ ex variis partibus eminebant. Harum descriptionem suppeditant Livius XXXVII. 41. Diodorus Siculus Bibl. I. XVII. p. 530. et alii. *Davis*.

10 *Casibus belli*] Hoc primum inveni in Ed. Plant. In prioribus est *bellis*: nisi quod Stephan. ediderat *bellicis*. Forsan bene: nam *bellis* in Mss. meis cunctis comparet.

LXXVI. 1 *Dextro cornu, quo veterana legio VI erat collocata, initium victoriæ natum est ab ea parte, quum in proclive*] Ms. Norvic. *a dextro cornu*. Lego et distinguo a *dextro cornu, quo veterana legio VI erat collocata, initium victoriæ natum est. Ab ea parte quum in proclive, &c.* Quod conjecturam nostram non mediocriter firmat, hanc interpolationem servant edit. Rom. Ven. Beroald. sed in iis male scribitur *ex ea parte*. *Davis*. *A dextro cornu, quo veterana legio VI erat collocata, initium victoriæ natum est: ab ea parte quum in proclive detruderentur hostes, multo tardius, &c.* Ita restituit Davisius ex Ms. Eliensi; qui codex et, *a dextra*, adjuncta præpositione, et totam periodum isto modo distinctam exhibet. Vulgati omnes: *Magno atque acri cominus prælio facto, dextro cornu, quo veterana legio VI erat collocata; initium victoriæ natum est ab ea parte quum in proclive detruderentur hostes: multo tardius, &c.* Quod est multo minus concinnum. *Clark*. Nullus meorum addit *a*. nec opus est, licet etiam distinguendum putem, ut feci post

natum est: pro quo factum est exaratur in Leid. pr. et in sec. scribitur quum ab ea parte. Ex ea etiam Ms. Lovan. et Ed. Med.

10 *Inermes*] Mss. Scalig. Vossian. et Leid. pr. a manu prima *inermi*. Recte. Vide ad B. G. l. 40. 'Inermos sine caussa timuissent.'

LXXVII. 3 *Recordatione latior*] Quanquam ferri potest vulgata lectio, melior tamen videtur, quæ in Ms. Reg. et Edit. Rom. est; *recordatio latior*. Clark. *Recordatio est t.* editur quoque Ven. Med. Beroaldo et aliis. Sed ii pro *eratque* habent *quodque*, uti legi voluit Glandorpius. Et sane *quodque* scribitur in Mss. Petav. Leidensibus, Scalig. Voss. Lovan. Dorv. et Edd. Basil. Gryph. aliisque. Vascos. Steph. Gryph. post. exhibuerunt *eoque s. p. recordatione latior*. Recepti *quodque recordatio est*. Paulo ante verba *toties victor* offendunt viros doctos; unde Manntius maluit *potius*. Gudius vero delenda censuit.

3 *Cum Cælio Vinciano*] Editt. Rom. Ven. Beroald. perperam exhibent *cum Cælio Minutio*. In Msto Norvic. est. *cum Cælia Juniciano*. Adjuvat sane hæc lectio F. Ursini emendationem, qui reponit *cum Cælio Vinciano*. Ea tamen conjectura non est necessaria, veteres enim modo *Vincianos*, modo *Vinicianos* dixerunt, ut ostendit inscriptio, quam profert Ch. Ad. Rupertus in epist. xxxiv. inter Reines. p. 200. *Davis*. *Vincius* et *Vincia* licet in marmoribus, forsân operarum lapsu vel communi e pronuntiatione, reperiatur, majorem tamen fidem habeo nummis et antiquissimis Codicibus. Quare *Vinciano* cum Glandorpio et Ursino rescripsi, adstipulantibus Cælio ad Cic. Ep. viii. 4. et Ursini vetustissimo Codice, nec non Leid. pr. ac Vossiano; in quibus *Viniciano*; ut et Petaviano *Juniciano*. Ipsum illud *Minutio*, quod est quoque in Leid. sec. Dorv. Edd. primis,

Beroaldi et Vascos. marginæ, hæc lectionem adjuvat.

In *Ponto relinquit*] Sic rescripsi ex Msto Norvic. et editt. Steph. ob verba presentis temporis, quibuscum hoc conjungitur. In aliis est in *Ponto reliquit*. *Davis*. *Relinquit*. Ita restituit *Davisius* ex Ms. Eliens. et Edit. Steph. Quibuscum consentiunt Mss. Reg. et Vossii. Al. minus recte, *reliquit*. Clark. *Vascosanus* jam edidit *relinquit*. In reliquis Mss. et Edd. est *reliquit*. Qua temporum variatione nihil esse frequentius, monendum fuit sapissime. V. Indicem. Sed parvi momenti res est. Adde B. Afr. c. 3.

LXXVIII. 4 *A quo rem gestam*] Mss. Petav. Scalig. Leidenses, Lovan. Voss. Dorvill. et Edd. primæ, item Gryphii, aliæque, non agnoscunt præpositionem, quæ a sciolis videtur addita, qui credebant *fieri eo* pro *ab eo* Latine dici non posse. Adi, si vis, Cortium ad Sallust. B. Jug. c. 21. ubi audacter satis edidit 'quos Adherbale missos audierat.' B. Afric. c. 61. 'levi armatura deserti.' Ovid. Ep. Her. xii. 105. 'Deseror conjuge:' ubi vide *Burm*.

9 *Quod*] Vir doctus margini adlevit *qua* vel *que*. Sed nil mutandum, invitis Mstis. *Quod* potest dependere a subintellecto *oppido*: nam urbs est *Bosporos*: Adi Steph. Byz. et Comment: vel *Regno*, ut indigitetur totus *Bosporeus tractus*, quem intelligit *Cellarius*. Fretum ipsum ad paludem *Mæotim* intelligit *Goduinus*.

11 *Eidem tetrarchium legibus Gallogræcorum*] Vocem penultimam delendam censuere *Pet. Ciaconius* et *Jos. Scaliger*, quibus lubens admodum accedo; nam *Dion* l. xlii. p. 207. ait *Μιθριδάτη τῷ Περγαμηνῷ τετραρχίαν τε ἐν Γαλατίᾳ, καὶ βασιλείαν ἔδωκεν ὄνομα*. Ea vox primum videtur margini adscripta, *juris* explicandi gratia. De *Mithridatis Pergameni* genere adiri poterit *Pet. Victorius Var-*

Lect. III. 23. *Davis*. *Davisii* conjectura admodum est verisimilis. Potuit tamen etiam e linea superiore, scil. ex voce *regibus*, huc irrepere.

Clark. Adde *Strab.* I. XIII. et ibi *Casaub.* p. 927. Ed. Amst. Forsan 'jure gentis et legibus cognationis.'

DE BELLO AFRICANO

LIBER.

Pansæ] Ut supra, *Oppii vel Hirtii* Edd. Vett. habent. Nonnulli Mss. *Cæsaris* nomen præfigunt; alii nullum. *Pansæ* recte abest a Leid. sec. Vide ad initium I. VIII. B. Gall. De hoc autem libro, ut minus ceteris interpolato, et egregie Latino, adi Lips. in *Elect.* II. 22.

Africano] Ita *Cujacii* et Leid. sec. codex et ipse *Hirtius* præf. I. VIII. 'Ut Alexandrino atque Africano bello interesset.' At *Scalig.* et Leid. pr. *Africæ* exhibent; immo *Petav.* ad finem hujus libri, et Edd. antiquissimæ, item *Gryphii*, aliæque *Africo*, cum *Suetonio* in *Vita Jul.* c. 56. 'Nam Alexandrini Africique et Hispaniensis (belli) incertus auctor est: quomodo etiam *Cæsar* B. Civ. II. 32; item *Livius*, et *Silius Italicus* loquuntur. V. Cl. *Drak.* ad eum XVI. 180. 'Atque animo jam tum Africa bella cepisset.'

CAP. I. 2 Ad XIV Kal. Jan. in *Lilybæum pervenit*] *Legas oportet a. d. XIV Kal. Jan. Lilybæum pervenit*: nam *Petav. Norv. Beroald. Gryph.* (post. Ed.) aliique libri, præpositionem non admittunt. *Davis.* cur. sec. In abest *Lovan.* quoque, *Scal. Leid.* pr. *Voss. Dorvill.* et Edd. primis, *Vascos.* ac *Stephani*. Quare abesse jussi, licet satis defendi posse sciam. Paulo

post ejeci quoque rō que post equites, auctoribus Mss. *Petav. Scalig. Leidensis* primi, item sec. et *Dorv.* qui duo habent *equitum vix*.

6 *Fluctus verberaret*] *Hypallagen* his inesse fingit *Vossius*; et *fluctus* sumit in Accusativo. Sed subintelligendum id *tabernaculum*. V. cum et *Clarkium* ad B. G. IV. 25.

Quid — quisquam] Sic Ms. Reg. Ald. *quis quidquam*. Quod idem est. *Clark.* Ex unico et recenti Codice ergo non erat mutandum. *Quid* est ex meis in solo Leid. sec. Rectius *deleremus fore*, quod non desideratur, et abest ab optimo *Leidens.* pr. *ferre* in Edd. Rom. et Med. *ferre* in Ven.

8 *Incidit per id tempus*] Si proba hæc est lectio, subaudiendum hæc res. Alioquin mallet, si per Mss. liceret, *Incidit in id tempus*, sc. *Cæsar*, ut alibi loquitur. 'Incidere in hiemem' *Cicer.* Ep. ad Fam. III. 7.; et alibi.

10 *Et nullam prætermittere occasionem profectionis*] Legendum credo ut nullam prætermitteret occasionem profectionis. Confirmat hanc conjecturam *Jul. Celsus*, qui p. 214. sic ait: 'remiges tamen in puppibus detinebat, ne more suo per licentiam vagarentur, sed dicto obaudientes, nec quærendi usquam essent.' *Davis.* Sed nihil opus. Vulgata enim lectio

idem prorsus sonat, et (ni fallor) paullo etiam est elegantius. *Clark.*

18 *In his]* An igitur *veterana* hæc legio fuit e *tironum* legionibus? Absurdum. Lege *CUM HIS Veterana legio v. Davis.* cur. sec. Nil muta. Inter has legiones *tironum* erat etiam *Veterana legio v., i. e. cum his.*

II. 4 *Aponianam]* *Paconiam* legendum censent *Rhellicanus* et *Glandorpius* ac *Ciacconius*. Sed bene viri docti observant, eam videri nimis longe remotam a *Lilybæo*, et versus occidentem *Siciliæ*, minus opportunam fuisse *Africano Itineri*. Quare alij et in his *N. Heinsius Ægusam* ab *Hirtio* intelligi credunt. Vide *Cluverium* in *Sicilia* II. 15. *Rhellicani* tamen conjecturæ, quam in textum recepit *Stephanus*, favet *Leidensis* primi scriptura *Apononium*.

Quæ non abest a Lilybæo] *Abest* particula negativa a *Ms. Norvic.* et aliis nonnullis; editt. autem *Rom. Ven.* exhibent *quæ est a Lilybæo*. *Be-road.* vulgatam lectionem servat, unde vocem deesse existimans *Joan. Glandorpius*, rescribit, *quæ non abest a Lilybæo*. Crediderim *Aponianæ* distantiam a *Lilybæo* sub ista vocula mutare: repono itaque *quæ duo millia abest a Lilybæo*. Sic apud *Celsum* p. 214. legitur 'postquam vero sex integras legiones, nonque equitum advenisse cognovit,' ubi corrigendum *duo milliaque*, ut ex hoc capite liquet. Primo scriptum erat *II M.* quod facile in *non* mutarunt imperiti *Librarii*. Cum tamen inter *Geographos* non conveniat, quæ sit hæc *Aponiana*, res in incerto est relinquenda. *Davis.* *Quæ non longe abest a Lilybæo*. Primum, in omnibus *Mss.* deest vox illa, *longe*; quam ex conjectura adjecerunt *Cluverius* et *Glandorpius*. Proinde *Scaliger* et *Recentiores* ediderunt, quod est in *Ms.* *Regio* aliisque, *quæ non abest a Lilybæo*: qui tamen sensus est nullus. Alii itaque *Codices*, omissa particula negativa, exhibent; *quæ*

abest (al. *quæ est*) a *Lilybæo*. Quod probat *Rhellicanus*: interpretaturque, *quæ* (insula) non conjuncta est cum promontorio *Lilybæo*. Verum, præterquam quod inepte admodum id esset ab *Hirtio* adjectum, *insulam cum promontorio non esse conjunctam*; neque illud (opinor) persuaserit *Vir doctissimus*, vocem *abesse*, eo significatu, satis Latine usurpari. Omnino itaque pulcherrimam et plane veram tandem existimo *Davisii* conjecturam; qui, ex *Mss.* iis, qui exhibent *quæ non abest a Lilybæo*; initio scriptum putat, *quæ II M. abest a Lilybæo*; hoc est, *quæ Duo Millia* (vel *duobus Millibus*) *abest a Lilybæo*. Certe easdem voces, *duo millia*, *II M.* et alibi eadem corruptione in vocem *non* mutatas, eruditissime ostendit. *Clark.* *Non* haud comparet in *Mss.* *Petav. Scal. Voss. Leid. pr. Edd. primis* (in quibus modo *quæ est*) item *Vascos. Stephan. Gryph. post. Str.* Sub vocula *non* tamen cum viris doctis, quos inter *Ciacconius*, omnino putem latere intervallum, quantum insula ista a *Lilybæo* distet. *IM.* vult *Heinsius*, iniqui credens *Ægusam*.

5 *Ibique commoratus]* *Ms. Norvic.* habet *ipse parum commoratus*; corrupte quidem, ita tamen, ut, nisi fallor, ex eo vox fugitiva *Hirtio* possit restitui. Emendo enim *ibique parum commoratus*. *Davis.* Ipse *parum commoratus*. Vocem *parum*, quæ in aliis defuerat, optime ex *Ms. Eliensi* restituit *Davisius*. Verum cum et reliquam et veram *Lectionem*, Ipse *parum commoratus*, exhiberet idem *codex*; cur hanc, tanquam corruptam, rejicere, et vulgatam illam *Ibique — commoratus*, retinere maluerit *Vir doctissimus*, equidem angurari nequeo. Nam et sensus admodum est manifestus, et *Antithesis* elegantissima. *Majorem partem navium antecedere* jussit, et *insulam petere Aponianam*; ipse, *Lilybæi parum commoratus*, &c. Vulgatum autem illud, *Ibique*,

aut ambiguum est saltem; aut potius in eam partem vergit, ut falso dicat, Cæsarem, in insula commoratum *Aponiana*; cum e contrario id velit Hirtius, nondum eum in insulam istam transisse, sed, præmissis *Aponianum* navibus, *IPSUM Lilybæi* paululum commoratum. *Clark.* Vulgatam scripturam vitiosam esse, satis docet varietas, quæ est in Mss. *Ibique comm.* exsulant a *Leid. pr. Ibique* deest *Scalig. et Voss. eoque* *Lovan. et Dorvill.* donec certior adfulgeat lectio, *Eliensis Cod.* scripturam optimam sane recepi.

7 *De omnibus rebus præcipit: et, de reliquo exercitu celeriter imponendo datis mandatis, ipse, &c.]* Ita interpungendum existimo. Alii omnes: *De omnibus rebus præcipit, et de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis ipse, &c.* Quod minus videtur venustum. *Clark.* *Vascos. et Steph.* cum *Clarkio* jungunt *de reliquo e. c. imponendo datis mandatis*, quam distinctionem præferrem, nisi verba *dati mandati* *Glossæ* suspecta mihi essent. Nam *mandati* abest a *Petav. Scalig. et Voss.*; immo *dati mandati* non comparent in *Cujac. aut Leid. pr.* Statim *naves* scribitur in *Petav. et Leid. pr.*: at vox ea deest *Voss. Cod.* ut et *Edd. Rom. Ven. ac Mediol.* Ut hoc loco *conscendere* simpliciter dicatur pro *navem conscendere*: ut non raro *Cicero* alique scriptores loquuntur. *Hirtius* tamen et *Cæsar* solent plerumque plene efferre. *Vide* tamen, quæ dixi de $\tau\eta$ *movere* pro *castra movere*, et $\tau\eta$ *solvere* pro *navemolvere*, aliisque, ut *sustinere, submittere, exponere, &c.* ab *B. G. 1. 40. iv. 23. vii. 86. et alibi.* Ita et hic potuisset uti *conscendere*. Nam et ipse *Hirtius movere* absolute sumit *c. 7.*

III. 1 *Ibi præsidium erat adversariorum, et a Clupeis]* Ex *Msto* *Norvic.* et *edit. Rom. Ven. Beroald.* lego *ubi præsidium erat adversariorum*, quod etiam *Joan. Goduino* ex *Codd. Galli-*

canis placuit. Est autem aliud vitium, quod, licet manifestum, libri retinent, nec *Interpretes* notarunt; in sequentibus enim verbis abundat particula copulans, quare rescribendum *ubi præsidium erat adversariorum, a Clupeis, vel a Clupea*, quemadmodum est in *edit. Rom. Ven. Beroald.* Ita etiam hoc oppidum paullo ante vocavit noster, et alii omnes præter *Cæsarem B. C. II. 23. Davis.* ‘*Ubi præsidium erat adversariorum, —; et a Clupea — Cn. Piso — apparuit; ibi paullisper Cæsar, &c.* Sic *Mss. Reg. Eliens. et Vossii, et edit. Vett.* *Vulgati* habent *Postquam Adrumetum accessit; ibi præsidium erat adversariorum —; et a Clupea — Cn. Piso — apparuit. Ibi paullisper Cæsar, &c.* *Vidit Davisius*, pro isto, *ibi præsidium*, rectius reponi, *ubi præsidium.* Verum et aliud vitium, quod, licet manifestum, libri tamen retinerint, nec *interpretes* notarint, deprehendisse se existimat: nempe copulam et supervacaneam esse: ideoque rescribit, *Postquam Adrumetum accessit, ubi præsidium erat adversariorum —; a Clupea — Cn. Piso apparuit. Ibi, &c.* Sed nihil opus est ista emendatione. Nam, mutata solummodo distinctione, retineri potest illud *et*, quod in omnibus *Codicibus* reperitur. Ideoque edidi: *Postquam Adrumetum accessit, ubi præsidium erat adversariorum —, et (postquam) a Clupea — Cn. Piso — apparuit; ibi, &c. Clark.* *Ubi* restitui, quod est in *Mss. omnibus* et *Edd. ante Plantin.*; at *Clupeis* mutare ausus non sum in *Clupea*, licet ita exstet etiam in *Dorvill., Leid. sec. Edd. Mediol. Ven. Vascos. Gryph. post. Steph.* aliisque omnibus ante *Ursin.* (qui *Clupeis* in suo codice esse primus monuit) et statim præcesserit *Clupeum.* Nam reliqui *Mss.* retinent *Clupeis*, atque alibi in plurali occurrunt, ut vidimus ad *B. Civ. II. 23. et* etiam servant cuncti *Codd.* quare

Clarkii distinctioneni admisi. Antea post *adparuit* maxima distinctionis nota ponebatur.

3 *Cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Maurorum c. in milibus*] Mihi nequaquam hæc sana videntur, licet taceant omnes Interpretes, et videantur intelligere, *Adrumeti* visum fuisse Pisonem (a *Clupea* scilicet *advenientem*) cum equitatu et Maurorum III milibus. Si hic loci sensus est, mire et perplexe satis disposuit verba Hirtius. Verum pro *Adrumeti*, in Mss. Leidd. Lovan. Voss. Dorvill. est *Adrumetum* seu *Adrumetum*. Pro *Cn. in Leid. sec. Considius*, in Voss. *C. cum*. Pro *Maurorum* Mss. omnes, nec non Edd. ante Scalig. *Mauris*. Quod cur mutatum sit nescio. Opinor scribendum esse *cui præerat C. Considius, et a Clupeis sec. or. marcum equitatu Adrumetino, Cn. Piso cum Mauris circiter III milibus adparuit. Cum equitatu* pertinet ad *Considium*: unde ejus nomen in Mstis additum; nisi legere velles *cum equit. Adrumetino Considius, Piso cum Mauris. Adrumetinus* rectum esse patet ex Inscriptionibus *Colonia Hadrumetina*, et notis ad cap. 97. *Adrumetinus*. Erat ergo ille equitatus, pars præsidii, cui *Adrumeti* præerat *Considius. Adrumetum* retinerem, si exempla darentur, ubi tale quid, quale a *Clupeis Adrumetum adparuit* pro *Adrumetum versus, Adrumetum petens* occurrat.

7 *Equitum cL*] Codices nonnulli *D. Clark*. In his Dorv. et Leid. sec. In Petav. et Voss. ac Leid. sec. male exaratur *equites*.

8 *Consedit*] *Lege consedit. Davis*. cur. sec. Hoc rursus præfert *Davisius*, ut tempora convenient. Vide *B. Alex. c. 77. considunt* mox sequitur: de quo verbo adi ad VIII. 32. Mss. tamen hic constanter edunt *consedit*. Quod nec mutari opus est. Contra in Scalig. Leid. sec. et Voss. exaratur *consident*, sed male. Ineptius etiam Mss. mei omnes dant *ante portum*, ex

præc. Sed bene *Ciacconius* e suo Codice legit *ante portam*. Nam *Cæsar* jam exposuerat ante oppidum milites. *Portam* quoque servarunt Edd. Rom. Mediol. Ven. aliæque.

14 *Certum locum g. præfectisque quem peterent*] Mss. nostri ad unum omnes, item Edd. prim. *circum loca g. p. quid peterent*. Mss. Ursin. et Latini *circum loca g. præfectis quid pet.* ut fere c. 9. 'proficiscitur circum villas frumentatum.' Edd. Vascos. Gryph. post. Str. *Certum locum g. p. quid peterent. Gryphii prima certum locum g. p. quid peterent. An fuit circum loca ea gubernatoribus propectis, quid p.?* *Profectus* enim in *profectus* abiit quoque supra *B. G. v. 8.* ubi vide. Vulgata lectio sine dubio interpolationis quid passa est: immo videor jam veram reperisse lectionem *certa loca gubernatoribus, præfectisque, quæ pet. circum* ortum est ex præc. *circum oppidum*, et *quæ* cum excidisset, ut patet ex Mss. Ursini, alii hoc, alii illud intruserunt.

15 *Mos ipsius consuetudoque*] Mss. Reg. Eliens. et Vossii, et editt. Vett. *more ipsius, consuetudo*. Quæ forte vera possit esse Lectio. *Clark. Accedunt Scalig. Pet. Lovan. Dorvill. Leid. sec. Edd. Mediol. Ven. Gryph. aliæ. In Leid. pr. mos ipsius consuetudo*. Sed Vascos. Aldus, Stephanus, et reliqui vulgatum jam exhibent. An fuit *mos et ipsius consuetudo?* vel *more ipsius consuetudo?* pro *de more*: nam et alii imperatores facere id soliti sunt. Adi ad *Front. c. 1.*

21 *Fortuito*] Nequaquam damno hanc lectionem, plerisque Mss. confirmatam. Nescio tamen, cur *Scaliger* hic retinuerit *fortuito*: quum *B. G. vii. 20. fortuito* ediderit. *R. Steph.* hic quoque *fortuito*, uti et Mss. *Scalig. Ursin. Latini Latinii, et alii. At Leid. pr. fortuito casu*. Quod unice verum puto, i. e. *forte fortuna*. Ita plane *Apul. l. ix. in f. casu fortuito collincatis oculis. Met. iii. p. 46. Ed. Pric. eventus fortuito. Casu et fortuito*

Cicero alibi quoque jungit. Supra in B. Alex. c. 46. 'fortuitæ dimicationis fortuna.'

iv. 5 *Simul atque capt. perv.*] In Mss. Leidensibus, Scalig. Voss. Lovan. Dorv. Edd. Vascos. Stephan. Gryphii legitur *simulatque captivus cum perv.* Quasi *simulatque cum* idem esset ac *simul* vel *simulac.* Quod vix puto. Potius credam excidisse *litteris.* V. c. 8. Sed tutius est, vulgato acquiescere, quod confirmatur a Petav. et Edd. primis.

8 *Venio a Cæsare*] Primam vocem, utpote quam delendam censebat, uncis inclusit Jos. Scaliger: sed multo melior est Petri Ciacconii animadversio, qui ex responso Considii notavit deesse vocem *Imperatore*, quare reposuit *venio a Cæsare Imperatore*, eamque conjecturam, suam fecerunt Just. Lipsius Elect. II. 22. et Joan. Goduinus. Mss. II. Thuanæi, representant *inmo a Cæsare*, Norvic. *ymo a Cæsare*: unde facili emendatione rescribo *Imp. a Cæsare*; Imperatorem enim ut plurimum compendiarie scribebant veteres, quod ex Mss. et Inscriptionibus abunde liquet. Davis. Certissima est emendatio *Imperatore a Cæsare*; quam jam protulit etiam Barth. Advers. XVI. 5. et in textum ante me recepit Clarkius. Nam pro *venio* etiam in Petav. Lovan. Scalig. Leid. pr. Voss. exaratur *Immo* vel *Ymo*. Celsus tamen simpliciter habet *a Cæsare*: et defendit Cellarius, fingens suspicatum fuisse Considium, litterarum argumentum esse Urbis traditionem.

11 *Sicut erant signatæ*] Ultimam vocem Barthius, ut Glossam delet; sufficere credens *sicut erant*. Sed male. Hæc enim cum utantur formula veteres, præmittunt tamen vel subjungunt, quo modo quid fuerit. Id hic non diceretur, si *signatæ* tollas. Vide ad Front. IV. 1. 28. 'Ut erat fœdato habitu.' Infra c. 17. 77. 78. 'Sicut erat instructus.' Sueton. in

Claud. c. 34. 'sicut erat togatus.' Apulei. VII. 138. 'ut erat vinculis onusta.' Valer. Max. VI. 5. 6. 'Scripnum ejus, ut erat signatum, ad eum remisit.' Nepos Pelop. c. III. 2. 'Epistolam, sicut erat signata, sub pulvinum subjiciens.'

v. 6 *Difficilisque ad obpugn. erat accessus*] Primo in Mss. omnibus a me visis exaratur *et difficilis*. Quare ita reposui. In Voss. est *et difficiles erant*. *Adscensus* dein pro *accessus* exhibent Lov. Voss. Dorv. Leid. sec. et Edd. primæ ac Vasc. Marg. Quod non displicet, præsertim si in edito loco situm fuerit Adrumetum. Ad notata ad Front. III. 15. 5. 'Thraces in arduo monte obsessi, in quem hostibus accessus non erat.' Ubivis fere hæc mutantur. Sic et in Lucano II. 609. 'Brundisii tutas Magnus conscendit in arces:' ubi Grotius ediderat *concedit*. Apulei. I. IV. p. 42. 'Plateas proximam conscendimus civitatem.' Male Colv. *concedimus*, vel *contendimus*: Græce ἀναβαλνεν.

vi. 10 *Urguerentque in oppidum*] Hæc lectio confirmatur a Cod. Pet. Quare eam non temere sollicito. Sed Scalig. Leid. pr. et Reg. Gall. cum Ed. Steph. dant e Glossa *fugarentque*. Quod perverse probat Goduinus, *Fugarentur Cujac. fugerentque* Ms. Victor. et Thuan. Edd. Rom. Med. Ven. At Lovan. Voss. Dorv. Leid. sec., Edd. Florent. Vascos. Gryph. post. *Refugerentque*, et Reg. Gall. *refugarentque*. Non displiceret *rejicerentque*: nihil enim est frequentius permutatione litterarum *c* et *g*: unde facilis mutatio etiam ex *rejicerentque* in *urguerentque*. B. G. II. 5. 'Occisis ad hominum milibus IV, reliqui in oppidum rejecti sunt.'

vii. 1 *Inde movit*] In Edd. Vett. quibusdam junguntur *Kal. Jan. inde movit*. Sed male. Nam *seq. die* demum a Ruspina profectus est, ut patet ex c. 9. Item c. 2. 5. Forsau tale quid excidit.

Movit] Interdum fit, ut hanc vocem absolute ponant boni auctores, pro eo quod est, *castra movit*. Silius Italicus VII. 121. ‘Irritus incæpti movet inde, atque Appula tardo Arva Libys passu legit.’ Sic et ‘audito Darium movisse ab Ecbatanis’ dixit Curtius v. 13. 1. *Davis*. Vide B. G. I. 4. ‘Castra moturum.’

11 *Equitatumque in navibus omnem contineri,—aquamque in naves jubet comportari*] Sic Ms. Reg. Quæ est constructio sui similis et una. Al. *continere: aquam comportari*. Quæ est variatio minus elegans. *Clark*. Illud *contineri et aquamque*, quod jam exhibent Vascos. Gryph. post. et Strada, est ab recentiore interpolatore. In meis omnibus est *continere*, ut debet: non enim hoc verbum dependet a τῶ *jubet*, sed ab intellectu *cæpit*: sive pro *continebat*, eodem modo ac *digredi et petere*: ideo etiam *aquamque* non placet, licet quoque invenirim in Dorv. et Leid. sec. novitiis Codicibus, uti et Ed. R. Stephani. Vide omnino ad c. 25.

16 *Et subito existunt*] Editt. Rom. Venet. Beroald. *et subito exeunt*; mendose: veram autem lectionem servat, ut opinor, Ms. Norvic.: is enim habet *et subito exiliunt*, vocabulo quidem ad celeritatem indicandam maxime apposito. Manilius I. I. p. 6. ‘Emersere fretis montes orbisque per undas. *Exiliit*, vasto clausus tamen undique ponto.’ Ovidius Art. Amat. I. 115. ‘Protinus *exiliunt*, animum clamore fatentes.’ Minutius Felix Oct. p. 23. ed. Oxon. *Vel exiliunt statim*. Si quis tamen vulgatæ lectioni patrocinatur, favebit Curtius VII. 10. 14. *Davis*. *Exiliunt*. Sic Ms. Eliensis; probatque *Davisius*. Mss. plerique et Editt. Vett. *exeunt*. Scaliger et Recentiores, *existunt*. Quæ et ipsa lectio non mala. Sic enim infra, c. 69. *atque ex collibus primis existunt*. *Clark*. Male *Davisius* et *Clarkius* *exiliunt* præferunt τῶ *exis-*

tunt, quod bene *Ursinus* e suo Codice protulit, et recepit *Scaliger*, quodque confirmatur optimis Codicibus Cuj. Petav. Leid. pr. et Voss. et pluribus exemplis probaverunt *Gland*. c. 69. *Cel. Burmannus* ad *Ovid*. ac *Wasse* ad *Sall. B. Jug.* c. 53. p. 370. In aliis Codicibus et *Edd. Vett.* est *exeunt*. Plura vide ad VII. 35. ‘Quum uterque utriusque exisset in conspectu:’ ubi legebam quoque *existisset*. Immo ipse *Davisius* sententiam mutavit ad *Cicer.* de *Divin.* I. 28. ‘te subito lætum existisse.’

VIII. 6 *Interim cum x navibus longis—jubet proficisci*] In prima voce latet, ut opinor, hominis nomen, quem proficisci jussit *Cæsar*. Forsan legendum *Vatinium cum x navibus longis—jubet proficisci*: de ejus rebus gestis vide *B. Alex.* c. 44. seqq. *Davis*. cur. sec. *Interim cum x navibus*. Siquis hæc attentius perpenderit, suspicabitur (opinor) aut excidisse hoc in loco, aut forte in ipsa voce *Interim* corruptum latere proprium hominis alicujus nomen; quod præcedenti *Rabiria Postumo*, et sequenti *Sallustio Crispo*, respondeat. *Clark*.

12 *Hæc ita imperabat, itaque unicuique præcipiebat*] *Edd.* primæ, item *Vasc. Steph.* et aliæ habent *H. i. imp. unicuique præcipiebatque*; quomodo restat etiam in *Leid. sec.* Itaque etiam abest a *Voss.* In *Dorv.* est *unicuique, ita præcipiebatque*. Optime *Leid. pr.* et *Lov.* *Hæc ita imperabat, ita unicuique* (vel *unic. ita*) *præcipiebat*. Quod nemo non videt esse elegantius: quare id *Hirtio* reddidi.

Ut, fieri posset, nec ne, locum nullum excusatio haberet] *Dura* sane conditio. Ms. *Norvic.* *ut fieri posset, nec locum excusatio ullum haberet*. Editt. Rom. Ven. Beroald. *ut, si fieri posset, nec locum ullum excusatio haberet*, quomodo legendum arbitror. *Davis*. *Ut, si fieri posset, nec locum ullum*, &c. Hæc ex *Editt. Vett.* ita restituenda vidit *Davisius*. Atque ita plane scriptum est

in Ms. Regio. Quin et in Ms. Eliensi apparent satis manifesta veræ Lectionis vestigia; *Ut fieri posset*, neve locum ullum, &c. Nimirum vocula, si, in primam syllabam sequentis, *fieri*, absorpta. Scaliger et Recentiores ediderunt, invenuste admodum: *Ut, fieri posset* necne, locum nullum, &c. Clark. Lectionem a Davio et Clarkio probatam exhibet etiam Cod. Leid. sec. imo etiam Lovan. et Dorvill. nec non Edd. cunctæ ante Scaligeri Ed. qui hodiernam lectionem, præeunte Ursiuo, ex ipsius Codice recepit. Quam et ego, confirmatam egregiis quibusvis Codicibus Cujac. Scalig. Petav. Leid. pr. et Voss. in quibus tamen est *uti pro ut*, et *excus. nullum*. In Dorv. et Lovan. *excus. ull.* quæ reposui. Fateor duram esse conditionem, *fieri posset nec ne*. Verum si legas *si fieri posset*, quid tum singulare hic in Cæsare notavit Hirtius? An apud ullum imperatorem excusatio legati vel minoris ducis, aut tergiversatio ejus caussando moram locum habet, si res fieri potest? Nequaquam. Præterea, quis litem inter Cæsarem et præfectos diremisset, num res fieri potuisset, nec ne? Cæsar enim sine dubio contendisset, rem fieri potuisse. Dicit ergo Hirtius: Eum tam vehementer hæc præcepisse, ut sibi obedire sine excusatione vel mora voluerit; dum minores duces non decet examinare, an res fieri posset, nec ne. Quæ de hisce Cæsaris fuerit sententia, videmus B. Gall. I. 40. Ubi tribunos et centuriones incusat: 'Quod aut quam in partem aut quo consilio ducerentur, sibi quærendum aut cogitandum putarent.' Similis huic locus est infra c. 26. 'Ut sine mora aut ulla excusatione hiemis ventorumque exercitus sibi quam celerrime transportaretur.' Ceterum *fieri posset nec ne* esse dictum pro *an fieri p. nec ne*, monitu opus esse non credo. Alioquin vide ad VII. 5.

16 *Miserari*,—*tanta homines esse dementia*] Ita omnino interpungendum;

quomodo edidit Jo. Goduinus. Scaliger (errore fortasse typographico) interpunxit; *miserari*.—*tanta homines esse dementia*. Unde Recentiorum plerique ediderunt; *miserari*.—*Tanta homines esse dementia*. Quod est hiliucum valde. Ms. Reg. et Edit. Rom. *miserari*:—*Tanta hominum erat dementia*, Ms. Eliens. *miserari*,—*tanta hominum esse dementia*. Clark. Bene Clarkius et alii jungunt *miserari*, *tanta homines esse dementia*. Errore typographico aliam interpunctionem esse ortam facile credo, quia in aliquot Elz. editionibus editur, ut jam correximus. Infinitivus ille quidem per admirationem sæpe obvius est, ut in Justino docuit Grævius, alique alibi. Sed hic *miserari* non haberet, quo referri posset. *Hominum erat etiam Leid. sec. et Edd. Med. Ven. Vascos. Gryph. Steph. et aliis ante Ursinum. Malint* vero pro *mallent* rescripsi fide meorum Codicum, tantum non omnium.

17 *In Provincia Africa*] Lovan. habet et *Provincia Africa*; Cujac. autem *ex provincia Africa*. Lege et distingue, *miserari* (*regium enim equitatum ex provincia Africa Scipio alebat*) *tanta homines, &c.* Eandem interpunctionem Goduinus et Clarkius merito sequuntur. Lege etiam a. d. III Non. Jan. Davis. cur. sec. *Scipio et prov. Africa* Voss. Lovan. et Ursiu. Codd. Sed Cujac. Petav. Scalig. Leid. pr. et Dorv. *Scipio ex prov. Africa*; verissime. Quod ideo exhibui. In aliis etiam et Edd. nonnullis *Scipio in prov. Afr.*

IX. 1 *Leptique*] In Petav. Scalig. Lovan. Leid. pr. Voss. et Dorv. *Leptim* vel *Leptimque*. Male. An *Leptinisque*? Sed et cap. seq. in iisdem Mss. pro *Lepti* vitiose est *Leptim*.

7 *Hoc eum iccirco existimo fecisse*] Ms. Norvic. *hoc eum iccirco existimo recepisse*; unde repono *huc eum iccirco existimo recepisse*, intellecto pronomine reciproco, ut fit lib. de B. Alex. c. 27. Davis. Lege *recepisse se*.

Cum Norv. faciunt Petav. Voss. et Lovan. Reliqua ad finem notæ dele. *Idem*, cur. sec. *Recepisse* etiam Scalig. et Leid. pr. unde malim *repetisse hoc*, sc. oppidum: non sperno tamen omnino Davisii conjecturam *huc recepisse*, subintollego *se*, ut sæpius in Mss. occurrit, vel *recepisse se*. Lipsius *ca re fecisse*, ejecto cum Lov. Cod. *idcirco*. Pro *ne* vero in Lovan. est *ut*: nec aliter in Scalig. Leid. pr. et sec. qui insuper addunt *ne ante vacua*. Omnino bene.

9 *Ad classem receptacula*] Probe legitur in Msto Norv. et edit. Rom. Venet. Beroald. *ad classis receptacula*, quod idem valet ac ad classem recipiendam, seu, quo se reciperet classis. Davis. Perinde est. Clark. *Ad classis receptacula* est in Edd. omnibus ante Scalig. qui primus edidit *ad classim recept.* unde recentiores *ad classem fecerunt*. In Lovan. Dorv. et Leid. sec. *ac classis rec.* Sed Scalig. Leid. pr. et Voss. *ad classim*. Quod idcirco mutare nolui, licet in Pet. quoque videatur esse *ad classis*. Quod e Cod. Victorino probat quoque Goduinus. Malim tamen *ad classium recept.* Ceterum *que* abest a Lov. et Leid. sec. *præsidiæque* Edd. Rom. Med. Ven. et Gryph. *Sed præsiidii firm.* *ad classis recept.* Glandorpius volebat.

x. 8 *Requiritibus*] Leid. sec. *inquirentibus*. Ill. Heinsius coniecit *exquirentibus*, adscripto Taciti loco Ann. vi. 8. 'Abditos principis sensus et si quid occultius parat exquirere.' Verum nulla est mutatione opus. Confer notas ad vii. 63. 'Cæsaris indulgentiam in se requirunt.'

9 *Magno metu ac tristitia sollicitabantur*] Deesse vocem animadvertit Joan. Glandorpius, cui supplendum placuit *proinde magno metu, &c.* Ipsam Hirtii manum exhibet Ms. Norv. e quo reponendum est *qui magno metu ac tristitia sollicitabantur*. Davis. *Qui, &c.* sic ex Ms. Eliensi optime restituit Davisius. Alii omnes omissa voce

qui, ediderunt conscendit, omnibus in exercitu insciis.—*Magno metu, &c.* Quod valde hiuleum est. Nisi forte placeat Joannis Goduini et Cellarii interpunctio *conscendit. Omnibus in exercitu insciis, magno metu, &c.* Sed præstat Lectio Davisiana. Clark. Post *conscendit* plenam distinctionem posui cum Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. aliisque. *Qui a librario adjectum videtur, qui non capiebat Hirtii stylum. Omnibus insciis, sollicitabantur; dictum videtur, ac omnes, cum inscii essent, sollicitabantur.* Sic B. Alex. c. 15. 'His pulsati ad portum applicaverunt?' ubi Mss. et Edd. nonnulli *Ii pulsati*. Vide ibi notas meas, et dubito adhuc, an malim explicare *Ii cum pulsati essent applicaverunt*. Ita solent Cæsar et Hirtius Ablativum ponere absolutum, omisso verbi, quod subjungitur, casu proprio; ut pluribus docuimus ad vii. 4. 'Convocatis clientibus facile incendit.' Nec non alii. Sueton. in Tib. c. 31. 'Iterum censente, & obtinere non potuit.' Apul. Met. l. iii. p. 51. 'me loquente, &c. producit' sc. *me*. Adi viros doctos ad Just. ii. 3. viii. 5. xi. 7. 'Iterato quærentibus, &c. jubentur.' Apul. l. x. p. 218. Ed. Pric. 'seniore adorante placuit, et itur:' nisi malis *placuit, iretur*. Petron. c. 113. 'Erubescente Tryphæna vultum, &c. posuit:' ubi vide Cl. Burn.

Tristitia] Voss. Cod. et Edd. Med. ac Ven. *tristi*. Leid. sec. *testimonia*. At Scalig. Leid. pr. Lovan. et Dorvill. *tristimonia*. De ejus lectionis veritate non dubito; ut ab *acris* est *acrimonia*, sic a *tristis*, *tristimonia*. Nævius *Tristimoniam deturbat ex animo*, ut citat Scheffer. ad Petron. Satyr. c. 63. 'Et nos tum plures in tristimonio essemus:' ubi idem legit *tristimonia*.

11 *Copias, et ins. nat.*] Reponendum nisi fallor, *contra magnas copias insidiosa nationis*, deleta copula. Davis. cur. sec. *Et notat et quidem, præser-*

tin, et eas quidem Belgice en dat wel. c. 16. 'jubet aciem porrigi et alterius conversis cohortibus,' ubi delet *et* Clarkius. Plin. l. v. p. 8. 'Alia, et justa moræ ratio:' ubi vide Cort. et Sciopp. in Symb. Crit. p. 28. Apul. Met. l. i. Ep. 17. Ed. Pric. 'Te generosa stirpe proditum, et recte con-jicerem.' Male Pricæus delet τὸ *et*. l. vii. p. 132. 'in bestiam, et extremæ sortis quadrupedem.' Edd. pleræque sine *et*. Statim rursus edi-di *animum advertabant*, auctore Leid. primo. V. ad B. G. l. 21.

15 *Vultu, vigore*] Lipsius margini adlevit *vultus vigore*. Idque inveni in Leid. pr. ut apud Silium Ital. viii. 612. 'non ille vigoris Ingratas laudes, nec nubem frontis amabat.' Quod bene defendit Cel. Burm. ad Vellei. ii. 98. Verum malim hoc loco distinguere, et *vigorem* ad animum referre. Egregie huc convenit Cæsar's character apud Vellei. ii. 41. 'forma omnium civium excellentissimus, vigore animi acerrimus, animo super humanam et naturam et fidem erectus.' Sic ibidem Clar. Burm. ut hic *animum erectum præ se gerbat*: vulgo *erectus*. Consule Cl. Drakenb. ad Liv. vii. 4. 'naturalis vigoris.'

17 *Proclivia*] Lovan. Dorvill. et Leid. sec. *procliva*. Non male. Lucret. vi. 728. *proclivus impetus*; uti ibi viri docti e Mss. legunt pro *proclivis*. Apud Terent. And. iv. 2. 18. *In proclivo quod est* in Mss. G. Fabricii, quem vide, uti et Colv. ad Apul. p. 9. Plura diximus ad Front. Strat. ii. 2. 2. 'Adjuvante proclivo.'

x. 14 *Ne illi—deficerent*] Editt. Rom. Ven. Beroald. pronomen omit-tunt; Mss. autem Norv. et Urs. ha-bent, *uti nihil—deficerent*, hoc est, ut non deficerent. Vide Terentium And. Act. i. Sc. 2. 31. et ibi Donatum. Eam sane scripturam, ut elegantio-rem, præfero. Davis. Ne illi—*defice- rent*. Præfert Davisius, quod in qui-

busdam Codicibus est, uti nihil—*deficerent*. Sed perperam. Habet enim hoc in loco vox *illi* elegantissi-mam Emphasisin. Est utique Anti-thesis, qua duplex Cæsaris consilium explicatur. Exivit *cum classe*, ne *naves suæ onerariæ* in hostium classem in-ciderent: exivit *clam suis militibus*, qui erant in præsidiis relictis; ne *illi* propter paucitatem suam metu interea deficerent. Clark. Non sentio istam Emphasisin, quam fingit Clark. in voce *illi*, quam primus invexit Scaliger. Abest ab Edd. prioribus et Mss. omnibus. Pro *ne illi* Scal. et Leid. pr. dant *nihil*. Sed Cuj. Pet. et Voss. quoque *uti nihil* sine dubio vere; nisi malis *uti ne illi*.

xii. 2 *Antecessores*] Nihil sane opus est, cum Ciacconio reponi *antecursores* e Cæs. B. C. l. 36. cui adde B. G. v. 47. B. Civ. iii. 35. Nam 'ante-cessores agminis' occurrunt apud Sueton. c. 17. in V. Vitell. Et *ante-cedere agmen* ad explorandum vel viam monstrandam passim dicitur. Ut in Cæs. B. G. vii. 12. B. Civ. ii. 24. et alibi. Adde Turneb. Advers. xxiv. 16. et Viros doctos ad Vell. i. 4. 'col-umbæ antecedentes volatu.'

7 *Parvus e castris exierat numerus, arcessi*] Ita edidit Scaliger præeunte Ursino, et monente in suo Codice non comparere vocem *secum*, quam vulgo addebant. Ea vox non videtur quo-que in Edd. primis, sed et in nullo Msto. Verum puto plura abundare, nam si sagittarii illi e castris exierant, unde eos arcessivit? an ergo eos non secum habuit? nec enim credo, ali-quem opinaturum esse, eos fuisse illos antecessores: hi enim jam redierant. Ergo non opus quoque, ut eos arcesseret. Scilicet Codices Scalig. Leid. pr. et Lovan. exhibent egregie *sagittarios, quorum parvus nu-merus, ex castris arcessi*. Ut de equi-tibus, ita de sagittariis dicit parvam eorum fuisse copiam: *ex pro e* ha-bent etiam Leid. sec. et Dorv. et

hoc ordine legunt *parvus numerus, ex castris exierat*; certo indicio *rd exierat* abundare. Præterea *accessiri* scribitur in Leid. pr. Voss. Dorv. et Leid. sec. Adi notata ad B. G. I. 31.

8 *Se leniter consequi*] Hirtium scripsisse reor, atque ordinatim signa et leniter consequi. Davis. cur. sec.

12 *Et sagittariis*:] Nullum quidem est in Mss. lacunæ indicium, deesse tamen videtur sagittariorum numerus, quam ob causam, ut puto, puncta hic in sua editione posuit Jos. Scaliger. Davis. Ms. quidem Lovan. exhibet, xxx *Cohortium, ccccotorum sagittariorum*, nulla facta *equitum* mentione. Hoc tamen fieri debuit, ut ex narrationis filo liquet. *Idem*, cur. sec. Mss. Leid. pr. Voss. *coh. equitibus sagittariis et host.* Lovan. *coh. cccc sagittariorum et h.* Dorv. *coh. et cccc sagittariorum et h.* Leid. quoque secundus et Edd. omnes ante Scaligeranæ addunt *et ante hostes*. Ms. Scaligeri *ei h.* Quare non dubium mihi est, quin legi debeat *coh. cum equitibus* cō, *Sagittariis et. Hostes*. Numerum certe pro *et* audacter substitui.

XIII. 1 *Duo Pacidiū*] Leid. sec. et Edd. Rom. Ven. Med. *Duopacidius* mirifice. Glandorpius *Pacidiū* videtur legere: cum nusquam alibi *Pacidiōrum* fiat mentio. *Pacidei* Petav. Sed *Pacidei* Cnjac. Leid. pr. Vossian. Lov. et Dorv. Quæ scriptura verior videtur.

XIV. 1 *Se moveret*] Sic primus, quantum scio, Scaliger edidit. In Mss. et Edd. prioribus est *se removeret*. In Dorvill. *ne C. se removeret, cum s.* Quasi ideo cæperunt subito hostes se extendere, ne pedem referret Cæsar. Perperam. Lipsius adscripsit *sese moveret*. An *se re natum* est ex *certamen*? *Movere certamen* est primus pugnam *laccesserc*: de quibus egi ad B. Gall. I. 23. vel *rem moveret*? *Res* pro prælio millies occurrit.

9 *Pedites Numidæ*] Vox *pedites*

deest in Mss. Reg. et Vossii, et Edit. Rom. Ut forte additamentum esse possit Librarium, propter id, quod sequitur, *cum equitibus*. Clark. Vocem *pedites* e Ms. Ursini et suo addidit primus Scaliger. Confirmant Lov. Leid. pr. et Dorv. Respicit locum c. 13. 'Inter equites levis armaturæ Numidas et sagittarios *pedites* interposuerant.' Adeo ut videretur esse ex interpolatione interpretationis gratia vox *pedites* addita: nisi et c. 48. hujus belli dixisset 'pedites levis armaturæ?' ubi vide.

10 *Inter legionarios milites*] Vulgg. *pedites*, sed alteram lectionem ex Ms. Norv. recepi, quæ sane elegantior est. Sic *legionariorum militum* meminit Hirtius cum alibi, tum de B. Alex. c. 21. Davis. Adi etiam B. G. VI. 34. 'Legionarius miles.' Adprobat etiam Clarkius. Omnes tamen Mss. mei hic loci *pedites*. Utrumque forsitan e Glossa. Malim etiam in quam *inter*, si per Codd. licet: quamquam et vulgatum defendi posse clarum est.

xv. 8 *Equites*] In Petav. Lovan. et Norv. præmittitur *qui*. Lege *atqui equites*. Davis. cur. sec. *Qui* etiam additur in Scalig. Leid. pr. Voss. et Dorv. *et equites* Leid. sec. Præterea *non conatur* exaratur in Scal. Leid. pr. Lov. Dorv. Ut altius vulnus inhærere videatur.

13 *Intra cancellos omnes conjecti pugnare cogerentur*] Quia *cancelli* proprie sunt septa e ferro lignove quincunciale in modum facta ad arcendam repellendamque turbam, Joan. Glandorpius reponit *velut intra cancellos*. Sed crebro ea vox ad arcum quodvis spatium denotandum adhibetur. Cicero pro P. Quinctio p. 573. postquam enumerasset, quibus de rebus erat dicturus, addit: 'Me facile vestra existimatione revocabitis, si extra hos *cancellos* egredi conabor, quos mihi ipse circumdedi.' Sic 'inter Orci *cancellos*' (unde diminutivum *cancelli*) 'jam ipsos adhaerere' dixit

Apuleius Met. l. vi. p. 115. ed. Præan. *Davis.*

xvi. 9 *Ut cognosci ab eo posset*] Editt. Rom. Ven. Beroald. habet *ut agnoscere ab ea posset*: proprie quidem; hæc tamen voces non raro confunduntur. Terentius Eun. Act. v. Sc. 2. S. 'Ita miserrimus fui fugitando, ne quis me cognosceret.' Ubi Donatus, 'nota,' inquit, 'improprie dictum pro agnosceret.' Vide et Nonium Marcellum in *cognoscere* p. 304. ed. Plantin. Ac, si Servio fides, 'sane inter *agnosco* et *cognosco* superflue quidam volunt facere discretionem, ut *cognoscamus* novos, *agnoscamus* antiquos: sed hæc a Poëtis metri necessitate variantur;' quæ verba sunt doctissimi Grammatici in Virgilio Æn. viii. 155. *Idem.*

xvii. 2 *Alternis*] Sic Ms. Reg. Quæ verior videtur lectio, quam quod habent Editi, *et alternis*. *Clark.* Et abest a solo Leid. sec. Sed vide ad c. 10. 'Contra magnas copias, et insidiosæ nationis.' Non agnoscunt tamen Edd. Vascos. Gryph. post. Steph.

5 *Equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis coniectis*] Editt. Rom. Venet. Beroald. perperam repræsentant *equitesque intrinsecus adortus cum peditatu telis coniectis*. Sed et nuperius excusi ab interpunctione laborant: distinguendum enim est *equitibus intrinsecus adortus cum peditatu, telis coniectis*, ut res ipsa clamat. *Davis.* *Adortus* cum *peditatu*. Ita interpungendum recte, vidit *Davisius*. Al. *adortus, cum ped.* quod sententiam turbat. *Clark.* *Equitesque* etiam Voss. Leid. sec. Ed. Med. et Vasc. Margo. *Eq. adortis* Lovan. et Dorv. *Adortus* est unam partem hostium equitibus peditibusque simul, ut c sequq. patet.

10 *Sicut erat instructus*] Codices nonnulli *institutum*, &c. Sed præstat vulgata lectio. Sic enim jam infra c. 18. 'ita, ut erant instructi, leni-

ter se ad suas recipiant munitiones. *Clark.* *Instructus* Cæsar ergo dicitur, pro aciem instructam habens, ut bene defendit *Clarkius*: *sicut instructum* Voss. *institutum* est in recentioribus Dorv. et Leid. sec. atque Edd. primis. In Dorv. quoque et Edd. Vascos. Steph. et pluribus deest *sic*. In aliis, et vulgo, *sic, ut erat*. Minus bene. Vide ad c. 4. 'sicut erant signata.'

xviii. 1 *Equitibus Numidis & c electis*] Numerum haud paullo minorem exhibent Ms. Norv. et editt. Rom. Ven. Beroald. in iis enim legitur *equitibus Numidis ccc electis*; utrum vero rectius, dijudicatu non est difficile; cum hujusce libri c. 19. aiatur *Hirtius*; 'præterea *Petreiano* auxilio adhibito equitibus & c.' &c. licet ibi Ms. Norv. & dc. editt. autem Rom. Med. Venet. Beroald. solos dccc repræsentent. *Davis.* Hoc loco Mss. mei omnes habent ccc; nisi quod Scal. totum numerum omittat, et nonnulli ponant ante *equitibus*. An cum MDC eq. ? ut *M* elisum sit, ab præc. voce *cum*: certe c. 19. Mss. mei omnes MDC agnoscunt.

3 *At hostes*] Mss. Reg. Eliens. et Vossii melius exhibent, *atque hostes*, &c. *Clark.* Accedunt Pet. et Leid. sec. Ex *atque host.* fecerunt alii *at cohortes*; ut est in Leid. pr. Lovan. Aldi, Manut. Plant. et marg. Vascos. aliorumque. Deest *at* in Edd. primis. Rescripsi *atque*, quod sæpe in *at* abiit. Vide ad B. G. iv. 25.

12 *Perseverandunque cursum*] Continuandum; hæc enim vox, quam vulgo *neutrâ* censent, interdum est *activa*. *Justinus* xii. 6. 15. de *Alexandro M.* 'Ob hæc illi quadriduo perseverata inedia est.' *Symmachus* Epist. i. 90. 'Ut es nostri diligens, religiosam observantiam persevera;' ubi vir doctissimus *Fr. Juretus* plura hanc in rem exempla collegit. *Davis.* Hæc lectio, recepta primum *Scaligero*, originem suam debet *Msto Ur-*

sini, qui ita ex illo codice correxit. Ante legebatur *equites et jumenta, &c.* (uti etiam est in L. sec. et Edd. pp.) vel *jumentaque*, (ut habent Lov. Dorv.) ad *insequendum hostem, perseverantibusque, cursum tardioverem hab.* Et sane *tardioverem* etiam est in Leidensibus. Sed Vossianus et Dorvill. conspirant cum Ursiniano; forsitan etiam Petav. Lov. et Scalig. nam dubito de iis. Nihilominus placet hæc scriptura, nam *et* vel *que* apud *jumenta* etiam abest a Scalig. Leid. pr. Voss. et *perseverare* cum Accusandi casu ipse usus est Cicero pro P. Quinct. c. 21. '*Neque te ipsum id perseverare?*' ubi vide Grævium.

11 *Circumdatis imperat, ut uno, &c.*] Primo malim, si per Mstos liceret *circumitis*. Sensus enim Hirtii est, Cæsarem suos circumvectum esse, ut sequentia imperaret. Hoc autem est *circumire*, non *circumdare*: de participio *circumitis* adi ad B. Civ. III. 97. '*Acies Pompeiana circumita.*' Dein pro *imperat* ut in Leid. pr. est *cohortatus*, at in Lovan. Dorv. Leid. sec. *cohortatur, ut*. At Pet. *coh. equitibusque circumdatis, cohortatus imperat, ut*. Bene. Fraudi fuit libraris ablativi casus ante *cohortatus*. Sed ita alibi *legionibus expeditis, cohortatus*, et *consilio convocato cohortatus: electis hominibus cohortatus*. Vide omnino ad VII. 4. '*convocatis clientibus, facile incendit.*' Si quis *cohortatur*, deletis *imperat* ut, mallet, me non refragantem haberet. Facile enim ea ex *cohortatur* effingi potuere.

Actu contenderent] Lipsius quarit, an *nisu* vel *tractu* sit legendum. Mihi nec hæc nec illa ratio placet; ac minore quidem mutatione rescribi potest ut *uno* actu *contenderent*. Virgilius Æn. XII. 687. '*Fertur in abruptum magno mons improbus actu.*' Lucanus IX. 30. '*Quas ne per littora fusas Conlegeret rapido victoria Cæsaris actu.*' Vide sis et ejusdem libri vs. 472. et III. 469. Cum tamen Hir-

tius ita loqui non solet, malim *uno impetu*. Adi nos ad B. G. III. 19. *Davis*. cur. sec. *Unum ictum exponit Cellarius continuum jactum telorum*. Rectius interpretatus esset, *continuum ictum gladiatorum*, uti apud ipsum Hirt. B. Gall. VIII. 23. '*Primo ictu gladio caput percussit.*' Atque ita legendum esse in Justino bene vidit Bongars. I. 9. '*Fortuna tamen ictum regente?*' quod confirmant Mss. a Doctiss. A. Gronovio et duo mihi inspecti. '*Ictus Gladiatorum?*' B. Hisp. c. 16. '*Ictu pilorum?*' Cæs. B. G. I. 25. '*Ictu scorpionis?*' II. 9. VII. 25. Nil ergo temere mutandum, licet *ictus* et *actus* sæpissime confundantur. Aliter *mo ita* proxime accederet. In Plant. editione *jactu* exhibetur.

22 *Male accepti*] Recte, i. e. male mulcati, ut ita dicam; et in eadem re Nepos in Eum. c. 8. '*cumque male acceptum coëgit redire.*' Cicero ad Fam. Ep. XII. 14. '*In oppugnando male acceptus?*' et ita alibi. Immo ipse auctor c. 41. '*suis male acceptis.*' Monendum tamen in Leid. pr. esse *malo accepto*. Pro quo frequentius solet dici in his commentariis et passim *detrimto accepto*. Contra *malum dare*. Vide Richter. Obs. Crit. p. 65. et Cl. Burm. ad Phædr. F. 16.

XIX. 2 *Perfugæ plures ex o. h. genere, et præterea intercepti*] Deest verbum, quo referatur illud *perfugæ*. Quare non displicet Gudii conjectura *perfugere*, nisi aliud quid lateat: nam Petav. et Voss. habent '*et omni h. g. Lovan. et Dorv. et omnis generis h. Leid. ex o. gen. hominum.*' Vel forsitan *et delendum* modo ante *præterea*: ubi illa particula non compareret in Leid. primo: ut sensus sit, ex *adversariis perfugæ cujuscumque generis et ordinis, præterea equites peditesque hostium sunt intercepti*. Celsus habet, '*Ex iis, qui hoc prælio capti sunt, transfugisque quam plurimis.*' *Hostium* etiam deleri posset rectius certe, quam infra

hostium consilium, ubi exsulat ab Edd. primis: in Mss. plerisque *consil. hostium*.

5 *Tirones legionariique pauci*] An ergo *tirones*, non sunt *legionarii*? Latet ulcus. Voss. Cod. *legionariique, paucique*. Scal. Lov. Leidenses, Dorv. *legionarii, paucique*. Patem scribendum esse *Tirones legionarii, paucique sagittarii perturbati*. Vide omnino c. 12. Posset excidisse quoque *veterani*: sed malo credere prius.

6 *Curionis exemplo*] Historiam vide B. C. II. 40. et seqq. *Davis*.

7 *Et ita Labienum dixisse pro concione*] Editt. Rom. Ven. Beroald. habent et ita *Jubam dixisse pro concione*; sic et Ms. Norv. nisi quod in illo sit *Juba*. Omnes male: rex enim *Juba* nondum aderat. Hanc tamen lectionem in suo Codice invenit Jul. Celsus, ut patet ex p. 218. edit. Londin. Non sane descriptoribus, ut fecit J. G. Grævius, sed ipsi Celso hoc mendum imputarim. *Davis*. Mss. nonnulli et Editt. Vett. *Jubam*. Inepte. *Clark*. Mei etiam ad unum omnes *Jubam* scribunt.

9 *Cædendo*] Hoc est, ut Cæsareani, si eis forte contigerit victoria, tamen etiam cædendo fatigati, propter multitudinem hostium tandem superarentur. Quomodo recte explicavit Rhellicanus. *Clark*. Vide etiam Celsum.

10 *Quippe qui in illorum sibi confideret multitudine*] Hic mire turbant Ms. Ciacc. et editt. Rom. Ven. Ber. Steph. in iis enim est *quippe qui in nullo illorum sibi confideret*; ex qua lectione sensum idoneum extundere frustra conatus est Joan. Rhellicanus; Joan. autem Glandorpius, addita negatione, corrigit *in nullo non illorum sibi confideret*. Ms. Norv. *quippe quis non illorum multitudine sibi confideret*; unde vel retinenda vulgata, vel, ordine verborum mutato, scribendum *quippe qui in illorum multitudine sibi confideret*. *Davis*. Codices nonnulli Mss. et Editt. Vett. *Quippe qui in nullo illo-*

rum sibi confideret. Ex qua lectione, contra plane ac erat mens Authoris; sequitur enim mox, *Hac spe, atque ea audacia inflammatus Labienus*, sensum nescio quem obscurum atque perplexum extundere conatus est Rhellicanus. *Clark*. Confirmatur vulgaris lectio a Cod. Cuj. et proxime accedit Scalig. *Quippe quis in illorum s. e. multitudine*, cum Pet. Q. *quis non illorum multitudine sibi conf.* A ceteris abest vox *multitudine*. Cum Edd. a *Davisio* nominatis, item Vasc. Gryph. &c. conspirat Leid. sec. Q. *qui in nullo illorum sibi conf.* Ald. Man. Plant. Rapheleng. *Quippe non illorum sibi confideret*, sine sensu. Lov. et Dorv. Q. *qui non illorum sibi confideret*. At optimus Leid. primus Q. *quis in illorum fide sibi conf.* Lipsius et Heins. *qui in illorum numero*: sed *confidere sibi in numero vel multitudine*, pro *confidere illi*, Latinum esse, vehementer dubito. Certe Hirtius cum aliis solet *Confidere alicui vel aliquo* simpliciter dicere. Vid. B. C. III. 24. Lego nulla mutatione Mss. Q. *qui sine illorum fide sibi confid.* primum quod aud. Ita enim scripsisse Hirtium patet ex seqq. ubi rationem dat, cur *Labienus sibi confideret*, i. e. suis viribus, sua multitudine, quod e Glossa in textum inrepsisse videtur. Etiamsi Africana gentes non fideles erant, tamen sibi confidebat: sic *parum sibi confisus* alibi. 'Neque ii sibi conf.' B. Civ. III. 7. Excidisse autem vocem *fide* ob sequens *sibi* certum est.

16 *Pompeiano*] Addita voce rescribendum *Pompeiano* Labienus, quos secum, &c. Sic Norv. et Buslid. Sic etiam Beroaldus ac Gryphius ediderunt. *Davis*. cur. sec. *Labienus* addidi auctoritate Mss. Ursin. et meorum omnium, item Edd. Rom. Med. Vascos. Steph. &c. Ex Aldi editione primum exciderat. Quos male abest ab Edd. primis, quæ et dant *Pompeii*. Ceterum Glandorpius pro *Brundisio*

mallet *Dyrrachio* temere.

19 *Conscripserat; armaverat, &c.*] Editi *conscripserat, armaverat, &c.* Quæ interpunctio ambigua est, et sententiam turbat. *Clark.*

Equoque frenato uti condocuerat] Ne hæc quidem genuina auctoris videntur. Certe *equoque* exsulat a *Pet. Scal. Leid. pr. et Voss.* In omnibus autem est *uti frenato*: quem idcirco ordinem prætulit. Dein *condidicerat* habent *Cujac. Petav. Scalig. Leid. pr. et Vossian.* Vide, num scripserit *Hirtius condocerat*. Sic certe c. 27. *Elephantos 'hoc modo condocerare instituit'* ubi in Mss. aliquot *perperam conducere*, unde et *condocere* facere possis. c. 7. 'Ut lanista tiro-nes gladiatores condocerare.' Et ibi *condocet* vel *condocet facere* nonnulli.

21 *Ex cujusquemodi generis amplius XII millibus*] Ultimam vocem, ut inepte intrusam, deleri jubet *Just. Lipsius Elect. II. 22.*: nec enim, ut putat, aliud vult *Hirtius*, quam legiones non e solis civibus, sed e miscello genere hominum conscriptas fuisse duodecim. Virum illum doctissimum sequitur *Joan. Goduinus, II Mss. Regiorum et unius Victorini* auctoritate nixus. Sed ea conjectura recipi non potest, nisi solæcum statuamus *Hirtium*; hoc enim modo deest *casus ablativus*, quem præpositio *ex* necessario postulat. Minima mutatione, voce item transposita, legendum crediderim *cujusquemodi generis militibus amplius XII*, ut hæc sit velut ἀνακεφαλαίωσις copiarum, quas secum habuit *Labiennus*. Vel, si hæc emendatio non arrideat, lubens scriberem *dein duæ legiones conscriptæ ex cujusquemodi generis amplius XII millibus*. Nuncrum autem hominum, ex quibus legiones illæ conflabantur, addit *Hirtius*, quia tum temporis minore numero stabant; erant enim, ut videtur, quinque circiter millium, licet iis quaterna tantum millia adsignet *Sex-*

tus Rufus in *Breviar.* . 6. Edit, quidem *Steph.* exhibet *ex cujusquemodi generisque*; *Ms. autem Norvic. ex cujusquemodi genere*; sed infra c. 23. dixit noster *cum naviculis* cujusquemodi generis *amplius xxx*. Sic et iterum c. 36. quod receptam lectionem tuetur. *Davis.* Deinde *legiones, conscriptæ ex cujusquemodi generis amplius XII millibus*. Vitiosa plerisque visa est hæc lectio. Legi fortasse poterit vel ex *Davisii* conjectura, *Deinde duæ legiones, conscriptæ ex cujusquemodi generis amplius XII millibus*; vel, eodem iterum emendante, *Dein legiones, conscriptæ ex cujusquemodi generis militibus, amplius duodecim*. Vel denique, (quod *Lipsio* et *Cellario* placuit, quodque in tribus Mss. reperit *Joannes Goduinus*, quodque immerito solæcismi insimulavit *Davisius*); omissa voce *millibus*, scribi oportet, *Deinde legiones, conscriptæ ex cujusquemodi generis* (subintelligi *hominibus* vel *militibus*), *amplius duodecim*. Quæri quoque potest, an non etiam hoc modo legi queat; *Deinde legiones, conscriptæ ex cujusmodi generis* (subintellige *hominibus*) *amplius XII milia* (scil. *militum*): vel etiam, (quod est in *Vulgatis*), *amplius XII millibus*. Dispiciat Lector eruditus. *Clark.* *Milibus* cum *Lipsio* ejecit *Cellarius*. Bene; si pro *generis* legas *genere* e *Mss. Petav. et Norvic.* Mei Codices nihil variant, nisi quod *Lov. det et cujusque modique generis*. Et etiam est in *Dorvill.* Ut *Stephan.* ita jam ante *Vascos. Gryph. post. et alii* ediderunt. Vide *Cortium* ad *Sallust. B. Cat. c. 39.* 'Cujusque modi genus hominum.'

26 *Quater tanto*] Ita restitui ex duobus Mss. Mirum, Edit. *Vett. Scaligerumque* et Editores recentiores omnes edidisse, *quater tantis*. Quod prorsus Latinum non est. De numero enim, non de magnitudine hominum hic agitur. Nisi forte subintelligi velint, *copiis*: quæ est locutio

insolens. *Clark.* *Tanti pro tot non insolens est. Sed tanti equitum haud est Latinum.* Quare cum Clarkio rescripsi *tanto*, adjuvantibus Mss. Ursin. Petav. Cujac. Scalig. Leid. pr. et Voss. Sic *ter tanto, vicies tanto, &c.* similia, de quibus consule Cel. Burm. ad Phædr. Fab. 24.

27 *His copiis*] Codices nonnulli, *his copiis omnibus.* Et est constructio ἀνακόλουθος, sive Transitio ex uno constructionis Schemate in aliud. *Labienus, cum equitibus —; his copiis omnibus—est decertatum.* Sic infra c. 125. ‘*Rex Juba — non est visum,*’ &c. *Clark.* Vide ad B. Civ. III. 19.

28 *Diem III.*] Ciaccon. legit VI. Quia credit III *Kal. Jan.* Africani attigisse Cæsarem. Certe *Kal. Januarii* Ruspinam castra movit, postquam una die et nocte hæserat ad Adrumetum. Unde potius censeo *pridie Kal. Jan.* cum adtigisse terram: ut sit legendum *post diem v.*, si diem, quo venerit ad terram, simul includas. Eum si non numeres, rectum erit *post diem IV.* quo modo scripsisse puto Hirtium.

xx. 4 *Commeare*] Subaudi, *posset:* quod inclusum est in sequente, *possent.* Codices Reg. Eliens. et Vossii habent, *commeatus:* quæ et ipsa ferri possit lectio. *Clark.* *Commeatus* etiam legitur in Cujac. Pet. Leid. sec. Ursin. et Ciacc. ac Vase. Marg. Quod verius puto, vel *commeatus ire.* Modo constet *commeatus* capi posse de classe navium, etiam inanium. Vide ad B. G. v. 23.

6 *Comportare*] *Comportare cepit.* Coniunctum enim hoc non cum præcedenti *succurrere* et *commeare*, sed eum superiori *deducere.* *Clark.*

10 *Syriis*] Non damno hanc lectionem, si quidem a Mss. firmetur: nam Σύριοι dicti et Σύριοι ab Herodoto alisque. Apud Justinum quoque I. 2. ‘*Assyrii, qui postea Syri dicti sunt,*’ in nonnullis Codicibus *Syrii.* Et passim *Syrius* Adjective occurrit. Sed Leid. pr. habet *Syris.* Edd. primæ *Syrisque*, Leid. sec. Dotv. *Scirisque.*

Suis Voss. civis Lovan.

11 *Frequentabat suas copias*] Augebat, frequentes reddebat. Suetonius August. c. 46. ‘*Italiam duodetriginta coloniarum numero deductarum ab se frequentavit.*’ Apuleius Met. I. x. p. 226. ‘*Quæ mecum in coram publicam populi caveam frequentaret:*’ ad quem locum plura Joan. Pricæus not. p. 630. *Davis.*

(*Audiebat — nunciabantur*)] Omnino hæc verba, quod magnos ententiæ detrimento neglexerunt Editores, Parenthesi sunt includenda; ut pessima tollatur ambiguitas; referaturque id, quod sequitur, *Officinas ferrarias instruere*, non ad Scipionem scilicet, sed ad Cæsarem; connexumque sit, non cum præcedenti *conjungere*, quod est de Scipione dictum, sed cum superioribus *armare* et *evocare*, quæ sunt dicta de Cæsare. *Clark.*

16 *Sagittasque et tela, uti fierent, complura curare*] Mss. nonnulli et editt. vet. habent *sagittæque*, quam lectionem imperiti Librarii procuderunt, quod vulgata iis solæca perperam videbatur. Terentius Andriæ Prol. vs. 3. ‘*Populo ut placerent, quas fecisset fabulas.*’ Ubi Donatus ait, ‘*ad fecisset retulit fabulas, non ad placerent; et est figura Syllepsis.*’ Idem Adelph. act. v. sc. 4. 20. ‘*Illum ut vivat optant;*’ pro eo quod est, optant, ut ille vivat. Non igitur opus est, ut Joan. Goduinum, malum plerumque ducem, sequamur. *Davis.* *Sagittasque, — uti fierent, curare.* Mss. nonnulli et Editt. Vett. *sagittæque.* Quod a Librariis minus Latine scientibus mutatum, erudite adnotavit *Davisius.* Similis constructio infra, § 90. ‘*Cives autem Romanos, — ut prodirent, edicit.*’ *Clark.* *Sagittæ telæque* est in solo Leid. sec. *Sagittæque et tela* Ms. Victor. Edd. primæ, item Vasc. Steph. et aliæ, habent. Sed Mss. mei tantum non omnes, *sagittas, telæque, uti fierent, c. curare.* Optime. De hac constructione adi Murct. I. I. Ep. 33. Heum. Par. Crit. p. 52. Voss.

de Constr. c. 2. et Perizon. ad Sanctii Minerv. II. 9. 1. IV. 10. aliosque passim.

20 *Et animum advertibat*] Hoc ex Ursini Codice admisit Scaliger: cum antea exhiberetur *Etiam animadvertibat*; vel *Et jam an.* quomodo habent Mss. plerique. Sed Pet. et Voss. *Etiam animum advertibat*: quod satis erat. Vide ad B. Gall. I. 24. Recte autem Ursinus e suo reddidit *inportatio*, ut exaratur in Mss. meis omnibus, non *inportato*, si Dorvillianum excipias. Adi notas ad IV. 2. 'jumentis inportatiis.'

26 *Oppida præter p. &c. Reliqua dirui atque deleri, &c.*] Male coherent sententiæ. Lov. et Norv. habent *oppida præterea pauca*. Totum locum sic constituendum puto; Oppidis, *præter ea pauca quæ ipsi suis præsidiiis tueri poterant*, reliquis dirutis aut delentis, *eorum incolas intra sua præsidia coëgisse commigrare*. Davis. cur. sec. Audacissima hæc est Davisii conjectura; nec tamen necessaria. Ait Hirtius, eos coëgisse oppida reliqua dirui præter ea pauca, quæ ipsi præsidiiis tueri poterant. Ea non addidisset, nam et pronomine non opus est, nisi invenissem in Mss. omnibus meis ac primis Edd.

XXI. 2 *Aliquantulum frumenti numerum*] Cum illud, *aliquantulum*, vix apud bonos Auctores usurpetur adjective; aut delenda videtur vox, *numerus*, aut legendum fortasse ex Ms. Eliensi, aliquem tamen *frumenti numerum*, &c. Clark. Posset scribi *aliquantum* cum Mss. Leidensibus, Scalig. Voss. Lov. Dorv. Urs. et Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. et Stradæ. Ni ita legas, omnino statuas *τὸ numerum* e Glossa adjectum esse: nam in plerisque Mss. scribitur *numerus frumenti*: immo in Leid. pr. non comparet id nomen; nisi inter versus adscriptum a manu sec. Sed *aliquantulus numerus* satis se tueri potest. Vide ad B. Civ. I. 67. 'aliquanto accepto detrimento.' Nescio an in Petav. et

Cejas. sit *aliquantulum*. Si ita sit, lego *aliquantulum frumenti cong.*: ut sæpe Livius et alii. Valer. Max. III. 1. § 1. 'Aliquantulum terroris.' Ita eum Mss. optimis etiam Harlem. Codex. Non minus tamen rectum est *aliquantum frumenti cong.* e Leid. pr. Lector eligat quid velit.

4 *Alternas coh.*] Sic inveni in Leid. pr. at in Lovan. *ad trans* vel *tras*. In Dorvill. *ad terras*. Reliqui cum Edd. primis Beroaldi, Vascos. Gryph. Steph. *alteras* i. e. *duas*. Quod ordinarium erat. Quare optime opinor emendatum esse a Lipsio l. v. Dial. 8. de Re milit. *ad ternasc*. De additione præpositionis *ad* in numero vide B. G. VIII. 4. 'ad II milia numerum.' *Alternis* cohortes semper stationes agunt.

7 *Deligatos*] Cur, quæso, *deligati* portarentur? Hæc sane ratio diversæ potius, quam suæ partis hominibus videtur convenire. Ea de causa legendum censeo *in plostris Adrum*. dep. prætermissa voce supervacanea, quam nescit Ms. Lovan. Davis. cur. sec. *Deligatos* abest quoque a Mss. Dorv. Leid. sec. et Ed. Gryph. Sed male; *Deligari* jussit saucios plaustri, ne iis exciderent in via per quasationem.

10 *Incenderant atque expugnaverant*] Ms. Eliens. *incendebant atque expugnabant*. Quæ æque commoda lectio. Ms. quoque Reg. et Edit. Rom. habent, *expugnabant*. Clark. Non opus est, ut cum Lipsio reponamus *inscenderant*, sed cum Urs. Pet. Lovan. et Norv. exhibeant *inscendebant atque expugnabant*, ita legas oportet ob præstantissimorum codicum fidem. Davis. cur. sec. *Expugnabant* omnino omnes Mss. exhibent et Edd. primæ; *inscendebant* etiam Leid. sec. Sed *inscenderant* retinent Scal. Lov. Leid. pr. et Voss. ut forsitan aliud quid lateat. Lipsiana conjectura non mala; sed vel sic *inscendebant* legi potest.

11 *Hac re nunciata Cæsari*] Omni- no ex Ms. Reg. et Edit. Rom. repu-

nendum existimo, *Hæc re nunciata*, Cæsar, &c. Sic enim semper alibi loqui solent Cæsar et Hirtius. *Clark.* Sic etiam Scal. Lovan. et alii cum primis Edd. Vasc. Steph. Stradæ et pluribus.

12 *Possit*] Ms. Reg. *possent*: quod idem est. *Clark. V. ad B. G. II. 5.*

XXII. 4 *Ab audacibus sceleratisque civibus*] Prius Epitheton tenue nimis est ac dilutum. Ursini codex *ab arduis*: at Cuj. Petav. Lov. Buslid. et Norv. repræsentant *ab nardiis*. Rescribo, ab perditis *sceleratisque civibus*. *Davis. cur. sec. Ab arduis* etiam est in Vossiano, Leid. secund. Dorvill. et Edd. Romana. *Ab varduïis* Scalig. *ab Nardiis* Leid. pr. Vide num legi debeat *ab Mariis* vel *Marianis*, aut simile quid. Latet certe aliud quid quam *perditis*; quod non mutassent in tam prodigiosam vocem librarii.

15 *Dignitate parta*] Ultimam vocem delendam censuit Jos. Scaliger; cum tamen eam omnes Codd. retineant, nec sententia necessario postulet, ut ejiciatur, locum per me licet obtineat. *Davis. Parta.* Vocem hanc suspectam habet Scaliger, sed sine causa: ita enim plane loqui solent Cæsar atque Hirtius. *Clark.* Vox *parta* mihi nullo modo placet, eamque delendam censuit Jos. Scaliger. Ipse potius reposuerim, *Neque tam excellenti majorum dignitate fretus*. *Davis. cur. sec. Neque tam, &c. parta.* Hæc omnia exsulant a Codicibus Scalig. et Leid. pr. *parte neque enim tant.* Lovan.

XXIII. 5 *Número Serv. liberorum II milium*] Scalig. Vossian. *numerum*. Petav. *ad numerum: liberorumque* etiam Petav. et Edd. primæ aliæque. *Milia* Leid. sec. et Ed. Rom. Forsan *numero ad serv. lib. II. milium*. B. G. I. 5. 'Numero ad duodecim.' B. Civ. III. 53. 'ad II. milium numero:'. ubi in novitiis nonnullis etiam *numerum*. lib. tamen primo B. G. c. 15. reperitur 'ad numerum IV. milium.'

Quare si quis Petaviani Codicis lectionem sequi velit, per me licet.

8 *Pompeio adveniente, oppidani usque eo passi propius cum accedere*] Penultimam vocem non agnoscunt Petav. Lovan. et Norvic. Reponendum, *Pompeium advenientem oppidani usque eo passi propius accedere*. Ms. quidem Lovan. dat *Pompeiano adveniente*, unde Lipsius facit *Pompeianos advenientes*. Tum vero plura sunt in sequentibus mutanda delendaque: quapropter eam, quam dixi, rationem præstare censuerim. *Davis. cur. sec. Eum non comparet quoque in Leid. primo, neque Vossiano.* Bene pro Cæsaribus et Hirtii stylo. Non enim mutandum in *Pompeium*. Hæc constructio sæpe fraudi fuit Viris doctis. Adi supra c. 18. et B. G. VII. 4. 'Convocatis suis clientibus facile incendit.' Mallem potius *eum* retinere, quam aliquid mutare. Nam et ejus locutionis exempla in nostro et alibi occurrunt. Paulo post dubito, an vox *prostratos* hic apte conveniat.

XXIV. 5 *Unis castris*] Lovan. Cod. *aeriis*. Unde Ill. Heins. conjiciebat *alteris*, quo facit Leid. sec. in quo est *binis*. Nil tamen mutō. Contra malim cum Bentleio et Marklando ad Stat. I. II. S. 2. 60. apud Lucan. I. IV. init. 'Jure pari rector castris Afranius unis, Ac Labienus erat;' vulgo *illis*: infra c. 67. 'Castris unis positus.'

6 *Longe*] Hoc est trium millium passuum intervallo a Cæsare. Vide supra ad v. 47. *Clark.*

18 *Et ita*] Desunt hæc voces in Mss. Reg. et Vossii, et Edit. Rom. Et desesse quidem possunt; nam, in hujusmodi constructione, sæpissime utuntur Cæsar atque Hirtius oratione ἀσυνδέτῳ. Vide supra ad B. G. II. 13. *Clark.* Absunt minus bene hæc voculae quoque a Leid. sec. et Edd. Med. Ven.

XXV. I. *Rex Juba non est visum*] Ἀνακόλουθον est, Græcis scrip-

toribus frequens. Euripides Phœniss. vs. 290. Μέλλων δὲ πέμπειν μ' Οἰδίπου κλεινὸς γόνος Μαντεῖα σεμνὰ, Λοξίου τ' ἐπ' ἑσχάρας, Ἐν τῷδ' ἐπεστράτευσαν Ἀργεῖοι πόλιν. Ubi Scholiastes, Σολοικοφανὲς, ἰηκίuit, τοῦτο ἔστιν, ἔδει γὰρ εἰπεῖν μέλλοντος πέμπειν με Οἰδίποδος, ἐν τῷδ' ἐστράτευσαν Ἀργεῖοι, &c. Ælianus Var. Hist. II. 11. Σωκράτης ἰδὼν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν τριάκοντα τοὺς ἐνδύξους ἀναρουμένους—Ἀντισθένης φασὶ περιτυχόντα εἰπεῖν. Nec apud Latinos desunt Injusee schematis exempla. Cicero Tusc. Quæst. I. IV. p. 199. edit. Fabric. 'Ut, si jam ipsa illa accusare nolis—sed ut hæc omittamus, perturbatio ipsa mentis in amore fœda per se est.' Similiter locutus est noster antea c. 19. Adi etiam quæ notavimus B. G. I. 18. et Fr. Sanctinum ac Jac. Perizonium Min. IV. 11. Davis. Cellarius emendat *Regi Jubæ*. Sed nihil opus. Est enim constructio ἀνακείλουθος, ut recte annotavit Davisius: sic supra c. 19. 'Labiennus, cum equitibus, — his copiis omnibus — est decertatum.' Clark. Adde notata ad B. Civ. III. 19. 'Multa subpliciter locutus—responsum est ab altera parte.'

6 *Bogud*] Lov. *Boccus*: at Petavian. Scalig. Leid. pr. Voss. et Dorvill. *Bochus* sive *Bocchus*. Verissime. *Sitius* (sic et c. 36.) enim sive *Sittius*: ut apud Dionem et Appian.: et *Bocchus* invasere regnum Jubæ. Vide omnino Dion. I. XLIII. init. et Appianj B. Civ. p. 488. et 620. Duo enim reguli fuere *Bogud* et *Bocchus*, uterque in partibus Cæsaris; licet posterior deinde aliquo modo videatur mutatus. De utrisque simul adi Dionem I. XLII. p. 173. I. XLIII. p. 231. I. XLVIII. p. 384. Unde, licet in B. Alex. c. 59. &c. item supra c. 23. mentio fiat *Bogudis*, patet hic tamen *Bocchum* esse scribendum.

11 *Ab Scipione*] Ita hic et paulo post reposui ex Msto Norvic. sic enim ista præpositio eleganter etiam

ante consonas offertur. Injusee libri c. 24. 'Neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus esset.' Corn. Nepos Attic. c. 16. 'Ab consulatu ejus usque ad extremum tempus.' Sic et passim auctores ex Mstis accurate recensiti. Vulgg. a *Scipione*. Hæc sane minuta sunt, sed ideo monenda, quod a libris editis recedatur. Davis. Mss. mei quoque ab præter Lov. et Leid. sec. sextenties τὸ ab ex Mss. auctoribus nostris restitui supra et in seqq.

15 *Satius esse sibi suoque regno subsidio ire, quam, dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur*] Hæc et Latinitate, et, ut videtur, sensu carent. Quomodo enim *utraque re expelleretur* Juba, si alios adjuturus proficisceretur? *Utraque* certe res aliud esse non potest quam vel Scipioni ejusque ducibus auxilium latio, vel regno suo. Adeo ut unum procul dubio consequeretur; si Scipioni subsidio ivisset. Norv. exhibet, *quam—ipse suo, regno forsitan expelleretur*. Lego *satius esse sibi, suo regno subsidio ire, ne, dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno forsitan expelleretur*. Davis. cur. sec. Sine dubio hæc vitiosa sunt: sed addendo quædam, non detruncando, restituenda videntur. Bonum enim sensum habet *utraque re*, scilicet quod et regno expulsus esset, et alios adjuvare non posset. Quare legere malim *satius esse sibi suo* (quamvis et *suoque ferri possit*) *regno subsidio ire, quam Cæsari; ne, dum, &c.*

18 *Recepit*] Petav. Scalig. Leideneses, Voss. Lovan. *Recipere*. Quod restitui. Crebro hunc infinitivum et præsertim in Bell. Africo adhibet Hirtius; nec obstat, quod sequatur *abduxit*. Sic enim supra hoc ipso c. 'P. Sittius et rex Bocchus suas copias admovere, Cirtamque pugnando capiunt.' Atque ita frequenter Sall. Adi Cortium ad Cat. c. 21. 'Increpat

omnis bonos; suorum unum quemque nominans laudare; admonebat alium egestatis.' Vide etiam Varias Lectiones infra c. 36. 'legati venire, docentque.' Immo c. 71. 'Condocefacere' et 'præcipit:' ubi perperam Davis. et Clark. præcipere.

XXVI. 8 *Quum antea constitisset in stativis castris*] Mss. Urs. et Norv. *constituisset in stativis castris*: editt. autem Rom. Ven. Beroald. *quum antea stare constituisset in stativis castris*, atque ita cum Pet. Ciacconio rependendum arbitror. Male autem renegit vir doctissimus, cum sequentia sic emendet *et æstate inita—bellum cum adversariis suis gerere; tunc et litteras in Siciliam—conseripsit, et per catuscopum misit*. In his sana est lectio vulgata et omnino retinenda. Davis. Nisi quod pro *litterisque* legi debeat *litteris quoque*. Idem, cur. sec. Ms. Reg. et Editt. Vett. (*antea stare constituisset*) quod probat Davisius. Et forte verior est lectio. Quamquam utraque satis proba. Dein Editt. omnes *gerere instituit*, *litterisque celeriter—missis—Atque ipse, &c.* Quæ (quod mirum Editores omnes fugisse) syntaxis est nulla. Legendum vel, deleta particula *que* quemadmodum Nos edidimus, —*gerere instituit*; *litteris celeriter—missis, —. Atque ipse, &c.* Vel, deleta altera illa *Atque*, scribendum; —*gerere instituit*. *Litterisque celeriter—missis—; ipse, &c.* Clark. *Constituisset* est etiam in Leidensi pr. Voss. Scal. at *stare constituisset* Leid. sec. Dorv. Ed. Mediol. et Margo Vascos. Unde Lipsius rectius scribendum conjecit *astivare constituisset in st.* Verum hoc Cæsari constitutum fuisse nullus credo. Ejus ingenio non conveniebat. More solito *constitisset*, quod optime servant Petav. et Lovan. quum esset depravatum in *constituisset*: librarii quidam voluerunt sensui succurrere addentes *stare*. Pro *in* habent Scal. et Leid. pr. e. At exsulat a Lovan.

et Dorv. et facile carere possumus.

9 *Cunctis copiis auxiliisque accitis*] Norv. *auctis*, Pet. et Lov. *actis*: lege *coactis*. Davis. cur. sec. *Accitis* intrusum est a Scaligero, quem temere reliqui secuti sunt: uti emendat Davisius, *coactis*, habent Editiones veteres cunctæ; nec non Leid. sec. In Voss. est *cogitatis*. In Leid. pr. *aggregatis*. In Scal. *agitis*. Sed cum Pet. et Lovan. *Actis* dat Dorv. verissime, ut puto. *Actis copiis et auxiliis*, i. in iter et expeditionem commotis ex stativis, sive in agmen promotis eis, quas tum habebat. Hoc sensu *agere copias* alibi quoque occurrit, et apud ipsum Hirtium, ut quidem habent optima membranæ. VIII. 7. 'Sin majores copias ageret.' Hinc patet etiam, rectum esse *litterisque*. Instituit bellum gerere, cunctis copiis, quas secum habebat, eductis, litterisque missis, ut ceteræ copię transportarentur. Præterea *suis* addidi rursus fide Mstorum et Edd. omnium ante Scal. qui etiam e suo forsitan codice primus ejecit.

13 *Aut ulla exc.*] Petav. Lovan. Leid. pr. Voss. et Edd. Rom. Med. et Edd. et. Ven. Beroaldi ac. *Atque* Leid. sec. Dein *nulla* Leid. pr. Voss. Edd. Rom. Med. Ven. sine Ed. Beroaldi. *Sine nulla* si vera esset lectio, juvari ea posset Mstorum et Saresber. II. 25. lectio apud Lucan. I. 642. 'Nulla sine lege.' De duplici negatione vide quæ diximus ad v. 23. Sed malim *sine mora ac sine ulla exc.* Consule B. G. III. I.

18 *Reliquum futurum. Atque ipse in tanta erat festinatione*] Mutata interpolatione voculaque deleta, legendum *reliquum futurum; ipse in tanta erat festinatione, &c.* Ita dat Lovan. ac ita Gryphius, Stephanus, et Lugdunenses 1576. repræsentarunt. Quin et Cl. Clarkius ita legi posse vidit, licet aliam sit ipse secutus rationem. Davis. cur. sec. Non opus esse deleri *atque*, patet ex supra dictis: licet

et careat ea voce Dorvillii Cod. cum Ed. Vascos. et Gryph. post. ac Strada. Reliqui Codices optimi quique servant.

21 *Oculos mentemque*] Ms. Reg. *mentem oculosque*. Clark. Ita etiam Voss. *mentem atque oculos* Edd. Rom. Ven. Mediol. Male. Est Syllepsis. Vide B. G. II. 7. 'Vicis ædificiisque, quos adire poterant.' Et Cel. Burm. ad Ovid. Met. IV. 177. et Sueton. Jul. c. 75. Ceterum *depositos* exaratur in Cujac. Petav. Scalig. et Lovan. nec non Marg. Ed. Gryph. Quod verbum non tantum *menti* convenit: nam notissimum illud Ciceronis in Philipp. dictum: 'Ut in gremio minarum mentum mentemque deponeres.' Sed et *oculis*. Hor. Od. I. 36. 17. 'Omnes in Damalim putris Deponent oculos.' 'Animum vultumque componere.' Plin. Ep. VII. 1.

24 *Pecus diripi trucidarique*] Placet, quod in Ms. Norv. legere est, *pecus diripi*, homines *trucidari*. Postea sane vulgaris sortis homines non memoravit, sed principes tantum, eorumque liberos. Davis. *Pecus diripi trucidarique*, Davisius, ex Ms. Eliensi, reponendum existimat; *pecus diripi*, homines *trucidari*. Nam infra, non vulgum, sed principes tantum eorumque liberos memorari. Ingeniose quidem: faventque nonnihil Mss. Reg. et Vossii; qui, pro *trucidarique*, habent plane, *trucidari*. Veruntamen Glossematis suspicetur quis lectionem illam Eliensem; quia Victoris non erat vulgum, sed principes solummodo, interficere. Quanquam utrumque interdum crudeliter factum: ut utraque lectio ferri queat. Clark. *Trucidari* sine *que* legas etiam in Leidensibus, et Dorv. et Edd. aliquot. Immo Petav. quoque exhibet *homines trucidari*. Verum arbitrator omnino, esse Glossatoris, Scipio *trucidabat pecus*, ne usui Cæsaris esse posset, ut bene observat doctiss. Wasse ad Sallust. p. 207. 'Neu capti

potius sicuti pecora, trucidemini.' Cellarii Ed. et Index ridicule *trucidari oppida*. Delevi tamen *quæ*: ut et statim *principes* rescripsi cum Edd. Vasc. et Stephani et Mss. plurimis pro *principesque*.

26 *Iis se in miseris suamque fidem implorantibus*] Codices nonnulli, *iis se miseris suamque, &c.* Quæ lectio nihilo inferior vulgata. Clark. In *miseris* recepit Scaliger ex Urs. Cod. quo eum faciunt Cujac. Petav. Scal. Voss. et Leidenses. In *miseros* et *implorantes* Lov. ac Dorv. *Miseris* tantum Edd. Vett.

XXVII. 1 *Condocefacere*] Mss. plurimi *conducere*. In quibus legendum *condocere*. Clark. *Conducere* habent meorum tres recentiores et Edd. Rom. Ven. ac Med. *Condocere* Lov. Adi quæ dixi ad c. 19. 'equoque uti frenato condocuerat.'

4 *Lapillos minutos mitteret*] Diminutionem addere diminuto amat noster. Sic hujusce libri c. 54. '*Parvulam* modo *caussulam* nactus Cæsar.' Et c. 63. 'Primum ipse *navigiolum parvum*' (vel *parvulum*, ut est in aliis libris) 'consendit.' Sic et optimi auctores, contra quam sensit Laur. Valla Eleg. I. 5. 'Cæsar B. Civ. III. 104. '*Naviculam parvulam* consendit eum paucis suis.' Lucretius I. VI. p. 750. 'Cum plena anima vesicula parva.' Cicero Tusc. Quæst. III. 1. '*Parvulus* nobis dedit *igniculos*.' Apuleius Met. I. IV. p. 96. 'Nec juxta quidquam, quam *parva casula* cannulis temere contacta.' Et I. VI. p. 116. 'Tunc *formicula* illa *parrula* atque *ruricola*.' Ac iterum I. IX. p. 201. 'Cum quodam paupere, *modicæ casula* domino, vetus familiaritas.' Vide et Sanctium Min. I. 10. Davis.

9 *Rudes enim elephantii*] Sic recte Ms. Norv. At editt. Rom. Ven. Berold. et omnes ad Scaligerum usque perperam repræsentarunt *audere enim elephantii*, ex qua lectione nullus exsurgit sensus. Idem. *Rudes enim*—

usuque vetusto vix edocti, tamen, &c. Ita Scaliger et Recentiores. Quomodo et in Ms. Eliensi repperit Davisius. Codices autem plerique et Editt. Vett. *Audere enim—usuque vetusto; vix edocti tamen, &c.* Vel, *Audere enim—usuque vetusto vix edocti; tamen, &c.* Sed longe præstat Scalligerana lectio. *Clark.* *Rudes* confirmatur Mss. Cuj. Pet. Scalig. Leid. pr. et accedunt Lov. ac Dorvill. *audes.* Sensus Hirtii videtur esse hos elephantos *rudes* fuisse, et nuper captos; adeoque bene exercendos; cum etiam illi, qui doctrina multorum annorum sunt edocti, tamen producantur in aciem ancipiti periculo: ut videatur deesse *quum* vel simile quid. Florus iv. 2. § 67. ‘strages a Juba cæpit. Ejus elephanti bellorum rudes et nuper a silva,’ &c.

xxviii. 2 *Thaps*] Optimi codices Pet. Scal. Leid. pr. Voss. *Thapsi.* Bene, et Hirtii stilo. Sic ‘oppidum Uzitæ,’ ‘oppidum Tisdræ.’ Vide Davis. ad c. 36. 87. ‘oppidum Paradæ:’ c. 91. ‘oppidum Zamæ:’ et confer B. G. III. 9.

6 *Complet militibus et sagittariis; eidem scaphas de navibus adjungit*] *Lege militibus complet et sagittariis et eidem scaphas, &c.* Sic certe dant Petav. Norv. Lovan. et Urs. *Davis.* cur. sec. *Et addunt* Mss. mei omnes, quare inserui: *eisdem* dant Scalig. et Leid. pr.

8 *Quam plures adortus, pulsus fugatusque inde discessit*] Pet. Lov. et Norv. habent, *cum plures adortus esset, pulsus.* Legendum *quum plures adortus esset et pulsus fugatusque inde discessisset.* *Davis.* cur. sec. *Esset* post *adortus* exstat in Mss. omnibus, et Edd. primis. Cod. Scal. *discessit, sed nec tamen.* Leid. pr. *discessit. Sed cum nec sic tamen.* Quare cum eo Codice lego *Et quum pl. ad. esset, puls. fug. inde discessit, sed quum nec (vel ne) sic tamen des. periclitari.* Elegans est usus vocum *sic tamen*, uti *sic que-*

que. Adi Cel. Burm. ad Ovid. Epist. xx. 219. ‘*Sic tamen et quærat.*’

10 *Duo Titi Hispani*] *Lege Titii,* prout exhibent Petav. et Norv. Ac paulo post eorundem fide *major Filius:* hoc enim *prænomen* est, illud *nomen*, ut res postulat. *Davis.* cur. sec. *Titii et Titius* esse rescribendum, jam margini quoque notaverat Lipsius. Idque secutus sum.

13 *Qui M. Messalam legatum obsederat Messanæ et seditiosissima oratione apud eum est usus, idemque et pecuniam et ornamenta—custodienda curaverat*] Hæc parum commode dicuntur. Msti Cujac. Petav. et Norv. habent *apud eum usus;* ac eorum postremus, et Lovan. *idemque pecuniam.* Rescribo *qui M. Messalam legatum obsederat Messanæ, seditiosissima oratione apud eum usus;* itemque *pecuniam, &c.* *Davis.* cur. sec. *Est* non comparet quoque in Leid. pr. nec Voss. quare recte puto, etiam *et* a Davisio deletum esse post *Messanæ.* Post *idemque rō* et *delevi,* jubentibus Mss. omnibus, quos ego inspexi: nec enim opus est *idemque* mutare in *itemque.* In Edd. Elz. inveni *ideoque et.*

14 *Idemque et pecuniam*] Mss. Reg. Eliens. et Vossii *idemque pecuniam.* Nec quidem quidquam habet *Emphasis* istud *et.* *Clark.*

xxix. 1 *Quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie*] Mutata distinctione, rescribendum videtur *quæ pro vallo in stationibus esse solebant ab utrisque ducibus, quotidie, &c.* Nisi hanc interpunctionem recipiamus, *σύνταξιν* quidem commodam non video. *Davis.* Fallitur Davisius. Nam in vulgata interpunctione et syntaxis et sensus est commodior *quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus (subintell. e castris emissæ) quotidie—inter se pugnare.* Vel, *ab utrisque ducibus* intelligi potest, ex utroque exercitu, *ex partibus utriusque ducis.* *Clark.* Ego *ab utrisque ducibus* inter duo com-

mata posni; perinde enim est, cui sententiæ jungas. Notat enim a parte utrorumque ducum. Adi omnino notata ad vi. 82. 'Quæ a Vercingetorige ad eruptionem præparaverant;' et ad B. Civ. i. 1. 'Litteræ a Cæsare.'

3 *Inter se pugnare non interm.*] Mss. Scalig. Voss. Leidenses, Lovan. Dorvill. *depugnare*. Recte. Non enim semper notat *ad finem usque pugnare*, (de quo vide Celeb. Burm. ad Phædr. Fab. 83.) sed simpliciter pro *decertare, manus conserere* adhibetur. Supra c. 7. 'Non ut in campo cominus depugnent.' Cæsar B. Gall. vii. 28. 'Ut si qua ex parte obviam contra veniretur, acie instructa depugnent.' Infra c. 45. 'Amplius xvi annis depugnavi.' Nepos Them. c. 4. 'Ut in gratiis ad depugnandum omnes cogentur.'

6 *Saserna cum cohortibus III.*] Quia Hirtius c. 9. dixit, Sasernam Lepiti præsidio relictum esse cum cohortibus vi, putat Rhellicanus post *Saserna* distinctionem esse ponendam, et *cohortes has III* intelligendas esse de Labieni copiis: sed male: nam præterquam quod tum scribendum fuisset *et cum*, ut observat Glandorpins, soli hic aderant equites. *Cohortes III* potuerunt interim a Cæsare alio abductæ esse, ut quidam non male hæc conciliant; vel potest error esse in numero hic vel illic. Certe hic Lov. Dorv. et Leid. sec. habent *III*.

13 *Et** ad Decumanam defixo*] Ita Scaliger edidit, aliquid, ut opinor, deesse existimans. In Codicibus tamen Mss. et antiquitus impressis nullum est lacunæ indicium, adeo ut locum corruptum potius arbitraret. Ms. Norv. *et ab Decuma*; in duobus autem Mss. Ciaccon., tribus Gallicanis ac editt. Rom. Ven. Ber. est *et ad terram defixo*, quæ sane commoda est lectio, et, ut mihi videtur, recipienda. *Davis*. *Ad terram* etiam exstat in Leid. sec.

Dorv. Ed. Med. Vasc. Marg. Idque recepit Clarkius. At mihi omnino Glossam seu interpretationem sapit. Rhellicanus exponit *ad decumanam* i. e. scutum suum amplissimum. Quia *Albesia scuta* auctore Festo *Decumana* adpellantur, quia sunt amplissima. At tum saltem *Decumanum* fuisset scribendum. Sed quid est *Defigi ad scutum?* Petav. Cod. habet *a Decumana*. Lovan. *ad Decumam*. Leid. pr. Voss. *de Decuma*. Scalig. *a decima*. Vide num legi debeat, et *ab equo humi* vel *humum defixo*: scriptum fuerat *ab eco unum* vel *uni*. *Humum* videtur etiam placuisse Lipsio: nam ea vox margini ipsius libri adlita est.

xxx. 1 *Non longe ab suis castris passibus ccc*] Mirum, Editorum neminem advertisse, ne Latine quidem hoc dictum. Equidem nullus dubito, quin ex Librariorum imperitia fluxerit illud *non*; omninoque legendum, —*quotidie longe ab suis castris passibus ccc, &c.* Quæ est locutio Cæsari atque Hirtio valde familiaris. Vide supra ad B. G. v. 47. et infra ad c. 80. ubi similem errarunt Librarii errorem. Clark. Lege *non longius ab suis castris passibus ccc*. Sic B. G. i. 22. 'Ipse ab hostium castris *non longius* mille et quingentis passibus abesset.' Hirtius viii. 20. 'Quæ *non longius* ab ea cæde abesse plus minus decem millibus passuum dicebantur.' Et c. 35. '*non longius* ab oppido decem millibus passuum.' Idem mendum repetitur infra c. 80. *Davis*. cur. sec. Forasan passibus ccc, explicatio est clarior verborum *non longe*.

6 *Exercitusque ejus, universis copiis productis*] Ms. Norv. *exercitusque ejus Juba, universis copiis productis*: Editt. vero Rom. Ven. Berold. *exercitusque ejus, Juba universis copiis productis*; sic et optimus Ursini Ms. mendose quidem; Juba enim se in regnum suum receperat, nec iterum ad Scipionem erat reversus. Vide c. 25. Mendum ex Glossemate est natum; infruinitus

enim homo *Jubæ* nomen margini adscripserat, ut explicaret, de cujus exercitu loqueretur Hirtius; Librarii dein, haud minus imperiti, verbum illud in orationis contextum receperunt. *Davis*. *Jubæ* addunt Leidenses, Cujac. Scalig. Lovan. Dorv. et Ed. Mediol. Sed *Jubæ* Petav. Forsan excidit hæc vox, et dein malo loco est posita; legendumque, *Elephantisque Jubæ t. c. enim 25.* 'Jubæ auxilia sua ab Scipione abduxit, elephantisque xxx relictis.' Versus hic a verbo *accederet* usque ad *copiis* deest in Vossiano.

XXXI. 3 *Vallum petierant*] Mss. Reg. Eliens. et Ursini, *vallem petierant*. Si conjecturis indulgendum, rescriberem equidem, *vallum EXIERANT*. Exhibant enim, *pabulandi, lignandi, aut etiam muniendi gratia*. Quippe et extra *vallum, stili cæci—aditum adversariis prohibebant*, mox § 5. 'Et valli ipsius pars etiam Externa, erat firmanda.' De Latinitate; sic alibi locutus est Cæsar. 'Munitiones nostras egressi,' B. Civ. III. 52. *Clark*. Codices fere *vallem petierant*, quod mihi non placet. Lovan. dat, *quique ad ejus rei opus erant*. Lego *quæque ad eas res opus erant*: nam milites non muniendi solum, sed etiam pabulandi lignandique gratia, extra munitiones processerant. *Davis*. cur. sec. Quid quæso est, *pabulandi gratia vallum petere*? Absurda hæc videntur, nisi defendat quis eo, quod sæpius soleant scriptores ultimis effatis verbum proprium addere, subpresso alio, quod prioribus magis conveniat. Ad notata ad ipsius Hirtii B. G. VIII. 5. At certe ita hic locus foret explicandus, si Mss. haberent *Vallum*. Verum ad unum omnes et Edd. Rom. Med. Venet. dant *vallem*: i. e. in vallem descenderant. Quod recepi. Sic B. Hisp. c. 25. 'tumulum petissent.' *Campus* enim inter utraque castra erat medius. Ut verum tamen fatear *vallem petere* non multum hic loci

adridet; et non displicet conjectura Clarkii *vallum exierant*. *Exire* enim cum quarto casu optimi quique jungere solent. *Exire valles, fores, &c.* Ovidio. Adi Cel. Heins. et Burm. ad Metam. II. 517. ac Salmasium ad Solinum locis multis. Deinceps vero pro *quæque* exhibui *quique*, auctoritate Mss. omnium et Edd. primarum, *milites*, qui exierant pabulandi, lignandique gratia, *quique* ad ea opus erant, scil. lixæ, calones, *omnes* revocat. Præterea *ad eam rem* scripsi e Petav. Scalig. Leid. pr. Voss. et Edd. Rom. Mediol. Ven. *ad ea* est in Leid. sec. *ad ejus rei opus* præter Lovaniensem, etiam Dorv. pro *eus res* forsân, ut coniecit Davisius, vel *ejus m.* seu *ejus modi res*. In opere consistere est permanere, operando pergere: vide ad B. G. v. 36. 'atque in eo constitit' vel *consistit*.

11 *Suo quisque loco*] Sic Ms. Reg. paullo elegantiori verborum ordine. Al. *Quisque suo loco*. *Clark*. *Suo quisque loco* etiam Mss. mei et Edd. Vasc. Gryph. post. Stephan. et Stradæ. Rectius. Vide doctos viros ad Liv. III. 22. 'sua cuique parti.'

At hæc] Mss. Vossii melius *ac hæc, &c.* *Clark*. Non persuadet vir doctus. Reliqui Mss. et Editi rectius *at*: nisi quod in Edd. Vasc. Gryph. Steph. Stradæ *ad hæc*.

12 *De vallo perspicularetur*] Scribe *prospicularetur*, uti jubent Petav. Norv. et Buslid. *Davis*. cur. sec. Sueton. Cæs. c. 58. *Perspiculatus locorum situs*. Nihilominus *prospicularetur* edidi, confirmante id insuper Vossiano, Leid. primo, Scaligerano et Editionibus primis, Vasc. Steph. Gryph. post. et Stradæ; i. e. *prospicularet*.

13 *Mirabili peritus scientia bellandi*] Hæc constructione offensus Joan. Glandorpius, rescribit *mirabili præditus scientia bellandi*: Just. autem Lipsius Elect. II. 22. 'mirabili *penitus* scientia bellandi.' Falsus est uter-

que, cum sana sit lectio vulgata, ut exemplis bene multis ostendimus ad B. C. III. 93. *Davis*. Glandorpius et Lipsius vocem *peritus* ejiunt. Imperite admodum: ut erudite ostendit *Davisius*. Quodque hic reponit, *penitus*; ille, *præditus*: utrumque multo minus est elegans. *Clark*. Dele *cum sana sit* ad finem notæ; pro quibus verbis repone: Iis quæ notavit J. Fr. Gronovius ad Agellii IV. 8. hæc addas licet. Vitruvius I. 1. 'Architectus, qui pluribus artibus debet esse *peritus*.' Arnobius I. II. p. 53. 'Non quo illos negemus omni genere studiorum et disciplinarum *peritos*.' Valerius Maximus I. 1. 'Ne Deæ vetustis ritibus *perita* deesset antistes;' quem locum temere sollicitant Colerus, Rupertus, et alii. Sic Tertullianum, 'omni genere litterarum peritum' dixit Lactantius Div. Inst. V. 1. *Davis*. cur. sec. Rectius socer meus in Valerii loco absolute sumit *perita antistes deesset ritibus*, probante etiam Cel. Burmanno ad Phædri F. 23. 'peritis inritos tendit dolos.' Adde Luc. VI. 203. 'Si cuncta perito Augure mens hominum cæli nova signa notasset.' Senec. de vita Beata c. 1. 'Non sine perito aliquo.' Adi etiam B. Civ. I. 85. 'homines inperitos,' &c. Cum sexto casu tamen aliquando jungi, nequaquam nego. Vide etiam Cl. Burm. ad Suet. Claud. c. 42.

17 *Ignota peccata*] Condonata. Sic apud Terentium Adelph. Act. III. Sc. 4. 28. 'Ignotum est, tacitum est, creditum est.' Errat igitur Clar. Dodwellus, qui Diss. de Jul. Celso § 8. hæc φράσιον parum latinam arbitrat. *Davis*. cur. sec.

23 *Stili cæci*] Pali sunt præacuti, herbis, frondibus ant terra contacti, ne ab iis caverent hostes: *cæcum* enim non solum pro oculis capto, sed etiam pro latente seu non viso usurpatur. Vide Nonium Marcellum p. 475. edit. Plant. et Just. Lipsium Poliorc. I. II. dial. 2. p. 519. *Davis*.

27 *Præsentis paucitatem*] Delenda est vox *præsentis*, quam nescit veterimus Lovan. *Davis*. cur. sec. Non tanta est auctoritas Cod. Lovaniensis, ut refragantibus ceteris Mss. delere debeamus vocem *præsentis*, quæ suam hic habet significationem et venerem.

28 *Patientem se timidumque*] Ita ex conjectura Ciacconii edidit Scaliger et Recentiores: cum in Mss. omnibus sit et Edd. prioribus *sapientem*. *Patientem* ita dixit supra c. 30. et infra c. 36. aliisque in locis. Quare facile hanc lectionem fero. In Lov. deest *se*. Fuitne *sapienter timidum se h. o.?* *Sapientem* etiam Celsus legit, qui habet *ungebat sese peritum præterea et pavore sapientiam amplecti, quasi suis viribus diffidentem*.

33 *Tot rebus gestis, tantisque exercitiis devictis, tot tam claris victoriis partis*] Lovan. omisa copula dat *tantis exercitiis*: Norv. autem *tot tamque claris*. Igitur ob orationis concinnitatem legas oportet, *tot rebus gestis, tantis exercitiis devictis, tot tanque claris victoriis partis*. *Davis*. cur. sec. Accedo *Davisii* conjecturæ: sed Mss. mei nihil variant, nisi quod *partis* desit Leid. primo, et in Voss. sit *paratis*, solemnii confusione: que etiam non omittit Lovan. Sed Lipsius esse delendum censebat.

xxxii. 3 *De terrore suo*] De terrore, quem ipse Cæsarianis incusserat. Sic infra c. 48. 'A terrore Cæsaris liberaretur.' Et apud Sallustium Fragm. p. 394. 'Id bellum excitabat metus Pompeii, pro eo quod est, metus, quem incusserat Pompeius. Vide etiam Joan. Pricæum ad Apuleii Metam. I. II. p. 76. *Davis*. Adde quos laudat Cel. Burm. ad Phædr. F. II. 8. 2. 'venatorum fugerent necem.'

8 *Numidæ Getulique diffugere*] *Petav*. Lovan. et Norv. habent *interim Numidæ Getuli diffugere*: sed erant a Getulis Numidæ diversi. Salustius Jugurth. c. 19. 'Cætera loca usque ad Mauritaniam Numidæ tenent—

super Numidiam Getulos accepimus agitare.' Vide sis et Melam I. 4. Lego interim *Getuli diffugere* deleta voce *Numidæ*, quæ videtur a Librariis addita: nam nulla fit in sequentibus perfugarum Numidarum mentio, Getulosque solos in hac historia memorat Julius Celsus p. 220. *Davis*. cur. sec. Copula etiam non comparet in Mss. Scal. Leid. pr. Voss. nec Dorv. Unde non inepte conjecit Davisius *Numidæ* e Glossa esse additum, quia sic jungit auctor c. 61. Immo c. 35. *Gætulos* se a Numidis equitibus impeditos fuisse, aiunt, quominus ad Cæsarem confugerent. Aliquo modo explicari posset *Numidæ Gætuli* (sic enim malo scribere cum auctoribus Græcis allisque, quamvis inscriptiones varient), quod Gætuli pertinuerint ad Numidas interiores; immo, ut *Numidæ*, vaga multiplexque gens fuerit. Consule Voss. ad Melam I. 4. unde passim *Numidis* solent jungi.

11 *Cæsaremque ejus affinem esse audiebant*] De hac re sic Jul. Celsus p. 220. edit. Lond. 'Getuli—in castra Cæsaris perveniunt, eo maxime prætextu, quod et ipsi et parentes eorum Marii beneficiis obstricti essent, cujus affinem Cæsarem opinarentur. ID—TAM PROUL VERO ABERAT, ut cum Cæsar nobilissimus Romanorum esset, Marius rusticanae, et ne Romanae quidem fuisset originis.' At toto cælo errat bonus iste vir; Marius enim Juliam, Cæsaris amitam, uxorem duxerat. Plutarchus in Mario p. 408. Ὡστε καὶ γάμον γῆμαι λαμπρὸν οἰκίας ἐπιφανοῦς τῶν Καισάρων, Ἰουλίαν, ἧς ἦν ἀδελφίδους Καῖσαρ. Ac in Cæsare p. 707. Αἰτία δὲ Καῖσαρι τῆς πρὸς Σύλλαν ἀπεχθείας, ἡ πρὸς Μάριον οἰκειότης ἦν. Ἰουλίαν γὰρ, πατρὸς ἀδελφῆ Καίσαρος, ὁ πρεσβύτερος συνφέρει Μάριος, ἐξ ἧς ἐγγεγόνει Μάριος ὁ νεώτερος. Vide et p. 709. *Davis*.

13 *Electos homines*] Sic Ms. Reg. et Edit. Rom. elegantius, ut videtur,

Delph. et Var. Clas.

quam quod Scaliger et Recentiores ediderunt, *electis hominibus*: pro *cohortatus*, quamquam non mala hæc lectio, tamen melius hoc in loco convenire videtur, *cohortatum*. Sed Codices desidero. *Clark*. ELECTIS HOMINIBUS, *illustriores Getulos*. Buslid. Reg. et editio Romana dant *electos homines, illustriores Getulos*, quod elegantius putavit Cl. Clarkius; quapropter eam recepit lectionem. Sed a parvi pretii Codicibus vir ille doctus in errorem est inductus: nam Pet. et Norv. representant *electis hominibus illustrioribus Getulis* et *litteris ad suos cives datis*. Accedit fere Lov. qui dat *collectis hominibus illustrioribus Getulis et litteris ad assuetos cives datis*. Rescripserim, *quorum ex numero electis omnibus illustrioribus Getulis, et litteris ad suos cives datis, cohortatus, &c.* Locutio plane similis est infra c. 36. *Davis*. cur. sec. *Electos homines* etiam Leid. sec. et Edd. Med. Ven. Vascos. Gryph. post. Steph. et aliæ. Sed bene hic Davisius docet legendum esse *electis hominibus illustrioribus Getulis et litteris, &c.* Sic enim diserte exhibent etiam Leid. pr. Voss. et Dorvill. nisi quod *collectis* ille habeat quoque. *Getulos* vero, non *Getulis* est in Mss. præter Petav. in quo bene *Getulis*. In Lov. *ad Getulos et litteris aduetos c.* corrupte. Leid. sec. *illustres Getulos, &c. cohortatusque*. Sæpissime jam monui Ablativum istum absolutum, subintellecto casu verbi, a Cæsare et Hirtio adhiberi; et in primis cum participio *cohortatus*. Ad i ad VII. 4. 'convocatis clientibus facile incendit.' Supra c. 18. 'cohortibus circumitis cohortatus:' uti ex Mss. legendum conjeci.

XXXIII. 1 *Acilla*] Leid. prim. et Voss. hic et infra *Achilla*, ut et Mss. Ciacconii. Quid reposui, nisi verius sit, ut puto, *Acholla*. Sic certe Græcis Straboni, Ptolemæo, Stephano Byz. et aliis audit: atque ita Ciacconius et Berkelius legi voluerunt.

Cæsar

5 I

Apud Livium quoque xxxiii. 48. edit Gronov. *inter Achollam et Thapsum*. *Achollæ* mentio, si quidem sana est lectio, fit quoque in Mela i. 7. Vide tamen Harduin. ad Plin: v. 4. ubi *Acolitanum oppidum* dicitur, et *Aquilitanos* e vet. Inscr. adducit.

2 *Etiam undique*] Phil. Rubenius Elect. ii. 4. pro hisce vocibus repōnit et *immuni*, quæ quidem audax, nec tamen necessaria est conjectura. Ms. Norv. et *undique*: Codex Urs. et *jam undique*, hoc est, omni parte. Optime, ut videtur. Virgilius *Æn.* ii. 64. 'Undique visendi studio Trojana juvenus Circumfusa ruit.' Vide et *Æn.* viii. 7. *Davis*. Pro nota ista hanc repone: *Ex Acilla civitate libera, etiam undique ad Cæsarem veniunt*: Ursini Codex et *jam undique*: quod rectum videretur, si modo legati ad Cæsarem *ex omni parte* mitterentur. Cum vero hæc ad solos Acillanos pertineant, omnino reposuerim *ex Acilla civitate libera* et *immuni* (vel *libera immunique*) *ad Cæsarem veniunt*, quemadmodum coniecit Phil. Rubenius Elect. ii. 4. Sic, quod observavit Vir ille doctus, *Leptin liberam civitatem et immunem* vocat noster supra c. 7. Cicero in *Verrem* ii. 68. 'Quid? qui agros *immunes liberosque* arant cur oderunt?' Pariter 'immunes civitates ac liberas' dixit idem iii. 6. *Idem*, cur. sec. 'Civ. veniunt libere etiam undique ad Cæs.' Mss. Voss. Leid. secund. et Edd. Rom. Med. Ven. Nullus dubito, quin scripserit Hirtius *civitate libera etiam, immunique*. *Etiam* scilicet non minus ac *Leptis, Ruspina, &c.* Plinius v. 4. 'Hic oppida libera *Leptis, Adrumentum, Ruspina, Thapsus*:' et mox, 'Oppida libera xxx, ex quibus dicenda intus *Acolitanum*,' &c.

Seque paratos quæcunque imperasset, et libenti animo facturos pollicentur] Hæc male se habent; quod tamen ab interpretibus haud est animadversum. Lege *seque parato, quæcunque*

imperasset, et libenti animo facturos pollicentur. Hirtius B. G. viii. 42. 'Omnia *paratissimo* sustinebant *animo*.' Salustius *Catil.* c. 61. 'Forti atque *parato animo* sitis.' Vide sis etiam Ciceronem pro *Sextio* c. 16. et *Cæsarem* B. G. ii. 21. *Davis*, cur. sec. *Perperam* Mss. omnes tamen *paratos* servant. *Animo parati* recte dicerentur; sed tum aliter hæc verba ordinari debuisse videntur. Vide ad B. Alex. c. 45.

9 *Acillam*] Scal. et Dorv. *ad Acillam*, *Lëid.* pr. et Voss. *ad Achillam*. Bene; uti idcirco reposui. Quod sexcenties in his commentariis occurrit. Vide ad B. G. i. 6. 'ad *Genevam* pervenit.

16 *Periculo suo rem facere*] Ursini Codex, ipso probante, *periculo suorum rem f.* At Mss. *Leid.* pr. Scalig. Dorv. *periculum suorum facere*. Verissime. Non ausus experiri, quid sui valerent, et an satis fidi sibi essent, vel *Cæsarianis superiores*, eosque oppido dejicere possent. *Facere periculum* optimo cuivis in usu esse, notissimum est. Ipse Hirt. viii. 34. 'Qui fortunæ illius periculum fecerat;' et infra c. 79. 'legionumque periculum facerent.' Lipsius oræ codicis sui adleverat *periculi sui rem f.*

19 *Rursus Acillanos*] Ita primum comparet in Edd. Scaligeri, forsan typhothetarum errore. Sequentes tamen Editores fideliter secuti sunt: cum Mss. omnes et Edd. priores dant *Acillitanos* vel *Achillitanos*, ut cum *Leid.* pr. reposui. Plinius enim *Acolitanum oppidum*; et *Aquillitanum* apud Gruterum. Porro desinit hic etiam vetusta manus Codicis Vossiani. Cetera tam recenti manu adtexta erant, ut ejus rationem haberi, operæ pretium non duxerim.

xxxiv. 3 C. *Decimus Quæstorius*] Ms. Reg. et Vossii et Edit. Rom. *Quæstorius vir*. Clark. Etiam in *Leid.* sec. forsan quoque aliis adest *Vir*, ut et Edd. omnibus ante Ursinum, qui e

sno Codice *Vir* docuit delendum: sic supra ‘C. Virgilius Prætorius.’ Paullo post et c. 85. ‘Tullius Rufus Quæstorius.’ Male igitur Cellarius rursus addidit *Vir*. Ceterum *Decimus Quæstor* est in Leid. pr. In nonnullis *decimus*. In Edd. Vascos. Aldi, Gryph. Steph. Plant. et aliis *Decius*. Sed etiam Pet. *Decimius*. Quæ gens nota est; unde *Decimius Saxa*. Paullo post in Leid. pr. non male scribi videtur *cum grandi familia præsidio præerat*: ut *præsidio* sit dativus. Nil muta tamen in voce *familiæ*. *Cum præsidio præesse* et similia non raro Hirtius usurpat. Adi ad VIII. 2. ‘Ipse cum equitatus præsidio.’

6 *Cercinnatibus*] *Cercinatibus* Leidens. sec. Dorv. et Edd. Rom. Mediol. *Cereninatibus* Ed. Ven. At Scalig. et Leid. pr. *Ceronitanis*. Petav. *Cercinitanis*. Quam veram esse puto lectionem a *Cercinna* sive *Cercina* minor insula dicta est *Cercinitis* apud Plinium, Strabonem, et alios. Sic et supra ab *Achilla*, *Achillitani*; ab *Ilica* *Ilicitani*.

9 *E Lilybæo*] Non agnoscit præpositionem Leid. primus. Vide ad VII. 32. ‘Avarico commoratus.’

16 *Frumento auxiliisque, tandem suis exhilaratis, annonæque levata sollicitudine, deponit legiones; equitesque ex navibus, &c.*] Editt. Rom. Ven. Ber. exhibent *frumento auxiliisque tandem suis exhilaratis animo atque levata sollicitudine*: Ms. Urs. *frumento auxiliisque tandem suis hilaratus, annonæque levata sollicitudine*. At in Cod. Norvic. legitur *frumento auxiliisque tandem suis hilaratus, annonæque levata sollicitudinem deponit: legiones equitesque ex navibus, &c.* Unde minima mutatione, eaque, ut videtur, ad sensum necessaria, rescribo *frumento auxiliisque, tandem suis hilaratis, vel exhilaratis, annonæque levata, sollicitudinem deponit: legiones equitesque ex navibus, &c.* Davis. *Suis exhilaratis, annonæque levata, sol-*

licitudinem deponit; legiones equitesque, &c. Ita ex Ms. Eliensi, unica solum mutata literula, (scriptum enim fuerat *annonæque*,) optime restituit Davisius. Scaliger et Recentiores ediderant; *suis exhilaratis, annonæque levata sollicitudine, deponit legiones; equitesque, &c.* In aliis Mss. et Editt. Vett. fuerat *suis exhilaratis animo atque levata sollicitudine, legiones deponit; equitesque, &c.* Clark. Ex Ursini Codice suam lectionem effinxit Scaliger. *Exhilaratus* etiam Leid. sec. *hilaratus* Dorv. Sed *hilaratis* Scalig. et Leid. pr. Quod tam rectum est, quam *exhilaratis*. Dein pro *annonæque* in Leid. sec. est *animo atque*; in Dorv. tantum *animo*, in Leid. pr. *animum*. In Scalig. *am̄. eumque*. In Cujaciano *animorumque*. In Petav. vero *annonæque*. Unde patet optime Davisium correxisse, *annonæque levata, sollicitudinem dep.* Quid enim, quæso, est *deponere legiones?* At *deponere sollicitudinem, curam, tritum et obvium ubivis. Levare annonam optima est locutio.* Livius IV. 12. ‘Annonæ levatæ gloriam tulit.’ Ibid. ‘quam annonam levaret;’ nec non c. 13. ac XXVI. 40. ‘Urbis Romæ atque Italiæ annonam levaret.’

XXXV. 1 *Quique cum eo essent comites, mirari et requirere*] Vulgatam sane lectionem, quam exhibet Ms. Norv. non prorsus respuo. Testor tamen editt. Rom. Ven. Beroald. representare *et qui cum eo essent, commirari et requirere*, quo fere modo ex vet. Codd. rescribendum censuit Phil. Rubenius Elect. 1. 10. *Davis. Comites mirari*. Sic Scaliger et Recentiores. Editt. Vett. quique cum eo essent *commirari, &c.* Quæ lectio nihilo videtur inferior. Clark. Errat Clarkius. Post Beroaldum omnes ediderunt, ut Scaliger et ceteri habent. Sed Ed. Rom. Med. Ven. et Ms. Dorvill. *et qui cum eo erant commirari. Erant* est quoque in Leid. pr. Quod ideo re-

stitui. Pro *comites* in Leid. sec. legas *omnes*. *Commirari* præfero cum Rubenio; quia hoc Comicum magis: quod scribendi genus perquam sæpe sectatur Hirtius. Sic mox ‘verba proloqui:’ ut apud Terent. And. i. 5. 21. ‘ullum me verbum potuisse proloqui.’ Vide et Phorm. v. 6. 21. Infra c. 57. ‘Scipio quique cum eo erant.’

22 *Quorum orationem celeriter veritas comprobavit*] Mira sane loquendi ratio, si modo sic scripsit Hirtius. Sed eum reliquisse puto, *quorum orationem* EXITUS *celeriter comprobavit*. Eam certe vocem in hac historia adhibet Celsus p. 221. *Davis*, cur. sec. Non video, cur magis mira sit hæc locutio *veritas comprobavit orationem*, i. e. oratio vera fuit, quam l. v. de Bell. Gallico c. 58. ‘Comprobat hominis consilium fortuna,’ i. consilium ejus felix fuit, et successum habuit.

XXXVI. 4 *Sub manum Scipionis in c. subm.*] In Leid. pr. *summam manum*. At Leid. sec. et Edd. primæ *sub manu*. Quod perinde esse videtur, dum modo intelligas pro *simulac eos habebat, idem tamen cum submisisse* in castra Scipionis sive *Scipioni*: quod præfero cum Edd. Vasc. Stephan. Gryph. post. et aliis. De locutione *sub manu* vel *manum* adi Cel. Burm. ad Sueton. Aug. c. 49. ‘Quo celerius ac sub manum adnunciari posset.’

6 *Ex oppido Tisdro*] In omnibus est *ex oppido Tisdræ*, ac ita legendum eenseo. Sic noster infra c. 58. ‘Oppidum Uzitæ.’ Virgilius Æn. III. 283. ‘Buthroti urbem:’ et Sulpicius Severus Hist. Sacr. I. 43. 4. ‘Sareptæ oppidum’ dixerunt. *Davis*. Al. *Tisdro* vel potius *Tisdra*. *Clark*. Licet enim hoc oppidum *Tysdrum* vocet Capitolinus in Maximinis c. 14. et in Gordianis c. 7. 8. Noster tamen id *Tisdrum* nominat. Vide c. 67. 68. *Davis*, cur. sec. *Thisdre* vel *Thisdore* habent etiam mei omnes et Edd. pp.

Gryph. Vasc. Steph. aliæque pro *Tisdræ*; ut etiam c. 93. supra c. 28. ‘Thapsi oppidum:’ ubi vide. Adde Cell. ad c. 58.

6 *In quo tritici modium millia ccc comportata fuerant*] Hoc est; *in quo reposita erant—quæ comportata fuerant*. Vide quæ supra de hujusmodi constructione ad IV. 12. Male enim Goduinus et Cellarius legunt *in quod*, Sc. *Clark*. Petav. Norv. et tres Msti Goduino memorati dant *in quod*. Sic paulo post, ‘*In quod* Juba—frumentum—comportaverat.’ Licet igitur ferri queat recepta lectio, si cunctis ab exemplaribus firmaretur; nullo tamen modo contra meliorum fidem videtur defendenda. *Davis*, cur. sec. *In quo* hic Mss. mei et Edd. omnes, at statim *in quod*.

Modium millia] Mss. et Edd. Vett. *modia millia ccc*. Quod Latinum non est. *Millia* enim non potest esse adjectivum: nisi forte subintelligatur *ad* (vix) *modia* ad *millia ccc*. Quomodo nonnumquam loqui videntur boni auctores. *Clark*. *Modia*, quod est in Leid. sec. Dorv. immo et Petav., nisi fallunt excerpta, et Edd. omnibus ante Scalig., proscripsit etiam Glandorpheus, ut et Cellarius, non quod *modia* in neutro Latine non dicatur, sed quod *modia millia* jungi non possint. At fallitur vir doctus. Vel enim est appositio, vel subintelligitur *ad*. B. Civ. II. 18. ‘tritici modos cxii milia pollicetur,’ ut est in Mss. omnibus. Plura vide ad III. 4. ‘Sagittarios III milia, equites VII milia.’ *Modium* hic tamen nolui rursus immutare, quia sic inveni in Scalig. et Leidensi primo. *Mille* Edd. Steph. et Gryph. post.

10 *Copie suæ conserventur*] *Commeatus*, cibaria. Cæsar B. G. IV. 4. ‘Reliquam partem hiemis se eorum *copiis* aluerunt.’ Velleius Paterculus II. 111. ‘Inopsque *copiarum* et intra se furcens, viribus hostis clau-

guesceret.' Vide et Justinum xxxviii. 10. 8. *Davis*. Vide plura ad B. G. I. 31.

12 *Se missurum dixit*] *Lege dicit*; nam verbum præsentis temporis et antecedit et sequitur. *Davis*. cur. sec. At contra in Leid. prim. est *egit*. *Dicit* jam exstat in Edd. Elzevirii. Sæpissime monui tempora hæc passim varie jungi.

14 *Castello in montis loco munito locato* — *est potitus*] Editt. Vett. *castello in montes loco, &c.* Ms. autem Norv. *castellum in montes loco munito locatum* — *potitus est*, unde proculdubio rescribendum *castellum in montis loco munito locatum* — *potitus est*: non raro enim apud optimos auctores quartus casus huic verbo adjungitur, et falsus est Servius, qui ad Virgillii *Æn.* III. 278. negavit nos accusativo casu hic uti posse. Lucretius l. III. p. 406. edit. Wechel. '*Sceptra potitus, eadem aliis sopitu*' quiete.' Terentius Adelph. v. Sc. 4. 17. '*Ille alter sine labore patria potitur commoda.*' Ubi Donatus, '*accusativo*,' inquit, '*casu extulit, quod nos ablativo dicimus.*' — Accius in Clytemnæstra, '*Feras potiuntur plagas.*' Corn. Nepos Eumen. c. 3. '*Semper habitati sunt fortissimi, qui summam imperii potirentur.*' Justinus IX. 7. 12. '*Specaculoque pendentis, ultionem potita est.*' Vide et xxxvii. 1. 4. *Davis*. Vulgata tamen lectio, quod moveatur nihil est. *Clark*. At durissime hic tot ablativi junguntur, quare omnino rescripsi *castellum locatum*: quæ lectio confirmatur ab integerrimis Codicibus Petaviano et Leid. primo. Sic c. 68. *Oppidum potitur* Mss. meliores. *Plaut. Amphitr.* I. 1. 32. *domum potiri*. Et sæpissime. *Adi*, quæ congescit A. V. *Staveren ad Nepot.* Eum. c. 3. § 4. et *Davis*, infra ad c. 87. '*Castra potitus est.*' B. *Hisp.* c. 13.

15 *In monte loco munito*] Sic restitui ex Ms. Regio. Mss. alii et Edd. Vett. habent corrupte, *in montes loco mu-*

nito. Unde *Scaliger* et *Recentiores*, in montis loco munito. Sed elegantior est lectio ea, quam ex Ms. Regio reposui. *Clark*. *Montis* jam ediderunt *Aldus*, *Vascos*, *Gryph.* *Steph.* et exstat in Leid. pr. *Scalig.* sed *montes* etiam *Petav.* *Dorvill.* et Leid. sec. cum Edd. primis. Quare etiam prætulimus *monte*.

In quod Juba] Ms. Reg. *In quo Juba comportaverat*. Quæ verior est lectio. Sic enim supra. *In quo comportata fuerant*. Vide quæ ad istum locum et superius ad IV. 12. annotavi. *Clark*.

17 *Vi expugnando*] *Ciaccon.* emendat *vi et pugnando* e *Plauti Mil. Glor.* et ita ille alibi. *Pugnando capere* frequens est. *Adi Cort.* ad *Sall.* B. Cat. 7. et supra c. 25.: sed '*vi expugnando cepi*' *Vatinius* apud *Cic.* V. Ep. 10. '*Vi intrumpere*' c. 29. supra. *Passim Liv.* et alii, '*vi capere*,' '*obpugnare*' I. 17. Immo IV. 57. '*Castellum vi expugnatum.*'

xxxvii. 1 *Propter mare legiones ducit*] Editt. Rom. Ven. *Beroald.* exhibent *prope mare legiones educit*: sed est glossema, nam *propter mare* idem valet ac *prope mare*. *Virgilius Eclog.* VIII. 87. '*Propter aquæ rivum viridi procumbit in ulva.*' Et *Georg.* III. 13. '*Templum de marmore ponam Propter aquam.*' *Justinus XII.* 9. 9. '*Trunco se, qui propter murum stabat, applicuit.*' Vide et *Donatum* ad *Terentii Adelph.* act. IV. sc. 2. 37. et *Nonium Marcellum* p. 396. *Davis*. *Prope* etiam legas in Ms. *Dorvill.* et *Ed. Med.* perperam. *Adi* ad B. G. I. 22. '*propter hostium castra:*' et passim *Apuleius*: sed sæpe apud illum quoque abiit in *prope*.

13 *Ingens*] In longitudinem. *Clark*. xxxviii. 2 *Atque in unumquemque collem*] *Prima* vox hoc in loco non est particula copulans, sed idem sonat ac *statim*. *Plautus Bacchid.* Act. II. Sc. 3. 45. '*Dum circumspecto, atque*

ego lembum conspicer.' Nonius Marcellus p. 554.: Atque particula — significat etiam celeriter et statim, ut Virgilius Georg. I. 203. 'Si brachia forte remisit, Atque illum in præceps prono rapit alveus amni.' Hæc ille mutuo sumsit ex A. Gellii Noct. Attic. x. 29. Davis. Postquam — ascendit; atque in unumquemque collem turres — facere cepit; &c. Adnotat Davisius, vocem atque, hoc in loco non esse particulam copulantes, sed idem sonare ac statim; antique videlicet, ac more quodam Poëtico. Sed perperam admodum hoc finxit in Auctore tam perspicuo, quam est Hirtius. Cum enim ea vox in Ms. Vossii desit; facile fieri potuit, ut Librarium incuria hinc ex linea sequente irrepserit; atque adeo, illa deleta, legi debeat, Postquam — ascendit; in unumquemque collem turres — facere cepit; &c. Multo hoc melius, quam quod conjectit Goduinus; nempe interstinguendum isto modo: Postquam ad jugum — ascendit, atque in unumquemque collem; turres — facere cepit, &c. Multoque utrumvis melius, quam quod commentus est Davisius. Verum, ut quod res est dicam, nulla omnino hic opus est medela. Nam et vox illa atque satis est sana, et usitato etiam significato suo particula est copulans, sententiamque (ne interpunctione quidem mutata) perspicuam efficit. Etenim, (quod viros hoscæ doctos fugerat,) periodi ἀπόδοσις non hoc in loco inchoatur; sed, προτάσει continuata usque ad vocem Numidarum, incipit ἀπόδοσις demum a vocibus Paullisper commoratus. Hoc modo: Postquam Cæsar ad jugum — ascendit; atque (postquam) — turres castellaque facere cepit; (postquam) ea — efficit; (sic enim ex omnibus Mss. legendum; non, efficit;) et postquam — stationemque Numidarum: (tum) paullisper commoratus, &c. Nihil

evidentius. Clark. Dele notam 3. reponere vero: Atque in unumquemque collem. Prima vox idem nonnunquam sonat ac statim, ut observarunt Agellius x. 29. et Nonius in atque. Vide sis et J. Fr. Gronovium ad Livii xxvi. 39. Ea tamen voce deleta malim, Postquam Cæsar ad jugum, de quo docui, ascendit, in unumquemque collem, &c. Ac ita diserte representant Ms. Vossianus, editique Florent. Gryph. et Lugdun. 1576. Davis. cur. sec. Atque abest ab Edd. Vascos. Steph. Gryph. post. et Stradæ. Sed recte docet Clarkius, adesse debere, uti eam vocem agnoscunt quoque Mss. omnes, nec non effecit cum Edd. nominatis ceterisque vetustis; nisi quod Leid. sec. Dorv. et Edd. Rom. Mediol. ac Ven. habeant fecit. Atque aliter etiam sumi pro statim docet quoque Cerda in Virgilio loco. Vide etiam quos laudat Cel. Burm. ad Phædr. F. 16. 'Rapere atque abire.' Glandorpius quoque pro statim capiebat hic loci, vel deletum volebat.

3 Effecit] Ita consentientibus Mss. omnibus et Editt. vett. restitui. Editores nuperi reposuerant, efficit; quia Syntaxin totius periodi non intelligerent scilicet. Clark.

13 Pedestremque copiam] Pedestres copias. Sic Virgilius Æn. II. 564. 'Respicio, et, quæ sit me circum copia, lustrò.' Ubi Servius, 'notandum,' inquit, 'de exercitu numero eum dixisse singulari, cum copias de exercitu numero plurali dicamus.' Silius Italicus XI. 267. 'Nunc deinde pedestris Copia quanta viri.' Vide etiam notat. ad B. C. I. 45. Editio Beroald equestremque copiam hic perperam representat. Davis. Vide ad B. Gall. I. 48. 'Quos ex omni copia delegerant.'

XXXIX. 6 Imperat turmæ Hisp. ut, &c.] Optime a Codd. Scalig. et Leid. pr. exsulat conjunctio ut: quare eam delevi. Vide notas ad IV. 16. et sæ-

pissime. Minus bene autem in Dorvill. codice exstat, *ut turma Hisp. occurreret*; et cetera in singulari numero.

7 *Adcurrerent*] Leidenses et Dorvill. cum Edd. Rom. Mediol. ac Ven. *occurrerent*. Bene: i. in tempore adessent. Sic c. 49. 'proximi collis occupandi consilium ceperat, et quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Et ita sæpe alibi. Consule Cel. Burm. ad Vellei. II. 61. 'Cum Antonius occurrisset exercitui,' et ad Phædri Epilog. I. II. Hinc 'suppetias occurrere' c. 66.: ubi vide Davis. B. Hisp. c. 37. 'Classe occurrit,' i. e. in tempore adest. Adde Cort. ad Plin. lib. VI. Ep. 34. in f. Ita *obponere* sæpe pro *adponere*, ut infra c. 59. et aliquoties idem vir, uti et Heins. ad Ovidium de eo composito egerunt.

16 *Ab suis copiis longius abscessisse*] Ms. Norvic. et edit. Rom. Ven. Beeroald. habent *ab suis copiis longius jam abscessisse*, unde fugitiva vocula Hirtio restituenda. Davis. Mei omnes quoque, et Clarkii cum Edd. ante Scalig. addunt *jam*, quare rursus inserui.

XL. 12 *Postea*] Scalig. Leid. pr. sec. Dorv. et Edd. Rom. Mediol. et Ven. *postquam*. Lege *post quæ*, ut margini adlevit Lipsius.

19 *In fide partienda*] Super hoc loco rogavit Cel. Gronovius Heinsium per epistolam Tom. III. p. 379. quid differret Torrentianus codex, quoniam Lipsius quid adscripserat, quod adsequi non posset. Gudius videtur e Lipsiana manu effecisse *fidei commissæ portentum*. Torrentianum Codicem hic deficere jam multo ante monui. Fidem partiebantur, quia ante Curioni, adeoque partibus Cæsaris, nunc Scipioni, adeoque Pompeianis sese addixerant.

XLI. 2 *Deducit*] Ms. Eliens. *educit*. Mss. Reg. et Vossii *eduxit*. Edit. Rom. *deduxit*. Quarum duarum pos-

teriorum lectionum alteram recipendam existimo; propter sequentem *instruxit*. Clark. Legendum *cohortes eduxit*, ut jubent *Petav.* aliique nonnulli Msti. Davis. cur. sec. *Eduxit* etiam Ms. Ursin. Scalig. et Edd. Vasc. Steph. Gryph. Marg. *deduxit* Leid. pr. Dorv. et Edd. Med. Ven. sed præstat hic *eduxit*. *Deducere* aliud quid notat. Vide ad B. G. II. 33. et 'eo deducere,' infra c. 56.: sed rursus c. 58. 'Copias de castris omnibus deducunt,' in Mss. melioribus *educunt*: c. 61. tamen 'legiones in campum deducere.'

13 *Quod ubi Cæsar animadvertit; arbitratus—venire: in eo loco—constitit*] Mire hic dormitarunt Editores, qui non animadverterunt aut mendum aliquod subesse, aut nimiam saltem et vix ferendam ambiguitatem; cum illud *constitit*, et quæ sequuntur, ex Syntaxi videatur referri ad Cæsarem; sensu autem postulante, necessario sit de Scipione intelligendum. Ms. Eliensis, pro *arbitratus*, habet *arbitrabatur*. Unde ex conjectura rescribi poterit, *Quod ubi Cæsar animadvertit, arbitrabatur Scipionem—venire*; at ille *in eo loco—constitit*. Vel forte aliquid ante voces istas *in eo loco* deest. Vel, utcumque sit; sive desit aliquid, sive non; manifesto de Scipione, non de Cæsare dictum intelligendum est illud, *in eo loco—constitit*; &c. Clark. *Quod ubi Cæsar animadvertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire, in eo loco, quo paulo ante commemoravi, ante oppidum consistit*: Ms. Norv. exhibet, *arbitrabatur Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire, quod in eo loco constitit*. Quasi Scipio ad dimicandum *progrederetur*, quod ante oppidum *staret*! Revera tamen ultimæ sententiæ pars ad Scipionem spectat, ut recte vidit Clarkius. Quapropter doctissimus ille vir legit, *Quod ubi Cæsar animadvertit, arbitrabatur Scipionem ad di-*

micandum paratum ad se certo animo venire; at ille *in eo loco*, &c. Eodem sensu, sed Mstis propius accedens, lego, *Quod ubi Cæsar animadvertit, arbitratus est*, vel, ut Norv. habet, *arbitratur, Scipionem ad dimicandum parato ad se et certo animo venire*; QUI TAMEN *eo loco*. Qui compendiarium norunt scribendi rationem, qua usi sunt Librarii, facile cernunt *quod in eo loco* pro *qui tamen eo loco* irrepere potuisse. Davis. cur. sec. Forsan simpliciter scribendum *Is eo loco*; certe illa de Scipione sine dubio capienda sunt.

14 *Certo animo*] In Scalig. et Leid. pr. exaratur *certum*. Quasi fuerit *certum animi*. Sed nulla mutatione opus est; *paratus animo certo* dicitur qui firmiter quid proposuerit, seque ad id paraverit. *Paratus animo* ita sæpius. V. ad Bell. Alex. c. 45. et *certo animo*; ut apud Ovid. Ep. Her. XVIII. 38. 'Quid mecum certa præliamente geris?'

In eo loco, quo paullo ante commemoravi] Editt. Rom. Ven. Beroald. habent *in eo loco, quem paullo ante commemoravi*, quæ lectio est a sciolis, Hirtii manum temere mutantibus; more enim Græco hic locutus est noster ac infra c. 69. Sic et interdum præstantes linguæ Latinæ auctores. Terentius Heaut. Act. i. Sc. 1. 35. 'Men. Scire hoc vis? Chr. hac caussa equidem, qua dixi tibi.' Vitruvius Archit. II. 1. 'Spatio inter eas relicto, quanto arborum longitudines patiuntur.' Lactantius de mort. Persec. c. 45. 7. 'Collectis ex proximo, quantis potuit, militibus.' Adde quæ notavimus de B. Civ. III. 69. Davis. Quo *paullo ante commemoravi*. Codices nonnulli, quem *paullo ante*, &c. Sed elegantior est vulgata lectio. Cnjus Syntaxeos ratio ea est, ut vel dicatur, *eo loco constitit*, quo in loco enim copias suas eduxisse *paullo ante commemoravi*; vel *eo loco constitit*, de quo *paullo ante commemoravi* [quemadmo-

dum jam supra cap. 38. *ad jugum, de quo docui*]; vel denique ut sit Hellenismus, sive Syntaxis Græcis usitata, quo pronomen eodem casu efferri solet, ac nomen antecedens: quod tamen fieri solitum duntaxat in *verbis usus frequentioris*, iisque fere aut primæ aut secundæ personæ; quæque ibi loci deponentium seu intransitivorum naturam habent. Vide Illustrissimi, et acri judicio quicquid ubique est Criticorum longe exsuperantis, Richardi Bentleyi Emendationes ad Ciceronis Disputationes Tusculanas a Davio editas, p. 80. Clark. Vide etiam Cellarium, et infra. Male etiam Ed. Med. et Edd. omnes ante Ursinum, quem, et Leid. sec. quod. c. 69. 'ratione qua ante dixi.' Plura vide ad c. 69. 'cum quibus paullo ante memoravi.'

17 *In conspectu patenti adversariorum constituit*] Scribe *in conspectu adversariorum constituit*, deleta voce supervacanea, quam nesciunt Pet. et Norv. Davis. cur. sec. Non agnoscit quoque Ms. Dorvillianus. Nihilominus quum alii retineant integerrimæ notæ libri, non ausim temere prescribere.

XLII. 7 *Hostesque m. ac. s. op. texisse sibi*] Mss. Petav. Leid. pr. Scal. et Edd. Rom. Med. ac Ven. *texissent, sibi diff.* Sed et Edd. eæ addunt *hostesque qui*. Eors. *hostesque quum, &c. texissent, sibi diff.* dein *in cornu dextro ac sinistro* primus edidit Scaliger ex Codice Ursini, quo cum faciunt Mss. mei præter Dorvill. qui cum ante vulgatis habet *in cornu dextrum ac sinistrum*, Leid. sec. et in cornu. Sed rectius Edd. Rom. Mediol. ac Venet. *In acie cornu dextro ac sin. et ex iniq.* Et pro *ex* etiam Ms. Ursin. *In ante acie*, debebat Lipsius. Sed *in acie vincere, in acie dimicare* frequens est in his commentariis. Adhuc VII. 29. 'Neque in acie vicisse Romanos:' ut e Mss. restitui.

XI. III. 1 *Acillum, et XIX cohortes sti-*

pendiarius Numidis Getulisque obsidebat] Ex Mstis Petav. et Norv. rependum, qui *Acillam VIII cohortibus stipendiariis Numidis Getulisque obsidebat*: tot enim cohortibus Acillanos obsidebat Considius, ut patet ex c. 33. *Davis*. cur. sec. Accedunt Codices Scalig. et Leid. pr. in quibus est et IX. ut pateat, et factum ex parte numeralium notarum.

2 *Ubi C. Messius cohortibus præerat*] In edit. Rom. Ven. Beroald. corrupte legitur *ubi C. Messius, qui cohortibus præerat*, quasi rem ex parte Cæsaris non gesserat Messius. Ms. Norv. locum sic exhibet, *ubi C. Messius parte Cæsaris cohortibus præerat præsidio missis*; quod sane additamentum ex ora exemplaris in textum videtur irrepisse: nam Glossema esse pro certo habeo. *Davis*. Ms. Reg. et Editt. Vett. *ubi C. Messius, qui cohortibus præerat*. Quod cum sententiam turbet prorsus, nec tamen forte illud *qui* plane ex nihilo esse videatur; conjecerim equidem legendum, *ubi C. Messius cum cohortibus præerat*. Quanquam venustior est lectio vulgata. *Clark*. Qui etiam addunt Leidenses, Cujac. Scalig. Dornvill. et Edd. primæ: *ubi* deest Leidens. sec. ut forsitan fuerit *C. Messius ubi coh.* nisi sub *qui* lateat cohortium numerus. Sed etiam Petav. habet *C. M. parte Cæsaris coh. præerat præsidio missis*, non admodum inepte: nam C. Messius subito Achillam missus erat cum cohortibus a Cæsare, ut Considium occuparet, quod etiam peregit, et prius Considio Achillam pervenit. Confer c. 33.

10 *Adrumetum se recipit*] Sic repouit ex Msto Norv. ac edit. Beroald. Steph. cum in vulg. legatur *Adrumetum se recipit*. *Davis*. Ita restituit Davisius ex Ms. Eliensi (quo cum faciunt Mss. Reg. et Vossii) et Editt. Vett. postulante etiam Temporum ratione. Vulgg. *recipit*. *Clark*. *Recipit* etiam Mss. mei omnes; item

Edd. Vasc. Gryph. et aliæ: sed perinde esse, sæpissime ostendi. At in his Mss. sunt sequendi.

XLIV. 2 *In qua fuerat Q. Cominius*] In Msto Norvic. et editis plerisque male exhibetur *Q. Comius*. Contrario vitio apud Frontinum Strateg. II. 13. est 'Comminius Atrebas, cum victus a D. Julio ex Gallia in Britanniam fugeret,' quum omni procul dubio sit scribendum *Comius Atrebas*, quod a Stewechio et Scriverio non animadversum miror. Ejus sæpe meminit Cæsar. Vide B. G. IV. 27. et VII. 76. *Davis*. V. etiam Ursin.

3 *Ab residua classe*] *Lege reliqua* cum Pet. et Norv. *Davis*. cur. sec.

6 *Navis triremis*] Vetustissimi Codices Petav. Cujac. Scal. Leid. pr. Ursin. et Ed. Scal. *trieris*. De cuius lectionis veritate non dubitare quis potest. Navium nomina Græce efferre solet Hirtius, ut *Dicrotos, Catascopus, Penteris*. Vide ad B. Alex. c. 47. et infra c. 63. et Nep. Alcib. c. 4. ut quidem Giphano præeunte reposuerunt Viri docti: quamvis ibi plerique Mss. *triremem* retineant, et ita in reliquis locis apud Nepotem. Nec secus occurrit in Inscriptionibus. Consule Fabrett. ad Column. Traj. p. 113.

16 *Remp. cum optimo quoque defenditis*] Ex re ipsa legendum *defendetis*, ut etiam Codex Ursini repræsentabat. *Davis*. cur. sec. *Defendetis* etiam exhibent Scalig. et Leid. pr. ut debent.

XLV. 10 *Amplius xxxvi annis*] Repouit Joan. Glandorpius, *amplius xvi annis*, quia ex prætura Cæsaris ad hoc usque tempus xvi tantum annorum fluxerat spatium. Et hujus quidem conjecturam ex Msto Victorino firmat Joan. Goduinus. Vulgatam tamen lectionem tuetur Jul. Celsus, qui p. 222. edit. Londin. sic ait: 'Quomodo — contra illum exercitum, pro cuius victoria et gloria annos xxxvi et eo amplius decertavi,

arma portarem;’ adeo ut annorum numerus non ad ipsum Cæsarem, sed ad veteranum ejus exercitum videatur referendus. Ms. autem Norv. habet *amplius xxxvi annos*, et sic rescribendum. Cæsar B. G. II. 16. ‘Inveniebat ex captivis, Sabin flumen ab castris suis non *amplius millia passuum x* abesse.’ Noster hujusce libri cap. 1. ‘Quum non *amplius legionem* tironum haberet *unam*.’ Et ita sane alibi passim. Davis. Dele adeo ut annorum — rescribendum et deletorum loco repone: At hoc nihil aliud monstrat, quam mendii vetustatem; nam vera prorsus et Glandorpium conjectura, quam repræsentat etiam Codex Regius. Cum vero Norv. habeat *amplius xxxvi annos*; lege *amplius xvi annos*. Idem, cur. sec. Etiam Vasc. Margo xvi. Lipsius adscribit *credo xxvi*. Placet mihi quoque xvi. Ceterum *annos* ex Eliensi Codice recepit Clarkius, nimis temere. Utrumque enim passim in his commentariis occurrit. Mei *annis* retinent. Adi ad B. G. IV. 37. ‘*Amplius* horis quatuor.’ *Anno* est in Ms. Ursini: *anũ* Scalig.

XLVI. 7 *Cruciabiliter interfecti*] Cl. Dodwellus Diss. de Julio Celso, § 8. hanc locutionem numerat inter eas, quas *nemo peritus harum rerum censor ad Cæsaris vel Hirtii atatem retulerit*. Quid igitur fiet Plauto, qui Pseud. act. IV. sc. 1. 40. ait: ‘Nisi effecero, *cruciabiliter* carnifex me accipito.’ Ipsam Phrasin adhibet Amm. Marcellinus et Ausonius, scriptores quidem Cæsare recentiores, at interpolatore, quem somniat, Julio Celso, Constantinopolitano vetustiores. Illum vide xxvi. 6. xxx. 5. hunc in Periocha Odys. xxii. Davis. cur. sec.

11 *In salo esse jusserat*] Ex hac locutione, quam noster repetit etiam c. 62. 63. hunc *scriptorem Africanum*, hisque temporibus juniorem fuisse colligit Doctissimus Dodwellus. *Africanus* igitur, *hisque temporibus junior*

fuit Cornel. Nepot. cujus hæc sunt in Themistocle c. 8. ‘diem noctemque procul ab insula *in salo* navem tenuit in anchoris.’ Similiter ‘navium in salo stantium’ meminit Plinius H. N. I. IX. § 76. Isque, licet his temporibus paullo junior scriptor fuit non Africanus, sed Italus. Davis. cur. sec. Bene *in salo* e suo Codice restituit Ursinus, cui accedunt Cuj. Pet. Scal. et Leid. pr. Ab aliis, uti et Edd. prioribus voces *in salo* exsulant. Auct. B. Hisp. c. 40. ‘naves, quæ in salo fuerunt.’

XLVII. 2 *Virgiliarum signo confecto, circiter vigilia secunda noctis, &c.*] Codices nonnulli, *Virgiliarum*; quod strenue propugnat Goduinus: sed perperam admodum. Mirum autem, etiam Viros doctiores hic hæsitare. Nam et Cellarius: ‘*Virgiliarum occasum*,’ inquit, ‘qualem? Videntur enim hæc mense Februario accidisse, quo Pleiadum nec cosmicus, nec acronychus, neque heliacus occasus datur.’ Oblitus erat nimirum Vir doctissimus verborum sequentium; *circiter vigilia secunda noctis*. Etenim mense Februario, quum Sol in signo Piscium versatur; Pleiades, quæ sunt in signo Tauri, non possunt non occidere circiter *vigilia secunda noctis*. Cæterum si hæc verba, *Virgiliarum signo confecto*, omnino de anni tempestate sunt intelligenda; tum, cum Cellario, dicendum est accidisse hæc ineunte Martio, quod tempus propius abest ab heliaco Pleiadum casu; ideoque subjecisse Hirtium, *Per id tempus fere, &c.* Clark. Cave locum cum Goduino tentes. Hæsit viris eo doctioribus aqua, quod hæc ad anni Juliani normam computarint; cum *pro vero hujus anni Calendario primus Februarii dies in Novembris Julium diem undecimum conveniebat, quo Pleiadum confectionem refert Plinius*. Verba fere sunt Cl. Dodwelli diss. de Julio Celso § 8. De hac vero re nuper accu-

ratissime scripsit Vir doctissimus Car. Ashtonus Bibl. Litter. Num. VIII. Artic. 3. *Davis*. cur. sec. *Vigiliarum* etiam recentissimi Dorv. et Leidens. sec. quod ineptissime defendit Goduinus, et satis refellitur adjunctis *circiter vig. sec. Confecta pro finita*: ita B. G. VI. 3. ‘confecta hieme:’ VII. 3. ‘confecta vigilia prima:’ infra ‘confecto die,’ c. 83. et passim.

6 *In tertio quartoque die procedendo*] Pet. Ciacconius legendum coniecit *tertio aut quarto quoque die procedendo*; sed nimia est hæc mutatio: lubens tamen reponerem *in tertio quartove die procedendo*, quemadmodum legitur in edit. Rom. Ven. Beroald. *Davis*. Cum Edd. Vett. facit Ms. Regius *in tertio quartove die*. Forte in *tertio quartove quoque die*. *Clark*. *Quartove* etiam Ed. Mediol.

13 *In Africam autem non modo sibi quidquam*] Ms. Norv. *in Africa*, ac ita sane ex Cod. Thuanæo rescripsit Joan. Goduinus; emendatione tamen nihil est opus, nam constat hanc præpositionem, etiam cum quietem notet, accusativo junctam reperiri. Curtius III. 10. ‘Quippe Darium quinto die *in Ciliciam* fore nuntiabatur.’ Sic Cæsar de B. Civ. I. 25. ‘in potestatem habere’ dixit. Vide G. J. Vossium de Construct. c. 65. *Davis*. *Africa*. Ita recte edidit Goduinus ex Ms. Thuani. Quo cum consentiunt Mss. Reg. Eliens. et Vossii, sententiaque ipsa postulat. Opponitur enim præcedenti, *ex Sicilia*, &c. Ut mirum sit Scaligerum et Recentiores edidisse, *in Africam*; multoque adhuc magis mirum, *Davisium* corruptam istam lectionem propugnare. Quod enim ait constare hanc præpositionem, etiam cum quietem notet, Accusativo junctam reperiri; in eo Grammaticis credens, valde fallitur. Etenim quæ afferunt Grammatici istiusmodi constructionis ex bonis Auctoribus exempla, ea loca omnia

minus recte sunt ab iis intellecta. Quod refert Curtius, *Darium quinto die* in *Ciliciam fore*; non utique *quies* est, sed *motus*: ostendit enim eum non *in Cilicia* esse, sed quinto demum die *eo perventurum*. Quod dixit Cæsar, *in potestatem habere*; in eo subintelligitur, *reductum*, vel *traditum*, vel *susceptum*, &c. Et similiter in cæteris. De contraria constructione, ubi eadem præpositio, cum ablativo, motum significare dicitur; vide supra ad IV. 12. *Clark*. Dele notam meam, pro qua rescribe: Msti Thuan. Norvic. aliique nonnulli dant *in Africa*; et recte quidem, prout videre Goduinus et Clarkius. Curtius tamen III. 5. 10. ‘Quippe Darium quinta die *in Ciliciam* fore nuntiabatur.’ Ibi vero legas oportet *in Cilicia*, idque præstantissimorum Codicum fide. *Davis*. cur. sec. Nollem *Davisium* mutasse sententiam. *In* notat *intra* in talibus. Vide quæ congeSSI ad Frontin. I. 3. 5. ‘In Hispaniam victus exercitus,’ et supra ad V. 24. Et sane *in Africam* hic servant Petav. Scal. Leidenses, Dorvill. et Edd. antiquissimæ cum Aldo, Gryphio, Plant. aliisque. Ab vetustissimis Mss. hæc dependent. Nam ex uno alteroque Codice ego nequaquam inculcarem.

Non modo sibi non, &c.] Ultimum *non* haud comparet in Leidensibus Mss. At sequitur *sed etiam*. Adeoque *non* debet secundo loco adesse, ut docuit Cel. Periz. contra Sanctium, Muret. aliosque ad Sanct. Min. IV. 7. § 5. Eadem variatio c. 87. Alia ratio est si sequatur *sed ne*. De qua vide ad B. G. II. 17.

17 *Arundinibus scopisque contextis*] Nullæ conjecturæ Salmasio satisfecerunt. Vir itaque summus ad Spartiani Hadrianum c. 10. p. 88. legit *atque arundinum topiis contextis*: vel *atque arundine topiis contextis*. Ad me quod attinet, hæc Lipsianis non prætulerim. *Davis*, cur. sec. *Scopisque*.

Hæc emendatio Scaligero ejusque Codici (nam ita in excerptis Ms. ejus exstat) debetur: cum vulgo antea legeretur *arundinibus coriisque contectis* vel *contextis*: sine dubio male, cum *pelles* non haberent, quare Lipsius Dial. v. de Mil. Rom. c. 5. legebat *storcisque*: vel quia in Ed. primis scribitur *arundinum copiis*, etiam conjiciebat non invenuste *copulis*. Habent autem Edd. Rom. Mediol. Ven. et cum iis Dorvill. *arundinum copiis tectis contextis*. Unde Salmasius malebat *arundinum topiis*. Verum *arundinibus* retinent Mss. reliqui omnes. Nec voci *topiorum*, quæ in elegantiore hortorum cultu usum habent, ullus hic locus esse potest. *Copiis* etiam est in Leid. pr. pro *scopis*: *coriis* Leid. sec. In voce *contextis* consentiunt, ut debent, Mss. omnes cum Edd. Bas. Vascos. Steph. et aliis. Male Ursin., contra suum codicem, tamen *contecti* malebat. Vide ad B. G. II. 17. 'Rubis sentibusque intertextis,' ut legendum puto.

XLVII. 18 *Permanebant*] Mss. nonnulli *protegebantur*. Clark. Id ego in meorum nullo inveni, sed tantum in Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. et Stradæ: *permanebant* est *pernoctabant*. Consule Cel. J. F. Gron. ad Senec. de Benef. c. 16. Heins. ad Ovid. Art. II. 237. ac Comm. ad Ter. Euv. II. 1. 10. et alibi.

19 *Gravati pondere—omnes subruti disjectique*] Codices nonnulli *Gravata*, scil. *tentoriola, pondere, &c. omnia subruta disjectaque*. Quæ si vera lectio sit, tum deerit aliquid, quo referatur id quod sequitur, *per castra passim vagabantur*. Clark. In neutro habent hæc Ursini et Scalig. Codices. Et certe illa magis ad *tentoria*, quam milites respicere videntur. *Gravata* etiam est in Leid. sec. qui et *tenebrarum* habet, nec non *aqua omn.* In Scalig. *aquamque*. Pro *omnes* est in Scalig. Leid. pr. et Dorvill. *vel*; in quorum ultimo item *subruta disjectaque*.

Ciacconius legit *Iisque s. i. g. c. gravatis pondere, ventis, aq. omnibus subruti dejectisque*: sed sine ulla necessitate, nimis recedit a scriptis Codicibus, et perperam omnino *disject.* in *dej.* mutat. Vide num verior videatur hæc lectio: *Itaque, &c. gravatis pondere tentoriis, aquarumque vi* (Mss. enim *aquamque vel*) *subruti disjectisque, omnes*. Vide Luc. IV. 88. Succurrunt et aliæ conjecturæ; sed hæc maxime placet. Dein elegantius, ut opinor, exaratur in Scalig. et Leid. primo *rebus, quæ ad victum pertinent, omnibus conv.*

23 *Pilorum cacumina sua sponte arserunt*] Hoc non raro accidit. Livius XXI. 50. 'Prodigia ex pluribus simul locis nunciata: in Sicilia militibus spicula—arsisse.' Plinius Hist. Nat. II. 37. 'Vidi nocturnis militum vigiliis, inhærere pilis pro vallo fulgorem.' Hæc et hujusmodi alia miraculorum loco credule posuit antiquitas Physices imperita; nihil enim aliud sunt, quam exhalationes sulfureæ calore aëris accensæ, variæque figura, pro flantibus ventis aut materiæ copia, præditæ. Vide Joan. Clerici Phys. III. 4. § 7. seqq. Davis. Vide ad Obseq. cap. 107. 'In Circo inter pila;' ubi Lipsius conjicit in *Circejis per p.*

XLVIII. 3 *Ut quum—liberaretur*] Locus in Mss. valde corruptus. Editt. Vett. habent *Ut secum, &c.* Quæ sententia est nulla. Scaliger edidit, *ut si quum, &c.* Quod itidem intelligi nequit. Goduinus et Cellarius melius; *ut sic quum, &c.* Davisius aliique *ut quum, &c.* Clark. In Edd. Elzev. nonnullis est *Ut sic quum*. Primo Mss. omnes et Edd. Vett. ad Scalig. usque *ut secum ipse*: nisi quod *ipse* desit Petaviano, dein ac terrore C. est in Petav. Dorvill. et Leid. sec. *Ad terrorem C.* Leid. pr. nam *liberaretur* a Beroaldo ad sensum supplendum, invitis Mss. omnibus et Edd. prioribus, est additum. Latinus Latinus expunge-

bat *exercitus Scipionis a terrore C.* Sed nisi omnia me fallunt, e Mss. et Edd. Vett. omnino restituendus est locus hoc modo: *Ut secum ipse aliquid auctoritatis adderet exercitui* (sive *exercitu*) *Scipionis, ac terrorem Cæsaris, scil. exercitui, vel ad terrorem Cæsaris.* Hoc patet e seqq. ubi dicit, *animum quidem additum Scipioni*, sed Cæsaris exercitum contra, ac exspectaverat Juba, omnem *terrorem* deposuisse, ita ut Juba præsens *auctoritatem*, quam absens habuerat, amiserit. Confidenter itaque hanc, si non veram, veræ tamen proximam, emendationem textui inserui, et aliorum interpolationes, Mstis invitis, intrusas exsulare jussi. Verum auctoris sensum vidit, non perdidit tamen Lipsius, qui legebat *ut secum al. auct. adferret exercitus Scipioni ad terrorem Cæsaris.* Posset et legi *ut secum aliquid auct. adderet exercitus* (scilicet *suus*) *Scipioni ad terrorem Cæsaris.*

6 *Peditibusque ejus armaturæ*] Hanc sane lectionem exhibent omnes editi; quod tamen non obstat, quo minus ex Msto Norvic. omnino rescripserim *peditibusque levis armaturæ.* Davis. *Levis* ita optime Davisius restituit ex Ms. Eliensi. Al. omnes *ejus armaturæ.* Sed et infra de Scipionis exercitu c. 50. *levique armatura.* Clark. Sequor viros doctos in τῷ *levis*, auctoritate Petaviani Codicis permotus. Nam et ille *levis* exhibet. *Pedites levis armaturæ* dicit; quia et equites sine frenis *levis armaturæ* erant. Confer Lips. l. III. de Mil. c. 8. Vide etiam c. 14. *pedites Numidæ levis armaturæ.* Unde forsitan recte in Edd. Vett. et Mss. Cujac. ac Leid. sec. legitur *Numidarum, equitumque levis armaturæ.* Vulgo *Numidarum equitum, levisque ar.* Hinc, 'armaturas leves' dicit c. 59. Vide etiam c. 69. 'Numidæ levisque armaturæ.'

11 *Castris Cæsaris*] Ms. Dorv. Edd. Rom. Ven. Mediol. Vasc. et Gryphii Margo *C. Scipionis*; contra mentem

auctoris. Forsan utrumque e marginali glossa natum fuerit; ut conjecisse etiam video Lipsium.

13 *Magis suspensiore animo*] Nonnulli Msti cum edit. Rom. Ven. Beroald. exhibent *magis suspensiore animi*; unus autem e Mstis Regiis et Norvic. ommissa prima voce, legunt *suspensiore animo.* Perperam; sæpe enim particule comparisonis nominibus comparativis adduntur. Noster hujusce libri c. 54. '*Magis* in seditione, &c. quam pudoris modestiæque fueritis *studiosiores.*' Clemens Rom. Epist. ad Corinth. § 48. Τοσοῦτ' ἄλλοιον ταπεινοφρονεῖν ὀφείλει, ὅσῳ δοκεῖ ΜΑΛΛΟΝ ΜΕΙΖΩΝ εἶναι. Porphyrius de Abstin. I. § 45. 'Ἡ ἀποχή μᾶλλον οἰκιστέρα. Vide et G. J. Vossium de Construct. c. 16. Davis. *Magis suspensiore animo ante adventum Jubæ commovebatur.* Codices nonnulli, *magis suspensiore animi, &c.* Sed erudite tuetur Davisius lectionem vulgatam; ostenditque bonos Auctores nominibus comparativis particulas comparisonis nonnunquam insuper addere. Quanquam et isto modo expediri potest hic locus: *Magis commovebatur ante adventum Jubæ, animo suspensiore.* Clark. Loco notæ meæ hanc pone: *Et exspectatione copiarum regiarum exercitus ejus magis suspensiore animo ante adventum Jubæ commovebatur.* Petav. Ursin. Norvic. aliique codices optimi dant *et exspectatio copiarum regiarum exercitus ejus suspensiore animo, &c.*: nonnulli vero representant *suspensiore animi.* Legendum videtur et exspectatio *copiarum regiarum* in exercitu *ejus suspensio* animi *ante adventum Jubæ* commovebat. Certe recepta lectio non fuit ab Hirtii manu, nisi si durissime scripserit. Davis. cur. sec. *Exspectatio* etiam est in Cujac. ac Leid. primo: *ex exspectatione* Scalig. Alterutrum si recipias, legendum erit *exercitusque.* Sed non opus est. Male enim Davisius in secundis curis locum

hunc alio modo refingere conatur. Sed nec bene *magis* (quæ vox solummodo deest in Petav.) cum *suspensiore animo* junxit; licet sciam non raro ita eam abundare. Vide Melam III. 10. Tac. de Mor. Germ. c. 6. et quos laudat Cel. Burm. ad Vellei. II. 129. Barth. Adv. xxxi. 15. Rectius hic Clarkius jungit *magis commovebatur* ante adventum, scilicet quam post eum, ut elliptice locutus etiam Hirtius B. Alex. c. 74. 'quas consuetudine magis pervulgata credebatur instrui Cæsar?' ubi itidem Davisius perperam malebat *satis*. Est quidem *suspensione animi* in 2. Gallicanis, Leid. sec. Dorv. et Edd. Scaligerana prioribus: magna etiam Edd. Vascos. Gryph. post. ex interpolatione: nam *suspensiore animo* dant Ursin. Cuj. Scalig. Leid. pr. Petav.

17 *Quo facto facile fuit intellectu*] Ms. Norvic. et edit. Beroald. addita vocula, repræsentant *quo facto* cuius *facile*, &c. Eoque alludunt edit. Rom. Ven. nam in iis Librarii vitio legitur, *Quo facto* cujus *facile fuit intellectu*. Causam sane non video, cur ea vox rejici debeat. Davis. *Facile fuit intellectu*. Davisius, ex Ms. Eliensi et Edit. Beroaldi, reponit; cuius *facile fuit intellectu*. Reperitur et in Ms. Regio eadem vox. Clark. Cui Leid. sec. inserit; *cujus* Leid. pr. cum Med. sed *cuius* optime addunt Cuj. Petav. Dorv. et Ed. Gryphii: quare desiderare amplius passus non sum. Dein *illatum* est in Dorv. et Leid. sec. et Edd. ante Beroald. at *intellectum* exstat in Cujac. Petav. Scal. Leid. pr. item Edd. Vasc. Steph. Gryph. post. Stradæ, et aliis. Quod non mutari debuit. Facile deprehensum est, adventu regis Scipioni additum esse animum. Et, ni fallor, ita alibi occurrit in his commentariis. Nec enim capere, credo, quis velit, pro intellectu, ut *optimum factum*, &c. De quo vide ad B. G. IV. 30.

XLIX. 5 *Capiendo loca excelsa occu-*

pare contendit] Sic etiam Msti. Locus tamen mihi videtur depravatus. Lego *propiusque Scipionem gradiendo loca excelsa occupare contendit*. Davis. cur. sec. Forte delendum *capiendo*.

7 *Sibi progrediendi eripuerunt facultatem*] Ait Joan. Glandorpius legendum haud dubie *Cæsari* vel *illi*: sed nescius erat bonus ille vir *pronomen reciprocum* pro *demonstrativo* poni posse. Carmen de Phœnice Lactantio adscriptum vs. 60. 'Ad se reddiderint tempora longa gravem.' Dictys Cretenensis III. 11. 'Suggestente *sibi* Polyxena apparatus sacri ejus.' Vide etiam quæ notavimus ad B. G. VIII. 50. Davis. *Sibi progrediendi eripuerunt facultatem*. Glandorpius, pro *sibi*, haud dubie reponendum existimat, *Cæsari*, vel *illi*: sed nihil opus. Goduinus et Fr. Sanctius, promiscue aiunt usurpari *sibi* et *illi*, modo ambiguitas vitetur: quod, adeo universe dictum, est falsissimum. Davisius ridet Glandorpium, quod nescius esset bonus ille vir, *pronomen reciprocum* pro *demonstrativo* poni posse. Sed et ipse fallitur. Non enim unquam poni potest *vocabulum aliud* pro *alio*, quæ quidem revera diverso sint significato (quippe neque ratio tunc esset futura ulla neque norma loquendi) sed *uno eodemque* in loco fieri nonnumquam potest ut *vocum duarum* utraque ex æquo usurpari queat *diverso respectu*. Sic, quod de Cæsare hic dici potuisset *ei respectu* propioris Antecedentis *adversarii eruperunt*, idem æque proprie et Latine dicitur *sibi respectu* remotioris *Cæsar occupare contendit*. Sed hæc de re vide quæ fusius supra ad VIII. 50. et ad B. G. I. 20. Clark.

8 *Occupandi gratia*] Collem proximum *Cæsari* jam ante occupaverat; nunc *eundem collem* occupare contendit, quem Cæsar, occupare itidem contendeat. Quæri autem potest, an non ommissa voce *gratia*, quam Librarii facile inferre potuerint, scribi debeat *ejusdem colli occupandi*, *Labi-*

enus consilium ceperat. Clark.

L. 2 *Quæ erant transgredienda*] Sic in Msto Regio legit Joan. Goduinus, ac ita ob σύνταξιν reponendum censui. In vulgg. erat *transgrediendæ*. Editt. Rom. Ven. Beroald. ex Glossemate representant *transeunda*: Steph. autem *quæ erat transeunda*, ut hæ voces ad *convallē* referantur. Davis. *Loca* scilicet, Speluncæ in modum subruta. Scaliger (errore fortasse typographico), *quæ erant transgrediendæ*: quem fideliter secuti sunt recentiores, licet solæcismus sit manifestus. Ms. Vossii et Edit. Stephani; *quæ* (scil. *convallis*) *erat transeunda*. Quæ Lectio non mala. Clark. *Transeunda* Leid. sec. Dorv. Victor. et Edd. omnes ante Ursin. qui *transgredienda* e suo protulit, quocum faciunt Scalig. Petav. Leid. pr. *erat jam dedit Vascos. et alii 'statim convallē transgredi'* atque ita in B. Alex. c. 76. '*Alibi transcendere vallem.*' Vide ad B. Civ. I. 68. Forsan *transgrediunda* scripsit Hirtius. Ceterum *transgrediendæ* Leid. pr.

9 *Et præterea post montem collesque equites in occulto collocaverat*] Hunc locum multo auctiorem exhibent Msti Ursin. et Norvic.: in iis enim legitur *Et præterea post montem collesque subito se Cæsari ostenderet, et equites in occulto collocaverat*. Editt. vero Rom. Ven. Beroald. *Ut præterea post montem collemque subito se Cæsari ostenderet, equites in occulto collocaverat*: unde legendum arbitror *ut præterea post montem collesque subito se Cæsari ostenderet, equites, &c. vel et præterea post montem collesque, qui subito se Cæsari ostenderent, equites, &c.* Ni vel hoc vel illo modo legatur, conijcere nequeo, unde factum, ut in tot Codd. hæc verba irrepserint. Davis. In alia (credo) opinione fuisset Vir doctissimus, si ad verba proxime sequentia animum attendisset. Nam ex ejus emendatione, hoc modo scribetur tota periodus: *Et præterea post*

montem collesque, qui subito se Cæsari ostenderent, (vel, ut præterea post montem collesque subito se Cæsari ostenderent,) equites in occulto collocaverat; ut, quum ipse ex improvviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet: Et, &c. Vides (ut opinor) quam importuna ταυτολογία illud, *subito se Cæsari ostenderent equites, et, se equitatus ostenderet*, bis in eadem sententia ponatur. Vides etiam (ni fallor) unde factum, ut in tot Coddices hæc verba, *subito se Cæsari ostenderent*, irrepserint. Nimirum ad ea verba, *ex colle se equitatus ostenderet*, scripserat aliquis in Margine, explicandi gratia, *subito se Cæsari ostenderet*. Deinde hanc explicationem, post vocem similem, *collesque*, una ante lineam, alieno in loco inseruit Librarius aliquis imperitus. Atque hinc factum, ut in omnibus Mss. in priore isto loco *σολοίκως* positum sit, *ostenderet*, non *ostenderent*. Nihil hac tota re manifestius. Quare omnino retinenda vulgata Lectio: nisi forte, unico addito vocabulo, scribendum sit, *ex colle se equitatus subito ostenderet*. Clark. Dele notam meam. Davis. cur. sec. Cum Edd. Rom. Mediol. et aliis consentit Dorvill. *collemque* etiam Edd. Vasc. Steph. et aliæ. Cum Urs. et Norvic. facit Petav. et p. p. m. c. *Cæsari subito se ostenderet, eq.* Leidenses: sed bene etiam Gudiod videntur hæc verba e Glossa nata. Posset tamen infra legi *ex colle se equitatus Cæsari subito ostenderet*: idque vero arbitror esse proximum.

16 *Abusi sive obliti præceptorum Labieni, sive veriti*] In mendo cubat vox prima. Lege *isti*, vel *hostes, sive obliti, &c.* Davis. cur. sec. Vocem *abusi* ut supervacaneam debebat Glandorpius. Mihi quoque suspecta est de mendo. *Labienani* reponendum arbitror Goduinus.

LI. 4 *Et Scipionis in planitia positum erat*] Duabus voculis omissis, in

editt. Rom. Ven. Beroald. perperam legitur *quod inter sua castra et planitiem positum erat*: Ms. etiam Norvic. habet *in planitiem*; in cæteris receptam lectionem tuetur, quæ sana est et sincera. *Davis. Et planitiem etiam Ed. Mediol. in planitiem* Petav. et Dorvill. de locutione *ponere in locum* diximus ad B. G. VIII. 26. Sed reliqui *in planitie*: quod rescripsi: *planitia* a Scaligero primum repositum est; quod et supra factum in locis nonnullis ex uno alteroque Codice. Hic vero nemo monuit in ullo a reperiri. Vide ad B. Civ. 43.

5 *Duo brachia instituit duci, et ita erigere*] Lipsius reponendum coniecit *ita dirigere*; quod lubens accipio legoque, *duo brachia instituit ducere, et ita dirigere. Davis. cur. sec.* Perperam Davisius *duci* mutare conatur in *ducere*. Sæpissime occurrit illa conjugationum variatio: ut pluribus docui ad B. Civ. I. 32. 'Omnia permisceri mallent, quam imperium dimittere;' et alibi. Rectius Lipsius *dirigere* coniecit; quod reciperem, si Mss. addicerent. Forsan invertendus est ordo; *duo brachia instituit erigere, et ita duci. Erigi* dicuntur omnia, quæ aliqua fiunt altitudine.

7 *Id hac r. o. instruebat*] Ita Rhell. Gland. Ciacconius et vulgo legunt; cum inveniretur in Aldinis, Gryphianis et aliis, *is hac r.* In Leid. sec. Dorv. et Edd. Rom. Med. Ven. Beroaldi, Vasc. Steph. aliis, *hoc hac r. opus*. At Ms. Urs. ii, quo facit Scal. e quo sic notavit D. Vossius I. i. In Leid. pr. scribitur *In*, hac ratione. Quasi per pleonasmum præpositionis *in* hæc Hirtius extulisset: quomodo sæpissime in Mss. hanc præpositionem addi aliquoties monui. Vide nunc modo ad B. Civ. I. 22. Verum *in* et *ii* sunt potius reliquæ verborum, quæ exciderunt; nam in Petaviano codice diserte habetur *ut ad ang. d. sin. vj. op. conveniret latus unum.*

Hac r. Quod admittendum videtur. Dein quod *instruebat* emendat Ciacconius, id citra necessitatem, et contra Hirtii elegantiam fit. Adi omnino ad B. Gall. VIII. 41. 'vineas agere et aggeres instruere capit.'

8 *Instruebat*] Emendat Ciacconius *instruebat*. Quomodo et alibi loquitur Cæsar atque Hirtius. *Clark.*

19 *Acie*] Sic e Ms. suo rescribi voluit Ursinus; quod etiam secuti sunt posteriores; et profecto consentiunt Mss. Scalig. Leidenses, et Dorvill. unde patet recte me e Mss. vetustissimis rescripsisse B. G. II. 23. 'In sinistra parte acie:' ubi vide: dein *sub hostes stabat* Leid. pr. et Scalig. Male *S.* seq. vocabuli primo etiam adhæsit. Consule notata ad B. G. I. 21. 'Sub monte consedisse.'

LII. 3 *In legionarios impetum fecerunt*] Non in legionarios, sed in equites impetum fecerunt, ut ex sequentibus fit manifestum; unde Jul. Cæsus p. 223. edit. Londin. *Juba et Scipio simul et Labienus summa vi equitatum ejus invaderent*; unde rescribendum *in equites* vel *equitatum*. Mendum ex compendiaria scriptura ortum videtur, cum enim primo scriberetur *in eq. oscitans* Librarius in *leg.* facile mutavit, unde nata lectio recepta. *Davis. In equites* in textum audacter recepit Clarkius. Tantum mihi sumere ego non sustineo, nam aliud quid latere potest, ut *Julianos*. Sic e. 40. et alibi.

5 *Aliter adversariis cecidit*] Joan. Glandorpius hincam orationem censuit; quapropter supplevit *aliter*, atque existimarunt, *adversariis cecidit*; Joan. vero Goduinus, ut vara vibiam sequitur, *aliter* quam putabant *adversariis cecidit*. Sed nihil deest; prima vox id denotat, quod infelicitur et contra sententiam accidit: observat enim Eustathius τὰ μὴ κατὰ γνώμην ἢ εὐχλὴν συμβάντα, Ἄλλῳ ἀποβεβηκέναι. Quin et 'alter pro

non bono ponitur, ut in auguriis *altera* cum appellatur *avis*, quæ utique prospera non est; quæ Festi sunt verba, *Davis*. Virg. *Æn.* II. 428. 'Dis aliter visum.' Justin. II. 13. 'Si aliter eventus ferat.'

12 *Prospectu obfecisset*] Sic primus rescripsit Scaliger, cum antea legeretur *prospectibus offec.* quod Goduino placet, et restat quoque in Dorvill. et Gallic. De antiquo Dativo in *u*, Cæsari præsertim proprio, vide Cellarium et me ad B. G. I. 16. Sed *prospectui* hic Petav. *prospectum* Scalig. *prospectum abstulisset* Reg. Gallic. cum antiqua Ed. *prospectum offendisset* Reg. Gall. et Vict. ac Leid. sec. Active. V. Cellar. ad c. 61. 'prospectum impedire,' habemus supra c. 40. et B. G. II. 22. Sed singularis et elegans est lectio Leid. primi *prospectum infecisset*, obfusis scilicet tenebris. Claudian. I. in Rufin. 130. de Megæra 'Hinc dea prosiluit, Phæbique egresserens radios.'

13 *Juba cum Labieno capti*] Syllepsis est. Sic apud Apuleium Florid. III. 'Musa cum Minerva iudices astitere.' Dictys Cretensis II. 6. 'Ex consilii sententia Achilles cum Ajace ad Telephum perveniunt.' Et c. 20. 'Ulysses cum Diomede profecti ad Priamum.' Sic et passim idem scriptor, ut et interdum præstantissimus quisque. Vide Fr. Sanctium Min. IV. 10. et Jac. Perizonii addit. p. 823. (717.) *Davis*. Apul. Met. I. III. p. 60. 'Vector meus cum asino capita conferunt.' male Ed. Seriverii et *asimus*. Adde Cel. Burmann. ad Ovid. Met. I. 319. ubi 'Dencalion cum conjuge numina montis adorant.'

18 *Curioniani*] Ita rectè restituit Lipsius Elect. II. 22. quem secutus est Cellarius. Intelliguntur enim milites, qui cum Curione fuerant. Al. *Curiani*. Clark. V. c. 40.

LIV. 11 *Quo ceteri dissimiliter se gerant*] Vocem penultimam in bonæ

fidei libris desiderari testatur, et abesse posse monstrat J. Fr. Gronovius Observ. IV. 14. p. 227. *Davis*. At in Buslid. quidem non comparet. Cum tamen eam repræsentent Petav. Norvic. aliique Msti, nec aliter loqui soleat Hirtius, omnino retinendam puto. *Davis*. cur. sec. Mei quoque se retinent. V. etiam Gronov. ad Liv. XXXIX. 54. 'Neque illos recte gessisse.' Ex ejusdem Gronovii sententia legi deinceps posset *milites contra Remp. populi Ri*. Vide ibid. in Obs. et Viros doctos ad Vellei. II. 16. sed ut *magistratus populi Romani, senatores populi Romani, Sacerdotes pop. Ri*. ita etiam dicuntur *milites populi Romani*. Adi omnino Heins. et Burm. ad Vellei. II. 69. V. etiam c. 97. et ad B. G. I. 3. 'a senatu populi Ri.'

19 *Quantum potest*] Mox rursus et *quantum potest*. Sed hic *potes* et *infra potestis* habent Mss. Dorvillii et Edd. omnes ante Ursinum, qui *potest* e suo Codice reponi voluit, quodque Scaliger et seqq. secuti sunt. *Potes* primo loco etiam Petav. et Leid. sec. at idem cum Cujac. dein *potest*. Scalig. *pro eo* et mox *peto*, ut utroque loco habet Leid. primus. Non dubium mihi est, quin utrobique legi debeat *quantum pote*; veteri formula, apud Comicos frequenti. Vide G. J. Voss. de Anal. II. 21. et me in Observ. Crit. ad Apul. Metam. I. VIII. p. 164. 'Accubneram quam pote tutus.' Dein Mss. Scal. et Leid. pr. *itemque te, A Fonteï, &c. te ab exercitu dimitto*, eleganti et efficaci repetitione, quæ est notissima.

23 *In meo exercitu beneficio, non virtute*] Forte, transpositis vocibus legi posset *in exercitu, meo beneficio, non virtute* (vestra). Sed et proba est vulgata lectio. Clark.

25 *In seditione concitandi milites*] Codices plurimi *concitandisque militibus*. Clark. Lego *in seditionem*. *Davis*. cur. sec. Vulgata lectio est partim

c conjectura Ciacconii, quam Scaliger primus admisit, partim ipsius Scaligeri. Antea edebatur *in scditione concitandisque militibus adversariorum nostrorum Imperatoris*. Et sane *conci-tandisque militibus* retinent Mss. mei omnes: quod nequaquam mutare debuerat Scaliger. Rectius Ciacconius *adversus vestrum Imp.* emendavit, quod firmatur a Dorvill. *vestrorum* Scalig. Cod. Forsan *advers. restr. Imp.* e Glossa inreperunt.

30 *Singulis non a. singulis additis servis*] Codices nonnulli *Et singulos, non amplius, &c.* Quod perinde est. Clark. Ex Petav. et Norvic. legendum *et singulis non amplius singulos servos additos*. Vide nos ad c. 45. Davis, cur. sec. *Singulos additos servos* exhibent quoque Scalig. et Leidenses, ac 2. Gallicani cum Ursin. quare id reposui. *Singulos, non.* Edd. primæ: quasi singuli essent inpositi in singulis navibus: ita ut 5. navibus fuerint remissi, quomodo etiam Celsus sumsit, *qui eos non nisi cum singulis servis separatim in navibus asportandos inponerent*. *Servos* est in Ed. Elzev. quod non capio. Non male Cod. Dorvill. cum tribus Gallicanis, Edd. Aldi, Vascos, Gryph. Manut. Steph. et aliis et *ad singulos n. amp. singulis additis servis*. Sed optimorum Codicum lectio sequenda. Si enim servos additos singulis inposuit, etiam ipsos simul, quibus additi erant, inposuit.

31 *In navi inponendos*] Ita exhibent vel *nave* Mss. mei cuncti cum Edd. primis aliisque veteribus. Et sane *inponere in loco* dixisse veteres aliqua exempla docent. Adi Celeb. Viros Dukerum et Drakenb. ad Liv. 1. 18. 8. Nepos in Cim. c. 4. 'ut numquam in eis custodem inposuerit.' Sic enim Mss. Nihilominus *inponere in navem* multo frequentius dicitur, quam *in nave*: si modo ulla alia exempla *τοῦ in nave* dari possint. Bosius ad Nep. vit. Dionis' c. 4. *in naves inposuit* monet in nonnullis esse

in navi. Sed corruptum hoc ex *Aecus. navis*. Confer notata ad B. Civ. III. 14. 'legionibus in naves inpositis.' Præcedit hic *in naves inposuisti*. Dubito ergo, an non et hic *in navim* scribi debeat, ut certe jam ediderunt Vascos. Gryph. post. Stephanus et Strada.

LVI. 1 *Promotisque eo usque, ut telum*] Ms. Norvic. *promotisque usque eo, quod telum*, unde rescripserim *promotisque eo usque quo telum*, quemadmodum exhibent editt. Steph. et Vascos. Davis. Reponendum existimat Davisius, *quo telum, &c.* Atque ita quidem scriptum est in Mss. Reg. et Vossii. Sed hoc perinde est. Illud autem ait Hirtius; *ut (vel quo) telum tantum non ex oppido adjici posset*. Clark. *Usque eo* habent plerique libri, quare restitui. Sic B. Hisp. c. 15. 24. 34. *usque eo, ut, &c.* Cic. pro Arch. c. 9. Veget. 1. 20. 'Usque eo, ut sagittarii:' ubi etiam in Mss. plurimis, sed recentioribus *usque adeo*. Cort. ad Sall. B. Cat. 49. 'usque eo, ut,' &c. *ut deest* L. pr. Quod etiam Petav. quo Scal. Leid. sec. et Dorv. quod idcirco rescripsi. Dein *abici* vel *abjici* est in Mss. omnibus et Edd. primis, item Beroaldi aliisque: idque probare videtur Brantius. Sed qui Cæsar potuit prohibere, ne hostes ex oppido telum jacerent? hoc enim notat *abjicere*. Vide ad B. Gal. III. 56. 'telis ex vallo abjectis.' Cl. Burm. ad Sueton. Ner. c. 34. Dicit ergo Hirtius brachia illa eo usque ad oppidum promota esse, ut tamen extra ictum teli essent, et telum eo usque *adjici* non posset. Non plane capit etiam Clarkius, et sine exemplo non pro *tantum non*. *Adjicere telum* est ita jacere, ut feriat scopum. Adi ad B. G. IV. 23. 'Uti ex locis superioribus in litus telum adjici posset.'

6 *Notissimique*] Forte *nobilissimique*. Sic enim jam infra *nobiliores, &c.* Sed et vulgata lectio non mala. Clark.

12 *Sub potestate dati, occasione capta*] Scio, hæc defendi posse pro *sub potestatem*, vel Ablativum poni, quia jam erant *reducti*. Vereor, tamen ne non profectum sit ab ipso Hirtio; non quod negem locutionem *dare alicui sub potestatem*; sic enim *dare in servitutem alicui*, et similia sæpe occurrunt: sed quod Mss. vocem *dati* satis damnant. Certe in meis omnibus et Edd. primis scribitur *dati potestate*. Pro *capta* in Leid. pr. et Ed. Flor. est *accepta*: at Petav. et Edd. Rom. Ven. ac Med. *duta*. Unde suspicor olim fuisse *sub Heimps. r. e. potestate, data occasione*, i. e. oblata.

15 *Proxime Uzitæ*] Mss. Reg. et Eliens. *proxime locum Uzitæ*. Ut forte legi possit, *proxime oppidum Uzitæ*. Clark. Petav. et Norvic. dant *proxime locum Uzitæ*. Cum Lipsio scripserim *proxime Uzitam*. Davis. cur. sec. *Locum* addunt Mss. Urs. et mei omnes; sub quo Accusativum alium latere mihi non dubium est; sed quem non facile dixerim; licet multi effingi possent. In planitie erat situm *Uzitæ oppidum*. 'Proxime Rhenum' B. G. I. 54. ubi vide.

LVII. 5 *Quum nihilo minus ejus sermonem nuncius ad se referret, restaretque, ut reliqua*] Editt. Rom. Ven. Beroald. repræsentant *cum autem nihilominus ejus sermonem nuncius ad se referret, diceretque ut reliqua*: Ms. Norvic. *quum nihilominus ejus sermonem nuncius ad se referret, sed restare ut reliqua*. Ex quo codice mihi rescribendum videtur *quum nihilominus ejus sermonem nuncius ad Scipionem referret, se restare, ut reliqua, &c.* Mendum in Hirtio procreavit compendiaria scriptura, nam in Cod. scriptum putarim *ad se referret*, quod imperitus Librarius in se facile mutavit, cum Scipionis nomen esset exarandum. Hæc sane conjectura Ciacconianæ est præferenda, qui, multis vocibus omissis, reponit *quum nihilominus ipse restaret, ut reliqua*. Hallucinatus etiam est

Joan. Glandorpium, qui emendat *cum ejus sermonem nuncius ad Saserna referret*, quasi Aquinius et Saserna per internuncios fuerant collocuti. Davis. *Nuncius ad se referret*; scilicet *ad Scipionem*. Davisius conjicit scriptum fuisse initio, *ad Sc.* (nempe, *ad Scipionem*;) mutatumque id Librarium incuria in, *ad Se*. Sed ista conjectura nihil opus est. Nam illud, *se*, potest tam Latine cum Antecedente remotiori, *Scipio*, quam cum propiori, *nuncius*, reciprocari. Vide quæ supra annotavimus ad c. 49. ad VIII. 50. et ad I. 20. Quamobrem et male emendat Goduinus, *ad Eum, &c.* Frustraque Rhellicanus negat putare se Hirtium tam ineruditum et male Grammaticum fuisse, ut reciprocum pronomen *se ad Scipionem* retulerit. Lepidusque plane est idem Vir doctissimus, cum voces istas *nuncius ad se referret*, interpretatur *nuncius in se reciperet, siquid inde incommodi accipiendum foret*. Ridicule prorsus. Nec multo melius Cellarius; qui interpretatur, *Scipionis mandatum nuncius Aquinio adferret*. Dein restaretque ut ediderunt Scaliger et Recentiores. Et est (ut in loco dubio) lectio maxime commoda. Mss. plerique habent *diceretque ut, &c.* Corrupte. Goduinus et Davisius ex aliis Codicibus emendant *se restare, ut*. Quod ferri potest. Quamquam vulgatæ lectioni non videtur præferendum. Clark. *Quum autem nih. &c.* est quoque in Mss. Reg. Leid. sec. et Edd. Mediöl. Pro *ad se* Leid. sec. et Dorvill. *ad eum*. Ad illum Edd. Vase. Steph. &c. quæ omittunt *nihilominus*. *Diceretque* est in vulgatis omnibus ante Scalig. et Leid. sec. *se restare dixit* habet Dorvill. *sed restare* Scalig. Leid. pr. Cujac. Petav. et Ursin. Verissime: quod miror non cepisse interpretes. Sunt ipsa verba Aquinii, unde apud Celsum respondit: 'Et stabo inquit adhuc, donec expleam, quod incepti.' *Restare* notat, perma-

nere, in eodem consistere loco. Ut notissimum est. Dixit itaque Aquinius 'sed restabo,' &c. quasi vellet dicere: *Mandet quid velit Scipio. Non curo, sed persistam et manebo hic, ut reliqua peragam in colloquio.* Vide Viros doctos ad Liv. iv. 58. Si quis tamen e Dorvill. velit *se vel sed se*, per me licet. Clarissime autem liquet e Cod. Dorvill. et Celso, *diceretque* natum esse ex adjecta glossa *dixit*, quæ sæpissime cum alibi tum in his commentariis in textum inrepsit. Ad i. ad B. G. i. 17. Insuper pro *quæ vellet* Leid. sec. habet *quæ ipse v.* Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. et aliæ *quæ v. ipse p.* Sed Cujac. Scalig. Petav. Leid. pr. *quæ si vellet.* Forsan *quæ sibi vellet.* Dein loco *roû postea* scripsi *præterea* fide Mss. eorundem, uti et Gallicorum, Dorv. Leid. sec. et Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. et Strada.

9 *Usu venisse hoc civi Rom. miror*] Ultimam vocem nesciunt Cujac. et Petav. Eam igitur dele, posita ad periodi finem admirationis nota. Vide Gravium ad Justin. ii. 14. et Ambrosium de Virgin. ii. 5. *Davis.* cur. sec. Egregii etiam Codices Scalig. et Leid. primus non agnoscunt verbum *miror.* Eleganter profecto. Frequenter enim ita Infinitivus adhibetur absolutus in admiratione apud Comicos optimosque quosvis scriptores: ut docuerunt Gronovius, Grævius, Dukerus, aliique. Monendum id quoque habui ad Lucan. v. 695. 'Mundi jam summa tenentem Permississe mari.'

13 *Cæsis—civibus*] Hoc est, tum cum concives ejus adeo frequentes occiderentur. *Clark.* Vulgatam lectionem solus servat e meis Leid. primus. *Cæsar* est in Petav. Leid. sec. Dorvill. et Edd. primis, quin etiam Cujac. et Scalig. habent *Cæsaris*, resectis ceteris *ejusdem p. civibus incol. rev. malle.* pro quo *velle* est a manu prima in Dorvill. Celsus etiam

tantum habet *Jubæ regi barbaro potius quam Imperatori exercitus pop. Romani paruisse.* Certe illa *cæsis ejusdem partis civibus* in mendo cubare mihi videntur.

15 *Parrumque senatorem*] Senatorem non valde nobilem *parrum* dictum fuisse non memini; ut videtur, nec immerito hanc locutionem carpit Dodwellus Diss. de Jul. Celso § 8. Sed quod hic scriptori, nos Librariis imputamus; nam legendum puto *hominem novum pedariumque senatorem.* Pedarii senatores sunt ii, qui nondum majoribus honoribus functi fuerant. Vide sis Agellium iii. 18. *Davis.* cur. sec. Cave, cum *Davisio* quid mutes. *Parrus senator* dicitur, ut contra apud Horat. Ep. 4. *Magnus eques.*

20 *Factum est*] Mss. Reg. et Vossii et Editt. Vett. *factum est illico, &c. Clark.* Est non comparet in Leid. pr. esse Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. *illico* etiam Leid. sec. Edd. Mediol. Ven. et quas modo nominavi. Scribo *Itaque factum illico*, ut Scipio ad album sese &c. pro quo Edd. primæ et Beroaldi inepte *alium* representant.

LVIII. 2 *Supercilium quoddam excelsum nacti non longe a Cæsaris castris*] *Supercilium* locum eminentiorem, seu summitatem denotat. Sic apud Virgilium Georg. i. 1. 108. 'Ecce supercilio clivosi tramitis undam Elicit.' Ubi Servius, 'altitudine,' inquit, 'summitate terrarum.' Hoc cum fugeret eos, qui curarunt editt. Rom. Med. Ven. Beroald. hic locus in iis Codd. sic legitur, *super alium quandam excelsum natura locum non longe a Cæsaris castris*, corruptaque hæc lectio Joan. Rhellicanum fefellit. *Davis.*

18 *Quem suis impedimento*] Sic editt. Rom. Ven. Beroald. at in Msto Norvic. legitur *quem suis ipse adjumento*: sed multum præstat lectio recepta, ut ipsa res ostendit: nam necesse est, ut locus impeditus concursum impediatur. *Davis.*

LIX. 1 *Quemadmodum fuerint*] Ita restitui ex Mss. duobus. Nec satis mirari queo editorum omnium dormitationem, qui ediderunt *quemadmodum fuerunt*. Quod hoc significatu nequaquam Latinum est. *Clark*. Legendum *fuerint*, quod, ut observavit *Clarkius*, exigit Latini sermonis ratio. *Quin* et *Gryphius* et *Lugdunenses 1576*. ita ediderunt. *Davis*. cur. sec. *Fuerunt* defendi posset ex notatis ad *B. Civ. II. 31. § 11*. Verum tamen Mss. quoque hic sequor: nam *fuerint* exstat in *Leidensibus*, *Scalig. Dorvill.* et *Edd. Vascos. Steph. Gryph. posteriore*, non prima, item *Stradae*.

5 *Simplex esse acies media a legionariis militibus videretur*] Suspecta videtur illud *a*. Quid si legatur *ex*? Sed Codices desidero. *Clark*. Voces a legionariis militibus importunas arbitrator, nec ab *Hirtio* scriptas: non enim agitur, ex quibus militibus constare censeretur acies media, sed qualis appareret, simplexne an duplex. *Davis*. cur. sec.

15 *Obposuerat*] *Ms. Reg. posuerat*. Quod eodem redit. Ante *præterea* Mss. *Reg. Eliens. et Vossii pro præterea*. Edit. *Rom. postea. Clark*. *Lipsius* margini adlevit *apposuerat*. Frustra. Idem enim notat. Vide supra ad c. 39. *Præterea* vero edidi, auctoritate *Mstorum omnium* et *Edd. Vascos. Steph. Gryph. post. &c. postea* etiam *Mediol. et Ven.*

LX. 2 *Ordinar, &c.*] Valde hic turbant Mss. et *Edd. Leidensis* primus exhibet, *ordinare perveniam. Habuit legionem IX, VIII in sinistro cornu, XX, XXXVIII, &c.* Omissis intermediis de *dextro cornu. Leid. sec. Dorvill. Edd. Rom. Mediol. Ven. Ordinaret ad dextrum legionem IX et VIII, in sinistro cornu XXX, XXVIII, &c.* *Rhellicanus* legit *Ordinar et ad d. perv. Habuit legionem IX, VII in sinistro cornu, Trigesimam Vigessimam nonam, &c.* Quidquid sit pro VII, dant VIII seu octavam etiam *Scalig. Petavian. et Edd. Florent. Vascos. Steph. Gryph. post.*

et aliæ, ut et statim *XXX, XXVIII: XIII, XIV, XXIX* etiam *Petav. Scalig. Leidenses*; et alii. In media acie pro *XXIIX* trigesimam tertiam exhibent *Edd. primæ Flor. Vasc. Steph. &c. pro VII ergo rescripsi VIII et pro XXIX in dextro cornu XXIIX*; at in media acie *XXIX*.

5 *Ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, &c.*] Locus ab interpretibus vexatus. *Ms. Norvic.* habet *ipsum autem dextrum cornu, secundam autem aciem fere*: *Edit. Rom. Ven. secunda acie fere. Joan. Glandorpio* legendum videtur *ipsum autem dextrum cornu et secundam aciem fere in earum legionum et cohortium parte collocaverat*. Aliam nostri sanandam via institit *Fulv. Ursinus*, cui placet circa *ipsum autem dextrum cornu*. At, nisi fallor, nec his nec aliis emendationibus caret *Hirtius*: integram enim arbitrator vulgatam lectionem, et *ipsum dextrum cornu* idem valet, ac ad ipsum dextrum cornu quod attinet. Vide quæ notavimus de *Bell. Gall. I. 39. Davis. Ursinus*, ex conjectura, legit, *Circa ipsum autem, &c.* Atque ita plane scriptum est in *Ms. Regio*. Sed nihil opus. Subintelligi enim potest, *circa, ad, vel quoad*: aut per *Appositionem* conjungi possunt, *dextrum cornu, et, secundam aciem*. *Edit. Vett. habent, Ipsum autem dextrum cornu, secunda acie, &c. in Ms. Eliensi est, secundam autem aciem, &c.* Tumque aliquid deerit, hoc modo: *Ipsum autem dextrum cornu****; Secundam autem aciem, &c.* *Judicet Lector eruditus. Clark. Ipsum dextrum cornu, secundam aciem per adpositionem capit etiam Rhellicanus. In Leid. primo hæc ita concipiuntur, Fere ante ipsum d. cornu secundum autem aciem fere earum l. partem coh. ordinaverat. Sec. autem aciem etiam in Scalig. In Dorvill. circa ipsum autem d. c. secundum aciem. Circa addit quoque Leid. sec. Secunda acie fere Ed. Med. Me hisce non expedit, et locum emendandum sagaciori-*

bus relinquo. Proximum vero videtur e Ms. Leid. pr. *Fere ante ipsum vel ipsum ante d. cornu secundam aciem e VETERANARUM legionum parte coh. vel secunda acie Vet. leg. partem coh. coll.* hisque adjecerat paucas cohortes ex legionibus TIRONUM. Ceterum legionibus deest Mss. meis omnibus. Quæ vox facile subintelligi potest. Sic c. 75. 'a suis castris, milia passuum v. a Scipionis?' atque ita c. 76.

8 *Ad aciei suæ mediam legionem*] Neque hoc capio. Vide num *regionem* e Leid. sec. placere possit. Vel lege cum Lipsio *medicæ legiones*.

9 *Sinistrum, &c.*] Hæc usque ad *suum d. latus* desunt in Edd. Rom. Ven. ac Mediol. *Suum* abest a Leid. pr. *sinistri sui*. Pet. An *sinistri sui cornus?* ut subintelligatur *acies*. Apud Lucanum ita 'Cornus tibi cura sinistri' l. VII; ubi vide: *esset* non agnoscunt Leid. sec. nec Dorvill.

10 *Quod dextrum suum latus munitionibus adjuvabat*] Ex Msto Norvic. omnino rescribendum *munitionibus adjuvabatur*. Fulv. autem Ursinus ex suo Codice rescribit *uti dextrum suum latus munitionibus adjuvaretur*. Davis. Primo, pro eo quod edidit Scaliger, *adjuvabat*; recte reponit Davisius, ex Ms. Eliensi, *adjuvabatur*. Deinde observandum, in Mss. Reg. Vossii et Ursini, ommissa voce *laborabat* scriptum esse; *Id eo consilio fecerat*, ut *suum dextrum latus munitionibus adjuvaretur*, *sinistrum autem ul equitatus hostium multitudinî resistere* posset: eodemque, &c. Quid si, collatis utrisque lectionibus, hoc demum modo legamus? *Id eo consilio fecerat*, (quod *suum dextrum latus munitionibus adjuvabatur*), ut *sinistrum equitatus hostium multitudinî resistere* posset: eodemque, &c. Clark. Cum Mss. Reg. Voss. et Urs. consentiunt Edd. primæ, Vascos. Gryph. post. Steph. et Stradæ, uti et Ms. Dorvill. nisi quod secundo loco non habeant *ut*. Clarkianæ autem emendationi suffragantur

Brutus et Edd. Beroaldi, Aldi, Gryph., Manutii, nisi quod pro *ut sinistrum* dent *sinistrum autem*. Variant mei cōdices: *Ut pro quod* legitur in cunctis: pro *adjuvabat* Scalig. *adjuvaret*. Leid. sec. et Dorv. cum Urs. Cellario probante *adjuvaretur*. Leid. pr. cum Pet. *adjuvabatur*: quare id restitui sensu postulante. Paulo post *ut* deest in omnibus, sed post *multitudinî* extat *uti* in Leidensibus, Petav. et margine Gryphii, omnino bene. *Laborabat* etiam agnoscunt Petav. et Leid. sec. cum eodem margine: *laborat* Scalig. et Leid. pr. Ni fallor, sanum jam locum feci scribendo, *Id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adjuvabatur: sinistrum autem, equitatus hostium multitudinî uti resistere posset, laborabat*. Verum notandum insuper in Petav. Scalig. et Leidensibus exarari *resisti*: quod si admittas, *sinistrum*, in accusativo capiendum erit pro *ad* vel *quod ad sinistrum*.

16 *Locis certis*] Ms. Norvic. *locis ceteris*, perperam sane: ea tamen varietas fuit notanda, ut memores sint Critici, has voces crebro inter se confundi. Sic supra c. 54. ubi in edit. 'memor—rapinarum certorum hominum;' in Msto Norvic. est *ceterorum*. Vice versa, apud Chalcidium p. 5. edit. Meursianæ legitur *a certa functione operis cccasantibus*, cum reponi debeat *a cetera functione*, ut ostendit Plato, qui Tom. III. p. 18. edit. Steph. τῶν ἄλλων ἐπιτηδευμάτων ἄγοντας σχολῆν dixit. Davis.

LXI. 2 *Forte*] Non damnarem hanc vocem, si in Mstis fide dignis reperiretur: at in nullo meorum occurrit. Leid. enim sec. et Dorvill. *Forsan acciderit*. Petav. Scalig. et Edd. Vascos. Gryph. post. cum Stephano, *forsitan*. Bene: nec tum displicet *acciderit*. Solent enim *forsan* et *forsitan* addiscere subiectivum. Adi Cel. Burm. ad Petron. c. 130. 'Forsitan animus antecesserit corporis moram:' et sæpissime ad Ovidium. In Leid.

primo legitur *forsitan id tempus*. Quasi fuerit olim *forsit ante id t.* De qua voce adi Broukh. ad Propert. II. 7. 33. Ceterum *dic* pro *diei* rursus legitur in Cod. Scaligeri. Adi ad B. C. II. 23.

4 *Dum cepisset*] Hoc loco Ciaccorius defendit alterum c. 88. 'Qui dum anima nondum exspirata concidisset:' ubi in nonnullis est *quum*. Sed male. *Dum* cum tempus notat, quo quid accidit, Indicativum habet. At sæpe corruptum esse in auctoribus vidimus ad Frontin. I. 5. 7. Adde Arntzen. ad Aurel. Vict. de Vir. Illustr. c. 8. § 4. Cl. Duk. ad Flor. III. 11. 7. Drakenb. ad Livii I. 40. § 7. hinc emendat e Ms. Ultraj. Val. Max. III. 3. § 2. 'Qui dum legationis officio fungitur.' Sic etiam Mss. Harl. et Leid. non *fungeretur*. Quare apud Hirtium quoque *quum* malo. Plura vide ad c. 88.

17 *Quod proprium*] Primam voculam, utpote delendam, uncinis cinxit Jos. Scaliger; sed non opus est, ut viro summo aures præbeamus, ea enim particula vim adversativam interdum obtinet, ut observavit Ald. Manutius ad B. C. II. 16. *Proprium* autem *gaudium* est perpetuum, sive diuturnum. Nonius Marcellus p. 390. 'Proprium, diuturnum:—Proprium significat rursus perpetuum.' Noster hujusce libri c. 32. 'Victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur.' Corn. Nepos Thrasyb. c. 4. 'Parva munera, diutina; locupletia, non propria esse consueverunt.' Vide et Servium ad Virgilio *Æn.* III. 85. et *Æn.* VI. 871. *Davis*. Quod *proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit*: Scaliger vocem *Quod* delendam existimat. Perperam admodum. Perit enim, sine ea, sententiæ venustas omnis atque connexio. *Davisius* retinendam voluit; quod ea particula vim *adversativam* interdum obtineat. Sed et ipse fallitur. Ac nodum profecto in scirpo quæsi verunt Viri doctissimi. Est

enim hoc in loco plane nomen *Relativum*. Quod *gaudium* (nempe prælii equestris secundi,) *fortuna* tamen *proprium* (hoc est, *perpetuum*;) *tribuere non decrevit*.

19 *Cum parte equitatus*] Syntaxis postulat, ut legamus *cum partem equitatus*, quemadmodum exhibet Ms. Regius, testante Joan. Goduino. Mutata igitur distinctione, rescribendum *quum partem equitatus sui—misit, in itinere, &c.* *Davis*. *Cæsar*, cum parte *equitatus sui*,—misit: in *itinere, &c.* *Davisius*, ex conjectura, Syntaxis postulante, reponit; *Cæsar* quum partem *equitatus sui*—misit; in *itinere, &c.* Quæ quidem optima est conjectura; et firmatur, atque etiam emendatur eo, quod in Ms. Vossii scriptum repperi; *Cæsar* quum partem *equitatus sui*—MISISSET; in *itinere, &c.* Interim tamen defendi quodam modo posse videtur lectionis vulgatæ Syntaxis; *Cæsar*, cum parte *equitatus sui*,—misit (subintell. *militēs*.) In *itinere, &c.* *Clark*. Pro nota mea pone: *Cum parte equitatus sui Leptim*, frumenti gratia, misit. In *itinere, &c.* *Frumenti gratia* non agnoscitur a Petav. Cujac. et Norvic. Voss. autem et Gryph. exhibent *partim—misisset*. Lege igitur *cum partem equitatus sui Leptim misisset; in itinere, &c.* *Davis*. cur. sec. *Partem* habent Leid. sec. et Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. et alia. Pro *frumenti gratia* dat Dorv. *frumentandi* et Leid. sec. *caussa*. A reliquis absunt etiam et a Leid. pr. etiam Verbum *misit*. *Cum parte misit* mihi sincera videntur. Forsan *frumentarios vel frumentatores quum misit, in itinere, &c.* prædat. Qui equites est in Petavian.

25 *Iter officere*] Rhellicanus emendat, *interim officere*. Sed nihil opus. *Clark*. *Iter officere non intermittit*. Archaismos in nitido scriptore non admiserim. Igitur vel *iter* deleo, quod nescit editio Gryphiana; vel lego *adversariorumque excursionibus ita*

officere non intermittit; ductis nempe per campum vallo fossaque. Davis. cur. sec. Iter abest a Vascos. et Steph. ac Stradae Edd. prospectui officere dixit etiam supra c. 52: ubi in aliis prospectum tamen, et vide. Nilominus dele iter vel ita lege: efficere est in Leid. sec. ac Beroald. et aliis Editis: iter nullum hic locum habet.

LXII. 3 *Ibique Getulis remigibus epibatisque complet, insidiandique gratia progressus]* Ms. Norv. *illamque, &c. complet, insidiandique gratia* ab Utica progressus; quæ quidem lectio cum Hirtii simplicitate melius videtur convenire. Eam sane animo proniore recipio, quod editt. Rom. Ven. Beroald. duas illas voces exhibeant, quas ex Msto Norvic. adserui. *Davis. Mss. Eliens. et Vossii, et Editt. Vett. ab Utica progressus.* Quod probat Davisius, ut Hirtii *σαφηνελα* et simplicitati congruens. *Clark. Illamque* ut et *ab Utica* confirmatur a Codice Pet. quare ita reposui. Immo *ab Utica* agnoscunt etiam Leid. sec. Dorv. et Edd. Vascos. Gryphii, Steph. aliæque.

7 *Ad Thapsum versus]* Hæc lectio est a Msto Norv. ac editt. Rom. Ven. Beroald. cum in vulgg. omnia præpositione, scribatur *Thapsum versus. Davis. Ad Thapsum versus.* Ita recte restituit Cellarius, et Davisius, ex Ms. Eliens. et Editt. Vett. Consentunt Mss. Reg. et Vossii. Vulgg. omitunt, *ad. Clark.* Videtur typographico errore excidisse *ad e Scal. Ed. nam Mss. omnes et Edd. priores præpositionem eam agnoscunt. Atque ita sæpe Cæsar et Hirtius cum aliis. Vide Cellarium ad c. 23. et supra ad vi. 32.*

12 *Cum classe se longius a prospectu removit: reliqua classis in salo ad Leptim]* De hoc loco sic scribit Ph. Rubenius Elect. II. 4. Prior narratio expungitur damnaturque a sequenti. Si Aquila cum classe angulum nactus est, quomodo adjicit *reliqua classis in*

salo ad Leptim? Sed auctor culpa vacat, et editio prisca verissime scribit et ordinat: ‘Aquila tempestate jactatus, cum classe propius promontorium superare non potuit: atque angulum quemdam tutum a tempestate nactus, se longius a prospectu removit.’ Cur hæc mutata? nam Aquila solus angulum illum cum navi sua cepit; reliqua classis ad Leptim appulit. Hactenus vir eruditus, cujus fidem aliquatenus firmant editt. Rom. Ven. Beroald. in iis enim legitur: *Aquila tempestate jactatus, cum classe propius promontorium superare non potuit, atque angulum quemdam tutum a tempestate nactus, cum classe se longius a prospectu removit. Davis.* Aut voces istæ *cum classe* intelligendæ sunt *cum parte classis*, scilicet *cum navibus aliquot*: aut recipienda erit Rubenii lectio, cui favent Editi aliquot veteres: ut transpositis nimirum vocibus istis *cum classe* hoc modo scribatur tota periodus: *Aquila t. jactatus cum classe promontorium (al. propius promontorium) superare non potuit. Atque ang. q. tut. a temp. nactus se (id est, navem suam) longius a pr. removit. Reliqua classis, &c. Clark.* Cum primis editis consentit de more Med. Illa verba *cum classe* omnino transponenda duco. Favet Leid. pr. qui se non habet.

15 *In oppido progressis]* In oppido *progredi* et *vagari*, paullo amplius est, quam *oppidum adire* vel *in oppidum progredi*. Quemadmodum quod dixit Poëta, *Pilam projecit in herba*, amplius est quam si dixisset, *Pilam projecit in herbam*. Vide supra ad IV. 12. Quamobrem minus recte faciunt, qui emendant; *in oppidum. Clark.* In oppido *victus sui mercandi gratia progressis*: Gryphius edidit *in oppidum. Lege in oppidum victus sibi mercandi gratia progressis. Davis. cur. sec.* At jungi possent *in oppido victus mercandi*. Verum *oppidom* est in Mss. Leidensibus et Edd. Vascos. Steph. Gryph.

post. et facile *oppido* ex *oppidum* antiqua pronuntiatione nasci potuit. Ceterum videri posset hic primo loco scribendum esse *partimque*. Sed solet in divisionibus Hirtius semel eam vocolam omittere. Adi ad B. Alex. c. 29.

16 *Ex perfugis*] Rectius Mss. Ursin. Petav. Cuj. et Leid. pr. dant *perfuga*. Cæsariani milites non tot numero solebant perfugere. Saltem id dissimulant Cæsar et Hirtius. Rescripsi idcirco *perfuga*: præterea Leid. primus exhibet *a perfuga*. Vide ad B. G. VII. 83. 'Ab his cognoscunt.'

18 *Ex Cothone egressus*] Ex portu arte factus; nam 'Cothona sunt portus in mari, non naturales, sed arte et manu facti. Est autem et masculini et neutri generis: nam et *cothon* hujus *cothonis* facit, et *cothonum* hujus *cothoni*.' Verba sunt Servii ad ÆN. I. 431. *Davis*. et *Cellar*.

Primo mane] Ne dubita de veritate lectionis, quam servarunt Pet. Leid. pr. et Dorvill. *cum primo mane*. Quæ præpositio dein adhæsit seqq. *cum universa cl.* ut est in Mss. nonnullis et Edd. Rom. Mediol. et Ven. etiam non male, ut patet ex dictis ad B. Civ. I. 31. At *cum primo mane* elegantius. Sic Plaut. et Terent. 'cum primo luce.' Vide Comm. ad Adelph. v. 3. 35.: et infra ad c. 95. 'cum prima luce:' de quo vide Clar. Burmann. ad Ovid. Am. III. 14. 7. Cæsar et noster supra *cum nuncio exire*. Plura invenire potes apud Cort. ad Salust. Jug. c. 68. 'cum occasu solis educit;' et in Lexicis. Mox *pentremes* vel *pentiremes*, non *penteres*, est in Ursin. Petav. Scalig. Leidensibus et Dorvill. ac cunctis Editt. ante Scal. Vide tamen, quæ diximus ad c. 47.

19 *Universa classe*] Codices nonnulli cum *universa classe*. *Clark*.

LXIII. 4 *Ibique moratus, omnes ut se naves consequerentur, primum ipse navigiolum parvum conscendit*] Fulv. Ursi-

ni Codex *ibique moratur, omnes ut se naves consequerentur, postea ipse, &c.* Sic et Mss. duo Thuanæi, quam lectionem probat Joan. Goduinus. Ms. autem Norvic. *ibique hortatur, &c. post eo tempore parvulum navigiolum conscendit*, ut legendum crediderim *ibique hortatur, omnes ut se naves consequerentur; postea ipse parvulum navigiolum conscendit*. Editt. tamen Rom. Ven. Beroald. vulgatam lectionem retinent, quæ nihil habet absoni. *Davis*. Ego proprius paulo a vulgata lectione scripserim equidem: *Ibique hortatus—consequerentur; primum (vel primum) ipse, &c.* *Clark*. *Moratur* Leid. sec. et Dorv. *hortabatur omnes, ut se naves omnes* Leid. pr. Sed *hortatur* Cujac. Petav. et Scal. Unde sine hæsitacione recepi *hortatus*. Celeritati Cæsaris non convenit mora. Scriptum fuerat de more *ortatus*: inde Librarii nonnulli fecere *moratus*. Ex eodem fonte manavit istud *postea*, quod etiam obsidet Scalig. et Leid. pr. Codd. Dein *parvulum* exhibent Leidenses utriusque, Scalig. Dorv. et alii. Bene. Hoc enim Hirtio est proprium. Adi ad VIII. 13. 'secundis parvulis rebus,' et *Davis*. ad c. 27. hujus libri.

10 *Contendit*] Codices nonnulli *cæpit*. Quod idem fere. *Clark*. Mei omnes rectius *contendit*.

13 *Triremem*] Leid. pr. *turrem*. Forsan *trierem*. Ut super 'penteris,' et c. 44. 'navis trieris:' ubi plura. *Custodibus* autem debebat Lipsius.

18 *Ea nocte*] Leid. pr. *eadem die*. Petav. *eadem nocte*. Opinor fuisse *ea de nocte*. B. G. II. 7. 'Eo de media nocte Cæsar,' &c. Vide Malasp. et Græv. ad Cicer. Ep. Att. VIII. 6. 'Epistola quam de nocte daturus eram:' et Burm. ad Sueton. Aug. c. 97. 'de nocte evectus est.'

LXIV. 2 *Cum reliquis dimiserat, et postea*] Lege, postulante sensu, *cum reliquis dimiserat*. Hic *postea*. *Davis*. cur. sec. Frustra. Qui subauditur.

Vide cum alibi, tum ad Lucan. vi. 728. ut et supra ad B. G. iv. 3. 'Ubi quorum civitas et ampla, et paullo, quam sunt ejusdem generis,' &c. pro *et qui paullo*.

8 *Se Nasidii classe captum*] Pet. et Norv. male dant *sed cum Nasidii classe captum*; nec melior est Gryphiana lectio, *se in Nasidii classe captum*. Nam Nasidius erat Pompeianus. Vide B. G. ii. 3. seqq. Scribendum vero *se a Nasidii classe captum*, prout recte Cujac. et Ursin. Davis. cur. sec. Edd. Vascos. Stephan. et aliæ *se in Nas.* perperam omnino ut notavit Davisius. Si enim in classe Nasidii fuisset, Vari non potuit beneficio servari; illi enim erant Pompeiani. Vide B. Civ. l. ii. Leid. sec. *se a ipsius cl.* Leid. pr. *se a navium cl.* Bene Cuj. et Ursin. *se a Nasidii cl.* unde Edd. Rom. Med. Ven. *sed Nas.* Recepi itaque *se a N. cl.* Alioquin a posset abesse. V. c. 61. § 4. *captus* est in Leid. sec. *captum* abest a Dorv.

LXV. 7 *Recipit in castra*] Sic ex Msto Norvic. reposui: in aliis erat *recepit in castra*, quæ lectio minus convenit cum verbis præsentis temporis, quibuscum conjungitur. Davis. *Recepit in castra.* Davisius, ex Ms. Eliensi, (cui suffragatur Ms. Vossii,) emendat, *recipit*. Quod et Temporum ratio videtur postulare. Veruntamen in hujusmodi constructione, ubi tanquam præsens narratur res præterita, perinde est. Clark. Monitum hoc sæpissime. Mei hic etiam *recipit*.

10 *Atque ipse quotidie, — locis idoneis consedit*] Sic Mss. Reg. et Eliens. et Edit. Rom. Editi Recentiores, *atque ibi ipse, &c.* Perperam admodum et absurde. Non enim *ibi ipse* consedit; sed, castris duarum legionum *ibi* factis, *ipse* quotidie certo intervallo *in locis idoneis* insidiaturus consedit. Quod mirum Editores omnes fugisse, præter unum Joan. Goduinum, alias minus scientem. Clark.

Secunda vox sententiam turbat, ea igitur deleta, lege *atque ipse quotidie*, prout Beroaldus edidit; ac ita dant Petav. Buslid. et Norvio. Sic etiam Goduinus et Clarkius ex suis Codd. voluere. Davis. cur. sec. Delevi τὸ *ibi*, consensu etiam Leidensium, Scal. Dorv. et Edd. Ven. ac Mediol.

13 *Consedit*] Scalig. et Leid. pr. *considet*: ut scilicet respondeat τῶ *facit*. Sed verior lectio videtur *consedit*. De quo verbo adi ad VIII. 32.

LXVI. 9 *Suppetias occurrit*] Sic loquitur infra c. 68. Hæc tamen φράσις Dodwello tam displicet, ut eam non ab Hirtio, sed a Celso interpolatore fuisse censuerit. Vide Diss. de Julio Celso § 8. Sed se nimis morosum censorem præstitit vir eximius; nam cum *suppetias occurrere* sit idem, quod *suppetias* in tempore *venire*; non est cur nostrum malæ Latinitatis incusemus. Adi J. Fr. Gronovium ad Senecam Controv. xi. p. 186. Davis. cur. sec. Vide etiam supra ad c. 39. c. 5. 'suppetias venire.' c. 25. 'suppetias proficisci.' c. 39. 'subpetias ire.' c. 75. 'subpetias mittere.'

LXVII. 1 *Quoniam frumenti inopia*] Ms. Norvic. *qui frumenti inopia premebatur*, et ea sane lectio æque placet ac vulgata. Davis.

11 *Pauco tritici*] Meliore jure Cl. Dodwellus hoc verbum reprehendere posset, quam reliqua: exemplum enim nescio apud aurei ævi scriptores, ubi *paucus* in singulari occurrat. Sed et Hirtium ita scripsisse non credo: *parum* est in Dorv. Immo in optimo Leid. pr. restat bene *parvo*. Pro *recreato* Aicardus rescribere tentavit *recurato*, me non adsentiente.

LXVIII. 6 *Castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis*] Cum Lipsio rescripserim *collatis*; quod, ut opinor, linguæ Latinae ratio postulat. Davis. cur. sec. Recte *collatis* Lipsius. Ita in B. Alex. c. 6. *Castra castris collocata*, in Mss. est perperam *collocata*. Dein reposui. *oppidum potitur* pro *op-*

pido fide Mss. Scal. Leid. pr. Vide supra ad c. 36. 'Castellum est positus.'

13 *Mutio*] Sic primus, quod sciam, Scaliger inprimi curavit pro *Biotio*. Qua auctoritate nescio. In Petav. est *Biocio*. In Scal. *Mocio* superscripto *u*: ut credam, eum secutum esse suum codicem. In Leid. pr. *Mincio*. *Minnius* vel *Ninnius* vel *Minutius* *Reginus* occurrit apud Cic. l. x. ad Att. Ep. 17. ubi V. Corrad. *Biotio* habent cum Edd. prioribus Leid. sec. et Dorvill. De *Ninnis* vide J. F. Gronov. Obs. iv. 4.

LXIX. 3 *Adorti*] Legas velim *oborti*. Non enim Cæsaris copias *incaserant*, quod *adoriendi* est potestas. *Davis*. cur. sec. Contrarium patet e sequentibus, nec obstat quod casus desit. Sic enim etiam c. 95.

4 *Exsistent*] Codices nonnulli *exunt*. Sed proba est vulgata lectio: sic enim supra c. 7. 'Et subito exsiliunt.' Sed Codices plerique habent *exsistent*. *Clark*. Ibi vide multa exempla et hic Glandorp.

14 *Numidæ, levisque armaturæ*] Editt. Rom. Ven. Beroald. perperam, omissa particula, representant *Numidæ levis armaturæ*. Ms. Norv. exhibet *Numidæ levisque armatura*, ac ita rependum, nisi forte, pro veteri scribendi ratione, *levis* nominativi pluralis censeatur. *Davis*. *Levisque* armatura. Sic Mss. Reg. et Eliens. Similiter supra, § 1. 'equitatu levique armatura;' et § 3. 'equitatus et levis armatura.' Al. *levisque* armaturæ. Quæ si lectio recipiatur, tum subintelligendum erit *milites*. Quod multo potius est, quam ut, cum *Davisio*, *armaturæ* in plurali numero accipiamus, et *levis* antique scriptum pro *leves*. *Clark*. Bene *Davisius* in secundis curis deleri jussit illa *nisi forte*, &c. *Leves* armaturas in plurali alibi quoque dixit. *Numidæ levis armaturæ* etiam Dorv. et Ed. Mediol. *Armatura* etiam edidit *Stephanus*. Sed excidisse potuit hic vox *pedites*. Neque *Numi-*

dæ levis armaturæ adeo ineptum est. Vide c. 14. 'Pedites *Numidæ levis armaturæ* cum equitibus procurant.' Sed plura vide c. 48. 'Numidis sine frenis, peditibusque levis armaturæ.'

17 *Julianos proficiscentes insequerentur, et refugerent instantes, propius non accederent*] Editt. Rom. Ven. Beroald. exhibent *Julianos proficiscentes insequerentur et refugerent: stantes propius non accederent*; sic et Ms. Norv. nisi quod in eo omittatur particula copulans, unde mutata distinctione legendum crediderim *Julianos proficiscentes insequerentur et refugerent stantes, propius non accederent*; nam c. 70. testatur noster, si tres aut quatuor veterani *se convertissent*, multos *Numidas terga vertisse*. *Davis*. Mss. et Editt. Vett. *stantes*. Quæ et ipsa ferri possit lectio. *Clark*. Et abest a Petav. et Leid. prim. *Stantes* exhibent Petav. Leidenses, Dorv. et Edd. omnes ante Scaligerum, qui *instantes* e suo codice reposuit. Forsan et *refugerent* ejicienda sunt, legendumque *Julianos proficiscentes insequerentur; stantes propius non accederent*. Certum est opponi ab *Hirtio proficiscentes et stantes*. Quare licet et *refugerent* retineamus, quo magis inclino, *stantes* est scribendum. Insequebantur et refugiebant *Julianos*, cum erant in itinere: cum stabant, eos propius non accedebant.

LXX. 2 *Horis iv*] Sic Mss. Reg. et Vossii. Ms. Eliens. et Edit. Rom. *In horis iv*. Scaliger et Recentiores *in horam quartam*. *Extremo agmine* est pro *ab extr. agmine*. *Clark*. *In horis* habent Leid. sec. et Dorvill. et Edd. pleræque ante Scalig. Sed *horis* jam ediderunt Vasc. Steph. Gryph. post. et est in Msto Ursin. Verum *in horam* dant Leid. pr. et Scalig. An numerus *quinarius* deleri debet? Certe *Ciacconius* ait alios libros non habere v, ut fuerit *in horam i*, sive unam: nam vel sic perparvum est spatium, quo progressus fuisset per totam horam. Paulo post malum, si

per Mstos liceret *revocabat*.

13 *In spatio*] Hinc adparet probam esse lectionem in Virgil. et Silio, 'Addunt in spatio:' ubi Vir doctus Misc. Obs. Vol. v. T. 3. p. 16. e Vett. Edd. malebat *in spatia*.

16 *In castris incolumes — reduxit*] Non necesse est, ut cum Pet. Ciacconio legamus *in castra*; nam hæc præpositio, etiam cum motum denotet, ablativo jungitur, ut inter alios ostendit G. J. Vossius de Construct. c. 65. *Davis*. Vide quæ supra ad B. G. iv. 12. *Clark*. Lego *in castra*. Sic edidit Gryphius: et sic perpetuo loquitur noster. Vide c. 73. 76. *Davis*. cur. sec. *Castra* quoque edidere Vasc. et Stephan. Et ita etiam malle. Sed obstant Mss. Adde notata ad B. G. II. 17. 'In castra venisset,' et alibi.

LXXI. 7 *Et quemadmodum tela mitte-vent, præcipit*] Editt. Rom. Ven. *præcepit*; in Ms. autem Norv. est *præciperent*, unde procul dubio legendum *præcipere*: supra enim dixit *ut lanista tirones gladiatores condocefaceret*, cum quo hic locus componi non potest, nisi subjiciatur modus infinitivus. *Davis*. *Præcipere*. Editi habent; *præcipit*, vel *præcepit*. Ms. Eliensis, *præciperent*. Unde Davisius ex conjectura optime restituit, *præcipere*: postulante et ipsa Modorum ratione, propter præcedentem *condocefacere*. Atque in Ms. Regio plane scriptum est, *præcipere*. *Clark*. Errant Viri docti, licet et *præciperet* sit in Petav. et Leid. pr. Sed hoc natum e præcedentibus imperfectis. *Condocefacere* et *præcipit* jungit; ut c. 25. *Recipere* et *abduxit*: ubi vide plura.

11 *Jaculis interficiebat et l. m. defatigabat*] Sic Scaliger reposuit ex Mss. Ursini et suo, quibus dubito an accedat Petav. Verum Leidenses et Dorvill. cum Edd. Vetusis cunctis dant pluralem numerum. Et recte. Mutatus ille est a librariis nescientibus crebro in Collectivis, licet præcedat

singularis, sequi pluralem. Adi omnino ad vi. 2. 'Quisque non patitur, neque aliter si faciant,' &c. Vide et Varias lectiones c. 72. § 4.

16 *Ab his insectatus*] Hoc participium, quod vulgo *deponens* censetur, hic loci *passive* accipitur, quin et aliis id genus multis idem contigit, quemadmodum ostendit G. J. Vossius de Anal. III. 6. Hinc factum, ut hujusce verbi *activam* terminationem adhibuerit Plautus Captiv. act. III. sc. 4. 61. *Davis*.

LXXII. 2 *Quia, quodcumque prælium quoties erat commissum, equitatu suo—hostium equitatu nullo modo par esse poterat*] Prima vox abest a Petav. et Norvic. Reponendum suspicor, quod nempe, *prælium quoties erat commissum, equitatus suus—hostium equitatu—nullo modo par esse poterat*. *Davis*. cur. sec. Cum sensus in vulgatis satis constet, conjecturis incertiolem reddere veram lectionem nolui: sed *quia* etiam abest a Scalig. Immo a Leid. pr. desunt. *Vehem. comm. quia quodcumq.* in quo itidem pro *prælium, bellum* editur. Forsan modo fuerat initio *commovebatur* (*commotus* Dorv. Edd. Rom. Med. Ven.) *quod, prælium quoties vel quotiescumque er. com.*

5 *Autem*] Legendum credo *item*. *Davis*. cur. sec.

10 *Cui uni rei*] Lege *cui rei tamen*, &c. deleta voce *uni*, quam prætermittunt Petav. et Norv. *Davis*. cur. sec. Nequaquam *uni* ejiciendum, quod suam hic habet *emphasin*, et aliquoties ita loquitur Cæsar etiam.

11 *Ex Italia transportari*] Ita edidit Jos. Scaliger, et sic emendarunt Petr. Ciacconius et Just. Lipsius Elect. II. 22. cum in libris Mss. et antiquitus excusis legatur *in Italiam transportari*, quam lectionem tueri frustra aggressus est Joan. Goduinus; nam Cæsarem *στατιώτας τε ΕΚ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ καὶ ΕΛΕΦΑΝΤΑΣ μεταπέμψασθαι* testatur Dion I. XLIII. p. 215. Vitiosa tamen illa lectione deceptus videtur Jul. Celsus: hic

enim p. 225. ed. Lond. sic loquitur: *Huic parti remedium adhibuerat adducendo elephantas in castra, et aliquos in Italiam mittendo, &c. Davis.* Adde Cellarium. *In Italian etiam habent mei omnes: dein quos et miles nosset* Petav. Dorv. et Edd. Rom. Med. Ven. *In Leid. sec. quod et m. nosceret: at Leid. pr. quod et m. nosset.* Crediderunt forte librarii *noster* ab Hirtio non potuisse dici, quia is huic bello non adfuit. Sed *noster* significat militem Romanum, oppositum Numidis, ut sæpius supra et paulo ante exercitum nostrum. Aliter conijcere posses cognosceret inrepsisse. Sed non puto.

13 *Adigi*] Sic Mss. Reg. Eliens. et Vossii. Vulgg. *adjici.* Clark. Constante Mss. mei et Edd. omnes ante Scaligerum *adigi.* Quod mutari non debuit. Consule notas ad B. Gall. iv. 23. 'telum *adjici* posset,' et alibi.

17 *Consuetudine captarum non reformidarent*] Reponit Pet. Ciacconius *consuetudine earum, vel consuetudine captæ earum non reformidarent;* et sane a posteriori conjectura non abhorrerem, nisi Ms. Norvic. lectionem exhiberet, quæ sententiæ ad amissum quadrat; in illo enim est *consuetudine capta non reformidarent,* ac ita rescribendum. *Davis. Capta.* Ita optime restituit Davisius, ex Ms. Eliensi. Alii perperam, *consuetudine captarum.* Unde Ciacconius, ex conjectura *consuetudine capta earum.* Sed præstat lectio Eliensis. *Clark. Capta* videtur quidem vera esse lectio. Dubito tamen an non aliud quid lateat, nam Petav. habet *captum,* et Leid. pr. *reformidare. Consuetudine* simpliciter posset dici pro *per consuetudinem, e consuetudine.* Vide VIII. 17. 'Qua consuetudine.' Ciacconii conjectura *earum* non multum recedit a *captum.* Præterea *capta* si sumas in ablativo, durius videtur dictum *capere consuetudinem:* nec tamen *capi consuetudine,* ut apud Sue-

ton. Cæs. c. 23. hic videtur locum habere posse.

Quibus ex rebus largiter erat consecutus] Primas tres voculas contra fidem Codicum delendas censuit Jos. Scaliger, qua emendatione recepta, aliter distinguenda est oratio, quam in sua editione fecit vir maximus. Pet. Ciacconio placet, *quas res largiter erat consecutus;* sed hæc nimia est mutatio. Vide, an felicius conjece-
rim *quibus hæc rebus,* &c. ne scilicet equi virive bestias timerent. *Davis.* Cellarius addit *quibus ex rebus,* quod optaverat, *largiter, &c.* Sed omnino proba est et elegantior vulgata lectio. *Clark. Ex* abest Leid. pr.

20 *Pila præpilata*] Joan. Glandorpius aliique, censuerunt *pila præpilata* hic esse tela ferreis cuspidibus instructa; sed Just. Lipsio. adsentendum, qui Poliorc. lib. iv. dial. 4. notavit *pila præpilata* sine ferro esse, nec aliud quam pilæ instar, obtuso acumine, rotunda. Certe, quod non observavit vir doctissimus, elephantum, cum vulnerantur, non ita lenes se præstare sunt soliti, ut eorum *patientia equos in consuetudinem adduceret.* Vide Florum i. 18. 12. et hujusce libri c. 84. *Davis.*

21 *In consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat*] Editt. Rom. Ven. Beroald. (nec non Leid. sec. Dorv. Edd. Mediol. Vascos. Steph. aliæque) exhibent *in consuetudinem equos ipsarum bestiarum adduxerant,* quam quidem lectionem a Criticis vulgatæ sensum non capientibus perfectam arbitror. Pet. Ciacconius reponit *consuetudine equos patientia bestiarum adduxerat* vel *equos consuetudine in patientiam,* &c. Just. Lipsius Pol. l. iv. dial. 4. legit *in consuetudinem equos patientiæ bestiarum adduxerant.* Mihi quidem sana videtur lectio recepta, dummodo vox *patientia* nominandi casu posita intelligatur. *Davis.* Intelligit Davisius *lenitatem elephantum et tarditatem,* cum *pila præpilata* in eos conijceren-

tur. Verum existimo potius *equorum* intelligi *patientiam* elephantum; hoc est, qua *equi* patiebantur *elephantos*. Equos patientia sua bestiarum, in consuetudinem adduxerat: vel, patientia adduxerat equos, in consuetudinem bestiarum (patiendarum.) Lipsius reponit, in consuetudinem equos patientiæ bestiarum, adduxerant. Vel, (quoniam in plurimis Mss. est, *ipsarum bestiarum adduxerant*;) legi fortasse poterit—*patiendarum bestiarum adduxerant*. Sed præstare videtur vulgata lectio. *Clark.*

14 *Productus accuratius suas copias sicut instruxerat*] Quamvis ferri queat hæc lectio; tamen usitatio foret locutio, *productis accuratius* suis copiis sic, ut (vel sicut) *instruxerat*; &c. Sed sine Codicibus nihil movendum. *Clark.*

15 *Propter hostium castra prætergressus*] Cur prima vox in edit. Rom. Ven. Beroald. non compareat, in causa fuit editorum insectia, qui præpositionis illius significatum non intelligebant. *Propter hostium castra* idem valet ac *prope hostium castra*. Sic Plautus *Amphit. Act. iv. Sc. 1. S.* “*Quem propter corpus suum stupri compleverit.*” Et *Curcul. Act. iv. Sc. 1. 15.* *In medio propter Canalem.* Adi etiam quæ notavimus ad hujusce libri c. 37. *Davis.* *Propter* abest etiam a *Cod. Dorvilliano* et *Ed. Mediol. Præter h. c. prætergr.* exhibuit *Stephanus*. Sed adi etiam ad *B. G. 1. 23.* ‘*prope hostium castra visæ sunt.*’ Ceterum *pro atque* legebat *Ciaconius itaque.*

LXXIV. 2 *Zetæ*] Ita vel *Zettæ* habent quoque *Edd. Rom. Med. Ven. et H. Stephani.* Male Editores plerique ante *Scalig.* dederant *Uzitæ.* Sed vide c. 68. *Uzitæ* non potitus est. Bene *Zettæ* ergo jam emendarant *Gland. et Ciacon.* quoque. *Zellæ* *Buslid. Zejæ* *Leid. pr. Petav. Cuj. et ad oram credo Zutæ.*

5 *Deorum voluntate studioque erga Casarem*] Sic reposui ex *Ms. Norv. et ed. Steph.* eandemque lectionem in suo Codice inventam probavit *Fulv.*

Ursinus: et jure quidem merito, quippe quæ cum auctoris sententia pulchre conveniat, ‘nam *Dii immortales.*’ inquit ille *Bell. Alex. c. 75.* ‘quum omnibus casibus belli intersunt, tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari.’ In vulgg. erat de eorum voluntate studioque erga *Cæsarem*, unde factum, ut verba illa pro *Glossemate* habuerit *Just. Lipsius Elect. 11. 22. Davis. Deorum voluntate.* Ita edidit *Davisius* ex *Mss. Eliensi* et *Ursini*, et *Edit. Stephani.* Quibuscum faciunt *Ms. Vossii*, et *Goduini* Codices tres. *Vulgg. de eorum voluntate.* Qui sensus est nullus. *Clark.* *Deorum* jam exhibuerunt *Vascos.* et *Gryph. post. cum Strada*, et confirmatur a *Scal. ac Leid. pr. Idem* quoque pro *id* *Mss. Ursin. et uterque Leid.*

6 *Suos cives.*] *Rhellicanus* interpretatur; *Vaccenses*, qui apud *Jubam* militabant. Inepte admodum. *Cellarius*; legatos *Vaccenses*, qui cum *Cæsare* erant. Recte. *Clark.*

9 *Eo potitum; omnibusque, &c.*] Nonnulli *omnibus.* Quod idem est. *Eo potitum omnibus dedisse oppidum diripiendum.* Vel, *Eo potitum (esse); omnibusque dedisse oppidum diripiendum.* *Clark.* *Omnibusque* restitui, quod est in *Mss. omnibus* et *Edd. vetustis*, etiam *Scalig. Cellar. et aliis.*

LXXV. 2 *Progressus a suis castris*] Hanc lectionem *Ms. Novic. et edit. Robert. Stephani A. D. 1544.* debemus. In aliis, tam priscis quam nuperis excusis, legebatur *processus a castris*, quæ nova est locutio et Latinis auribus inaudita. *Davis. Progressus.* Ita edidit *Davisius* ex *Ms. Eliensi* et *Edit. Stephani.* Cum his consentiunt *Ms. Vossii* et unus *Goduini*: *Ms. Reg. habet processit.* In aliis omnibus est *processus.* Quæ locutio valde est inusitata. Quamvis enim *Cellarius* participium istud apud *Scribonium Largum Comp. c. reppererit*, at haud tamen hoc significatu. *Clark.* *Processus* est in *Mss. meis omnibus*: quare for

san *processu* substantive legi debet, quæ vox alibi quoque de itinere militari occurrit. V. B. G. II. 11. Et ita Edd. qdd. Cic. pro Leg. Man. c. 9. *Progressus* autem edidere etiam Vasc. Gryph. post. et Stradae. *Procedere* et *progredi* in his commentariis passim confunduntur. Vide præter alia ad v. 47. *Profectus* in uno Gall.

7 *Supersedere pugna*] Reponere *supersedere pugna*, quemadmodum flagitat Latinitas. Cicero de invent. L. I. 20. 'Non minus rerum non necessariorum quam verborum *multitudine superse-* *gendum* est.' Et c. 21. 'Quod cum acciderit, omnino *narratione superse-* *gendum* est.' Ita perpetuo loquitur. Vide sis et scriptorem ad Herennium II. 19. *Davis*. cur. sec.

8 *Iter, &c. ire contendit*] Leidenses et Dorv. non agnoscunt vocem *iter*. Cave tamen, iis auscultes. Noster enim c. 6. jam scripsit 'iter constitutum *ire* contendit.' Statim *iter inceptum ire cæperunt*. Adde N. Heins. ad Ovid. Ep. VII. 40. Quomodo sæpe *ire viam* et similia.

9 *Scipio Numidarum habuerat præsidium*] Ms. Norv. repræsentat, *Scipio Numidarum* habebat *præsidium*, quæ sane lectio non paullo est melior, cum enim Cæsar ad oppidum Sarsuram venit, ibi præsidium Scipionis repositum interfecit. Vide c. 76. *Davis*. *Habebat*. Ita ex Mss. Reg. et Eliensi restituendum videtur. Editi *habuerat præsidium*. Quod (ex sequente, ut opinor, *comportaverat*) a Librariis est repositum. Non enim id ait Hirtius *habuisse* utique præsidium in Sarsura Scipionem, sed *jum tum habere*, idque a Cæsare nec opinans oppressum et interfectum: ut recte annotavit *Davisius*. Non tamen dissimulandum, etiam illud *habuerat* retineri posse; si ita accipiatur, ut significet *collocaverat*. Quomodo infra videtur accipi c. 89. prope initium. *Clark*. Cap. seq. 'fuerat cum præsidio' proerat: ut et c. 88. 'Qui tum ei pro

quæstore fuerat.' c. 89. 'Qui ibi tum fuerant.' Sic et B. Hisp. c. 13. in fine: et c. 14. 'quo loco equites stationem habuerant,' pro *habebant*.

15 *Sub sarcinis defatigatos*] Leid. prim. et Dorv. *sarcinis defatigatos*. Quod non malum videtur. Sed propria in his quasi formula est *sub sarcinis*. Adi ad B. G. III. 24. 'sub sarcinis inferiores animo adoriri.' De repetitione præpositionis sæpius egimus. Vide eodem libro c. 1.

16 *Fefellerat*] Codices nonnulli (Edd. Vasc. Steph. Gryph. post. Str. *fefellit*. Sed longe præstat vulgata lectio. Illud enim, quæ res *Cæsarem non fefellerat*, tale est, quale si dixisset, *Cui rei Cæsar ante viderat*, vel quæ res *Cæsarem non fugerat*. *Clark*.

23 *Milites subsequi non desistit*] Ms. Norv. edit. Rom. Venet. Beroald. exhibent *subsequi non desistit*, ommissa prima voce, quæ nullo sententiæ detrimento abesse potest. *Davis*. Equidem cum *Davisio* vocem istam abesse debere existimo. Ut deest quidem in Ms. Reg. Eliens. et Voss. et Editionibus quibusdam Veteribus. *Clark*. Abest etiam a Pet. Scal. Leidensibus, Dorvill. Item Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. et aliis. Quare delevi.

LXXVI. 9 *Atque inopia ab oppugnatione ejus deterritus*] Just. Lipsius Elect. II. 22. rescribit *aquæ inopia*; sed si, ut videtur, Hirtius rerum oppido expugnando necessariorum inopiam intelligat, haud opus est, ut ejus conjecturam recipiamus. *Davis*. Atque *inopia*. Ferri potest hæc lectio; ut sit (annotante *Davisio*) *inopia rerum* ad oppugnationem necessariorum. Pulchra tamen est Lipsii emendatio, qui legit, *AQUÆ inopia*; propter id quod sequitur, *protinus profectus—ad aquam facit castra*. *Clark*.

11 *Ad aquam facit castra*] Sic edidimus ex fide Ms. Norvic. et edit. Steph. Vulgg. *perperam fecit castra*. *Davis*. *Facit castra*. Ita recte restituit *Davisius* ex Ms. Eliensi et Edit.

Stephani, postulante Temporum ratione. Suffragantur Mss. Reg. et Vossii. Al. *castra* fecit. Clark. Mei omnes etiam *facit*, et Edd. Vasc. Gryph. post. ac Stradae.

LXXVII. 4 *Rem a se gestam docent*] Hæc conjectura Just. Lipsii Elect. II. 22. quem in sua edit. secutus est Jos. Scaliger. Omnes Codd. *rem male gestam* exhibent. Inepte prorsus; cum pro Cæsaris et Hirtii sententia optime se gesserit Thabenenenses. Davis. *Rem a se gestam*. Ita pulcherrime restituit Lipsius ex conjectura. Quem secuti sunt Recentiores. Firmant Mss. Reg. et Vossii. Alii omnes, *rem male gestam*. Litera *f* nimirum contracta in *l*, et *m* ex precedenti voce assuta. Clark. *A se* jam ediderunt Vasc. Gryph. post. Stephanus et Strad. Mei Codd. retinent *male*.

5 *De populo Ro. quod bene meriti essent, auxilium ferret*] Sic edidit R. Stephanus et deinceps Scaliger ex Ms. Ursini, ceterique. Vulgo erat *præsto quod bene m. &c.* At notat Ursinus in optimo Codice esse pro *præsto P. R.* Et certe etiam Petav. Scalig. Leideneses, Dorv. habent *pop. Rom.* cum Edd. Vasc. Gryph. post. Stradae. Bene omnino. ‘Petunt, ut populus Romanus opem ferret, quod bene meriti *de eo* erant.’ Vide c. 91. 92.

6 *M. Crispum*] Ciacconius ait quosdam legere *M. Crispium*. Ipse ex Dione retinet vulgatum et Ciceronem Phil. II. emendare conatur, ubi *Q. Marcio Crispo procos. L. Statio Murco proc.* sed et hic *Martium* habent Dorvill. Leid. sec. et Ed. post. Gryphii. Immo *Marcium* exhibent jam Vasc. Stephanus et Strada: ut ad marginem Codicis sui scribendum voluit Vossius, ejusque frater Gerardus jam correxit ex optimo Codice ad Vell. II. 69. ‘Acceptis a Statio Murco et Crispo Marcio legionibus.’ Adde Gland. in Onom. *Cispium* coniecit Manutius. Pro *cohorte* in Leid. sec. Ciacc. et Dorv. est *cohortibus*. Immo in Leid.

primo *cohortibus tribus*. Quod præferendum videtur.

10 *Commeatu dato*] Hoc est quibus venia fuerat data, ut a signis suis aliquandiu abessent. Clark.

LXXVIII. 2 *Circiter cd habere consueverat*] Ms. Norv. omissis notis numeralibus, exhibet *circiter nio habere consueverat*, unde legendum arbitror *circiter cd numero, &c.* Sic infra hoc ipso capite: ‘Vim hostium ad *iv* millia numero sustinere non poterant.’ Ac de B. Gall. II. 4. ‘Oppida habere numero *xii*.’ Ita et alibi passim. Davis. Recte. Sic enim alibi loqui solet auctor noster. Suffragatur et Ms. Regius. Clark. *Numero* diserte habent Petav. Dorv. ac Leid. pr. *numerum*. Sed pro *cd* Cujac. Scal. Petav. Leid. pr. dant *MM i. e. duo milia*. At Dorv. Codicis librarius inde finxit *mille militum numero*. De *numero* consule nos ad B. Gall. I. 59. ‘*Circiter* hominum numero *xvi* milia.’ Rescripsi itidem *consueverat* fide Mstorum tantum non omnium, ut supra sæpissime.

4 *Legionibus ductis atque instructis—in acie constitit*] In Petav. scribitur *educens et instruens*; quasi fuerit olim *legiones*. Et certe in Scal. Leid. pr. et Dorv. est *legiones eductas atque instructas*. Quod et præferendum videtur; si *constituit* scribas pro *constitit*.

13 *Ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere*] Hoc tanquam male Latinum et in interpolatoris officina natum censoria virgula notat Cl. Dodwellus Diss. de Julio Celso § 8. Sed Infinitivi Gerundiorum loca passim obtinent. Cicero pro Quintio c. 16. ‘Ut hoc tibi esset apud tales viros confitendum—*eadem te hora* consilium cepisse, hominis propinqui fortunas *evertere*.’ Cæsar B. G. VII. 26. ‘Consilium ceperunt ex oppido *profugere*.’ Et c. 71. ‘Consilium capit omnem a se equitatum noctu *dimittere*.’ Vide nostras ad utrumque

locum notas, quæ plus exemplorum suppediabant. *Davis*, cur. sec. Ursinus e libro Latini Latini videtur præferre *circumfundendi* et *pugnarent*. Minus bene: *facultatem circumfundere* suo et aliorum more Hirtius pro *circumfundendi* usurpat, ut indicatis locis patet clarissime. At aliud quid latet. Non enim *circumfundendi*, sed *circumfundi* habent Mss. Scalig. Leidenses, Dorv. ac sex Codd. Gall. et Edd. Rom. Med. Venet. Recte. Non enim modo, ii qui circumcinguntur, dicuntur *circumfundi*, sed et illi, qui circumcingunt; eadem ratione, qua verbum *circumdare* duplici sensu adhibetur. Cæs. VI. 34. 'Circumfusa multitudo.' Front. III. 17. 4. 'Exterior ipse circumfusus corona.' Lucan. IV. 471. 'inter tot milia captæ Circumfusa rati.' I. v. 680. 'Circumfusa duci turba.' Ipse Hirtius VIII. 29. 'Cedentibus circumfusus;' unde et hic videretur legi debere *turmis Julianis*: et profecto sic restat in Dorv. et Edd. primis. Sed Accusativus elegantior videtur. Ad i ad B, Civ. III. 61. 'quos sua præsidia circumduxit.' Atque ita est in Cod. Vossiano pro *juveni* apud Ovid. Met. IV. 360. 'Et nunc hac juvenem, nunc circumfunditur illa.' Sed Metam. XIV. 515. 'colloque parentis Circumfusa sui.'

17 *Quæ ei prælio*] Editi aliquot veteres *præsidio*. *Clark*. Edd. Rom. Ven. et Med. cum Mss. Dorvill. et Ciacconii *præsidio*. Idem Dorv. codex dat *ex prima leg.* Pro *ei* in Leid. pr. habetur *ex*. Vide, an *ei proxima in acie const.* non jungenda sint. Vulgatis menda sine dubio adhæret, licet etiam aliquo modo explicari possint.

23 *Minutatimque cedebant*] Sensim, paullatim. Sic supra c. 31. 'Intra munitiones *minutatim* modesteque sine tumultu aut terrore se recipere.' Hic tamen vocis usus in causa fuit, cur non optimum *Latinitatis auctorem* nostrum vocarit J. M. Brutus. Perpe-

ram sane. Varro R. R. I. 20. 'Tum ita subigendum, ut *minutatim* assuefaciant.' Et II. 7. 'Quotidie adjiciendo *minutatim*.' Vide et Senecam in Consol. ad Helv. c. 8. In edit. Rom. Venet. Beroald. legitur *minutatimque cedebantur*, Joan. Rhellicano frustra applaudente. *Davis*. Vide ad c. 31. Glandorpium. *Cedebantur* etiam Leid. sec. Reg. Dorv. et Edd. Mediol. Sed et Cod. Scalig. *minutatim cedebantur*.

LXXIX. 4 *Animadverteret*] Ita Editi omnes. Sed minus Latine. Non enim conjunctum hoc cum præcedentibus *facrent* et *descenderent*, (id quod Librarios fefellit,) sed cum antecedente, *poterat*. Quamobrem, ex Ms. Eliensi, lege omnino, ANIMADVERTEBAT. *Postquam* — *poterat*; — *neque* — *animadvertebat*; *adversarios* (autem) *intellexit* (tum) *pridie*, &c. *Clark*. Latinitas postulat, ut cum Cl. Clarkio reponas *animadvertebat*. Ac ita sane dant Petav. et Norv. *Davis*, cur. sec. *Poterat* et *animadverteret*, defendi possent per ea, quæ de variorum modorum conjunctione sæpius notavi. Vide præter alia ad B. G. v. 1. Verum ut hæc temere non sunt mutanda, ita etiam contra Mss. vetustissimos, non retinenda aut inculcanda arbitrator. Quare cum Clarkio *animadvertebat* rescripsi fide Petaviani et Eliensis Codd. quibus accedit Leidensis primus.

5 *Non eorum virtute confidere*] Quemadmodum pronomen reciproci pro demonstrativo subinde ponitur, ut ostendit Joan. Vorstius de Latin. falso suspect. c. 5. ita, vice versa, ἀποδεκτικὸν in reciproci locum hic succedit. Sic et apud Hyginum Fab. LXXX. 'Tunc deprecatus Pollux, ut liceret ei munus suum cum fratre communicare.' Plura congressit G. J. Vossius de Const. c. 56. *Davis*. Quoniam illud *se* ad Cæsarem refertur, ideo de adversariis dixit Hirtius non, sua *virtute*, respectu nimirum propriis antecedentis, *adversarios*;

sed, eorum *virtute* respectu remotioris *Cæsar*. Vide quæ supra ad VIII. 51. annotavimus. Nisi forte pro eorum legendum sit IPSORUM. *Clark*. *Virtute eorum* Mss. plerique.

Inopia] Codices nonnulli (in quibus 4 Gallicani, Leid. sec. Dorv.) copia *fretos*. Sed vera est vulgata lectio. Eo *freti* erant adversarii, quod Cæsareani *inopia* aquæ laborabant. *Clark*.

7 XVI milia passuum] Bene Petav. et Leid. pr. non agnoscunt ultimam vocem aliquoties a librariis inculcatam. Adi notas ad B. Gall. I. 15.

14 *Vergilium amitteret*] Sic legitur in editt. Rom. Ven. Beroald. et, ut opinor, rectius, quam in Ms. Norv. *Virgilium desereret*. *Davis*. Mss. nonnulli, *desereret*. Quod est interpretamentum. *Clark*. Mss. mei et Edd. omnes constanter *amitteret*.

LXXX. 5 *Trino præsidio*] In Leid. sec. et Dorv. atque Edd. Vascos. Steph. Gryph. post. Stradæ est *Magno*. Sed in Scal. III, at in Leid. pr. *cohortibus tribus*. Quasi fuerit *cohortium* III *præsidio*, nisi idem significet *trinum præsidium*. De quo dubito; et tacent interpretes.

8 *Postero die et nocte confecta*] Petavianus, Scaligeranus, Leidensis primus, *confecto*. Bene per Syllepsin, ut c. 26. ‘oculos mentemque dispositos:’ plura vide ad B. Gall. II. 7. ‘vicis ædificiisque, quos adire.’

9 *Non longe a castris—MD passibus*] Mirum Editores omnes fugisse, ne Latine quidem hoc dictum. Nec quidem ullus dubito, quin istud, *non*, ex Librariorum imperitia fluxerit. Qua proinde vœcula deleta, legendum *longe a castris—MD passibus*. Quæ locutio Cæsari et Hirtio valde familiaris. Vide quæ supra annotavimus ad v. 47. et ad c. 30. ubi similis occurrit Librariorum error. *Clark*. Lege *non longius a castris præsidioque—MC passibus*. Vide supra ad c. 30. *Davis*. cur. sec.

12 *Militæ ab opere deducto*] Hæc

lectio est a Ms. Norvic. et editt. Beroald. eandemque ex Codd. Gallic. asseruit Joan. Goduinus. Vulgg. *militæ ab opere deductos*, quo modo si legas, non constat *σύνταξις*. *Davis*. Quibus consentit Ms. Regius. Vulgg. *militæ deductos*. Quæ sententia nulla est. *Clark*. Adde iis Codd. Petavianum et Leid. secundum.

Præsidio Asprenate proconsule] Nomen *proconsulis* suspectum est Ciacconio, eique favet Leid. pr. in quo non conspicitur *præsidio*; unde aliquis credere posset *proconsule* natum ex *præsidio* esse. Sed frustra. *Proconsule* dicitur, qui *proconsulari imperio* præest, licet modo sit *proprætor*. Hinc rursus c. 87. ‘Rebilo proconsule cum III legionibus ad Thapsum relicto.’ c. 39. ‘A Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta.’ Plura vide ad B. Civ. I. 12. Cic. pro L. Man. c. 21. Et ita sæpe *proprætor* de quæstore, vel eo, qui nullum gessit magistratum, ut legendum diximus B. Civ. I. 30.

LXXXI. 1 *Acie pro vallo Scipionis, elephantosque dextro sinistroque cornu collocatos*] Nonnihil hic turbant Msti et antiquitus excusi. In nonnullis est *acie pro vallo Scipionis, castris elephantisque—collocatis*; unde reponit Joan. Glandorpius, *acie pro vallo Scipionis instructam, elephantis dextro sinistroque cornu collocatis*. Ms. Norv. exhibet *pro vallo Scipionis, contra elephantos—collocatos*; sic et editt. Rom. Ven. Beroald. nisi quod illæ *collocatum*. Sed his omnibus multum præstat recepta lectio. *Davis*. Mss. nonnulli *acie—contra elephantos*. Alii *acie castris elephantisque*. Corrupte omnes. Aut retinenda vulgata lectio, aut forte legendum *acie—INSTRUCTAM, elephantosque, &c.* Quod partim vidit Glandorpius. *Clark*. Lectio vulgaris recepta a Scaligero est e Cod. Ursini, cum in Vascos. Gryph. Stephan. Plan. Edd. esset *castris elephantisque collocatis*. Primarum Edd. ut et Me-

diol. lectionem probat Rhellicanus, et est quoque in Dorv. ac Leid. sec. Sed et Cujac. Petav. Scalig. habent *contra elephantosque conlocatos*; nisi quod in Cujac. sit *elephantoque*. Leid. pr. dat non male *animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantis dextro s. c. collocatis*. Ut legebat Glandorpius, nisi quod *instructam fecerit ex contra*, quæ vox in Leid. prim. est inter versus tantum. Eligat lector, quod velit. Forsan *contra* excidit e sequentibus *castra contra se non ignaviter m.* nam ibi Scalig. Cod. habet *contra pro castra*. Immo Leid. sec. et Dorvill. *contra se gnaviter m.*

LXXXII. 9 *Eruptione pugnari*] Immo vero *inruptione*. Jam enim copias et castris Cæsar eduxerat. Vidit hoc ante me Ill. Schelius Comm. in Hygin. p. 41. de frequenti harum vocum confusione adi ad B. G. VII. 69.

LXXXIII. 6 *Stridore fundarum lapidumque*] Leid. sec. *funditorum saxorum*; Dorv. et Edd. Rom. Ven. ac Mediol. *fund. saxorum plumbique*. In Petav. non adest *que*. Num scripsit Hirtius *str. fundarum lapidum, plumbique?* Id est, *stridore* per lapides et glandes plumbeos e fundis jactos. Nam *funda glandes plumbeos* emissos fuisse, res est notissima.

9 *Eodem cornu cum elephantis*] Dorvill. et Edd. Rom. Mediol. Venet. non habent *cum*; ut *elephantis* sit *Dativus*, frequentissima locutione. Justin. III. 4. 'In eundem ipsis morem.' Heins. ad Ovid. Am. I. 4. 'epulas nobis aditurus easdem.' Sed nil contra antiquos Codices movendum temere videtur: *cum elephantis* est *quo cornu et elephantis erant*. Adi præter alios Periz. ad Sanct. Min. I. IV. c. 6. p. 683. *socerum ad Val. Max. IV. 5. 3. 'Eadem cum illo pœnam subiturum.'* Edd. Vasc. Gryph. post. et Stephanus itidem non habent *cum*, sed distinguunt *ele-*

phantis erant præsidio, deserti.

LXXXIV. 5 *Proboscide erecta vibratque*] Ms. Norv. habet *promuscide erecta vibratque*; sic et postea, ubi manus elephantis in vulg. vocatur *proboscis*, is Codex *promuscidem* constanter representat. Ita etiam apud Plinium Hist. Nat. VIII. 7. nonnulli libri *proboscidem* exhibent; dum in aliis manu exaratis Codd. *promuscis* legatur. Davis. *Promuscide* constanter habet Petav. *proboscide* Leid. sec. et Dorv. ac suprasc. in Scal. Adi notas ad Flor. I. 18. 9.

7 *Armatum*] Codices nonnulli *armatus*. Quod idem est. Clark. *Armatum* etiam Leidenses et Dorvill.

LXXXV. 3 *Salutem sibi parent*] Scalig. *parent*. Sed Leid. pr. et Ed. Rom. *parent*. Quod ab Hirtii manu profectum puto. B. C. III. 69. 'Reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant.' Ipse Hirtius hoc libro c. 50. 'Vix fuga sibi peperit salutem.'

4 *Umbilici fine*] Id est, *umbilico tenuis*; quomodo scribendum voluit Faërnus. Sed sine causa. Nam et Sallustius eodem significato dixit, *inguinum fine*; ut notarunt Ciaccorius et Cellarius. Clark. Consule notata ad VII. 47. 'Pectoris fine prominentes.'

5 *Qui a servitiis puerisque*] Sic restitui ex Ms. Norv. et edit. Rom. Ven. Beroald. cum in nuperis impressis ex Glossemate legatur *qui a servis puerisque*. Noster hujusce libri c. 88. 'Hortatur, ut servitia manumitterent.' Sallustius B. Cat. c. 24. 'Credebat posse servitia urbana sollicitare.' Florus III. 21. 2. 'Servitia (pro nefas!) et ergastula armantur.' Vide et Livium I. 40. Davis. *Servitiis* etiam Mss. mei cum Ed. Med. præter Dorvill. et Leid. sec. Millies *servitia* occurrunt pro *servis*. Vide Cl. Drak. ad Liv. III. 15. 'servitiis jugum demeret.' Sic supra legendum

vidimus, 'servitiā aggerem agerent, jussit;' et mox c. 88.

16 *Eaque ab Julianis teneri vident, desperata*] In Ms. Norv. et antiquitus excusis est *ea quoque ab Julianis teneri vident: desperata, &c.* Quæ quidem lectio, ut interpunctio, ob Codicum consensum est recipienda. *Davis. Ea quoque.* In Mss. Reg. et Vossii est *eaque ipsi ab Julianis teneri vident.* Corrupte quidem. Inde tamen legendum existimo, *eaque ipsa ab Julianis teneri viderunt; desperata salute, &c.* *Clark.* *Ipsi* addunt etiam cum Edd. Vasc. Steph. Gryph. post. Dorv. et Leidens. sec., at *ea quoque* recte præbent Leid. pr. Petav. Scallig. Dorvill. Edd. primæ, Beroald. Manut. Gryph. et Plant. Unde legi posset *ea quoque ipsa.* Sed nec vulgata proscribenda esset lectio, si Codicibus inniteretur idoneis; quia mutatione temporis *perfugerunt* et *vident* nihil esse crebrius, sæpissime jam vidimus.

17 *Armis demissis*] Joan. Goduinus testatur Mss. Gallic. habere *armis dimissis*, quod et in Cod. Norv. ac priscis edit. reperitur. Sed vulgata scripturam tuetur Jul. Celsus, qui p. 228. miseris hosce *salutationem militarem armorum motu fecisse* notat. *Davis.* Perperam *dimissis* etiam Scal. Leid. sec. Dorv. et Edd. ple-ræque veteres, sollempni confusione. Egregius est in hanc rem Lucani locus IV. 173. 'tantum nutu, motoque salutant Ense suos.' Statius Theb. XII. 401. 'Ense salutatum et nutantis vertice conii.' Adde Isidor. Orig. I. 25.

29 *Licentiam sibi assumpsissent immoderate peccandi, impunitate propter maximas res gestas*] Locus est corruptus, quem Joan. Glandorpheus ita supplet: *licentiam sibi assumpsissent immoderate peccandi, et spem impunitatis, &c.* Joan. vero Goduinus, Codd. Gallic. secutus, reponit *immoderate peccandi impunitatis*, ex qua emendatione qui

sensum commodum exculpserit, næ is mihi quidem magnus erit Apollo. Edit. Steph. et Lausannensis A. D. 1575. repræsentant *immoderate peccandi impunitatis*; unde, vocula suppleta, scribendum *immoderate peccandi, impunitatis spe propter maximas res gestas, quemadmodum* Ms. Norv. disertim exhibet. *Davis.* Mss. Reg. et Vossii et Goduini, *impunitatis.* Quod corruptum videri possit ex eo, quod exhibet Ms. Eliensis, *impunitatis spe.* Quomodo legendum existimat Davisius. Probe quidem. Nec tamen non ferri possit etiam vulgata lectio; *licentiam—peccandi, impunitate.* Quod est, *cum impunitate.* *Clark.* Cum in Mss. omnibus et Edd. Vasc. Strad. Gryph. post. sit *impunitatis* et pro *ipsi* in Petav. Leid. pr. ac Rom. Mediol. et Ven. Edd. sit *ab ipsis*, non dubito, quin legi debeat *impunitatis pr. m. r. g. spe, ipsi*: immo *impunitatis spe* habet quoque Petav. Sed malleim post *gestas* vocem eam ponere: cum s per præc. vocem *gestas* absorptum esset ex *pe ipsi* alii fecerunt *ab ipsis*, alii *impunitatis* corruerunt in *impunitate.*

LXXXVI. 4 *Elephantosque LXIV—capit, captos ante oppidum instructos constituit*] Cum Cæsar (ut mihi quidem videtur) elephantos istos non *jam caperet*, sed *ante* in prælio *captos*, in itinere *jam* ante oppidum *instructos constitueret*: crediderim equidem, ommissa voce *capit*, legendum, *elephantosque LXIV—captos, ante oppidum instructos constituit.* Quanquam fieri etiam potest, ut eos *jam* in itinere post prælium *ceperit.* Quare sine codicibus nihil muto. *Clark.* *Capit* expungebat etiam Glandorpheus, et dein *Idque* malebat. Hoc ultimum minime admittas. c. 59. 'Id hoc consilio.'

11 *Recessit*] Mss. Reg. et Eliensis, et Edit. Rom. *discessit.* Quod forte melius. Cæsar enim non *regrediens*, sed *progrediens* urbem reliquit obses-

sam. *Clark.* Accedunt Leidenses et Dorv. cum Edd. Med. Ven. in *discessit.* Quod omnino præferendum.

16 *C. Rebello*] Edd. pleræque Vett. *T. Rebullo* vel *Rebillo*, unde *T. Rebulum* recenset Pighius hoc anno, at Edd. Aldi, Manut. *C. Rebilo.* Quod verius puto. Legatus *C. Caninius Rebilus* erat in Gallia. Vide Comm. B. Gall. et ad vir. 83. *Titum* vero habent quoque Leid. sec. et Dorvill. in quibus *Rebitio* vel *Trebilo.* At Petav. Ursin. Scalig. et Leid. pr. habent modo *Rebilo*, quod secutus sum. Nam vulgatum *Rebello* et Celsi *Reblium* ineptissimum est, licet et in Plant. ac Scal. Edd. compareat. *Proconsule* quomodo sit accipiendum, vide ad c. 80.

18 *Uticam ante præmisso, cum equitatu*] Vitiosa est interpunctio, quam tamen omnes editt. præter Beroaldinam retinent, ex qua rescribo *Uticam ante præmisso cum equitatu, ipse, &c.* Hanc conjecturam firmat Jul. Celsus, qui p. 229. sic ait: 'M. Messallam cum equitatu Uticam præmittit: ipse cum exercitu subsequitur.' *Davis.*

LXXXVII. 2 *Ad oppidum Paradam*] Ex Ms. Norv. et edit. Rom. legendum *ad oppidum Paradæ.* Sic c. 91. 'In oppido Zamæ lignis congestis;' ita enim ex iisdem Codd. rescribendum, non *Zama*, quod in aliis exhibetur. Eam locutionem probam esse Librarii non rati, perperam mutarunt. Vide not. ad hujusce libri c. 36. Hoc autem oppidum Strabo Geogr. l. xvii. p. 831. *Φαράν* vocavit, Jul. Celsus p. 230. *Paradam*; lege *Paradam.* *Davis.* Recte suffragatur Ms. Regius. Al. *oppidum Paradam.* Quod paullo minus elegans. *Clark.* *Paradæ* Mss. mei constanter, et Ed. Mediol. Quare id restitui. Adi etiam ad c. 26. 'Thapsi oppidum.'

10 *Quod Uticensibus,—parum in suis partibus præsidii, &c.*] *Færnus*, transposita vocula in, reponit; 'quod in Uticensibus—parum suis partibus

præsidii,' &c. Atque ita quidem omnino reponendum existimo. Non enim id existimabat Cato, *partes suas Uticensibus*, sed *Uticenses suis partibus*, parum esse utiles. Sic enim infra, *quod eos partibus Cæsaris fuisse, &c.* *Clark.* Nec secus margini adscripsit Lipsius. *Mordicus* vulgatam licet malam lectionem retinent Mss.

12 *Ante portam Bellicam castris fossaque*] Ex Msto Cuj. legerim *ante portam Bellicam fossa parvula duntaxat munierat*, omissis voculis supervacaneis. *Davis.* cur. sec. Verum mox hunc locum, ubi plebs inclusa erat, *castra* rursus vocat.

20 *Castra non potuerant potiri*] In Ms. Norv. et aliis nonnullis est *castris*; editt. autem Rom. Venet. Berold. habent *castra non potuerant capere*; sed omnis hæc varietas ex eo est orta, quod Librarii et editores nonnulli huic verbo accusativum casum adjungi posse nescierunt. Scripserunt de B. Hisp. c. 13. 'Oppidum potiri posse se sperarent,' ubi ob eandem causam nonnulli Codd. exhibent *oppido potiri.* Cicero Tusc. Quæst. i. 37. 'Gentem aliquam urbem nostram potituram.' Vide etiam quæ notavimus ad hujusce libri c. 36. et G. J. Vossium de Constr. c. 22. *Davis.* *Castris* habent etiam 3 Goduini Mss. Petav. Leid. sec. et Edd. Vascos. Gryph. Steph. aliæque, *castra capere* unus Goduin. Dorvill. et Edd. primæ. Sed optime *castra potiri* servant Scalig. Cujac. Leid. pr. Vide plura ad cit. c. 36. 89. 'Id adveniens potitur.'

25 *HS c*] In Mss. et Edd. Vett. non comparet nota *HS.* At Petav. Cod. habet *c. sestertia* i. e. 2500 coronatos, et si totidem Sulla dederit, nimium erit. V. Gron. de pec. Vet. p. 159. Quare *sestertios* i. e. xxv. denarios, et totidem Sullæ malim scribere. Non enim equites Romani, sed Gætuli vel Numidæ aliæ barbari fuisse videntur. De dono in

militēs singulos, sestertiorum c, vide etiam ad B. Alex. c. 48. Glandorpius hic numos seu denarios centenos intelligit.

27 *Atque in regnum ire contendit*] Editt. Florent. A. D. 1508. a Ph. Beroaldo curata, probante Joan. Rhellicano, repræsentat *atque in regnum Jubæ tendit*: sed hæc pura putæ est editoris παραδιόρθωσις, qui nescius erat *regnum* pro regno Jubæ κατ' ἐξοχῆν hic poni. Sic infra c. 92. 'Ipse (Cæsar) postero die Utica egressus ire contendit in regnum.' Et c. 93. 'Considius—in regnum fugere contendit.' In editt. Rom. et Ven. hæc sequentesque sex voces Librariorum aut editorum incuria omittuntur. Davis. Jubæ etiam Ms. Ursin. pro ire. Jubæ ire intendit Leid. pr. *Intendit* defendi posset ex iis, quæ dixi ad B. G. III. 26. Sed *ire contendit* sæpissime adhibet Hirtius. Cave etiam, ne legas *Juba*: nam, ut patet ex c. 91. ille non adfuit.

LXXXVIII. 6 *In fuga destinatum*] Ms. Dorv. cum editis Rom. Ven. Ber. *in fugam destinatum*; hæc autem lectione nihil est opus, cum ista præpositio, motum denotans, casum ablativum aliquando post se recipiat. Noster cum alibi hoc in libro, tum c. 70. 'In castris—incolumes reduxit.' Cyprianus de Idol. Van. c. iv. 4. 'Inrepentes etiam in corporibus occulte mentem terrent.' Vide et not. ad B. G. VIII. 8. Davis. *In fuga destinatum*. Merito eos reprehendit Davisius, qui scribunt, *in fugam destinatum*. Sed et ipse in hujus locutionis ratione explicanda, errat. Non enim hæc præpositio, quum motum proprie denotat, cum ablativo conjungitur; (vide quæ supra annotata sunt ad iv. 12.) sed, *in fuga destinatum*, est, *in fuga cogitanda destinatum*. Clark. Notam sic emendo: *In fuga destinatum*. Lege mentemque perterritam, atque in fugam destinatum; prout exhibent Norv. Buslid. et ve-

teres. Ita noctem proximam editi. destinasse in fugam dixit Amm. Marcellinus XXIX. 6. Davis. cur. sec. *In fugam* legas quoque in Leidensibus, Scal. Dorvill. et Edd. primis, item Vasc. Stephani, et aliis, pro *fuga*: ut aliter loqui amant. Recte priorem sententiam mutavit Davisius.

13 *Dum concidissel*] Rectius nonnulli *quum*; licet hoc Ciacconius defendat e c. 61. ubi vide notata. Male itaque Davisius in B. Hisp. c. 1. 'Dum Cæsar in Italia detinetur,' reponere tentat *detineretur*: nec defendat se c. 13. 'Dum oppidum potiri posse se sperarent;' nam ibi meliores libri *sperant* vel *sperabant*: vel c. 16. 'ut, dum nostri in præda detinerentur, illi ad præsidia se recipere:' aut c. 23. 'dum nostri in opere distenti essent.' Nam illis locis notare potest *quandiu*: ut apud Ovid. ex P. III. 2. 3. 'Dum tibi, quæ vidi, referam:' licet et ibi in Ms. repererim *refero*: ut et *detinentur* c. 16. in Mss. atque ita variant Codices passim.

15 *Continere atque vulnus obligare capissent*] Norv. habet *cum tenere*. Lege *cum tenere atque vulnus obligare capissent*, ut diserte Petav. Davis. cur. sec. Cum Davisio malim quoque *cum tenere*: licet *continere* et *obligare vulnus* jungi possint, ut significet, *vulnus inhibere, comprimere*.

22 *Ut aliquid sibi ex ea re auxilii pararet*] Sic e veteri Ursini Codice reseribi curavit Scaliger, et ita fere Leid. sec. qui habet *auxilium*. Cum vulgo legeretur *ut aliquod sibi ex ea re auxilium pararet*. At Dorvill. Edd. Rom. Med. Ven. *ut aliquid sibi* (*sibi hæc Dorv.*) *ea res auxiliaretur*. Scalig. et Leid. pr. sine τῶ *ut*, dant *aliquid sibi ex ea auxiliaretur*. Optime Petav. L. *Cæsar aliquid sibi ex ea re auxilii ratus*: quod reponendum omnino arbitror.

24 *In Casaris clementia*] Leidenses, Pet. Scal. Dorv. in C. *Casaris*. Ad

differentiam ipsius *L. Cæsaris*, qui loquebatur. Alibi quoque, sed rarissime, in his commentariis præfigitur *Cæsari* suum prænomen. Adi omnino ad B. Civ. r. 1.

LXXXIX. 3 *Habuerat*] Aut legendum, *habebat*: aut illud, *habuerat*, ita accipiendum, ut significet *collocaverat*. Vide supra ad c. 76. § 3. *Clark*.

6 Q. *Ligario*, C. *Considio filio*, qui tum ibi fuerat] In aliis Q. *Ligario*, C. *Considii filio*, qui tum, &c. sed ex Ms. Norv. reponendum Q. *Ligario*, C. *Considio filio*, qui tum ibi fuerant, Cæsar enim utrisque Adrumeti tum agentibus vitam concessit. *Davis*. C. *Considio filio*, fuerant. Ita ex Ms. Eliensi recte reponit *Davisius*. Firmat Ms. *Regius*. Editi habent, *fuerat*. Quod ex iis Codicibus irrepsit, in quibus scriptum erat, C. *Considii filio*, &c. *Clark*. Male Q. *Ligario*, C. *Considii filio* de uno homine, intelligunt vulgo, unde *Manutius* pro *filio*, *legato* reposuit, et *Glandorp*. cum Ed. *Gryph.* et *Plant.* *Ligurio* exhibuerunt. Rectius *Vascos*, *Steph.* et *Gryph.* post. et C. *Considii filio*. Verum *Considio* exhibent etiam *Pet.* *Urs.* *Scal.* et *Leid.* pr. Immo et *fuerant* servavit idem *Leidensis*.

9 *Subitoque se ad genua projecit*] In Ms. Norv. pro vetere scribendi ratione legitur *proicit*; rescribe *projicit*, ob verba *præsens* temporis, quibuscum ea vox connectitur. *Davis*. De more *Davisium* hic sequitur *Clarkius*. At mei omnes præteritum *projecit* servant.

11 *Pro sua natura*] Sic Mss. *Reg.* et *Vossii*. Elegantius, ut mihi quidem videtur. Editi et pro sua. *Clark*. Et abest solum e recentissimo *Leidens.* sec. et *Edd.* *Vasc.* *Steph.* *Gryph.* post. Male. contra vero *Leid.* pr. et pro s. *natura*, et pro *instituto*. Optime repetita præpositione; de qua sæpius egimus. Rectius et *delevisset* ante *L. Cellæ* (sive *Ocellæ*, ut *Aldus* *Manutius* emendat) auctoribus. Mss.

omnibus, et *Edd.* primis, ac plerisque *Vett.* suadente ipso contextu.

15 *Circiterque noctem luminibus accensis Uticam pervenit*] *Noctem* recte prætermittunt *Cujac.* *Petav.* *Buslid.* et *Norv.* *Circiter luminibus accensis* est ἀμφὶ τὴν λυχναρίαν vel λυχνοκαίαν. *Davis.* cur. sec. *Circumque* est in *Cujac.* *Noctem* etiam non agnoscunt *Leid.* pr. nec *Edd.* *Rom.* *Ven.* *Med.* *Optime*. Nota est locutio *prima face*. *Apulei.* *Metam.* l. ii. p. 27. Ed. *Pric.* ‘*Prima face cubiculum tuum adero.*’ *Gell.* xviii. 1. ‘*Cum jam prima fax noctis.*’ Immo *Censorin.* de die *Natali* c. 24. ‘*Post id sequitur tempus, quod dicimus, luminibus accensis, antiqui prima face, dicebant.*’ Vide ibi *Lindembrog.* Contra *extremæ, seræ lucernæ* *Martiali* et *Propertio* iii. 1.: ubi vide *Interpretes*. Supra tamen c. 56. dixit ‘*Nocte jam luminibus accensis.*’ nisi et illic mallet τὸ nocte delere: pro eo ad *lumina* dixit *Sueton.* in *Calig.* c. 15. et alii. Adde *Gruteri* *Susp.* p. 158. *Uncis* itaque inclusi vocem *noctem*. Paulo post vero in *oppidum introit* rescripsi fide *integerimorum* *Codicum* *Petav.* et *Leid.* pr. uti et *Aicardi* Ms. pro *Cæsaris* et *Hirtii* stylo: vulgo præpositio aberrat.

xc. 3 *Cives R. ut prodirent, edicit*] Notanda Constructio: sic supra c. 20. ‘*Sagittasque uti fierent curare.*’ Sic apud *Terentium*, ‘*Illum ut vivat, optant.*’ *Clark*.

8 *Ita tamen, ut, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem inducturum, et pecuniam multæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent*] Ita edidit *Scaliger* et *Recentiorum* plerique. Durissimum tamen, ut istam priorem ut sequatur *Modus* infinitivus. Quare, ommissa ista vocula, (quam, post voces, *ita tamen*, in plerisque Codicibus ingessisse videtur *Librariorum* imperitia,) lege, ex Ms. *Eliensi* et *Editione Romana*, *ita tamen, qui eorum bona sua* (in Ms. *Eli-*

ens, et Edit. Romana est, *IPSA bona sua*; ut forte legi debeat, *IPSE bona sua*) redemisset, se bonorum venditionem *inducturum*, (vel *indicturum*, ut habent Codices plerique,) et *pecuniam mille* nomine relaturum, ut incolunitatem retinere possent, (vel potius posset, ut exhibent Mss. Reg. et Eliensis.) Clark. Hoc in loco turbantur sensus et Latinitas. Ut abest a Norv. et Rom. Quin et plurimi libri dant *indicturum*. Ab Hirtii mente credo non aberrabit, qui se refinxerit, *his tamen, qui bona sua redemissent, se bonorum venditionem non indicturum*. An autem ipsissima scriptoris verba sim adsecutus nescio. Davis, cur. sec. Delevi ut, auctoribus Mss. Petav. Scalig. Leid. pr. Dorv. et Edd. Rom. Ven. Mediol. Pro ipsa, quod etiam dant Ursin. Pet. Leid. pr. Dorv. et Edd. Med. Ven. posses vel ipse vel sibi legere. *Inducturum* habent optimi libri, ut Petav. Scal. Leidens. pr. nam alii cum Edd. pp. *indicturum*: male. Dicit Hirtius se inhibiturum, sive aboliturum. venditionem bonorum *ejus*, (sic enim passim cum apud alios, tum in his Commentariis pronomen demonstrativum subintelligitur,) qui eorum sibi bona sua redemisset. De verbo *inducere* adi Ciacon. et Gronov. de Pec. Vet. p. 13. Unde patet nil præterea esse mutandum, nisi quod pro *possent* scribendum sit *posset* cum Petav. Leidensibus et Dorvill.

14 *Bis millies IIS his imposito*] Primam voculam omittunt cum alii Codd. tum edit. Rom. Ven. unde J. F. Gronovius de Pec. vet. II. 3. legit *millies IIS his* (vel *bis imposito*, quod per triennium, &c. Davis. *Millies* Mss. Cujac. Petav. Scal. et alii. In Dorv. Leid. sec. et Edd. pp. *mille sestertiis impositis*. Alii *bis mille sestertium*. Recte jam Glandorpius, Aldus et alii *bis millies*; licet non bene *sestertium* retineant. Vide Gron. d. I. Verior tamen et moderatior summa videtur, si deleamus τὸ *bis*. Quod ex meis

non agnoscunt Scal. Leid. pr. Dorv. et Edd. prima.

16 *Se eodem die demum natos*] Hanc locutionem cum non intelligeret Jul. Celsus, ineptum inde sensum confecit, quem videre est p. 233. Sed memor esse debuit bonus iste vir, *natales* a veteribus dietos omnes illos dies, qui insignem aliquam lætitiā aut vitæ mutationem attulerunt. Hinc Cicero reditum suum, in oratione eam ob causam habita, *natalem* vocat, et ad Attic. I. VI. *παλιγγενεσίαν*. Spartianus in vit. Hadriani: 'natalem adoptionis celebrari jussit,' ad quem locum videndus Is. Casaubonus. Sed et *natalem* pro die, quo imperium iniiit Maxentius, absolute posuit auctor Paneg. VIII. 16. 2. Davis. Adde Brant.

XCI. 4 *Zamam*] Codices nonnulli *Zamæ*. Quomodo et alibi loquitur Hirtius. Clark.

7 *Quem oppidani, antea rumore—audito,—prohibuerunt*] Ita ex Mss. Reg. et Vossii restitui. Editi omnes, *Quem antea oppidani, rumore—audito,—prohibuerunt*. Perperam admodum, et magno cum sententiæ detrimento. Clark. Optimo verborum ordine Gryphius et Lugdunenses 1576. exhibent, *Quem oppidani, antea rumore exoptato, &c.* cumque in Mss. Reg. et Voss. repertum Cl. Clarkius merito probavit. Davis, cur. sec. Eum ordinem jam videre licet in Edd. Vasc. et Stephani.

9 *In oppido Zamæ*] Sic rescripsi ex Ms. Norv. et edit. Rom. A. D. 1472. In vulgg. erat *in oppido Zama*, quæ magis est proletaria loquendi ratio. Vide not. ad hujusce libri c. 36. Davis. *Oppido Zamæ*. Sic rescribit Davisius ex Ms. Eliensi et Edit. Romana. Suffragatur Ms. Regius. Al. *oppido Zama*. Clark. *Zamæ* quoque Petav. Leidd. Dorv. et Ed. Mediol.

15 *Cunctaque gaza regia*] *Gaza* vox est Persarum, quæ pecuniam et omne quod possidemus, denotat. Servius

ad Virgilio *Æn.* I. 123. ‘Gaza Persicus sermo est, et significat divitias.’ Ac ad *Æn.* II. 763. ‘Gaza census Persarum lingua, et est numeri singularis tantum:’ qua in re fallitur vir eruditissimus, nam Lucretius lib. II. p. 155. edit. Wechel. sic ait: ‘Qua propter quoniam nil nostro in corpore gazæ Proficiunt.’ Et Horatius Od. I. 29. ‘Icci, beatis nunc Arabum invides Gazis.’ Ex hac voce Gaza urbs Palestinæ nomen sumsit, si fides Pomp. Melæ I. 11. Davis. Memoria fefellit magnum Vossium quoque, negantem aurei ævi scriptoribus gazas plurali numero in usu fuisse de Anal. I. 40. Quare ad eum refellendum jam adduxerunt viri docti Horat. Od. 16. I. II. ‘Non gazæ submovent tumultus mentis.’

XCII. 4 *Sibi quoad vita suppeteret, oppidum seque ei reservare*] Ita interpungendum sensus manifesto postulat. Editi, *sibi quoad vita suppeteret, oppidum, &c.* Quæ interpunctio sententiam perturbat penitus. Clark.

XCIII. 9 *Suosque interfectos aut fugatos*] In Edd. Rom. Mediol. et Ven. solummodo est *suos autem interfectos*, omissis ceteris. Bene Dorvill. *suosque aut interf. aut fugatos*, quod reponere non dubitavi: c. 85. ‘Reliquos aut interfecit aut recepit:’ et milles.

II *Manus intulisse*] Ex Ms. Ursin. legendum crediderim *Utica sibi ipsum manus attulisse*, qui cum paullo rarior loquendi modus, Librarii, ut fit, in notiolem formulam mutarunt. Scriptor B. Hisp. c. 42. ‘Populi R. magistratibus sacrosanctis manus—attulistis.’ Corn. Nepos Timol. c. 1. 4. ‘Ipse non modo manus non attulit.’ Cicero Offic. I. 7. ‘Is quasi manus afferre videtur socio.’ Sic etiam locutus est Seneca de Brev. vitæ c. 6. Davis. *Attulisse*. Sic Ms. Ursini, quod probat Davisius. Al. *Manus vel manum intulisse*. Clark. *Manum intulisse* Leid. pr. Sed attu-

lisse Petaviani quoque. Seneca de Ben. v. 15. ‘Ipsi patriæ manus afferre’ et sapius; atque ita passim vim adferre. Adi Ccl. Heins. et Burmann. ad Ovid. Epist. Her. XVII. 21. Dein *ab suisque* restitui e Pet. et Dorv. a *suisque* Leidenses, Ursin. et Edd. primæ habent. Vulgo a suis.

14 *Qui sibi suisque liberis prodessent*] Sic Recentiores Edd. habent, pro quæ, quod est in Mss. et Edd. prioribus, ut et Jungerm. Cellar. Quare id reddidi, licet sciam qui defendi posse per Synthesin. In Pet. Cod. scribitur quæ s. s. l. *tutandis pr.* In Dorvill. et Edd. primis quæ sibi prod. *suisque lib.* *Prodessent* in Scal. non comparat. Egregie sinceram Hirtii manum videtur servasse Leid. primus: nullas; ipse sibi suisque liberis a Caninio, &c. fide accepta. Celsus sibi suisque liberis consulens cum Caninio vitam pepigit.

XCIV. 1 *Juba*] Deest in Mss. Reg. et Eliensi. Et deesse potest. Clark. Abest quoque a Leidensibus et Dorv. Sed et c. 91. ‘Rex interim Juba.’

2 *Quum jam conatus esset*] Hæc voces delendas censuit Jos. Scaliger; temere nimis, cum eas retineant Mss.: ulcus tamen est in verbis, cui sanando operam navarunt plurimi. M. A. Muretus ad Senecæ de Prov. c. 2. legit *quum omnia conatus esset*; Joan. Glandorpius, quique eum non nominatum passim exscripsit, Joan. Goduinus, reponunt *quum jam convicatus esset*, et hæc sane conjectura firmari potest ex Flori IV. 2. 69. qui testatur, Jubam et Petreium paullo ante pugnam magnifice epulatos esse. Illam tamen emendationem repudio, quia nimium abit a lectionis receptæ vestigiis, et unice amplector Ph. Rubenii hariolationem; is enim Elect. I. 10. minima mutatione rescribit *quum jam cænatus esset*. Certe, cum L. Ampelius Memor. c. 38. aiatur, ‘Jubam post magnificam cænam interficiendum se dedisse,’ proculdubio ve-

ram lectionem restituit vir eruditus, a quo tamen miror locum hunc Ampellii fuisse præteritum. *Davis*. Mureti conjecturam probat Barthius *Advers.* xvi. 5. ubi docet, Jubæ delicato regi potius convenire, ut non posset se ipse interficere, quam Petreio, quem *imbecillioem* ob acceptum vulnus et grandioem ætatem vocat. *Convivatus* adrisit etiam Cellario; sed verissima videtur, quam ideo cum Clarkio in textum recepi, correctio *cænatus*, quam etiam margini sui codicis olim adlevit Gruterus. Quod participium Plautus, Horatius, Apuleius et Cicero ipse ita exhibuerunt. Vide etiam Græv. ad Cicero ad Att. II. 17.

4 *Firmior imbecillioem, Juba Petreium facile ferro consumpsit*] Ph. Rubenius *Elect.* I. 10. reponit *Juban Petreius*; Epitome enim Liviana lib. cxiv. et Florus IV. 2. 69. tradunt Petreium Jubæ, dein sibi manus intulisse. Sed de horum morte tanta est scriptorum discrepantia, ut in Hirtio nihil ausim mutare. Seneca de *Provid.* c. 2. ‘Jam Petreius et Juba concurrerunt, jacentque alter alterius manu cæsi.’ Et ab hujus quidem partibus stant Appianus B. C. I. II. p. 490. ac Dion I. XLIII. p. 117. At Sextus Rufus *Breviar.* c. 4. sic loquitur: ‘Mauros Juba rex tenebat, qui in caussa belli civilis ab Julio Cæsare victus, mortem sibi propria manu conscivit.’ Accedit, quod omnes tam Mss. quam editi vulgatam lectionem tueantur, quam etiam in suo Codice invenit Jul. Celsus, quem vide p. 236. *Davis*. Sic et Gargonius apud Senecam patrem suasor. VIII. p. 58. ‘Juba,’ inquit, ‘et Petreius mutis vulneribus concurrerunt, et mortes fœneraverunt.’ *Idem*, cur. sec.

7 *Impetravit*] Glandorpius ait rectius fore, si legamus *flagitavit* vel *contendit*; quia sequitur *idque obtinuit*. Cur non potius *petivit*? nisi

malis verba *idque obtinuit*, ut supervacua, deleri.

xcv. 5 *Iterque in Hispaniam tendebat*] Absunt hæc a Leidensi primo. In reliquis Pet. Scalig. Leid. sec. Dorv. Edd. primis. Vasc. Steph. Gryph. post. ac Stradæ *intend.* Quod cur mutarint alii, causam non video. Livius XXI. 29. ‘Utrum cœptum in Italiam intenderet iter?’ atque ita illè sæpius. Vide Drakenb. ad Sil. III. 466. et Cort. ad Sall. B. Jug. c. 107. ‘Intendere fugam’ apud Lucanum et Curtium.

7 *Eos prima luce adortus*] Abest eos a Dorvill. et Leid. pr. habet *cum pr. luce*. Forsan recte. Adi ad c. 62. ‘Cum prima mane.’ *Adorti* sic sine casu etiam c. 69. ‘Ex insidiis adorti agmini sese offerunt.’

xcvi. 2 *Rustiano*] Si scriptus liber adjuvaret, mallet Ursinus *Cestiano*, quod et a Cl. Perizonio sui libri margini adscriptum. Passim enim *Platorius Cestianus* in nummis, sed is in partibus Cæsaris fuit. Vide B. Alex. c. 34. Quare rectius addit *Rustianus* videri dictum, quod fuerit aliquis *Rustius* a gente *Platoria* adoptatus. Consule Ursinum in *Familiiis* in *Plat.* Male Glandorpio in *Onom.* dicitur *Rusticanus*, et *Rusticianus* in Dorv., ac *Ruscianus* in Pet.

6 *Ibique Scipio cum iis, quos paullo ante nominavi, interiiit*] Scipio, *assecutus eum, hostibus gladium per viscera exegit*, ut testatur Florus IV. 2. 68. Vide et Appianum B. C. I. II. p. 491. et Dionem I. XLIII. p. 217. *Davis*.

Cum iis, quos p. a. nominavi, interiiit] In Petav. et Dorvill. non comparet τὸ iis. Eleganter Græco more, et, ni fallor, vere Leidens. primus *cum quibus paullo ante nominavi*. Vide *Davis*. ad B. C. c. 69. *Afric.* c. 41. ‘In eo loco quo paullo ante memoravi.’ Ad B. C. III. 15. ‘Cum essent in quibus demonstravi angustiis.’ et J. Periz. ad Sanct. Min. II. 9. § 2. ac Cl. Burm. ad Sueton. Calig. c. 43.

xcvii. 5 *Abrogatis*] Non damno hanc lectionem, si quidem Mstorum auctoritate nititur; nam Scalig. Leid. sec. Dorvill. cum Edd. primis Vascos. Gryph. Stephani, aliisque habent *irrogatis*. Petav. et Cujac. *togatis*, nisi excerpta fallunt: at Leidens. primus *erogatis*, i. e.: impensis in illos ad præmia, seu *donatis*, ut varia prolezione est in Cujac. Ut *erogarit* vectigalia regia Zamensibus, qui, &c. *Erogatis* scriptura unice vera est. Paulo post in Edd. primis scribitur *Sallustio populi Ri. proconsule*: non male, si Mss. addicerent. Vide omnino Heinsium et Burmann. ad Vellei. II. 79. et supra ad c. 54. ‘milites popul. Romani.’

8 *Qui—ordines duxerant; item Thapsitanis, &c.*] Vox, *item*, abest in Mss. Reg. et Vossii, et Edit. Romana; et recte quidem abest. Nisi forte desit aliquid: ut, *qui—ordines duxerant*, Uticensibus mulctam imponit: *Item Thapsitanis, &c.* Aut aliquid simile. Eoque magis, quod in Ms. Eliensi scriptum sit, *itemque Thapsitanis, &c.* Clark. Petav. et Norv. dant *itemque*; qua de causa Clarkius aliquid excidisse suspicatur. Sed verius est, ut deleatur *item*; quo vocabulo Mstos Reg. et Voss. ac editionem Romanam carere vir ille doctus observavit. Abest etiam a Beroald. Gryph: et Lugd. 1576. Possis etiam legere *item Thapsitanis, &c.* Davis. cur. sec. Abest quoque *item* a Leid. sec. Dorvill. et Edd. Mediol. Venet. Vascos. Steph. Sed *itemque* Leid. pr. Unde putem cum Clarkio quid excidisse.

9 *HS xx millia, &c.*] In nullo Msto nec Edd. primis usquam hic comparet *millia*: nec potest e Latini sermonis ratione. Quare cum Glandorpio ubique scripsi *vicesies, tricesies bis et quinquages*, et c. seq. *centies pro c millibus*. Consule omnino summum Gronov. de Pec. Vet. II. 3.

10 *Adrumetanis*] Petav. *Adrumete-*

nis. Leid. pr. *Adrumetinis*. Rectissime. Sic enim hoc gentile terminatur a Latinis: ut ex scriptoribus non solum, sed et inscriptionibus patet. Vide Berkel. ad Steph. Byzant. V. ‘*Ἀδρῦμνς*, et supra ad c. 3.

13 *Ad Senatum questi per legatos, atque arbitris a Senatu datis, sua receperant*] Petav. Norv. et Gryph. dant *questi per legatos atque arbitros a senatu datos*. Legendum vero *ad senatum questi per legatos, arbitris a senatu datis, sua receperant*. Vocula, quam delemus, sensum turbat, nullique est usus. Davis. cur. sec.

14 *Arbitris a Senatu datis*] Sic recentiores habent Codices; nam præter Pet. et Eliens. etiam Scalig. Leid. pr. et Edd. Vascos. Stephan. Gryph. post. Str. dant *arbitros a sen. datos*. Quare rectum esse puto, quod servavit Cujacianus, *arbitrio a (ab Dorv.) sen. dato*. Confer quæ notavi ad B. Civ. III. 20. ‘*Solutionibus, quæ per arbitrium fierent.*’ Sic non opus erit, ut cum Davio deleas *atque*. Ceterum pro *et questi* non legendum cum Aicardo *et qui questi*, vel eruditissimo Poëta Huidecopero *sed questi*. Subintelligitur *qui*. Adi omnino notata ad B. G. IV. 3. et h. libro c. 64.

xcviii. 2 *Carales in Sardinian pervenit*] Ms. Norv. a *Caralis in Sardinian*, unde reponendum *ad Carales*, vel, pro vetere scribendi more, *ad Caralis*. Carales urbs est Sardinie primaria, quam urbem urbium vocat Florus II. 6. Davis. *A Caralis* etiam Petav. corrupte pro *ad*. Contra *a Caralibus* statim. Supra de hac præpositionis additione aliquoties egimus. Porro auctoribus Petav. Scalig. Leid. pr. præferrem *iv Kal. Quinct.* licet Celsus etiam III scribat, recentiores sequens Codices. Restitui interim *provectus* fide Mss. omnium et Edd. præter Amst. Dav. Lugd. et Clark. Vide ad v. 8.

DE BELLO HISPANIENSI

LIBER.

A. Hirtii Panæ] Nullus fere liber plures ab ævi dentibus cicatrices accepit; eæ tamen æquiore animo sunt ferendæ, quod hic scriptor a superiorum commentariorum elegantia multum recedat: ut enim in iis summus elucet sermonis nitor et nescio quæ *συνθέσεως* concinnitas; ita in hoc opusculo non solum crebra sunt ἀναταπόμενα ac ἀσύντακτα, sed et totum orationis filum hominem ostendit scribendum prorsus imperitum. Unde factum, ut hunc libellum non Hirtio, sed Balbo aut Oppio post alios adscripserit G. J. Vossius de Hist. Lat. c. 13. Nonnulli vero censuerunt fieri non potuisse, ut homo Romanus tam male scriberet, quapropter Afri vel Syri militis esse fœtum arbitratur Joan. Goduinus. Immerito quidem: nam licet horrida et incondita sit dictio, adeo tamen pura est ac a barbarie aliena, ut hoc scripto nihil Latinius concipi posse pronunciarit iudex sane idoneus, Jos. Scaliger Proleg. in Manilium p. 3. *Davis*. Si hic Liber (quod tamen vix crediderim) sit A. Hirtii; quæ est horrida ejus et inculta, licet Latina quidem, dictio; conjecerim equidem, breve id solummodo et extemporale esse commentariolum; historiæ fortasse postea conscribendæ, materiam futuram. *Clark*. *Incerti Auctoris*. Balbi fuisse Ephemeridum, ejus meminit Sidonius Epist. ix. 14. putat Cellarius. Oppio etiam Volaterranus tribuit. Adscripsit oræ libri sui Cujacius, ‘Liber corruptissimus, et, ut videtur, ex Græca lingua translatus. Non est Hirtii.’

‘Militari et horrido stylo’ scriptum ait Lips. Elect. II. 22. adsentientibus dein jure omnibus viris doctis: quare ego, (qui omnino statuo, *Ephemeridem* B. Hispaniensis esse, ab Romano homine, qui his expeditionibus interfuit, conscriptam temere, non vero justum *commentarium*) Hirtii nomen delevi, et, quod vides, subposui. E Mss. tamen nonnihil emendatorem exhibui: nam vulgo circumferri corruptissime, e seqq. patebit.

CAP. I. 1 Pharnace superato] Hæc est ἀνακεφαλαίωσις bellorum, quæ post Alexandrinum gessit Cæsar; ut frustra sint Joan. Glandorpius et Joan. Goduinus, qui reponunt *Scipione superato*: falluntur etiam interpretes, qui hunc libellum ἀκέφαλον censent. *Davis*. Videtur tamen ad connexionem aptius *Scipione superato*, quod reliquit Leid. pr. ut conjecit Glandorpius.

Qui — profugissent; — confugere cepit] Hoc est, cum iis, qui, &c. Cujusmodi locutionibus, non quidem plane non Latinæ, sed horridis admodum et hiulcis, plenus est hic Liber. *Clark*. Melius esse ait Gruterus, quod invenit in Petaviano. *Cum multi ex*. Vide Glandorp.

A In Italia detinetur] In Gryph. et Lugdun. 1576. est *distineretur*. Lege *detineretur*. *Davis*. cur. sec. *Distineretur* est in Vasc. et Steph. Edd. *detineretur* in Mss. Leidd. sed male. *Dum* hoc sensu indicativum habet, quod non advertisse Davisius videtur. Adi ad B. Afric. c. 61.

Compararet Pompeius] Goduinus

legit, compararet : (scil. Cæsar.) *Pompeius, &c.* Syntaxi plane nulla. *Clark.*

7 *Provinciam vastare cepit*] Delevi verbum *cepit*, quod statim præcessit, fide Mss. Cujac. Petav. et Leid. pr. Hanc autem constructionem esse Latinam, quis tiro nescit? *Adi ad VII. 81.*

9 *Contra*] Vocem istam, a Scaligero et Recentioribus omissam, ex Mss. Reg. et Eliensi et Edit. Romana restitui. *Clark.* Accedunt Mss. Scal. Leid. pr. Ursini, Ciacc. et Ed. Med. Ven. Habent quoque Vascos. Steph. Gryph. posterior, sed superius *contra* illi editores ejecerunt, nec male meo iudicio. *Cludebant* edidit Scaliger primus e Ms. Ursini, et suo. Quomodo nonnulli viri docti scribi volunt ubique, pro *claudio*: ut notum est.

10 *De Cn. Pompeio*] Ni fallor legi debet *De C. Cæsare.*

11 *Aliqua ei inferebatur caussa*] *Alienus* criminis insimulabatur. Sic *inferre crimina* dixit scriptor ad Herennium I. IV. p. 36. ed. Lambin. ac 'inferre controversiam' Cicero de Invent. I. II. p. 72. Vide et interpretes ad Phædri Fab. I. 1. 4. *Davis.* V. ad B. G. I. 39. 'Alia caussa inlata.'

13 *Paucis commodis hoste hortato*] Ob hanc locutionem nostro *βαρβαρισμόν* impingit Joan. Rhellicanus, et de vitio tam certus est Joan. Brantius, ut affirmet ne Priscianum quidem hanc mendam posse defendere. Bona verba, quæso. Apuleius Metam. I. IX. p. 203. 'Canes transeuntium viatorum passim morsibus alumnatos laxari, atque in eorum exitum *inhortatos*, immitti præcipit.' Passivam etiam, non minus quam activam, significationem huic verbo competere testatur A. Gellius N. A. XV. 13. Vide et Ger. Joan. Vossium de Anal. III. 6. *Davis.* *Ut hortatus* passive sumi possit, videtur tamen corruptum esse locus. Nam *pacis commodo* est

in Pet. Cod. *commoda* Scal. et *pacis commoda*. Leid. pr. Unde quid extricari debeat, vide Lector.

14 *Majores agebantur copia*] Joan. Glandorpius reponit *magis agebantur copia*, vel *majores reddebantur*; sed certissime legendum *majores cogebantur copia*, quæ phrasis est Latinissima; nisi forsan, quod suspicor, *ιδιωτικὸς* sit hujusce scriptoris Pleonasmus. *Davis.* Certe similiter occurrit in nono Canone Theodori. 'Tractatum est,' inquit, 'ut *plures* episcopi, crescente numero fidelium, *augerentur.*' Exstat apud Bedam Hist. Eccles. IV. 5. *Davis.* cur. sec.

Ob hoc] Sic rescripti e Cod. Petav. quod valet *propterea*. *Hoc* Cujac. Scal. Leid. pr. Dorvill. et Edd. Rom. Mediol. Ven. Vulgo *ideoque*. Vide ad Frontin. I. 6. 2. et III. 9. 3. 'Ob hoc in fugam dilapsi;' ubi vulgo etiam *hoc*: quod et ipsum sic satis defendi posset.

11. 1 *Designatus dictator* IV] Edd. primæ, item Plantinus, Scaliger, et seqq. omiserunt secundo loco *dictator*, quam vocem tamen Mss. et Edd. ceteræ retinent. Nisi quod Petav. habeat simpliciter *C. Cæsar dictator* IV. Videtur legendum *dictator* III, *designatus Consul* sive *Cos.* IV. Sic enim Historici, fasti, et nummi. Consule Pighium ad A. DCCVIII. et Nummos. Forsan fuit *Cos. Cæsar designatus* IV, *dictator* III. Nam et hic auctor non solet præfigere *C.* Vide ad B. Civ. I. 1.

Multis itineribus ante confectis] Quo hæc pertineant, non capio. Mss. Leid. pr. Scalig. *Multis iter ante diebus confectis*. Dorvill. Leid. sec. *Multis item ante diebus confectis*. Conjiicio legendum *nullis in urbe ante rebus confectis*, vel *iter ante* pro *ante iter*.

3 *In Hispaniam venisset*] Sic repōsui ex Ms. Norvic. et edit. Steph. In aliis in *Hispaniam convenisset*, quod non nisi de duobus pluribusve dici-

tur. *Davis*. Suffragantur Mss. Reg. et *Vossii*. Alii *convenisset*. Quod ut de uno dicatur inusitatum. Tamen similis fere locutio Act. 1. 4. Συναλιζόμενος—αὐτοῖς. *Clark*. *Venisset* etiam *Petav.* et *Edd. Vascos. Gryph. post. Str.* Sed aliud quid latet: nam *Scalig.* et *Leid. prim.* cum tribus Gall. dant *cum venisset*, et pro *quum celeri* habent *cum ceteris*. *Petav. celeriter*. Forte *cum celeri festinatione belli* (nam ad *deest Scal. Leid. pr. Dorv.*) *conficiendi in Hisp. quum venisset. Cum festinatione*; uti apud ipsum *Hirtium*, ‘*summa cum celeritate ad exercitum reducit*,’ VIII. 52.: ubi vide. Sed hæ meræ sunt conjecturæ. *Convenisset* tamen certum mihi est, natum esse e τοῖς *quum venisset*.

5 *Cordubam*] Sic Ms. Reg. Al. *Cordubæ. Clark. V.* ad c. 28. B. *Afric. Thapsi oppidum*, et alibi. Mei omnes *Cordubam* retinent.

6 *Provincia potitus*] Rescripsi fide *Petav. Thuan. Scalig. Leidensium, Dorvill. cum Edd. Vascos. Gryph. post. Steph.* et *Stradæ provinciæ*; notissima constructione. B. G. I. 3. ‘*Gallia potiri*.’

7 *Simulque quod tabellarii a Cn. Pompeio dispositi*] Locus est mutilus. Ex Ms. *Norvic.* omnino legendum *simulque tabellarii capti essent, qui a Cn. Pompeio dispositi omnibus locis erant, ut certiore, &c.* nam mira sane fuit ratio, cur *Corduba* capi posset, quod tabellarii essent dispositi, qui de *Cæsaris* adventu *Pompeium* facerent certiore, cum hoc non adjumento, sed certissimo fuerit impedimento. *Davis. Tabellarii capti essent, qui a Cn. Pompeio, &c.* Emendatione auro contra non chara, locum hunc restituit *Davisius* ex Ms. *Eliensi*. Alii enim omnes, omissis tribus istis vocabulis, sententiam exhibent *contrariam* plane, atque erat mens *Auctoris*. Similis narratio infra, c. 12. *capti tabellarii, qui, &c. Clark.* Ad apicem cum *Norvicensi* convenit *Pe-*

tavianus. Bene ad sensum, sed ni omnia me fallunt interpolate. *Tabellarii qui Scalig. Dorvill.* Sed *tabellarii qui Leid. pr. et Edd. Rom. Med. ac Ven.* Dein pro *qui cert.* in *Scal.* est *quod*: unde facio *simulque captos tabellarios, qui, &c. quo*, id est, ut, *certiorem Cn. Pomp.* Hoc nempe nunciabant, captos simul esse tabellarios; nisi potius simpliciter legendum sit, *simulque tabellariis scil. nec opinantibus, qui, &c.*

13 *Ut, quem sibi equitatum ex provincia fecissent, praesidio mitterent*] *Pet. et Norvic.* exhibent, *ut sibi cum equitatu, qui ex provincia fuisset, praesidio essent*. Ac ita lego. *Davis. cur. sec.* *Vulgatum* confirmat *Dorv.* quod non temere muto. *Scalig. Ms. utque sibi equitatum qui ex pr. fuisset, pr. esset.* *Leid. pr. utque sibi equitatum, qui ex provincia praesidio esset.* *Leid. sec. utque s. equitatus, qui ex pr. fuisset, pr. esset.* *Edd. Rom. Ven. et Med. utque sibi equitatus, qui ex pr. esset pr. miserunt.* Omnino acquiescendum vulgato, quod elegantius est. Nisi malis mecum *utque sibi equit., quem ex pr. fec. pras. mitterent.*

15 *Atque ut ipse voluit*] Ex *Codd. Ciacc. et Norv. ac editt. Rom. Venet. Beroald.* rescribendum puto *neque ut ipse voluit*; quia celerius ad legatos, quam ipsi opinati sunt, appropinquavit imperator. *Davis.* Et hic eidem equidem viro doctissimo assentior, qui ex *Codd. Ciacconii et Eliensi, et Editt. Vet.* rescribit *NEQUE ut ipse voluit equitatum, &c.* Id enim ait auctor, *Cæsarem* celeritate prævertisse legatos suos, *quo minus* equitatum sibi, ut jusserat, praesidio mitterent. *Clark. Neque* rescripsi adsentientibus *Pet. Scal. Dorv. Leid. sec. et Ed. Med.*

III. 1 *Idem temporis*] Rara apud alios locutio: quæ tamen conservatur a *Mss. Cujac. et Leid. primo ac Dorvill. cum Edd. primis.* Mox § 4. *Incidit idem temporis*: at ibi *Edd.*

Vasc. Steph. et aliæ *Id. t.* ut est § 7. : sed vide ad c. 12. 'Idem temporis.' Scalig. habet *id tempus*. Petav. *codem tempore*; et Leid. sec. cum iv. Codd. Gallic. et Edd. Vascos. Aldi, Gryphii; Steph. *per id tempus*. B. Afric. c. 96. 'Ubi classis P. Sittii per id tempus erat:' ubi meliores carent *per*; quæ et alibi confundi monuimus. Ceterum Glandorp. et Ciaccon. legunt, *per idem tempus Sexi Pomp. frater (adolescens Ciaccon.) cum præsidio C. t. &c.* Mallem *Erat idem temporis, S. Pomp. fr. quo, sc. tempore, &c.* Iidem cum Cellario et aliis, recte quidem *Uliam* legunt. Vide ad c. 61. B. Africi. Mss. tamen mordicus *Ullam* habent.

6 *Clam præsidia*] Ms. Norvic. *clam præsidio*; editt. Rom. Ven. Beroald. *clam præter præsidia*; sed hæ varietates ex eo sunt ortæ, quod Librarii et editores vulgatam lectionem se non recte habuisse perperam censuerunt. Plautus Prol. Amph. vs. 107. 'Is amare occæpit Alcumenam *clam virum*.' Idem Menæch. act. i. sc. 2. 43. '*Clam uxorem* ubi sepulcrum habeamus,' &c. Ac iterum Mil. Glor. act. i. sc. 1. 34. '*Clam matrem suam*.' Terentius Hec. act. iii. sc. 3. 36. '*Clam partus* eveniat patrem atque adeo omnes.' Sic etiam locutus est Valerius Maximus vii. 3. 7. *Davis*. *Clam præsidio* etiam Petav. et Edd. Aldi, Gryphii. *Clam præter præsidia* Cujac. Leid. sec. Dorvill. Ursin. ac 3 Gall. et Edd. reliquæ ad Scalig. usque, qui bene *clam præsidia* cum optimo Ms. Ursin., suo et Leid. pr. restituit. Auctor Decl. in Sallust. c. 5. 'facinora *clam* vos essent.' Vide etiam c. 16. '*Clam* nostros,' et c. 35. '*Clam* præsidia.'

10 xi cohortes] Hunc numerum vitio operarum in Plantin. Edit. inrepsisse arbitror. Nam Mss. et Edd. priores vi coh. nisi quod Vascos. in margine ponat *scdecim*, quod et Ciaccon. in suo Cod. esse testatur. Sed

insuper præmittunt vocem *celeriter* Petav. Cujac. Scalig. Leid. pr. Dorvill. Edd. Rom. Ven. Med. Vasc. Gryph. post. et Steph. Vere sine dubio. Porro non male Ciacconius legit vel de *pedites*, vel quod malim *parique turmas equitum numero*. Maxime tamen inclino, ut putem hunc auctorem elliptice esse locutum, et breviter, *pari numero*, tot scilicet, quot *pedites* erant in cohortibus *illis*. Pet. autem Scal. et Leid. pr. dant *pari equit. numero sine que*.

11 *Hominem ejus provincie notum*] Gnarum seu peritum. Plautus Pseudol. act. iv. sc. 2. 39. *Novi, notis prædicas*, id est, scientibus. Nonius Marcellus p. 153. ed. Plantin. '*Ignota, id est, insecia*.' Nævius Lycurgo: '*Ignota iteris sumus, tute scis*.' Dictys Cretensis vi. 7. '*Notusque adeo ejus domus*,' ubi etiam prima vox active ponitur, ut ineptiat Joan. Goduinus, qui nostrum barbarismi insimulat. *Davis*. Plura exempla vide apud Manut. et J. F. Gronov. ad Cicer. Ep. Fam. v. 12. '*Ignotis nota faciebat*,' et Viros doctos ad Phædr. F. xi. '*Ignotos fallit, notis est derisui*.'

12 *L. Julium Paciecum*] Et hoc credo operarum culpæ adtribuendum, qui in Ed. Scalig. expresserunt *Julium* pro *Junium*, ut est in Mss. et Editis prioribus: nec male suspicatur Manutius, Q. *Junium*, Hispanum hominem, de quo B. G. v. 27. est mentio, ejusdem familiæ fuisse. Prænomen hic non agnoscit Petav. habetque cum Edd. primis *Paciecum*. Leid. sec. *Pacietum*, ut est vulgo apud Cicer. ad Att. xii. 11. Sed *Paciecum* per Diphthongum edidit Grævius ad Fam. Ep. vi. 18. et ita ubique scribi amat Manutius, ut et Pighius apud Valer. Max. v. 4. § 3. Ex. 3. ubi eadem in Mss. confusio.

15 *Qua vi tempestatis ita obscuratur, ut vix proximum cognoscere possit*] Petav. Cujac. et Norvic. dant *quem*

vis tempestatis ita obscurabat. Buslid autem, *ut vix proximum quisquam cognoscere posset.* Rescribendum censeo, *Aërem vis tempestatis ita obscurabat, ut vix proximum quisquam cognoscere* (vel, si mavis, ex Petav. et Cujac. legas *agnoscere*) *posset.* Davis. cur. sec. Excudi curavi, quod præbent etiam Scalig. Leid. pr. Dorvill. *Quem vis t. ita obscurabat, ut vix pr. agnoscere posset.* Ingeniose autem aërem conjecit Davisius. In Leid. sec. est *Aditusque vis.* Ciaccon. ait in sua etiam addi *aditus: qua vis Dorv.* Opinor legendum *adstrictaretur aditus, quem vis temp. ita obscurabat, &c.*: ut *aditus* sit ipsa adeundi actio, vel locus, quo adibant. Favet huic conjecturæ, quod mox pro *ad eum locum ven.* in Mss. Leidd. Petav. Cuj. Sealig. et Edd. Vasc. Gryph. Steph. tantum sit *ad eum ven.* unde male Ald. Manut. et seqq. simpliciter *locum* ediderunt: *ad cum locum* enim habent ceteri Mss. et Edd. primæ. In Edd. Rom. Ven. ac Mediol. *adeoque vis t. obscurabat, ut vix pr. quisquam ag. posset; deleta ita; interpolate.* Rectius pro *posset*: in Dorv. est *possis*, pro quo lego *posses*. Ita millies in auctoribus *ut diceret, ut putares, ut nescires* occurrit. *Cognoscere* autem mutavi in *agnoscere* præ Mss. auctoritate; licet sciam sæpe alterum pro altero usurpari; quod et monendum fuit supra.

18 *Binos equites incidere*] Non refertur ad numerum eorum, qui mittebantur, cui enim usui duo equites possent inservire? aut quomodo prætexi poterat *cos conari ad murum accedere, ut oppidum caperent?* Denotat solummodo, duos equites in singulis lineis seu ordinibus incessisse. Davis. *Conscendere* est in Petav. Leid. pr. Dorv. et Edd. Rom. Ven. ac Med. lib. Heinsiusi margini adscripsit, *Jubet binos equum conscendere.* Ut scilicet quisque eques acceperit ad se peditem. Pari enim numero equites peditesque erant missi. Vide et c. 4.

Davisii expositionem unice probat Clarkius.

19 *Mediisque ex præsidiiis*] *Que non est in Leid. pr.* Pro ea habent eorum sc. adversariorum, Cujac. Petav. Scalig. Leid. pr. Dorvill. et Editt. Rom. Ven. ac Mediol. *Quareretur qui desunt in Cujac. Petav. Seal. et Leid. pr.* Nihilominus necessario adesse videntur.

21 *Ut sileat verbum facere*] Hic est auctoris idiotismus, quem cum non caperet Librarii, in Ms. Norv. legitur, *ut sibi liceat verbum facere*, quo fere modo locutus est Hirtius Bell. Afric. c. 35. Sed sensus hic adversatur. Davis. Cum Norvic. facit Petav. Ad eorum Codicum fidem parva mutatione legi possit *NE sibi LIBEAT verbum facere.* Sed, ut dixi, forsan a scriptoris manu venit recepta lectio. *Idem*, cur. sec.

26 *Recepti; et pedites equitesque—ruptionem, &c.*] Locus maxime depravatus. Ms. Norv. *recepti: et qui ibi remanserunt, clamore facto, eruptionem, &c.* Ms. Reg. quem sequitur Joan. Goduinus, exhibet *recepti pedites.* *Equites clamore facto dispositi partim ibi remanserunt, et eruptionem, &c.* Editt. Rom. Venet. Beroald. *recepti pedites equitesque nocte: sed dispositis partibus oppidani et pedites et equites clamore facto eruptionem, &c.* Sic et fere vetus Codex F. Ursini. Proxime ad editt. vet. commodo sensu legi possit, *recepti pedites equitesque nocte: et dispositis partibus, &c.* Sed in re tam dubia nihil *ἤντως* potest affirmari. Davis. Cum Edd. Vett. consentiunt etiam Leid. sec. Reg. Clarkii et Ed. Med. Brevius multo antiquiores legunt Codices. Leid. prim. *Et pedites equitesque clamore facto dispositi partim ibi remanserunt equites clamore facto erupt.* Cujac. *Et pedites equites clamore facto qui erupt,* Scalig. *Et pedites equites clamore facto dispositis ibi partim remansere, erupt.* Petav. tantum *et qui ibi remanserunt*

equites, clamore facto er. Dorvill. *Pedites equites clamore facto dispositi partim ibi remanserunt et erupt.* Sensus auctoris esse videtur: oppidanos, postquam recepti essent illi pedites equitesque, partim ex urbe eruptionem fecisse, partim equites, qui ibi remanserant, ab altera parte, ut ita includerent obsessores. Forsan leg. *Recepti sunt equites peditesque. Sed oppidani dispositi partibus sive in partes, et qui ibi remanserunt, equites, clamore facto, eruptionem.* Num fuit quoque *Oppidani partim, partim qui, &c.*? Vel eodem sensu, semel tantum posita voce *partim*; de quo vide ad B. Alex. c. 29.

28 *Sic illud quum ins. accidisset, existimabat m. pars]* Leid. sec. et Dorv. sic illud factum. Buslid. sic illa furia. Cuj. Petav. Leid. pr. sic illo facto. Scalig. sic in illo facto. Dein accidisse existimant prope m. Leid. sec. Dorv. existimabant prope. Prope ibi addit quoque Scal. Mox se prope c. esse existimarent Leid. pr. se prope captam esse existimavit Petav. Lego sic, ut (vel sicuti ex c. 4.) illo facto, quum insc. acc., m. pars h. q. in ill. c. f. se prope captos esse existimarent. Pars cum plurali jungitur: ut solet sæpissime. Vide ad B. G. II. 23.

IV. 4 *In conspectu]* Sic Ms. Reg. Vide supra ad IV. 12. **AL. IN CONSPPECTUM.** Clark. At mei omnes conspectum.

5 *In equis recipiuntur, &c.]* Pessime hic impegerunt Annotatores. Nusquam hoc superius scriptum refertur inquit Ciacconius. *Locus dubie sanus,* inquit Cellarius. Goduinus emendat; *EX equis recipiuntur.—loricati, &c.* Quem, tanquam approbans, citat et Davisius. Perperam omnes. Nam et vera est vulgata lectio, et sensus satis manifestus. *Loricatos viros fortes,* inquit Auctor, *cum equitatu præmisit: Qui (loricati pedites) simul in conspectu oppidi se dederunt, in equis (post eques) recipiuntur.* Hoc, (scilicet quemadmodum pedites loricatos, in

equis suis post se reciperent equites, (a Cordubensibus) in oppido) nequaquam poterat animadverti. *Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum (existimantes sibi cum equitibus solis rem futuram) quum exissent: loricati (pedites,) ut supra scripsimus, (hoc est, quos supra diximus in equites receptos; vel simpliciter, quos supra memoravimus,) ex equis descenderunt, &c.* Fefellit Interpretes, quod voces istæ, ut supra scripsimus, non referantur ad *ex equis descenderunt*, sed simpliciter ad *loricati*. Vide errorem non absimilem supra ad B. C. III. 39. Notanda et locutio similis fere, infra c. 8. ‘Inter Ateguam et Ucubim, quæ oppida supra,’ sunt scripta. Davis. *In equis recipiuntur.* Petav. Cujac. Buslid. Norv. aliique Codices *cum equis recipiuntur.* Lege *tum equis recipiuntur.* Davis. cur. sec. *Cum etiam Leid. pr. et Edd. Rom. Venet. Med. Cod. Urs. cum equis non rec.* Leidens. sec. Dorvill. sine equis dant non recip. Malim simpliciter legere *equis recip.* Illæ reliquæ particulæ *cum, non, in* natæ videntur; quod Librarii non intelligebant locum, bene a Clarkio expositum.

7 *Multitudo ad equitatum concidendum quum exisset]* Ex Petav. legas oportet *exisset*. Vide nos ad B. C. III. 5. Davis. cur. sec. Adde Leidenses et Dorv. cum Edd. Rom. et Mediol. quod ideo reposui. Adi notas ad B. G. III. 17. ‘*Multitudo latronum, &c. convenerant.*’

v. 4 *Tenebant adversus oppidum e regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartito]* Nihil supra de trabibus dixit noster, ideoque locus vel mutilus est, vel corruptus. Forte *tenebant*, ut habet ed. Steph. *adversus oppidum e regione pontis,* transisse ut supra scripsimus, *tripertito*: sic enim Cod. Thuan. ultimam vocem exhibet. Hæc sane verba a Mss. Reg. et Norv. prorsus exsulant, ac delenda censet

Joan. Goduinus. Sed hanc conjecturam evertit id quod sequitur: ' Pompeius ex adverso pari ratione castra ponit,' unde patet de modo, quo castra erant posita, hic loci actum fuisse; ac proinde nostræ emendationi non infirmum subest adminiculum. *Davis. Tenebant—trabes, ut supra scripsimus, bipartito.* Locus vel mutilus, vel corruptus. *Davisius, ex Edit. Stephani, pro Tenebant, legit Tendebant, (id est, Tentoria figebant:)* et pro, Trabes, ut supra scripsimus, conjicit, transisse, ut supra scripsimus; et ex Codice uno Goduini, pro bipartito, reponit tripartito: quod cum præcedentibus melius congruit. Siquis conjecturæ locus, in re tam obscura; equidem pro trabes, lubentius reponerem (quod paullo minus durum videtur, quam emendatio illa *Davisiana,*) castra. Ut adeo legatur; *Tenebant—castra, ut supra scripsimus, tripartito.* Nam de castris hic agi, liquet ex statim sequentibus; ' Pompeius—ex adverso pari ratione castra ponit:' quod et notavit *Davisius.* Et voces istas, ut supra scripsimus, etiam ad id, quod proxime præcessit, referre, huic Auctori non inusitatum. Vide paullo superius, § 3. *Clark. Tendebant.* *Gland. Edd. Vascos. Gryph. post. et Stradæ.* Sed tenebat recte *Leid. pr.* nam e seqq. patet, de Cæsare sermonem esse, atque adeo etiam tripartito secundo loco videatur reponendum. *Adversum* est in *Leidd. Dorv. et Edd. primis.* Tota hæc periodus abest quoque a *Petav. Scabra* hæc verba esse monet quoque *Grævius* ad *Cicer. Catil. III. 2.*

8. *Pari idem conditione Pompeius]* *Ursinus* omnino legendum existimat, *Pari item conditione Pompeius.* Sed perperam. Nam, ut *Cæsar* brachium ad pontem ducere cepit; pari idem conditione Pompeium facere conatum, vult Auctor. *Clark. V. de hac ellipsi* ad *B. Alex. c. 58. In Leid. pr. est dein.* At *Dorv. et Edd. Rom. Ven. et*

Med. Pari denique cond. Pompeius idem (id Dorv.) facit. Inter. Hic abest quoque a *Leidensi* sec.

10. *Pontem]* Non illum, ut opinor, quem fecerat *Cæsar* ad exercitum suum transcendendum; sed pontem alium oppido propinquiorem. Quamquam nihil hic dilucide narratur. *Cl.*

11. *Modo hi, modo illi]* *Ursin. Petav. Scalig. Leidenses, Dorvill. et Edd. Rom. Mediol. Ven. Modo hi, nonnunquam illi.* Quod ferendum videtur in hoc auctore, nec a librariis profectum esse. Immo sic fere *Val. Max. VII. 4. 5.* 'Modo hos (*Harl. Ms. hos modo*) obsidebat montes, paullo post ad illos,' &c.

13. *Cominus pugna iniqua]* Critici variis modis hunc locum tentarunt. *Joan. Glandorpius* legit *commissa pugna iniqua:* *Pet. Ciacconius* reponit *cominus pugna inita:* sed certissimam emendandi rationem docuit *Ms. Norv.* qui habet *cominus pugna fiebat, in qua dum, &c.* Optime. *Davis. Glandorpius* emendat, *commissa pugna iniqua: dum, &c.* *Ciacconius* reponit, *cominus pugna inita: dum, &c.* Atque ita quidem in *Ms. Vossii* scriptum reperit. *Davisius, ex Ms. Eliensi, cominus pugna fiebat; in qua dum, &c.* *Clark. Fiebat iniqua* etiam *Petav.* Sed placet mihi omnino *inita:* quod jam exhibuere *Vascos. Gryph. post. Steph. et Str. V. ad VIII. 1.*

14. *Coangustabantur, &c.]* *Petav. et Scalig. coagulabant fluminis ripas, ac propinquant.* *Leid. prim. coagulabant fluminis ripas appropinq.* *Leid. sec. coangustabant, fluminis ripas approp.* *Dorvill. coangustabantur fluminis ripas et prop.* Librarii non videntur conquire potuisse *adpropinquare* cum Accusativo construi. Sed vide ad *B. G. IV. 10.* 'Oceanum adpropinquant.' Propter est hic etiam loco τοῦ προπε. *V. ad B. G. I. 22. Coagulari* forsan et nove dixerit ille, ut alia multa, sic statim *exerbitu.*

20. *De bello decernere]* Vocem ante-

penultimam nescit Norv. *Lege primo quoque tempore bellum decernere, quod valet finire, statuere quæ pars vice-rit.* De loquendi modo vide J. Fr. Gronovium ad Livii VII. 9. *Davis. cur. sec. De abest quoque a Scaligerano, ac deleri volebat Ciacconius. Sed bello decernere est præliari, bellare: de bello decernere est justa pugna definire, uter in summa belli superior futurus sit. Quare nil mutò.*

VI. 1 *Quum animadverteret adversarios minime velle*] Præmissa vocula lege, *id cum animadverteret, &c.* Hoc certe pronomen agnoscunt Petav. Norv. Reg. Beroald. Gryph. et Lugd. 1576. *Davis. cur. sec. Addidi id, Mss. auctoritate. A Davisio nominatis accedunt Ursin. Leidenses, Scalig. Dorv. Edd. Rom. Med. Vasc. Steph. et aliæ.*

Quos ideo a via] Pulcherrima videtur Ciacconii emendatio; qui legit, *ab Ulia.* Quanquam nihil hic certum. *Clark.* Non solum *ab Ulia* cum Ciacconio legendum puto, sed et pro *ideo, Cordubam.* Nam *ideo* exsulat a Petav. et quos *quoniam* exstat in Seal. Leid. pr. ac Dorvilliano.

4 *Firmissimum, &c.*] *Id est, ut ego quidem existimo, Cæsar Ateguam, quod erat firmissimum Pompeii præsidium, proficiscitur. Clark.* De hac obsidione adi Frontin. III. 14. quem bene hic laudat Glandorpius, aliqua deesse suspicans.

5 *Ea die per viarum angustias*] Editt. Rom. Ven. corrupte repræsentant, *ea die nactus facultatem et angustias*; male etiam Beroald. *ea die nactus facultatem per viarum angustias.* Ms. Norvic. exhibet *per viarum difficultatem et angustias*, quæ sana ac sincera est lectio. *Davis.* Ut Ed. Rom. ita etiam Mediol. habet. Codd. Seal. et Leid. pr. *qua die facultatem et ang.* Clarkius Norvic. Codicis lectionem recepit.

6 *Multasque balistas*] Sic primus quod sciam edidit Scaliger, cum in Mss. et Edd. prioribus sit *multosque*

lanistas, vel multos lanistas, quomodo dant Petav. Scalig. et Leid. pr. Non male a Lipsio margini adscriptum opinor *multosque lixas*; qui bene cum carris sive *impedimentis* conveniunt: unde sæpe in re militari tam hodierna quam antiqua junguntur.

11 *Partim suo equitatu, partim ut pedestris copia*] Ms. Vossii habet, *partim ubi* (Edit. Rom. corrupte, *sub*) *equitatus, partim ubi pedestris, &c.* Quæ lectio non mala. *Clark.* Verissima est lectio *ubi equitatus, p. ubi, &c.* quam agnoscunt etiam Ciaccon. Pet. Scalig. Leid. pr. et Edd. Vascos. Gryph. post. Stephan. et aliæ. Leid. sec. *sub equitatu, p. ibi, &c.* at Dorv. *sub equitatu, partim ubi ped.* Ut utroque loco conjecit Ciacconius frustra. *Sub eq.* etiam est in Edd. plerisque ante Scaligeranam.

Pedestris copia — possent] Sic recte Ms. Norv. Vide not. ad B. C. I. 45. et II. 6. In editt. *pedestres copiarum. Davis. Pedestris copia.* Ita restituit Davisius ex Ms. Eliensi. Cui suffragatur Ms. Regius. Atque ita alibi loquuntur Cæsar atque Hirtius. Al. *pedestres copiarum. Clark.* Adde Pet. et Leid. pr.

15 *Circumcludunt Cæsaris equites, et concidunt*] Utrum Cæsareani Pompeianos, an Pompeiani Cæsareanos conciderent, ambiguum in hac locutione. Prius tamen verius videtur propter id, quod mox sequitur, *'equitatu longe et virtute et numero nostri erant superiores.'* *Clark.* Pro cum aliquot Goduinus legit *eum al.*

VII. 5 *Aggerem vineasque agere instituit*] Vineæ quidem agi passim dicuntur, *agger* non item; sed *jaci, strui, duci.* In Norv. est, *Cæsar munitionibus — aggerem vineasque agere instituit.* Forsan reponendum, *Cæsar munitionibus ceterisque, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem vineasque addere instituit.* *Davis. cur. sec.* Fallitur vir doctus; nihil enim mutandum est. Nam licet jam jun-

gerentur voces *aggerem agere*, vel sic tamen recte se haberet lectio vulgata: cum soleant duo substantiva, licet connecti non posse viderentur, sæpe adhærere uni verbo. Id quod aliquoties jam monuimus: et ipse Davisius alibi notavit. Vide ad VIII. 5. Verum non opus est, eo recurrere. *Aggerem agere*, pro cespites ad aggerem faciendum comportare, habuimus B. Alex. c. 73. Sed et, *agere aggerem*, pro ducere, extendere non minus dici potest, quam *agere limites*; quod Tacitus, Frontinus, et alii usurparunt. Vide ad Front. I. 3. § 10. aut *agere cuniculos*, de quo adi Scheff. ad Phædr. F. 76. Non multum dissimile est *agere radices* de arbore apud Ovidium et alios sæpissime. Immo *agere turres* pro exstruere videtur sumere noster c. 48.

16 *Ex fugitivis auxiliares consistebant*] Ut barbaram hanc locutionem proscribit Dodwellus. Quare Cl. Davisius legit *In fugitivis*. Posses et delere præpositionem. Adi ad VI. 22. 'Pars victus in lacte, caseo, carne consistit.' Alioquin *constare ex illis* solet dici, cum quo verbo sæpe *consistere* confunditur.

VIII. 3 *Propter terræ fecunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, et non minus copiosam aquationem*] Buslid. habet *infecunditatem*. Recte. Nec minus recte Lipsius reponit, *non nimis copiosam aquationem*. Legas igitur velim, *propter terræ infecunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, et non minus copiosam aquationem*. Vide Strabonem I. III. p. 200. Davis. cur. sec. Non e codice Buslidiano hoc videtur hausisse Lipsius; sed ejus esse conjectura: nam hæc in excerptis, quæ a Clar. Fabricio habuit Davis. et a me visa sunt, sæpe ita dubie scribuntur, ut nescias, quid sit statuendum: immo de toto illo Buslidiano Codice aqua mihi hæret; et puto non illum indigitari a Lipsio, sed Ed. Romanam Principem. Nam

eædem sunt semper lectiones. Neque hic aliquid mutandum est. *Fecunditas terræ* faciebat, ut egerent materia ad aggeres struendas, quia non silvestris erat regio, sed glebosa, et frumento serendo, ceterisque frugibus apta. Si tamen ita hæc capi possunt. Nam parum me hinc expedire, fateor.

8 *Sicut in Africa, rudere*] Legendum ex edit. Rom. Ven. Beroald. *Et sicut in Africa rudere, &c.* Adi I. de B. Alex. c. 1. Davis. Recte monet Davis. scribendum *et sicut in A.* uti est etiam in Med. Ed. Verum pro *turribusque* insuper legendum modo *turribus*: uti habent Mss. omnes et Edit. ante Scaliger.

14 *Ab hostibus*] Rescripsi, quod invenitur in Pet. Leid. pr. et Dorv. *ab hoste*. Quod paullo elegantius est.

Quod in hoc contigit bello] Ms. Norv. *idque in hoc contigit bello*: sed legendum cum edit. Rom. Ber. *id quod in hoc contigit bello*; sic enim loqui amat noster. Vide quæ notavimus ad B. C. III. 44. Davis. *Id quod* diserte existat in Pet. Leid. pr. Dorv. et Edd. Mediol. Quare cum Clarkio id reposui. Plura vide loco laudato.

IX. 1 *Qui eodem, &c.*] Codices nonnulli quod: pro *remotum* al. *remotus*. Clark.

4 *Ad subsidium submitendum se mitteret*] Sic quidem edit. Ber. ac ita etiam loquuntur Galli. Rom. et Venet. exhibent *ad subsidium committendum se mitteret*. In Ms. Norv. legitur *ad subsidium veniret*, quæ sane phrasim est magis usitata: hoc tamen non impedit, quo minus hic ab emendatore profectam arbitrer. Davis. Dele *hoc tamen* — *arbitrer*, et adde: Quumque Petav. etiam sic repræsentet, auctoris forte manum dant ii Codices. *Idem*, cur. sec. Scaliger secutus est Ursini Codicem. In Leidensibus et aliis, atque Edd. Mediol. Ven. Vascos. Gryphii, Stephani, Mantii et pluribus est *subsid. committ.* Non male Gland. *ad subsidium submit.*

se committeret. Mittere se esset dictum ut c. 4. 'ad oppidum se dederunt.' Ita sæpe ferre se. Immo 'reportare se' infra c. 40. Aliud quid tamen latere puto.

6 *Cæpit, ut laborantibus succurreret*] Manifesto absurda est hæc lectio, nec enim Pompeius laborantibus Cæsarianis succurrendum putavit. Omnino, mutata distinctione, rescribendum *oppugnare cæpit. Ut laborantibus succurrerent, nostri quum appropinquassent*, &c. quemadmodum ante me coniecit Joan. Glandorpius. Ineptit Joan. Goduinus, cui post ultimam vocem Cæsar videtur intelligendus. Davis. Locus hic mire torsit Interpretes. Manifesto absurda lectio, inquit Davisius; ut Pompeius castellum Cæsaris oppugnaret, quo laborantibus Cæsareanis succurreret. Goduinus hoc modo accipit: *Castellum oppugnare cæpit* Pompeius, *ut laborantibus succurreret* Cæsar: inepte prorsus. Glandorpius igitur et Davisius, mutata distinctione, emendant; *castellum oppugnare cæpit. Ut laborantibus succurrerent, nostri quum appropinquassent*, &c. Atque illud forte sibi voluit Goduinus, licet distinctionem mutare omiserit. Verum neque illa emendatio stare poterit. Nam illud, *nostri quum appropinquassent*, non potest intelligi de Cæsareanis ad succurrendum venientibus, quia *postea* narrat auctor nuncium Cæsari de castello oppugnato *primum* esse allatum, eumque *tum demum* cum legionibus ad succurrendum appropinquasse. Quamobrem, re tota pensitata, lectionem vulgatam veram esse existimo, atque hoc modo intelligendam: *Castellum* (Cæsaris) *oppugnare cæpit* Pompeius, *ut laborantibus* (Ateguanis suis a Cæsare obsessis) *succurreret. Nostri* (in castello,) *quum appropinquassent* (Pompeiani,) — *telorum jactus* (eminus) *facere cæperunt*; — *Quo peracto, quum ex castello* (cominus) *repugnare capissent, et majoribus castris*

Cæsari nuncius esset allatus; cum III legionibus est profectus, &c. Clark.

13 *In quibus*] Edit. Beroald. duabus vocibus additis, repræsentat *in quibus duo millia*; at, præterquam quod alii omnes Codd. adversantur, major est numerus quam ut huc conveniat: proinde cum Ms. Norv. priorem etiam verborum bigam delendam arbitror, quippe quæ omnino vacent. Davis. *In quibus* desunt quoque Petaviano: quas voces ex Norv. Cod. audacter e textu ejecit Clarkius: at vero, *in quibus duo* — *m.* legitur in Leid. pr. nec non in Scalig. quomodo exprimi curavi, asterisco addito *capti*, *in quibus duo * Multi*. Excidisse videtur vox, qua designabatur, quales hi duo fuerint, ut *tribuni* vel *centuriones*, similesve.

x. 1 *Arguetius*] Glandorp. in Onom. nominat *Argentium*. Adscripsit vir doctus margini A. *Vettius* vel *Vargunteius*.

3 *Suo loco præteritus est*] Mira et insolens locutio; in qua subintelligi videtur, *locus*, aut aliquid simile: id quod alius dixisset, *suo loco præteritum est*. Nisi illud *præteritus* ad *Arguetium* referatur; quod est mire obscurum. Codices nonnulli, *Suo loco* (vel *quo loco*) *perterritus est*; scilicet *Arguetius*. Sed et id valde obscurum. Clark. In Norv. Ber. et Gryph. legitur *perterritus*. Sed *præteritum* rescribas oportet. Davis. cur. sec. *Præteritus* primus ex Ursini Codice edidit Scaliger, quo facit Leid. pr. *perterritus*. Ceteri cum prioribus Edd. *perterritus*. *Præteritum* aliquem sensum habet: sed videntur hic multa deesse. *Quo loco* Goduinus ex 2 Thuan. Codd. legit, uti et e conjectura *ex Italica*. Paulo post addidi *sua* auctoribus Mss. omnibus et Edd. primis.

xi. 2 *Persecuti*] Sic recentiores Edd. Amstelædamensis, Davis. Lugd. et Clarkii exhibent. Sed Mss. cuncti et Edd. Vett. item Scal. Jungerm.

Cellarii, &c. dant *prosecuti*. Quare id reddidi. Vide omnino ad v. 9. 'Sed eos fugientes longius prosequi vetuit.' Sic et statim c. 14. 'Dum longius prosequitur,' et ibid. 'longius, nostris cedentibus, prosequi.'

6 *In oppido*] Ab Ateguanis se fortiter defendentibus. *Clark*. Ita bene etiam Cellar. *Ex op.* adscriptis vir doctus.

7 *Sic ut et omne genus, quibus ignis jactus solitus est mitti*] Addita vocula, ex Ms. Norv. rescribendum *solitus est mitti, exerceatur*, alioquin hiuleca est oratio. De instrumentis, quibus ignis jaci solitus est, adiri poterit *Just. Lipsius Poliorc. Dial. v. 2, et 5. Davis. Scaliger et Recentiorum plerique*; sic ut *et omne genus*. Quæ cum hiuleca videretur oratio, *Davisius* (addita ex Ms. Eliensi voce *exerceatur*,) reponit, sic, ut *et omne genus, quibus — solitus est mitti, exerceatur*. Quæ lectio proba est et bona. Sed et sine ista voce (si ex *Editt. Rom. et Cellarii* scribamus *sicut*) integra erit oratio, sicut *et omne genus, quibus solitus est mitti. Clark*. Optime *exerceatur* addidit *Davisius* ex Ms. Eliensi; nam cum eo facit *Petavianus*: sed tum delere debuerat *et*, quam particulam non agnoscunt *Petav. aut Leidenses*. Ceterum in *Edd. primis ac Beroaldi* legitur *omne earum rerum genus*; et in *Scalig. ac Leid. pr. abest quibus*. *Librarii* scilicet non potuerunt concoquere illam *synthesin genus quibus*: sed adi ad *B. G. II. 11. et sæpius*.

XII. 3 *Cum Fabio*] Sic *Glandorp. Manut. Plantin. Scalig. et deinceps* reliqui ediderunt. At *Veteres Edd. item Gryph. et Steph. Babilio* habent. *Badio* *Leid. pr. Babio* *Ursin. et Petav. Bobilio* *Leid. sec.* Quod verum nomen sit, nescio. Nam et *Babilii, Babilii, Babili*, et similia nomina occurrunt. Dein legit *Glandorpianus ut qui a Treb. aufugissent, ad Trebonium* *Ms. Reg. et Leid. sec. male*; nec

melius cum *Trebonio transfug.* *Leid. pr. Cæsareanarum partium fuit Trebonius*: ejusque in *Gallia legatus. A non adest in Petav. Forte et cum Trebonio, ac transfugerant.*

6 *Eodem tempore capti tabellarii*] *Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. exhibent idem temporis, quod a nuperis mutari non debuit. Noster supra c. 3. 'Erat idem temporis Sext. Pompeius frater.'* Ac iterum: 'Incidit idem temporis.' Nec aliter c. 20. 'Idemque temporis centuriones loricati:' ita enim ex *Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. reposui, cum in vulgg. eodemque tempore* legitur. Vide et c. 13. *Davis. Cum Clarkio* rescripsi *idem temporis*; nam ita quoque exhibent *Petav. Leid. pr. et Scalig. cum Ed. Mediol. Vide ad c. 13. statim 'Idemque temporis glans missa:' et c. 20. 'Idemque temporis;* ut est in *Mss. omnibus*.

15 *L. quum, &c.*] Legendum ex *Ms. Norvic. ii quum, &c.* nam facilis est in his rebus confusio. Sic *Bell. Afric. c. 87. ubi in vulgg. est eorum castra ii equites adorti*; *Ms. Norvic. et vettediti* representant *L. equites. Davis. Optime* sane emendavit *Davisius II* pro *L.* quod sane ineptissimum erat. In *meis* tamen nulla est varietas. Nihilominus cum *Clarkio li* reposui.

16 *Tamen virtute militum nostrorum, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi adversarii*] *Mss. et editi omnes tamen virtute militum nostrorum, qui etsi, &c.* sed pronomen induximus, quippe quod manifesto abundet, et ea certe minor est mutatio, quam *Scaligerana*, pro qua, tribus vocibus deletis, legendum esset *tamen virtute militum nostrorum, etsi inferiore loco premebantur, repulsi, bene multis, &c.* Illud *tamen*, quod locum posteriorem obtinet, significat *tandem*, qua de re diximus ad *B. G. VIII. 19. Davis. In omnibus Mss. et Editis* legitur, qui *etsi, &c.* Sed voculam istam *qui et posteriorem* illam *tamen*, et vocem

adversarii delendas existimat Scaliger. Davisius mutationem istam nimiam arbitratus, ommissa sola ista vocula *qui*, ceteras retinet, sicut et nos edidimus. In eo tamen hic uti et alibi errat vir Doctissimus; quod posteriorem illam *tamen* pro *tandem* existimet esse usurpatam. Est enim revera aliud nihil nisi repetitio, optimis auctoribus usitata, prioris illius *tamen*, post voces illas (*etsi* — *premebantur*) parenthesi inclusas. Verum tamen, ut quod res est, dicam, cum et vocula illa *qui* in codicibus omnibus reperiatur, non possum non suspicari, deesse forte aliquid, atque ita potius scribendum, *tamen virtute militum nostrorum* **** (forte *rejeciebantur*, aut aliquid simile) *qui etsi* — *premebantur*, *tamen repulsi adversarii*, &c. Judicet Lector eruditus. Clark. Dele illud *tamen* et sequentia; et adde, Verum tamen legas oportet *tandem repulsi*. Davis. cur. sec. Clarkio adsentior putanti aliquod verbum ante *quod qui*, quod in Mss. meis quoque est, excidisse. *Tamen* secundo loco deest Leid. pr. *Repulsi adversarii* sine sensu dant Leid. sec. Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. et Stradae.

XIII. 1 *Brachium cepit ad flumen Salsum facere*] Ms. Norvic. pro voce ultima representat *ducere*, ac ita loqui amat noster. Sic supra c. 5. 'Brachium ad pontem ducere cepit.' Infra c. 23. 'Brachium ad flumen Salsum ducere cepit;' nec aliter passim scriptores optimi. Davis. *Facere* abest a Leidensibus. Sed optime etiam Petav. *ducere*: quod reposui. Adi ad Frontin. I. 5. 1. 'Vallum in modum cavæ Lunæ duxit;' et ad III. 17. 5. 'brachiis ab latere ductis.' B. Afric. c. 51. 'duo brachia instituit duci;' et sæpissime.

10 *Dum* — *oppidum potiri posse se sperarent*] Auctor B. Africani cum aliis sæpe ita loquitur. Adi ad c. 36. *Castellum*, &c. est *potitus*. Hic tamen

Mss. Ursin. Petav. Scalig. Leidenses et Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. &c. habent *oppido*. Eadem est confusio infra c. 16. § 4. Præterea pro *sperarent* exhibui, ut exigit Latini sermonis usus, *sperant*, atque ita est in Mss. Leidensibus, Ciacconii, et aliis. In Petav. est *sperabant*. Vide ad B. Hisp. c. 1. 'Dum Cæsar in Italia detinetur,' et quo ibi lectorem mitto. c. 14. 'Dum longius prosequitur,' et millies.

14 *Conservati* — *orabant*] Capti (ut videtur) nonnulli et ab oppidanis conservati, Cæsarem invicem pro Pompeianis misericordiam orabant. Clark.

17 *Qui*] Petav. Leid. sec. Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. Str. *illi*. Leid. prim. *ibi*. Lege *ii*.

In oppidum revertissent] Ita ex Ms. Regio restitui. Estque elegantius, quam quod habent Editi, *reversi essent*. Hujus enim verbi forma passiva in temporibus imperfectis frequentius utuntur optimi Auctores, *revertitur*, *revertebatur*, *reverteretur*; forma autem activa frequentius in perfectis, *reverti*, *reverterim*, *revertissem*, *revertero*. Sed et aliud hic notandum est. Nam in Ms. Eliensi scriptum est, *quum oppido revertissent*. Quam ut veram demum esse lectionem existimemus, facit similis locutio infra c. 16. 'oppido represserunt;' quod alius dixisset, *in oppidum*. Clark. *Revertissent* cum Clarkio restitui fide Codd. Petav. et Leidensium, ut et c. 18. *In oppidum servant mei*. Vide tamen ad VIII. 12. 'elicerent insidiis;' et infra c. 24. 'dejecti planitie.' c. 38. 'jugo dejicere.'

XIV. 1 *Eo præterito tempore*] In Petav. Scalig. Leid. pr. exaratur *ejus præteriti temporis*. Fors *ejus puncto temporis*. V. Brant. ad B. Civ. II. 14. 25. B. Afric. c. 15. Liv. III. 27.

2 *Falsaque illa opinione*] Ex Ms. Norv. reponendum *falsa illa opinione*, nam delenda est particula copulans,

quippe quæ sensum turbat. *Davis.* Sed perinde est. Nam pro eo, quomodo distinguas; æque erit, sive scribas, *castellum constituit: neque a nostris prohibitus, falsa illa opinione gloriatus est:* sive, *castellum constituit, neque a nostris prohibitus; falsaque illa opinione gloriatus est, &c.* *Clark.* Que tamen abest quoque a *Petav.* illa exsulat a *Leid.* pr.

8 *Simulque levi armatura]* Joanni Glandorpio legendum videtur *simulque levis armatura.* Edd. Rom. Ven. Beroald. exhibent *simulque cum levi armatura.* Rectius Mss. Norvic. *simul cum levi armatura:* ac ita rescribendum. *Davis.* *Simul cum.* Ita recte restituit *Davisius* ex Ms. Eliensi. Quomodo et in Mss. *Vossii* scriptum est. Al. *simulque levi* vel *simulque cum levi, &c.* Quod sententiam turbat. *Clark.* Cum addunt quoque *Leidenses,* et *Ed. Mediol.* Sed *Eliensi* et *Voss.* Codd. accedunt *Petav.* et *Scalig.* una cum *Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. et Stradae,* quare ita edidi. Quamvis et *levis* possit legi vel *simul levi armatura:* nam *simul* ita solet cum Ablativo construi. Vide præter alios *Cel. Burmann.* ad *Val. Flacc.* iv. 88. et *Drak.* ad *Liv.* i. 31. 'simul patria.' Ceterum in *Leid.* pr. est *dejecti,* ac *proterriti* pro *protiriti,* ut habet *Ed. Ven.* Quod facile defendi posset ex iis, quæ congesti ad *B. G.* iii. 9.

12 *Aliquo loco]* Æquo loco malim cum *Lipsio.* Cap. seq. *congregatur* exhibui, fide *Codd. Petav. Leidensium, Ciacconii,* loco τὸν *progreditur.* Pro *recepti* conjicit *Glandorpius* legendum esse *excepti.*

xv. 5 *Venissent]* *Glandorpius* addi vult *auxilio.* Rectius *Vossius* conjicit *subrenissent.* Sed *venire alicui* pro *advenire* tam in bonam quam malam partem adhibetur. *Adi* notata ad *viii.* 12. *Cort.* ad *Sallust.* B. Jug. c. 4. 'Commodum Reip. venturum.'

6 *Complures equites]* Mss. *Reg.*

Eliens. et *Vossii* et *Edd. Vett. ex equis.* Quod idem est. *Clark.* *Ex equis* etiam *Ciaccon.* *Pet. Leidenses.* *Scalig.* et *Edd. primæ.* Quod cur mutaverint, nescio. Retinuere tamen *Vasc. Gryph. post. Steph. et alii.*

11 *Sunt redacti]* Rectius forsàn *Leid.* pr. habet *reducti:* nisi placeat magis *Heinsiana* conjectura *rejecti.* Verum *redacti* hoc sensu noster quoque c. 34. 'eruptionem fecerunt; at, bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti.'

14 *Nostris defendentibus]* *Defendentibus* se sentis suis vel sub musculo, &c. *Clark.*

16 *Hospites jugulare]* *Pompeiani* milites nimirum, jugulabant oppidanos, qui eos hospitio exceperant: ut patet ex infra dictis c. 16. 'Jugulatione oppidanorum:' c. 18. in f. et c. 22. 'Quum viderent hospites jugulari.' *Clark.*

xvi. 1 *A Pompeianis clam nostros tabellarius est missus]* Mire hic cæcutierunt Editores omnes; qui exhibent, *a Pompeianis clam ad nostros tabellarius est missus:* sensu plane nullo. Cum e. contrario mens Auctoris manifesta sit, *a Pompeianis* (*Pompeii* exercitu extra oppidum) *clam nostros* (vel *clam nostris*) *tabellarium* in oppidum *missum.* Quare vox illa *ad,* utcumque libris reclamantibus, necessario rejicienda est. Nisi forte (quandoquidem in uno libro repperi *ad clam nostros*) legendum sit *ad oppidanos, clam nostris, &c.* *Clark.* Cum *Cl. Clarkio* legendum *clam nostros,* deleta voce, quam respicit mens auctoris. Illius constructionis exempla dedimus ad hujusce libri c. 8. *Davis.* cur. sec.

7 *Calcatus ad fossas complendas]* Ms. *Thuan.* et edit. Rom. *calcatus:* Ms. *Norvic.* *cultatus,* unde forsàn legi possit *culcitas,* cujus diminutivum *culcitula,* licet in aliis sit *culcicula,* notante *Festo,* *fusticulus* quidam *ligneus* in sacris dicebatur. Ad oram nonnul-

lorum Codicum legitur *crates*, quæ vox, hujus explicandæ gratia, margini est adscripta. *Davis*. *Cullatas* est etiam in Mss. Leid. pr. Thuan. et Scalig. Quare *culcitas* non displicet.

8 *Stramentitiæ adificatæ*] Hoc reperimentum in Ursini Codice exhibuit primus Scaliger. Recte. Confirmant enim Petav. Leid. sec. Voss. et Dorv. Estque hoc Adjectivum apud Petron. c. 63. et in Glossis. In Scalig. est *stramine*. Sed Leid. pr. servat ante vulgatum *stramentis*: quod etiam defendi potest ex VIII. 5. 'tectâ, quæ stramentis erant inædificata.'

12 *Existimabat*] Pompeius, Rhellicanus ad tabellarium refert. Inepte. De locutione *oppido represserunt* vide supra ad c. 13. § 6. *Clark*.

19 *Jugulatione oppidanorum facta*] Hanc locutionem plus vice simplici adhibuit noster, eam tamen Joan. Brantius barbarismi insimulat. Sed perperam; eodem enim modo *occisionem facere* dixerunt scriptor ad Herennium I. IV. p. 38. A. et Cicero de Invent. I. II. p. 66. ed. Lambin. *Davis*.

XVII. 1 *Catone*] *C. Antonio* ex cap. seq. emendavit Glandorpius, cum tamen in omnibus Mss. sit *Catone*. Alterum etiam recepit jam Clarkius. Sed et *Catone* habet Celsus, et ex cap. seq. non patet clare, *Antonium* hic innui. Vide ibi notas.

5 *Cujus funestæ laudes—expectantes*] Hæc Librariorum vitio videntur corrupta, aut mutila, ut sine meliorum Codd. ope sanari non possint. Ejusmodi tamen libros sperare non licet, cum hic locus Julii Celsi tempore æque fuerit vitiatus. Vide vit. Cæs. p. 241. *Davis*. Hoc est quippe *cujus funestæ laudes, &c.* Quam verborum transpositionem quoniam non animadvertat Davisus, locum hunc mutilum existimavit. *Clark*. At Mss. Ursin. et mei omnes habent cum Edd. primis quoniam seu quoniam. Et pro *deda-*

mur statim Leidenses, Scalig. Dorvill. et Edd. pp. *dedimur*. Pro eo male Glandorpius vult scribi *habeamur in h. numero*. Adi tu notas ad VI. 6. 'hostium se habiturum numero.'

15 *Et qualem, ait, gentibus me præstiti, similem in civium deditioe præstabo*] Hoc responsum, quod a vulgg. aberat, ex Ms. Thuan. addidi. Ms. Norvic. locum sic exhibet: *ut clementiam, quam victis gentibus præbui, calamitosis civibus tuis non deneges*. Cui Cæsar, *se non acerbiorem in cives fugatis*; non male, si pro voce ultima *futurum* reponamus. *Davis*. Idemque responsum in Ms. Regio reperi. Cæterum in Ms. Eliensi totus hic locus ita exhibetur, (quod et idem notavit Davisus;) *Ut clementiam, quam victis (Ms. Vossii, aliis) gentibus præbui, calamitosis civibus tuis non deneges*. Cui Cæsar; "se non acerbiorem in cives (Ms. fugatis); sed emendat Davisus) *futurum*." *Clark*. Totus autem locus ex Petaviano Msto, sic est constituendus: *Oramusque, ut clementiam, quam victis gentibus præbui, calamitosis civibus tuis non deneges*. Cui Cæsar, *se non acerbiorem in cives futurum, quam in hostes venia donatos fuerit*, respondit: *remissis itaque legatis, &c.* *Davis*. cur. sec. Responsum Cæsaris abest a Mss. meis quoque, et cetera habent, ut legitur in vulgatis. Cum Petav. et aliis facit Celsus scribens: 'finis autem fuit, se a Pompeio desertos, victos a Cæsare, seque et oppidum dedere atque orare, ut clementiam quam victis gentibus præbisset, suis civibus non negaret.' Additque Celsus, 'Multa præter hæc locutus est, quæ scriptorum vitio confusa vix intelligi possunt,' &c.

XVIII. 1 *Quum ad portam—apprehendit*] In Ms. Norvic. legitur *quum ad portam venissent Ti. Tullius, quum introeuntem C. Antonium secutus non esset, revertit ad portam*. Optime, si interpungas *quum ad portam venissent,*

Ti. Tullius quum introentem, &c. nam ex seqq. liquet *Ti. Tullium* ab Antonio apprehensum fuisse. *Davis. Venissent.* Sic Ms. Eliens. *Al. venisset.* Dein *Tib. Tullius quum introentem C. Antonium insecutus non esset, revertit ad portam et hominem apprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, &c.* ex Ms. Eliensi restituendum optime vidit *Davisius*. Id enim velle videtur *Auctor*; quum *Tib. Tullius* introentem *C. Antonium* insecutus non esset, revertisse *Antonium* ad portam et *Tib. Tullium* apprehendisse: quod *Tiberius* quum fieri animadvertit, &c. Vulgg. habent, *Tib. Tullius, quum eum introentem C. Antonium insecutus non esset, (Ms. Reg. insecutus esset) reversus est ad portam, et hominem apprehendit: quod Tiberius quum fieri animadvertit, &c.* *Clark.* Cum Eliensi facit *Petav. venissent* est etiam in *Leid. sec. et Dorv.* Dein et quum int. *Leid. pr. et cum Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. Str. et quum cum Leid. sec. bene. Eum* abest a *Dorv.* quoque. Nihil in ceteris muto. Nam et vox *Tiberius* potuit inrepsisse pro *Antonio*. Potest pro et etiam legi *is*.

3 *Revertit*] Sic Mss. *Reg. Eliens. et Vossii.* Vulgg. *reversus est.* Minus eleganter. Vide quæ supra ad c. 13. *Clark.* Adde *Pet. Scal. Leid. pr. et Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. et alias. Gland.* conjicit: *Quidam reversus ad p. hominem, &c.*

4 *Simulque pugionem eduxisset*] Repone statim ex Ms. *Norvic. sinu pugionem eduxit, et manum ejus incidit. Davis.* Sinu pugionem eduxit, et manum, &c. Ita ex Ms. Eliensi recte restituit *Davisius*. Ms. *Vossii* exhibet, simul pugionem eduxit, et manum,

&c. *Scaliger* aliique; simulque pugionem eduxissent, manum, &c. *Clark.* Sinu dat etiam *Petav. Codex.* Ut apud *Apulei. l. II. in fine, 'Gladium sinu liberatum adripio.'* Sed ceteri simul retinent, quod non damno; nisi quod in *Leid. pr. sit sencl.* Cetera constitui, ut *Davisius* et *Clarkius* voluerunt, auctoribus Mss. et *Edd. primis.* In *Vasc. Gryph. post. Steph. et Stradae* est simul et p. eduxit, et m. Simulque eduxisset jam *Aldus, Gryph. Manut. aliique* ante *Scaligerum* exhibent.

5 *Refugerunt ad Cæsarem*] Videtur legendum, *refugit*, vel *refugere*; scilicet *Tiber. Tullius*. Nisi post istam conflictationem uterque (et *Tib. Tullius* et *C. Antonium*) ad *Cæsarem* deinceps refugerunt. Aut forte alius quispiam, *Tib. Tullium* comitabatur; ut *Cato Lusitanus*, qui supra, c. 17. in Mss. Codicibus, pro *C. Antonio Lusitano*, legitur. Obscure enim admodum hæc narrata sunt omnia. *Clark. V. God.*

6 *Nunciavit*] *Petav. Leid. pr. non timuit. Leid. sec. Dorv. Edd. primæ innotuit. An et eo innotuit?*

7 *Suo signo*] Unicuique manipulo suum erat signum. *Varro L. L. I. IV. 'Manipulus, minima exercitus manus' (erant in singulis legionibus manipuli xxx.: vide A. Gellium N. A. XVI. 4.) 'quæ unum sequitur signum.'* Quidam tamen singulis centuriis singula dant signa. *Adi Just. Lipsii Mil. Rom. Dial. II. 8. Davis.*

12 *In Pompeii castra*] Ms. *Reg. In Pompeii castris.* Vide supra ad *IV. 12. Clark.*

Discessit, et indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur] Liqueat servum istum non hoc ideo fecisse, quod *Cæsaris* partibus secreto faveret. Infra enim mox a *Cæsare* in oppido captus, et vivus combustus narratur; c. 20. Aut igitur hoc, de glande inscripta missa

per ostentationem factum intelligendum est, quod fortius esset oppidum, quam ut id servus iste expugnari a Cæsare posse existimaret: aut pro Cæsare, scribendus est Pompeius; ut intelligatur servus iste, postquam in Pompeii partes discesserat, se in oppidum contulisse, et inde indicium glande scriptum in castra Pompeii misisse, quo certior fieret Pompeius, quæ in oppido ad defendendum compararentur: aut denique, quod potius arbitrator, forte deest hic aliquid; et scribendum, in Pompeii castra discessit; et *** (non servus iste qui in Pompeii castra discesserat, sed alius aliquis ex oppido) indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsare; quæ in oppido ad defendendum compararentur. Firmat hanc ultimam conjecturam id, quod sequitur: Ita, litteris acceptis, quum in oppidum revertissent, qui mittere glandem inscriptam solebant, &c. Quicquid est, totum hunc locum intactum prætermiserunt Editores. Clark. Vocem Cæsare simpliciter debebat Lipsius.

15 Revertissent] Sic Mss. Reg. et Eliensis; nisi quod posterior habeat, revertissct. Vulgg. reversi essent. Vide quæ supra ad c. 13. Clark. Revertisset etiam Pet. et Leid. sec. Sed revertissent Scal. et Edd. Vascos. Gryph. post. &c.

Inscriptam] Sic Mss. Reg. et Eliensis. Al. scriptam. Clark. Adde Petav. Leid. pr. et Dorv. ut c. 13. Vide tamen ad Veget. 1. 8.

17 Quam Pompeius concionem habuisset] Mss. Reg. et Eliensis, Pompeium concionem habuisse. Quod idem est. Clark. Item Petav. et Leid. pr. Qui tamen habet nunciaruntque. Pompeium etiam Leid. sec.

20 Potius—jugulatum] Ms. Norv. exhibet potius ad dimicandum descenderet, quam signum fugæ ostenderet; eum, qui ita locutus esset, jugulatum. Ad vocem ultimam quod attinet, melius, ut opinor, et rectius. Davis. Sic

et Petav. Quare cum, accedentibus insuper Mss. Ursin. Leid. pr. Dorvill. Scalig. et Edd. Rom. Med. Ven. restituo: neque aliter Celsus.

24 Objecit] Malim, quod inveni in Petav. et Leid. pr. abjecit: et vide, quæ scripsi ad v. 48. 'Ut tragulam intra munitiones abjiciat:' et Cl. Burm. ad Suet. Ner. c. 34. et in Add. 'abjecto clam pugione:' ubi eadem varietas.

27 Ita ** facturus de ligno] Locus mutilus. Deesse videtur, ignem. Mss. plurimi habent corrupte, Ita fune cruce de ligno. Unde ex conjectura reponit Goduinus, Ita fune cruce deligato, ne scilicet in oppidum interea transfugeret: sed ea conjectura non multum probabilis. Clark. Duo Thuanici, Petav. et Norvic. dant, ita fune cruce de ligno. Unde Goduinus legit, ita fune cruce deligato. Quod nulla verisimilitudinis nota tingitur. Legas velim, ita facturus, turri lignæ cum propius accessisset. Davis. cur. sec. D. Vossius adscripsit olim margini, Ita face turrim de ligno, &c. Certe verius aliorum conjecturis. Lipsius τὰ de ligno expungebat. In Ms. Urs. Petav. Leid. pr. Scalig. etiam, Ita fune cruce de ligno. At Leid. sec. et Dorvill. Ita facturus cruce de ligno. Vide num fuerit face sulphurea turrim de ligno cum propius accessisset: vel Ita turrim (vel turri) faci fune sulfureo deligato, quom: aut face sulfurea turri deligata. Phalarica, erat telum ardens, sulfure stappa et pice involuta. Talem videtur intelligere auctor, unde facis, funis, et turris lignæ hic potest mentionem fecisse. Adi Lips. de Poliore. Dial. v. 5.

xix. 7 Se cum familia] Ita hæc refert Jul. Celsus vit. Cæs. p. 241. 'Matrona e muro desiliens dixit se cum ancilla sua statuisse transfugere;' legit igitur in nostro, se cum famula, &c.; licet enim familia de pluribus servis dicatur, unicus eo nomine non designatur. Vide Tit. de verb. sig-

nif. § XL. *Davis*. Si unus tamen totam familiam efficiat, ita dici posse, patet e Phædro III. 9. 'Solus cum esset familia;' ubi adi viros doctos. Nihilominus ita simpliciter familiam dici de uno servo servare non puto. Verum et potuit mulier illa plures habuisse; licet Celsus in suo codice invenerit *formula*. Mei nihil mutant: quod si fieret, ego quoque *famulam* præferrem.

11 *L. Minutius*] *Mutius* est in Celso, Leid. sec. Dorvill. sed Mss. Urs. Petav. habent *Munatius* et Leid. pr. *Minatius*. Bene, ut docent Ciaccon. et pluribus Cel. Perizon. Epist. T. IV. p. 788. a Cl. Burmanno editarum.

Tribuis] *Lege tribues*; prout in Petav. et Norvic. recte scribitur. *Davis*. cur. sec. *Tribues* etiam Scalig. *tribueres* Leid. pr.

13 *Futurum me in te esse*] Glandorpius delet *futurum esse*. Ciaccon. mavult *const. me tibi etiam pr.* Delevi ego τὸ *esse* fide Mss. Leid. pr. et Celsi; ubi legitur *talem virtute ac constantia facturum* (pro *futurum*) *me in te præstabo*.

17 *Præstiturum*] Sic quidem Leidenses, Amstel. et *Davis*. ediderunt; et est in Cod. Petav. at Leid. pr. *præbiturum*. In Mss. et Edd. reliquis *præstaturum*. Quod revocavi. Cicero Fam. I. 8. 8. 'Quod ii præstaturi videntur.' Val. Max. v. 6. 8. 'Seque præstaturus,' ut edidit socer, quem vide, aliosque.

xx. 2 *Scd circum ea loca*] Discrepantia conjunctio huc non convenit. Scribe ex Ms. Norvic. *et circum ea loca*, quod etiam Joan. Glandorpio ex conjectura placuit. *Davis*. *Et* ita optime iterum *Davisius*. Forte, transposita vocula scriptum fuerat, sed *Pompeius* — et *circum*, &c. *Clark*. Pro *et Pompeius* in Petav. Scalig. Leid. pr. et Dorv. legas *quod*: unde quis suspicetur, illa *deditionem oppidi factam esse* e Glossa inrepsisse: sed vel sic ea stare possunt. Sæpe *quod*

ita quasi abundare vidimus ad B. Civ. III. 17. Frigide hic vulgo nova periodus incipit per *et*. Rectius tum fuisset *at*: quod vidit etiam *Clarkius*. Dein pro *sed* habet quoque *et* optimus ille Leid. pr. ut cum viris doctis rescripsi.

9 *Hoc præterito tempore*] Non necesse est, ut cum Joan. Glandorpio, eumque secuto Joan. Goduino repenamus *hoc præterea tempore*; nam (præterquam quod phrasid altera nostro est usitatissima, vide supra c. 11. et 14.) redit auctor ad id quod accidit, oppido in deditionem recepto. *Davis*.

17 *In cruce*] Ms. Reg. *in cruce*, quæ forte verior lectio. Vide supra ad IV. 12. *Clark*. *Cruce* etiam, ut solent recentiores, Leid. sec. et Dorvill.

Militibus cervices abscissæ] At unus tantum captus est miles. Reponendum igitur ex edit. Rom. Ven. Beeroald. *militi cervices abscissæ*, more antiquo, quo *cervices* pluraliter tantum efferebant. Quintilianus Instit. Orat. VIII. 3. p. 392. ed. Oxon. 'Cervicem videtur Hortensius primus dixisse, nam vett. pluraliter appellabant.' In eandem sententiam dixit Varro L. I. VII. p. 87. et I. IX. p. 142. Sic etiam loquuntur boni auctores. Scripserat ad Herennium III. 15. 'Si erit in demonstratione sermo, paululum corpus a cervicibus demitemus.' Vide et Terentium Heaut. act. II. sc. 2. 131. *Davis*. *Militi* ita pulcherrime restituit *Davisius* ex Edit. Vett. Firmant Mss. Reg. et Vossii. Scaliger et Recentiores pessime *militibus cervices abscissæ*. Nam *Unus* tantum fuit. *Clark*. *Cervices* uni tribuit passim Valer. Max. Vide Indic. et VII. §. 5. Adi etiam Drak. ad Liv. IV. 12. *Militi* ergo revocavi e Mss. Leid. sec. Dorv. et aliis: atque ita et Cellarius edidit. Primus Ursinus e suo Cod. *militibus* legendum esse credidit: dein *abscissæ* etiam Leid. pr. ut debet.

Vide si vis Doct. Arentz. ad Aur. Vict. Epit. c. 23. *abseisa* Dorv.

XXI. 7 *In oppidum*] Petav. Leid. pr. et Edd. Rom. Mediol. Ven. *versum oppidum*: quod notandum pro *in oppidum versum*, vel *versum*. Celsus *intra oppidum inclusit*. *Ucubim* intellegit.

XXII. 2 *Bursavolenses*] Recte emendare videtur Ciacconius, *Ursonianenses*. Quia infra dicitur oppidum *Ursao*, et *Ursaoensium* civitas c. 26. *Clark*. *Ursonienses* placuit etiam Glandorpio: quia Plinio III. 1. *Urso* dicitur. *Urgao* in Tarrocensi est urbs Plinio ibid. et in Inscript. *Urgavonenses*. Vide ad c. 28. Hic sane Pet. Leid. prim. dant *Bursavonenses* et *Bursavonensibus*. In Dorv. est *Bursavonientes* et *Bursavonientibus*.

6 *Ad oppidum*] *Bursavolam* sive *Ursaoem*. Rhellicanus ex præcedentibus et consequentibus, *Ateguam* intelligi colligit. Ineptissime prorsus. Ut mirum sit, etiam Cellarium de re manifestissima dubitasse. Venerunt enim *Ategua*; *Bursavolam* sive *Ursaoem* proficiscebantur. *Clark*. Nihil ego definio. *Quum* abest a Mss. meis cunctis. Sed rectius abesset *qui*. Pro *fuisse* non bene Glandorpius conjicit *crant*. Aliter enim solet ineptulus hic auctor.

13 *Et speculatores* — *miserunt*] Glandorpius reponit, *Ursaoenses vero, speculatores miserunt*. Sed nihil opus, subintelligi enim potest, ut in hoc Auctore, iste Nominativus, ex præcedentibus colligendus. *Clark*. Hæc et sequentia vix intelligi possunt, adeo confusa et intricata sive auctoris vitio sive librariorum circumferuntur.

14 *Legatorum responsa ita esse gesta*] Joan. Glandorpio legendum videtur *juxta legatorum responsa omnia ita esse gesta*; Jos. autem Scaliger, eumque secutus Joan. Goduinus duas primas voces ex interpretatione natas arbitrantur. Potius scribendum existimarem *legatorum responso*, quæ mini-

ma est mutatio, ex ea tamen sensus commodus exurgit. *Davis*. Locutio admodum inusitata; nec tamen, ut opinor, mutanda. Scaliger delet *legatorum responsa*. Sed deerit isto modo, quod cohæreat cum voce *gesta*. Glandorpius emendat, *juxta legatorum responsa, omnia ita esse gesta*. Quæ est mens quidem ipsa auctoris, sed *παραφραστικῶς* Davisius scribendum existimat, *legatorum responso*, &c. Sed aberrat et a Latinitate et a mente auctoris: non enim id dicitur *speculatores comperisse, legatorum responso, ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent*. Quod neque Latinum est, neque mens auctoris. Sed, *speculatores comperisse, quæ legati responderant, ea ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent*. Quamobrem vulgatam lectionem retinendam existimo. *Clark*. Dele ab *ex legatorum responso* (nam sic edi debuit) ad finem notæ; et illorum loco hæc reponere: *Qui cum verum comperissent legatorum responsum, et ea esse gesta, quemadmodum illi retulissent*. *Clark*. quidem Clarkius vulgatam lectionem tuetur, quæ mihi parum videtur Latina. Sit autem Latina, mera tamen est *ταυτολογία*. *Davis*. cur. sec.

18 *Perisse*] Deesse *Vociferantes* ait Glandorp. vel simile participium; facile tamen τὸ *dicentes* hic subintelligi potest. V. ad B. Civ. I. 69.

19 *Ei liceret legatum*] Nobilissimus Heinsius rursus margini adscripsit *legato*, inter alia loca, alibi jam adducta, addens Flor. III. 12. 6. et Catull. ad Licinium: 'Ut convenerat esse delicatis,' e Vet. Cod. pro *delicatos*. Contra *ei* exsulat a Leid. pr. Adi ad B. Civ. III. 1. 'ei Consulem fieri liceret.' Statim *nec cui licere, &c. nisi discinctum*: ubi Heins. cum Davis. et Glandorpio rursus *distincto*.

22 *In oppidum*] Ms. Reg. *in oppido*. Vide supra ad IV. 12. *Clark*.

21 *Oppidum in suam potestatem recipit*] Sic restitui ex Ms. Norv. et edit.

Rom. Ven. Beroald.: nam in vulgg. *recepit*. Scio equidem in verbis eadem tempora non semper esse conjuncta. Virgilius *Æn.* II. 12. 'Quamquam animus meminisse horret, luctuque refugit.' Ad quem locum Servius ita notat: 'Propter metrum, pro præsentis præteritum posuit.' Silius Italicus VI. 265. 'Torsi telum, atque ingentia velox In memet sævi serpentis prælia verto;' ubi tempora, *κακοφωνίας* vitandæ causa, mutavit. Quoniam igitur id perraro factum, et præcipue quidem a Poëtis, nos veteribus Codd. nixi, *χρόνων* discrepantiam hic et alibi sustulimus. *Davis. Facit—recepit*. Ita edidit Davisius, ut constaret Temporum ratio. Atque ita quidem habet Ms. Vossii et Editt. aliquot Vett. Vulgg. *facit, recepit*. In Ms. Eliensi contra est *fecit, recipit*. In Ms. Regio *fecit—recepit*. Quæ postrema æque proba est, ac illa Davisiana lectio. Nam in hujusmodi narrationibus, ubi res præteritæ tanquam præsentis exhibentur; æque fere est, sive præsentis Tempore utaris, sive præterito. Judicio tamen hic opus est. Quod enim ex Virgilio citat Vir doctissimus, 'Quamquam animus meminisse horret, luctuque refugit;' hujus loci non est, sed aliam prorsus habet explicandi rationem. Neque enim Latine ibi dicere potuisset Virgilius, *refugiebat*, si id passum fuisset metrum; neque (quod voluit Servius,) propter metrum pro præsentis præteritum posuit; neque non cognata revera tempora conjunxit. Nam in istiusmodi constructione, *Tempus præteritum*, quod vocatur, tam est *Præsens Tempus rei perfectæ*; quam quod *Præsens* simpliciter vocatur, *præsens* est *Tempus rei imperfectæ*. Exempli gratia: *Canavi*, vel *canatus sum*, tam est *præsens Tempus*, cum quis *canatus* loquatur; quam, *Cano*, *præsens* est *Tempus* ei qui loquatur *inter canandum*. Neque minus nunc *præsenti Tempore* utitur, qui ait, *Gallia*

divisa est *in tres partes*; quam *Tempore præsentis* usus esset is, qui tunc temporis scribens, cum divideretur Gallia, dixisset; *Gallia* dividitur *in tres partes*. Quod quoniam non animadvertent Grammatici, in miras nonnunquam tenebras inciderunt. *Clark*. Parum adtendisse ad subtilem hanc differentiam credo auctores, et pro lubitu hæc variasse; cum millies Historici et Poëtæ præteritam rem in tempore præsentis describant. *Recepit* hic primus edidit Scalliger, atque ita *Leid. sec. et Dorv. Adi ad B. Gall. I. 46*. 'loquendi finem facit, sequæ ad suos recepit:' *fecit et recepit* dant *Leid. pr.* Ceterum omnes Mss. quos inspexi habent bene *Principibusque*.

26 *Oppidanorum bona vendere, ne cui, &c.*] Ms. *Norvic.* exhibet *oppidanorum bona vendi, ne cui, &c.* Legendum puto *oppidanorum bona vendi, nec cui extra vallum licere exire, nisi discincto, seu laxis vestibus, quod ut parum virile, ita inter pœnas militares numeratum*. Vide *Just. Lipsium Mil. Rom. Dial. v. 18. p. 389. Davis. Oppidanorum bona vendi; nec cui—licere, &c.* Ita optime exhibet Davisius. Nam et in Ms. Eliensi scriptum est, *vendi*. Alii ediderant, *oppidanorum bona vendere, ne cui—liceret, &c.* Quæ minus apte cohererent. Veruntamen, quoniam illud, *vendere*, in plerisque Codicibus reperitur; retinere fortasse poterit, etiam una cum posteriori emendatione *nec—licere*: ut adeo legatur, *Oppidanorum bona vendere* (eum nimirum qui oppidum in suam potestatem receperat,) *nec cui—licere, &c.* *Clark*. *Vendi* legitur etiam in *Reg. Gall. Petav. Leid. sec. et Dorvill.* Quod idcirco facile admitti potest; nisi quis malit cum *Lipsio* *venire*, hoc est *vendi*. Egregie autem Davisius emendavit *nec licere*; quod et *Lipsius* sive *non licere* adscripserat margini, et confirmatur a *Dorvill. Cod.* in quo clare *licere*.

27 *Iccirco quod*] Ultima vox prorsus est otiosa, quare vel delenda ex fide editionum Rom. Ven. Beroald. vel potius legendum *idcircoque*, ut habet ed. Rob. Stephani A. D. 1544. *Davis*. *Iccircoque*—*conterritos complures profugere*. Ita iterum optime *Davisius*, ex Editione Stephani. Quomodo et in *Vossii Ms.* scriptum reperi. *Scaliger* aliique oscitanter; *iccirco quod*—*conterritos complures profugere*, &c. Quod Latinitas nulla est, nulla sententia. *Clark*. Quod abest etiam a *Leid. sec. Dorv. et Edd. Mediol. Ven.* Sed prætuli *idcircoque* cum aliis: ut olim jam edidere *Vascos. Gryph. post. Steph. et plures*. Istud quod non a *Scaligero*, sed jam ab *Aldo, Basil. Venet. Gryph. Manutio* et pluribus insertum est.

29 *Bethuriam*] Perperam ita edunt vulgo. *Mss. Bethuriam*. Unde recte *Vasc. Steph. Gryph. post. Cellar. et alii Baturiam*, ut apud *Plin. III. 1. Straboni Bairovpla I. III. p. 142.* quod et *Glandorpius* monuit.

30 *Ut—conjici*] Vix hoc Latine dicitur, nisi mutila sit sententia. Retitue, quod in *Vossii Ms.* repperi, ET—*conjici*. Quomodo et *Glandorpius* reponendum conjecerat. *Clark*. Ut si quis ex nostris transfugerit, &c. Lege at si qui ex nostris transfugerunt, in levem armaturam conjici, eosque non amplius XVI. accipere. Sic diserte *Petav. et Norvic.* nisi quod in prima vocula nihil mutant. *Davis*, cur. sec. *Lipsius* adscripsit aut. Sed et edidere jam *Vasc. Steph. Gryph. post. ac Strada*. An fuit ut et? Dein *Mss.* omnes et *Edd. qdd. si qui.* quorum plerique habent *transfugerunt* vel *transfugerint* et pro *cumque* eadem *Edd. cosque*. Sed *eumque* retinent *Scalig. Leideneses, et Dorv.* Quod mutarunt librarii, non memores, si qui dici pro si quis. *Adi ad B. Gall. I. 48.*

XXIII. 4 *Detinentibus*] *Ms. Vossii* habet, *desinentibus*. Quod et ex conjectura reposuit *Glandorpius. Clark. Desi-*

nentibus ediderunt *Vascos. Gryph. post. Steph. et alii*. Pro *nostris* vero in *Petav. Scalig. Leid. pr. est nostris*.

5 *Hic tamen, ut ait Ennius, nostri*] *Ennius* citatur quoque c. 31. *Hic* vero *Mss.* mire turbant. In *Cujac. Hic dum ut ad Ennius nostri. Petav. simpliciter Hic nostri. Leid. sec. et Dorvill. Hic dum ut hactenus nostros (Dorvill. nostris). Leid. pr. Hic dum ut ait Ennius, nostri.* Quare pro *tamen* videtur legendum esse *tum*; ut conjecit *Glandorpius*.

11 *Ita cum is compar.*] *Glandorp* legit *Alter cum his compar.* Favent *Leidenses et Dorvill.* in quibus est *eis*. *Lipsius unus.* Forte *quum unus eis compar.*

12 *Animum advertisset*] Ita *Ms. Norv.* In vulgatis erat *animadvertisset. Davis.* Sic etiam *Pet. et Leid. pr.* Vide ad *B. G. I. 24.*

14 *Viri casu passim audito*] *Corruptissime Pet. Leid. pr. Scal. temporis aquari fortis (fortes Pet.) insignia.* In iis tamen latere videtur verior lectio; quam eruant, quibus plus otii est.

18 *Et turmis*] Legendum a *turmis* consentientibus *Codicibus. Clark. A* reposui e *Mss. omnibus et Edd. Vett. etiam Scalig. aliisque.* Nil est et nisi *typothetarum error.*

20 *Ut equites spatio intercluso vix se defendere possent*] Legendum ex *Ms. Norv. et edit. Venet. Beroald. ut eques spatio intercluso vix se defendere possent*, quod elegantius est, quam fert *Librariorum captus. Davis.* Accedunt *Petav. Leid. pr. Dorvill. et Edd. Rom. Mediol. ac recepit Clarkius.* Recte. Vide ad *I. 53. possent* etiam *Leid. sec. qui habet itidem coangustabatur.* Immo *Dorvill. munitio coangustabatur.* Sed, ut puto, *perperam.*

23 *Aquitius*] *Mss. et Edd. Vett. Arqutius*: nisi quod *Scal. et Leid. sec. Arqutimus. Ed. Elzev. Aquivius. Glandorp. Equitius.* *Manut. ex Inscriptionibus Avitus.* Sed ex illis eti-

am *Aquilus* et similia probari possunt.

xxiv. 1 *Utræque conv. copiae*] Petav. Leid. pr. Dorvill. et Edd. principes habent *utrorumque*: sine dubio vere, ut statim § 4. ‘*Utrorumque copiae*:’ et c. 29. Adi ad B. G. I. 52. ‘*Utræque perierunt.*’ Nec male itidem per Infinitivum Leid. pr. dat *convenire*. Præterea quod est ab *Ucubi*, deleto verbo *distat*, rescripsi auctoribus Mss. meis omnibus et Edd. iisdem primis.

4 *Vocabat*] Petav. Leidenses, Dorvill. et Edd. antiquissimæ exhibent *devocabat*. Verissime. Proprium hoc est verbum in rebus dubiis et periculosis. Consule Cel. Burmannum, ad Phædr. F. 20. ‘Sed ad perniciem quoque mortales devocat:’ ac Davis. ad B. G. VI. 8. ‘Exercitus fortunas in dubium non devocaturum.’ Vidit id quoque acutissimus Heins. ad Ovid. Metam. v. 102. ubi consule Comment. Pro hæc rectius videtur legi *huc* in Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. Stradæ, aliisque.

10 *Dejectique planitie*] Joan. Glandorpianus, et Joan. Goduinus reponunt *dejectique in planitiem*; sed scribendum *dejectique planitiæ*, quod idem est ac *in planitiem*. Virgilius Æn. v. 451. ‘It clamor cælo.’ Noster hujusce libri c. 16. ‘Multisque vulneribus affectos oppido represserunt.’ Sic et c. 13. ex Ms. Norvic. legerim, *quum oppido revertissent*, ubi in vulgg. *quum in oppidum reversi essent*; nam paullo infrequentiores loquendi formulas semper mutantur Librarii. Davis. Ceteris longe præstat Davisiana lectio, utpote a Codicibus parum discedens. Clark.

11 *Cedentibus adversariis nostri in cæde versabantur: quibus*] Glandorp. et Goduin. pro *quibus* legunt *hostibus*. In Ms. Reg. est *cedentes adversarii*. In meis vero cunctis codicibus et Ciaccon. legitur *non parum magna*. i. e. *bene magna*, ut aliter solet hic auctor loqui. *Versari in cæde* enim

tam passive, quam active, sumi posset. Immo et ablativus ille ad verbum *versabantur* posset referri, ut Ablativus ponatur pro nominativo, seu cum cederent adversarii. V. ad B. Afric. c. 10. Putem tamen hic potius scribendum *nostri non parum*.

15 *Præterquam quorum, &c.*] In Mss. Dorvill. et Leid. sec. exaratur *præter quorum*. Vide ad B. G. I. 5. ‘Præter quod secum portaturi erant.’ Cl. Græv. ad Cic. pro L. Man. c. 23. et Drakenb. ad Liv. v. 52. § 13.

xxv. 9 *In aquo loco*] Ita ex Mss. Reg. et Vossii restitui. Editi, *iniquiore loco*. Quod minus videtur hic convenire. Quod mox sequitur, *iniquum in locum*, c. 30. alia res est: ibi enim planities extrema dicitur, scilicet, proxime loca superiora. Clark. Et *planitia iniquiore loco constiterunt*. Gryphus exhibet, et in *planitie in aquo loco constiterunt*. Sic etiam nonnulli Codices; et ad sensum quidem non male. Ex aliorum tamen librorum ductu malim, et in *planitie in æquiore loco constiterunt*. Nam copiae Cæsaris ex humili convalle, qui locus est iniquissimus, egressæ sunt. Davis. cur. sec. In *planitie in aquo loco* habent Vascos. Steph. Gryph. post. et alia. In *aquo loco* etiam Aldus, Gryph. Manut. Plantin. sed *planitie iniquiore* Mss. Urs. et in Leid. pr. Scalig. Edd. Rom. Ven. ac Mediol. *planitie* vel in *planitie iniquiori*. Petav. vero *Iniquo*. In *aquo* Leid. sec. et Dorv. Malim omnino cum Davio In *æquiore loco*. Nam *planitie* restitui e Mss. cunctis et Edd. Vett. etiam Scaligeri. Adi ad B. G. I. 42.

12 *Cogitare cepit*] Ms. Norvic. *agitare cepit*, quæ rarior est locutio, ac proinde recipienda. Curtius VI. 4. 9. ‘Agitasse Darium, custodiam corporis sui, contra jus fasque, peregrino militi tradere.’ Plinius Pan. c. 4. ‘Sæpe ego mecum, P. C. tacitus *agitavi*.’ Vide et Livium XXI. 26. Davis.

Agitare confirmatur a Petav. Scal. et Leid. pr. quare repositi. Eadem varietas in Apuleio Met. l. i. p. 8. 'si qui aliud agitarit.' Dein Glandorpius legit *Hic ut fertur, de A. M. congressu.* Placet magis Davisii restitutio, cui accedit Pet. in *contra quem.* Ms. Reg. *Hic fertur.* Voss. et Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. &c. *congressus fuit.* Locum distinctione mutata clariorem reddidi.

Hic, ut fertur, Achillis Memnonisque congressus. Q. Pompeius Niger, &c.] Ms. Norvic. exhibet *hic, ut fertur, Achillis Memnonisque congressus. Contra quem Pompeius Niger, &c.* unde, ut sensus eliciatur, transpositis sententiis, legendum *agitare cepit; contra quem Pompeius Niger: — ad congregandum progressus.* *Hic, ut fertur, Achillis Memnonisque congressus;* quo proverbio pugnam inter fortissimos institutam denotari existimo; Memnon enim, licet tandem ab Achille trucidatus, maximarum virium summiq; animi fuisse perhibetur a Quinto Smyrnæo, qui hoc prælium fuse et eleganter describit Iliad. II. 395. seqq. Davis. Sed, ut in hoc inculto Auctore, ferri poterit etiam vulgatus verborum ordo. Clark.

19 *Quisque partium, * expertorum virorum — nisi propter equitum * concessum*] Hæc omnia adeo sunt corrupta et mutila, ut *dæmonium* sit, non homo, qui ex iis sensum aliquem possit extundere. Quod solum possum, variantes lectiones exhibebo. Ms. Norvic. *Quisque ex partium virorum, fatuorumque voluntate habebantur. Quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorum laudis insignia præfulgens opus cælatum, quorum pugna esset profecto directa, nisi propter equitum consensum:* nihilo quidem sanius, quam vulgg. a quibus editt. Rom. Ven. Beroald. non abeunt. Davis. ** *expertorum — constitisset.* Manca adeo hæc et corrupta omnia, ut medicinæ spes nulla

Delph. et Var. Clas.

sit. Observandum tamen, pro *voluntas habebatur*, in Ms. Eliensi legi *voluntate habebantur*; pro *calatum*, in Ms. Regio scriptum esse *opponerent*, et in Ms. Vossii *cælatum opponerent*; pro *concessum*, in Ms. Eliensi et Vossii *consensum*; et pro *levis armatura — constitisset*, in Ms. Reg. et Vossii *levem armaturam — constituissent*: siquis ex his quicquam elicere possit. Clark. Pro *quisque* in Petav. et Leid. pr. *ex.* Deest in Urs. ac Dorv. *expertorum. Virorum factorum* Leid. pr. *fautorumque voluntate* Pet. Dein *insignia* Pet. Leid. pr. Scalig. Dorv. Post *cæl.* addunt *opponerent* Mss. Ciacc. Leid. sec. Dorv. et Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. &c. pro *quorum* in Dorv. *eorum*, et in Ed. Rom. *quocum.* Tum *direpta* Leid. pr. *directa* etiam Petav. Mox *levi arm.* Edd. Rom. Ven. et Med. sed *levem armaturam* dant præter Petav. Mss. mei omnes; et Ciacc. et Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. ac Stradæ, in quibus et *constituissent*, uti et in Leid. sec. ac Dorvill. sed *constituisset* sine ut est in Petav. *constituit* Leid. pr. Scalig. Qui cum Petav. habent *castra, loco castrorum.* Omnes etiam Mss. pro *nostros* dant *nostri.* Dum abest a Leid. sec. et Dorv. et *dederant* in Petav. Leidd. Dorv. Non me expedit: nec magis Glandorpius et Ciaccon. quos adi, si lubet.

XXVI. 4 *Argento prope tecti equites*] Joan. Glandorpius reponit *argento prope tectis equis*; sed ex Ms. Norvic. legendum *argento prope tecti equos*, qui notissimus est Hellenismus. Non interim sum nescius, *equites* pro *equis* poni posse. Vide quæ notavit vir clarissimus Janus Broukhusius ad Propertii Eleg. IV. 3. 38. Id tamen hic loci durissimum videtur: eandem enim vocem diverso sensu paullo ante adhibuit noster. Davis. Veriorem existimo lectionem eam, quam in Ms. Vossii repperi *equites argento prope tecti; ad Casarem, &c.* Clark. Expressit tamen Clarkius Eliensis Cod.

Cæsar

5 N

lectionem *tecti equos*. Mei *equites* retinent: at Vossianam lectionem jam expresserunt Vascos. Gryph. post. et Steph. cum Strada. Non displicet tamen *equos*. *Equites Romani Astenses* dicuntur, ut supra *eques Romanus Italicensis*.

10 S. V. G. E. V.] Hæ litteræ denotant; *si valetis, gaudeo, ego valeo*. Sic Dolabella in Epist. ad Ciceronem Fam. Ep. IX. 9. S. V. G. V. ut frustra sint Barn. Brissonius Form. I. VIII. et Pet. Ciacconius, qui reponunt S. V. B. E. E. V. licet ea quidem usitatio formula. Vide et Just. Lipsium Inst. Epist. c. III. Davis.

13 *Opinio fert*] Ita legendum videtur ex Ms. Eliensi et Edit. Rom. qui habent *opinio fere est*. Scaliger et Recentiores *opinio est*. Clark. Verissime ita emendavit Clarkius: quod et egi, eo nondum viso ad Front. I. II. in Præf. *ut mea fert opinio: fere* addit etiam Pet. et Edd. Med. Ven. *ferre* Leid. pr. sed *fert* discrete Cod. Ursin. Similia vide ad VIII. 36. 'fert consuetudo.'

14 *Exercitum tironum*] Non dubitare quis potest de veritate scripturæ codicum Leid. pr. et Scalig. *tironem*, qui confert cum hoc loco Front. I. 3. § 1. 'Veteranum exercitum haberet, sed hostium tironem esse sciret.' Vide et infra c. 28. 'Partem exercitus tironem.' Mox *circumsederunt* edidi, auctoribus Mss. omnibus et Edd. principibus.

19 *In animo habeo*] Ex Cod. Ciaccon. et Edit. Steph. præpositionem restitui, quam omittunt vulgg. Davis. Cum his faciunt Mss. Reg. et Voss. ac editiones Gryph. et Lugdun. 1576. Adeo ut, quamvis alter loquendi modus non sit incommodus, quemadmodum docet J. Fr. Gronovius ad Liv. XLIV. 25. ad illum tamen, quem recepi, duceat optimorum librorum fides. *Idem*, cur. sec. Adde Leid. sec. et Edd. Vascos. ac Steph. et Clarkii. Nihilominus male; et præferenda est

antiquiorum Codicum scriptura. Ad Cortium ad Sallust. B. Jugurt. c. 11. 'Ea animo habere.'

XXVII. 4 — *Nonarum Martii, prælio, ad Soriciam quod factum est, ex eo tempore, &c.*] Quamvis ferri possit hæc lectio, tamen, cum in Mss. Reg. et Vossii scriptum sit, *Nonas Martias*; et in plerisque Codicibus, *pro prælio, prælium*: conjecerim equidem potius legendum, — *Nonas Martias, prælium ad Soriciam quod factum est, ex eo tempore, &c.* Clark. *Nonas Martias* Edd. aliquot. Sed, ut plerique cum Edd. primis ediderunt, exhibent mei, vel *Noñ. Martii*. Dein *prælium affore ad Sor.* dant omnes Edd. ante Scal. qui e Ms. Ursini in quo deerat *affore, prælio* rescripsit. Sed omnes etiam mei *prælium*; quod reposui. *Affore* pro *ad Soriciam* est in Leid. sec. et Dorvill. unde patet, id ex illis verbis natum esse. Nam *affore* abest a Mss. reliquis. *Prælio multos aufugisse ad Sor.* legit Glandorpius. Quo est in Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. et Strada.

Soriciam] Forte, *Soricariam*: ut supra, c. 124. Clark. Per *e* scripsi e Petav. *Suricam* Leid. prim. *Siricam* Scalig. Nullus dubito cum viris doctis, quin *Soricaria* et *Soricia* idem sit locus. Sed quid præferendum sit, nescio.

7 *Contra Hispalim*] In vulgg. circa *Hispalim*; sed lectionem a me receptam exhibent Ms. Norvic. et edit. Rom. Ven. Beroald. quam etiam Gerardus G. J. F. Vossius ad Velleii Patereuli II. 76. ex Cod. Petav. recipiendam censuit. *Contra Hispalim* idem notat ac *e regione Hispalis*. Cæsar B. C. I. 56. 'Hæ ad insulam, quæ est *contra Massiliam*, stationes obtinebant.' Ac B. C. III. 23. 'Insulamque; quæ *contra Brundisinum* portum est, occupavit.' Sic et inter alios, Virgilius *Æn.* I. 17. Davis. Ita etiam Scal. Leid. pr. Ed. Med. Adi ad VIII. 41. 'Contra montem.'

Constitit] Non hoc damno: sed optimi Codices Ursini, Petav. et Leid. pr. *constituit*. Vide ad VIII. 46. 'Hiberna constituit.' Quare cum Ursino præfero: sequitur enim in fine rursus, 'castra contra Pompeium constituit:' et c. 28; ac sæpissime. Adde Vegetium r. 4.

8 *Hora*] Scilicet *diei*. Inmerito id suspectum est Glandorpio. J. Obsequens c. 103. 'Luna interdiu adparuit.'

10 *Jussit ut incenderent*] Leid. sec. et Dorvill. *Jussit incendi*. Sed sequitur *deciperent*. Cui succurrere tentat etiam Dorvill. librarius pro *et dans ut*. Optime Pet. Cod. delet *ut*. Consule omnino notas ad B. Alex. c. 73. 'Aggerem servitia agerent jussit.'

11 *Ventisponte*] *Ventiponte* Leid. pr. Dorvill. Edd. pp. *Ventiponti* Scalig. *Ponti* Petav. mox præpositio deest Leid. sec. Dorv. Et *Convucum* habent Edd. pp. *Carruncam* Leid. sec. *Caurasiam* ex Plin. l. III. Gland. reponit. Rectius *Carulam* censet Cl. Wesseling. ad Anton. Itin. p. 410. ubi junguntur *Hispani Basilippo* (hic *Ventisponte*) et *Carula*.

13 *Contraque Pompeium*] Sic reposui ex Mss. Reg. et Vossii. Editi, contra *Pompeium*. Quod erat hiulcum. Clark. Accedunt Dorv. et Leid. sec. cum Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. et aliis. Edd. primæ contra *Pompeius*. Aldi, Gryph. et mltæ, *Pompeii*.

XXVIII. 4 *Quod Versaonensium civitati fuissent fautores*] Legendum credo: *Quod Versaonensium civitati ut sibi essent fautores*. Educebat enim copias extra vallum, ut confirmaret, quod litteris scripserat, per Cæsarem stare, quo minus averteretur. Hanc enim si teneret opinionem, sperabat opidos sibi fautores. Ciaccon. Joan. Glandorpius reponit *quod Versaonensium civitati, qui erant fautores, &c.* Jos. autem Scaliger et Joan. Goduinus vocem ultimam cum penultima e mar-

gine in-textum irrepsisse contendunt. Editt. Rom. Ven. Beroald. exhibent, *quod Versaonensium civitati fuissent fautores. Fausto antea litteras, &c.* Eandem lectionem in suo Cod. invenit Jul. Celsus, qui p. 242. ait, 'Pompeius *Fausto* scripserat, qui, quantum intelligi datur, intra oppidum erat, Cæsarem,' &c. Nec sane causa est, cur ea vox rejicula habeatur. Davis. *Ursonensium* etiam legit Rodericus Carus (Ant. l. III. c. 53.) 'Qui erant fautores.' Ita emendavit Glandorpius. Mss. Vossii cum Edd. Vett. *civ. fuissent fautores*. Quæ verior sit lectio, non satis constat. Clark. De *Urso*ne vide etiam cap. 41. *Fausto* addunt etiam Med. Vascos. Gryph. post. Steph. et aliæ. Temere Glandorpii conjecturam in textum recepit Clarkius. Nam *fuissent fautores* retinent Mss. cuncti. Puto scribendum: *Quod, qui Ursoan. civ. præfuisset, Fausto antea l. m.* Quid enim illi *fautores* hic faciant non video: Sexcenties, ut ita dicam, hic auctor *fuisset* pro *esset* vel *erat* adhibet. Quod et alibi monitum.

7 *Exercitum tironem*] Sic Scaliger et Recentiores. Mss. et Editt. Vett. *majorem partem* exercitus tironum. Siquid mutandum, existimarim equidem legendum, *majorem partem* exercitum tironum, &c. Quod enim reposuerunt nuperi, *tironem*, minus placet. Clark. Cum Edd. Vett. consentiunt Mss. Leid. sec. Dorvill. et forsitan Petav. Sed optime Leid. pr. et Scalig. *m. partem exercitus tironem*. Ut supra c. 25. 'exercitus tiro,' sic hic *pars exercitus tiro* eleganter dicitur. Vide loco cit. Ni Mss. cederem, Scaligeri lectionem unice verum putarem.

9 *Totum se facere*] Id est *facere, quæ vellet*: quæ locutio apud Ulpianum occurrit; et de ea agit Cl. Duk. de Latin. Jurisc. p. 353. Hinc talis homo vulgo dicitur *fac totum*; et apud optimos quosque *omnia esse*. Consule celeberrimos viros Heius. et Burm. ad Petron. c. 37. 'Trimalchionis tapante

est.' At tamen Mss. Scal. et Leid. pr. exarant *totos facere*: immo Petavianus habet *totos facere posse suos*. An vere, an ex interpolatione non facile dixerim. Sed prius credere malo.

12 *Tumulis contineri; interim nulla planitia dividit. Sed rat. nulla placuit taceri id, quod eo, &c.*] Mire hic turbant Mss. et Ed., quibus me non expedio. Ed. Romana *tumulis continet. Interim nulla planitie dividitur. Sed, &c.* Edd. Med. Ven. *tumulis contineri intervallum provinciam dividit. Sed, &c.* Atque ita Edd. cunctæ ante Scal. nisi quod Vasc. Steph. Gryph. post. dent *tumulus continet*, et pleræque habeant *tacere*. At vero Mss. longe minus præbent. Ursin. Cod. *tumulus continet: interim nulla planitia dividit: quod eo incid. &c.* ceteris rejectis. Petav. Scalig. Leid. pr. *tumulis contineri: interim nulla* (Scalig. *nullam*, Leid. pr. *in illa*) *planicie dividit* (Petav. *dividi*) *id quod, &c.* Dorvill. *tumulus continet: interim nulla planitie dividitur quod eo inc. &c.* At contra Leid. sec. *tumulis continet. Sed ratione nulla placuit tacere id quod.* Videant Docti, quæ inde verior lectio sit excudenda. Glandorp. legit *tumulis continentur*. Suspecta omnino sunt verba *interim nulla planitia dividit*. Subdit enim *planities, &c.*

xxix. 4 *Oppidi excelsi et loci natura*] Conjecerim equidem legendum; oppido excelso *et loci natura*. Sed sine Codicibus nihil muto. Clark.

8 *Currebat ad dextram partem*] Reponendum crediderim ex Ms. Norv. *currens erat*, qui Hellenismus est, optimis scriptoribus non ignotus. Cicero in Orat. p. 204. ed. Lambin. 'Est enim, ut scis, quasi in extrema pagina Phædri his verbis loquens Socrates.' Vitruvius Archit. II. 1. 'Phrygius vero, qui campestribus locis sunt habitantes.' Adi et Is. Casaubonum ad Capitolini Anton. Philos. c. 20. Davis. *Currens erat*. Optime. Quomodo et in Ms. Regio scriptum repperi. Clark. Mei etiam Mss. omnes *currens erat ad*

dextram: quod ideo restitui. In Petav. tamen et Leid. pr. est *erant*: in Dorvill. et Ciaec. *erant autem*. Vide ad Miscell. Obser. Vol. II. p. 305. 'Considerans sum.' Ceterum pro *partem et*, Mss. omnes mei habent *id quod*, et in Ciaccon. Ms. *idque*: forsan recte.

Ad dextram partem] Pro his vocibus Cod. Ciaccon. repræsentat *ad extremum*; Ms. autem Norvic. *ad dextrum*, cujus Glossema est vulgata lectio. Davis.

16 *Casus tribuisset*] Sic edidit primus Scaliger, cum antea excusum esset *castris fieret*: quomodo habent etiam Leid. sec. et Dorv. In Ursin. Cod. *Cras fieret*. In Petav. *Cras tribuisset*. In Leid. pr. *curas tribuisset*. At in Scalig. Cod. *causas tribuisset* supraser. *casus*.

20 *Adversarii constituebant*] Ms. Norvic. vocem interponit, qua in textum recepta, integer est sensus. Ex eo igitur lege *adversarii præliandum constituebant*. Davis. Recepti *præliandum*, suffragante Petaviano, qui tamen cum Leid. pr. habet *adversariis*.

24 *Decedebant*] Sic legendum, non *discedebant*, quod in edit. Davis. *Decedebant*. Sic ex conjectura reposuit Davisius. Atque ita in Ms. Regio scriptum reperi. Editi *discedebant*; Quod est valde *κακόφωνον*, *discedebant ut—discederent*. Clark. Mei omnes *discedebant* retinent.

xxx. 3 *Prope alterum tantum*] Ita ut auxiliares reliquarum copiarum numerum tantum non adæquarent. Livius I. 36. 'Alterum tantum adjecit.' Minucius Felix Octav. p. 37. 'Mox alterum tantum admonitus adjunxit.' Vide et Corn. Nepotem Eumen. VIII. 5. Davis. Ad Livii locum adi J. F. Gronov. et Drakenb.

4 *Præsidia LXXX cohortibus, et VIII millibus equitum*] Scilicet *constituta*. Ut supra, 'Erat acies XIII aquilis *constituta*.' Quamobrem minus recte Codices nonnulli; *præsidia LXXX co-*

hortes et VIII millia equitum. Clark. Cohortes est in Leid. sec. et Edd. Vascos. Gryph. post. et Steph. Rectius et abjiciunt Pet. Leidd. Dorv. qui etiam cum Scal. et Leid. sec. habent IX. m. eq.

6 *Ut transeundi superius iter*] Norv. habet *transire*, quod melius videtur. Davis. cur. sec. Rescribendum omnino videtur *transire* cum Petav. vel *transeundum* cum Leid. pr. ac Mss. 2. Thuaneis.

8 *Culpa sua sequius*] Ita edidit Scaliger. Olim expresserant *secus*. Quod inducere maluit Ursinus. Abest sane a Leid. sec. et Dorvill. ac Petav. qui non agnoscit etiam *culpa sua*. Deest *sua* in Scal. et Leid. pr. qui dant etiam *secus*.

12 *Cæsaris copias timore impediri ad committendum prælium*] In Norvic. est *Cæsarem timore impediri*. Si cum terso scriptore res esset, omnino scriberem, *Cæsarem Ratos timore impediri a committendo prælio*. Sed tam horridus et incultus est hic auctor, ut an aliquid tentandum sit dubitem. Davis. cur. sec. *Copias* abest a Dorvill.

14 *Ut magno tamen periculo*] Adversativam particulam huc non convenire advertit Joan. Glandorpius, qui reponendum duxit *ut magno in periculo*, Ms. autem Norvic. exhibet *ut magno cum periculo*, quæ lectio sana est et sincera. Davis. Cum *periculo*. Ita reposuit Davisius ex Ms. Eliensi. Sed et ferri posset vulgata lectio, *magno tamen periculo*. Loco nimirum in quo sui potestatem faciebant, ut quamvis accessus ad eos haberi quidem posset, at magno *tamen* id cum periculo. Clark. Sic etiam bene exponit Rhellicanus.

XXXI. 2 *Defendebantur*] Mss. Reg. et Vossii, et Edit. Rom. *defendebant*. Ms. Eliens. *se defendebant*. Utrumque rectius quam vulgata. Clark. Gryphius et Lugdunenses ediderunt *defendebant*. Omnino reponendum, *Adversarii se e loco superiore defendebant acerrime*; prout diserte representant Pet. et

Norv. Davis. cur. sec. *Defendebant* est etiam in meis omnibus et Edd. Med. Ven. Vasc. ac Steph. aliisque.

3 *Telorumque missu concursus*] Sic recte exhibent Ms. Norv. et edit. Rom. Ven. Beroald. cum in vulgg. *telorumque missus* perperam legeretur. Davis. *Missu* recte, quomodo et in Ms. Vossii scriptum repperi. Vulgatum *missus* nihili est. Clark. *Missu* etiam mei cuncti et Edd. Med. Ven. Vascos. Gryph. post. Steph. atque ita jam Ursinus emendavit. Mox, ‘*pilorum missu*:’ et ita ‘*telorum missus*’ supra c. 17.

11 *Quod a suo loco*] Nonnulli *quod suo loco*. Tumque significabit *sua in parte*. Clark. A abest ab Edd. Aldi, Gryph. Manut. Plant. Scalig. et Cell. Sed cuncti manu exarati libri a retinent eodem tantum non sensu.

12 *Ne ab latere nostri occupantur*] Sensus postulat, ut scribamus *occuparent*, quemadmodum est in Ms. Norvic. et edit. Rom. Venet. Eadem lectio e II. Mss. Thuan. hausta, Joan. Goduino placuit. Davis. *Occuparent*. Sic Goduinus ex 2. Mss., re quoque ipsa clamante; et Davisius ex Ms. Eliens. et Edit. Vett. Scaliger et Recentiores, *occupantur*: quod sententiam turbat penitus. Clark. A Beroaldo usque *occupantur* legitur, non male, si *nostris* scribas. Sed *occuparent* etiam est in Petav. Scalig. Leid. sec. ac Med. Edit. et prætulit quoque Cellar. Mox a *dextro* mallet Gland. minus bene.

15 *At ii—facere incipiunt*] Pet. Scal. Leid. pr. Edd. Rom. Med. *Ita uti—facere possent*. Unde suspicor *incipiunt* et *possent* esse a Glossa. V. ad VII. 81. Gland. legit *atque ita—f. incipiunt*.

18 *Gladiatorumque crepitu*] Ut passim, ita hic quoque *strepitus* exaratur in Leid. primo. Adi quæ copiose de his olim disserui ad J. Obseq. de Prodig. c. 104. ‘*Ancilia cum crepitu sua sponte mota*.’ Apud Sallust. quoque in Jug. c. 60. ‘*Clamor permixtus*

gemitu, &c. Item strepitus armorum ad cœlum ferri,' defendit ex iis, quæ ibi notavi, Cl. Cortius. Verum cum in Sallustio non potest significare cœcum quoddam murmur, et illic quoque præfero *crepitum*: ut ubique voluit etiam scribi summus Burmannus ad Ovid. Met. xv. 784. Contra ubi Cicero scribit 'crepitum plagarum,' Or. v. in Verr. c. 62. malui olim *strepitum*. Sic apud Curt. iv. 15. in f. 'strepitus habearum': at nunc nihil etiam illic muto. Prudent. Hymno 1. *περὶ στεφανῶν*, 56. 'Verberum post vim crepantum.' Ceterum cum pro *clamori* hic in Mss. quatuor (vide Varias Lect.) reperitur *clamor*, posset videri locus expressus esse e Salustio, et *gemitu* esse rescribendum quoque.

19 *Timore*] *Lege timor præpediebat*, ac ita dant a Gryphio et Lugdunensibus editi libri. *Davis*. cur. sec. *Timor* etiam Vasc. et Steph. cum Strada. Exsulat hæc vox ab Edd. Rom. Med. Ven. Placet mihi quoque *timor*. Adi Ill. Heinsium ad Ovid. Ep. xiv. 18. 'Præpedit ossa tremor:' ut 'incitat tubæ cantus:' de qua locutione adi Præ. et Brant. ad Apuleii. l. viii. p. 466. 731.

Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma] Ennianum mihi locum consultus ostendit vir interioribus litteris eruditissimus And. Schottus, quem honoris causa nomino, ex Homero conversum esse Iliad. N. Ἄσπις ἔρ' ἀσπίδ' ἔπειδε, κόρυς κόρυ, ἀνέρα δ' ἀνήρ. Quomodo et A. Furius apud Macrobius Sat. vi. 3. ex eodem Homero: 'Pressatur pede pes, mucro mucrone, viro vir;' Maro quoque Æn. l. x. vs. 360. 'Hæret pede pes, densusque viro vir.' Sed neutrum Homero hic parem esse Critici iudicarunt, auctore eodem Macrobio v. 13. Brant. Imitatur et Silius Italicus iv. 354. et ix. 322. Metri autem gratia Paulus Merula fragm. Ennii p. 40. rescribit, 'Pes premitur pede, et arma teruntur Ar-

mis.' Sed sexcentis exemplis demonstrare possum, solutæ orationis scriptores, cum Poëtas laudent, metri esse negligentes, adeo ut, a manu critica sit opus, nesciam. *Davis*.

22 *Liberalibus*] *Liberalia*, dies Libero patri sacer. Rhellicanus hic ineptissime: 'Liberalibus,' inquit, 'hoc est, iis qui liberaliter, ingenue, ac fortiter pugnantes occubuerant.' *Clark*. Vide et Ciacc. Gland. et Manut.

25 *Præterea*, &c.] Turbant hic rursus Mss. In Petav. et Leid. pr. et 2 Gallicanis tantum legitur *præterea* (hæc etiam voce caret Leid.) quos (Leid. hos) habuit ex f. hæc qui opp. Leid. sec. in quo qui cum opp. et Dorv. non agnoscunt hos habuit res exitus. Et facile e Glossa in textum inreperere potuerunt. Similem Glossam notavi supra. Certe duces belli xvii isti omnino suspecti sunt.

xxxii. 3 *Ex hostium armis—circumplexi*] Hæc βῆσις tam corrupta est et mutila, ut auctoris verba conjiciendo assequi non sit meum. Ex iis tantum colligitur e congestis cadaveribus aggerem effectum esse, quæ pilis jaculisque confixa inter se tenebantur, quæ verba sunt Flori iv. 2. 85. Vide et Valerium Maximum vii. 6. 5. ac Julium Celsum p. 244. seq. *Davis*. Hæc adeo mutila sunt, ut sine meliōribus Codicibus restitui omnino non possint. *Clark*.

4 *Occisi et gladii et mucrones, &c.*] Gland. legit *occisis et g. et m. infixi, et c. omnium ordinalim ad op. c. ut un. t. h. auferent, cum virt. &c.* *Occisis* certe est in Edd. Rom. Ven. ac Mediol. ut *mucro*. In Petav. ut *mucro*. At Leid. pr. legit in *gladio, ut in veru*. Unde conjicio scribendum *abscisa in gladio, vel in gladii mucrone, ut in veru, c. hominum (hostium Dorv.) ordin.* Lucan. viii. 680. 'Pharioque veruto Subfixum caput est.' Pro *universa* idem *universas*. Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. Strad. ad op.

host. conv. univ. ut timorem, &c.

. 10 *Fugicus, Sex. &c.*] Mss. Reg. et Eliens. *fugit: Sext., &c.* Quod idem est. *Clark. Fugit* rescripsi fide Petav. Leidensium et Dorv.

12 *Quos equites, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit*] Hæc barbara prorsus et incondita est constructio. Editt. Rom. Venet. Beroald. repræsentant, *quos equites secum habuit, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit*, ac ita etiam testante Joan. Goduino, Mss. II Thuanæi; nec sane illa lectio in scriptore tam horrido prorsus est aspernanda. Ms. Norv. exhibet *quos equites secum habuit, his quod secum pecuniæ, eis distribuit*, unde minima mutatione rescribendum putem *quos equites secum habuit is, quod secum pecuniæ, eis distribuit*, qui rotundior, nisi me fallit animus, et auctore Romano dignior est loquendi modus. *Davis.* Sed et hæc durior locutio. Atque Ms. quidem istum, minus accurate transcripsit Vir doctissimus. Sic enim ego in isto Codice scriptum repperi; (quam demum et veram esse lectionem existimo;) *quos equites secum habuit, his, quod habuit secum pecuniæ, distribuit.* *Clark.* Cum Eliensi de more consentit Petavianus: cum Ed. Rom. facit Mediolanensis. In Leid. pr. *Quos eq. secum, quod bene, si modo his ponas ante quod pec. nam habuit* satis subintelligitur.

19 *Antea Pompeii*] Nonnulli, *ante a Pompeio.* Quod idem est. *Clark.* *Ante a P.* est in Ms. Ursini. *Pompeii anteu* Leid. pr.

20 *Ut mitterent lecticam*] Sic reposui ex Ms. Norv. eandemque lectionem in Cod. Thuan. reperit Joan. Goduinus. In vulg. *ut mitteret lecticam*; male: non enim singulari cuiquam homini, sed ipsis Cartejensibus hunc nuncium misit Cn. Pompeius. *Davis.* *Mitterent* et in Ms. Regio scriptum repperi. Scaliger et plerique, *mitteret.* Qui sensus est

nullus. *Clark. Mitterent* quoque Leid. pr. et Petav. *mittat* Leid. sec. et Dorv.

23 *Erant*] Sic Ms. Reg. Al. *essent.* Atque utroque quidem modo loqui solet hic Auctor. *Clark.* Male ita Clarkius, licet et Dorvill. et Leid. sec. ac 3 Gallic. etiam dent *erant.* Sequor potius vetustiores libros. Subjunctivum enim multo magis amat hic auctor; ut c. 37. &c. Statim pro *clanculum* Lipsius margini adlevit *Calvitium.*

25 *Quæ vellet*] Ita ex Ms. Reg. restitui, clamante et ipsa re. Editi omnes, *quæ* vellent. Longe minus venuste; et sensu minus commodo. *Clark.* Accedit Leid. sec. *qui v.* Leid. pr.

XXXIII. 1 *Munda*] Deest hoc nomen in Codicibus Ms. et Editis. Sed ad sensum necessarium est; et forte, ob initii similitudinem, in vocem sequentem, *munitione*, absorptum fuit. *Clark.* Obsecutus sum viris doctis Rhellicano, Glandorpio, Ciacconio et Clarkio *Mundam* deesse censentibus, eamque vocem sensui necessariam addidi.

9 *Opimam*] Mss. plerique, *optimam.* *Clark.* Etiam Leidenses, Pet. et Dorv. et Edd. aliquot male, at sollemni errore. Ineptit Goduinus, qui *optimam* præfert ex 3 Gallicanis. Passim *dapes opimæ, &c.* occurrunt.

Insternendam] Huic voci spatium in Ms. Norvic. vacuum relinquitur: editt. autem Rom. Venet. Beroald. exhibent *insternendum*, quod melius, ut opinor, et rectius. *Davis.* In Mss. Reg. et Vossii loco ejus scriptum est *superadditis.* *Clark.* In Edd. vulgo ante Scal. exhibetur *superadditis.* Sed *insternit* est in Ciacc. Ms. *Insternitur* dant Dorvill. et Leid. sec. at *insternendam* Petav. cum Cod. Ursini. Sed *insternendum* bene Leid. pr. Scalig. et Edd. Med. Ven. Nec opus ut cum Ill. Heinsio suppleas, *item lectum opt. insternendum v.* Sic

enim et Apul. l. II. p. 30. Ed. Pric. 'puero extra limen distratum erat.' *ἰπέστρωτο* Luciano.

11 *Resinum et nardum*] Codices alii, *Vinum et nardum*. Alii, *vinum, resinam, et nardum*. Clark. *Vinum et nardum* e 3 Goduini, qui probat, Codicibus recepit Cellarius; atque ita Edd. ante Ursinum. Nisi quod Beeroaldus *Vinum et resinam et n.* exhibeat. *Vinum* habent etiam Leid. sec. et Dorv. sine dubio e Glossa. Nam *resinam* Mss. Urs. et Latinius cum Petav. et Var. Lect. Cuj. servarunt; nisi et hoc videatur e Glossa: nam in Scalig. et Leid. pr. est *situm* vel *sicam*. Unde lego *stactam*, vel *stactam resinam* i. e. Stillaticiam, adjectivè vel potius *stactam resinam*; ut *στακτῆ* intelligatur *myrrhæ*. Utraque facit ad ebrietatem. Vide omnino Comm. ad Lucret. II. 846. 'Stactæque liquorem,' et Salmas. Plin. Exerc. p. 367.

14 *Se jugulare*] Mss. Reg. et Vossii *cito se, &c.* Clark. Adde Leid. sec. Ciaccon. et Edd. Vase. Gryph. post. Steph. et Stradae.

XXXIV. 3 *Perveniret fere, inter, &c.*] Ita interstinguendum. Vulgg. *perveniret, fere inter, &c.* Sensu minus commodo. Clark.

4 *Quæ ex profugis conscriptæ*] Lege *conscriptæ fuerant*; quam vocem adendam docet Msti Norv. auctoritas. Davis. cur. sec.

13 *Detinetur; ex prælio quos, &c.*] Ita hic quoque omnino distinguendum. Scaliger aliique ediderant. *Dum hic detinetur ex prælio, quos, &c.* Quod sententiam turbat penitus. Quos post prælium in *Munda* circummunitos, &c. Supra c. 33. 'Ex prælio *Munda* munitione circumdata.' Clark.

XXXV. 2 *Tueri*] Hoc est *sese* tuiturum dixisset. Vide supra ad VII. 36. Clark. Adi et ad B. G. II. 32. 'facere dixerunt.' Verum optimi codices aliud quid hic exhibent.

Nam Pet. simpliciter dat *ad oppidum tuendum* Can. Leid. prim. Scalig. Editt. Rom. Med. Ven. ad *oppidum sese tuendum* Can. Glandorpius notat in quibusdam Codd. reperiri ad *oppidum sese tuendum ire dixisset*. Recte.

4 *Erat bene magnum—hic clam præsidia in Lusitaniam proficiscitur*] Locum hunc tentarunt varii, sanavit nemo. Joan. Glandorpius legit. *Erat intus bene magnum præsidium Pompeianorum admissum, quod Cæsaris præsidium receptum indignabatur; clam ergo quendam Philonem, illum qui Pompeianarum partium foret defensor acerrimus, emisit, &c.* Pet. Ciacconius reponit *erat bene magna manus intra Pompeianarum partium, quæ præsidium, &c.* Ms. Norvic. exhibet *erat bene magna multitudo intra Pompeianarum partium, quæ præsidium receptum indignaretur. Clam quod Philone illo qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Hic clam præsidio Lusitaniam proficiscitur; ex quo Codice hæc βῆσις sic legenda et interpungenda: Erat bene magna multitudo intra Pompeianarum partium, quæ præsidium receptum indignaretur; clam quod Philon ille, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus, (is tota Lusitania notissimus erat) hic clam præsidio Lusitaniam proficiscitur. Mendum procreavit ejusdem sensus post Parenthesin repetitio, qua de re diximus ad B. G. III. 20. Davis. Erat bene magna intra Pompeianarum partium multitudo, quæ, &c. Sic Ms. Eliens. Ms. Vossii et Editt. Vett.: *Erat bene magnum intra (Ms. intus) Pompeianarum partium præsidium, quod, &c.* Quæ lectio eodem redit. Scaliger et Recentiores ediderant, *Erat bene magnum intra Pompeianas partes præsidium quod, &c.* Minus recte. Clark. Cum Norvicensi consentit rursus Petavianus. At Leid. pr. et Ciaccon. habet *Erat b. magnum intra R. partiumque præsidium recep-**

tum indignaretur. Quod Cæsaris præsidium desunt quoque Leidensi sec. et Dorvill. qui dat receptumque. Indignaretur etiam Leid. pr. et Edd. primæ, qui Pompeianarum partium cum Vascos. Steph. et aliis bene exhibent: intus etiam Edd. multæ. Placet magis Ciacconii emendatio magna manus.

6 *Clam quod Philo quidam, ille qui—hic clam præsidio, &c.]* Ita fere restituit Davisius, nisi quod is vocem *quidam* omiserat, quam vocem ex Ms. Vossii, (ubi corrupte scriptum reperitur *Philo quidem*) reposui. Scaliger et Recentiores ediderant, *clam Philonem quendam, illum qui, &c.* quæ est sententia suspensa et imperfecta. Emendari autem potest, scribendo; *quod* (præsidium,) vel *quæ* (multitudo) *clam* emisit *Philonem quendam, illum, &c.* Vel, ex Edit. Romana, (quæ habet corrupte, *clam erga*;) legendo, *Clam ergo* (emisit, vel emiserunt,) *Philonem quendam, illum, &c.* Sed præstat prior lectio, utpote a Mss. optimorum vestigiis propior. *Clark. Clam quendam Philonem illum* ex Ursini Codice reposuit Scaliger. Suffragaturque ejus codex et Leid. pr. (nisi quod is det *illuc*) et Edd. Rom. Venet. ac Mediol. quæ interponunt *erga. Cuidam Philoni illi* Leid. sec. Dorvill. Edd. Ald. Gryph. Manut. &c. *quodam Philone illo* Pet. *quidem Philo ille* Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. et Stradæ. Nihil muto. Receptum potuit esse Cæsaris præsidium *clam Philonem*; sicut ille rursus *clam præsidia* (nam ita habent Mss. Urs. Scalig. Leid. pr. Dorvill. non *præsidio*;) profectus est. Vide ad c. 3. ‘clam præsidia.’ De repetitione post Parenthesin egimus quoque ad B. G. 1. 55.

8 *Præsidio]* Sic Mss. et Editt. Vett. Scaliger aliique, *præsidia. Clark.*

In Lusitaniam proficiscitur] Delevi præpositionem fide Mss. Petav. Scal. Leidensium, Dorv. item Edd. Vascos.

Gryph. Stephani, aliarumque. Ad omnino notata ad B. G. III. 7. ‘in Illyricum profectus est.’

11 *Reversus]* Sic Mss. Reg. et Vossii. Editi exhibent, *Rursus*. Sed præstat ea, quam reposui, lectio; et propter sequentem, *denuo*, et quo Syntaxis minus fiat hiulca. *Clark. Accedunt Ciaccon. Leid. sec. Dorvill. et Edd. Vascos. Gryph. post. Stephani et Stradæ.* Omnes autem Codices carent $\tau\hat{\omega}$ *in*: scribendum suspicor *Hispalim in oppidum*.

xxxvi. 2 *Quod]* Unicus hic locus est in hisce omnibus Libris, ubi vocabulum, *quod*, hoc significatu usurpatur. Vide supra ad B. Civ. 1. 26. *Clark.*

4 *Hispalim oppugnare]* Joan. Glandorpius emendat *Hispalim propugnare*, nec sane mala est conjectura; *Hispalim* enim in sua potestate habuerunt Pompeiani: sed potior est Ms. Norvic. auctoritas, ex quo scribendum *Hispali pugnare*. Joan. etiam *Goduinus* hanc lectionem in II Codd. Thuanæis inventam merito probavit. *Davis. et Clark. Propugnare* adscript quoque Heinsius. Sed *Hispali pugnare* exstat in Petav. et *Hispali* occurrit etiam in Leid. pr. Putem fuisse olim *Hispali in oppido pugnare*.

9 *Ita irrumpendo]* Sensus docet legendum *ita erumpendo*, licet omnes præter ed. Stephan. vulgatam lectionem retineant. *Davis. et Clark.* Rescripsi confidenter *erumpendo*, auctoritate Cod. Leid. pr. et Edd. Vascos. Gryph. post. ac Stradæ: de hac confusione vide ad VII. 69.

10 *Detinentur]* Rectius Vossii. Ms. et Edd. Vascos. Steph. Gryph. Stradæ *distinentur* sive occupati erant. c. 27.: ‘in opere distenti sunt:’ atque ita passim Cicero et alii.

19 *Concisi Mundenses duces. Cæsar, &c.]* Omnino, mutata distinctione, ex Cod. Norvic. rescribendum *occisi. Carteienses, dum Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeum,*

§c. Pompeius enim paullo ante Car-teiam erat delatus, ex qua post hanc seditionem saucius profugit. Emendatio est manifeste vera, et extra omnem dubitationis aleam posita. *Davis*. Puleherrima emendatio, quam repperit *Davisius* in Ms. Eliensi. Alii omnes, sensu parum congruo exhibent, *omnes sunt concisi* (*Mundenses duces*) *Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter Pompeium, &c.* Quamvis enim voces istæ, *Mundenses duces*, non male conveniant; at ut vox, *Carteïenses*, omittatur, id demum ferri non potest. Non enim *oppida illa reliqua*, sed oppidum unum, (ut ex sequentibus manifestum est,) nimirum populos *Carteïenses*, quo *Pompeium* confugisse supra est narratum, c. 32. de *Pompeio* dissentire cœpit. *Clark*. Vidit hoc jam *Glandorpis*, qui legebat *Mundensium duces. Cæsar Carteiam petens*. Sed optime *Petav.* et *Leid.* pr. cum *Thuan.* habent *concisi. Carteïenses duces, dum C. in i. r. o. obp. propter, &c.* Quod ideo reposui.

XXXVII. 3 *Pars, qui essent f.*] Sic per creberrimam *Synthesin* ex *Glandorpii* conjectura reposuit *Scaliger*, cum vulgo et in *Edd.* primis legeretur *pars erat quæ essent*: atque ita est in *Mss. Leidensibus. Edd. Aldi, Manutii* et aliæ *pars erat, qui. Vascos. Steph.* et plures *pars, quæ. Recte Pet. Pars qua, &c.* pro *in qua*: quo etiam facit *Dorv. pars erat, in qua p. p. erant.* Ceterum *factores essent*, cum aliis edidi fide *Mss. plurimorum pro ess. faut.*

6 *Didius, qui Gadis classi præfuisset; *** ad quem—, cœpit; partim—iter faciens*] Aut deest aliquid post *præfuisset*, (quod tamen non adverterunt *Editores*), ne sententia plane sit nulla: aut, pro *faciens*, scribendum ex *Ms. Eliensi, faciebat* vel *faciebant*: ut nimirum isto modo exhibeatur tota periodus, *Didius, qui Gadis classi præfuisset; (ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit); partim pedi-*

tibus—celeriter iter faciebat. Sed mihi potior videtur prior illa conjectura, quemadmodum et edidi. Clark. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuncius allatus est. Norv. dat Gadî. Lege Didius, qui Gadibus classi præfuisset, ad eum simul nuntius allatus est, &c. Nam *Clarkius* in eo fallitur quod aliquid excidisse censuerit. *Davis.* cur. sec. *Gadibus* emendaverunt etiam *Gland.* et *Heins.* quorum hic ad quem delet; ille simul atque legit.

8 *Peditatibus et equitatibus*] *Ms. Reg. peditatus et equitatus. Ms. Vossii, peditibus et equitibus. Ms. Eliensis peditibus et equitatu.* Ut forte legi debeat *peditatu et equitatu.* Sed hoc parvi est momenti. *Clark. Petav. Leid. pr. partim peditibus et equitatus. Leid. sec. Dorv. partim pedibus partim ad equitatus. Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. Strad. partim peditibus et partim equitibus. Celeriter abest a Petav. et pro faciens idem cum Leid. prim. faciebant. Ill. Heinsius emendat partem peditatus et equitatus, &c. cl. inmittens.* Mihi non plane liquet. Verisimillimum tamen videtur, si non unice verum *partim peditatus et equitatus, &c. iter faciebant.* Ipse navibus partim persequi cœpit, partim, &c. Quod clarissime patet e c. seq. Semel vocem *partim* solere omitti, et quidem frequenter ab auctore nostro, vide ad *Bell. Alex. c. 29.* *Confidentes itaque hoc, ut sensus constet, e Mss. in textum recepi.*

10 *Insequuntur*] *Ms. Norvic. consequuntur; quod melius. Davis. Cons. melius quam quod habent vulgati insequuntur.* In *Edit. Rom.* est *consequutus eos.* Ut forte, legi possit *consequutus est. Clark. Consequuntur Petav. consequentes Scalig. Leidenses. Consequutus eos Edd. Rom. Mediol. Ven. aliæ inseculi.* Sed rescripsi *consequitur eos*; quomodo vel *ins.* *Gland.* et *Heinsius* etiam conjecerunt. Quod pro qui dedi ex *Mss. omnibus. Supplet Gland. At Pompeiani.*

XXXVIII. 1 *Quæ missæ*] Ms. Reg. *Qui missi*. Utrumque recte. Clark. Sic et Leid. sec.

5 *Ita lectica a turre qua esset allatus, in ea ferebatur*] Ita loquuntur Hebraei et ad eorum morem N. T. scriptores. Gryphius exhibet *ad turrem*, sed quid verbis opus est? Cum Petav. et Norvic. legas velim, *ita in lectica ferebatur*, et reliqua verba pro spuris ac insitiis habeas. Davis. cur. sec. *Ad turrem* Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. Str. *In qua erat*, Leid. sec. *qua erat* Cod. Gall. *cum esset oblatu* Leid. prim. Ut videantur, omnino hæc esse spuria. Gland. legit: *Ita lectica a turri, in quam erat allatus ferebatur*.

6 *Lusitanus*] Pompeius habitu Lusitani militis; inquit Rhellicanus. Mihi illud potius videtur, ut *Lusitanus* positum sit pro *Lusitani milites* Pompeium stipantes. Sic enim infra c. 40. 'Lusitani, qui ex pugna superferunt,' &c. Clark. Gland. legit *Lus. autem m. mil. procedens*.

8 *Erat accessus loci difficultas*] Joan. Glandorpius reponit *erat accessus loci difficilis*, et sic disertim exhibet Ms. Norvic. Ac recte quidem; nisi forsitan proxime ad veteres editt. legendum sit *erat, accessu loci, difficultas*. Davis. Sed perinde est. Clark.

11 *Multitudine *** deducti, &c.*] Manifesta lacuna, quam quoniam non adverterunt Editores, sententiam pessime turbarunt. Clark. Dubito, an quidem hic sit lacuna, licet intelligi nequeant. In Petav. est *at munitum*. In Leid. pr. *Ad m. l. n. quem ceperat s. Pomp.* Pro *quemvis* Pet. Leid. pr. Dorvill. habent *quamvis*, quæ vera est lectio. Gland. conjicit in *quem vis, &c. descendere possent*. In Leid. pr. Dorvill. et Edd. Rom. Ven. Mediol. *possunt*. Dein *subeunt* habent Mss. et Edd. omnes ante Scalig. Unde patet, ni fallor, clarissime, ex Leid. pr. esse legendum, *munitum locum n., quem ceperat sibi P. quamvis magna*

multitudine d. h. ex s. c. def. possent, subeunt. In *adventu nostri depelluntur*. Si quis vero malit ex eodem Leid. et Petav. *ad munitum subeunt legere*, per me licet: nam *subire locum, ad locum, in locum*, æque Latine dicuntur. Videtur tamen potius Accusativus ille, tam procul a verbo suo sine præpositione, corrumpendo hunc locum ansam dedisse. In Mss. vero Pet. Leid. pr. Dorvill. est *nos depellunt*. An ergo *subeunt*. In *adventu nos depellunt telis*?

16 *Opere circummunire instituit*] Ms. Norv. *capta loca opere, &c.* ac ita splendendum videtur. Davis. Quamquam *loca nondum capta* potius dici videntur circummuniri ad oppugnandum. *Instituit* scilicet Cæsar. Clark. Mihi illa *capta loca*, quæ etiam in Pet. adparent, e Glossa nata videntur. Intelligit enim *locum a Pompeio captum*.

18 *In jugo dirigunt*] Leid. pr. a manu pr. *in jugo* non habet, sed *jugum* a manu sec. At Petav. Leid. sec. et Dorv. non agnoscunt *in*. Recte. *Dirigere jugo* notat, promovere in jugum versus sive per jugum, quo magis magisque hostibus accedant; ut *compellere hibisco* et similia innumera. Quam locutionem noster in primis adhibere amat. Vide supra ad c. 13. 'In oppidum revertissent;' ut et ad c. 16. 24.

XXXIX. 6 *Locum, ut in speluncam*] Sic Ms. Regius: melius, quam quod edidit Scaliger et Recentiores *locum, ut speluncam*: Mss. Eliens. et Vossii et Editt. Vett. exhibent *locum in spelunca*. Clark. *Ut in speluncam* edidi, confirmantibus eam lectionem Ms. Latini, Leid. sec. et Dorv. *in speluncam* Leid. pr. *ut speluncam* itidem non male est in Cod. Scalig. *In spelunca* ediderunt omnes ante Scalig.

8 *Ita ibi interficitur*] Narrant Florus IV. 2. 86. eumque secutus Jul. Celsus p. 245. Cn. Pompeium adolescentem apud Lauronem oppidum a Cesonio fuisse interfectum, quem

Κεσέννιον Δέντρανα vocat Dion Cassius l. XLIII. p. 233. ed. Hanov. Davis.

Quum Cæsar gradiebatur Hispalim, pridie Id. Aprilis] Miror, unde factum, ut ita ediderit Jos. Scaliger, cum non solum Mss. Ursin. et Nerv. verum etiam impressi vett. Rom. Ven. Beroald. exhibeant quum Cæsar Gadibus fuisset, Hispalim pridie Id. Aprilis, quæ vera proculdubio est lectio; patet enim ex c. 40. Cæsarem Gadibus tum fuisse. Idem. Gadibus esset. Ita recte restituit Davisius ex Mss. et Edd. Vett. quibuscum facit Ms. Regius, et liquet ex c. 40. Quare minus recte hoc in loco Scaliger alii-que ediderunt gradiebatur. Clark. Non primus Scaliger, sed Aldus, Vascos. Gryph. Stephanus, ceterique jam ediderunt gradiebatur: idque inveni in Leid. sec. ac Dörvill. qui habet ab Hispali: ut etiam legit, ac Gadibus erat Vir Doctus. Verum ab Hispali caput non est adlatum. Ad Hispalim habet Leid. sec. Ut statim ad Hispalim recurrit. Quod jam sæpissime habuimus. Reliqui mei Codices et optimi servant cum Edd. Med. Ven. Gadibus fuisset, Hispalim: quod idcirco reposui: licet non admodum placeat. Celsus ait, Cæsarem Hispali digressum Idibus Aprilis Gades petiisse. Inde rursus Hispalim rediisse; et caput ei allatum esse, Hispali quum esset, et antequam Gades ivisset. Vide ergo, num legendum Gadis ire statuisset, vel subintellecto verbo ire. Gadis veteri more pro Gades: quæ ansa corruptionis fuerit.

XI. 7 Ex castello ejiciebatur] Ineptam hanc lectionem tam diu tolerari potuisse miror: cum jam Glandorpius monuerit scribendum esse cliciebatur: quod sequentia omnino confirmant.

10 Repeterent] Quid sibi velit hæc vox, equidem conjicere nequeo. Scribendum existimo repellerent. Erant parati, qui naves incenderent, quique ab incensis subsidium repellerent.

Clark. Repellerent optime etiam emendarat jam Glandorpius, quod, invidis licet libris, pene reposuissem: sed forsitan pejus hic latet ulcus vel lacuna. Qui abest a Petav. et omnia hæc incensisque, &c. repeterent non comparent in Edd. Rom. Ven. Med. Posset et legi rejicerent. Utrumque vide ad B. Afric. c. 6.

11 Ut a nullo conspectu omnium] Sic quidem editi omnes; sed legendum ut a nullo conspecti omnium, quæ minor est mutatio, quam Glandorpiana, pro qua scribendum esset, ut a nullo conspecti omnino. Davis. Conspecti. Ita optime restituit Davisius. Alii omnes Mss. et Editi a nullo conspectu omnium. Quæ sententia est nulla. Ms. Regius corrupte habet, Ii sic dispositi (omissis quinque vocibus, erant, ut a nullo conspecti) omnium, &c. Unde in eo Codice, ex quo iste transcriptus est, videtur scriptum fuisse, conspecti; adeoque, propter δημοσιόλευτα, dispositi et conspecti, voces istas intermedias excidisse. Clark.

14 In castello] Scribe ex castello, ut habet Ms. Norv. vel e castello, ut ed. Steph. A. D. 1544. Davis. E castello. Ita Davisius ex Ms. Eliensi, et Edit. Stephani. Sed et ferri potest quod habent Codices plerique, in castello. Ut adeo dicantur ii, qui in castello relictii fuerant, et ipsi deinceps post Didium processisse ad pugnam. Clark. E castello ediderunt quoque Vascos. Gryph. post. et Strada. Præpositionem non agnoscit Leid. sec. eodem sensu. Malim tamen cum Clarkio retinere vulgatum. Distinguit enim hos ab iis, qui ex castello jam cum Didio processissent.

22 A Gadibus] Sic Ms. Regius. Quomodo et alibi loqui solent Cæsar atque Hirtius. Vide jam infra, c. 42. Alii præpositionem omittunt. Clark. A Gadibus exhibent jam Vascos. Steph. Gryph. post. et Strada cum Leid. sec. qui contra non agnoscit ad. Non temere contra optimos Codices

præpositio ubique inculcanda est: licet supra sæpius viderimus ita locutos Veteres, et in his horum commentariorum Auctores. Vide Indicem.

XVI. 1 *Quem ipse ad Mundam præsidium oppugnandum reliquerat*] Editt. Rom. Ven. Beroald. ommissa voce, exhibent *quem ipse ad præsidium oppugnandum reliquerat*: Ms. Norvic. repræsentat *quem una ad præsidium oppugnandum reliquerat*: unde legerim *quem Mundæ ad præsidium, &c.* Nam hæc Mundæ gesta fuisse ex seqq. liquet. *Davis. et Clark. Mundam* primus intexuit Scaliger. *Ipsè* abest a Leid. pr. Petav. et Scal. *Mundam* contra deest etiam Leid. sec. et Gall. Dorv. sed *una ad pr.* Petav. *ad Mundam* Scalig. *ad Mundam* Leid. pr. Fors *ad Mundam ad pr.* vel *ad M. præ. oppugnaturum*; aut *ad Mundanum præ. oppugnandum*; quod non displicet: nec enim adsentior Goduino et Cellario, qui Glossam esse censent.

2 *Assiduis* ***; *hostesque, &c.*] Deesse videtur aliquid. Quod tamen non adverterunt Editores. *Clark.* Id monuit jam Glandorpius. *Hostes* habet Dorv. sine *que*. At Petav. Leid. pr. Scalig. *Adsid. diurnisque (lurnisque* Leid. et Scal.) *circum se interclusis.*

6 *Capiunt*] Ms. Eliensis addit, XIV. Mss. Reg. et Vossii et Edit. Rom. addunt, *xiv millia. Clark.* Mss. Pet. Scal. Leid. pr. Dorv. et Edd. Rom. Med. Ven. *xiv milia*: sine *ac deinde*. Bene scilicet Leid. sec. et Edd. Vasc. Steph. Gryph. post. ac *Stradæ rivus capiunt xiv milia; ac deinde*: quod idcirco restitui. Vide ad B. Civ. III. 4. *sagittarios, iv milia.* Pro *Ursaonem* vero hic et infra *Ursaonem* habet Codex Dorvill. quomodo hæc urbs Straboni, Plinio, et Appiano vocatur. Vide Casaub. ad Strab. I. III. p. 208. *Versaonem* Edd. pp. sed recte infra. Adi ad c. 28.

8 *Ad oppugnandum hostem abverte-*

ret] Emendat Goduinus, (quod et *Davisius* probare videtur,) *ab oppugnando*. Sed nihil opus. Est enim locutio similis, atque illa sæpius a Cæsare usurpata, *ad insequendum tardabat. Clark.* Goduino ita parnit Cellarius, ut in textum receperit ejus conjecturam *ab oppugnando h. averteret. Abverteret* est Scaligeri inventum: nam Mss. cuncti et Editi priores *appeteret*: quod non intelligo.

9 *Quod aqua—non erat, nam c. rivus nusquam reperiebatur*] Sic constanter edunt: sed invitis codicibus. Nam Petav. et Eliens. dant *ut aqua pr. in ipso op. circ. nusquam reperiretur*: deletis *non erat nam rivus*. At Leid. pr. et Scalig. *ut aquam (nqua* Leid. pr.) *pr. in i. op. nam c. nusquam reperiretur. Ut aquam* est etiam in Dorv. sine *τοῖς non erat. Rivus* abest ab Edd. Rom. Ven. et Mediol. Unde patet luce clarius rescribendum *Ut aqua præterquam in ipso oppido Munda* (hoc enim depravatum est in *nam*) *circum circa nusquam reperiretur. Quomodo* exhibui.

Accedebat, ut—non reperiebantur] Barbare hoc prorsus, et nequaquam Latine. Legendum omnino, vel, *accedebat*, quod—*non* reperiebatur, quomodo jam supra, § 3. Vel, *accedebat*, ut—*non* reperirentur. Quomodum supra, (in eodem illo loco,) quod Codices plerique exhibent, *accedebat*, quod *aqua—non* erat, id in Ms. Eliensi est *accedebat*, ut *aqua—non* reperiretur. *Clark.* *Ut agger materiesque non reperiebantur.* Barbare scripsit Hirtius, si hoc modo scripsit. Legendum quod *agger materiesque—non* reperirentur; vel *ut agger materiesque—non* reperirentur; quemadmodum etiam Cl. Clarkius animadvertit. *Davis.* cur. sec. Hæc rursus prodigiose corrupta sunt. *Aggerem* Leid. pr. et Dorv. in quo etiam *materiemque*: pro *solitæ* Leid. pr. *soluti: soliti* Edd. Rom. Med. loco *τοῦ ἀγῆ* habent *et* Scal. et Leid. sec. sed vide ad c. 7.

‘Aggerem vineasque agere.’ *Pasuum* deest in Leid. sec. non male. Sic enim sæpe alibi. *Reperiebatur* exstat in Petav. Edd. Rom. et Mediol. *reperiebant* Ed. Ven. In Cod. Dorvill. additur *habebant, non invenirent*.

14 *Ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret*] Aut reponendum, *propugnationem*: aut vulgata lectio ita accipienda, ut dicat oppidum, *quoad oppugnationem*, vel ab *oppugnatione*, tutum effici. Quo pacto locutio similis erit fere, ac illa supra, § 2. ‘ad oppugnandum, hostem averteret.’ *Clark*. *Ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret*. Probe intelligimus Hirtium velle, ut oppidum difficilius oppugnatu redderet. Sed, an id sonent verba, maxime dubium videtur. Itaque legerim *Ut oppidi oppugnationem intuitiorem efficeret*. *Davis*. cur. sec. Latet aliud quid: nam Mss. omnes habent *ad oppidum*. Petav. *ut ad oppidum*. Forte *ut ad oppidum oppugnationem* vel simile quid; ut *diuturniorem*. Sic *tutius* et *diutius* confunduntur in Mss. *Valer. Max.* vi. 6. in f. sine dubio enim sensus auctoris est Pompeium curasse, ut retardaret hostes, quo minus celeriter oppido accedere propius possent.

17 *Quam proxime c.]* Petav. Leid. pr. Dorv. Edd. Rom. Med. Ven. *Beroaldi*, *Gryphii quod*. Rectissime. Scilicet *oppidum*. Quod frustra addere tentabat *Glandorp*. Consule *Grammaticos*.

XLI. 7 *Eis pecuniis*] Leid. sec. *ejus pecuniis provinciam se*. Leid. pr. *eis pecunia*. Petav. *ejus pecunia*. Dorvill. *ea pecunia se pr.* Addunt se etiam *Vascos*. *Steph.* *Gryph.* post. *Strada*. licet id necessarium non sit, videtur tamen initio fuisse *ea se pecunia pr. lib.*

8 *Simulque patrocinio suscepto*] *Vir summus Is. Casaubonus* ad *Suetonii Julium* c. 18. reponit *provinciae patrocinio suscepto*: sed non opus est, ut eum audiamus, nam illa vox facile subintelligitur. *Davis*.

9 *Multis legibus ab se in senatum inductis*] Omnino rescribendum *multis legationibus*, ut recte *Rhellicanus* ex editione *Beroaldina* faciendum judicavit. Ita certe dant *Petav.* *Buslid.* et *Norvic.* *Davis*. cur. sec. Accedunt *Leid.* pr. *Scalig.* Edd. Rom. Mediol. Ven. Vasc. *Gryph.* post. *Steph.* et *Stradae*; *legibus inductis*, pro quo *inductos* male voluit *Ciacconius*, defendit *Casaub.* ad *Suet.*

10 *Publicas privatasque causas*] Sic *Aldus*, *Manut.* *Plant.* *Scalig.* et *Reliqui*, non male, edidere. Mss. tamen et ceteræ Edd. dant *publicis privatisque causis*: ut ad verbum *defendisse* subintelligas *provinciam*.

13 *Ingratos in se et in populum*] Mss. *Vossii*, *ingratos eos in se et in populum*, &c. *Clark*. *Eos* addunt quoque *Leid.* sec. et Edd. Vasc. *Gryph.* post. *Steph.* *Stradae*: *esse et desunt* *Pet.* *Scalig.* et *Leid.* pr. ac *Dorv.* qui duo pro iis habent *etiam*: et abest ab iisdem Edd. et *Leid.* sec. *Fors. com.* tamen *et in*.

15 *Gentium, inquit, et, &c.*] Verbum *inquit*, quum non agnoscat ullus Codex, nec Edd. principes, aut *Vascos*. *Gryph.* *Steph.* et alia, *exsulare jussi*.

16 *Populi R. magistratibus sacrosanctis manus*] Sic emendarunt *Beroaldus*, *Glandorpius*, *Ursinus*, qui et coniecit *Pract. Tribunisque sac. vel Trib. pl. sac.* In *Petav.* *Pop. R. magna transore Sanctis Romanis*. *Leid.* pr. et *Ed. Gryph.* *Pop. R. magna transiero sanctis Romanis*. *Leid.* sec. *P. R. magna transitio sanctis Romanis*. *Cujac.* *P. R. magistratus sacrosanctis Romanis*. Edd. Vasc. *Steph.* *Gryph.* post. *Str.* *P. R. magistratui sacro sancto manus*. *Forsan.* *Pract. magistratibusque sacro sanctis Romanis manus* vel *P. R. manus*.

17 *Sæpe*] *Codices* nonnulli, *semel*. Quod hoc in loco perinde est. *Clark*. *Sæpe et sæpius attulistis*: omnes nostri *semel et sæpius attulistis*, quod probum est. *Davis*. cur. sec. Mss. cuncti et Edd. *primæ*, item *Vasc.* *Gryph.* ac

Steph. et alia *semel*: quare id reposui. Apulei, *Metam.* l. vii. p. 34. Ed. Pric. 'Verbum quidem præcedens semel ac sæpius inmodice clamitavi.' Sic enim Mss. et Edd. Vett. præter Bertin. Gland. hic legit *non semel sed sapius*: uti apud Nepot. in Epam. c. 7. dein *adtulistis et l.* rescripsi auctoribus Mss. et Edd. plerisque: vulgo abest *et*: *adtulisset* est in Petav. Scalig. a m. pr. Leid. pr. *attulisset* his Dorv.

20 *Legiones desint Populi Romani in hac provincia haberi*] Lege *legiones Populi Romani desitæ in hac provincia haberi*. Vocem *desitæ* præstat Ms. Petav. Ordo verborum est a Norvic. *Davis*. cur. sec. Non dubitandum est de veritate lectionis *desitæ*, quam et inveni in Scaligerano. Nisi malis tamen *desitæ sint*. Cicero in Bruto c. 32. 'Orationes legi sunt *desitæ*.' Glandorpius conjiciebat *desierint*, et habere Manut. pro *habitare*. Paulo post ad vocem *tempore* deficit manus antiqua Leid. primi Cod.

27 *Vestranque provinciam*] Deleta voce, legendum, *agros provinciamque vestro impulsu depopulavit*; prout exhibent Mss. Petav. et Norvic. ac editt. Beroald. Gryph. et Lugdun. 1576. *Davis*. cur. sec. Adde Leidenses, Dorvill. Scalig. et Edd. Rom. Mediol. Ven. Vascos. Steph. aliasque; quare *vestram* delevi.

Depopulavit] Hanc ultimæ vocis formam barbarismi insimulat Joan. Brantius. Immerito sane. Virgilius Georg. i. 185. 'Populatque ingentem farris acervum.' Et Æneid. iv. 402. 'Ac veluti ingentem formicæ farris acervum Cum populant.' Vide etiam Æn. xii. 263. ac G. J. Vossium de

Anal. iii. 7. p. 36. *Davis*. *Depopulatus* Leid. sec. et Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. Stradæ male. Plura vide ad B. Gall. vii. 77. 'Depopulata Gallia.'

28 *In quos*] Ita primus exhibuit Scalig.; cum in Mss. et Edd. prioribus sit *In quo*: ni fallor rectius: sed et pro *existimabatis* in Petav. Scalig. Leid. pr. scribitur *extabatis*. Edd. Rom. Mediol. Ven. *excitabatis*.

29 *Non animum advertetatis*] Sic ex Ms. Norvic. restitui, cum editi minus eleganter exhiberent *animadvertetatis*. *Davis*. Sic etiam Petav. V. ad B. G. i. 34.

Legiones] Mss. Ciacc. Reg. Voss. Leid. sec. Dorv. Edd. Vasc. Gryph. post. Stradæ *lectus quidem legiones*.

*** *Desunt reliqua*] In Leid. sec. scribitur *Amplius non reperitur*. In Cujac. et Petav. *Cetera desiderantur*. Addunt Leid. pr. Edd. Rom. et Mediol. *totus in orbe terrarum mundus exultat*. Subdit post hæc Celsus *Multa hujus historiæ in loco scriptorum vitio confusa præterco ad finem properans*. *Hic ergo bellorum civilium in Hispania finis esto*. Unde recte censet Heinsius, liquere, jam olim hunc librum adeo corruptum fuisse, ut medicina ex Ms. sperari vix debeat. Ceterum Belli Hispaniensis fragmentum, quod in Cujac. et Petav. Codd. exstat, ediditque Jungermannus, ejusque meminit Casaub. ad Sueton. Jul. c. 56. frustum esse scias Julii, quisquis ille fuerit, Celsi, ut patet ex Ed. Grævii p. 185. et seqq. Immo diu antequam Celsum Grævius recudi curasset, id jam monuit δ πάλιν Vossius in *Hist. Lat.* i. 13. quare illud omisi.

NOTÆ

Manu exaratorum, et typis impressorum J. Casaris, &c. exemplarium, aliorumque, quorum mentio in observationibus et variis lectionibus occurrit.

Mss. O. a m. pr. sec.	Manuscripti libri omnes, a manu prima, secunda.
VV. LL.	Variantes lectiones.
B. Bong. pr.	Bongarsianus primus.
L. Leid. pr. sec. tert.	Leidensis primus, secundus, tertius.
V. Voss. pr. sec. tert.	Vossianus primus, secundus, tertius.
D. Duk.	Dukeranus.
D. Dorv.	Dorvillianus.

Hos nominatos ipse oculis lustravi. Ceterorum qui sequuntur, excerpta tantum nancisci mihi contigit.

A. And.	Andinus.
B. Bong. sec. tert.	Bongarsianus secundus, tertius.
C. Cuj.	Cujacianus.
D. Voss.	D. Vossii collatio.
E. Egm.	Egmondanus.
G. Gott.	Gottorpiensis.
L. Lov.	Lovaniensis.
O. Ox. Oxon.	Oxoniensis.
P. Pal.	Palatinus.
Sc. Scal.	Scaligeranus.
Aic.	Aicardi.
Bouh. pr. sec.	Bouherianus primus, secundus.
Busl.	Buslidianus.
Ort.	Ortelii.
Pulm.	Pulmanni Schedæ.

Qui sequuntur, eorum præter alios in notis suis passim faciunt mentionem viri docti, et a me citantur.

Br.	Brantii.
C. Carr.	Carrariensis.
Ciac.	Ciacconii.
El. Norv.	J. Mori codex, Norv. et dein Eliens, Episc.
Gall.	Gallicani Codd.

Hot.	Hotomanni.
Reg.	Regius Anglicanus.
Samb.	Sambuci.
Steph.	Stephanicus.
Th.	Thuanæi Codd.
Urs.	Ursini Codd.

Edd. qdd. pp. o.	Editiones quædam, primæ, omnes.
R. Rom.	Romana MCDLXIX. MCDLXXII.
Inc.	Incerti loci MCDLXXIII.
M. Med.	Mediolanensis MCDLXXVII.
Tarv.	Tarvisina MCDLXXX.
V. Ven.	Venetæ MCDLXXXII. MCDXCIV. MDXVII. &c.
Ber.	Beroaldi MDVIII.
Fl. Flor.	Florentina, a <i>M. Bruto adhibita</i> . F. MDXII. <i>vel</i> MDXIV. apud Juntas.
Aldi	Aldina MDXIII. MDXIX. &c. et P. Manut. MDLXI.
Bas.	Basileenses MDXXXI. &c.
S. Gr. Gryph. pr.	Seb. Gryphii prima <i>8vo.</i> MDXXXVI. <i>vel</i> MDXXXVIII.
S. Gr. post.	Seb. Gryphii posterior <i>12mo.</i> MDXLVI.
Vasc.	Vascosana MDXLIII.
R. St. Steph.	Rob. Stephani MDXLIV.
Man.	Manutii P. F. A. N. MDLXXI.
Ros.	Rosseti MDLXXI.
Urs. <i>sive</i> Plant.	Ursini <i>sive</i> Plantiniana MDLXXIV.
Str.	Stradæ MDLXXV.
Raph. <i>sive</i> Lips.	Raphelengiana <i>sive</i> Lipsii MDXCIII.
Scal.	Scaligeri MDCVI.
Jung.	Jungermanni MDCVI.
Elz.	Elzevirii MDCXXXV.
Mont.	Montani MDCLXX.
God.	Goduini <i>in usum Delphini</i> MDCLXXVIII.
Amst.	Amstædamensis MDCXCVII.
Cell.	Cellarii MDCCV.
Dav.	Davisii MDCCVI.
Lugd.	Lugdunensis MDCCXIII.
Cl.	Clarkii MDCCXX.
Al.	Alii <i>vel</i> alia.
Aim.	Aimoinus.
Cels.	Celsus.
Glar.	Glareanus.
Gland.	Glandorpius.
Gr. <i>vel</i> Met.	Græcus Metaphrastes.
Or.	Orosius.
Rhell.	Rhellicanus.

JULII CELSI
C O M M E N T A R I I
DE VITA
JULII CÆSARIS.

EX EDIT. J. G. GRÆVII,
AMST. 8vo. 1713.

LECTORI

S.

J. G. GRÆVIUS.

//////////

CUM mecum ageret anno superiore, nomine Societatis Amstelodamensis, Henricus Boomius, vir spectatæ fidei et industriæ, de Julii Cæsaris editione nova, quam dare constituisset, ei ostendi Dionysii Gerardi Joannis F. Vossii notas et observationes in Cæsarem servari ab ejus patruo, Viro Nobiliss. et Ampliss. Gerardo Joanne Vossio, Senatore supremæ Curiæ Flandriæ, quæ est ditionis fœderatorum Belgarum; nec me dubitare, quin hujus lucubrationis copiam ei sit facturus Vir humanissimus. Istius voti non longe post compos petiit a me ut, quem in musæo meo viderat, Julium Celsum, ut vocatur, de vita et rebus Julii Cæsaris secum communicarem, quem librum esse rarissimum intellexerat, cum in nulla Galliæ bibliotheca, illum reperiri testatus sit Joannes Godwinus V. Cl. Professor Regius, in editione Cæsaris in usum Sereniss. Delphini adornata. Nam cum is disputasset de Floridi Sabini et Ludovici Carrionis opinione de commentariis, quos habemus de bello Gallico et Civili, ac si illi falso Julio Cæsari tribuerentur, cum illorum parens sit Julius Celsus, quia hinc ascribantur in nonnullis Mss. ut et a Joanne Salisberienti, Vincentio in speculo, auctore Margaritæ poëticiæ, qui non pauca ex Cæsare depromserint, quæ Julio Celso assignent, subjicit, hunc scrup-

pulum sibi exemisisse Gerhardum Joannem Vossium. Eum enim docere Celsi commentarios δι; διὰ πασῶν a Commentariis Cæsaris differre, *ut sciunt*, verba sunt Vossii, *qui cum Cæsare contulerunt editionem Celsi anni MCCCCLXXIII.* paulo post subnectit his Godwinus: *Ego vero fateor me ejusmodi Celsi editionem anno MD CCCCLXXIII. factam, quamvis sedulo in celeberrimis Bibliothecis requisitam, non invenisse.* Accipis igitur nunc hic illos quæsitos, et a multis viris doctis expetitos Julii Celsi commentarios. Nam hunc indicem magni Vossii auctoritatem secuti præfixerunt, quamvis nec in fronte illius, unde hæc prodit, editionis auctoris nomen, aut ipsius libri et ejus argumenti inscriptio conspiciatur, nec in calce, in qua tantum legitur: *Explicit liber. Deo gratias. Anno Domini MD CCCCLXXIII.*, ut rectius scriptorem hujus commentarii Dionysius Vossius anonymum vocet. Certe Julius Celsus in illo laudatur, ut Celsi esse non possit. Nam cum is commemorasset cladem Romanæ legioni ab Ambiorige illatam: *admonuisse, inquit, lectorem vellem, quod Suetonius Tranquillus, auctor certissimus, Germanorum hoc in finibus accidisse ait: Julius autem Celsus comes, et qui rebus interfuit, Eburonum in finibus factum censet.* Meminit etiam Celsi in aliis locis, inprimis in illo, ubi narrat Cæsarem Bibracte hyemare constituisse, de quo ipse Cæsar agit in Commentarii septimi de bello Gallico fine. *Hic, inquit, incipit octavus Commentariorum liber quem fecit Julius Celsus; septem autem primos et usque ad hunc passum fecit ipse Cæsar, quamvis hic actor (leg. auctor) aliquot in locis contradicit, et male Cicerone teste, et ipso Celso in prælogo suo.* Hæc tamen non videntur ipsius anonymi esse, sed ab imperito homine ascripta, qui hunc anonymi librum credidit esse ipsos Cæsaris Commentarios, cum anonymus Julio Celso illos tribuat, ut ex verbis his videre licet, *Julius autem Celsus comes, et qui rebus interfuit, Eburonum in finibus factum censet.* Nam in Cæsare legimus, victoriæ illius Ambiorigem potitum esse in Eburonibus sui juris populis. Si anonymus est auctor illorum, quæ de octavi libri scriptore apud illum prodita modo cognovimus, æque suum commen-

tarium in VIII libros divisit, ut Julius Cæsar. In editione tamen vetere nulla est librorum distinctio, quam hic ut in aliis sumus secuti. Sed quicquid sit de scripto et auctore, liquet utique anonymum esse, quem Vossius Julium Celsum vocat, quo auctore ignoro, nisi forte, cum legisset, libri octavi scriptorem haberi Celsum, ut vidimus, nec tamen alius esset illius libri auctor, quam qui sit præcedentium, quod nemo iverit inficias, qui vel dictionem vel sententias attentius consideret, animum induxerit ut crederet totius hujus operis conditorem esse Julium Celsum. Fuit autem anonymus hic Christianus. Laudat testimonium sancti Augustini de morte voluntaria Catonis, et non raro damnat et irridet gentiliū, Romanorum præcipue, in auspiciis et sacris superstitionem. Nulla in illo antiquitatis sunt vestigia. Quin vix quadringentorum, summum quingentorum annorum ætatem fert. Nam, ut omittam alia, Morinos dicit suo tempore Flandros appellari, et Reges Germaniæ Cæsares. Quamvis vero Julii Celsi non sint hi commentarii, si ulli unquam Celsi commentarii extiterunt, de quo valde dubito, ac non potius decepti sunt omnes, alii, qui emendatorem operum Cæsaris Julium Celsum habuerunt pro illorum auctore, alii, qui hunc anonymum crediderunt et Celsum illum, qui sæpe laudatur a scriptoribus, qui ante trecentos annos vixerunt, quorum supra meminimus, quia, ut in editione vetusta nostra liber octavus Celsi nomen gerit, sic forsitan in nonnullis manuscriptis codicibus omnes libri hoc nomen ostentarunt, quod viri docti observarunt in Cæsaris quoque commentariis manuscriptis; sunt tamen digni hi anonymi commentarii, qui ex istis latebris in celebritatem protrahantur. Sic enim satisfiet eruditorum desiderio, qui olim cum videre gestiunt, inter quos fuit Vir probitate, doctrina, et cum superesset studio benemerendi de præclaris artibus, illarumque cultoribus in primis nobilis Emericus Bigotius, cujus epistolam ante multos annos ad Nicolaum Heinsium datam legi, in qua petebat quædam sibi ex hoc anonymo describi, optabatque totum aut solum, aut cum Julio Cæsare, si quando typis iterum mandaretur, publicari,

ut scrupuli nonnullis a Sabino et Carrione injecti, inter quos et Tanaquillus Faber fuit, ex animis hominum penitus evelerentur. Nec equidem indignus est anonymus hic lectione, cum multas graves sententias aspergat, quæ lectorem possunt erudire, ut non est in cognoscendis causis, cur quæque gesta sint, obtusus, nec inutilis aut legentibus aut edentibus Cæsarem. Non fuit enim imperitus rerum humanarum, nec pro captu illius ætatis indoctus, quippe qui in scriptis Tullianis, præcipue in epistolis ad Atticum minime fuerit hospes, ex quibus non pauca excerpsit, quæ faciunt ad Julium Cæsarem defendendum, quem admiratur unice, et ad refellenda quæcunque in illo criminabantur. Editio illa unica anni MDCCCCLXXIII mendis infinitis inquinatur, et præcipue fœdissime dedecoratur compendiis syllabarum et vocum, quæ illius temporis librariis et primis typographis erant familiaria. Præter hæc expressimus eam in omnibus fere, intactosque reliquimus errores sive scribarum sive auctoris in orthographia vocum, tum hominum et locorum, quam aliarum rerum, quæ facile poterant emendari, ut Lector hanc editionem legens se primam legere sciat. Conjecturas et correctiones, quas exigebat sententia, singulis paginis subjecimus. Speramus hujus libri paucis cogniti, Simlero certe et Gesnero, diligentissimis illis librorum indagatoribus ignorati, nec in biliothecis locupletissimis Gallicis reperti, ut in dubium vocaretur, num unquam extitisset, aut lucem vidisset, editionem non ingratham futuram hominibus belle curiosis. Vale. Anno MDCXCVII.

JULII CELSI
COMMENTARII
DE VITA
JULII CÆSARIS.

~~~~~  
*Cum Cl. J. Daviesius in notis ad Cæsarem ubique secutus sit editionem J. Celsi Londinensem; his in margine notis numeralibus ejusdem editionis paginas annotare visum fuit, ne ad aliam editionem recurrere lector cogeretur.*  
~~~~~

[7] **G**AII Julii Cæsaris dictatoris exordia, ut pleraque mortalium fragilia: progressus magnifici: finis præceps: adolescens haud sane fuit dives, quamvis nobilissima de stirpe. Siquidem ab ipso Romanæ urbis initio et ante urbem conditam præclarum nomen Juliæ gentis invenio. Accessit ad domesticam difficultatem intempestiva mors patris! qui illo annum ætatis sextum decimum agente obiit. Cujus aliquando de nomine a meipso et ab aliis dubitatum memini. Crediturque quod ut sol stellas, sic paternum nomen filii claritas obscurasset: legendo tamen comperi (quod nescientibus prodo) patrem hujus Lucium Julium Cæsarem fuisse: sed ut revertar ad filium, accessit et quartana febris; iners tædium longæque molestiæ, et omni febre periculosius Sullæ odium dictatoris: qui civili bello victor, tam crudelis vir, tam potens jam tum Cæsarem inter adversarios numerabat, et de illo loquens sæpe his verbis et Pompeium et nobiles admonebat: *Male præcinctum puerum cavete.*
[8] Etsi enim Cæsar circa ornatum corporis multus esset, fluxe tamen cingebatur; mos illa ætate reprehensibilis: unde est illud Ciceronis; a quo dum post bellum civile quæreretur, ut quid ita in electione deerrasset, Pompeium Cæsari præferendo: *præcinctura,*

inquit, *me decepit*. His ille simul vexatus incommodis; pæne quotidie latibula permutabat, seque nonnunquam ab inquisitoribus pecunia redimebat; futurus regum dominus ac regnorum: et tam diu hoc in statu fuit, donec ¹Mamercus Æmilius et Aurelius Cotta viri nobilissimi et affines ejus, Sullæ vero amicissimi; simulque Vestales virgines (quarum summa tunc erat auctoritas) multis ac validis precibus sibi veniam quæsierunt: ubi illud memorabile, quod cum Sulla diutius obstetisset, neque ullus ²peccandi modus esset; victus ad ultimum exclamavit, vel divino instinctu vel humana tantummodo conjectura; et *vincite ait, atque habetote vobis cunctisque nobilibus hoc damnosum donum. Prædico autem vobis,* hic, quem enixe adco salvum vultis, optimatum partibus, quas vos mecum defendistis, quandoque erit excidio. Cæsari enim multi insunt Marii*. Hæc sane minutiora viri hujus his fortasse profuerint, qui laboriosam adolescentiam degunt, ne desperent vigilando ac intendendo ad altiora conscendere! dum virum principem, tantis obsessum difficultatibus prima audiverint ætate. Militavit adolescens in Asia, Græciaque et Cilicia, fama nunc clara, nunc obscura: audita autem Sullæ morte, ³iterum novandarum spe trahente, Romam rediit: sed civili motu præter spem compresso, ne nihil ageret, Cornelium Dolabellam consularem ac triumphalem virum repetundarum accusavit. Quo judicio magnam sibi famam eloquentiæ, sed et multum quæsivit invidiæ: quam ut leniret absentia, absoluto reo, [9] rebusque undique citra vota fluentibus, in insulam Rhodum se conferre disposuit: simul ut otio operam daret ac literis, apud Apollonium ⁴Milonem clarissimum tunc facundiæ præceptorem, sub quo Cicero ipse Romanæ princeps eloquentiæ didicisse creditur. Sed dum eo navigat a piratis captus, familiaribus omnibus, præter tres remissos ad redemptionis suæ pecuniam procurandam; mansit cum prædonibus dies circa quadraginta, non sine tristitia et indignatione gravissima. Cumque illi eum ex convictu familiaritate orta percunctarentur: quid eis si in sua potestate essent, faceret, respondebat jocanti similis se illos crucibus affixurum, idque ita fore jurejurando tacito confirmabat. Cum vero comitibus ac servis Roma redeuntibus et quinquaginta talentis pro

* Interscritur hic *qui* in editis, hoc est *quum* aut *quantum*, quod sententia respuit.

¹ Lege, *Marcus*.—² Lege, *peccandi*.—³ Lege, *rerum novandarum*.—⁴ Lege, *Molonem*.

ejus pretio persolutis libertati redditus fuisset; classe illico conquisita illos attigit apprehenditque. In quibus jam tum securaræ levitatis ac clementiæ gustum dedit. Nam cum et sotes plectere et juramentum servare fixum esset; modum excogitavit quo utrumque leviore supplicio compleretur. Itaque jugulari illos primum, post exanimis crucibus jussit affigi; nec per otium tamen publicas res neglexit. Mithridate enim Asiam infestante continentem transgressus, congregatis auxiliis, etiam præfectum regis Asia pepulit et provinciam conservavit.

His actis Romam rediit, primusque illi honos fuit tribunatus militum, in quo quidem imminutam a Sulla tribunitiâ potestatem restituere summo studio nisus est. Inde quæstor ulteriorem sortitus Hispaniam, apud Gades in templo Herculis forte Alexandri Macedonis contemplatus imaginem, vehementer indoluit, quod cum ætate illa, quam ipse tunc ageret, Alexander in fines terræ famam sui nominis extendisset, a se nihil adhuc dignum gloria gestum esset: missionem igitur a senatu petiit, cupiens esse ubi majoris famæ materiam inveniret. [10] Romam reversus fædo illico turbatus est somnio, visus sibi dormiens cum matre concubere. Est hæc quidem una miseriarum humanarum: ut quamvis verum sit, quod ait Cicero, quodque de Homero scribit; ⁷ejus plerumque ea videre dormientes de quibus sæpissime vigilantes sint soliti cogitare et loqui: tum illud quoque verissimum est, solere se quieti ⁸homini ingerere visiones fædas ac turbidas et a somniantæ animæ peregrinas, ut quod nunquam vigilantes cogitarent, et quod potius quam facerent mori optarent, consopiti ⁹facere videantur, rejecta ad conjectiones visione. Illi, ut quorum vafrum fallaxque est artificium, extimatis credo viri moribus ac natura, consentanea interpretatione, magnalia, terrarumque orbis imperium significari somnio dixerunt, quod ea scilicet quam sibi subditam habuisset, nil esset aliud quam terra parens publica, sic, ut perhibent, ad amplissimam spem incitaverunt. Quod ego potius narro, quum sic ab aliis scriptum scio, quam quod verum credam, virum tanti animi, tantæque prudentiæ, ad immensam spem somnio ivani, et nocturno fantasmate, aut omnino circulatorum ¹⁰fataciunculis incitatum; ad quam implendam quanto ingenio, quantis bellicis artibus, quantis laboribus,

5 Lege, *lenitatis*.—6 Lege, *concubere*.—7 Forte, *homines*.—8 Forte, *hominum*.—9 Lege et distingue, *facere videantur*. *Rejecta ad conjectores visionæ, illi, ut*.—10 Forte, *vaticiniolis*.

quantis denique rebus aliis opus fuisse quam somnio, quis non videt? Dehinc ædilis factus est: quo tempore in suspicionem magnam venit: non semel modo, sed pluries conspirasse creditur cum viris insignibus, ut totum statum reipublicæ perturbaret. Sed nunc seu pœnitentia, seu metu, nunc morte conspiratorum effectum consilium caruisse. In ea ædilitate multa fecit ac magnifica ad ornatum urbis, quorum omnium ipse solus excluso collega populi gratiam consecutus, speransque nil sibi negatum iri, [11] tentavit extra ordinem Ægyptum provinciam adipisci, quod Alexandrini regem suum solio dejecissent: sed ab optimatibus impeditus, ut quo poterat modo se de illis vindicaret, in illorum contemptum Gaii Marii novi hominis trophæa de Jugurtha scilicet et Cimbris ac Theutonis, quæ Sulla hostili superbia dejecerat, reparavit. Idemque dum quæstionem de sicariis exerceret, eos qui proscriptione Sullana relatis capitibus civium Romanorum ex ærario pecunias accepissent, quamvis legi Corneliæ tunc exemptos, pro sicariis duxit: quod et si adversariorum odio faceret, ¹¹in se tamen juste quidem ut arbitror faciebat: non enim potest naturæ legem lex humana evellere. Perdita spe Ægypti, pontificatum maximum petiit, non absque fluxu munerum ingenti. Ita jam tunc ambitio Romanum orbem invaserat: jam pontificatus pecunia vendebantur, minus malum quod deorum erant. Qua in re non ipse sibi sufficiens, alienum non modicum æs contraxit: quod ipsum secum extimans, dum in campum candidatus mane descenderet, matri se deosculanti domum, inquit, *nisi pontifex non revertar*. Reversus est autem pontifex duobus clarissimis competitoribus superatis, ætate licet ac dignitate præstantibus. Inde prætor factus est: quo tempore cum Catilinæ conjuratio erupisset, et complices scelerum tenerentur; universo senatu supremum in eo supplicium decernente, solus est ausus suadere non morte illos affici expediens esse; sed publicatis bonis, per custodias municipiorum dividi ac servari: persuasissetque fortassis; tantum omnibus terroris incusserat, invidiæque eis imposterum imminentis, si tales cives contra legem Porciam peremissent, ut Decimus Sullanus consul designatus sententiam suam, quam mutare ¹²prohibebat, interpretari non erubesceret, atque in sensum mitiorem fando reflectere. Denique alii atque alii inter ¹³certos Ciceronis consulis frater, eloquio capti, illius in sententiam ibant:

11 Forte, ipse.— 12 Forte, pudor prohibebat. Suet. ait cap. 14. quæ mutare turpe erat.—13 Lege, ceteros.

[12] poterantque sceleratissimi eives linguæ unius auxilio pœnam justissimæ mortis evadere, nisi Marcus Cato vir gravissimus oratione contraria pessimam in partem inclinatorum animos erexisset. Extat utraque oratio apud Crispum Sallustium temporis illius historicum. Neque tamen cœptis abstinuit, donec Romani equites ad præsidium senatus armati mortem sibi strictis mucronibus minarentur. Ita ut proximi metu pœnæ omnes effugerent, paucique cum complexu togæque sinu obvolutum periculo mortis eriperent. Quo permotus non modo ceptum obmisit, sed ad tempus ipsam curiam intermisit: nec diu tamen valuit quiescere quominus tribuniciis procellis se ingereret. Itaque Cæcilio Metello tunc tribuno plebis novis legibus et collegium tribunorum et rempublicam perturbanti, non fautorem modo se præbuit, sed auctorem: novarum ubique rerum aucupans materiam, donec ab administratione publica jussu senatus uterque prohiberetur. Neque vel sic magistratum gerere et jus reddere destitit, donec in armis esse, qui eum vi cogerent parere senatui, deprehenderit. Enimvero tunc dimissis lictoribus clam discessit, statuitque tantisper pro tempore, ac rerum qualitate quiescere. Cumque certatim multi ad eum diebus proximis convenirent, ad lacessitæ præsidium dignitatis opem illi atque operam offerentes; seu modestia seu diffidentia recusavit, atque effrænatus instantes sobria oratione coercuit: quæ res ¹⁴ea gratior omnibus, quo ab omni opinione remotior fuit: unde est effectum, ut senatus ei per illustres viros grates ageret; et in curiam evocato, ac verbis honorificentissimis collaudato præreptum restitueret magistratum. Non multo post graviori nunc etiam suspicionem laboravit: accusatus apud Nonium Nigrum quæstorem a Lucio Vectio quod fuisset inter complices Catilinæ, qua nulla major esse posset infamia. In senatu autem a Quinto Curio delatus, cui eo plus esse fidei videbatur, quo conjurationem illam ipse primus revelasset, [13] atque ob id decerni sibi de publico præmia meruisset, et hic quidem ex Catilina didicisse, alter se chirographum Cæsaris Catilinæ datum ostensurum asserebat: contumeliam hanc tantam, ¹⁵tanquam acres livoris aculeos nullatenus perferendos ratus Cæsar, Ciceronem suæ innocentiae testem fecit: seque illi tunc consuli de ea ipsa conjuratione, quam loquimur, aliquid denuntiasset monstravit: atque ita confutatis adversariis, ut decretis præmiis Curius privaretur obtinuit; Vectius vero ut pignoribus captis

direptaque suppellectili, gravi multa affectus pro rostris pæne a concione discerperetur atque in carcerem mitteretur; similique constantia et Nonium ultus est, quando quaestor apud se prætorem, majorem scilicet potestatem passus esset accusari. Adhuc prætor Hispaniam petiit, et tanta erat viri illustris inopia, ut a creditoribus profectio ejus impediretur, nisi illos datis fidejussoribus quietasset. Rebus autem illic gestis compositaque provincia festinanter, et successore non expectato ad consulatum pariter et triumphum rediit, sed eum legibus ambos simul assequi non liceret, omisso inprimis triumpho, consulatum maluit, rerum cupidus gerendarum. Comitibus quidem consularibus non collegam nactus quem volebat; obstante optimatum factione, cum Marco Bibulo factus est consul. Quem exorta postmodo quaestione legis Agrariæ, dissentientem foro armis ejecit, et de hoc in senatu queri ausum, nullo se ultorem, aut saltem cognitorem injuriæ offerentem, eo pavoris impegit, ut quisvis mallet esse quam consul, totoque tempore consulatus domi metuens latitaret, et siquid decernendum esset, per edicta decerneret, et Cæsar solus rempublicam gubernaret, nemine prorsus obstante; et siquis obstetisset, non tantum minis, sed factis exterrito. In quibus Marcum Catonem tantæ virum sapientiæ ac virtutis, actis obstrepentem suis, [14] manu lictoris extractum curia, mitti fecit in carcerem. Quo euntem illum senatus omnis persecutus est, non aliter quam si unius in persona omnes capti viderentur: sunt qui dicant, vestem quoque velut in luctu publico permutasse. Qua quidem tanta veneratione ac pietate, nisi fallor, injuria carceris compensata est; ut optabile fuisse videatur Catoni sic in carcerem duci, unde mox sic educeretur: siquidem ¹⁶hic senatus tanta consensione Cæsarem ipsum movit; utque ait Valerius, divini animi perseverantiam flexit: præter hæc Cæsar initio consulatus, sentiens contra se invidiam laborantem et consulibus a senatu provincias nullius laboris et gloriæ decretas, idque in se unum fieri cogitans, et ad suam, sicut erat, injuriam trahens, quod collegam scilicet ista non tangerent, atque incensus cupiditate vindictæ; Cnenum Pompeium Magnum, tunc senatui infensum, quod Mithridate perdomito ad ipsius honores silentiis¹⁷ habuisset, omni obsequio promereri studuit; utque solidior nexus esset Marci Crassi et Pompeii amicitiam vetusto odio interruptam ex consulatu, quem simul diffidentissime gesserant, resarcire nisus est, effecitque sollicito ac solerti

16 Forte, *hæc senatus tanta consensio Cæsarem.*—17 *Lege, silentium.*

ingenio, ut ipsi tres ¹⁸ qui republica unum essent; fore ratus, ut quod eis placuisset nullus infringeret: nec fefellit spes: utque amicitiam consanguinitate firmaret, filiam suam Juliam Pompeio conjugem dedit: et undique sibi adminicula coacervans, ipse Calpurniam L. Pisonis successuri sibi in consulatu filiam in matrimonium accepit: generisque ac soceri suffragiis fultus, ex omnibus provinciis Gallias atque Illyricum prælegit, amplissimam scilicet opum viam atque uberrimam materiam triumphorum: non quod senatus ei Transalpinam Galliam libere daret, sed veritus ne a se negatum populus largiretur, et quod suum nollent munus ¹⁹ fieret alienum. Nec dum invidia quiescente, jam ²⁰ profectus in provinciam, [15] accusatus ab æmulis procuravit ut absens reipublicæ causa vocari ad iudicium non posset, posuitque in animum, omnes qui ad magistratus ²¹ assensuri essent, sibi amicos efficere, atque ex illo nullum adjuvare, sed pro viribus impedire, nisi qui sibi pollicerentur se ejus absentiam defensuros; ut a nonnullis hac de re iusjurandum ac chirographum non ²² veretur accipere. Audiens vero L. Domitium consularem candidatum qui eum prætor anno alio vexare voluerat, jactare solitum se, quod prætor nequivisset, consulem effecturum, sibi que exercitum erepturum; illius consulatum impediendi viam unam meditatus, novos amicos Pompeium et Crassum ad se Lucam jure amicitiae in colloquium evocatos, induxit ut anni instantis consulatum peterent: quatenus tantis competitoribus ille succumberet; providensque in posterum, ne quid in se livor possit hostilis, illud quoque suffragatoribus tantis obtinuit, imperium a senatu sibi in quinquennium prorogari: quæ quidem et in Gallia, et in Italia, et in toto orbe magnorum motuum causa fuit. His enim ad vota fluentibus jam securior, et despexit adversarios, et legionibus novis pro arbitrio conscriptis, omne quantumlibet periculosum et grave belli genus aggressus illa gessit de quibus ipse jam hinc agere aggrediar.

Scripturus res Julii Cæsaris gestas in Galliis, primum esse mihi credidi Galliarum situm ubi res gestæ erant describere: quod a quibusdam confuse adeo factum est, ut legentis ingenium a notitia rerum arceat ipsa descriptio. Quæ res eo facilius mihi esse debet, quo regionum illarum distantissimos fines fere omnes, nunc ex

18 Forte, *in*.—19 Forte, *fieri*.—20 Lege, *profectus*.—21 Lege, *ascensuri*.—22 Lege, *vereretur*.

otio et solo videndi noscendique studio, nunc ex negotio circuiui: quamvis ipsa nominum mutatio in his terris, ut in aliis fere omnibus, multum novæ difficultatis et scribenti objiciat et legenti: sed emergam ut potero. [16] Gallia ergo ²³in omnes primis diffusa magnam Europæ partem occupat, bifariam distinguitur: et nomina a Romanis imposita vel hinc patet, quod eam partem quæ propinquior Romæ erat Cisalpinam ²⁴dicit ut, quod cis Alpes ipsi etiam essent. Illam vero quæ remotior, Transalpinam, quæ distinctio et in Hispaniis observata est, ut hanc scilicet ob causam, hæc ceteri, illa autem ulterior diceretur: unde horum nominum auctores fuisse illos, qui rerum potirentur facile quidem ingeniosus lector intelligat: et Cisalpina quæ fuit olim Gallia terminosque habuit hinc Apenninum ab occidente ac meridie, illinc Alpes a Septentrione, ab oriente autem sinum maris Adriatici, fluviumque exiguum Rubiconem, qui haud procul Arimino ipsi Adriatico mari et Apennino infunduntur; quæ multis magnisque urbibus insignis, multis clara fluminibus ac lacubus per medium Pado, quem Græci Eridanum vocant, regio amne distinguitur. Hic inquam ambitus terrarum jam non Galliæ sed Italiæ pars est. Transalpinam vero sive ulteriorem Galliam Cosmographi et Historici varie dividerunt; quam rem, quod et apud eos satis obscura est, et ut clarior fieret, plurium indigeret verborum, transeo. Quod inter omnes convenit, et, quod verum reor, attigerim, universæ Transalpinæ Galliæ fines ac spatium, fuisse in longum ab Alpibus Italiæ ad Oceanum Britannicum ²⁵Pirivesque montes qui Gallos dirimunt ab Hispanis; in latum vero annibus Rheno ac Rhodano geminoque mari in quod flumina ipsa descendunt, Oceano scilicet ac Tyrrheno, patuisse, at in circuitu, ut Suetonius Tranquillus ait, ad bis et tricies centena millia passuum. Ex omnibus sane divisionibus ejus ac partibus, unam Galliam Belgicam dictam constat. De ejus finibus etsi varient scriptores, hoc tenendum, habitasse Belgas Gallos ad sinistram Rheni ripam, ubi maxime ad Oceanum appropinquat, qui enim dextrum latus accolunt, jam non Galli ²⁶erant sed Germani. Incipiens ergo Belgarum regio ab Oceano, qui inter ²⁷archon et occasum Britannicæ a continentibus separat, adverso fluminis alveo inter septentrionem et orientem tendebat, quibus hodie in fini-

²³ Videtur legendum: *quæ in omnes partes diffusa*.—²⁴ Lege, *dicerent*.—
²⁵ Lege, *Pyrenæosque*.—²⁶ Forte, *sunt*.—²⁷ Lege, *arcton et occasum Britanniam*.

bus Flandria et Brabantia est atque ²⁸Pannonia, plurimæque aliæ, et regionum decus adjacentium a Marco Agrippa postmodo fundata, et conditoris sui nunc etiam nomen servans, sedet illa nobilis Agrippina Colonia. Et hos quidem cunctis Galliarum incolis tam corporum viribus, quam morum experientia atque omni bellica præstantes industria, et fuisse olim legimus et nunc scimus: ea vero tota natio paulatim, nec vetuit Rhenus, in nomen Germaniæ linguamque concessit, ut jam se Gallos dici nesciant, si audiant indignentur. Belgis proximi Helvetii fuere pari propemodum et belli gloria et virtute: horum fines ab occasu Jura mons præaltus a Sequanis discriminat, a septentrione autem Rhenus adhuc proximus fonti a Germanis, quamvis et ii quoque, quemadmodum de Belgis diximus, in Germaniæ nomen tempore labente transierint: atque ita Galliæ Transalpinæ magnas partes sibi Germania vindicavit. Sicut totam Cisalpinam sibi vendicavit Italia: ab oriente autem claustra Alpium ²⁹per Helvetios ab Italia secernunt jugis acris et ³⁰nunc perpetua: a meridie Lemannus lacus et Rhodanus, qui lacum intersecat, inter eos atque Alobroges limes erat. Quorum finium, ut Julius Cæsar affirmat, milia passuum ducenta quadraginta; latitudo autem centum octuaginta patebat, et tamen pro numerositate hominum, ac bellorum studio, angustis sibi carceribus circumscripti et clausi videbantur. Ex præmissa descriptione nisi fallor patet, horum in finibus fuisse, quos Burgundiones ab Burgis modo dicimus, ad meridionalem plagam: ad ³¹archoam vero illam Rheni ripam, ubi Argentina nunc et illæ Basilea et Constancia urbes sedent. Cis Rhodanum Allobroges tenuere lævam annis: ad ripam quorum, ut idem Julius Cæsar extremum proximumque Helvetiis angulum ³²Genua olim oppidum tenebat, nunc Gebenna civitas tenet exigua et Lemano imminens et Rhodano, ipso ibi de lacu auctiori quidem, quam intraverat, erumpenti. ³³Pono illic haud magnus est hodie, fueratque olim Julii Cæsaris ætate, qui a muro civitatis incipiens in finibus Helvetiorum desinit, adeo nullum gentibus inter se ea tempestate discordibus nisi adhuc parvi fluminis obicem ³⁴naturæ posuerat: sed huc postea revertar. Nunc descriptionem cœptam paucis expedio. Igitur ad occiden-

28 Lege, *Hammonia*.—29 Delendum illud *per*.—30 Forte, *tectis nive perpetua*.—31 Lege, *arctoam*.—32 *Gebenam* etiam infra nominat auctor hanc civitatem, quam tamen Cæsar semper *Genevam* appellat.—33 Lege, *Pons*.—34 Lege, *natura*.

tem propius, et a Rheno longius Sequani fuere, qui nescio an fluminis patrii nomen acceperint an dederint: his ad dexteram Belgæ, Helvetiï a tergo erant: ad lavam provincia Lugdunensis, ad Helvetios illa quidem pertinens: itemque Arelatensis ac Narbonensis; ante autem occidentalis Oceanus, ³⁵fluminique Garunna: cujus dexteram ad ripam ³⁶Equitania est gens mitis et tranquilla, Bituricum; Pictavia; Petrogoricum; Cadurei; Lemovices et ³⁷Alumni: supra ipsum flumen est Tholosa ampla civitas: extra vero flumen ³⁸Vastonia gens immitis ac subita, Galliarum limites ad extremos, ³⁹Pirenium scilicet et Oceani littora extenta. Sequanorum vero ut sic dixerim in gremio Parisii fuere, et ⁴⁰Sataniaë annis in medio parva insula quæ Parisiorum Lutetia dicta est: ubi ab ipso Julio Cæsare tunc fundata creditur, civitas nunc famosa Parisius: hæc hactenus.

Nunc ad historiae seriem atque Allobroges redeo: hi quidem non multo ante Cæsaris consulatum pacati, et in fidem [19] populi Romani recepti erant. Ex Gallis vero trans Rhodanum habitantibus aliqui fœderati Romanis erant, ⁴¹quidem sine fœdere suis sibi legibus vivebant. Helvetiorum gens virium fiducia maximarum, simulque desiderio exæstuans Galliarum omnium imperio potendi, Orgetorige primum duce, mox ubi ille affectatæ tyrannidis suspectus in carcere diem obiit, cœpto nihilominus insistentes, per se ipsos, nullo duce, armis expeditis frumentoque quantum visum est itineri satis esse; quidquid reliqui erat, (tanta illos non audacia, sed rabies invaserat) una cum ædificiis suis, vicisque et oppidis ⁴²eruerunt, ut spe reditus prærepta obstinatioribus in omnem pergerent fortunam. Idque ipsum facere finitimis quibus potuerunt populis persuaserunt: sic in proximos facile serpit amentia: sic stultorum sunt periculosa colloquia. Junctis ergo copiis, conspiratione acerrima atque ardenti ⁴³irreditura patrios fines egredi parant, quasi nihil pejus patria; nihil melius exilio: sane ⁴⁴digressurus iter erat duplex; alterum sub montem Juram in Sequanos, arctum quidem ac difficile et hinc impendentium asperitate rupium, illinc rapidi vicinitate fluminis tanto suspectum exercitui; alterum per pontem Rhodani cujus supra mentionem feci: ⁴⁵quidam ab Allobrogum gente facile se vel vi vel precibus impetraturos confidebant, inde se longe lateque quo tulisset impetus effusuri. Altero

35 *Lege, flumenque.*— 36 *Lege, Aquitania.*— 37 *Forte, Ausci.*— 38 *Lege, Vastonia.*— 39 *Lege, Pyrenæum.*— 40 *Lege, Sequana.*— 41 *Lege, quidam.*— 42 *Puto, exusserunt.*— 43 *Lege, irredituri.*— 44 *Lege, digressuris.*— 45 *Forte, quod quidem.*

igitur itinere omisso diem statuunt quo armati omnes ad Gebennam adsint, qui dies erat ⁴⁶ad quinto kalendas Aprilis L. Pisone, Cæsaris socero, atque Aulo ⁴⁷Gabino consulibus. Et ⁴⁸hic quidem ab Helvetiis majore animo quam consilio parabantur. Imperitabat tunc Germanis Ariovistus ⁴⁹quidem, vir bellicosus ac ferox, magnæ quidem potentiæ, majorisque superbiæ: qui tamen ante paucos menses in ipsius Cæsaris consulatu, [20] rex atque amicus a senatu appellatus cum populo Romano amicitiam barbaricam ⁵⁰contraxisset. Inciderat autem in hoc tempus ⁵¹Eduos atque Alumnos, de summa rerum grave bellum; quo gerendo pars utraque stipendiarios de more Germanos adhibuit. Et primo quidem adventu non supra quindecim milia Germanorum in Gallias pretio conducti transierant: ac mox capti ⁵²suaviores cœli et uberrimos soli dulcediue quod olim in Italia fecerant, faciuntque continue, ultra alios atque alios arcessendo ingenti multitudine cuncta compleverant, erantque jam in Galliis ad centum viginti Germanorum milia. Quamobrem qui illos evocaverant Edui auxiliorum nimietate perterriti cum pœnitere jam cœpisset incepti, finibusque illos pellere tentassent, multis fracti præliis, nobilitatem vero omnem senatumque et equitatum miserandis ac variis amiserant casibus: ac statu veteri immutato, quo prosperrimo usi olim summa inter omnes Gallos majestate floruerant, in extremas miserias delapsi facile a Sequanis Gallis, hostibus antiquis, ⁵³edomito datis obsidibus et jurejurando interposito in illorum ditionem ac pene in servitutum venerant: neque illis aut virtus propria, aut Romanus favor in tanta calamitate ⁵⁴posuerat: quamvis pridem senatus decrevisset ut quisquis provinciam Galliam obtineret quantum posset amicos populi Romani, nominatim Eduos, armorum ope protegeret. Ceterum nihilo melior Sequanorum post victoriam, quam Eduorum post ruinam conditio facta erat. Siquidem Ariovistus cum ingenti manu fines eorum ingressus lateque victor magnam soli natalis partem illis eripuerat, seque et reliquam erepturum minabatur. Jamque obsides ⁵⁵nobilitas extorserat, et pro levi qualibet causa ⁵⁶inhumanos illos supplicii atterebat. [21] Quibus ita se habentibus, jam tempus instabat, ut Germanis assidue Rhenum transeuntibus Galli

46 Forte, *a. d. quintum.* ut apud Jul. Cæsarem.—47 Lege, *Gabinio.*—48 Forte, *hæc.*—49 Lege, *quidam.*—50 Lege, *contraxerat.*—51 Videtur deesse, *inter,* et legendum, *inter Æduos atque Arvernos.* vid. Cæs. de bello Gall. I. 31.—52 Lege, *suavioris cœli et uberrimi.* 53 Lege, *edomiti.*—54 Lege, *profuerat.*—55 Forte, *nobilitati.*—56 Forte, *inhumanis.*

omnes aut cederent, aut perirent: hic in præsens Galliarum status erat, et imposterum timeri poterat, ne Gallis expugnatis Germani victores in provincias populi Romani transmisso Rhodani gurgite penetrarent, et proxima quæque vastantes, quod multis ante seculis fecerant, in Italiam irrumperent. Horum tamen omnium motuum nullus periculo proximior Romæque vulgatior quam Helvetiorum apparatus et dies ad Rhodani transitum publico præfixus edicto. Idque Julium Cæsarem ut ad rem redeam celerare compulit; repugnantem quanti discriminis esset quantulacumque cunctatio, atque id præcipue recolentem qualiter gens eadem quondam L. Cassio consule obruncato, Romanum fudisset exercitum, misissetque sub jugum. Eapropter omnibus impigerrime comparatis profectus ab urbe atque in Galliam ulteriorem mira velocitate transgressus Gebennam ad periculi locum venit, statimque provinciæ quanto maximum pati posset militum numerum imperavit. Cognito Cæsaris adventu Helvetiorum legatio ex primoribus gentis illico cum adit, orant iter per provinciam Romanam, iterque sibi nullum ⁵⁷ adesse testantur, seque sine cujusquam damno, sine injuria transituros spondent. Cæsar etsi male meritis placere nollet et pollicitis nullam fidem haberet, atque ideo jam responsi certus esset, ne tamen exercitum itinere fatigatum seque ⁵⁸ tamen maxime conquærendis militibus occupatum repentina hostium turbaret incursio; deliberandi spatium poposcit. Jussis legatis Idibus Aprilis ad se redire, medio tempore suorum pariter et incolarum fretus opera ab ipso lacu ad montem Juram, quem prædiximus decem ⁵⁹ milia passuum murum, altitudinis pedum sedecim fossamque perfecit: præsidii armatorum oportune dispositis; castellisque et propugnaculis impositis: [22] opus mirum, vix credibile, nisi a Cæsare factum esse et a claris auctoribus scriptum, mandatumque memorie qui ipsis rebus interfuere * magnum ⁶⁰ tamen nihilominus animosæ, sed incautæ gentis judicium: ⁶¹ provide legatis redeuntibus ad præfixum diem, negat aliquid de iis quæ peterent se facturum Cæsar: neque sibi Romano more licitum dicit per amicorum fines armatis exercitibus viam dare. Illi responsione habita se delusos ubi intellexerunt mæsti et irati per vada fluminis alia atque alia, ubi profunditas minor esset, nunc pedibus nunc junctis navigiis, et sæpe per tenebras aditum tentaverunt: ⁶² his conatus tamen frustra fuit,

⁵⁷ Forte, aliud esse. — ⁵⁸ Forte, tum maxime. — ⁵⁹ Lege, milium. — ⁶⁰ Sic infra, tamen nihilominus. — ⁶¹ Forte, proinde. — ⁶² Forte, hic.

Romanis omni tempore ac loco ad resistantiam paratis : hac necessitate ad iter aliud, quod inter consilia prima damnaverant, redire compulsi sunt; quod quoniam Sequanis nolentibus periculosissimum sciebant, primo illos precibus nequidquam experti, Domnorigis ad auxilium confugiant: ut per illum quod per se nequeunt assequantur. Is ⁶³Edui pollens, vir magnanimus, et ⁶⁴uterque genti amicus erat et crescendi cupidine inflammatus et ⁶⁵mediocribus insuetus curis ⁶⁶multorum gentium gratiam studio quærebat. ⁶⁷Cupidine ergo se pro Helvetiis apud Sequanos interponens transitum impetrat: ultro citroque datis obsidibus ne transire ⁶⁸prohibebant, hinc ne vocavit transeundo. Hæc cum Cæsari innotuissent veritus hostium transitum multa gravia sociis illaturum, neque sat paucitati suæ fidens, neque quod intendebat per nuncios fieri posse sperans, consilium capit ex tempore. Dumque Helvetii in consiliis tempus trahunt, ipse ⁶⁹dimisso ad Gebennam ad munitiones quas fecerat; quanta poterat celeritate in Italiam redit: raptimque ibi conscriptis [23] duabus legionibus subnixus, brevissima per medias Alpes via in ulteriorem Galliam pari celeritate revertitur, dumque per arbuta ⁷⁰montium conscendit ab Alpinis gentibus iter ex alto prohibere volentibus multis locis excipitur; multisque parvis quidem præliis ubique victor nusquam vel prælio vel victoria retardatus intra paucos dies in Allobroges perveniens mox cum toto Rhodanum transit exercitu. Illic castra habentem Ambarorum Eduorumque legationes adeunt fatum patriæ miserantes ⁷¹suæ fortunæ, quo sint in statu edocent: transisse per Sequanorum fines Helvetiorum rabiem, et in suos effusam fines; omnia vastare, agros jam colonis vacuos, ægre opida defendi, nihil spei esse nisi in Cæsare. Siquidem de populo Romano bene meruissent ut afflictis opem ferat mœsti orant. Idem et Allobroges qui vicina locorum, trans Rhodanum terras, ⁷²humerant et queruntur et flagitant. Quibus vocibus motus Cæsar nilque differendum ratus cito agmine hostes insequitur. It per Eduorum ac Sequanorum fines fluvius tanta laticum segnitie ut quonam pergat vix dignosci queat: sed stagno ⁷³simul quiescit, antiquo nomine Arar, novo autem ⁷⁴Sona: hic

63 Forte, in *Æduis*.—64 Lege, *utrique*.—65 Forte, *haut mediocribus*.—66 Lege, *multarum*.—67 Forte, *Cupide ergo se*.—68 Forte, *prohibeant, hinc ne noccent*.—69 Forte, *T. Labieno misso*, vide Cæs. Bell. Gall. 1. 10.—70 Forte, *per ardua*.—71 Lege, *suæque*.—72 Forte, *habitant*.—73 Forte, *similis*.—74 Lege, *Saona*.

Lugdunensem coloniam egressus ibi ante civitatis muros Rhodano miscetur tam veloci amovi quam ipse lentus: hunc ratibus Helvetii transibant: quos dum transitu in ipso nox superveniens oppressisset, tribus copiarum partibus transvectis, quarta substiterat mane proxima transitura: atque ita fortuna disponente contigerat, ut hæc esset illa pars Helvetiorum, quæ multos ante annos consule, de quo diximus, interfecto, exercitu sub jugum misso, cladem populo Romano gravem atque ignominiam inflixerant, in qua unus ex multis legatus consul L. Piso ceciderat ejus Pisonis avus qui nunc consul, ac Cæsaris socer erat. Eo lætior Cæsar oblata occasione et privatas simul et publicas injurias ulciscendi, cum tribus tantum [24] legionibus intempesta sub nocte castris egreditur atque ad transitum occupatos et nil tale metuentes aggressus insigni strage delevit, paucis silvas in proximas fugæ præsidio delapsis. His actis Cæsar nihil substitit, sed confestim properato ponte flumen transiit, eodem torrente fortunæ reliquas hostium copias oppressurus. Quo transitu turbati hostes, eo maxime, quod ardorem animi stupebant, qui uno die transisset, in quo ipsi diebus viginti frustra desudaverant, illico legatos ad eum dirigunt, quorum princeps fuit Divico ingentis apud suos famæ vir. Et qui clade illa Cassiana dux contra Romanos belli fuerat. Is, credo, qui Cæsarem nondum nosset, fecit verba pacifica, sed comminationibus ⁷⁵interjecta in hanc sententiam, ‘ Si pacem cum Helvetiis Romani vellent, paratos imperio ⁷⁶parare. Si autem bellum mallent, decere eum meminisse, et Romanæ calamitatis et virtutis Helvetiæ eis ante alios cognitæ et expertæ: iterum atque iterum præcaveret, ne quod sibi tale cõtingeret, quale olim suis majoribus accidisset: neque vero spem Romanis in eo magnam esse debere, quod Helvetiorum unam partem incautam et a suis indefensam noctu per insidias fudissent: non fraude etenim, sed aperta vi solitos se pugnare. Proinde si collatis signis in acie ventum esset, videret ne recenti ipse etiam clade locum alterum insigniret, et antiquæ historiæ novam adderet. *Cassii memoriam, si sibi videatur, illis in finibus satis esse.’ Ad hæc Cæsar ‘ se et Romanos illius cladis meminisse’ respondit, ‘ eoque magis ingemiscere, quo nulla prorsus in Helvetios Romanorum injuria processisset: facile declinandum si ullius offensæ sibi conscii fuissent: non timuisse quidem Cassium

75 Forte, *interjectis*.—76 Lege, *parere*.

nec cavisse, quod nullæ causæ timendi cavendique essent; et timere sine causa nec viri fortis ⁷⁷esset ne Romani. Securam ergo et incautum opprimere ⁷⁸ne operosum facinus fuisse, nec adeo gloriosum, ut eis forsitan videatur: desinerent igitur gloriari cogitantes longam sæpe multis impunitatem scelerum deos dare; quo acrius post [25] prosperitatis excursus ⁷⁹torquent rerum inexpectata mutatio, et quo serior eo amarior sit vindicta. Ceterum ut veterum offensarum esse possit oblivio, recentium non posse, quibus nuper socios Romanorum affecerint, nisi nova itidem satisfactione delectantur, quodque iis servandis obsides dent.' Ad ea legatus, 'Helvetios a majoribus suis obsides non dare, sed accipere didicisse' respondit; 'ejus se rei testes nolle alios, quam Romanos:' sic infecto pacis negotio digressi die proximo utrinque castra ⁸⁰Cæsar ad explorandas vias quatuor milia equitum Gallicorum quos ab Eduis eorumque auxiliariis contraxerat, antea jubet, forte quod itinerum peritiores essent. Illi autem inconsulte progressi iniquisque locis cum hoste congressi plures a paucioribus victi sunt, quo successu tumentes Helvetii contemnere, insultare, velle quamprimum committere rem fortunæ: Cæsar vero tempus trahere ac differre. Ita quindecim spatio dierum parva tellure separantur, et pene semper in conspectu, mutuo prælio tamen abstinerunt. At quocumque hostis pedem protulisset, vestigiis Cæsar instabat, contentus in præsens metu illos a ⁸¹prædonibus arcuisse. In hoc rerum statu quærenti Cæsari apud magistratus ac principes Eduorum, qui se comitabantur, de eo, quod frumenta promissa non mitterent, seque in eo bello destituerent Edui, quod eorum maxime suscepisset hortatu: certis iudiciis notum fit, Domnorigem Eduum, cujus et potentia et audacia par et apud suos gratia ingens erat, omnibus consiliis atque omni studio callidis orationibus Eduorum animos a Romanis avertere, asserentem, Romanos, si Helvetios vicerint, non illic bellandi finem facturos esse, nempe Galliæ, imo orbis ad imperium anhelantes: proinde si penitus serviendum sit, multo æquius Eduos suæ jugum gentis laturus esse, quam externæ. His atque [26] horum similibus ne frumentum exercitui et necessaria quælibet in tempore convectet obstare: quin etiam Helvetios illius precibus per fines Sequanorum negatum primo iter obtinuisse, clademque

⁷⁷ Lege, *nec viri fortis esse, nec Romani.*—⁷⁸ Forte, *nec operosum.*—⁷⁹ Lege, *torqueat.*—⁸⁰ Lege, *utrinque castra moveret.*—⁸¹ Forte, *prædando.*

ejus opera nuper acceptam esse, quod ipse qui praevisset Eduorum equitatu, simulato metu primus fugiens ceteros fugere docuisset. Is erat Domnorix junior frater Divitiaci, qui tunc apud Eduos, collega Lisco, summæ rerum præerat. ⁸² Cujus ne erga Romanos ac Cæsarem spectatissima fides erat. Ac Domnorix multum a fratre diversus occulto Romanorum odio atque Helvetiorum studio aestuabat. Nam et illorum de gente nobilissimo ortam loco conjugem habebat, adhuc magnas amicitias et finitimarum gentium favorem, domi quoque de vectigalibus publicis, in quibus se illi licitando opponere nullus auderet, ad immensas divitias primum iter: his quoque omnibus spem non ad altum modo, sed ad summum gradum regni que fastigium ostendi: quæ cuncta sibi frivola atque alio recasura Romano sub imperio providebat: super omnia Romanorum judicio se fratri posthabitu indignabatur ac dolebat. Et Romanorum Cæsarisque præsentiam oderat atque potentiam vehementer horrebat. Quibus rebus Cæsar cognitis justa commotus iracundia primo quidem de ipsius supplicio cogitavit. Ad hoc enim singula animum inclinabant, et nihil in rebus erat ambigui: unum omnibus his obstabat amor fratris: hinc ⁸³recenter distulit, ne minus apud eum videretur majoris fratris fides, quam minoris perfidia valuisse. Divitiaco igitur evocato totam fraternæ nequitiae pandit historiam, petit ut vel ipse in eum animadvertat, vel si pietas justitiam remoratur, per populum animadverti velit. Ille lacrymis manans, neque excusans fratris insaniam, sed accusans non in alios tantum, sed in se. Quem cum natura conjunctissimum fecisset, beneficia vere conjunctiorem facere debuissent, qui sub se non ut frater, sed ut filius crevisset, [27] et omni suo incremento non auctoris in damnum modo, sed pene in perniciem usus esset: nec præter ea quidquam negans omnium quæ a Cæsare dicerentur, quo confessus veniam facilius inveniret: sed nota sibi dicens omnia seque ex his dolorem, quantus ulla de re capi unquam posset, et capere et cepisse: tandem ⁸⁴singulares obsecrabat, ut fratrem sibi qualitercunque meritum condonaret, eo præsertim, quo publice erga se cognito Cæsaris affectu, siquid in eum statueretur asperius, ⁸⁵nulli in animum veniret sine ipsius conscientia factum esse: quæ suspicio omnium populos Galliarum sibi vehementer

82 *Lege, cujusque.*—83 *Sententia loci postulat supplicium, aut vindictam, aut tale quid.*—84 *Lege, singulariter.*—85 *Videtur legendum, nulli non in animum veniret, sine ipsius conscientia non factum esse: vide Cæs. l. 20.*

alienaret, victus amici lacrymis Cæsar, arrepta ejus dextera trepidum mœstumque consolans Domnorigem accessit: et presente fratre quod egerit, quod molitus sit, ⁸⁶omnis conatus ejus se posse profiteretur: indicia exponit, scelus aggravat, perfidiam detestatur: quid ille sit meritus: qui ipse de illo in animo ⁸⁷habet, clare edocet: ad postremum omnia se non sibi, sed germano ejus remisisse: hortari ut deinceps se non culpa tantum, sed suspicionibus liberum præservaret. Sic admonitum submissis tacite, qui omnes viri gressus, et non modo actus sed verba ⁸⁸et etiam observarent, dimisit. Sub hæc nuntiatur hostes ad radicem proximi montis octo milia passuum a Romanis castris abesse. Cæsar præmissis, qui montis aditum explorarent, ubi facilem accepit, Titum Labienum unum ex ducebus suis cum parte copiarum noctu castris emittit, et montis verticem occupare jubet, nec prius descendere quam ipse in hostes impetum fecisset: paret ille, et cum jam summa prehensisset, Cæsarque ipse paulo post secutus non nisi mille quingentos passus distaret ab hostibus, nec ab illis, aut de Cæsare aut de Labieno, sicut postea ex captivis cognitum est, [28] ⁸⁹aliud sentiretur, Considius præmissus a Cæsare, vir qui longo bellorum usu rei militaris doctissimus credebatur, ut qui diu sub Marco Crasso, et Lucio Sulla militasset, mirum qua consternatione animi, quove errore Romanos ascendentes procul aspiciens, hostes ratus, equo calcaribus adacto regressus ad Cæsarem, Helvetios montem præoccupasse denuntiat. Substitit Cæsar: ipse etiam Labienus Cæsarei non immemor præcepti se continuit. Sic vano nuntio, mane illo rei ingentis occasio prætermissa est: ad multum diei, cum digressis hostibus se delusum Cæsar intelligeret, more solito insecutus haud procul ab eis castra metatus insedit. Die autem tertia cum Cæsar inopia frumenti, cui præcipuam causam Domnorigem dedisse constabat, ab insequendo desistens aliorum pergeret; Helvetii, seu ⁹⁰pridicinarum memores ⁹¹tarditatisque Romani ne de altioribus quidem locis se invadere fuissent ausi, quod errore contigerat, metu factum, eodemque nunc pugnae metu discedere illos rati; seu ⁹²frumentum ituros aversuri; magnis gressibus insequuntur. Quod ubi Cæsar agnovit, in vicinum collem omnes copias sarcinasque omnes contrahit: sic ut totus collis a summo ad inam impedimentis et hominibus tegere-

⁸⁶ Forte, *omnes conatus ejus se nosse.*—⁸⁷ Lege, *habeat.*—⁸⁸ Lege, *ejus.*—

⁸⁹ Lege, *quicquam sentiretur.*—⁹⁰ Forte, *pridicinarum.*—⁹¹ Lege, *tarditatis, quod.*

—⁹² Forte, *frumentatum, aut frumentum pctituros.*

tur, ipse acie instructa, equis autem omnibus non dimissis modo, sed e conspectu abductis, ut fugæ spes erepta * spesque par periculi oculis objecta pares animos darent: pedes ipse cum legionibus in hostem ruit, pedestrique cum equitatu prælium atrox cruentumque ⁹³ inseritur: ab hora lucis septima ad multum noctis variis licet eventibus dubio Marte certatum est. Romanorum tandem impetu ac vulneribus fatigati Helvetii, primo pedetentim retrocedere, mox et terga vertere, ad extremum magna strage deleti sunt. Impedimenta eorum simul et castra capiuntur, pars nocturna fuga elapsi, irrequieti et insomnes ad centum triginta milia superstitum quarto [29] die in Lingones pervenere. Cæsarem, ne eos e vestigio sequeretur, sauciorum cura et cæsorum sepultura detinuit: præmisit tamen qui Lingonibus nuntiarent, si Helvetios frumento aut ope aliqua adjuvissent eos quoque se pro hostibus habiturum. Ipse tamen nihilominus post triduum insequitur. Helvetii bello victi, rerum insuper omnium accedente penuria, deditioem per legatos ⁹⁴ extulerunt: ad sex milia ex iis fugam in Germania meditantes, Cæsar ex ipso retraxit itinere, proque hostibus habuit reliqui flentes ac supplicantes misericordiam consecuti sunt, traditis armis et obsidibus et profugis restitutis: præceptumque eis a Cæsare ut incensos vicos atque oppida reformarent: ne forte Germani vicinia locorum freti desertas terras invaderent ac tenerent: ita cum Helvetiis tam superba gente tamque indomita uno quidem, sed ingenti prælio debellatum est: illud inter multa memorabile, quod in castris inventæ sunt tabulæ, quibus Helvetiorum numerus cæterarumque gentium, quæ auxilio illis exierant, literis Græcis inscriptus erat. Fuerunt autem omnis generis hominum capita trecenta sexaginta octo milia: quo comperto Cæsar, Helvetiis in potestatem redactis, lustrum condi fecit, in quo capita non nisi centum decem milia sunt inventa: unde facile numerus colligitur, vel cæsorum vel in bello consumtorum, simulque illud apparet, ex iis qui noctu e prælio fugere, præter illa sex milia, quæ ad Cæsarem ex itinere retracta memoravimus, quatuordecim milia vel vulneribus, vel lassitudine, vel aliis, quos bellum fert, casibus perisse. Hæc ⁹⁵ in Gallis prima Cæsaris nacta victoria est, quæ non Romanis ipsis, quam Gallis fere omnibus lætior fuit ac gratior, quibus Helvetiorum potentia dominandique libido invisâ pariter ac suspecta erat. Ferne

⁹³ Lege, *conseritur*.—⁹⁴ Forte, *obtulerunt*.—⁹⁵ Forte, *in Gallis*.

igitur ex omnibus Galliarum urbibus legationes principum gratulantes ad Cæsarem veniunt.

His peractis dies totius Galliæ consilio, [30] legatis petentibus, Cæsare permittente, præfigitur. Is cum venisset primores Gallorum revertuntur, petitoque et concesso secretiore colloquio, gementes ac mœrore nimio perfusi ad pedes Cæsaris procubuere cuncti: præfatique sunt se de rebus acturos, quæ si qua vel tenui rimula in publicum erupissent, mortem eis atque ultimum excidium allaturæ essent: data fide silentii Divitiacus in loquendo partes omnium executus, Ariovisti insolens et immane jugum atque abjectum et flebilem Galliarum statum verbis multis miserabilibus deploravit. 'Unum se ex omnibus dictitans, nec jurejurando nec obsidibus obstrictum, et olim Romam ad senatus præsidium confugisse; et nunc pro omnibus coram Romano Imperatore liberius loqui. Denique nihil eis præter Cæsarem ac Romanos spei reliquum: quæ si destituerentur; quod Helvetii cœperint, Gallis omnibus imitandum, ut desertis laribus patriis, quocumque illos sua sors tulerit evadant, nullam enim fortunam non jugo Germanico præferendam.' His ad finem peroratis, et statu Galliarum pluribus verbis exposito, quæ non repeto, quia superius attingi, certum se esse ait, quod si hoc ullo modo ad Ariovisti notitiam perferatur, de omnibus, quos haberet, obsidibus inhumanum ille supplicium sit sumpturnus, et opem se igitur rebus adversis, et verbis necessitate ultima expressit fidum silentium implorare. Quæ cum dixisset cæteri omnes afflusi certatim verbis, at mitibus, misericordiam atque auxilium Romani Imperatoris exposcunt. Cunctis autem obsecrantibus, soli Sequani mœsto silentio defixos in terram oculos servabant. Quod admirans Cæsar, cum quid rei, quæ silentio causa esset ex his iterum atque iterum quæsivisset, ipsi vero ne hiscere quidem ausi in eadem mœstitia ac taciturnitate perstarent, respondens Divitiacus pro eis: 'Scito,' ait, 'Cæsar miserorum omnium hos esse miserrimos, quod Ariovistum alii juxta, hi autem intra suos fines quasi venenum in suis visceribus habeant: his denique libertatem fortunasque omnes funditus excidisse: [31] et quæ aliis pateat, his solis adeundi te spem ademptam: occupatis enim opidis præclusisque tramitibus, ceu quibusdam compedibus convictos esse: et se transferre volentibus, non aliter quam carcerum effractoribus, præsto esse tortores. Jure ergo ubicunque sint cruentam tyranni crudelis imaginem ante

oculos habere, semperque cervicibus impendentem credere: ob eamque nunc causam cunctis lamentantibus solos obmutuisse.' Miseratus Cæsar miserrimos Galliarum stratos animos leviter erigit, promittens se de illorum calamitatibus curaturum: et sperare Ariovistum, hinc Romani nominis majestate, hinc privatis suis in eum meritis sponte temperaturum ab injuriis. Soluta concilio, et legatis reversis ad propria, Cæsarem super auditis attentius cogitantem, multa quidem ad suscipiendum miserorum patrociniū impellebant: sed imprimis consideratio Eduorum, quos non amicos modo, sed consanguineos et fratres a senatu totiens appellatos sub servitio Germanorum cernere et sibi et populo Romano ignominiosissimum extimabat. Accedebat illa quoque cogitatio, quod Germanos passim ac temere in Gallias effundi, non modo cum Gallorum pernicie, sed non sine periculo Romani imperiū videbatur: cum præsertim Ariovistus et natura ⁹⁶superbet et successibus timens supraque hominem elatus nihil non ausurus appareret. Quibus ex causis visum est factu optimum legatos ad eum mittere, qui nuntiarent, habere secum Cæsarem de reipublicæ statu magnisque de rebus colloqui: loci ad id ac temporis oportuni ⁹⁷electione regis esse: huic tam modestæ legationi insolentissimum ille responsum reddidit. 'Et quis' inquit 'est Cæsar, aut quid mihi commune cum Cæsare? ego si Cæsaris egerem ad eum venirem: ipse si mei eget ad me veniat. Equidem in possessionem Cæsaris neque pedem positurus sine exercitu, neque exercitum eo facile perducturus sum. Proinde fateor me mirari, quid ad Cæsarem nostra Germania. Numquid ego rebus me Romanis immisceo? aut quæ causa in fines Galliarum, [52] quas mihi belli jure quæsitæ scirent, Cæsarem et Romana signa pertraxerit.' Hoc responso accepto Cæsar legatos ad eundem remittit, qui hæc referant. 'Quando ipse et privatim Cæsaris, et publice Senatus et populi Romani beneficiorum immemor, nihil sibi cum illis judicans commune, cum tamen inter amicos cuncta soleant esse communia, tam superbe Romani imperatoris et amici sui colloquium recusaret; se quod sibi dicturus fuerat hæc mandare: Ne scilicet ullam Germanorum novam manum transferret in Gallias: Eduis amicis populi Romani eorumque sociis obsides restitueret, bello imposterum atque injuriis ⁹⁸temeraret. Si hæc

⁹⁶ Lege, *superbus et successibus timens*.—⁹⁷ Lege, *electionem*.—⁹⁸ Lege, *temeraret*.

faceret posse amicitiam inter eum Romanosque consistere. Alioquin quoniam ita Senatus consulto cautum esset, non se posse sociorum injurias negligere: huic legationi nil placitius respondens Ariovistus, 'numquam se Romanis imperitandi legem præscripsisse' ait. 'Non ergo æquum esse sibi leges a Romanis statui: et suo jure suoque illos arbitrio belli parta moderari: et ipse cur non suo jure uti possit in victos? Jura hæc esse bellorum æqua gentibus omnibus. Quid ad injurias spectet, non se bellum Eduis sine causa, hoc est si imperio pareant, illaturum, obsides ⁹⁹miserrime redditurum. Sin imperium detrectent re ipsa probaturos, quid de tam longinquo in illis prosit Romana fraternitas?' Postremo 'comminatione Cæsarea nihil se moveri: nullam gentem ad eum diem secum sine suo discrimine concurrisse: facturum se Cæsari ac Romanis quotiens vellent pugnae copiam, ostensurum, quid indomiti Germani inter arma geniti et nutriti, humi ad imbrem et ad solem jacere soliti, qui jam multis annis sub tecto non fuerint, contra omnem gentem bello valeant.' His intentum Cæsarem Eduorum et Trevirorum uno tempore legationes advenerunt. Edui fines suos vastari novis populis e Germania nuper in Gallias transvectis querebantur. Treveri infinitam multitudinem Suevorum ad Rheni ripas duorum fratrum imperio pervenisse nuntiabant transitumque moliri. [33] His rumoribus Cæsar expectatus ne conjungendi copias daret hostibus spatium, expeditissime dispositis quæ in rem erant, festinanti agmine in Ariovistum proficiscitur: jam tridui iter exegerat ¹⁰⁰dam egressum illum finibus ad nobile Sequanorum opidum Vesuncionem occupandum ingenti cum exercitu properare comperit. Quod summo sibi studio prohibendum ratus erat, cum locus et fluminis ambitu, et ubi flumen eum deserit, montana arce validissimus; insuper et rerum copia bellis aptissimus: flectit iter, et noctes diebus interserens, maximis itineribus Vesuncionem ante regis adventum pervenit, opidum introgressus præsiidiis oportunis firmat. Hic vero exercitum Romanum incredibilis rumor, tremorque ¹persuaserat, initium trahens a quibusdam, qui, ut fit, Cæsarem non nisi amicitiae jure prosecuti, belloque inexperti, atque ideo ad omnia trepidantes, Gallos præcipue mercatores de statu hostium assidue inquirebant: auditaque mole corporum, ac virtute et experientia Germanorum, quotiensque cum his Gallorum exercitus concurrissent, conspectum eorum tollerare nequivisse, ingentem

formidinem mente conceperant, territique alios terrebant. Jamque velut contagione quadam totis castris effuso metu, alii simulatis causis necessariae profectionis missionem flagitabant, alios pudor solus continebat, sed tristitia oris et interdum lachrymis metum ²concordiamque testantibus: et jam vulgi trepidatio ab ³inhabitibus ad egregios viros serpens centurionum quoque et militum fortissimos animos attigerat: et quos fateri metum verecundia non sinebat, non se hostem formidare, sed angustias silvestrium locorum, perplexumque durius iter, et difficultatem com meatuum, dicebant. Hæc ad Cæsarem cum relata essent, non ignarus quantum in animis hominum falsa etiam possit opinio, quamprimum hos terrores excutere instituit, priusquam in consternationem pestiferam coalescant: [34] præcipueque illud inter cetera ferebatur; obtorpuisse adeo omnes metu, ut si forte in aciem velit educere, neque signifer neque miles imperia excepturus sit. Convocatis ergo ad concionem castris, orationem habuit plenam animosis exhortationibus, acerrimisque reprehensionibus. ‘Quod temerarie ac superbe consilii se suis ingerent: non enim militum esse sed ducis meditari et providere quibus viis exercitum ducat; quibus artibus regat: quæ quoniam sibi provisa sint omnia, frustra eos vanis ac ridiculis terroribus quati. Non milites ducem ducere, sed sequi oportere qua jussi sint: fidere quidem se, non commissurum Ariovistum, ⁴ut amico hostis fiat populi Romani. Esto autem, male sana mens præcipitem oblitumque sui ageret: non se tamen intelligere, cur hos tantos sibi fingerent pavores, aut de sui providentia, aut de propria virtute diffiderent, aut minus de se sperarent, ⁵tali viro et certe nobili saltem ac quod de Gajo ⁶Marco rustico Arpinate sperassent patres eorum, qui ⁷Thetonicos ac Cimbro, duobus cruentissimis et post hominum memoriam maximis præliis delessent: neque vero desperandum vinci posse Germanos, qui, ut Romanæ de eis victoriæ tacerent, sæpe ab ipsis Helvetiis nunc Romano subditis imperio victi essent: et si quando contrarium evenisset, non militum virtute, sed Ariovisti consilio gestum esse, qui cum se suumque exercitum multos menses palustribus tenuisset, jam de prælio desperantes ac dispersos aggressus inopino fudisset incursu:

2 Forte, *recordiamque*.—3 Forte, *inhabilibus*.—4 Lege, *ut ex amico*.—5 Suspecta verba: *tali viro et certe nobili saltem ac*.—6 Lege, *Mario*.—7 Lege, *Teutonicos*.

proinde nil sibi ac suis ad victoriam deesse, Romana modo constantia non desit. Nam qui degeneris causas metus in frumenti penuriam vertant, rursus arroganter facere, qui se curis sui ducis immisceant: sibi utique jam provisum quibus a populis frumenta suppeditentur: et præterea jam in campis frumenta maturescere. Denique nec ⁸famam, nec errorem viæ, quam prætendant quidam; nec omnino aliquid obstare, tantum non obstet ignavia: ⁹minime Romanum malum. [35] Quod vero signa illos non secuturos audierit; non ¹⁰cedere: non id enim nisi vel adversa fortuna, quæ longe ad eum diem abesset ab eorum signis; vel avaritia vel scelere aliquo solere contingere, quæ de illis suspicari nullo modo possit. Experturum tamen se quamprimum, quod alioquin ¹¹dilatatus fuerit; an Romanis metus in mentibus nova pestis; an virtus solita pudorque plus possint: edicere igitur jam hinc se, ut nocte proxima vasa colligant, castraque moveant: idque illos se sperare facturos alacriter atque enixe. Si spes eum falleret, nec euntem in bellum quisquam alius sequeretur, iturum se tamen sola cum decima legione, de cujus fide nulla sibi esset hæsitatio; et hanc sibi prætoriam cohortem fore.' Mirum unius viri virtus ac facundia quantum ¹²poscit in perplurimos; quanta his horumque similibus, et quam repentina mutatio animorum, quantus ex argenti metu fervor audaciæ; quanta totis castris alacritas. Nominatim decima legio per tribunos sibi gratias egit, tali sui ducis honestata iudicio: reliquæ omnes imperatori offenso verbis ac rebus satisfacere studuerunt, ad bellum et imperia cuncta promptissimæ. Cæsar per Divitiacum, cui plurimum fidebat, itinere preparato, nocte castra movit; ut quod iratus edixerat, placatus impleret, et ambitis quinquaginta passuum milibus, ¹³qua planius pergeretur; continuo itinere dierum septem hosti tam proximus factus, ut inter amborum castra non nisi quatuor et viginti milia passuum interessent, constitit. Quod ubi Ariovistus agnovit, seu animi mutatione aliqua, seu metu forsitan; accidit enim nonnunquam in bello, ut pars una vehementer alteram timens, non minus ab altera timeatur: Cæterum quacunque motus ex causa, legatos misit ad Cæsarem, colloquio se paratum offerens, quod ¹⁴pervicinitas sibi facilius fecisset ac tutius. Non recusavit Cæsar, neque despexit

⁸ Lege, famem.—⁹ Lege, minime.—¹⁰ Lege, credere.—¹¹ Lege, dilatatus.—¹² Lege, possit inter plurimos.—¹³ Lege, quo.—¹⁴ Lege, vicinitas.

oblationem: neque aliter quam in partem optimam interpretatus est, ad mentem se saniozem rediisse; [36] suisque et reipublicæ beneficiis obstrictum, coactumque petitionis æquitate, cuncta deliberantem, cepta duritiæ desiturum: colloquio dies quintus constituitur. Oravit tamen Ariovistus ne quos secum pedites Cæsar adduceret: alioquin non se ad diem colloqui venturum, timere enim se ab illis insidias. Nōluit Cæsar hac de causa rem quam putabat utilem impediri: sed decimam legionem, dum ad colloquium iret, Gallorum qui in castris erant equis imposuit, ut equitum specie falleret pedites metuentem: et ipse, si res posceret, fidissimo omnium præsidio uti posset. Qua in re jocatum unum ex peditibus non ineleganter accepimus: ‘plus,’ inquit, ‘Cæsar præstat quam promisit. Dixit enim se decimam legionem loco cohortis prætoriæ habiturum. ¹⁵Ecce equites nos facit.’ Erat exiguus tumulus planitiæ ingentis in medio, locus apparatus, ab utrisque castris æquo spatio semotus: legio Cæsaris equis imposita ducentis passibus, pari itidem intervallo Ariovisti equitatus astiterat. Orationis Cæsariæ prima pars fuit ‘commemoratio beneficiorum Senatus erga illum, quod regem eum, quod amicum dixisset, quod amplissimis muneribus honorasset, quæ eo gratiora esse debuerint, quo et in alios rariora, et in ipsum gratis absque ipsius collata essent meritis et absque notitia: idque sibi cum Senatus eximia liberalitate, cum ¹⁶tamen ipsius Cæsaris efficaci opera contigisse.’ Secunda pars ‘de Eduorum cum Romanis antiqua necessitudine, propter quam non modo possent salva honestate destitui, præsertim cum ante Romanam quoque amicitiam totius Galliæ principatum sine lite possederint. Solere autem Romanos amicorum fortunas non tantum defendere sed augere. Eduos ergo florentissimo in statu suo Romanam amicitiam consecutos: sub eadem postea, principatum servitio, prosperitatem calamitatibus permutasse, qua fronte quoque animo tollerari posse?’ Finis fuit, ‘ut peteret eadem ipsa, quæ legatorum ore petierat: bello in Eduos atque injuriis abstineret, obsides redderet, Germanos si emittere forsitan non posset; at saltem ne alios in Gallias transportaret.’ Barbarus ad ingenium reversus, [37] ¹⁷plenæ superbæ jaectantiæque responsum reddidit. Et primo quidem virtutes ipse et res suas multis extulit. Quod ad transitum in Gallias

15 Lege, *Ecce*.—16 Videtur tamen delendum.—17 Lege, *plenum*.

attineret, transisse quidem non sponte, sed coactum precibus Gallorum. ‘Et noli,’ inquit, ‘o Cæsar, opinari, sine magna præmiorum spe, et promissis ingentibus, me propinquos et patriam reliquisse: habeo ego sedes in Gallia, habeo et obsides et tributa. Nihil horum vi, sed Gallorum omnia voluntate, præter tributa, quæ jure belli victis imposui: quod non ego quidem bellum illis, sed ipsi primum intulerunt: omnes simul Galliæ populi in me arma movere, quos ego omnes uno prælio vici: si deceptos se vel insidiis circumventos dicant, non recuso pugnare iterum, certamque victoriam in ambigua fortunæ lance reponere: sin pacem bello præferunt; cur non tributa persolvant, quæ pro pace convenerint, et hæcenus sine contradictione persolverunt. Quod de multitudine Germanorum dicis, hæc in Gallias non cujusquam injuriæ, sed meæ defensionis gratia traduco. Idque vel hinc patet, quod rogatus veni, bellumque non intuli, sed repuli: amicitiam sane populi Romani ut decori et præsidio mihi esset appeti. Si mihi ¹⁸ contrarium verserit, cupidius etiam illam abjiciam quam assumpsi: vergit autem in contrarium si mihi jus meum longo usu præscriptum, sedes, obsides, ac tributa subtrahitis. Adde quod prius ego, quam tu in Gallias veni: ut mirer quid tibi negotii in provincia mea sit. Sunt ut vobis, sic et mihi fines ¹⁹ quidem; et sicut inique agerem vestros irrumpendo; sic injuste nostros fines irrumpitis: sed enim Romanorum fratres Eduos dicis: non sum adeo rudis ac barbarus ut ignorem; neque vos vestris in bellis Eduorum ope, ²⁰ neque illos in suis usos auxilio. Quid superest aliud suspicari, nisi te gentis externæ, nihil ad vos pertinentis, fraternitate simulata, ad mei solius excidium in Gallias exercitum adduxisse; quem nisi abiens mature deduxeris, non pro amico sed pro hoste te futurum scito, et si prælio congregimur, teque ego forte victor occidero, unum dicam, ²¹ quid, ut reor nescis: [38] non me solum infesto hoste liberavero, sed multorum quoque principum gratiam Romanorum hæc una mihi cæde quæsiero, qui nil magis quam te perditum optant: idque mihi per nuntios intimarunt, ut intelligas ²² qui charus patriæ tuæ sis. Sin abieris, Galliamque mihi ²³ natura expeditamque reliqueris; magno ego te præmio prosequar abeuntem: nominatim quæcumque geri bella volueris, ego illa seu semel pro omnibus stipendio accepto sine ullo tuo discrimine ac labore

18 *Lege, in contrarium verterit.*—19 *Lege, quidam.*—20 *Lege, neque illos in suis vestro usos auxilio.*—21 *Lege, quod.*—22 *Forte, quam charus.*—23 *Forte, vacuam.*

conficiam.' Adversus hæc multa Cæsar disseruit cur cæptis ab-
sistere nullo modo posset: 'neque enim sui aut Romani moris,
socios atque amicos bene meritos in sua adversitate deserere, Gal-
liam sane non tam Ariovisti esse quam Romanorum, qui ante eum
per Quintum Fabium Maximum hunc ultimum, Ruthenos et ²⁴Al-
vernos Gallorum populos domuissent, primique armis possessionem
Galliæ apprehendissent: hæc inter utramque victoriam interesse,
quod libertatem quam Ariovistus victis abstulerit, Romani reliquis-
sent, eamque eis in perpetuum salvam vellent. Ita enim senatum
censuisse, ut Galli in libertate viverent, et suis legibus uterentur,
atque ideo Romanorum in Gallia ²⁵tamen antiquius tamen justius
imperium esse quam illius. Quod si quis forte huic senatus judi-
cio ²⁶abstiterit, eam sat justam causam esse bellorum.' Hæc di-
centi et plura etiam nunc dicturo, Cæsari nuntiatur; equitatum
Ariovisti propius admotum jam tela jactare, et in eo rem esse ut
prælium inchoetur. Itaque Cæsar inexplato sermone digreditur,
et reversus ad suos imperat, ne quid omnino missilium in adversa-
rios jacerent: nam etsi legionis, quam præsidio sibi delegerat, ad-
versus præsentem hostium equitatum tutum satis esse certamen
intelligeret, timens tamen, ut erat famæ studiosissimus, ne forte
sermo vulgaris, sæpe culpam a nocentibus [39] ad insontes vertere
solitus, sibi apud gentes imponeret, quod hostem colloquio circum-
venire voluisset. Cæterum ubi in castra est reditum, cognitum-
que, qua superbia Ariovistus Gallia ²⁷quasi sua Romanis in-
trodiceret, ²⁸quo non impetu sui jactis in Romanos telis colloquium
pervertissent, mirum in modum crevere animi ²⁹amicorum ardor-
que pugnandi. Post biduum nutante, quantum intelligi datur,
animo, misit iterum Ariovistus ad Cæsarem, velle se de rebus agi
cæptis nec perfectis secum, si ei placeat, latius agere: alioquin e
suis aliquos ad se mitti petiit, cum quibus ut cum Cæsare loqui
posset: non censuit ³⁰Cæsarem pacificam furori barbarico iterum
committendam; ne quis forte subitus motus inter verba consurge-
ret, unde sibi aliqua conflare posset infamia. Rursus et legatos
mitti periculosissimum judicabat ³⁰fidesque homines, namque alios
non misisset, barbaris objici ratione modestiaque carentibus. Con-
siliium tandem cepit, ut Gajo Valerio Procillo Galliæ originis, sed

24 Lege, *Arvernos*.—25 Forte, *tum antiq. tum just.*—26 Forte, *abstiterit.*—
27 Lege, *quasi sua Romanis interdiceret.*—28 Forte, *et quo non impetu.*—29
Forte, *Romanorum.*—30 Forte, *fidosque.*

Romanæ virtutis adolescenti, et Romano civi, legationis ³¹ heroi munus imponeret, et propter eximiam erga imperatorem fidem, et propter linguæ Gallicæ notitiam, quam ipse etiam Ariovistus diu Gallis incumbendo didicerat. Addidit ei collegam M. Metium, Ariovisti ipsius hospitem, quod in hos duos et originis et hospitii jure minime sæviturus barbarus videretur. Sic neque illis hospitium, neque origo, neque jus gentium valuit. Illico enim ut ad se venientes illos vidit, audiente exercitu quasi rabidus exclamavit: ‘et quomodo,’ inquit, ‘huc venistis, an explorandi gratia? An quid rei est vobis in castris meis?’ parantes causam sui adventus loqui, vetuit et in vincula conclusit. Hoc facto statim inde discessit: et sex milia passuum prope Cæsarem castra metatus est. [40]

³² Cumque ipse locum die proximo mutavit: et ³³ dimissis a tergo castris Romanorum, ad duo milia passuum ab altera parte cousedit, quo scilicet commeatus inde venturos ad Cæsarem impediret. Cæsar autem quotidie instructam aciem castris educens, pugnæ copiam hostibus faciebat. Ariovistus se castris assidue continebat: sex tamen equitum milia, et totidem expeditissimorum peditum ³⁴ qui dictim levibus præliis Romanos incesserent. Id vero cum diebus quinque continuis actum esset, cognito Cæsar hostium proposito, non diutius tulit se commeatibus intercludi: sed castra hostium transcendens ad sexcentos non amplius passus, locum novis castris idoneum occupavit: et præsagens barbarum obstitutum, tres acies ordinaverat, quarum duæ in hostem versæ et in prælium intentæ essent, tertia metandis castris incumberet: quod Ariovistus intelligens, magna parte pedestris exercitus et ³⁵ omnium equitatum immisso, turbare rem voluit nec valuit. Ita devoti erant omnes ad imperium Cæsaris exequendum. Jam duo inter Romana castra coartatus hostis, et multis insultibus lacessitus, castris tamen pertinaciter se tenebat: quod cum Cæsar admirans ex captivis inquireret; quid causæ esset quod Germani ³⁶ bellatissimi homines sic bella metuerent, deprehendit eos sortibus muliercularum castra sequentium absterritos, ne ante novam lunam manum cum hoste consererent: ³⁷ cumque moram Germanorum pervetustum esse ut talibus regerentur. Cæsar vero cui nulla videretur gravior jactura quam temporis, vix adhuc triduo expectato, firmavit, quod ingenio non posset, vi aperta hostes in prælium elicere. Itaque suis

31 Forte, *hujusec.*—32 Lege, *cumque ipsum.* 33 *Dimittere*, pro *relinquere*, sæpissime utitur hic auctor.—34 Deest aliquod verbum.—35 Lege, *omni equitatu.*—36 Lege, *bellacissimi.*—37 Lege, *cumque m. rem.*

castris duobus dimisso gemino præsidio, cum omnibus copiis castra hostium invadit. Videns Ariovistus trahi amplius ratione non posse, plurimis ex populis Germanorum ingentem aciem instruxit atque ita omnem exercitum [41] rhedis et curribus circumclusit; ut nulla fugæ spe, præsertim equitibus superesset. Fuerunt et viris intermixtæ fatiloquæ, de quibus diximus mulieres aliæque viros secutæ; fletibus altis orantes, ne Romanis ad servitium traderentur. Concurrerunt autem tanto impetu Germani, ut, consumpto mox spatio, quod acies dirimebat, jactandi pila nulla occasio superesset aut facultas. Projectis igitur missilibus, res gladiis acta est, eventu aliquamdiu dubio: fracta tandem pertinacia Germanorum, omnes terga verterunt: et diruptis obicibus plaustrorum quibus firmasse aciem dux sperabat, usque ad Rheni ripam fuga perpetua fuit: ejus alveum nando quidam; alii parvis navigiis transierunt; quo ex numero ipse fuit Ariovistus, qui deposita credo superbiam suæ sarcina, quæ tanta erat, ut eam nec Germania caperet, nec Gallia tolleraret; cimba unica casu in ripa ceteriore amnis inventa; solus in adversam ripam se proripuit. Reliqui pene omnes instante Romano equitatu ³⁸ fugæ medio periere. In quibus duæ Ariovisti conjuges altera Sueva, Norica altera, quarum primam domo digrediens eduxerat, secundam dum in Galliis moram traxit, duxerat, filiarum quoque altera cæsa fuit, capta altera. G. Valerius, quem ab Ariovisto captum memoravimus, in ipsum Cæsarem, hostem insequentem; dum tribus catenis vinctus trahe-retur incidit; quo nil lætius in tota illa victoria Cæsar vidit: summa sibi lætitia ac voluptas fuit, virum talem, tamque ei familiarem crudelissimis hostium manibus, quibus ipse eum objecerat, ereptum recepisse: neque de sua prosperitate aliquid amici miseria diminutum. Ille vero jam liber flebile ridiculum narrabat, coram se fuisse de sua salute sortibus inquisitum: an scilicet flammis exurendus esset, an in tempus aliud differendus, seque jam jactu sortium dilatum, beneficio Cæsaris salvum esse: collega quoque ejus reinventus Metius et Cæsari præsentatus auxit gaudium. [42] Hac victoria dimulgata; Suevi, qui ad Rhenum transituri convenerant retrocessere; effuseque domos suas ac trepide repetentes, a finitimis magna strage deleti sunt: magnosque in Germania et in Gallia rerum motus hujus prælii eventus excierat. Cæsar autem æstate una duabus inclitus victoriis, ³⁹ et Sequanos, paulo

38 Forte, fugæ in medio.—39 Lege, in Sequanos.

antequam tempus exigeret, in hiberna perduxit exercitum, quibus Labienum præficiens ipse ⁴⁰interiorem Galliam properavit.

LIBER II.

CÆSARI Cisalpina in Gallia demoranti et fauræ vocibus et Labieni litteris nuntiatur, Belgas quos Gallorum præcipuos esse monstravimus conjurasse omnes adversus populum Romanum; et jurejurando, ⁴¹obsidibus conjuratione firmata. Rei hujus causam esse multiplicem; unam quod timerent, ne statu superioris Galliæ composito; ad eos ex ordine ⁴²venirentur; alteram, quod ad bellum, Gallorum reliquorum consiliis urgerentur: quibus urgendi quoque causæ erant variæ; quibusdam, ut nidificare Germanos in Galliis ægre tulerant; sic ibidem Romanos hibernare et perpetuas sedes eligere, animo nihil æquiore ferentibus: aliis causa erat sola vanitas et stultorum animis novandarum rerum semper innata cupiditas. Erant quibus abunde opes affluerent ad conducendos homines; et hac via in populis præminentiam; et quasi quædam sibi regna conflarent, quod Romanis imperantibus, æquatisque rebus omnibus, se, ut soliti erant, facere posse ⁴³differrent. Sane his rumoribus Cæsar motus, duas nunc etiam legiones citeriore scribit in Gallia, easque per Quintum Pedium legatum suum, ulteriorem in Galliam transmittit, ipse mox sequitur: et Senonibus, proximisque Belgarum, [43] curam inquirendi statum propositumque hostium imponit; quibus haut dubie unanimi assertione referentibus, bellum grave contra Cæsarem parari, ire ad eos, et periculis sese obvium ferre disposuit. Confestim ergo motis castris quindodecimo die Belgarum fines attigit: insperato adventu moti Rhemi legatos ad eum principes civitatis duos mittunt excusantes innocentiam: non se cum reliquis conjurasse, imo quidem Suessiones fratres ac proximos suos a furore publico retrahere voluisse, neque ullo ingenio potuisse: ⁴⁴tanto enim esse conjurationis impetum ut

40 Lege, in citeriorem.—41 Lege, et obsidibus.—42 Lege, veniretur.—43 Forte, diffiderent.—44 Lege, tantum.

finem nequeant. Conjurasse autem Belgas omnes, et cum his Germanos, qui eis Rhenum habitarent: se a belli consiliis alienos; itaque deditionem et obsides et opida et frumentum et omne genus obsequii promptis offerre animis. Cumque ex his jam in fidem receptis quæreret scrupulose de viribus hostium, comperit eos antiquitus a Germanis originem ducere, Rhenumque olim transgressos omnem sæpe Galliam vexasse, populos suis sedibus ejeisse; auctis denique viribus; et Cimbro et Theutones gentis auctores suis finibus ⁴⁵circuisse. Dum vero de numero, deque excellentia quæreret; deprehendit inter Belgas plurimum posse ⁴⁶Bellionatos; eos centum milia, in quibus essent electa sexaginta milia hominum, armasse, bellique totius primas sibi partes exposcere: proximos esse Suessiones amplissimos atque uberrimos agros ⁴⁷incolere: eos habere quinquaginta milia armatorum: totidem Nervios omnium ferocissimos, Atrebatas autem quindecim milia, Ambianos decem milia, Morinos viginti quinque milia, Menapios septem milia, ⁴⁸Caltes decem milia, Catuanos decem novem milia, reliquos aliquot populos qui Germani essent cis Rhenum quadraginta milia. Horumque omnium et totius belli ducem consensu publico delectum. ⁴⁹Galbum quendam, [44] ⁵⁰Suessionem regem, prudentia clarum virum ac justitia. His compertis Cæsar Rhemos honorifica oratione complexus, senatum eorum ad se venire imperat, et principum filios obsides adducere: quæ ad destinatum diem obedientissime adimpleta sunt. Numero autem motus, Divitiacum Heduum curiosius admonet, quantum reipublicæ salutique omnium expediat, vires hostium distrahi, ne tanta simul cum multitudine decertandum esset. Id autem nullo modo melius fieri posse, quam si Hedui summa vi Bellovacorum fines irrumpant atque omnia populentur. Sic instructum oratumque illum in patriam suam mittit. Cæterum digresso illo Belgarum copias contractas appropinquare, et a Rhemis, et a suis exploratoribus intellexit. Ilico igitur ⁵¹Maronem annem per Rhemorum fines ultimos decurrentem transit. ⁵²Ubique tuto et oportuno loco castra communit, flumine unum castrorum latus ambiente, tutumque iter et Rhemorum et urbium aliarum venturis communitibus adhibente. Castris omni sollicitudine ⁵³ingenieque firmatis,

45 Forte, *arcuisse*.—46 Forte, *Bellovacos*.—47 Lege, *incolentes*.—48 Lege, *Caltes*.—49 Galba dicitur Cæsari.—50 *Suessionem* sic vocat Cæsar.—51 Lege, *Axonam*.—52 Forte, *ibique*.—53 Lege, *ingenioque*.

et præsidio ponti, qui fluminis ripas conjungebat imposito, et trans pontem Titurio Sabino legato cum sex cohortibus ad custodiam misso, nova Cæsaris animum ferit cura. Nempe ⁵⁴Bracem opidum Rhemorum non nisi octo milibus passuum semotum a Romanis castris, Belgas tantis viribus oppugnare nuntiatum est; ut præ multitudine lapides ac tela jactantium nec defendi opidum nec in muris consisti possit. Denique jam murum dirui; jam portas incendi, nec dubium quin jam dudum oppugnatio consummata esset, nisi ⁵⁵direptrix præliorum nox intervenisset nec sustineri posse amplius nisi confestim laborantibus succurratur. Hæc cum Iccius Rhemorum nobilissimus, et populo acceptissimus, [45] unus ex his duobus qui ad Cæsarem legati cum ⁵⁶dedicatione urbis advenierant, tum vero opidi præfectus nocte denunciasset, statim quia moram necessitas ultima non ferebat, per medias tenebras, his eisdem, qui a Iccio missi erant, ducibus, Numidas Cæsar et Cretenses sagittarios, et fundatores Belearicos intra opidum destinavit; quorum adventus opidanis spem defensionis attulit, Belgis expugnationis abstulit. Mane igitur agris circa opidum vastatis atque incensis ædificiis oppugnatione omissa in Cæsarem tota belli mole ⁵⁷utuntur. Jamque ad duo milia passuum juxta erant, quorum castra plus quam octo milia occupabant, quantum e flammis fumoque intelligere erat. Itaque Cæsar et numero motus ut dixi et fama virtutis simul ac ⁵⁸magnanimus et differre prælium decrevit, et assiduis congressibus quid hostibus virium, quid suis animorum esset experiri. Postquam abunde esse perpenderit: statuit fortunam prælii tentare. Fossa tamen circumducta, ne forte ea, quam solam verebatur, multitudine circumiri quiret; nec nisi in faciem pugnaretur, et duas quidem legiones nuperrime scriptas ut de quibus nondum expertis in acie forte non fideret; ad castrorum posuit tutelam; ut tamen si res posceret, auxilio egentibus subvenirent: ipse cum reliquis copiis ante castra aciem instruit. Idem hostes ab adverso jam fecerant: unum erat quod prælium moraretur, quod scilicet inter duos exercitus exigua palus erat: hanc ut hostes transirent, utraque partium expectabat, ut prius ingressos iniquis locis invaderent: sed quod utraque pars sperabat, utraque differebat, quo temeritas prius ab hostibus inciperet. ⁵⁹Dum tum interea equites invicem miscerentur, essetque illo in con-

⁵⁴ Lege, *Bibracem*.—⁵⁵ Lege, *diremptrix*.—⁵⁶ Lege, *deditione*.—⁵⁷ Lege, *vertuntur*.—⁵⁸ Lege, *magnanimitatis*.—⁵⁹ Forte, *Cum tamen*.

gressu superior equitatus Romanus, quem Cæsar in castra prælio prosperiore reducere contentus fuit: hostes ubi intellexerunt frustra se paludis transitum expectare flumen ⁶⁰ vadere nisi sunt: ut si possent castellum a Titurio ⁶¹incessum caperent pontemque [46] confringerent, ⁶²si minus, vicina arva vastarent Romanis utilia, eaque parte venturos interciperent commentus: certior de eis Cæsar a Titurio effectus, equitatum levemque armaturam ad presidium loci ducit: ibique durissimo Marte concursus est: dum Romani primos hostes in transitu fluminis occupatos e ripa dejicerent cæderentque, et proximos animosius quam consultius per priorum cadavera transeuntes, densa missilium nube comprimerent ⁶³arcentesque: et si forte transissent in aperto inventos ac preventos occiderent; sic repulsi undique et frumenti inopia laborantes communi consilio decreverunt operæ pretium fore, ut gens quælibet in suam patriam rediret: et cui Romani primum arma intulissent, eo omnes accurrerent: sibi que invicem opem ferrent et suis frugibus alerentur; et suis in finibus potissimum dimicarent. Accessit ad alias discedendi causas, quod Divitiacum, cui hæc Cæsarem imperasse supra retuli, Bellocacorum terris obequitare perceperant, et ferre suis auxilium utilius extimabant, quam procul domo cum Romanis arma conferre. Abeuntes nocte nullo ordine magnisque clamoribus Cæsarem exciverunt: ibant autem non ut ire, sed ut fugere viderentur: itaque veritus insidias, ut qui perfectionis idoneam causam non videret, suos in castris nullo tenuit tumultu: ubi rem omnem, sicut erat, exploratorum fides, et lux superveniens patefecit, equitatum Romanum hostium vestigiis instare et novissimos retardare imperat. Tresque hinc legiones subsequi: equitatu, Quintum Pedium, et ⁶⁴Lucium Arunculeum Collam; legionibus Titum Labienum præficit: qui impigerrime profecti et nocturna fuga fessos ac dispersos assecuti maximam ex his stragem edidere, dum resistunt ultimi cogente periculo, primi autem tumultu eminus audito quasi res ad se minime pertineret, fuga sibi quisque consuleret: [47] ita his urgentibus, illis autem vel vane resistentibus vel plane ^{*}reddentibus ipsa quidem: sed quam longa dies tam longa fuit etiam hominum cædes: sero autem Romani in castra fessi, ut auguror, et jejuni, sui ducis imperio rediere. Triduum illic egit Cæsar: ubi hostes fuga evanuisse cog-

60 Forte, vadare.—61 Lege, *inssum*.—62 Forte, *sin*.—63 Lege, *arcentque*.—64 Lege, *Lucium Arunculeium Collam*.

movit, Suessionum fines Rhemis proximis ingressus. ⁶⁵Nomodimum opidum aggreditur, quod indefensum fama vulgaverat et sic erat: sed nocte Suessiones introgressi defensionem apparant. Et dum vineas admoventi muris cernerent, turres et machinas quales nec viderant quidem unquam, nec audierant, stupefacti, oppugnatione non expectata, nuntios opidum seque sua dedentes ad Cæsarem transmittunt, ac datis obsidibus nobilissimis gentis, inter quos duo filii regis erant, traditisque armis omnibus in Romanam fidem Rhemorum precibus sunt recepti. Hinc in Bellovacos itum, qui cum se in opidum munitum ac validum contulissent, cui ⁶⁶Bracuspantium nomen erat, exercitu propinquante, omnes publico de consilio majores natu, obviam egressi manibus tensis ad Cæsarem alta voce se in fidem ⁶⁷ejus committere neque contra Romanos arma movendi animum habere testati sunt. Cumque exercitus opidum propius accessisset, idem de muris faciebant clamabantque mulieres ac pueri: motum Cæsarem spectaculo Divitiacus Eduus in hanc sententiam allocutus est: ‘Semper Bellovacos servasse fidem et amicitiam Heduorum, nunc falsis consiliis agitato a suis primoribus, qui dicerent Eduos turpi servitio oppressos a Cæsare digna et indigna pati, execratos patientiam amicorum, Romanumque recusantes imperium, consurrexisse cum cæteris, et ⁶⁸furore publico scripsisse, tandem fraude recognita, et Bellovacos ad misericordiam Cæsaris confugere, et perfidos consultores recogitantes quid mali suis civibus invexerint, [48] meritum supplicium metuentes in Britanniam profugisse. Orare non eos modo qui erraverunt, sed se quoque, suo simul atque Heduorum nomine ut eis indulgeat. Id enim et ipsius Cæsaris et Eduorum ad gloriam pertinere, si et eum tam miti esse animo et apud cum Eduos tantum posse innotuerit.’ Annuit Cæsar seque et Divitiaci et Eduorum gratia Bellovacos recipere; eosque se incolumes servaturum bona fide professus est, traditis tamen armis omnibus, ac sexcentis obsidibus, quorum tantum numerum ut peteret, urbis suadebat ac populi magnitudo. Inde Ambiani, fines eorum ingresso Cæsari, statim se suaque omnia dedidere.

Nervii restabant; ferox genus, et mercatoribus adversum: his præsertim qui delicias aut vina conveherent, opinione insita, enervari rebus mollibus animos, et a belli studiis elanguere ac lentes-

65 Lege, *Noviodunum*.—66 *Bratuspantium* legitur in Cæsare.—67 Lege, *se in fidem ejus se committere*.—68 Forte, *furori publico consensisse aut subscripsisse*.

cere : viri acres, quibus cæteros a patria virtute degenerantes, qui se Cæsari tam facile tradidissent, irridere magis et arguere quam imitari quos cæset, aut legatos mittere, aut ullam conditionem pacis, vel summis auribus audire: hi quidem et cum eis Atrebatæ ac ⁶⁹Veromandui trans fluvium Sabin conjunctis copiis Cæsarem expectabant. ⁷⁰Aduatuci quoque, sic enim scriptum invenio, sive ut reor Aduaci, ut eis se conjungerent properabant. Cæsar exploratores ac deinde centuriones militiæ peritos ad locum castris idoneum occupandum miserat. Erant tamen in Romano exercitu Galli quidam ex dedititiis, qui contra fidem sacramenti mores et consilia Romanorum Nervii aperirent; et seu rerum ignorantia, ⁷¹naturali consuetudine mentiendi, addendique semper rebus aliquid; spem fecerant, si forte incompositos aggredirentur, facile Romanas acies posse turbari; et Nervii quidam intra silvarum latebras se tenebant, nunc in apertum erumpentes, nunc vicissim se in silvam retrahentes, [49] Romanis propter imperitiam locorum insequi non audentibus. Jam Romani exercitus pars maxima ad metandum castra præcesserat: proxima impedimenta medium de more locum occupabant: duæ legiones ad eorum custodiam sequebantur. In hos Nervii omnes, ut a proditoribus docti erant, præcipiti impetu irruerunt, atque inde præter spem repulsi pari velocitate conversi ad eos, qui in opere occupati erant; miram perturbationem Romanis injecerunt: ita ut Cæsar cura multiplici distraetus variarum rerum cui primum occurreret, in tanta temporis brevitate parumper hæsitaret: uni enim simul hæc omnia exequenda erant: explicandum vexillum solemne apud Romanos indicium inchoandi prælii: ad idem quoque dandum tuba signum: milites ab opere castrorum ad opus armorum retrahendi: qui petendi valli causa longius ⁷²illum abiissent evocandi: ordinandæ acies: firmandi oratione ducis animi: quibus ne dum omnibus, sed nec singulis quidem, hinc temporis angustia, hinc hostium instantia spatium dabat: sed experientia militum Romanorum, quibus novi nihil accidere poterat, per se ipsam sine cujusquam quoque ducis imperio prompta erat casibus cunctis occurrere. Præterea Cæsar ipse cunctis legionibus singulos præfecerat legatos, ⁷³vetuerat vel nummum digredi, quorum quisque dux magnus haberetur: nisi

69 *Veromandui* Cæsari dicuntur.—70 *Aduatuci* in Cæsare dicuntur.—71 *Lege, seu naturali consuetudine*.—72 *Lege, illinc abiissent*.—73 *Forte, legatos, quos vetuerat vel minimum digredi, aut forte hæc verba delenda sunt.*

sub maximo militasset. Horam et ducum virtus et militum egregie primum hostium impetum sustinuit repulitque. Cæsar quoque pro tempore nulli rei deerat, et milites hortabatur præsertim prædilectæ sibi legionis decimæ: sed exhortatio necessario brevis erat, virtutis ut pristinae meminissent, neve insolita rerum specie turbarentur: et quoniam differri res amplius non valebat, signum pugnae tuba dedit: et tam nihil spatii fuit; ut ne dicam consuetæ solemnitates præriorum omitterentur, [50] sed vix galeas induendi licentia superesset. Nullus fuit acierum ordo, nulla ars militiæ, fortuna, quæ primas solet, omnes sibi pugnae tumultuariæ partes usurpaverat: qui ab opere ad prælium redibant, quæ casu quisque signa conspexerat, illis se confestim applicabat, atque illa sequebatur; ne suum proprium inquirendo confusis omnibus tempus amitteret, omne quod in hostes iret suum signum extimabat: ancipiti et terribili Marte pugnatum: sed per medias difficultates atque pericula Romana virtus erupit. Et quum per gentes divisus erat hostium exercitus, nona simul ac decima legio fessos labore victosque vulneribus fregit Atrebates. Octava vero et undecima Viromanduos cum duce suo ⁷⁴Boduognaco quodam, qui summi apud eos loci erat. Cum Nervii obstinacius certamen fuit usque adeo ut pene in dubio fuerit Romana fortuna: et Treviri equites opinatissimæ virtutis inter omnes Gallos, qui auxilio Romanis advenerant, dispersas legiones, et referta hostibus castra atque omnia circum turbata cernentes, actum de Romanis rati, fugerent, victosque illos ac deletos suæ patriæ nuntiarent. Cæsar tamen ubique semper magnus, tum magnis etiam periculis permaximus, ubi signiferos interfectos, centuriones autem cæsos aut saucios, interque alios Pub. Sextium Baculum fortissimum virum multis debilitatum vulneribus, et jam pedibus suis insistere non valentem vidit, aliorum quosdam segniter pugnantes, tela tantum hostium vitare; quosdam sensim cedere; quosdam prælio excedere, hostes instare ac premere; et nihil omnino respiramenti suis dare; denique in extremo rem positam intellexit; nilque jam præsidii superesse quo vel perdita restauraret vel ruinæ occurreret: auxilium quod aliunde non poterat a seipso cogitans exigendum; quod ipse tum forte sine clipeo esset militi lentius dimicanti scutum abstulit: et in primam aciem provectus magna voce centuriones proximos, suo quemque nomine increpans atque appellans, [51] cæteros ge-

nerali exhortatione sollicitans, nec pavire, sed se sequi jubens, reintegrare pugnam jam languentem; hinc amore ducis, hinc pudore compulsi. Crederes unius animi robur atque ardorem in omnes sabita inspiratione diffusum, tantumque vox ducis et exemplum fervide omnes fortiterque pugnarent: et qui in fugam verti cœperunt, et qui vulneribus tardabantur, simul in hostes vultu atque animis versi mutationem rerum adeo repentinam peperere, ut vix credi posset, exercitus illos esse, qui paulo ante collixerant. Nervii modo victores victi illico delitque sunt; non multi tamen, nec ut dictu sic et factu facile; nempe suorum cadaveribus insistentes, factoque ex iis ⁷⁶cumulo ut quasi de loco altiore pugnarent, asque ad mortem forte propositum tenuerunt: fregit tamen eorum pertinaciam Romana perseverantia: sic nutantem labentemque fortunam publicam unius viri virtus felicitasque sustinuit. Senes ac feminae puerique quos cum fortunis suis omnibus Nervii in præliam exeuntes in paludibus procul abdiderant; audita suorum clade, ut nihil usquam clausum victis, sic victoribus nihil ⁷⁷imperium opinantes, communi omnium superstitem consilio per legatos sese Cæsari ⁷⁸dediderunt: et ut publicæ professione miseriæ facilius victoris misericordiam impetrarent; populum Nerviorum a sexaginta milibus ad quingentos; senatum a sexcentis ad tres redisse memorabant. Misertus est Cæsar fortissimæ gentis, et ⁷⁹reliquas liberas suis uti legibus sanxit, præcepitque finitimis ne quis eorum calamitatibus insultaret. Aduaci, qui ut diximus opem Nerviiis ferebant, audito prælii hujus eventu, [52] suam in patriam redire, seque omnes in ⁸⁰forte unum ac munitum opidum abdidere: ibi eos Cæsar obsidione conclusit, qui machinas procul ⁸¹intuitu irridebant, querebantque de muro, quibus illas viribus moturi, quibus manibus laturi essent, tantillæ præsertim homines staturæ: solent enim præ suorum mole corporum gentes ⁸²Arctoræ Romanam spernere mediocritatem: ⁸³post admoveri muris machinas aspexerunt, insueto et nunquam alias viso spectaculo stupefacti, legatos ad Cæsarem destinarunt; quorum unus in hanc sententiam verba fecit. ‘Credimus o Romani vos non sine cœlesti auxilio præliari, qui hæc omnibus impossibilia tam ⁸⁴innumerabili facilitate perficitis;

⁷⁵ Deest *valuit, ut aut simile quid.*—⁷⁶ Forte, *tumulo.*—⁷⁷ Lege, *imperium.*—⁷⁸ Lege, *dediderunt.*—⁷⁹ Lege, *reliquas.*—⁸⁰ Forte, *forte unum.*—⁸¹ Forte, *intuiti.*—⁸² Lege, *Arctoæ.*—⁸³ Lege, *postquam.*—⁸⁴ Forte, *mirabili.*

quamobrem resistere vobis non est nostri propositi: sed in potestatem vestram nos et nostra committimus: unum hoc exposcimus, si tanta est clementia tua Cæsar, quanta fama loquitur, si salutem nobis tribuis, ut arma non auferas: vicini enim nostri omnes fere nos oderunt, nobisque invident, a quibus nos amissis armis protegere nequeamus: alioquin optabilius est, quidquid libuerit a vobis talibus viris pati, quam supplicii ad necem dedi ab iis, quibus imperare consuevimus.' Ad hæc Cæsar: 'Servassem,' inquit, 'vos libentius si vos dedissetis antequam muris machinas admoverem: sed et nunc servabo magisque in vobis naturam, moremque meum, quam meritum vestrum sequar. Ita tamen ut sine armorum traditione deditio non procedat. Nam quod de odio vicinorum dicitis curandum mihi linquite: ego indemnitati vestræ providebo, ut Nerviorum providi, jubendo finitimis ne vos lædant. Jussu meo, quam vestris armis eritis tutiores.' Hoc præcepto vis armorum ingens tradita: sed et magna pars retenta, atque abdita, ut ab iis qui metu belli, non amore pacis agebantur, traditum quoque opidum. Et quietus ille dies fuit; nocte proxima Cæsar milites suos muris egredi claudique portas jusserat, ne quid injuriæ cives a militibus paterentur: [53] sed huic Cæsareæ pietati hostium fraus ⁸⁵ obiectus erat. Itaque barbarica ⁸⁵ lenitate mutato repente consilio rebellarunt: neque victori opidum abstulisse contenti, castra etiam invasere, tanto impetu, tantoque ardore, non modo contra Romanam virtutem, sed contra iniquitatem etiam locorum, ut facile apparet, desperantes de salute pugnare. Eo congressu ex illis ad quatuor milia cecidere: cæteris intra opidum compulsis: sic omni penitus spe abjecta ut die proxima frangentibus portas Romanis nullus obstiterit: captum opidum, ⁸⁶ venditque omnes, quorum turbam quinquaginta trium milium numerum implese compertum fuit. Per eodem dies a legato Cæsaris P. Crasso, quem modo ad Venetos, aliosque quamplures populos, qui extremum accolunt Oceanum præmiserat, nuntiat, omnes illas gentes sponte sub Romanum imperium venisse. Jam ad Barbaros, qui trans Rhenum habitant, Romanæ Cæsareæque virtutis et clementiæ fama pervenerat, ⁸⁷ adeo percrebuerat, ut omnes ultro ad Cæsarem legatos mitterent: qui se et daturos obsides et jussa facturos ⁸⁸ sponderunt,

⁸⁵ Lege, *levitate*.—⁸⁶ Lege, *venditque*.—⁸⁷ Forte, *adeoque*.—⁸⁸ Lege, *sponponderunt*.

quos ad se redire ⁸⁹inconsecuturæ æstatis imperavit, cum ipse scilicet ex Italia rediisset; ⁹⁰quæ deductis ⁹¹in Carnites ac Turones in hiberna legionibus festinabat: præmissis Romam litteris de rebus a se gestis; quarum merito quindecim dierum supplicatio est indicta, quem honorem ante eum ducum nullus habuerat.

LIBER III.

DIGRESSO Cæsare ex Gallis, Sergius Galba, quem legatum in Sedunos aliasque urbes proximas cum parte equitatus et duodecima legione dimiserat, Sedunorum aliorumque dolentium filios suos obsidum nomine sibi eripi, [54] et Romanos publicæ utilitatis ⁹²contentu, vere autem dominaudi libidine illis in regionibus consedisæ ægro animo ferentium, eorumque ⁹³contemptium ⁹⁴insuperatis insidiis circumventus, adeo in angusto fuit, ut consilium ipse sui que omnes caperent erumpendi seque fugæ præsidio salvandi: quo tamen consilio non rejecto, sed dilato, elegerunt armis potius experiri quam fuga, si qua esset ad salutem via. Cum vero hostes castra invasissent et multitudine freti, fessis integros submitiendo; quod apud Romanos non modo fessis, sed ne vulneratis quidem fieri poterat; quibus ne dum requiescere, sed ne loco arrepto vel parumper cedere liceret; usque adeo eos attrivissent, ut oppugnatione sex continuis horis sine intermissione ⁹⁵portenta, res Romana jam ad desperationem ultimam spectaret; nec tam pro salute amplius quam pro ultione resisterent, ne multi perirent: P. Sextius Baculus centurio primi quem in congressu Nerviorum multis afflictum vulneribus memoravi; simulque Gajus Volusenus tribunus militum, consultissimi duo, fortissimique viri propere Galbam adeunt; ‘et una est,’ inquit, ‘spes salutis, si consilium quod primum sumpsimus vel ultimum exequamur. Nam quid hic agimus laborantes? longe isti nos numero antecedunt. ⁹⁶Cum in hos

⁸⁹ Forte, *initio sequenti*. — ⁹⁰ Lege, *quo*. — ⁹¹ Lege, *in Carnites*. — ⁹² Forte, *obtentu*. — ⁹³ Lege, *paucitatem contemptium*. — ⁹⁴ Forte, *insperatis*. — ⁹⁵ Lege, *protenta*. — ⁹⁶ Forte, *Quin*.

Barbaros violenter irrumpimus, et nil tale cogitantes aggredimur; aderit pio forsitan fortuna conatui. Alioquin nisi impetu vincimus pugna vincemur ordinaria.' Acquievit fidis Galba consiliis: et erant quibus merito ⁹⁷credentur. Mox edoctis centurionibus ac tribunis quod facto opus esset, militibus edicitur, ut respirent: neque aliud quidquam agant quam tela hostium sustinere: intentique interim signum eruptionis expectent: vix brevi hora laboriosæ tradita quieti, dato signo, [55] quod convenerat, subito præter spem castrorum portis erumpitur tantis animis, ut stupentes barbari ferre impetum non possent et dicto citius pugnae status mutaretur; ut qui modo invadebant, invaderentur, et qui invadebantur, invaderent; quique in castris clausi oppugnatione terribili ad captivitatem et supplicium petebantur in medios hostes invecti ferro obviam cuncta prosternerent: ita ut ex triginta milibus barbarorum, qui legionem unam ⁹⁸cum steterant; brevi temporis in spatio plus quam decem milia cæsa essent: reliquos morti non virtus; sed fuga præripuit. Sic virorum fortium prudentiumque consilia prosperis prosequitur fortuna successibus: his actis Romani victores sese in castra recipiunt: sed Galba memor se illis in locis a Cæsare dimissum, non ut bellum gereret, sed ut ⁹⁹inter illud ex Gallis per Alpes ad Italiam difficile, ac mercatoribus onerosum et pene ¹⁰⁰obstrusum perplexumque portoriiis, periculosumque latrunculis patefaceret, suaque tutum redderet præsentia. Insuper victor licet, nolens tamen rem fortunæ sæpius committere, et rursus extrema tentare, inde statim nullo obstante in Allobroges ¹Romanam est reversus: atque ibi tranquillus hibernavit. Alia subinde belli materia per ducis absentiam orta erat. Publius Crassus egregius ²et adolescens cum septima legione dimissus a Cæsare secus Oceanum hibernavit. Is frumenti ³finitimas legatos singulos; ad Venetes vero geminos destinavit: quod gens illa esset omnium ejus regionis potentissima; cujus hodie quod sciam, sic transeunt res humanæ, ne nomen quidem aut vestigium ullum extat. Illi autem cogitantes, hoc fortassis modo sese obsides, quos Romanis non sponte dederant, recuperaturos, legatos detinuerunt, ac vinculis astrinxerunt: hoc exemplo freti populi ⁴vicini, ut quibus levia mobiliaque sunt ingenia, [56] legatos etiam ad se missos redire ad suos pari proposito vetuere.

97 Forte, *credetur*.—98 Forte, *circum*.—99 Lege, *iter*.—100 Forte, *obstructum*.—1 Forte, *coloniam in Romanam*.—2 Dele, *et*.—3 Cum aliquid desit, sic restitui potest ex Cæsare: *inopia ad finitimos*.—4 Lege, *vicini*.

Dum hæc adversus Romanos in Galliis contra fidem contraque jus Gentium agerentur, Cæsar nihil inde sollicitus, quod pacata omnia extimaret in Illyricum jam profectus erat: ⁵et his qui terras incognitas ac remotas videndi infinita cupidine traheretur. Erat autem Illyricum provinciæ suæ pars, lege sibi ⁶Natuna superaddita: cujus latissimi fines sunt: hinc Italia superiorque Germania; inde Macedonia et ⁷Trachea et Epirus: hinc sinus Adriaticus. Inde maximus nostri orbis amnium Danubius. Sane hac rebellionem Crassi litteris nuntiata remandavit Cæsar, ut in Ligeri præclaro amne Galliarum qui nomen et aquas in Oceanum fert, classem navium longarum quantum potest extruat, gubernatores ac remiges ex provincia conquirat; ut ipse cum veniat his copiis ad hostes Oceanum accolentes secundo alveo descendat. Et idem ipse illico, ut cæli Alpiumque conditio hominibus ullo modo permeabile iter fecit; dimisso Illyrico festinantissime remeavit in Gallias. Cum enim haud dubio cunctos honores omnium bellica virtute superavit, et alios et seipsum sua illa incredibili celeritate transcendit, quæ sæpe multis in locis cognita effecit, ut quantolibet absentem spatio; semper et præsentem et imminentem cervicibus cogitarent. Nemo unquam expeditior agiliorque, non dicam imperator, sed viator fuit. Cæsare igitur reverso, Venetii, Gallique alii, factum suum reputantes, qui legatos gentis potentissimæ barbarica immanitate violassent, non ad veniam petendam sed ad vim inferendam sese apparant, vicissimque se populi in bellum alter alterum ⁸coartantur; neque solum a proximis contrahunt auxilia; [57] sed etiam a Britannis, qui Oceani æstu ⁹semotu non magno intervallo contra illam plagam habitant. Et hæc faciunt non tam armis, quam locis fidentes ¹⁰inperviis atque palustribus, ubi nec expeditus pedum usus esset, nec navium aut equorum: et ut navigari posset, sentientes se navibus abundare, quibus egeant Romani, dabat insuper animos æstus ille reciprocus; qui ¹¹alterius littus motibus quatit, tegitque et nudat, Oceani incolis notus, exterisque terribilis. Navium præterea suarum robur; et armamenta pro qualitate fluctuum et ventorum quibus agitandæ erant ac pulsandæ, ¹²propterque maris hostiumque violentiæ perfe-

5 Forte, *ut is*.—6 Lege, *Vatinia*.—7 Lege, *Thracia*; aut, ut posteriores scripserunt, *Trachia*, sic *Trachum* pro *Thracum* in inscriptionibus antiquis.—8 Lege, *cohortantur*.—9 Lege, *semoti*.—10 *Imperviis* sic rescripsi, cum in codice esset *i piciis*.—11 Forte, *alternis*.—12 Forte, *propterea maris a stuumque violentiæ*.

rendæ multo Romanis navibus aptiores viderentur: harum omnium difficultatum nulla Cæsarem latebat, magna tamen laecessus injuria veritusque, ne si ista dissimulasset, reliquæ nationes, ut sunt animi in superbiam ac perfidiam proni, inultæ rebellionis exempla sequerentur: hoc sibi nullatenus ¹³negligendi extimabat, sciensque naturaliter hominibus insitum libertatem amare et odisse servitutem; ante alios Gallis ingenitam levitatem, ut de facili mobiles, atque ad subita bella volubiles essent. Jam per extrema Galliarum præsagia novitatum variarum multa conceperat: itaque ne, ut fit, motus alii super alios orirentur, essentque ubilibet qui ¹⁴cohortis occurrerent, per diversa terrarum divisit exercitum. Titum Labienum cum equitatu magno misit in Treviros: huic jussit ut et Remis et amicis aliis in obsequio conservandis, et Germanis Rheni transitu ¹⁵cohercendis intenderet. Publium Crassum cum parte etiam equitatus; et duodecim legionariis cohortibus misit in Aquitaniam, cui injunxit ut curaret, ne qua inde in Venetos, aut alias Galliarum partes auxilia mitterentur. [58] ¹⁶Titurum Sabinum cum tribus in ¹⁷Jureilos vicinasque gentes misit; quibus ¹⁸omnium studio continendis ut insisteret imperavit. ¹⁹Decimium Brutum adolescentem classibus ²⁰proposuit; et illi, quæ se jubente in Ligeri facta erat; et illi, quam suo quoque jussu venturam ex Pietonibus Sanctonisque et cæteris tractus illius officiosis gentibus expectabat: huic præcepit ut ad primum ²¹expectare classis adventum cursum agat in Venetos. Ipse ad eos cum reliquis legionibus terrestri præcessit itinere, multisque passim opidis expugnatis, quæ inexpugnabilia videbantur, cœptis instabat alaeriter, sperans pedetentim rem conficere. At Veneti virium usu ac peritia et navium abundantia copia; impositis in eas fortunis suis conjugibusque et filiis, cum inhiberi fuga nullo modo posset, et liberi et incolumes abibant in opida alia atque alia, quo Romani locorum ignorantia et navium penuria non poterant sequi. Ibi se iterum atque iterum defendebant; resque in longum ibat et in irritum desinebat: nec belli finis ullus ostendebatur, eoque magis quo Romanæ naves aliter fabricatæ, Oceanique fluctibus impares tempestatibus insolitis tradebantur. Ita rem Cæsar intelligens inefficaci labore prætermisso, classem expectare duxit honestius, ²²quam

13 Forte, *negligendum*.—14 Lege, *coortis*.—15 Lege, *arcendis*.—16 Lege, *Titurium*.—17 Lege, *Unellos*.—18 Lege, *omni*.—19 Lege, *Decimum*.—20 Lege, *proposuit*.—21 Forte, *expectatæ*.—22 Lege, *qua*.

præsente res non ²³vanius nec se dignis subterfugiis, sed uno videbatur transigenda certamine. Has inter curas expectata classis affluit alio veniens Oceano, quam cernentes Veneti suis littoribus propinquantem cum ducentis viginti minutissimis navibus illi obviam exiere, eratque Romanæ pugnae ratio difficillima, quod et fortiores essent et majores barbarorum naves et turribus ²⁴præminebant, unde ex alto pugnantis illis, quasi iniquis prælium in locis ageretur: vela quoque et mali et antennæ immensa mole præstabant: [59] qui se Romanas naves facile oppressuros confidebant et fecissent si naves navibus concurrissent. Sed omnia vincit ingenium et virtus. Erant Romanis falces ²⁵inaudito magnitudinis: ²⁶quas artificioso quodam impulsu rudentibus hostium injecissent, navigio remis in adverso acto, et rudentes velut ²⁷culta acie consorcii scindebantur, et antennæ simul ac superba ruebant armamenta, fiebantque suarum impedimenta navium. Sed virorum pugna ²⁸in qua longe superior erat acies Romana. Et virtutem insitam spectator eximius expectabat. Cuncta enim in conspectu Cæsaris agebantur, et exercitus circumfusi qui littoribus proximos occupavit colles: in quo bellicarum rerum multi magnique erant iudices; noti omnes bellantium et amici: quorum sub oculis nec ²⁹vir nec ignavia esse posset occulta, et sua parte ergo viri fortes; et his acti stimulis strenuissime rem gerebant, sic ut brevi fracta hostes pertinacia spem salutis fugæ ventisque committerent: quibus cum vela credidissent, quasi Romanos ³⁰verti subito siluerunt; et stagnante freto destitutis quas vehebant navibus, mira cœli marisque tranquillitas consecuta est, sic ut immobiles languentibus vadis starent: assecuti Romani, cum jam hora diei quarta esset, usque ad occasum solis incendere ac ferire nunquam ullo momento temporis destiterunt; omnibusque fere vel exustis vel oppressis ³¹paucis beneficio vicinæ noctis elapsæ sunt. Hoc prælio non modo flos juvenum Venetorum, sed provectæ etiam ætatis consilium ac fructus intercidit. Perditis ergo viris ac navibus et omnium insuper spe amissa, se suaque Romanorum potestati atque arbitrio commiserunt. Hos Cæsar contra morem tractavit inimicus, ut barbaros a violandis legatis exemplo supplicii deterret; sena-

23 Lege, *vaniis*.—24 Lege, *præminebant*.—25 Lege, *inaudita*.—26 Forte, *quas cum*.—27 Forte, *velut cultri acie tonsorii*.—28 Lege, *pugnam, in qua longe superior erat acies Romana, et virtutem*.—29 Lege, *virtus*.—30 Lege, *veriti*.—31 Lege, *paucæ*.

tum ergo morte, populum servitute, [60] pœna bonis animis graviore, multavit: sic cum Venetis debellatum: qua victoria non ipsi tantummodo subacti, sed maritima ora omnis ad obsequium redacta erat. Ecce autem alia ex aliis bella consurgunt. Titurius Sabinus jussu Cæsaris Unellorum fines introierat, apud quos tunc summæ rerum ³²Viridonix. Multæ in circuitu civitates a Romanis defece- rant, quarum aliquæ senatum quod neque ³³defectio neque bello consentiebant, interfecerant: latronum quoque manus ingens, partim bello, partim præda illiciente, dimisso agriculturæ studio, sese istis adjunxerant; quibus omnibus magnus exercitus jam in armis erat. Sabinus locum castris aptissimum nactus, intra vallum suos, laecessitus sæpe licet ab hostibus, continebat, ut jam non hostium modo sed suorum in contemptum paulatim incidisset. Ipse vero non id motu alio faciebat, nisi quod absente Cæsare tanta cum multitudine congregari, quisquis exitus sequeretur, ne temeritati tribui posset potius quam virtuti, anxius suspensusque erat animo: ubi se sperni autem intellexit, pugnare tandem, sed inprimis contemptum hujuscemodi quantum posset aggregare disposuit. Itaque Gallum quendam sibi familiarem, versutumque hominem noctu in castra transfugere jubet: et quod fieri velit edocet: paret ille, et origine dictis astipulante fidem meritis, cœpit hostibus suadere et animis ³⁴crudelis facile persuasit. Primo quidem Venetorum in finibus Cæsarem extremis periculis circumventum. Deinde in Romanis castris; hinc fama ducis; hinc hostium præsentia tantum esse formidinis, ut de nocturna agitent fuga: qua et Cæsarem adeant, ducique opem ferant, et instantibus sese malis eripiant. Id cum publice creditum esset, est etenim non vanis modo, sed omnibus insitum, ut quod valde cupiunt; facile etiam credant, totis passim castris una omnium vox audiri, [61] providendum modis omnibus, ne tam felix occasio per ignaviam dilabatur. Exercitus instantia victi duces, furori publico manus dant: discurritur hac illæ, et consensu ducum sarmentis, variaque materia ex agris collecta ad implendas fossas, et in castra penetrandum onusti, et cursu et sarcinis defessi omnes redeuntes grave opus supraque suas vires, Romana castra ad laboris cumulum in alto posita, invadunt: haud dubii, Romanos præter fugam aut deditionem nihil ausuros: fefellit gentem ³⁵crudelam una spes: nam Sabinus suis militibus valida

³² Deest *præerat*. Dein lege *Viridovix*.—³³ Lege, *defectioni*.—³⁴ Lege, *credulis*.—³⁵ Lege, *credulam vana*.

exhortatione firmatis; et pugnam vehementer optantibus erumpendi signum dedit. Qui cum subito præter spem hostium erupissent, idque duabus simul portis, et virtute atque experientia bellandi et natura loci et lassitudine hostium adjuti, integri ipsi virium, et quiete recreati fundunt illos facile prosternuntque. Quo metu non modo qui evaserant ex prælio; sed vicini etiam se Romanis dedidere. Sunt enim Galli incundis bellis promptiores quam adversitatibus tolerandis: et forte ita accidit, ut una et eadem die, et Sabinus Cæsaris, et Cæsar Sabini victoriam audiret. Per hos ipsos dies Publius Crassus in Aquitaniam missus a Cæsare, quamvis adolescens, senilibus animum exercebat curis: et secum cogitans in his terris multa illis annis adversa Romanis accidisse, multa sibi utendum prudentia sentiebat; assumpta igitur primum sollicitudine rei frumentariæ atque equitatus comparandi, quod eæ gentes plurimum eo genere virium pollere dicebantur, multis equitibus, et fortioribus viris, expressim Tholosa ac Narbona amicis urbibus accersitis, cum jam virium satis esset Sontiatum fines ingreditur. Illi autem non contenti hostem expectasse, progressi obviam, ³⁶et Romanos, hinc eorum paucitatem, hinc ducis ætatem contemnentes, in itinere sunt congressi. ³⁷Sæpe autem in contrarium versa, [62] equitatus eorum, cui unice fidebant, Romano funditur equitatu; cæsisque quamplurimis eodem impetu, Crassus hostium opidam invadit, multamque post resistentiam datis ad extremum armis et obsidibus per deditionem cepit. Erant tunc in Gallia, (qui nunc neque ibi neque alibi usquam sunt) homines tantæ in amicitiiis fidei tantæque constantiæ, ut cum iis, quorum se amicitia ³⁸devenissent, omnem subire fortunam, et ad ultimum etiam mori vellent, neque post eos vitam ullam pati possent, quin si mori aliter non daretur, mortem sibi ipsi manu propria consciscerent; mirum genus, multum his modernis, amicitias utilitate ³⁹mentientibus, adversum: neque quisquam ex eo numero inventus a seculis ferebatur, qui hoc facere renuisset, vulgo Soldurios vocitabant. Ex his sibi sexcentos ⁴⁰Adiaterinus princeps gentis beneficiis et fide paraverat. Cum quibus inter ipsam deditionem, quæ illi utique non placebat, eruptionem in Romanos fecit, ita ut improvidos pene repentina ⁴¹spem turbaverit; sic devoti omnes morti in

36 Forte, cum Romanis.—37 Lege, Spc.—38 Forte, devovissent.—39 Lege, mentientibus.—40 In Cæs. libris dicitur Adcantuanus.—41 Forte, species.

prælium ruebant. ⁴²Reversus ad se militibus Romanis, cum aliquamdiu graviter pro ⁴³hoste paucitate pugnatum esset, suo cum duce victi, orantesque cum populo in deditionem dux atque Soldurii sunt recepti. Dehinc Crassus in ulteriora progrediens vicinarum gentium conspirationibus magnis excipitur. Ita ut etiam ab Hispanis ⁴⁴horis, quæ proximiores bello erant, per legatos auxilia peterentur, et duces eligerentur ex iis, qui sub Quinto Sertorio rebelle quidem, sed Romano usu militaris scientiæ magisterium adepti bella gerere prorsus Romano more didicerant, loca idonea ⁴⁵cupiendi, castra communiendo, [63] commectus hostium impediendo, acies instruendo, præsidia disponendo, prælio ac receptui canendo; omnia suis horis et suis ordinibus faciendo. Quæ Crassus cuncta conspiciens; cogitansque quod erat, se propter suorum paucitatem non posse diutius hostium consiliis atque artibus obstare, pugnae fortunam experiri statuit. Quam rem cum ad consilium rejecisset, idque ipsum omnibus visum esset, mane proximo aciem eduxit, expectans ut in prælium hostes egrederentur. Illi vero et si de victoria non diffisi, tutius tamen rati sunt sine prælio vincere: quod per frumenti penuriam eventurum sperabant: propter quam si Romani loco ⁴⁶crederent tergis instare decreverant: ⁴⁷ac spe castris se tenebant, neque pro victoria obsidionis infamiam ⁴⁸recubant. Romani hostium tarditatem non consilio imputantes, sed pavori, et hortante duce, et militibus pugnae signum una voce poscentibus, signo dato castra aggrediuntur. Quo in actu auxiliares, in quibus ad prælium modicum spei erat, missilibus suggerendis; fossis implendis, aggeribus ⁴⁹connectentibus multiplici opere occupati; spem majoris exercitus exhibebant. Addebatque error hic animos Romanis atque hostibus minuebat, utrimque tamen pugnabatur asperrime. Dum ecce equites quidam Crasso nuntiant castra hostium ab adversa parte negligentius custodiri. Is præfectos equitum ⁵⁰committit. Illi autem his cohortibus, quæ castrorum præsidio ⁵¹subederant, a vulneribus et labore integris longe a conspectu hostium circumductis, partem illam castrorum improvise adeunt, et antequam sentirentur vallo disjecto mediis castris cum cæde clamor exoritur. Territi hostes repentinis ⁵²malis omnia partis alterius defensione diffugiunt. Romanus

42 Forte, *Reversis*.—43 Forte, *hostium*.—44 Lege, *oris*.—45 Lege, *cupiendo*.—46 Lege, *cederent*.—47 Lege, *huc*.—48 Lege, *recusabant*.—49 Lege, *connectendis*.—50 Lege, *eo mittit*.—51 Lege, *subederant*.—52 Lege, *malis*.

⁵³ille equitatus locis conpestribus assecutus obtruncat. Ita ex quinquaginta milibus ⁵⁴e Quitania Cantaberaque collectis, [64] vix quarta pars prælio ⁵⁵superesset. Quo metu diffluso pars maxima populorum circumstantium ad deditionem venit: fecissentque idem omnes, nisi instantis brumæ spes negotium distulisset.

Hæc Cæsar per legatos suos agebat. Ipse autem a Venctis in Menapios præcesserat, extremosque hominum Morinos, ut ait Maro: quod hæc duæ gentes ⁵⁶ad se miserant et in armis erant. Et quamvis ⁵⁷adventaret, sperans tamen modici temporis opus esse, rem aggreditur. Erat autem longe alia quam crederetur ratio belli. Audientes etiam maximas atque creberrimas victorias Romanorum, non armis sed latebris decreverant se tueri. Itaque sua omnia in paludibus ac silvis abdiderant, juxta quas dum castra exercitus Romanus attolleret, illi subito quasi ab inferis emergentes, effusos atque in operibus impeditos diversis viis dissonisque clamoribus invadunt. Romani impigre opere intermisso et arreptis ⁵⁸in illos impetum fecere; eosque in silvas ⁵⁹redigere, paucis inter vepres perditis, multis hostium interfectis. Et tunc Cæsar silvestri materiæ cædendæ et in morem valli ad tutelam suorum circumducendæ operam dabat, ne clandestinis eruptionibus premerentur: sed jam hiems aderat; ac ingentibus ac perpetuis imbribus impedita res est: vetitique milites sub pellibus agere. Victor ergo hominum; sed naturæ ⁶⁰cedent incensis ac vastatis finibus hostium cum exercitu ⁶¹in Aulercios Lexoniosque in hiberna concessit.

His temporibus Germanorum turbæ ingentes Rhenum metu pelente ⁶²trajecerent, fessæ bellis assiduis atque importunitatibus et injuriis Suevorum: quæ gens maxima, belloque potentissima omnium Germanorum et olim fuisse legitur et nunc esse dicitur. [65] Quorum et moribus multa quidem a scriptoribus rerum memorata: præterea quum apud eos et apud omnes fere homines mutati sunt mores, quæque jacturarum pessima est, prope semper in deterius, horum, ut sileam reliquos, illum saltem morem video mutatum: Nempe vinum ætate Julii Cæsaris abhorrebant, quod ⁶³ni fallor non abhorrerent: hi vicinitatis atque humanitatis impatientes omnes finitimos populos, aut tributarios sibi effecerant, aut

53 Lege, illos.—54 Lege, ex Aquitania et Cantabria.—55 Lege, superfuit.—
56 Deest minime. Mittere autem est, legatos mittere.—57 Adde, hiems.—
58 Adde, armis.—59 Lege, redigere.—60 Lege, cedens.—61 Lege, in Aulercos
Lexoniosque.—62 Lege, trajecerunt.—63 Videtur addendum, nunc.

prorsus expulerant. Itaque ad unam partem finium Suevorum fuisse traditur ingens atque incredibilis sollicitudo. Idque sibi tunc magnæ gloriæ ascribebant. Nunc etiam per eorum fines et suspectæ multis in locis solitudines, expertus loquor, et ambiguum iter est: hos igitur Germanorum populos a Suevis pulsos cum in Galliis condesisse Cæsar audiret, Gallorum veritus levitatem, qui more frondium vento quolibet agitantur, et mercatores et cursores more proprio manuprehendunt detinentque, et unde veniant et quo pergant, et quid novi afferant percontantur, regunturque rumoribus etiam falsis, et sæpe his moti ea deliberant; quorum mox pœniteat: hoc inquam veritus Cæsar, ne famæ cujuspian flatibus moverentur, ⁶⁴et Romana fide desisterent; æstate non expectata ad exercitum venit, et invenit vera se timuisse. Missos legatos a Gallis ad Germanos invitantes hortantesque, ut a leva Rheni, ubi substiterant, abscederent, seque inferrent in intima Galliarum, nihil eis defuturum omnium ⁶⁵petissent. Motus his Cæsar, sed dissimulans, Gallorum principibus ad colloquium evocatis, benignis orationibus ⁶⁶leniit. Firmavit animos atque edixit ⁶⁷equitum quem ex debito ⁶⁸tenerentur, ut paratum in armis haberent. Esse enim sibi animum ad liberandas Gallias ab ⁶⁹incurso Germanico proficisci.’

[66] Quidquid ille præceperat adimpletum est, non obedienter modo, sed libenter, ea est facilitas animorum. Dum instructis ergo paratisque omnibus iter arripisset, jamque ad castra hostium paucorum dierum itinere propinquaret, legatos barbarorum obvios habuit, quorum primus in hanc sententiam verba fecit. ‘Neque Germani’ inquit ‘o Cæsar bellum inferunt Romanis, neque eis, si Romani bellum inferant, recusant. Mos est noster a majoribus per manus nobis traditus bella moventibus obstare, nullum hanc ob causam precari. Suevis solis nos impares confitemur, quibus ne ipsi cœlites pares sint: de reliquo mortales omnes vincere posse confidimus: unum non ut humilior, sed ut justior causa nostra sit dicimus, venisse nos in Gallias, non sponte sed coactos: profugos, domo pulsos, aliquo pergere necessarium fuisse. Si Romani velint, posse eis amicos esse non inutiles. Ad id sane duorum altero opus esse, ut aut terras eis quas inhabitant largiantur, aut possidere quas armis quæsierint patiantur.’ Ad hæc Cæsar inter multa respon-

64 Forte, et a R. f. desciscerent.—65 Adde, que.—66 Adde, eos.—67 Lege, equitatum.—68 Deest verbum præstare, aut simile.—69 Lege, incurso.

dens, ‘nullam illis posse secum esse amicitiam’ ait, ‘nisi quamprimum Galliae finibus emigrarent: neque satis se mirari posse, quænam esset ista ratio, ut qui sua defendere non valerent, invaderent aliena: quasi ad injuriam inferendam, quam ad defendendam justitiam fortiores: cum fortioribus viris vires addere soleat animosque defensio suscepta justitiæ; neque vero esse agros ullos in Gallia, qui tantæ hominum multitudini assignari possint sine injuria possessorum. Esse autem apud se aliarum gentium legatos, imprimis ⁷⁰ Vibiorum, amicorum populi Romani, de Suevorum violentia conquerentes, opemque poscentes: posse eos cum illis habitare, donec utrisque consultum sit: se Suevis imperaturum, ut ab eorum offensionibus abstineant.’ Legati se post triduum redituros, responsumque suæ gentis relaturos cum dixissent, poposcerunt, ne castra interim promoveret: sensit fraudem Cæsar; Equitatus enim partem magnam trans Mosam amnem frumentatum ab iis missam senserat, quam hoc spatio temporis expectabant. [67] Itaque quod peterent se facturum negavit, processitque, et cum jam nisi duodecim milia passuum distaret a barbaris, legati ⁷¹ ad ipsum poscentes instantius occurrerunt, idque cum iterum negasset; petierunt ut ad suos equites, qui præbant, mandaret prælio abstinere, donec ipsi legatos ad eos, quos in eadem conditione cum Suevis esse ⁷² deberet, destinarent, ut fœdere cum eisdem icto, simul Cæsaris consilio uterentur: Adhæc exploranda et firmanda cum Vibiiis triduo etiam opus esse. Intellexit quoque Cæsar hanc petitionem eodem spectare, quo primam. Respondit tamen se, ⁷³ de illo non amplius quam quatuor milia passuum progressurum. Illic die proximo adessent, cum quibus de illorum petitione dissereret, equitibus nihilominus jam progressis mandavit ne hostes invaderent. Quod si ab illis invaderentur, usque ad ipsius adventum ⁷⁴ ipse tamen sustinerent. Equites jussu ducis accepto: et ⁷⁵ qui apud legatos hostium vadissent, tanquam in pace securi ibant et incauti: fidei signum non prudentiæ. Id cum hostes advertissent ⁷⁶ quam numero longe impares repentino impetu invecti quadringentos septuaginta ex eis occiderunt: reliquos in fugam versos insequi non prius desierunt quam ad conspectum Cæsaris est per-

⁷⁰ Lege, *Ubiorum*, et sic inferius *Ubiis* pro *Vibiis*.—⁷¹ Lege, *id.*—⁷² Lege, *diceret*.—⁷³ Lege, *dic.*—⁷⁴ Lege, *ipsi*.—⁷⁵ Forte, *et qui apud Cæsarem legatos hostium vidissent*.—⁷⁶ Lege, *quamquam*.

ventum. Ibi demum persecutionis ⁷⁷ fugæ finis fuit: memorabilis inter cæsos casus extitit Pisonis, qui vir fortis ac nobilis ex Aquitania * eunatom populi Romani et amicus dictus a senatu, cum germano proprio ab hostibus intercepto opem ferens, illum quidem periculo liberasset; vice ejus detentus inter turbam, atque equi vulnere ad terram datus aliquamdiu pedes animosissime se defendens victus ⁷⁸ cum concidit. Id cum frater jam prælio digressus agnosceret, [68] equo stimulis adacto medios in hostes rediit: ibique fortiter dimicans occubuit. Ad hunc modum duo simul fratres egregii mutua pietate periire. Cæsar circumventum dolis sese dolens; nullos jam legatos hostium audiendos, nullam conditionem pacis admittendam, neque vel modicum differendum ratus; dum copiæ hostium jungerentur: simul illud intelligens apud leves Gallorum fragilesque animos hostilem fraudem virtutis opinionem et virtutis nomen facile reperturam; statuit omne hostibus consultandi, simulque et Gallis falsam opinionem confovendi spatium celeritate præripere. Consilio igitur advocato dum propositum illud suum aperit, ecce de transverso legati hostium, quibus prospere fraus prima successerat: nec priores illi tamen; sed principes gentis, et seniores omnesque in quibus summa erat apud illos auctoritas, ad Cæsarem in castra perveniunt, vel excusaturi præteritas fraudes, vel novas si liceat innexuri. Quos ubi Cæsar aspexit nulla penitus de re auditos illico capi jussit, simulque insecuto iter exercitu festinus arripuit. In quo ordinando nuper victos equites in extremo posuit, ne forte reliquiæ ⁷⁹ prædani metus aliquæ superessent, quibus etiam intrepidi afflarentur. Sic ad hostes generosæ plenæ iræ, et degeneris memor injuriæ properabat. Et octo milia passuum dicto citius emensus; ⁸⁰ illud apparuit quidquid de legatis suis esset, quidve de hostibus scire aliquid potuissent; subita re turbati, neque arma neque consilia capiendi spatio ⁸¹ relictæ, an hosti occurrerent, an castra defenderent, an ⁸² satem fuga quærent incerti, stupidi hærebant. Cognita trepidatione hostium et fluctuatione hominum ac signorum; Romani milites et illorum perfidia et hortatu sui Ducis impulsæ castra pervadunt, pauci parati armatique restitere; [69] alii autem ⁸³ in finem omnes fugam

77 Forte, ac fugæ.—78 Lege, tandem.—79 Lege, pridiani.—80 Forte, quam illis apparuit, quid delegatis suis esset, quamve de hostibus.—81 Lege, relicto.—82 Lege, salutem.—83 Forte, infamem.

arripuere. Immisso post eos equitatu magna horum in itinere strages fuit: dehinc agmine perpetuo ad confluentem Rheni ac ⁸⁴et oræ delati, cum se metu insequentium in oppositum amnem iniecissent et lassitudine et pavore, et impetu alvei superante demersi sunt. Ita pene omnes partim pugna, partim fuga, partim aqua consumpsit, cum essent milia hominum ⁸⁵quadraginta ac triginta: sua in castra reversus Cæsar incolumi exercitu, mirum dictu tanto ex bello paucis tantummodo vulneratis, cum legatos reliquosque, quos capi jusserat, invenisset, absolvi fecit, et quo vellent abeundi tribuit licentiam. Illi vero Gallorum propter ⁸⁶Attoritorum fines, iracundiam metuentes, apud Cæsarem residere muneris instar optarunt, quos secum ille magnanimus concessa libertate detinuit.

Post hæc Cæsar modis omnibus Rhenum transire disponit: multæ eum impellebant causæ. Tres imprimis: nam et operæ pretium extimebat ut Germani qui cottidie in Gallias transire sibi consuetudinem fecerant; suarum metu rerum domi continerentur; ubi adverterent exercitum populi Romani posse et audere Rhenum transnatare: neque semper assuescere invadere; sed invadi etiam interdum: deinde quod pars illa Germanici equitatus; quam prædandi causa trans Mosam missam proximo prælio non interfuisse memoravimus, trans Rhenum audita suorum clade confugerat, seque Sicambriis adjunxerat; a quibus Cæsar cum per nuntios postulasset, ut eos qui Romanis simul ac Gallis bellum moverent, sibi redderent; responderunt, ‘imperium populi Romani Rheno terminari. Si Germanos ⁸⁷in Gallia transire ad injuriam traheret, cur minus injuriosum duceret trans Rheni metas imperium extendere.’ [70] Quamquam barbarica ista responsio coloris fortasse ⁸⁸aliud, sed nil penitus rationis habuerit, non enim trans Rhenum imperium petebatur, sed ut cis Rhenum injuriose gesta punirentur: nisi forte sibi ⁸⁹barbareis insolens usurpabat, ut qui ad eam confugissent, inviolabiles haberentur, ⁹⁰qui brevi non modo alios, sed seipsam salvam facere non potuit. Certius erat, quoniam Ubii soli ex Transrhenanis Romanorum in amicitiam recepti affectuosissime precabantur, ut eis Romanus imperator adversus Suevos, aut mit-

84 Forte, *Mosæ*.—85 Lege, *quadringenta*.—86 Forte, *occupatos eorum*.—87 Lege, *in Galliam*.—88 Lege, *aliquid*.—89 Lege, *barbaricus*.—90 Lege, *qua*.

teret, aut ferret auxilium. Nam si forsitan ⁹¹ transferre non posset reipublicæ negotiis occupatus, satis abundeque illis esse præsidii in solius exercitus fama, quæ post devictum ⁹² Ariojustum atque ultimum hoc prælium confectum, tam late per extrema ⁹³ Galliæ diffusa esset, ut sub ejus umbra nominis tutos se esse posse confiderent: Navium vero ad transitum affatim sibi esse non dubitaret. Et Cæsar iis quidem de causis ac fortasse aliis transitum exoptabat: sed transire navibus neque satis tutum, neque vel sibi vel populo Romano satis honorificum judicabat: animumque ideo ad structuram pontis intenderat, tametsi difficultatem maximam fluminis impetus profunditasque et latitudo prætenderent: sed nil volentibus arduum: disposuit firmavitque vel nullo modo alio, vel ponte transire: vicitque omnem rerum perplexitatem operosissimi atque ardentissimi ducis industria atque obsequentissimi durus labor exercitus. Ponte igitur brevi tempore mira arte perfecto traduxit armatas legiones. Primusque Romanorum, sicut scriptum est, Germanos qui trans Rhenum incolunt, aggressus, ⁹⁴ maximas effecit cladibus: sed sequor ordinem. Præsidio validissimo ab utraque pontis parte dimisso; primus illi post Rheni transitum in Sicambros fuit impetus, [71] qui superbe Romani fines imperii Rheno amne præscripserant. Et pergenti multarum urbium legiones occurrerunt amicitiam pacemque petentium, quibus omnibus benigne respondens Cæsar obsides imperavit. Sicambri autem, ut est magna pars hominum verbis quam factis animosior, mox incepti fama pontis audita, quorundam qui apud eos versabantur, quibus Romana notior virtus erat, consilio atque hortatu, desertis urbibus cum fortunis suis omnibus in solitudines ac silvarum interiora confugerant. Cæsar hoc pridem tardum et difficile belli genus expertus, et plus tædii ⁹⁵ iis quam periculi, tempus inutiliter non ⁹⁶ tenendam statuit. Pervastatis ergo vicis rebusque hostium, quo vel ferrum potuit vel flamma pertingere, ad Ubios, hoc est ab hostibus ad amicos transiit expectatus atque optatus: ⁹⁷ ad eos vero moram trahens, propositum et consilia Sævorum didicit: ea erant hujusmodi. Accepto enim transitu Romanorum, quorum fama virtutis jam cuncta compleverat, nuntios ad omnes sævæ gentis circumquaque ⁹⁸ diu rexerant: unum omnibus præceptum,

91 Forte, *transferre se*.—92 Lege, *Ariovistum*.—93 Forte, *Germaniæ*.—94 Forte, *maximis affecit*.—95 Forte, *esse*.—96 Lege, *terendum*.—97 Lege, *apud*.—98 Forte, *direrant*.

ut urbibus atque opidis ⁹⁹ de electis conjuges filiosque et quicquid eis carum esset in silvis, quæ immensæ illis erant, recondere: viri omnes ¹⁰⁰ armiportantes certo loco ¹ Suevæ in medio ex omni undique regione confluerent: ibi Cæsarem expectarent, acieque confligerent. Cæsar autem, ² quam tamen nescio, sed opinioni tantum virum nil sine certa voluisse, contentus in præsens ³ ad suo Vibios obsidione liberasse: ac re ipsa ostendisse Germanis, Rheni transitu Romanos, neque metu neque difficultate prohiberi, quominus et amicis ferant opem et hostibus ultionem; [72] non nisi decem octo diebus actis in Germania, rediit in Gallias; pontemque post tergum fregit ne ab hostibus frangeretur.

Crescentibus indies bellis atque periculis; crescebat simul ducis animus, et ⁴ a tritu velut aurum splendidior fiebat, quoque plus difficultatum eo et plus spei erat. In omnibus quidem bellis, quæ per eum in Galliis ad id tempus gesta erant, missa hostibus auxilia a Britannis agnoverat. Id indignans ad eos ire disposuit. Et quamvis extremum jam tempus esset ætatis, quæ illis in regionibus propter ⁵ viciniam Septentrionis est brevior; ne quid tamen otiosi temporis ageret, insulæ statum moresque hominum explorare statuit. Quod cum neque per ⁶ communes Gallos, quibus loca illa nondum ⁷ plena erant; neque per mercatores ipsos, qui non nisi ⁸ lictoreas terras, easque non omnes, sed tantum Galliæ oppositas, adibant, non fieri posset, Gajum Volusenum una cum longa navi ⁹ eo quid agere velit illum ad momentum ire jubet: et cognitis illis ¹⁰ qui cognosci possent maturum ille reditum imperat. Is ad eum quinto rediit non ausus, ut dicebat, in terram egredi, neque se fidei barbarorum credere et tantum exterius visa renuntians. Hæc ita communis quidem habet historia: habeo tamen non ignobiles auctores qui Cæsarem per seipsum portus et navigationem, et accessum ad insulam explorasse confirmant: quod ut credi posset ipse ducis animus facit et similis aliis in rebus audacia. Cæterum seu per alium seu per se cognitis, quæ cognosci poterant, ipse in extremum Galliæ angulum, unde brevior in Britanniam est transitus, quo jam se cum exercitu contulerat, classem omnem contrahi imperat: Et qua

99 Forte, *relictis*.—100 *Lege, arma portantes*.—1 *Lege, Suevia*.—2 Forte, *quam tamen nescio ob causam, sed opinor tantum virum nil sine certa ratione*.—3 Forte, *adventu suo*.—4 *Lege, attritu*.—5 *Lege, viciniam*.—6 *Lege, homines*.—7 Forte, *cognita*.—8 *Lege, lictoreas*.—9 *Locus corruptus*. Vid. Cæs. iv. 21.—10 *Lege, quæ*.

Veneto in bello usus erat anno altero; et quæ amicis ex regionibus interim redacta ingentem navium numerum expleverat. Et jam fama Romanorum a Germanis transiverat ad Britannos: et præsens insuper apparatus late metum sparserat. [73] Itaque multarum insulæ civitatum nuntii Cæsarem adeunt, et obsides et obedientiam promittentes: hos benigne suscipiens, et sereno vultu et miti oratione prosequitur, hortatus ut in proposito perseverent domum remittit et cum eisdem ¹¹communi consilii magni virum; inque oris illis omnibus auctoritatis eximiæ ac spectatæ ¹²sibi non fidissimum, ut rebatur. Quo merito Attrebatibus victis regem illum imposuerat: per quem urbibus Britannicis persuadere ¹³mittitur ut ratione fidei se committant, suumque illis nuntiet adventum. Venerunt et magnæ partis Morinorum nuntii excusantes suæ gentis errorem, quod adversus populum Romanum propter suam ¹⁴imparatam ac turbidam barbariem rebellassent, ¹⁵mox vitio, non odio animorum, et petentes veniam et pœnitentiam offerentes: id pergratum Cæsari fuit, quod in Britanniam transiturus bellum invitus post terga dimitteret, neque curæ Britannicæ præferendum aliud extimaret. Impositis igitur multis obsidibus, petita concedit, classe autem sicut diximus collecta, dum ad transitum se præparat, curam portus ac custodiam Publio Sulpitio Ruffo committit, cum eo quod sufficere visum est præsidio. Residuum copiarum in Menapios mittit, atque in eam partem Morinorum, unde (quod rebellionis indicium apparebat) nulli ad cum nuntii venissent: his Titurium Sabinum et Lucium Arunculejum Cottam præfecit. Dies interea navigationi aptus affuit: cumque de littore Gallico profunda nocte solvisset, proximæ lucis hora quarta Britannicum littus attigerat: plenumque illud armatis hostibus conspicatus, præruptasque rupes pelago impendentes, unde teli jactus aut lapidis usque ad naves facile perventurus esset, substitit parumper, expectans suos qui lentius veniebant: sic in anchoris usque ad horam diei nonam stetit: [74] tunc assecutis omnibus, legatisque et tribunis militum, ac magistris navium ¹⁶vehementis admonitis, ne qua esset aut bellicis aut maritimis rebus mora; sed ad nutum omnia ¹⁷dicto explorentur. Vento et æstu fretus idoneo, convulsis anchoris, ad

11 *Lege, Commium.*—12 *Forte, sibi que; vel, sibi autem.*—13 *Forte, nititur, ut Romanæ.*—14 *Lege, imperitam.*—15 *Lege, morum.*—16 *Forte, vehementer.*—17 *Forte, dicto citius.*

septem milia passuum procul inde plano in littore tota cum classe constitit. At Britanni, intellecto consilio, præmissis equitibus atque essedis, quibus in bello uti consueverant, pari velocitate locum occupant: consequuntur equitatum turbæ, ita omnes copię egressuris se Romanis objiciant. Erat plane descensus in terram difficillimus propter aquæ altitudinem, sine qua magnæ naves esse regique non poterant. Et si qui e navibus exivissent, ¹⁸et sicco de litore, aut ex vadis humilioribus excipiebantur hostium occursum: et ubi stare difficile erat, cogebantur iniquo Marte certare, unde non immerito Romani territi ac turbati et locorum inscii et ejusmodi prælii inexperti solito segnus pugnabant. Quod ut Cæsar vidit; longas naves ab ¹⁹alta classe secerni et remis ad litus applicare imperat, atque inde omnium genere missilium hostem pelli; quem ipse navium aspectus et magnitudine et remorum strepitu insuetum talibus exterruit. Ubi autem sagittarum ²⁰imbris ac tonitrua tormentorum in hostilem aciem incidere: parumper referre pedem hostes incepterunt: nec dum tamen Romani sese undis credere ausi, ipsis e puppibus præliabantur, donec aquilifer decimæ legionis, quam amabat Cæsar, alta deos orans voce, ut feliciter legioni succederet quod parabat, versus ad comites: ‘desilite’ inquit ‘in fluctus, et sequimini me commilitones mei, quicumque non vultis hanc aquilam hostibus illudendam tradere. Si viri estis prospera cuncta provenient, si minus, ego saltem debitum meum reipublicæ ²¹a Romano imperio bona persolvero:’ hæc exclamans medios in fluctus mira alacritate ²²dissiluit.[75] ²³Attigit ut primum terram pedibus attigit, gressu rapido ferre aquilam in hostes cæpit: virtutis exemplo et nobiles incitati omnes, non solum qui in illa, sed qui in cunctis erant navibus in undas atque inde in hostes ruunt: pugna atrox exoritur, duraque, anceps, et Romanis adversa propter locorum iniquitatem. Postquam vero terram omnes ²⁴attingerent: collecti in unum et reducti ad solitum pugnæ genus, alio impetu invecti fuderunt adversarios; fuisset clarior victoria si ad insequendum profugos equitatus in tempore affluisset: tanta fuit tamen, ut Britanni hostium suoque casu territi, legatos ad Cæsarem mitterent et deditionem et obsides et quidquid victoribus victi debent offerentes, cum iis et Comius rediit, quem ad eos,

¹⁸ Lege, *ii.*—¹⁹ Lege, *alia.*—²⁰ Lege, *imbres.*—²¹ Forte, *ac Romano imperio munus.*—²² Lege, *desiluit.*—²³ Lege, *Atque.*—²⁴ Lege, *attigerunt.*

ut diximus, præmissum et commissa edere incipientem vinculis astringerunt: nunc solutum remittentes, violati culpam in multitudinem reflexerunt, et errori publico veniam petierunt. Quibus Cæsar acriter increpitis, quod pace per legatos ultro expetita et obtenta, bellum intulissent, hostilia in amicos ausi, veniam tamen supplicibus non negavit, quam negare nec noverat nec solebat: partim datis partim promissis obsidibus pax conventa est: principes Britannorum turbas ad agriculturam reverti jusserunt, ipsi seque suasque urbes ²⁵Cæsar insinuare omni studio satageñtes. Paulomius festinatio unum mihi virum abstulit, quem in medium virtus ejus et fama restituent: is est Marcus Cæsius ²⁶Scena miles Cæsaris, qui hoc ipso, quem præmisimus, ad insulam appulsu, scopulum littori proximum plenum turbis hostium contuens cum quatuor tantum ²⁷commilitonique cimbam eo transvectus, egregia paucitate barbaricam multitudinem est aggressus: cumque inter pugnandum, æstus æquorei refluxu, interstitium illud quod scopulum ab insula dirimebat aquis ²⁸exornatum transitum non negaret; [76] atque ideo barbarorum ingens copia suis auxilio advenisset; ²⁹relans quatuor justo pavore perterritis, et abjectis, vel orant! forsitan socio dimissis pilis, solus ³⁰Scena contra hostium aciem stetit immobilis, et sua et comitum unus quinque militum pila in hostium membra, nullo in cassum eunte jaculatus, tandem omnibus ³¹assumptus, stricto obvios mucrone, unumquemque ut se primus obtulerat; nunc scuto nunc gladio excipiens ac prosternens; diu utrique partium admirabile præbuit spectaculum: et tot milium in littore dimicantium ad se unum intuendum oculos atque ora convertit. Cum jam denique, non ut in armatum virum, sed ut turrim munitam omnis nisus, ira, pudorque hostium in furorem versus incumberet; jamque femur ingenti transfixus telo et ³²multum saxo concussus gravi; clipeoque et galea ictuum vi disjectis, gladio ad extremum fracto, pilisque ut est dictum omnibus non perditis, sed impensis egregie, pene jam exarmatus, tamen lorica gravis duplici, se in undas, sua opera hostium sanguine rubicundas i jecit, ac reversus ad suos, unde gloriam merebatur, veniam postulavit: nempe cum Cæsarem conspexisset: ‘Paree, (inquit) optime imperator, arma perdidisti.’ ³³et ille summus extimator meritum, cujus

25 Lege, Cæsari.—26 Lege, Scæva.—27 Lege, commilitonibus cimbam.—28 Forte, exornatum.—29 Lege, reliquis.—30 Lege, Scæva.—31 Forte, consumptis; vel, absumptis.—32 Puto, vultum saxo contusus.—33 Forte, at.

sub oculis gesta res erat, et facta viri fortia et verba magnifica centurionatus honore ³⁴reincidit per hos dies res parva quidem dictu, sed eventu magna ac periculosa. Naves in Galliis dimissæ quibus inerat equitatus, paucis post Cæsarem diebus secundo ³⁵funem vento fuderant: cumque Britannicis jam littoribus propinquitates in conspectu suorum essent; tantis repente tempestatibus conquassatæ sunt, ut omnes undique spargerentur, [77] et aliqui unde venerant violentia pelagi verterentur; aliæ ad aliam partem insulæ summo cum discrimine ³⁶egerentur. Quin etiam naves aliæ et longæ et ³⁷ornariæ in quibus exercitus erat, quamvis littori hærentes, sic procellis tumescentibus avulsæ atque oppressæ sunt, ut ³⁸Romani audaciam mundi finibus non contentam extraque orbem bella quærentem, terræ limes ultimus castigare videretur Oceanus. Denique sic disjectæ omnes; sic perditis armamentis aut fractæ aut inutiles redditæ videbantur, ut merito hæc inter adversitates Cæsareas numerentur. Qua de re consternatio ingens, ac mœstitia totius exercitus consecuta, ³⁹nam neque alia classis qua redirent erat, neque ad hanc ipsam reparandam vel materia vel facultas: et in Gallia hibernandum esse; ⁴⁰et Britannia hibernari propter frumenti inopiam non posse constabat: et præterquam quod res per seipsam tristis erat, accedebat et altera dolendi causa ac tinendi. Siquidem Britannia principes quos in fidem Romanorum, non amor sed pavor attraxerat, omnia illis deesse cum cernerent, naves, equites, frumentum, nec stare illos posse diutius, nec abire; eorum quoque paucitatem castrorum ex angustiis metientes, quod neque equitatus neque impedimenta, sed solæ ibi erant legiones: conceperunt spem ut sit ex alienis malis, ac rejectis adulationibus quibus Cæsarem cœperant promereri, cogitantes quod si eum superarent, aut opprimerent; nemo amplius bellator in Britanniam trajiceret; habito de his rebus inter se colloquio, rebellarunt. Cæsar nondum conjuratione patefacta, ex ⁴¹adulatione tamen obsidum, qui promissi erant, ex adversitate ⁴²prætereaque sibi acciderat, mutatam cum fortuna fidem barbaricam cogitabat. Sed nulla re decipi poterat supra humanum modum altus

34 Lege, *remuneravit. Incidit.*—35 Forsitan idem est, quod Virgilius ait *1. Georg. convellere funem a terra.* Infra ait: *funem solvit*: unde dubito, an hic legi debeat: *solverant.*—36 Lege, *agerentur.*—37 Lege, *onerariæ.*—38 Lege, *Romanorum.*—39 Adde, *est.*—40 Lege, *nam in.*—41 Lege, *dilatione.*—42 Lege, *præterea quæ.*

animus et invictus: [78] frumenta igitur ex agris vicisque omnibus in castra quotidie, ⁴³et navibus, quæ irreparabiliter quassæ erant, dissolutis, ex ea materia alias refici; et quod deerat ex Galliis convahi faciebat: idque tanta ducis sollicitudine, tanto militum studio gestum est, ut ex omnibus non amplius quam duodecim in totum perditis reliquæ ad navigandi usum reparatæ in anchoris starent. Sic quasi ⁴⁴reddita advia animos militum providentia sui ducis erexerat. ⁴⁵Illuc assidue frumentatum pars exercitus: contigitque die quodam, ut legione septima ad id ipsum de more profecta; barbari, qui eo venturam ex ordine cogitarent, quod jam aliis in partibus inventa frumenta præcedentibus diebus abstulissent, nocturnis eam præstolarentur insidiis: cum tamen nulla suspicatio belli esset, sed ruricolæ passim et in agris vagarentur, et Romanis in castris libere versarentur; legione autem conspecta e silvis eruperant, eamque equis et essedariis circumdederant: quibus eo tempore sic utebantur, ut et levitatem equitum præstarent et peditum firmitatem. Et jam legio impetum numerumque hostium sustinere vix poterat; ⁴⁶dum castrorum custodes Cæsarem certiolem faciunt pulverem solito majorem ab ea, quo legio profecta erat parte consurgere: statim quod erat augurio animi apprehendit, arreptisque armis illic properans cum parte exercitus invenit legionem in ultimis laborantem: non fuit opus prælio: sola Cæsaris præsentia suis metum, hostibus victoriam eripuit. Sive autem hora serior diei, sive ⁴⁷alia eum causa tenuerunt, suos liberasse periculo contentus intactis hostibus castra repetiit: proximis diebus tantæ fuerunt tempestates ut Romanos ⁴⁸subtentorii Britannis in opidis detinerent. [79] Post hæc non ⁴⁹destituerunt hostes per legatos ad bellum totam insulam concitare, et Romanorum paucitatem et prædæ magnitudinem divulgare: insuper et oblatam cœlitus, et minime respuendam perpetuæ libertatis occasionem: quorum cum fidem publicam invenisset ⁵⁰Assercio, equitum et peditum turba ingens ad Romana castra confluit: contra quos Cæsar in aciem legiones eduxit et prælia victor profugos insecutus, omnes fudit, plurimos interfecit, incensisque late finibus in castra remeavit. Secutæ sunt legiones hostium pacem veniamque petentium: quibus

43 Deest *convahi*.—44 Forte, *reddita vita*.—45 Lege, *Ibat*.—46 Lege, *cum*.—47 Lege, *alicum causa*.—48 Lege, *sub tentoriis, Britannos*.—49 Lege, *non destiterunt*.—50 Lege, *assertio*.

Cæsar propter perfidiam obsides duplicavit, eosque in Gallias duci jussit: quo ipse navigatione prospera est reversus. Duæ ex omnibus, a reliquis vento abstractæ et ad littus aliud delatæ erant: e quibus cum trecenti egressi in terram ad Romana castra properarent, Morini ⁵¹quidam quos placatos Cæsar arbitrabatur, non tam odio quam spe prædæ in itinere hos invadunt; edicuntque ut si mori nolint arma deponant. Romanis in orbem collectis resistenti- amque parantibus, clamor ortus ad sex milia hominum contraxerat: quos omnes quatuor horis et eo amplius paucitas Romana sustinuit, proque paucis ⁵²pulveribus multas mortes reddidit. Ac cum Cæsar qui non longe aberat rem sensisset, auxilium suis ferens advolavit. Quo conspecto ad fugam reversi hostes et ad magnum numerum cæsi sunt. Die insequenti Cæsar Labienum cum legionibus secum ⁵³est Britannia reversus in Morinos rebellantes misit: qui cum propter temporis siccitatem solitum paludum receptaculum amisissent, ferre omnes ad obedientiam rediere. Titurius autem Sabi- nus et Arunculejus Cotta legati alii in Menapios missi, ⁵⁴hos non inventis quos silvæ protexerant, incensis ædificiis ac vastatis, ad Cæsarem sunt reversi. Ipse autem in Belgis exercitus totius hiberna disposuit: [80] eo duarum non amplius urbium Britannicæ venerunt obsides, aliæ omnes et Romani ducis imperium et propriam fidem ac præmissa contempserant. ⁵⁵Romæ ut erant Romæ cognitæ, senatusconsulto viginti dierum supplicatio instituta est res a seculis inaudita.

Anno de more Cæsar ex hibernis in Italiam ⁵⁶venit. Peractis conventibus Cisalpinæ Gallicæ, quod anno altero in animo habuerat ad Illyricum perrexit, ubi compositis quarundam motibus civitatum, parvo temporis lapsu magnum via spatium ⁵⁷emersus, per Italiam in ulteriorem Galliam ad exercitum rediit: id quod discedens jusserat, classem amplius quam sexcentarum navium invenit in- structam: collaudata militum industria et operibus præfectorum fide, classem ipsam ad portam, Icium tunc nomine, triginta tantum passuum milibus ⁵⁸ad insula semotum, quo nullus est aptior deduci imperat. Ipse autem ⁵⁹omnia in Treviros proficisci statuit: quod eos nec ⁶⁰consilia frequentare notaverat, nec imperia excipere. Ad

51 Lege, *quidem*.—52 Lege, *vulneribus*.—53 Lege, *ex Brit. reversis*.—54 For- te, *his*.—55 Forte, *His rebus*.—56 Lege, *veniens*.—57 Lege, *emensus*.—58 Lege, *ab*.—59 Forte, *omnino*, vel potius, *antea*.—60 Lege, *concilia*.

hæc Germanos ab eis sollicitari timida erat, quum ea civitas proxima Rheno est; omnium tamen Galliae civitatum, equitatu præsertim, potentissima. Erant in ea urbe ut assolet duo de potentia et prioritate certantes: horum nomina erant Indiciomarum et Cingetorix. Primus audito Romani ducis adventu, equitum, peditum, quam maximas potest copias, atque omnia bello apta summo studio parabat: reliquam turbam, sexu vel ætate fragilem intra Arduenam silvam densissimam atque ingentem cum rebus fortunisque ⁶¹ omnium abdidit, ut curis aliis expeditior bello operam daret. Alter vero, contrario ut in talibus fieri amat consilio, statim Cæsari fines ingredienti sese obvium et obsequio promptum tulit: quem cum multi et ipsius amore, erat enim carus populo, et Romani exercitus timore sequerentur, [81] cognovit Indiciomarum se delusum et ab omnibus facile se posse destitui. Non animo ergo, sed consilio mutato sese Cæsari per nuntios excusavit, quod ad eum ab initio non venisset, ne principibus simul digressis, plebs per ⁶² justitiam falli posset, et a Romana fide pravis fortasse consiliis impulsa discedere. Cæterum se et civitatem ipsam in arbitrio suo esse, sequere ad eum si præceperit, venire prono animo paratum. Cæsar quamquam non ignarus unde hæc dicta procederent, ne tamen tempus in Trevisis tereret venire illum ad se jussit cum ducentis obsidibus, in quibus et filius ejus fuit et propinqui aliquot, quem venientem ⁶³ levi oratione complexus ad Romanæ amicitiae perseverantiam cohortatur; cum primum esset ad amicitiam exhortandus. Trevirorum tamen primoribus nominatim Cingetorigem commendavit, non modo quia ille sit meritis; sed quia et sibi expediens videbatur amicum suum et populi Romani sua in patria multum posse, optimisque omnibus carum esse. Enimvero Indiciomarum eam rem tulit ægerrime; tantum sibi populariter gratiæ demi sentiens, quantum adversario accessisset; quique animo inimicus erat, hanc ob causam multo etiam inimicior factus est. Cæsar ex Trevisis ad illum quem dixi portum Icium venit cum exercitu: illic classem totam præparatam reperit, præter sexaginta naves quæ in Meldis factæ erant, quasque a reliquis procellæ maris averterant, atque ad littus unde solverant refecisse ⁶⁴ farebantur: florem quoque totius Gallici exercitus invenit quatuor milia: erant omnes fere principes Galliarum: quorum partem illam, quam sibi fidam rebus senserat,

61 Forte, *omnibus*.—62 Forte, *inscitiam*.—63 Lege, *leni*.—64 Forte, *ferbantur*.

dimittere in animo habebat, reliquos omnes secum loco obsidum in Britanniam trajicere: hujus consilii causa erat, quoniam verebatur ne qui motus se digresso in Gallis ⁶⁵oriretur: quos presentia fidelium et absentia perfidorum reprimi posse ⁶⁶arbabatur. [82] Erat inter alios Domnorix Æduus frater Divitiaci: hunc Cæsar ante alios secum ducere instituerat, quod et ⁶⁷cum magnæ apud suos opinionis esse noverat, et in Romanos pessimæ voluntatis: Sic ut interdum sicut supra diximus de ejus supplicio cogitasset: adhæc illum in consilio suorum jactasse constabat, delatum sibi a Cæsare patriæ suæ regnum, quam ⁶⁸per superbiam suâ cives iniquis tulere animis, sed potentiæ suæ metu queri apud Cæsarem non audebant: his ex causis instabilem virum et natura novis semper rebus intentum, et hostilis animi post se dimittere expediens minime judicabat. Contra ille ut dimitteretur instabat, atque obnixus orabat, frivolas prætendens precibus rationes: hinc metum maritimi fastidii; quod tam parvo maris spatio utique magnum esse non poterat; hinc religionem nescio quam suam, qua se navigare prohibitum asserebat. Cæsar qui non minus animum quam vultum loquentis aspiceret, petitionem injustam constantissime repulit. Ille indignans circuire principes, ac terrere, et ne qua ratione Cæsarem sequerentur ⁶⁹hortari enim ‘callido consilio id agi, ut Gallia suis principibus spoliata facilius jugum Romanæ servitutis exciperet; ducere illos secum velle, non quod illis egeat; sed ut quod in Galliis non auderet; trans mare deductos interficiat.’ Movebant hæ voces infirmorum animos: ita ut aliquos juramento astringeret, quæ communi patriæ utilia essent, ut communi consilio gererentur: neque in omnibus Romanorum imperio ut Deorum pareretur. Nihil horum Cæsarem latebat. Verum adeo Divitiacum ⁷⁰diligebat; ut in illius fratre atque illorum cive, non justitiam sed clementiam exerceret neque suppliciis; sed nunc minis, nunc blanditiis niteretur illum ab iniquissima intentione retrahere. [83] Id cum frustra esset; ad eam curam vertit animum; ut omnia sibi illius consilia nota essent: proinde cum jam prope mensem ventis navigatione dilata, votiva demum tranquillitas affulsisset; exercitum naves conscendere Cæsar imperavit: multisque dolentibus, unus omnium Domnorix imperium detractare ausus cum equitibus Æduis ⁷¹clas-

65 Lege, *orirentur*.—66 Lege, *arbitrabatur*.—67 Lege, *eum*.—68 Per videtur delendum.—69 Lege, *hortari*; *callido enim*.—70 Videtur addendum, *Æduosque*.—71 Lege, *clam*.

sem castris egreditur; et patriam versus iter arripuit. Quod cum Cæsar audisset, navigatione rebusque omnibus posthabitis, equitatus partem illum sequi ⁷²reducere; sin autem resistat, occidere præcipit. Ille cum equitibus assecutis redire ad Cæsarem juberetur, contumaciter obstare et fidem comitum implorare, seque et liberum et libera ortum in patria proclamare; equites Romani, ut jussi erant, vociferantem seque manu protegentem circumeunt et obruncant. Equites autem Ædui duce amisso ad Cæsarem an volentes an inviti redeunt.

Post Domnorigis æquo amplius dilatam cædem, ad navigationem intermissam Cæsar animum reflexit. Et relicto in Galliis Labieno cum tribus legionibus et duobus milibus militum, qui et ⁷³portis defenderent, et exercitui oportuna transmitteret: et si quod ⁷⁴non illis in terris emergeret, consilium tempori ac rebus idoneum non ⁷⁵deesse. Ipse occidente sole funem solvit; et prospero usque ad mediam noctem vento usus; et tunc tandem destitutus æstu impellente destinatum iter prætermiserat; die demum proximo ad illud ipsum litus ubi anno superiore descenderat sub meridiem est perventum, neque ullus hostis ibi inventus: multi quidem fuerant, sed ut ex captivis est cognitum, tam numerosa tamque instructa classe conspecta, stupore ac metu præurgente diffugerant, atque in montana conscenderant. Quod Cæsar intelligens, edoctusque ubi essent, castra metatus in littore, et præsidio castris ac navibus imposito, ad quærendum hostes rapit exercitum, quibus per noctem appropinquans, [84] mane illos in conspectu habuit. Illi vicissim hostibus occurrentes et ad ripam annis altiore de loco impetum facientes, ab equitatu Cæsareo fusi sunt, in silvasque refugerunt. Ibi locum natura validum truncis ac transversis arboribus validissimum effecerant: eo tamen septima legio penetravit et quasi feras lustris ferro expulit. At dum profugos longius sequi vellet; propter locorum imperitiam a duce prohibita est. Hic quoque tempestas altera Romanam classem vexavit, ut se contemptum a gente mediterranea, penitus indignari atque irasci videretur Oceanus; et cœlestis ira ⁷⁶terrescere rursus pervicaciam coerceret. Non enim tantummodo ⁷⁷animi alterius æquavit incommodum sed transcendit. Quod ubi ⁷⁸Cæsar a Quinto Atrio, quem classi præfecerat,

72 Addendum, ac.—73 Lege, portus.—74 Lege, novi.—75 Lege, deesset.—76 Lege, terrestrem.—77 Lege, anni.—78 Lege, Cæsari.

nuntiatum est, illico legiones quas ad insequendum quærendumque hostem miserat, ex itinere ⁷⁹provocavit: omissisque curis aliis ad instaurandam classem totum animum adiecit; ut nocturno pariter ac diurno militum labore ⁸⁰accepta calamitati sua jugis cura subveniat. Et primo quidem in subducendis navibus et cum castris uno ambitu concludendis decem dierum tempus expendit; ne quod vel a mari interim vel ab hostibus paterentur. Dehinc in eisdem reparandis quantum fieri posset non fabros tantum, qui exercitum sequebantur, sed accersitos ex Galliis fatigavit. Neque aut cura ducis, aut opera ministrorum fieri potuit, quin quadraginta naves irreparabiliter ⁸¹perissent. Sic victorem hominum natura vincebat: scripsit præterea Labieno quem cis mare dimiserat, ut legiones sibi commissas extruendis classibus exerceret. [85] Rebus adversis utcunque compositis dux quietis impatiens ad solitas curas rediit et munitis castris et subductis intra vallum navibus, relictoque illis ut prius præsidio, ad hostes ire contendit; sed eos ⁸²ad miris auctos modis comperit, unum in locum confluentibus omnibus illorum copiis et duce electo; cui Casmellanio nomen fuit; hic bellicosus erat vir: semperque cum proximis debellare solitus: sed nunc majori externo bello territi Britanni, ⁸³seu discordes canes, viso lupo concordaverant. Omissisque domesticis bellis in Romanos versi, omnes huic uni viro velut omnium fortissimo, et insulæ totius imperium et ducatum belli unanimi deliberatione contulerant. Multa quidem apud scriptores de Britannorum moribus locus hæc continet, quæ sciens eadem ratione prætereo; qua præterii Suevorum: mutata sunt omnia. Ecce enim exempli gratia, ita de iis scriptum est: leporem, gallinam atque anserem gustare fas non putant, quorum certe hodie non gustum modo, sed nec usum respuunt. ⁸⁴Omittit illa stultiora de moribus: ad res gestas redeo. Est Tamesis Britannicæ fluviorum primus, qui Trinovantum olim; nunc Londoneas insulæ illius urbem regiam ⁸⁵aluit: amnis est autem uno tantum ut ajunt loco, pedibus cum difficultate vadabilis: eo cum Casmellanus magnas copias contraxisset, supervenit ad locum Cæsar, hostibusque conspectis in adversa ripa præmisso equitatu et legionibus sequi jussis; vix credibili fervore amnem transiit; cum ex ⁸⁶aliquis non nisi capita peditum extarent, ut qui

⁷⁹ Lege, *revocavit*.—⁸⁰ Lege, *accepta*.—⁸¹ Forte, *perierint*.—⁸² Forte, *jam*.—⁸³ Lege, *ceu*.—⁸⁴ Lege, *Omitto alia*.—⁸⁵ Lege, *alluit*.—⁸⁶ Lege, *aquis*.

aquis madebant, sanguine siccos madefacerent, atque in fugam verterent. Et ut multa paucis expediam, circa hæc loca, plurima per id tempus variis quidem casibus gesta sunt prælia, uno tantum semper eventu: ubique Romani victores ⁸⁷ non sine periculis licet multis ac gravibus, quod se hostes silvarum præsidio tuerentur, [86] et arrepta occasione e latebris erumpentes sæpe Romanas invaderent legiones, seque illæsos unde venerant armorum levitate reciperent. Casmellannus ipse Britannici belli dux, aperti prælii spe amissa, omnem in silvis atque insidiis spem ⁸⁸ locaret: et dimissis equitibus atque peditibus, solis essedariis utrorumque officia præstantibus utebantur. Nunquam tamen ille patentibus sed perplexis ac difficilibus sese locis credere ausus, ex abdito Romanorum actus atque itinera observabat, cum in aciem elici nullo posset ingenio, ⁸⁹ adjuratque eum natura ipsa locorum usquequaque silvestrium. Hac Casmellanni diffidentia mutari status animorum cœperat, cogitantium aliquid magnum esse quod eorum fortissimus sic timeret. Itaque Trinovantes; quorum urbs totius insule ea etiam tempestate firmissima ferebatur, sese Cæsari spontanea deditioe commiserant: hi regem habuerant, quem Casmellannus occiderat: hanc deditioem acceptavit Cæsar alacriter, obsidibus imperatis ac frumento, quæ illi late et celeriter complevere: nihil aliud ⁹⁰ petens quam ut occisi regis filium ab occisoris crudelitate protegeret. Qua in re Cæsar precibus non egebat, quum adolescens ille jam inde sibi ab initio carus erat; nempe qui ut manus sui hostis evaderet, ad eum adhuc in Gallia existentem supplex accesserat, susceptusque erat in gratiam. Trinoventium exemplum secutæ quinque urbes aliæ se consimiliter dederunt. Ab his edoctus Cæsar qua in silva Casmellannus locum munitissimum, et ⁹¹ obicam cæsarum arborum ac paludum pene inaccessibilem haberet; atque ubi se tutiorem quam ullis in urbibus extimaret, his ipsis ducibus ad eum pergit: quem cum aliquantulum defendissent qui ad custodiam deputati erant; fuga ⁹² tamen præcipiti ⁹³ relinquere; in qua multi hostium comprehensi occisique sunt: [87] multumque ibi pecoris inventum; locus expugnatus effractusque. Casmellannus his permotus rebus, quatuor Britannia regulos, qui partes extremas insule regebant, per legatos ad soli natalis auxilium invitat: jubet ut Romanam

87 Forte, licet non sine periculis multis.—88 Lege, locarat.—89 Lege, adjuvatque.—90 Lege, petentes.—91 Lege, obicem.—92 Lege, tandem.—93 Lege, relinquere.

classem et ⁹⁴castris per ducis absentiam indefensa quantis possint viribus invadant; parent illi, seu patriæ caritas, seu jussus superioris urgeret: cumque ad castra venissent, erumpentes Romani, multis occisis, et uno regum capto, cui Legotorix nomen erat, intra vallum sospites rediere: quo eventu et præsertim deditione urbium ⁹⁵magni ac magis Casimellanus animo concussus, ac ⁹⁶diffusus bello, pacem petiit, deditionem obtulit, et per Comium Atrabatem, quem ille in amicis, Cæsar inter fidos, numerabat, veniam impetravit. Cum enim Cæsaris esset intentio in Gallia hibernare, et jam finis prope esset æstatis, quæ multo ibi est brevior, quam in nostro orbe, mentionem pacis non invitus audivit, ne per hiemem intra insulam teneretur. Contentus reges vicisse ac cepisse, ac tributariam fecisse Britanniam, tributum annuum imposuit, obsides imperavit. Nam ut elegantissime ait Florus: ‘non provinciæ, sed nomini studebatur.’ In cunctis obtemperatum: illud expressum dedito ⁹⁷imparatum, ne qua in re Trinovantibus, aliisque ⁹⁸deditionis Romanorum, ante alios Mandubracio ⁹⁹occiso regis filio noceatur. His explicitis, ad littus et ad classem rediit, navesque ut jusserat reparatas inveniens, conscendit cum exercitu et ingenti captivorum turba proximis præliis intercepta. Cumque Britannico de littore secunda vigilia movisset, ad Gallicum littus omnibus cum suis incolumis die proximo illucente, pervenit navigatione prosperima, quasi vel discessu gauderet Oceanus, qui doluerat de adventu; vel ut Florus idem ait, ‘se imparem fateretur, suo blandiens domitori.’

Hic vero parumper hæsit prosperitatis impetus Cæsareæ. [88] Erat eo forte anno propter cæli ariditatem frumenti præter solitum inopia. Ea res Cæsari persuasit ut legiones per hiberna distraheret, ne conjunctæ urbem unam aut alteram prægravarent. Quæ distractio reipublicæ pene totius in perniciem vertit. Sic fortuna interdum sapientissimorum ¹⁰⁰quorum hominum consilia versat ac dissipat. Erant quidem legiones præter unam, quamvis ab invicem sejunctæ, omnes tamen infra centum milia passuum, ut si necessitas ingrueret altera alteri opem ferre haud sane difficile viderentur; et præerant simul legionibus singuli legati: unam ex omnibus Transpadanam legionem in Eburones mittens cum quinque cohor-

94 *Lege, castra.*—95 *Forte, magis ac magis.*—96 *Lege, diffusus.*—97 *Lege, imparatum.*—98 *Lege, deditiis.*—99 *Lege, occisi.*—100 *Forte, quoque.*

tibus, duos illi, quorum in præcedentibus mentio est habita, Quintum Titurium Sabinum, et Lucium Arunculejum Cottam legatos attribuit: forte ideo, quod aut minus ¹ novo fideret legioni, aut suspitionem haberet ² fide gentium illarum, Rhenam inter ³ Mosam degentium: quibus tunc in locis Ambiorix, vir ⁴ quidem callidissimus ac pessimus, simulque Cavaleus vir simplicior ⁵ insperabant: sed Ambiorix otioso (ut sæpe accidit) collega negotia publica ventilabat: ambo tamen venientibus legatis obvii processerunt, et frumenta et quæ usui essent legioni conveyi curaverunt. Sed ut sunt mobilia quorundam hominum ingenia: ⁶ mex acceptis ⁷ nuntios Induciomari Trevirensis, qui Cæsarem et Romanos ode- rat; ab obsequio ad rebellionem animos converterant. Itaque popularibus instigatis et suum in propositum adductis, jam aperte inimicitias exercere ausi, Romanis ⁸ colonibus circumventis, quasi magno proelio victores protinus ad castra prodeunt oppugnanda: quibus egregie non defensis modo; [89] sed emissu equitum victis hostibus ac repulsis, Ambiorix vincendi spe privatus, ad fallendi spem conversus, exclamat ut sibi aliqui ad colloquium mitterentur; esse enim qui de rebus communibus loqui velit; posse litem colloquio diffiniri. Mittuntur due, Romanus unus, alter Hispanus a Cæsare ad ipsum Ambiorigem mitti solitus. Hos Ambiorix sic alloquitur: ‘Ego,’ inquit, ‘Cæsari pro suis in me meritis multum debere profiteor. Ipse nam memini, omni eo, quod vicinis meis pendere ⁹ soleo, tributo me annuo liberavit. Ipse mihi filium ac nepotem, quos illi obsidum sub nomine habebant in vinculis, remisit. Nunc ego quod hic de oppugnatione castrorum accidit non meo consilio, sed patriæ imperio gestum est. Quicquid feci contra Cæsarem coactus feci: ita enim sum dominus, ut non plus ego in populo, quam in me populus meus possit. Neque vero ipsa hoc civitas ex se facit, sed coacta similiter: quo cogente, si quæritur: consilio certe omnium Galliarum quum obstare non possit invita consentiat. Est enim (ne quid ignotum vobis patiar, quod vos tangat) consilium publicum, hac in re tanto omnium consensu, ut ne unus quidem discrepet: summa est ut hiberna omnia Romanorum uno tempore oppugnentur, ut suis quisque periculis occupatus aliis opem ferre non possit: hic oppugnationis præstitutus erat

1 Lege, *novæ*.—2 Lege, *fidei*.—3 Forte, *Mosamque*.—4 Lege, *quidam*.—5 Forte, *imperabant*.—6 Lege, *mox*.—7 Lege, *nunciis*.—8 Lege, *Colonibus*.—9 Lege, *solebam*.

dies: non potui ego, nec patria potuit mea, consilio ómnium, tam honeste præsentim, ut est consilium libertatis, obstare. Idque perfacile fueris cogitanti, me Cæsari neque nocendi causam si possim, neque si velim potentiam habuisse: ut enim fingar ingratus, non tam demens, tamque inscius rerum sum, ut tantulis viribus expugnari posse credam P. Romanum. Nunc quoniam publicum debitum patriæ exsolvi, volo privatim quod debeo persolvere. Moneo igitur et obtestor omnes, nominatim Titurium Sabinum pro jure hospitii, quod illi est mecum, ut indemnitati suæ suorumque provideat abeundo: magna enim Germanorum manus pretio conducta transiit: biduo aderit: unum bona fide polliceor, ¹⁰ viroque, tutum per meos fines iter fore. Ita et patriæ pro naturali jure consulero, [90] eamque hibernorum gravi fasce levavero; et Cæsari pro suis beneficiis vicem reddidero, legionemque servavero in consilio modo stet, haud dubie perituram.' His dictis ille abiit, nuntii ad legatos redeunt et audita renuntiant: subita re ¹¹ periculosius ea quamvis ab dicerentur haud quaquam spernenda videbantur, eo maxime, quod Eburonum civitas tam parva, nisi aliæ conspirarent, nunquam tam magna contra Cæsarem ausura crederetur, res ad consilium defertur. Ubi diu adversis sententiis ¹² altricatum est. Arunculejus Cotta et tribuni militum et centuriones plurimi secum sentientes, 'neutiquam discedendum ex hibernis, absque ejus qui illos ibi locasset imperio, consulebant. Castra enim valida et munita, et ¹³ frumentariam abunde suppetere. Quibus ita se habentibus et Eburones et Germanos si accesserint facile sustineri posse: interim vel a Cæsare vel a proximioribus hibernis auxilia ventura. Postremo nihil stultius quam in dubio de sua salute ab antiquo hoste consilium accipere.' Contra ista Titurius Sabinus metum verbis augere et multa dicere, 'non consilii auctorem; sed consilium extimandum, et non quis, sed quod quisque dicat attendendum. Credere se Cæsarem in Italiam profectum, quo præsentem neque Eburones hoc ausuros, neque Caruintes principem suum ¹⁴ quam diebus illis occisuros. Galliam profecto odii ingentibus inflammata et contumeliis irritata, nec videri sibi eam esse Galliam quæ solebat, sed aliam nescio quam externo subditam imperio, atque inopem gloriæ militaris. Germaniam Rheni transitu et Ariovisti fuga; ac morte

10 *Lege, juroque.*—11 *Forte, percussis, quod ea, quamvis ab hoste dicerentur.*—12 *Lege, altercatum.*—13 *Adde, rem.*—14 *Forte, in.*

victoriisque tam multis Romanorum pudorem inexpiabilem concepisce: neutri jugum ferre propositum esse. Denique videri sibi non posse sine magna causa Ambiorigem ista consulere. Cæterum quæcunque illi sit mens; consilium ipsum undique tutum esse posse, in mora aliquid expugnationis aut obsidionis; in discessu autem nullum prorsus esse periculum: [91] nam si nihil ambigui sit, eos ad proximam legionem tuto calle venturos, nullum passuros nisi unicum viæ brevis incommodum. Sin ut sua ferret opinio, metuendum aliquid instaret, nullum esse aliud quam in velocitate remedium: sic vel non inutilem certe, vel utilissimam esse profectio-nem: moram vel præsentî discrimini obnoxiam vel futuro? his Cotta fortesque viri alii acerrime resistebant. Itaque crescente litigio Titurius in collegam indignabundus exclamat, sic ut ab omnibus audiretur, et ‘vincite,’ ait, ‘si omnino sic est animus: non sum ego qui magis quam vos omnes mortem timeam: sed’¹⁵(et ostendit milites) ‘si quid advenit adversi, a te exigent rationem: quod si tu permiseris, eras suis commilitonibus conjuncti et se periculo exemerint et suo illos adventu effecerint tutiores: alioquin disgregati a suis, aut famis aut ferri subituri sunt.’ Rapitur interea consilium: milites utrumque circumstant, obsecrant, ‘ne sua dissensione periculum faciant, ubi periculum non est: seu abeant seu stent tuta esse omnia, modo sui duces unum sentiant: contra si dissentiant tutum esse nihil.’ Quid multa; ad mediam noctem vigilando et disceptando res trahitur. In qua quidem curiosior fuerim fortasse quam debui, et potui, fateor, vel rem totam prætermittere, vel multo paucioribus perstringere: sed deum testor miseris hominibus de futuro consultantibus, et magno in ambiguo constitutis, ego qui exitum rei scio, non aliter scribendo compassus sum, quam si futura nunc etiam res ipsa et notus mihi miserabilis finis esset, cui occurrere nec consilio possem nec auxilio: ea me compassio diutius quam volebam in hac narratione detinuit: quam tibi o lector sic expedio. Tandem ergo non ratione¹⁶collega pertinacia victus Cotta consentit: et quod crebrum in consiliis, pars deterior meliorem vincit: ediciturque militibus diluculo profecturos: neque tamen noctis quod supererat somno datum, sed ad auroram usque vigilatum est, occupatis omnibus quod efferre secum possent quid relinquere cogerentur. [92] Ubi primum illuxit castris egrediuntur securi, quasi consilium obeundi non ab

15 Adde, *hi.*—16 Forte, *sed collega.*

hoste perfido ac versuto, sed a prudente et fido amico aliquo datum esset. Securi autem Sabinus et qui suæ sententiæ fuerant. Cotta autem et qui secum senserant fraudis ¹⁷aliud subesse taciti cogitabant: hostis proditor, qui nocturnis vigiliis, et confuso castrorum murmure ituros mane præsignabat, nec quod ituri essent dubitabat ad proximam scilicet legionem, oportuno eos in loco expectabat. Erat viæ medio procul a castris ad duo milia passuum vallis nemorosa ac difficilis: illic locarat insidias: cum in eam vallem Romana acies descendisset, hostes ante retroque ex insidiis erumpunt, ut nec primis excedere, nec ultimis retrocedere licitum ¹⁸esse: iniquissimis pugna locis instituitur: et quoniam natura comparatum est improvisa pericula magis animos dejicere, Titurius, qui secura sibi omnia finxerat, pavere cœpit, atque omni bellica arte destitui. Contra autem collega ejus, qui hoc eventurum præviderat, atque ideo iter illud dissuaserat, quolibet boni simul et ¹⁹multis et ducis officio functus, pugnando pariter et hortando nihil omnium prætermisit, quæ ad salutem suorum militum pertinerent: hostis qui expertus agnosceret, suos Romanis in ²⁰augusto impares, edicit ut telis eminus hostem petant, propius non accedant neque manum conserant, sed instantibus parum recedant, instantque cedentibus. Et locus ipse ducis consilium adjuvabat: pugnatum est a primo mane ad horam diei octavam: cum Romani milites multis licet vulneribus affecti, et a fortuna et ab alterius ducis auxilio ²¹destitui acriter tamen adhuc ²²ad suo, hoc est Romano more certarent: tum demum fortissimis viris e legione, partim sauciis, partim cæsis; cum et ipse jam legatus Cotta, in quo spei summa erat, [93] gravi ictu funda jacti lapidis os contusus, solitis muneribus obeundis invalidus redderetur; inclinare res cœpit ac ruere. Titurius tunc primum intelligere incipiens sui pertinacis consilii vanitatem, omni spe defensionis ommissa, Romanæ vir fortassis originis, non Romanæ virtutis, Ambiorigem ab adverso suos instigantem prospiciens, interpretem quendam ad illum hospitem suum misit oratum ut sibi suisque militibus parceretur: omni indignum vita virum, qui suppliciter adeo vitam poscat, hostis ab hoste, Romanus a barbaro. At ille hospes egregius non contentus fidem publicam fregisse, nisi privatum jus hospitii, illa ætate religiosissimum, violaret; respondit interpreti, posse Titurium si libeat

17 Forte, *aliquid*.—18 Lege, *esset*.—19 Lege, *militis*.—20 Lege, *augusto*.—
21 Forte, *destituti acriter tamen*.—22 Lege, *ac*.

ad colloquium pervenire, non se desperare Romanorum militum salutem a suis militibus impetrari posse: sibi vero si veniat, nihil esse periculi, inque hoc suam se fidem illi obligare. Credidit verbis miser et illi fidem habuit a quo tunc maxime prodebatur. O seu error ingens seu vitæ cæca cupiditas! ante ²³tantum quam ad hostium pergat, propositum suum collegæ aperit, velle se ad Ambiorigem proficisci, spem sibi salutis ostendi, posse eum quoque si velit secum ire: negat Cotta, et ut fracto ore loqui poterat: 'Non ibo' (inquit) 'ad armatum hostem.' Cumque hac fixus in sententia permaneret, nec divelli posset, Titurius, et tribunus militum et centurionibus sequi jussis, ivit ipse quo destinaverat, et quo sua illum sors trahebat. Cumque ad Ambiorigem propinquaret, jussit ille sibi inprimis ut arma deponeret, et (o pejus morte, o Cæsareis armis insuetum dedecus) paruit hac in re barbari imperio Romanus, et parere comites præcepit: tum demum cum inermi de pacis conditionibus agi cœptum: cumque de industria proditor tempus trahit, circumfusi sensim barbari Titurium obruncant: qui secum exierant quanta possunt ad suos celeritate confugiunt: hostes barbarico ululatu victoriam conclamantes in Romanos ruunt, una vallic parte condensos, [9.4] jamque vix impetum sustinentes, ibi Arunculejus Cotta fortissime dimicans occiditur: vir haud dignus qui alienæ stultitiæ pœnas daret. Multi alii præterea, inter quos fuit Lucidius Petrosidius vexillifer turba circumventus ingenti, aquilam, ²⁴neque sibi extorquerent, cum in castra jactasset, ipse generoso impetu mediis sese hostibus inferens occubuit: milites ducibus spoliati multo labore ac virtute usque ad noctem locum ubi constiterant defenderunt. Nocte autem desperata undique salute, ne vivi in manus hostium pervenirent, indomiti spiritus sese ²⁵omnibus manibus propriis peremerunt, præter paucos qui per diem prælio dilapsi, incertis hinc inde tramitibus ad legatum alium Titum Labienum tristes nuntii præcesserant. Et hic quidem infaustæ legionis interitus fuit, inter tres belli externi adversitates Cæsareas numeratus: ubi admonuisse lectorem velim; quod Suetonius Tranquillus auctor certissimus, Germanorum hoc in finibus accidisse ait: Julius autem Celsus comes et qui rebus interfuit, Eburonum in finibus factum refert. Non est autem magna dissensio cum et tunc conterminæ nationes essent, omnesque hodie sint

²³ Forte, *tamen, quam ad hostem.*—²⁴ *Lege, ne sibi.*—²⁵ *Lege, omnes.*

Germani. Posthæc Ambiorix iniquissimi voti compos ad graviora se præparat: perque vicinas gentes odio raptante discurrit, legatos duos et magnam partem Romani exercitus perisse dietitans monet, orat, obsecrat, ne vindictæ et recuperandæ in perpetuum Gallicæ libertatis ²⁶labi per ignaviam patiantur: ardentem inflammare perfacile est. ²⁷Conjuravit igitur concurruntque, et unius hortatu multi insaniunt, factoque agmine ad alia Romanorum castra perveniunt, ad ea scilicet quibus Quintus Cicero magni Ciceronis frater præerat. ²⁸Nec vir ingentis animi, sed nullarum virium. Eo itaque cum venissent, quo acceptæ cladis nondum fama pervenerat, aliquot lignatores nil tale metuentes in silvis, [95] quo munitionis castrorum causa perrexerant, adventu hostium subito capti sunt, hanc velut arham victoriæ tenentes magno impetu castra invadunt. Romani usque ad vesperam circa defensionem occupati, per noctem ex confecta jam ante materia, centum viginti tures in castrorum ambitu attolunt, ²⁹tunc mira velocitate, ut mane hostes attoniti non humanum opus, sed monstrum aliquod sibi cernere viderentur. Multis deinde continuis diebus, hinc ad defensionem, illinc ad oppugnationem castrorum multa utrimque pertinacia animorum atque obstinatione certatum est. Dum Galli perpetuæ victoriæ hic repositam spem putarent: Romani autem periculum cognoscentes, nihil omitterent, et quod luci defuisset, nocte supplerent, ut vix ullum sopori tempus indulgeretur: non ab aliis modo, sed ab ipso duce, cujus imbecillitatem milites miserati nonnunquam recusantem illum ad requiem compellebant. Ipse vero jampridem primo ab obsidionis die, de statu rerum Cæsarem facere certiore nisus erat, sed præclusis itineribus et comprehensis nuntiis frustra fuerat. Tentatum in his etiam hibernis fuit, quod in aliis paulo ante successerat, ut Romani et conjuratæ Galliæ et Germanici auxilii metu incusso, et comitum recentis casus memoria admoniti, abeant quocumque libuerit intacti. Non se enim Romanos odisse, nec Ciceronem, neque omnino quidquam aliud Romani imperii recusare præter importunam hanc consuetudinem hibernorum; qua sublata, cætera omnia facile conventura, proinde paratam illis esse securitatem ac licentiam abeundi. Ad hoc Cicero longe aliter ac Titurius; ‘non esse Romanis morem’

²⁶ Videtur deesse, *occasionem*.—²⁷ Lege, *conjurant*.—²⁸ Lege, *Hic*.—²⁹ Lege, *tam*.

ait, 'ut conditiones pacis ab armato hoste suscipiant. Quod si arma posuerint et legatos ad Cæsarem miserint, se illis, ut petita obtineant, apud suum ducem precibus affuturum, ³⁰ne diffidere illos justis ³¹cum petitionibus facilem reperturos.' Amissa ergo spe fallendi, in vim studium omne translatum est: [96] et ad legionem unam oppugnandam quanta hostium turba confluerit, vel hinc liquet, quod munitiones quindecim milia passuum in circuitu, horis tribus non integris, et explevere, et suis locis vires additæ, munitæque obsidionalibus instrumentis: quibus in rebus ab ipsis Romanis præcedentibus annis edocti erant, et nunc captivorum quorundam Romanorum consilio atque opera juvabantur. Multis diebus duravit oppugnatio: et diebus quibusdam, ventis forte vehementibus, igne arida in castra jactato, cunctisque intus ardentibus, res in ultimum est adducta discrimen. Tanta autem Romanorum militum virtus fuit, ut cum et telorum procellis urgerentur, et flammis afflati ac semiusti essent, et fortunæ eorum incendio omnes absumerentur; nunquam aliquis aut ad illas oculum reflecteret, aut momento temporis a defensione cessarent. Et quamquam Romanis dies ille durissimus, nihilo tamen levior Gallis fuit, eorum plurimis vulneratis atque occisis: ita ut intrinseci, deserta statione quam defendebant, hostes nutu frontis ac ³²veber ad introitum invitarent; neque omnino qui introire præsumeret inventus est aliquis. Erat in Romana legione par virorum fortium, quorum minime mihi quidem prætereunda ³³videretur historia: alteri Titus Pullo, Lucius Vorenius alteri nomen fuit: his perpetuum inter se de virtute erat ac superioritate certamen: unoquoque ad summum ³⁴tota nitente, neque sponte alteri cessuro: dum ad munitiones igitur res ³⁵verberet Pullo exclamans: 'Quid agis Vorene,' (inquit) 'seu quid cogitas? nostrarum litium dies iste sententiam feret:' hæc dicens castris egreditur, communitioemque hostium, qua densissima erat irrumpit: nec Vorenius sequior, seu virtutis stimulis adactus, seu metu infamiæ æmulum consequitur. Pullo cum ad jactam telii pervenisset, unum hostium, qui se ante alios ferebat, [97] pili emissionem transfigit. Currunt contra unum ³⁶milia et cadaver suum clipeis protegentes, hostem telis omnes premunt, reditumque ejus impediunt. Jam scutum sagittarum una trajecterat, balteoque hæserat, dexteramque ad capulum reflectenti

30 Lege, nec.—31 Lege, cum.—32 Lege, vocibus.—33 Lege, videtur.—34 Pro tota videtur legendum, locum.—35 Forte, fereret.—36 Lege, mille.

obstabat: sic implicitum hostes premunt: æmulus adjuvat, fertque illi quem odisse consueverat auxilium: in hunc, primo omisso, tota acies ruit: ipse stricto gladio seque et illum potegens, uno hostium occiso, parumper alios submoverat: sed dum ardentius invehitur, e loco altiore excidit: cui confestim Pullo affuit, et similiter circumventum e manibus hostium expeditus et nudato jam gladio metuendus eripuit: sic illæsi ambo ad suos multis hostium cæsis, et adhuc ambigua lite virtutis evasere. Cæterum quanto indies durior obsidio, et vulneribus interiore militia afflicta, decrescebat numerus defensorum, atque hostium augebatur: tanto Cicero attentius cogitabat, de statu rerum nuntios ad Cæsarem destinare, quorum aliqui in hostium manus lapsi, et sub oculis suorum crudelibus ³⁷supplicibus interfecti, reliquos merito terrore compleverant. Inventus est tandem servus unus e Gallia, qui libertate et magnis præmiis promissis, literas jaculo insertas, Gallus non suspectus Gallis, ad Cæsarem detulit. Qui ut erant rebus cognitis, legiones sibi omnes expectandas non existimans, ne mora periculum allatura esset, evocatis proximis, satius ³⁸dixit cito cum paucis, quam tarde cum multis proficisci. Convenerunt qui vocati erant omnes. Labieno scripserat, ut si reipublicæ commodo posset ad se veniret. Ille rescripsit, legionis et legatorum cæde sublatis animos hostium, et omnem potestatem Trevirorum ad tria milia passuum in armis esse: si discedat hoc in statu, non profectionem, sed fugam potius visum iri; nec præterea suum iter vacare periculo. [98] Cæsar quamvis ad paucos redactus, legati ³⁹tum consilium approbavit: dumque ad hostes properat, in itinere audivit, quanto apud Ciceronem in discrimine res essent. Illius ergo sollicitus, Gallum equitem quendam promissis ingentibus impellit ⁴⁰lites suas ad Ciceronem ferat, et si castra ingredi nequeat alligatas jaculo intra vallum jaciat: parat ille; et ad castra cum venisset, accedere metuens, ut jussus erat litteras jaculatur. Illæ casu quandam in turrim inciderunt; neque a quoquam ante diem tertium visæ sunt; tunc inspectæ a quodam milite detrahuntur, et ad ipsum cui inscriptæ erant Ciceronem perlatae, atque in concilio militum recitatae magna omnes fiducia et gaudio replevere. Erat autem perbrevis epistola, ne a barbaris posset intelligi, scripta litteris Græcis hac sententia. ‘Ego jam cum legionibus iter arripui:

³⁷ Lege, *supplicis*.—³⁸ Lege, *duxit*.—³⁹ Lege, *tamen*.—⁴⁰ Forte, *litteras*.

confestimque adero: tu virtutem tuam ut pristinam retineas quæso.' Accessit ad spem fumus ex ea parte prospectus, qua venturus erat Cæsar, ⁴¹ut villarum incendia, signa propinquantium legionum. Galli de adventu hostium ab exploratoribus edocti, ommissa obsidione castrorum, venientibus obviam eunt. Quod ut Cicero intellexit, eum ipsum qui primas tulerat, cum litteris aliis mittit ad Cæsarem, monens ut iter suum caute peragat: hostes enim omnes se dimisso contra eum properare. Erant autem armatorum sexaginta milia. Cæsar literis nocte perceptis, exercitum de contentis in eisdem admonet. Jubet fortibus esse animis et ad prælium paratis: primo mane castra movet, et ad quatuor milia passuum progressus hostem videt, quem repente aggredi loco iniquissimo periculosum, et Cicerone liberato dilationem tutam ratus, substitit, et locis idoneis castra metatus est quantis quivit angustiis, id agens, ut sic hostibus contemptum suæ paucitatis objiceret. Erant enim vere pauci, vix septem milia, sed virorum et impedimentis dimissis, [99] videbantur etiam pauciores, et arte ducis effectum erat ut paucissimi viderentur. Tantus denique contemptus fuit, ut mane proximo ad castra hostes ⁴²occiderent: Cæsar vero equitatum parumper prælio expertus, quasi ⁴³trepidantis in castra retraheret, et portas claudi et ⁴⁴portas undique communiri multa cum simulatione metus imperaret. Tanto enim ⁴⁵tantoque invicto erat animo, ut de tanta hostium multitudine nil timeret, nisi ne prælium detrectarent. Denique quod omnes cupiunt, iste unicus metuebat fugam inimicorum. Illi vero conspicientes quæ apud Romanos gerebantur, et formidinem ⁴⁶arbitrari, e loco ubi constiterant altiore descendunt, et transmissio rivo quo ab invicem separabantur, urgente impetu animorum iniquis aciem locis instruunt, et castra primum telis, mox et manibus invadunt; et eo usque contemptus excreverat, ut præcones circum castra dimitterent, qui et Gallis et Romanis edicerent æque licitum utrisque ad se si velint ante horam tertiam sine periculo transire: post eam horam non licere. Cæsar ubi animadvertit sic esse omnia apud hostes ut optaverat, signo dato subito castris erumpens, sua cum contemptibili paucitate multitudinem illam insolentem et confidentia obstupentem ⁴⁷numeraculo eruptionis aggreditur: omnes in fugam vertit, occiditque

41 *Lege, et.*—42 *Lege, accederent.*—43 *Lege, trepidantes.*—44 *Forte, omnia undique.*—45 *Lege, tamque.*—46 *Lege, arbitrati.*—47 *Lege, miraculo.*

quamplurimos atque exarmavit: multo plures occisurus nisi profugos insequi silvis de more terrarum ac paludibus vetaretur. Cæpto itaque progressus itinere eodem die salvis suis omnibus ad Ciceronis hiberna pervenit. Turres quas in circuitu erexerant, atque opera hostium miratus, inveniensque e militibus legionis illius vix decimum quemque sine vulnere: quanta ibi cum virtute res gesta esset agnovit et Ciceronem et legionem ergo dignis laudibus celebrans, [100] centuriones nominatim et tribunos militum, ut cujusque virtus atque operatio merebantur. ⁴⁸Postremo die concione advocata, confirmavit suorum animos, solaturque super damno, fraude hostis, et legat: temeritate suscepta: ostendens cælitum favore et virtute militum, illius malis artibus quæsita victoriæ haud longævam fuisse lætitiā: consequens esse, ut nec eis diuturnior dolor sit. Hujus fama victoriæ ad Labienum tanta velocitate perlata est, quod cum hora diei nona pugnatum esset, ante mediam noctem Rhemi ad castrorum portas quæ sexaginta passuum milibus aberant, jubilantes vicisse Cæsarem nuntiarent. Qua re latius vulgata, Induciomarus, ⁴⁹omnia castra Labieni in crastinum adoriri propositum erat, cum omnibus suis noctu abiit, Trevirimque repetiit. Cæsar in hiberna concessit, nullum in eis otiosum diem agens, quin quotidie legatos et exploratores undique destinaret, per quos statum ac propositum civitatum nosceret: tanti et tam crebri motus Galliarum omnium ferebantur, et clandestina sæpe concilia, et nocturna etiam in silvis ⁵⁰habere colloquia, et ad summam peccati nihil audiebatur. Inter cætera Lucius Roscius qui tertiæ decimæ præerat legioni nuntiavit copias ingentes Gallorum ad oppugnanda ejus castra venientes accepta victoriæ suæ fama subito fugientibus similes abiisse. Quibus indiciis unum contra se animum Galliarum luce clarius intelligens, non tamen destitit. Evocatis ad se principibus, hos blanditiis, et hos minis quanta quivit diligentia in obsequio studuit retinere. * Idque ad continuum hic male studium fuit Senones, quorum inter omnes et fama et auctoritas magna erat, Cavarium quendam, alibi Cavarinum invenio, stirpis regiæ, quem Cæsar illis regem dederat, publico de consensu occidere voluerunt. Cumque is fugæ præsidio mortis periculum evasisset, persecutis suis ⁵¹cum finibus expulerunt. Cum autem super his excusatum legatos ad Cæsarem misissent, [101] atque ipse senatum civitatis

⁴⁸ Lege, *Postcro*.—⁴⁹ Forte, *cui*.—⁵⁰ Lege, *haberi*.—⁵¹ Lege, *cum*.

ad se venire præcepisset, minime paruerunt. Tanta omnia cupiditas novandarum rerum erat, ut nihil eis ad ⁵²debellandum præter ducem defuisse videretur: qui ubi affluit mox emersit occultata rebellio. Sic opinio inveterata prævaluerat, qua in rebus bellicis Galli omnibus se gentibus præferebant ⁵³præferendi esse ab aliis credebantur; ut Romanorum imperio subesse pudendum sibi ac miserum judicarent, et omnes penitus aut rebelles, Cæsari fierent aut suspecti, præter Rhemos duntaxat atque Æduos, quos ille summo semper habuerat in honore. Principes rebellionum multi erant, inter quos Induciomarus. Treveri magnum sibi locum quadam animositate præsumperant, legatos trans Rhenum mittendo, pecunias promittendo, magnam partem Romani exercitus interfectam, et superstites metu semianimes asserendo: neque tamen aut mendaciis aut promissis movere animos potuerunt, memores Ariovisti et bellorum cum Romanis infeliciter expertorum. Destitutus Induciomarus a Germanis, ad Gallica se convertit auxilia, et tantum valuit audacia, ut nomen atque opinionem magnanimitatis arriperet, atque adeo ad eum legati omnium gentium hinc inde concurrerent, et ipse fretus hac fiducia ⁵⁴consilium indiceret, quod armatum appellabant, ad quod armati omnes puberes convenirent: et venisse novissimum capitale erat. In eo consilio inter multa Cingetorigem adversarium, licet generum, suis publicatis bonis, publicum ⁵⁵denuntiat, quod Cæsarem sequeretur. Hinc edicit, iturum se ad Senones et Caruntes, urbesque alias, a quibus ⁵⁶repetitus atque expectatus sit: transiturum vero per Rhemorum fines, eosque populaturum: ante omnia tamen oppugnaturum castra Labieni, quæ vicina essent; et quid in his exequendis facto opus sit exponit. [102] Sic ⁵⁷consilio celebrato, et auxiliis hominum atque equorum a finitimis collectis, Galliæque omnis exulibus atque damnatis ad se blanda prece allectis, et spe uberi præmiorum ad invadenda Labieni castra progreditur. Ille autem, ut horum nihil ignorabat, sic nil penitus omnino metuebat, situ et munimine loci ⁵⁸visus: quærebatur tamen, ardentissimo hosti si qua nocendi se offerret occasio. In hoc unum intentus, Cingetorigem et amicos alios nuntiis sollicitat, et ad certum diem sibi quanto valeant equitatu adsint: parere parant omnes. Interea Induciomarus nunc inexpugnabilem loci

⁵² Lege, *rebellandum*.—⁵³ Adde, *ac*.—⁵⁴ Lege, *consilium*.—⁵⁵ Videtur addendum, *hostem*.—⁵⁶ Lege, *expetitus*.—⁵⁷ Lege, *consilio*.—⁵⁸ Lege, *visus*.

situm intuens: nunc ⁵⁹minus et tunc tela jaciens indies, propinquis castris obequitat, et Labienus in castra sese continens, majorem quotidie metum fingit: magisque et magis hostium crescit audacia, donec ⁶²intermissis clanculum equitibus intempesta nocte, et re summo studio suppressa, ut nec sciri, nec ullis iudiciis posset intelligi: reversa luce ipse etiam Induciomarus ex more revertitur et insultat castris, intraque ⁶¹vallem tela jaciuntur a suis, et contentissime Romani milites altis vocibus ad praelium advocantur. Obstinato illi silentio sese tenent. ⁶³Galli loco militum nihil hostium tribuentes, tandem ad vesperam ut solebant ⁶³scandio fessi sparsim abeunt: quos ubi late effusos Labienus vidit, subito patefactis castrorum portis erumpere equitatum jubet, præsagensque quod accidit; ‘Nemo,’ inquit, ‘aliquem feriat, donec Induciomarus interfectus sit, ne forte alios feriendo ille spatium habeat evadendi:’ tamen præmia interficientibus proponit ingentia: mox egressis equitibus, electorum peditum submittit auxilia, ut jussi erant faciunt. ⁶⁴Inopiam repercussis ac fugientibus hostibus, ex adverso autem in unum intentis omnibus, in medio fluminis alveo Induciomarus circumventus occiditur, [103] caput truncum Labieno reportatum est: hinc in cæteros factus est impetus ac plurimis interfectis, sero reditum in castra: re ut erat in vulgus effusa, Eburones populi alii qui Induciomari hortatu coierant, et in armis erant, territi dilabuntur: et ex illo aliquamdiu pacacior Gallia Romanis ducibus fuit.

Neque his tamen fisis Cæsar et Gallorum mores animosque experimento agnoscens majoresque undique rerum motus expectans detrimenta militum per eos dies ⁶⁵recepta reficere cogitabat. Itaque et dilectus novos per legatos habuit, et ope Cneji Pompeji magni proconsulis, cujus ea tempestate potentia Romæ ingens erat; tunc quidem generi et amici sui, tanti mox futuri hostis, obtinuit ut tres sibi legiones ante hiemis exitum adderentur, et cohortes qui cum Titurio perierant duplicarentur, dicens quod verissimum erat, non in præsens modo, sed in omne tempus expedire reipublicæ, persuasum ⁶⁶et Galliæ et mundo, tantas esse vires Italiæ, ut non solum damna bellis accepta cito restaurari, sed copię etiam duplicari possent; quod ipse tunc et brevitate temporis, et magni-

59 *Lege, minas.*—60 *Lege, intromissis.*—61 *Lege, vallum.*—62 *Forte, Galli loco multum, nihil hostibus tribuentes.*—63 *Forte, tædio.*—64 *Forte, Inopina re percussis.*—65 *Lege, accepta.*—66 *Adde, esse.*

tudine copiarum liquido motum fecit. Et Inducomari quidem morte Galliarum rebellio non quievit: propinqui ejus ut imperii et propositi successores, omnes quos poterant concitantes, Ambiorigem jam Romanis scelere suo invisum sibi sociant. Sentiens Cæsar Senones cum Caruntibus conjurasse, Germanos in bellum a Trevis excitari; multos jam populos esse in armis, et fervere euncta tumultibus; nihil ⁶⁷ deferendum existimans, ante hiemis finem et ante omnium opinionem fines hostium improvisus aggreditur, et nullum eis deliberandi aut conveniendi spatium relinquens, late omnia populatur, et præda militibus permessa; multos hostium datos in deditioem recepit; tum quasi nihil egisset in hiberna revertitur. Inde veris initio, Galliæ concilium ⁶⁸ indicat. [104] Convenerunt omnes præter Treviros et Senones et Caruntes: horum ille contumaciam quasi quandam belli arrham accipiens; ne hanc rem negligere videretur; concilium ad Lutetiam Parisiorum rursus indicit: hi Senonibus proximi sunt. Inde igitur profectus in Senones, tam repente, ut nec fugæ illis nec defensionis copiam daret, respiscentes et per legatos veniam postulantes Eduorum precibus motus admisit; centum datis obsidibus, quos servandos Eduis dedit: secuti Caruntes deditioem exemplum, et obsides miserunt, et Rhemorum precibus veniam meruerunt. Sic in animis tunc Gallorum odium metusque certabant, ut primo pacem servare ⁶ incipere se, secundo bellum gerere vetiti, perpetuis atque incertis motibus ⁷⁰ fluctuarunt. His incidenter exactis ad concilium Cæsar redit, et fœderatis civitatibus equitatu indicto, et parte Galliæ pacata, toto animo conversus in Treviros perfidumque Ambiorigem eo proficisci instituit. Et cum Senonum equitibus Cavarinum regem gentis secum duxit, ne si eum domi relinqueret, vel ex odio populi in eum, vel ex ira ejus in populum, aliquis in urbe motus oriretur. Erant sane Menapii confines Eburonum, Ambiorigis hospites, amici etiam Germanorum. Cæsar Ambiorigem se prælio committere non ausurum pro comperto habens, hos auxiliares sibi præripere censebat utilius, quam ipsum illum bello aggredi: ne sic eum in fugam atque in latebras cogeret, quod nolebat: duabus igitur legionibus, cum omnibus impedimentis exercitus missis ad Labienum, Trevirorum tunc in finibus ut diximus hibernantem; ipse cum reliquis (erant autem quinque expeditissimæ legiones) in

⁶⁷ Lege, *differendum*.—⁶⁸ Lege, *indicit*.—⁶⁹ Lege, *incipientes*.—⁷⁰ Lege, *fluctuant*.

Menapios pergit: atque illis pugnam detrectantibus silvarum obicibus ac paludum, omnia populatus, nihil ferro flammisque liquit intactum: donec ⁷¹ male coacti, datis obsidibus pacem precibus impetrarent: hoc præcepto; ne vel Ambiorigem vel ejus nuntios intra suos fines admitterent: alioquin pacem præstitam nullam fore. [105] Interea Treviri quietem perosi, Labienum invadere decreverant magno equitum ac peditum apparatu: turpe sibi pudendumque censentes unicam legionem eis invitis castra suis in finibus habere: sed dum eunt, viæ medio duas legiones supervenisse sentientes, subsistere et expectare Germanorum auxilia decrevere. Labienus de temeritate hostium sperans; dimisso præsidio hibernis; illis obviam procedit et prope eos mille passuum spatio consedit; flumen erat in medio rapidum, ripis exstantibus, quod nec sibi transire propositum, nec transitum iri ab hostibus spes erat. Crescebat interim indies auxilii fama Germanici; hinc nactus occasionem, consilium advocat et clara voce coram omnibus: ‘Audio,’ inquit, ‘ingentes Germanorum copias adventare: non est animus; meque et exercitum in discrimen mittere: cras prima luce movere et hinc abire disposui: estote igitur ad officium parati.’ Erant Galli in exercitu, qui quamquam sub Romanis signis militarent, naturali tamen patriæ amore tenebantur: neque certe aliter fieri poterat, quin ex tam multis aliqui sic affecti essent, ut magis originis quam militiæ meminissent: per hos statim hostibus innotuit: neque Labienus aliud eventurum arbitratus fuerat; neque alium ad effectum verba illa ⁷² mihi consilio dixerat: mox igitur clam accitis tribunis militum et primis exercitus; sui consilii rationem pandit, quod ne inefficax sit, simulari pavorem et omnia tumultuosius fieri jubet: paretur, fiunt singula ante tempus, trepidatione ac fremitu insolito; et ipse fragor abeuntium et exploratorum dicta conveniebant, Romanos fugere, non abire. Conclamant hostes ‘lentam esse Germanorum expectationem; nec præscæ Gallicæ virtutis, tantis hominum armatorum milibus, paucos Romanos fugientes insequi non audere:’ hoc inter, magno impetu castris erumpunt, flumen transeunt, et iniquo copias exponunt loco. Labienus ut præviderat rem succedere intelligens; per inceptam simulationem, lento tamen procedebat gressu, [106] donec insequentes quo destinaverat produxisset. Tum conversus, ‘oblata,’ inquit, ‘o milites facultate pugnae prosperioris utimini: habetis hostem, et iniquitate loci, et suo errore suaque

dementia circumventum; præstate mihi semel, quod imperatori nostro totiens præstitistis; Agite ut soletis; et adesse illum credite, et videre quæ geruntur omnia; cujus sub oculis tam multa sæpe gessistis egregie: hæc dicens, celsiore loco sepositis parumper impedimentis, appositisque præsiidiis, totam aciem in hostes obvertit, et horrendo horruit clamore. Illi quos ut profugos sequebantur, ad se tanta redire constantia admirantes et attoniti, vix primum tulere impetum, seque effusa fuga proximis occulere silvis. Instant Romani acriter; et victis principibus conjurationis, multis in acie, multis in fuga cæsis, multis etiam captis; Germanis insuper, qui et si primum negassent, expugnati donis ac precibus tandem eis auxilio veniebant, ad rei famam reversis ad propria: civitatem omnium jam spe et præsidio destitutam recipit: et Induiciomari necessariis fuga elapsis; Cingetorigi, qui Romanis fidus ab initio in finem fuerat, ⁷³libertate patriæ regnum datur. Ad hunc modum Cæsar, non per se tantum, sed per legatos etiam, qui sub eo virtutem militiamque didicerant, et ejus exempla sequebantur, maximas res agendo per diversa terrarum, sui Romanique famam nominis attolebat. Quem cum venisset in Treviros voluntas cepit Rhenum iterum transeundi. Duplex huc animum urgebat causa; et quod hostibus auxilia, licet sera transmiserant, et ne hosti alteri Ambiorigi auxiliari possent, aut ad se profugum receptare: pontem ergo pari celeritate, parique militum fervore, et paulo supra eum locum ubi primum fecerat refecit: et in Trevis et ad pontem firmissimo præsidio dimisso reliquum traducit exercitum. Transgressum Ubii gens Germana per legatos adeunt, exponuntque ‘ex quo in potestate se Romanorum dederint, [107] neque auxilia Trevis, neque ullis hostibus populi Romani misisse, neque ulla in re fidem fregisse. Orant ne commune odium Germanorum ⁷⁴veritate discussa comperit, non ab eis missa eis Rhenum, sed a Suevis auxilia:’ excusatione igitur Ubiorum admissa, in Suevos accingitur: nec ita multo post ab eisdem Ubiis cognoscit, Suevos bellum parare; et late sparsis edictis, omnes suos ad arma contrahere. Itaque ne quod temere agat, apto et tuto loco castra communit, frumentariæque rei curam exhibet. Ubios jubet pecora omnia campis abducere; si forte barbaros coactos inedia (cujus impatientissimi-

73 Forte, cum libertate patriæ.—74 Desunt nonnulla. Cæsar autem hoc loco ait: *ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant.*

num genus est) ad iniquum certamen posset inducere, præcipit insuper, ut summo studio actus et consilia hostium explorent, cumque de singulis crebris nuntiis ⁷⁵certius faciant. Illi obnixè jussa peragunt: paucosque post dies nuntiant, Suevos ⁷⁶suis omnibus, ac suorum viribus in extremo finium consedisse, ad silvam maximam quæ illos a Cerusis vicina gente discriminat: ⁷⁷ubi Romanum exercitum expectare. Id pergratum Cæsari bellorum cupidissimo fuerat, sicut illud permolestum, quod eisdem nuntiantibus, Suevos se in silvas intimas recepisse cognovit: ut enim proelium exoptabat, sic tædium formidabat et jacturam temporis, ac perplexam horrebat indaginem: sæpe expertus quam difficile esset hostes silvis incognitis venari: nec cessavit tamen: sed id frustra fuit: ac ne pluribus agam quam oportet: non de hoc tantum, sed de primo quoque Rheni transitu, deque alia hostium in silvas fuga, elegans ac succincta Flori brevitatis huic se loco inserat historiæ; te o lector non solum patiente sed plaudente. ⁷⁸‘Archanis,’ inquit, ‘hostem quæsit in silvis: sed in saltus ac paludes genus omne diffugerat; tantum pavoris incussit intra ripam subito Romana vis: nec semel Rhenus; [108] iterum quoque, et quidem ponte facto penetratus est. Sed major aliquanto trepidatio: quippe cum Rhenum ⁷⁹sic parte quasi jugo captum viderent, fuga rursus in silvas et paludes: sed quod acerbissimum Cæsari fuit, non ⁸⁰facere quæ vincerentur.’ Hæc ut legis, ad literam Flori sunt: quibus innuit primum Rheni transitum non ponte factum esse sed navibus: primo vero non hoc innuit sed affirmat. Sic enim ante hæc scriptum invenies. Jam Cæsar ultro in ⁸¹Offellam (amnis est Trevirorum) navali ponte transgreditur, ipsumque Rhenum. Sed is qui præsens erat dum hæc fierent, utrumque transitum stabili ponte describit, quem in hac narratione secutus sum: procedo autem. Videns ergo Cæsar rem temporis indigam, longæque difficilem, præcipue præ frumenti inopia; quod eo tempore, Germanis agriculturæ studium non erat, magna pars venatu et latrocinio utebantur; quorum sit modo facultas, libenter nunc etiam utuntur; lacte, carne, caseo victitabant: omisso incepto rursus in Galliam reverti statuit: sed ut metu sui reditus barbaro-

⁷⁵ Lege, certiore.—⁷⁶ Forte, cum suis.—⁷⁷ Lege, ibi.—⁷⁸ Apud Florum legitur: Hirciniis.—⁷⁹ Lege, sic ponte.—⁸⁰ Lege, fuere qui.—⁸¹ Lege, Mossellam.

rum impetum frænaret, non pontem fregit ut prius nisi ab ea parte qua Germaniam contingebat. Illa quidem parte extrema in dextram Rheni ripam desinente, ducentorum pedum spatio rescissa, turri lignea superimposita, et multimodis circumvallata munitionibus, duodecim cohortes ad tutelam pontis imposuit, et Vulcatium Tullum his præposuit et pontis et cohortium curam dedit. Ipse vero adversus Ambiorigem proficiscens per Arduennam silvam maximam omnium Galliarum, quæ inter Treviros, Nerviosque et Rhemos quingentis et eo amplius passuum milibus in longum, ita enim proditum a scriptoribus rerum, in latum vero unius aut circiter æstivæ lucis itinere, quod ego ipse sum emensus, extenditur. Lucium ⁸²Basilium cum toto præire jubet equitatu, et cavere ne ignes in castris fieri sinat, [109] ne quod indicium sui detur adventus, neu strepitus aut tumultus incedentium audiatur; si forte velocitate vel silentio proficeret ad iniquissimum hominem opprimendum: quod pene successit. Nam Basilius prope supraque ⁸³longum iter ⁸⁴peragat: cumque indicii comperisset, haud procul Ambiorigem inter silvas, comitatum paucissimis equitibus se tenere; improvisus ac subito ⁸⁵pervenit: ita ut currus, equos et arma ejus, et omne bellicum instrumentum Romani equites, antequam ab eo viderentur, arriperent. De quo ipso actum erat, nisi ⁸⁶quidem e suis locis angustias defendissent, ⁸⁷ut ipse interim unius manus inermis equo impositus, et postico nemorosæ domus emissus, per silvarum devia et calles abditos erupisset. Sic utramque in partem erga unum hominem una hora vim suam exercuit fortuna, ut incautus opprimeretur, oppressus evaderet: nec satis scio quis nocentium unquam tam indignus evaserit: nisi quod supplicii genus fuit vicinæ mortis metus, qui ut mihi quidem videtur ipsa pejor est morte. Et quid scimus, an sibi fuisset utilius ad irati licet Cæsaris potestatem pervenire? nam ut erat inexhaustæ clementiæ, ⁸⁸confiteri crimen et oranti forsitan veniam non negasset. Nunc per silvas Transrhenanas vagus semper ac profugus perpetuis vitam egit in latebris ⁸⁹conscientiam illum, siqua erat, et jugi pavore plectentibus. Illud plane odiosum, quod de rege nefario

82 Lege, *Basilium*, et sic post *Basilus*.—83 Videtur ex Cæsare reponendum: *supraque omnium opinionem*.—84 Lege, *peragit*.—85 Forte, *supervenit*.—86 Forte, *quidam e suis loci*.—87 Forte, *ut ipsa interim unius manu inermis*.—88 Lege, *confitenti*.—89 Lege, *conscientia*.

nulla unquam aut Cæsari aut populo Romano vindictæ occasio data est. Et ipse latitans, atque invisus, et inultum scelus in finem fuit. Cæterum quo die e manibus Romanorum vix evasit ut diximus, vita retenta contentus, spe projecta, suis, quos a tergo lique-
 rat, [110] per nuntios fugiens mandavit, ut qua posset sibi quisque consideret. Qui per diversa effusi multumque vexati, pars se paludibus condiderunt, pars in alienas manus non sine suis miseriis inciderunt. ⁹⁰Cathovoltus vero qui secum super Eburones pari regnarat imperio, ejusdem consilium secutus Romanis sese bellis immiscuerat; quoniam res venisset intelligens, jam grandævus et laboris impatiens, nec fugere valens nec pugnare ausus, suarum auctoris ærumnarum Ambiorigis caput multis imprecationibus execratus mortem sibi conscivit: vicinæ gentes hoc eventu regum territæ, per legatos pacem a Cæsare petierunt: quam eis hac lege concessit, ut si qui Eburonum ex fuga in illorum fines devenissent, ad se captivos adducerent; se, si hoc facerent, temperaturum ab offensis ait. His actis omnes copias trifariam divisit, neve eum curæ aliæ distraherent, impedimenta omnia unum contulit in locum: Advatica opido nomen: locus ubi Titurius Sabinus et Arunculejus Cotta hibernaverant, unde, ut memoravimus, imprudenter infelicitertque discesserant: hic locus eligitur, et quod aptus ad cætera, et quod munitiones anni alterius adhuc integras habebat, ut labori militum parceretur: legionem quartam decimam præsidio dimittit, legioni præfecit Quintum Tullium Ciceronem: tamen populatum in Menapios tribus cum legionibus Labienum et Cajum Trebonium, totidem in Advaticos adjacentem regionem dirigit. Ipse cum totidem Arduennam et fluvium ⁹¹Scaldam qui Eburonum in finibus Mosæ illabitur pergat, quod eo Ambiorigem, qui nondum Rhenum transierat, confugisse audiebat, et digrediens se ad diem septimum rediturum spondet. ⁹²Inde legati duo quos mittebat * ut faciant, si liceat monet. Ciceroni præcipit ut castrorum custodiæ intentus, nullum portis egredi sinat: et tunc quidem acies hostium quæ timeri posset in circuitu nulla erat: [111] sparsim se silvis ac paludibus confinebant; quos persequi et latebris eruere operosum erat ac difficile. Nam si simul exercitus duceretur, loca erant legionibus ac signis impervia: sin autem spargeretur, erat paucis ab omni parte periculum; hostes ⁹³nullæ locis incognitis delitebant: hinc

⁹⁰ Cæsari est *Cativolcus*.—⁹¹ *Lege, Scaldim*.—⁹² *Lege, idem*.—⁹³ *Lege, autem*.

magna duci orta erat ambiguitas, quid consilii caperet: tandem illud elegerat, ut potius aliquid de justissima atque ⁹⁴exoptissima hostium ultione remitteret, quam ⁹⁵de edicta per proximas civitates ut qui lucrari cuperent convenirent. Multos vetus odium, inter vicinos maxime vigere solitum, neque pauciores cupiditas attraxit: sic utilius fieri dux prudentissimus extimabat, ut Gallorum opera Galli diriperentur, quam periculo Romanorum: præsertim cum locorum notitiam, quæ Romanis deforet, Galli haberent. Simul Eburonum urbem ita meritam, ⁹⁶cum funditus optaret everti: his septimus aderat redditui Cæsareo præfixus, nec ipse redierat, nec legati. Accidit præterea inopinus casus, quo suam fortunam ⁹⁷ponam in bellis præcipuam demonstraret. Jam prædæ in partem omnes acciri trans Rhenum quoque fama vulgaverat: mox Sicambri, gens Germana prædæ avida, collectis duobus milibus equitum, Rhenum navigio transeunt, ⁹⁸Eburones fines invadunt, prædam non tantum cum impunitate, sed etiam Romanorum cum gratia relaturi. Jam hominum pecudumque magnam vim collegerant: et urgente lucri dulcedine procedebant, nec eundi nec prædandi finem sibi cupiditas faciebat. Sic euntes captivorum unus avertit. ‘Et quid,’ inquit, ‘huic prædæ laboriosæ atque inopi tanto studio inhiatis; cum perveniendi ad summas opes tanto facilior breviorque sit via; trium spatium horarum Advaticam vos perducet: [112] ibi Romanus exercitus opes suas fortunasque reposuit: perexiguum præsidium loco est: Cæsar longe abest: hæc dies, ni ⁹⁹respuistis opulentos nullo ¹⁰⁰faciet negotio;’ præceps hominum genus et consilii inops, et plane proni sunt omnes acquiescere consiliis quæ delectant; mutato repente proposito prædaque ¹omnium quam ceperant recondita, eodem ipso consultore et duce Advaticam brevi calle perveniunt. Cicero cui legionis locique custodia commissa erat, totis septem diebus Cæsarei memor imperii suos omnes intra vallum sic tenuerat, ut nec militum nec calonum quidem quisquam castris esset egressus: cogitans demum neque Cæsarem promisso venturum tempore, quem processisse ²utilius fama erat: insuper et suorum increpationibus impulsus, qui illius obedientiam tam exactam

94 Forte, *exoptatissima*.—95 Hic aliqua desunt, quæ ex Cæsare suppleri possunt.—96 Forte, *ut*.—97 Lege, *bonam*.—98 Lege, *Eburonum*.—99 Lege, *respuitis*.—100 Addendum, *vos*.—1 Lege, *omni*.—2 Forte, *ulterius*.

desperationi atque obsidioni non absimilem numerabant. Non ³abesse enim timendi causam ullam, propinquo Cæsare, salvis legionibus, integro equitatu; victisque ubique hostibus ac dissipatis et præ timore latentibus parumper et præceptum ducis inflexerat; et ⁴appetui militum fræna laxaverat: et quinque cohortes in vicinas segetes frumentatum non tam miserat quam ire permiserat: secuta erat ingens vis calorum, et hujuscemodi generis hominum: et Sicambri interim (quis tunc eos expectasset; sed parere superioribus tutum est:) improvisi et tecti silvis ad castra perveniunt; eaque non oppugnare, sed recta via eodemque quo venerant impetu intrare moliantur: tantamque formidinem inopini hostis incursus totis castris infuderat, ut vix portæ defenderentur, et frequentare illa soliti mercatores, qui tum forte portis excesserant, subita re territi et oppressi, nec fugiendi, nec se intra vallum referendi spatium haberent, semper quidem mæstissimus vates timor omnia sibi tristia et periculosa fingebat. Quidam fuis copiis ac deletis, et imperatore pessumdato, [113] venire barbaros ad reliquias consumendas: nunquam aliter hoc ausuros. Alii infaustum Romanis legionibus locum esse, ubi paulo ante legio altera legatique perierint: alii hostes intra vallum esse et capta jam castra vociferari: nemo ullam solitæ virtutis imaginem aut actu forti aut animo, aut animosa voce prætendere: huc illuc sine ordine sine ratione discurritur. Qua trepidatione Sicambri sui ducis dicto ⁵magisque fidei habere cœperant, nullum intus esse præsidium, seque mutuo incitantes, eo acrius insultabant: actum erat, ni vir unus, isque æger, affuisset, quem supra nominavimus, Publius Sextius Baculus, tanta tunc pressus ægritudine, ut jam quinque diebus sine cibo ageret et morbo simul et inedia jam vicinus morti: sed generosum animum nulla res dejecit: is ut videt deserì tutelam castrorum et de fuga non de virtute cogitari; remque in angusto positam nutare, et suæ et publicæ metuens saluti, surgit e ⁶grabaculo, ira vires dante, et acceptis ab obvio quodam armis, gradu tremulo portam occupat castrorum seque semianimem hostibus ⁷abjicit: sequuntur centuriones viri fortes aliquot, hinc metu, hinc pudore exciti: hosque alii sequuntur: ita sensim pugna restituitur; ipse post paulum ⁸audiendi inceptor et dux Sextius, morbo additis vulneribus jam

³ Forte, *adesse*.—⁴ Forte, *appetitui*.—⁵ Puto, *magis magisque*.—⁶ Lege, *grabatulo*.—⁷ Lege, *objicit*.—⁸ Lege, *audendi*.

faliscens, manibus prælio subtractus in tabernaculo reponitur: non tamen omittitur resumpta defensio: frumentatores interea revertuntur, re conspecta territi, et quid agant nescii: ⁹fortes adventu illorum subito permoti, et legiones reduces opinati, subditere: mox ¹⁰re cognita paucitate, quos timere despiciunt atque invadunt: ibi et consilia diversa, et res varie gesta est: pars incolumis Caji Trebonii ejusdam alterius ducatu, ipsos per hostes in castra penetravit: eumque his equites et calones multi pari impetu ¹¹et tutum evasere: [114] pars egregie pugnans periit: pars eorum qui in collem proximum confugerant ¹²vita comitum virtute, per eorum vestigia in castra festinans salva pervenit: pars præventa et circumventa procubuit. Barbari desperantes castra ut crediderant capi posse, ad prædas quas in silvis occultaverant, atque inde ad patriam sunt reversi. Neque tamen hostibus digressis abiit pavor; sic affixus animus; ut nocte quæ hunc casum insecuta est, præmissus a Cæsare Cajus Volusenus, qui equitatu adveniens, et imperatorem cum exercitu adventare nuntians fidem non invenerit. Sic ¹³cum omnibus persuasum erat, deleto exercitu fugisse equites, neque ¹⁴omnino aliter castra aggredi ausuros ut dictum est. Denique boni nihil penitus cogitare audebant, in deterius inclinati animi: mirum valde, unde venit ea consternatio in tam fortes viros: nisi opinari libeat, cum humana omnia instabilia sunt, esse aliquas horas, quæ constantes quoque animos sui oblitos emolliant, ac perturbent: neque vero hic metus altissime radicans ulla re alia extirpari quivit, quam ipsius Cæsaris cum exercitu redeuntis aspectu, in quo uno omnis securitas habitabat. Cæsar ergo rediens, et fortunæ vim casuumque varietatem ¹⁵ab aperto sibi notissimam recognovit, in eo maxime, et quod eo præter omnem opinionem barbaros adduxisset, ¹⁶ut inde eos pene jam voti compotes abstraxisset: hæc ut communia non admirans, unum non poterat non mirari; unde hæc barbaris consilii tanta mutatio ¹⁷ut in gratiam Romanorum ad populandos Eburonum fines et Ambiorigem persequendum venerant, ad oppugnanda Romana ¹⁸conversi, Ambiorigi atque ¹⁹Eburonis gratissimam rem fecissent. [115] De reliquo quod contra suum præceptum cohortes in prædam emissæ

9 Lege, *hostes*.—10 Forte, *recognita*.—11 Lege, *in*.—12 Lege, *visa*.—13 Lege, *enim*.—14 Lege, *Germanos*.—15 Forte, *olim*, aut simile quid.—16 Forte, *et inde*.—17 Forte, *ut qui in*.—18 Addendum, *castra*.—19 Lege, *Eburonibus*.

castra deseruissent; legati inobedientiam leviter arguit: ut qui et mitissimus natura; et legati hujus esset amantissimus, quod ex familiaribus ad eum factis epistolis evidenter elicitur: hæc cum suis Cæsar; at adversus hostes iratior, in omnes partes diffundit exercitum: abiguntur pecora, convectantur prædæ, consumuntur frumenta, exuruntur ædificia, omnia denique ²⁰pernascantur: tantoque impetu hinc inde discursum est, ut Ambiorigem a se visum multi dicerent, atque ad eum comprehendendum incredibili celeritate contenderent, omni labore peti dignum extimantes, quo immensam Cæsar's gratiam mererentur: et canis in morem leporem captantis sæpe ab effectu suæ intentionis minimum abfuisse, tantumque non manibus illum arripuisse se ²¹concederent: dum ille interim nusquam tutus, die noctuque latebras mutaret non nisi quatuor comitibus, cum salutem suam pluribus committere non auderet. Sic inultum semper Ambiorigi crimen fuit, quamvis fuga jugis et perpetuus pavor et latebræ longum supplicii genus esse potuerit. Tandem Cæsar fugitivum unum sequi et difficile sibi videns et ²²in gloriam, omnibus in circuitu vastatis, in Rhemorum fines rediit. Ibi ²³consilium Galliæ indixit: et de conjuratione rebellium Senonum ante alios et Carantum quæstionem habuit: de ²⁴Acthone autem principe conjurationis Romano more supplicium exegit: cujus quidem sibi ²⁵mole conscii effugere: aqua et igni contumacibus interdictum est; sic compositis rebus eis, decem legiones ita partitus est, ut duæ Trevirorum, totidem Lingonum; [116] sex aliæ Senonum in finibus hibernarent, provisisque necessariis, ad Italiam est profectus.

Cæsar ut ex Gallia discessit, ecce novi undique motus, novæ rebelliones; ubique conventus, ubique consilia; non in urbibus modo, sed in silvis locisque abditis: multos odium antiquum quum incitabat, multos pavor ²⁶novis Atthonis morte concusserat: ²⁷rectissimum suum in caput illius supplicium cogitabat. Accedebat commiseratio communis patriæ, et indignatio gloriosæ olim Galliæ, tunc Romano jugo subditæ, et Romano imperio servientis. Multæ causæ ad unum finem animos urgebant. Cæsar Cisalpinam in

20 Lege, *pervastantur*.—21 Lege, *contenderent*.—22 Lege, *inglorium*.—23 Lege, *conciliium*.—24 *Accone* est in Cæsare.—25 Forte, *male conscii*.—26 Lege, *novus*.—27 Sensus postulat legi, *unusquisque enim*.

Galliam cum venisset, mox ad eum rumor de Clodii cæde perlatus est: hunc amicum Cæsaris Milo amicus Marci Ciceronis occiderat. De quo præclara ejus extat oratio quæ ²⁸ Miliona dicitur. Ejus rei causa magni Romæ motus fuerant: nec fama finibus Italis contineri potuit, Alpesque transcendere: hinc rebellantibus occasio data erat historias novas in Cæsarem fingendi: dicebant, vulgoque percrebuerat, urbanis detentum simultatibus non posse deinceps in provinciam reverti. Tanto illi acrius instare; tanto alacrius Gallia omnis conspirare: nihil ²⁹ contingentibus omissum; preces pollicitis cumulantur: et qui se rebellionis in ³⁰ Romanis ac Gallicæ libertatis auctores profiteri ausi essent; his ingentia præmia proponuntur. Illud primum maximumque deliberant; qualiter Cæsar, si ³¹ sors redeat, a suis legionibus segregetur: illud tamen haud difficile factu esse confirmant, quod neque absente duce loco se movere audeant legiones, neque ad eas dux incomitatus accedere: modo sit aliquis, qui illius rei facultatem impediatur, nec unius hominis nomen ³² totius orbis exhorreat. Postremo quisque rem casus exceperit, [117] satius esse multo sub propriis armis mori, quam sub externo jugo vivere, multoque tolerabilius, hanc præsentem vitam brevem et caducam, quam antiquam gloriam et ³³ avidam perdere libertatem. His ac consimilibus consiliis agitata, ³⁴ Caruntes sese ingenti negotio duces offerunt. Et quum silvestribus in locis, ubi hæc fiebant, copia obsidum non sit, neque acciri queant, quin res in apertum exeat; quam religiosissimo se vicissim sacramento obligant, ne quis Gallus belli duces metu, aut spe, aut quacumque causa deserat: sic firmatis rebus multis cum laudibus ingentes gratiæ Caruntibus actæ sunt: atque ita demum quasi majori parte negotii confecta ad sua quisque digreditur: dies aderat claro præfixa facinori. Caruntes tantæ rei duces, perditissimis sibi ducibus comparatis, Genabin opidum invadunt, civesque Romanos ibi negotiantes et prorsus incautos, nominatim Cajum ³⁵ Suffium illic a Cæsare rei frumentariæ præfectum, honestum virum Romanumque equitem obtruncant, ac bona omnia tanquam bello parta diripiunt. ³⁶ Illic rei fama diffunditur; ut sunt Galli rumororum serendorum ante alios studiosi; ut cum lucis initio belli

28 Lege, *Miloniana*.—29 Forte, *nihil a cunctis gentibus*.—30 Lege, *in Romanos*.—31 Forte, *forsan*.—32 Lege, *totus*.—33 Lege, *avitam*.—34 Lege, *Caruntes*, et sic in sequentibus corrige.—35 Lege, *Fufium*.—36 Lege, *Illico*.

principium conveniret, ante primam noctis proximæ vigiliam rei notitia ad Alvernos per centum sexaginta milia passuum deveniret. Ibi vero laudatores atque improbatores, ut variae sunt hominum sententiæ, res invenit. Erat tunc Alvernus ‘ille,’ ut Flori verbo utar, ‘corpore, armis, spiritusque terribilis, nomine etiam quasi terrore composito, Vercingetorix ³⁷ quidem, potentissimus ac factiosissimus adolescens,’ olim filius ³⁸ Cebali, qui principatum omnis Galliae cum teneret ad regnum aspirans a populo fuerat interemptus: hic ut erat et potentiae ingentis, et ardentis ingenii, clientelis amicitisque collectis, quod vult facile persuadet: [118] arma omnes capiant atque ad bella se preparant. Erat illi patruus ³⁹ Gobocio, vir provectoris ætatis, et consilii sanioris: et sicut hunc stulti juvenes, sic senes illum providi sequebantur. Quibus ergo juvenile consilium non placebat; quique stultam et inutilem hanc fortunæ experientiam judicabant; Vercingetorigem ab incepto prohibent: reluctantem ⁴⁰ Gergonia opido ⁴¹ perturbant: loco ille mutato animum non mutavit: quin etiam multo enixius urgebat inceptum. Et sicut fere accidit ut male agentes ⁴² comitationes sint: inopes perditique omnes, quorum ⁴³ immutabilis turba est, ad hunc talem ducem confluant. Quibus fretus et injuriæ memor, Gergoniam rediit; patruumque et reliquos a quibus pulsus erat expellit. Et crescente vano favore multitudinis, quod optasse pater morte emerat, rex dicitur. Jamque insaniam auctoritate addita, legatos per diversa transmittit, et reverentius auditur, et promptius exauditur: tantumque brevi profecerat, ut secum Senones, Parisii, Pictones, Cadurei, Turones, Auleri, ⁴⁴ Lemonices, Andes, et cæteri qui ad Oceanum vergunt, unanimiter conjurarent: neque id satis, omnium consensu regnum ei atque imperium defertur. Sic ea tempestate Gallorum animi et consiliaolvebantur. Sic Romani nominis odium alte animis insederat, ut quisquis se illis opponere ausus esset, regno dignissimus ⁴⁵ haberetur. Jam non Alvernæ rex igitur, sed Galliae, contraque Romanos belli dux, non ⁴⁶ erat neque consultus ut solebat: sed obsides, sed arma, sed milites imperat et paretur; imperiumque ipsum severitate terribile efficit. Gravioris

37 Lege, *quidam*.—38 Lege ex Cæsare, *Celtilli*.—39 In Cæsare scribitur *Gabanilio*.—40 Lege, *Gergovia*, et sic in sequentibus scribendum.—41 Forte, *proturbant*.—42 Forte, *malis comitatiores*.—43 Puto, *innumerabilis*.—44 Lege, *Lemonices*.—45 Lege, *haberetur*.—46 Lege, *orat*.

noxæ reos flammis exurit, [119] tormentis exeruciat: leviores ausos effossis oculis aut auribus ⁴⁷ reffectis vitæ relinquit ad ludibrium ⁴⁸ ad exemplum: jam potens atque horrendus, et natura ferox, et regio tumidus fastigio; Lutherio Cadureo audacissimo viro cum parte exercitus ⁴⁹ in urbe Ruthenos misso; petit ipse Bituriges. Illi adventu subito pernoti ab amicis Romanorum Æduis auxilium per legatos ⁵⁰ petit. Ædúi rem ad legatos Cæsaris rejiciunt, eorumque consilio equitum illis et peditum dirigunt auxilia; qui cum ad Ligerim amicorum Æduorum tunc et Biturigum imperii limitem pervenissent, aliquot ⁵¹ sibi dierum mora exacta redierunt; hanc causam reditus prætendentes, quoniam si transissent, hinc ab Alvernīs, hinc a Biturigibus opprimendi essent: id enim ambabus gentibus fuisse propositum. An id sane tali metu egerit, an fraude, ne dicam hodie, sed tum quoque dubium fuit: tamen hinc Æduorum secuta defectio; hinc quod statim ⁵² reversus auxiliis Æduorum, se Alvernīs Bituriges adjunxere, rem suspectam faciunt. Cæsar hoc audiens et urbanis motibus Pompeji Magni virtute compositis, non se tunc amplius Italiæ necessarium ratus, in Galliam redit: ingens illum exercebat cura, qualiter suis sese jungeret. Nam sive ille proficisci ad illos vellet, non sat tuto fieri posse cogitabat, ut in tanta rebellione regionum omnium, inter eos etiam qui amici credebantur, cum paucis securius incederet; tam modicum undique fidei videbat; sive ad se illos evocare mallet, hæsitabat ne itinere in ipso superventu hostium se absente, quod nolebat, pugnare cogerentur: has inter curas Lutherius Cadureus a Vercingethorige missus, Ruthenos Alvernīs attraxerat: nec mandatum implere contentus, alias quoque urbes acceptis obsidibus in potestatem redegerat, et rebus prosperis, ⁵³ erectus in ⁵⁴ Nerbonensem provinciam properabat. [120] Cæsar consilium hostis intelligens præcurrit; et præventos metu animos confirmans, præsidia oportunis locis per extrema provinciæ hostibus objecta distribuit: et parte supplementi nuper ex Italia adducti in Æduos præmissa subsequitur; Ædúi ab Alvernīs Cebenna monte asperrimo ac nivossimo distinguuntur, quo se Alverni quasi muro valido circumseptos arbitrantur, ea maxima parte anni, qua non dicam exercitui, sed

47 Lege, *resectis*.—48 Adde, *et*.—49 Forte, *in urbem Rhutenorum*.—
50 Lege, *petunt*.—51 Lege, *ibi*.—52 Lege, *reversis*.—53 Lege, *erectus*.—
54 Lege, *Narbonensem*.

ne viatori quidem permeabilis fuisse unquam diceretur. Et erant ab ea parte eo tempore plane tuti, si cum alio res fuisset. At Cæsar ut quem nulla res morari posset aut deflectere, nive ⁵⁵ multitudinis pedum sex dimota, et adversum per jugum itinere ⁵⁶ multito labore peditum expedito, Alvernos fines inexpectatus aggreditur. Juvat aliter hanc rem ipsam Flori verbis exponere; ‘Per invios,’ inquit, ‘ad id tempus montium tumulos, per intactas vias et nives expedita manu emersus occupat Galliam.’ Mox vero ut Alverniam attigit equitatu in omnes effuso, tantum subiti terroris incusserat, ut trepidi omnes Vercingetorigem ad ferendam opem patriæ suis consiliis laboranti nuntiis ac precibus excitarent. Quibus motus in patriam redibat. ⁵⁷ Cæsar interim dimissoque sine intermissione agros hostium populari. Ipse ne suspicantibus quid suis quam celerrime potest, Viennam proficiscitur: inde equitatu quem ille præmiserat accepto, per Æduos pergit in Lingones; tanta ubique velocitate, ut non tantum hostes pavore, sed amicos stupore perfunderet, sic inopinantibus aderat: illic duæ legiones in hibernis erant: illis eductis octo reliquas hinc inde dispersas evocat, priusque quam hostes quo ivisset, aut quid ⁵⁸ agere nossent, omnem exercitum congregavit: atque ut Florus idem ait, ‘ex distantibus hibernis castra contraxit, et ante in media Gallia fuit, quam ab ultima timeretur.’ [121] Vercingetorigis audito Cæsaris digressu, retro in Bituriges reverso, atque hinc profectus in Bojos Transalpinos, opidum illorum sub Helveticæ victoriæ tempus ædificatum a Cæsare, Ædusque ⁵⁹ contradictum, oppugnare disposuit: opido nomen Gorgobia: gloriosum sibi existimans, si Æduorum receptaculum simulque Cæsareum opus everteret. Cæsaris animum hæc res valde sollicitum habebat, ne aut neglecta amici defensio defectionem sociorum et contemptum sibi, aut suscepta anni tempore adverso, difficultatem rei frumentariæ legionibus importaret. Satius tamen duxit pati omnia quam contemni, et contemptu suo alienare sibi animos amicorum. Itaque dimissis impedimentis omnibus et duabus ad custodiam legionibus; et provisa cum Ædus quam potuit subventionem commeatuum, in Bojos ducit. Erat viæ medio ⁶⁰ Vellendinum Scenonum opidum:

⁵⁵ Forte, *in altitudinem*.—⁵⁶ Lege, *multo*.—⁵⁷ Nonnulla hic desunt, quæ ex Cæsare suppleri possunt.—⁵⁸ Lege, *ageret*.—⁵⁹ Forte, *attributum*.—⁶⁰ *Vellavnodunum Scenonum* Cæsari.

illud ne quid hostile post terga dimitteret, aggredi consilium fuit; opidum bidui oppugnatione tollerata, die tertio legatos ad Cæsarem de pace ac deditioe transmittunt: jussi arma et jumenta et obsides dare, nihil recusarunt: ne quid autem temporis amitteret, G. Trebonio legato ad peragenda omnia dimisso, ipse iter interceptum solita celeritate prosequitur. Genabum erat opidum Carnutum, ubi Romanos negotiatores initio conjurationis occiderant: id opidum annis præter labitur: ipsum in ripa situm ripæ alteri medio ponte conjungitur: ad loci hujus defensionem Caruntes consilia conquirebant: eo tamen lentius, quo diutius bellandum crederent ⁶¹rem hæsuram, et simillimum viri esset morem impigerrimi ducis ignorantibus: huc ergo cum biduo pervenisset, oppugnationem quod diei illius sero erat, in diem proximum edicit: quid fieri velit milites edocet: veritusque, ne Genabenses nocte diffugerent; [122] ⁶²hinc rei excubitrices duas armatas legiones adhibuit, intentisque animis ac auribus pernoctare jussit: atque ut præsagierat accidit: ⁶³oppidum intempesta nocte per pontem taciti abibant. Cæsar eorum abitu per exploratores cognito, legiones quæ paratæ erant muris admovent, et portis subito effractis, indefensum capit opidum; captum diripit, direptum incendit, præda militibus concessa; simul exitus obserari omnes jubet, mittitque qui profugos ⁶⁴prænominant atque sequantur: itaque paucissimi evasere: viarum et ⁶⁵ponti angustiis capti omnes. Cæsar hinc trans Ligerim ducto exercitu in Bituriges tendit: quo cum venisset, Vercingetorix ubi id sensit, Gorgobinæ obsidione derelicta, contra eum pergit. Cæsar interea ⁶⁶Noviodunum aggressus oppugnat: quem confestim opidani per legatos orant, ne in eos præter suum morem sæviat, neve pro tam levi causa de sua celeritate ⁶⁷aliud intermittat, quæ tot illi victorias peperisset, sed eis vitæ dimissis feliciter progrediatur ad reliqua: piæ preces videbantur: flectitur itaque; et iis arma, equos, obsidesque imperat: et jam pars obsidum data erat, et centuriones aliquot cum paucis militibus opidum introgressi cætera conquirebant; ⁶⁸dum repente de longinquo equitatus a Vercingetorige ⁶⁹promissus apparuit, opidanos spe tempestivæ opis erectos deditioe cæperat pœnitere. Velut igitur ex condicto clamorem tollunt, arma corripunt, muros scandunt, portas obstru-

61 Hæc sunt corrupta.—62 Lege, *huic*.—63 Forte, *oppido enim*.—64 Lege, *præveniant*.—65 Forte, *pontis*.—66 Lege, *Noviodunum*.—67 Forte, *aliquid*.—68 Lege, *cum*.—69 Lege, *præmissus*.

ere properant : sed Romani illi pauci qui in opido erant, animorum mutatione ⁷⁰perpensa ; strictis subito gladiis portas præoccupant et incolumem exercitum intromittunt. Capto ad hunc modum opido Cæsar statim equites suos contra equitatum hostium adventantem educit, et illos equestri prælio conserto multa cum eorum strage vicit, et in fugam vertit : [123] in qua victoria (ne privemus sua laude barbariem) quadringentorum equitum Germanorum qui sub Cæsare militabant, atque ab ipso principio secum erant, opera fuit egregia : ab eo enim immissi, laborantibus aliis in tempore subvenerunt ; fregeruntque Gallos repentino impetu : hoc videntes e mœnibus opidani, spe auxilii amissa, iram Cæsaris metuentes, eos qui tumultum excitaverant vinetos ad eum deduxerunt, ⁷¹captam deditionem peregerunt. Ipse autem his peractis Avaticum maximum optimumque opidum Biturigum, et uberrima finium in parte situm oppugnare constituit, quod eo capto civitatem ipsam captum iri non diffideret. Vercingetorix tot adversis nondum animo collapsus ; suis ad consilium vocatis in hanc sententiam disseruit. ‘ Quotidie,’ inquit, ‘ experiendo et discendo fiunt homines doctiores ; quod cum in rebus omnibus ; tum præcipue in re bellica verum esse deprehenditur : ⁷²magis animis bellum grave suscepimus, sed gerendi modum belli non sat sollerter advertimus ; alia nobis itaque bellandi ratio incunda est : non sponte cum Romanis concurrentum : sed omni ingenio providendum ut pabulo hostes, ut comæatibus arceantur. Id nobis haud difficile videri debet, cum et equitatu præstemus et anni parte adjuvemur. Illud quoque nobis acriter cogitandum, hostes nobiscum in finibus nostris pugnant, et contra nos nostris frugibus sustentantur : ubi Romani pabulantur, vicos domosque omnes frugesque comburi damnosum fortasse videatur, utilissimum est, ne sub nostris tectis nostri hostes habitent, nostris alantur frugibus ; inopiam aut non ⁷³fere, aut non tuto longius pabulatum ibunt : nihil ad victoriam intersit, an hostes cecidamus, an bello necessariis spoliemus : gravius aliquanto videtur quod diciturus sum, sed virtuti nihil præter culpam atque infamiam grave est. Opida quoque quæ non penitus valida ac munita sunt exurenda censeo, ne aut nostris inertia, [124] aut hostibus offensæ diverticula sint. Si quis est cui hæc acria videantur, cogitet quanto acrius ⁷⁴liberos atque uxores in servitum trahi cer-

⁷⁰ Lege, *perspecta*. ⁷¹ Lege, *captam*.—⁷² Lege, *magnis*.—⁷³ Forte, *ferent*.—⁷⁴ Addendum, *sit*.

nere, exarmatum hasti jugulum præbere, et alta multa pati, quæ bellorum jure victi a victoribus patiantur.' Persuasit his verbis, viginti et eo amplius opida una luce combusta sunt: neque solum in finibus Biturigum, sed in reliquis hæc illac quocunque oculos flecteres, incendia cernebantur, non sine omnium dolore: quem ea spes lenibat, quod parva victoria cito omnes perditæ restaurarent. De Avarico in consilio agitatum est, an incendi illud, an intactum linqui melius foret. Enimvero ad hoc verbum ad Vercingetorigis pedes Gallorumque omnium qui consilio intererant affusi Bituriges, obtestantur, 'ne pulcherrimum Galliarum opidum ⁷⁵de cujus provinciæ Biturigensis ac præsidium flammis immeritis deleatur: cum defendi posset locus pene inexpugnabilis natura, cui si defensio militaris accesserit, maledici possit non noceri.' Movebant hæc preces animos cunctorum, unus Vercingetorix cunctis obstabat, qui et ipse tandem victus misericordia in sententiam cæterorum transiit. Sic defensoribus rebusque aliis ad custodiam oportunis eo transmissis, servatur Avaricum a Gallorum flammis, sed non ab obsidione Romanorum: in qua quidem obsidentium fortis et animosa tolerantia emicuit. Cum enim hinc Vercingetorix castra propius admovisset, et ab exploratoribus per singulas horas quid in Romanis castris ageretur, edoctus, omne iter eorum observaret; et Romanos circum omnibus exustis urgente necessitate longius pabulantes, crebris incommodis ac damnis afficeret. Illinc vero Ædui ac Boji quibus ea cura mandata erat: illi quidem quod mutato erga Romanos animo non curabant, hi quoque parum poterant, rem Romanam maligue commeatibus adjuvarent: [125] ad tantam penuriam ⁷⁶devenire, ut diebus plurimis frumento carentes tenui pecore vix proferrent imbecillum spiritum; nunquam tamen ab oppugnatione cessarent; nunquam vel irata vel mollis cujusquam ex ore vox erumperet; aut Romanæ non conveniens majestati. Imo vero cum Cæsar laborem militum miseratus inter exhortandum sæpe diceret: 'si nimis aspera sunt ista progressu, nulla per me mora est, oppugnationem omittere sum paratus;' unanimiter responderent: 'Non hæc quæsumus optime imperator: sic multos annos te duce militavimus, ut nullus metus, difficultas nulla nos fregerit: nullus hostium nobis hanc ignominiam ⁷⁷irrogant ut capta deseramus: ne tu ergo dux noster hanc æternam maculam nobis ⁷⁸immiseris; sine modo omnia pati ⁷⁹malimus, quam ne nostra

⁷⁵ Forte, decas.—⁷⁶ Lege, deveneri.—⁷⁷ Lege, irrogat.—⁷⁸ Forte, inussuris.—⁷⁹ Lege, malimus.

mollitie manibus Romanorum civium apud Genabim Gallica nequitia peremptorum, Gallico sanguine satis fiat: hæc Cæsari hæc eadem et tribunis militum et centurionibus repetebant, ut per eos imperatori familiariter diceretur. Cæsar dum hac nobili perseverantia in oppugnatione proceditur, jam terribis mur^o admotis discit ex captivis, Veringetorigem castra propter defectum pabuli promovisse, et cum equitatu expeditisque peditibus insidiatum sero ad ea profectum loca, quo Romanos ⁸⁰ populatores hæc proxima venturos opinaretur. Quo cognito, nocte media digestus primo mane castra hostium attingit duce carentia. Illi adventu præcognito impedimenta silvis intruserant, aciem altiusculo in colle, quem difficilis palus, sed angusta cingebat, erexerant: pars præcisus pontibus, quasi clipeo quodam se palude protexerant, ubique ⁸¹ constituerant in Romanos versi: eratque res facilis, et pene æqua prospectui: sin ad experientiam veniretur, iniquissima, [126] plena difficultatis ac periculi. Itaque milites rem non nisi oculorum judicio metientes nobili indignatione permoti, Cæsarem circumstant: ‘et quid hic’ inquiunt ‘rei est? quis hic pudor? quænam hæc indignitas imperator? ergo hostes conspectum nostrum e tam proximo pati ⁸² possint? quin tu nos pugnare jube et signum prælii propone, ut jam ex iis quibus fidunt locis hos barbaros detrabamus:’ fide militum lætus fuit Cæsar. ‘Ego’ inquit ‘sic affectos cum vos videam, ut nullum discrimen pro mea gloria recusetis, impius ⁸³ sum nisi vestram vitam meæ præferam salutem. Proinde ⁸⁴ cum tempus solita virtute dexterisque victricibus usuri nunc quiescente, et electionem temperis et consilii capiendi curam linquite. Nempe hæc victoria quam tam facilem judicatis, loci situ, non hostium vigore difficilis, multorum mihi credite virorum fortium morte constaret, quod adversus penitus propositum atque animo meo est, et si enim vincendi avidum me nec negem nec dissimulem, nunquam tamen mihi placuit multo sanguine meorum empta victoria.’ Quieverunt tanti ducis auctoritate repressi, quos ille in eo ipso die nulla alia re gesta reduxit in castra; atque ad inceptam oppugnationem studium omne convertit. Veringetorigis interea irritis reversus insidiis (⁸⁵ a tremula semper et fragilis potentia humana) cum ad suos pervenisset, accusatus ab eis est, ‘quod sine præsidio et sine duce de industria derelictis cas-

80 *Lege, pabulatores.*—81 *Forte, constiterant.*—82 *Lege, possunt.*—83 *Lege, sim.*—84 *Forte, cum tempus erit solita virtute dexterisque victricibus usus sum: nunc quiescite, mihi que electionem.*—85 *Forte, ah.*

tris, equitatu et omni flore militiæ abducto Romanis Galliam prodere voluisset; quodque in se fuerat prodidisset. Nempe regnum consensu populi collatum sibi sordere, et illud a Romano duce consequi sibi gloriosius extimare: proinde Galliam sui regis fraude proditam, loci oportunitate, et cœlesti favore liberatam: neque enim casu aliquo, sed certo consilio evenisse, ut et castra tutis locis abduceret, [127] Romanis propius adnota desereret, imo etiam spoliaret omni robore; vixque eo digresso hostes velut nuntio moniti advolassent. Accusationis hæc summa, hic suspicionum color fuit: quibus apparebat tanti modo regis in dubio salutem verti; nisi reus his objectis constantissime respondisset. ‘Nam quod castra moverem,’ inquit, ‘pabuli cœgit inopia, et hortatus vester: ut propius Romanis accederem, ipsius situs loci attraxit per se ipsum tuti: equites abduxi, quos palustribus locis inutilis sciebam, utiles autem quo pergebam: ducem certum abiens non dimisi, veritus ne fortassis acquiesceret vocibus atque consiliis insanorum, pugnam intolerantia non virtute poscentium. Romanos si me absente casus attulit, fortunæ non alteri imputandum, at si aliquo suadente contigisset, habenda illi gratia esset, a quo nobis prestitum ut eorum et paucitatem videretis, et ignaviam nosceretis, qui stulto adventu, turpe reditu, et consilii et virtutis inopiam detexere: a Cæsare ego non regnum per proditionem, sed de eo victoriam per virtutem spero; quæ jam proxima jam pene nobis in manibus est: quin hoc ipsum regnum quod consensu omnium jure possideo sponte dimittere paratus sum, si forsitan vos honorem mihi potius contulisse creditis quam a me beneficium accepisse. Cæsar Romanusque exercitus ultima laborat inopia: jam ad pugnam atque ad opus et animi et corporeæ vires desunt: et nisi confestim aliud insperatæ felicitatis affulserit, abitum moliantur: horum ut a me fictum nihil suspicemini, Romanos milites audite.’ Erant servi aliqui inter pabulandum capti et in carcere torti multipliciter et afflicti, jussique quod per eos dici vellet: et producti in medium, legionarios se ⁸⁶ † ‘stultum esse in bellis prospera omnia sperare: temperanda dulcibus amara, lætis tristitia; nunquam sui consilii fuisse ut defenderetur: fecisse hoc Biturigum

86 Hic multa desunt, ut videre licet in Cæsare: et sequentia pertinent ad orationem, quam Vercingetorix habuit suis militibus post Avaricum captum: at tamen transposita fuerant, et sequitur eadem narratio infra p. 1786. ubi est hoc signum †.

improvidam pietatem et facilem nimis indulgentiam cæterorum; [128] permittendum fortunæ suo jure uti, quod illi cum ubique magnum tum in bello maximum atque inexcusable sit. Quod ad se attineret summo studio enisurum et incommodum nunc illatum multis et magnis commodis resarciat et compenset: atque in primis civitates quæ a consensu publico discessissent in cæterorum sententiam traducturum, ut unum sit omnis Galliæ consilium, unum corpus, una mens: cui terrarum orbis impar haud dubie sit futurus: id se non facturum tantummodo sed pene jam effectum reputare. Quod necessitas præsens poscat castra saluti omnium ⁸⁷pro futuro, labore omnium ac studio munienda esse, quibus subiti hostium incursus arceantur.' Grata omnibus hæc fuit oratio, quod non animo defecisset; sed, ubi duces alii magnis cladibus acceptis sese abdere soleant, vultusque militum refugere, hic in publicum prodiit, et novum salutis iter ostendit, eoque plus fidei illi erat, quò Avaricum incendendum deserendumque consuluerat, clarum providentiæ ejus indicium: sic cum cæterorum minui soleat, adversis creverat ducis hujus auctoritas. Neque aut in castris comunicandis, quæ primo Romano more in Gallia communita sunt, quicquam a militibus est omissum, quamvis impatientissima gens laborum sit, aut a duce in conciliandis reliquis ut promiserat urbibus ulla in parte cessatum. Cogitabat æstuabatque animo, diebus ac noctibus laborabat, sollicitabat universas, ad res novas omnem Galliam excitabat. Inque hoc opus quos mitteret viros elegerat, qui vel noti in populis acceptique, vel blanda oratione atque ingenio, vel principum familiaritate pollentes, ac gratia idonei visi erant; eos vero qui ad eum seminudi et inermes capto opido confugerant; vestibus atque armis instruxit, inque gradum militiæ pristinum restituit. Ad hæc diversis ex urbibus sagittarios et omnis generis contraxit auxilia, quibus acceptum Avarici detrimentum suppleretur. [129] Accessit ⁸⁸Oloruconis filius Theotomotus, Nichioborgum rex, cujus patrem Romanus senatus amicum appellaverat: sed ut sæpe filii derelictis parentum semitis, novas quærunt; iste contra Romanos ad Vercingetorigem cum multo se contulit equitatu. Cæsar ad Avaricum complusculos dies egit et frumenti larga ibi copia atque omnium commeatuum in-

⁸⁷ Forte, *profutura*. Cæsar.—⁸⁸ *Oloruconis filius, Theotomatus Nitobrigun rex*. Sic Cæsar.

venta, fessum atque esurientem exercitum recreavit. Inde quod bellis aptum tempus instaret ad hostem ire tota mente dispositus, ut inventum, vel tædio in apertum eliceret et in pugnam cogeret, vel obsidione conficeret. Dum ad hoc iter accingitur, legationibus Æduorum exoratus ad componendas eorum lites et controversias intestinas, quæ inter duos primores populi de summo magistratu orta, totam urbem alterius suffragiis agitabant, ante omnia eo proficisci statuit, non ignarus quidem quanta præsertim in bello jactura sit temporis, quantum in dilatione periculum: sed amicam urbem destituere, populo Romano seque indignum arbitrabatur, quam jam in armis esse hanc ob causam et pene jam confligere fama erat: neque inhonestum modo sed periculosum providebat eam rem negligere; ne auxilium fortassis ab hostibus pars inferior postularet, neque ⁸⁹vere legi amicorum ulla in parte derogare fas ducebat, qua ulla ratione ⁹⁰qui sibi gradum pars utraque vendicaret rebus omnibus regno parem; nisi ætate: erat enim animus ingratus. Quamobrem ⁹¹ne ad se patres evocare sustinuit; neque indignum censuit negotium, ad quod componendum ipse proficisceretur. In Æduos igitur cum venisset Decetiam opidum et partes et senatum omnem convenire jussit: et præsens de jure partium cognovit, metusque omnes sua auctoritate compescuit. [130] Cotum enim virum nobilissimum, et totius gentis potentissimum, cum creatum contra leges certis testimoniis deprehendisset, ⁹²credere: Convictolitanem vero rite per sacerdotes more patrio institutum præesse ⁹³magistratu imperavit, obtemperatumque præcepto est, sine ullo murmure aut querela: hortatus dehinc Æduos ut civilibus discordiis abstinerent, quæ pestiferæ semper magnis urbibus ac funestæ ⁹⁴sunt; utque in præsens bellum auxilia quæ possent mitterent, devicta Gallia digna a se præmia percepturi, equitatus ab his omnes et decem milia peditum ut sibi mitterentur obtinuit. Tunc exercitum duas distribuit in partes: quatuor legiones et partem non exiguam equitatus sub Labieno in Senones atque ⁹⁵Periseos direxit. Ipse cum sex legionibus et reliquo equitatu in Alvernòs rediit, perexitque Gergoniam. Vercingetorix adventu Cæsaris præcognito, qua transeundum illi noverat omnes fluvii pontes fregit, cui ⁹⁶Laber, alicubi Claver nomen invenio.

89 Forte, *veteri*.—90 Mendosus locus et mutilus.—91 Forte, *ne ad se partes*.—92 Lege, *cedere*.—93 Lege, *pro magistratu*.—94 Lege, *sint*.—95 Lege, *Parisios*.—96 *Elacer* Cæsari dicitur.

Itaque perveniens et præclusos aditus, et adversa in ripa obambulantem hostem reperit: hoc in statu premebant variae duces curæ. Vercingetorix, ne quem Cæsar e pontibus reficeret metuebat. Cæsar vero ne fluminis alveo præpeditus, quod vadari ante autumnum non soleat, otiosam agere cogeretur æstatem: omne tamen incommodum ⁹⁷ vicis ducit ingenium: siquidem præmissis e regione omnibus impedimentis et quatuor legionibus, additisque cohortibus aliquot, ut constare numerus videretur omnium legionum, et speciem præberet exercitus alibi aditam quærentis; ipse locis abditiis cum duabus tantum quæ supererant legionibus se tenuit: suisque ut quam longissime procederent, atque ita a se hostem distraherent imperavit. [131] Tunc hoste digresso et Romani exercitus iter observante, ut ubicunque transire volentibus obviaret; locum vacuum relictum Cæsar occupat, atque e pontibus unum, cujus pars una visa est intactior minorisque egens operæ; confestim reficit, et traductis legionibus castra communit, præmissasque legiones ad se e vestigio remitti jubet. Intelligens se delusum Vercingetorix, ⁹⁸ amato obice, quo ab hoste separabatur; ne invitus ad pugnam cogi posset, ex eo ipso loco ubi erat dum reditum legionum et proprium vidit errorem, magnis ⁹⁹† cursibus ¹⁰⁰‡ milites dixerunt extrema fame victos e castris clanculum effugisse; pari omnem exercitum fame confectum esse. Cætera dehinc omnia dicto regis consona persecuti sunt: tum Vercingetorix exclamavit; ‘Et per me,’ inquit, ‘quem proditiis accusatis, hæc vobis cuncta proveniunt, atque illud extremum, ut sine vestro periculo victus Cæsar ac fugiens, nullis agris ac urbibus receptetur, id enim inter multa meo consilio constitutum est.’ His dictis ¹ usi repente animi variae gentis et credulae, usque adeo ut læto plausu, et armorum crepitu; quod signum erat dicta concionantis astantibus placuisse; acclamarent; et una voce Vercingetorix summus ducum ac fidelissimus hominum duceretur. Cæsar Avarici cœptam obsidionem, cœptamque defensionem hostes peragunt, inque dies obnixius utrique: nam et Romani aggerem immensi operis gelu ingenti ac imbre perpetuo præpediti, virtute tamen ac perseverantia difficultates superante, viginti quinque diebus extruxerant, et muris admovebant. Et Galli decem milia ex omni Gallia delectorum hominum

⁹⁷ Lege, *vicit ducis*.—⁹⁸ Lege, *amoto*.—⁹⁹ † *Magnis cursibus in anteriora contendit*: sequitur infra p. 1788. lin. penultima.—¹⁰⁰ ‡ Reponenda supra p. 1783. ubi est hoc signum †.—1 Forte, *versi*.

opido intruserant. eo consilio, ne vel solis Biturigibus salus publica crederetur [132] vel servati oppidi gloria solorum esset Biturigum sed Gallorum omnium; et actis sub terram cuniculis incen-oque per noctem aggere; et simul factis eruptionibus Romana castra in magno discrimine posuissent; nisi summa ducis providentia esset occursum, quod duas assidue legiones excubare pro castris faciebat: harum interventum et eorum qui ejusdem jussu totis noctibus in opere vigilabant, et flammæ extinctæ, et insultus hostium sunt repulsi; et excitati omnes totis e castris ad auxilium convenerunt nec Romana virtute Gallica ideo pertinacia lentesebat. Obstinati in mortem non tantum resistebant, sed erumpere audebant, nec vel hostes invadere, vel jactare incendia desinebant; et defessis integri, et vivi mortuis succedebant; ut quæ in eo ipso temporis momento sitam patriæ, statum et salutem totius Galliæ cogitarent. Qua in parte prætereundum non videtur illud memorabile, quod nec scriptor a quo ante alios ista decerpimus sibi prætereundum existimavit sub oculis suis gestum. Gallus quidam ante portam oppidi traditus fœis ab intrinsecis picis ac sevi glebas in ignem jactabat: scorpione transfixus exanimatusque procubuit: unus e proximis transgressus hunc jaacentem et periculi oblitus eodem officio fungi cœpit: illo quoque pari ictu scorpionis occiso, mox successit tertius, et tertio quartus: nec ante successionum talium finis fuit, quam extincto igne, depulsisque hostibus in opidum; pugnæ etiam finis esset. Vercingetorix tandem, opidanorum animis atque corporibus fatigatis, ut quorum conatus omnes in nihilum recidissent, fugæ illis auctor esse cœpit; quam tutam fore castrorum suorum vicinitas dabat spem, et insequi volentibus objecta palus: ad id nocturnum tempus idoneum visum erat; fugæ consilium casus mirabilis impedivit. Nex aderat, et ³tanti per tenebras ituros se sperabant: tum matronæ aliæ parvulos suos stringentes ad ubera, [133] aliæ humi stratiæ flebiliter obsecrabant, ne se, neve communes filios hostibus ad ludibrium et ad pœnam darent: se quidem ad prosequendam suorum fugam sexu, ætate illos invalidos: ubi suos nec pietate nec precibus flecti et in proposito fixos vident et pudorem et amorem superante metu, e muris ⁴ex clamore et Romanis ut poterant dare instantis fugæ sensum inceperunt. Quo metu opidani, ne re ab hostibus intellecta præclusis itineribus caperentur. ⁵Cæsar die

2 Lege, *ei*.—3 Lege, *tutos*.—4 Forte, *exclamare*.—5 Supple ex Casare: *consilio destiterunt*.

proximo cum muro oppidi turres et machinas admovisset, repente tantus imber nimbis affluxit, ut perfacile esset aliam territurus: at ipse qui saepe fœdis tempestatibus ad victoriarum uti soleret occasionem; sibi illud iter ad id quod intendebat apparuisse extimans, quod et suos ad opus solito pigriores cerneret; et hostes ad tutelam oppidi lentos et incautos ex rarioribus per muros custodiis animadverteret: hortatus milites, ut fructum tandem longi laboris ⁶ arriperent: et primis in ⁷ muris ascensuris præmia consueta pollicitus, tuba prælii signum dedit. Ira igitur et spe præmii stimulante, et unoquoque certatim aditente primum gradum laudis apprehendere. Muri undique ad ⁸ fastidia non tam ascenderunt quam evolaverunt. Stupefacti cives ⁹ in spera hostium corona; sese locis patentioribus liberius defensuri, ne viarum premerentur angustiis, in plateam confugerunt: postquam vero animadverterunt, haudquaquam Romanos in plana descendere; sed uno alium attollente magis ac magis mœnia complere, metuentes undique circumcludi; fugamque eripi; trepide armis abjectis extrema oppidi cursu rapido petiere: ibi pars portarum in exitu se coartans, pars flumen transvecta, ab equitibus ad hæc missis cæsi omnes. Nullum prædæ studium sed vindictæ fuit: [134] omnibus ante oculos mors erat mercatorum Romanorum, qui ad Genabum, immeriti illi quidem, sola Gallorum crudelitate perierant: ejus cædis recordatio supra Romanorum morem acerbabat animos, ut nec ætati nec sexui parceretur. Ex omnibus itaque qui in oppido sunt inventi, quorum numerus ad quadraginta milia capitum ascendit; vix octingenti qui ad primum capti oppidi clamorem sese portis murisque ¹⁰ præripuerant, evasere: et Avarici quidem longa ac difficilis obsidio hunc habuit finem. Vercingetorix vero Avaricenses reliquias nocturna fuga in sua castra delatas clementer excepit, ac veritus ne qua ex eorum permixtione tumultuandi occasio præberetur, segregandos curavit; ut cum castra essent secundum numerum distributa, ad suos quisque duceretur. Ipse vero neque hoc fractus ¹¹ ut dejectus eventu, ita consolatus est suos, ut diceret, ‘ Non virtute sed arte quadam muros oppugnandi, victoriam hanc Romanis obtigisse: ¹² † in ¹³ anteriora contendit: quem non segnius sua per vestigia Cæsar insequitur, quintoque die in Gergoniam pervenit:

6 Lege, acciperent.—7 Lege, murum.—8 Lege, fastigia.—9 Forte, insperata.—10 Lege, proripuerant.—11 Lege, nec.—12 † Stultum esse, &c. repete supra p. 1783. ubi est signum †.—13 Lege, ulteriora, vel interiora.

et primo statim adventu leve prælium equestre commissum sed nil in eo memorabile gestum est. Cæsar urbem altissimo in monte sitam et accessu ab omni parte difficilem speculatus, et agnoscens, non exigui temporis opus esse; oppugnationem differendam statuit, donec curam rei frumentariæ et comæatibus impendisset. Ipse Vercingetorix singulos populos in singulis collibus Gergoniæ explicuerat; circumfusis ostentatione terrificâ, quæ hostes facile solo spectaculo consternasset, nisi et Romani fuissent, et ducem Cæsarem habuissent. Erat ex plurimis collis unus, quem si Romani occupassent, poterant hostes et aquatione et pabulo impediri: is collis quod cæteris omnibus difficilior erat atque præruptior, [135] negligentius servabatur: sed virtuti nil usquam difficile nil præruptum: loci hujus opportunitatem conspicatus Cæsar non misit qui eum caperent: sed per se ipsum nocte intempesta profectus ex castris, ascensum vix accessibilem superavit et repentinus adveniens, depulso inde præsidio hostili occupavit collem, et castra ibi minora constituit, quibus duas legiones assignavit. Tum duplicem fossam duodenos pedes seu altitudinis seu latitudinis habentem a minoribus castris ad majora perpetuam duxit, quo nulla vis hostium vetare posset, quin inter se libere ¹⁴ commigrarent. Sic ad victoriam prona omnia videbantur.

Nulla est autem in terris inconcussa felicitas: nescio quo in procurso rerum ad vota fluentium prosperis adversa se inserunt. Cæsare ad Gergoniam res agente, nilque nisi de hostibus ¹⁵ solito periculosa defectio, unde minime timebatur erupit. Civitas Æduorum prima amica populi Romani, et sui ducis et senatus sæpe decretis honestata, interque omnes, imo præ omnibus Gallicis urbibus summo semper in honore habita, de rebellionem (quis hoc unquam crederet) ¹⁶ cognovit. Initium rebellionis a Convittolitane illo, quem Cæsar ante paucos dies in civilium seditionum ¹⁷ direptione prætulera. O quam facile ingratis animis magnorum licet atque recentium ¹⁸ subrepat oblivio: ille siquidem beneficio obstrictum Cæsaris fassus, quod sibi justissima tamen favisset in causa; omisa mentione pecuniæ, quam ut Romanis fidem frangeret ab Alvernus acceperat, cum nulla sit perfidia turpior, quam cui avaritia causam dedit, fœdoque proposito velum ¹⁹ caræ honestioris obten-

14 *Lege, commarent.*—15 *Lege, sollicito.*—16 *Lege, cogitavit.*—17 *Lege, direptione.*—18 *Videtur deesse, beneficiorum.*—19 *Lege, causæ.*

dens, et plus se libertati, patriæque asserens debere quam Cæsari; nonnullis adolescentibus nobilibus ac superbis facile persuasit, 'ut Romanæ amicitiae vinculum leve discerent; seque non solum libertati natos; sed imperio meminissent: [136] unicam esse urbem Æduorum, quæ totius Gallie victoriam remoretur: ejus exemplum sequi alias: hæc ad commune bonum redeunte, cæteras ²⁰ securitas: nec Romanis ubi deinceps pedem ponant in Gallia superesse. Neque vero præter ignaviam Æduorum quicquam causæ esse, cur Romanos magis Ædii, quam Romani Æduos de suis questionibus adeant. Non hæc amplius toleranda esse: sed Cæsari ac Romanis ostendendum, et liberos se, et viros, et Gallicos.' Et eorum quidem adolescentium princeps erat Litavictus quidam, ejusque germani: qui cito omnes non consilium ²¹ auctorem consilii extimantes senioris atque potentioris et magistratu summo præditi in sententiam transierunt; sed civitatem beneficiorum Cæsaris oblivisci posse ²² sperabant, nec credibile videbatur: alia ad id via fraudulentior inventa est: stulta tamen inventio, et inventoribus suis digna: ea vero fuit hujusmodi. Auxilia quæ ab Ædii mittenda monstravimus, ut Litavicto ducenda committerentur: id quidem nullo negotio ²³ imperatum est: is ergo præmissis ad Cæsarem fratribus, quid de reliquo sint acturi cum eisdem ordinat. Cum ergo Romanis castris cum exercitu propinquaret, neque jam amplius quam triginta milibus passuum abesset, substitit, et repente quasi tristi nuntio accepto versus ad suos et illacrymans: 'Quo pergimus,' inquit, 'et quid agimus amici; omnis nostra nobilitas, omnis noster equitatus, qui cum Romanis erat, ²⁴ assumptus est. Eporedorix et Vindomarus ²⁵ princeps gentis nostræ falso proditiōis crimine circumventi, quod cum Alvernīs clandestina colloquia habuissent, præcepta facultate defensionis occisi sunt; de fratribus meis æ propinquis loqui lacrymis impediō, omnium similis est fortuna; si mihi non creditis, hos audite, quos ex ea eadē non Romanorum misericordia, sed ipsorum fuga subtraxit;' ad faciendam verbis fidem subornati testes prodeunt, [137] de conficta historia nil mutant. His ac itis territi omnes exclamant, Litavictum orant ut salutem omnium consulat: 'quasi non facti,' inquit, 'sed consilii tempus sit: non est de rebus certissimis consulandum: quia imus

20 Lege, *secuturas*.—21 Adde, *sed*.—22 Lege, *desperabant*.—23 Lege, *impe-*
tratam.—24 Lege, *absuntus*.—25 Lege, *principes*.

igitur in Gergoniam, et Alvernorum signis nostra signa conjungimus; cui enim dubium esse potest quin Romani tanto scelere polluti non hunc peccandi finem facturi, sed in nostram necem illico cum nos viderint ruituri sint? Mortem itaque fugiamus: et qua datur in præsens ulciscamur occisos.' Erant in comitatu Romani cives, magnam vim frumenti et commeatuum reliquorum ad castra Cæsaris deferentes; qui ut tutius proficiscerentur (o mens hominum cæca et futuri inscia) sese illis adjunxerant: eos ²⁶ Litavictus ostendens digito: 'occidamus' inquit 'hos latrones:' paretur statim impiis præceptis: vix dum verba finierat concursuque militum crudeliter interfecti sunt, et direpta quæ ferebant omnia: neque hoc contentus flagitio Litavictus per omnes Æduorum fines hunc rumorem spargit, suadetque omnibus idem facere quod ipse fecit, ut scelere implicitos, vel errore impio a Romana disjungat amicitia. Erant cum Cæsare duo Ædúi adolescentes egregii quorum supra mentio est habita, Eporedorix, prosapia ortus illustri, magnæque inter suos potentia, et Viridomarus, par gratia atque ætate; sed genere longe impar; hunc Cæsar sibi a Divitiaco commendatum, ex imo in altum valde provexerat, ita ut cum Eporedorige ipso de prioritate contenderet; de quorum cæde Litavictus apud exercitum mentitus erat ut diximus: ad hunc Eporedorigem circa medium noctis hujuscemodi rei fama pervenerat, et quid Litavictus dixisset, quid egisset audivit, et quid animo voveret cogitavit. Statim ergo nulla mora interposita Cæsarem adit, et proditionem aperit, futurus ipse mox proditor: re ut erat exposita, ducem orat, sua sapientia temerariis et iniquis juvenum consiliis ut occurrat, nec permittat sibi populoque Romano amicissimam civitatem, paucorum, [138] immo unius hominis mendacio alienam fieri; prævidere enim se animo futurum, si tot milia Æduorum civium se ad hostes ducis licet fraude contulerint, ut vix civitas rem contemnat. Abscessit hoc nuntio somnus Cæsari: cura autem gravis accessit, quod Æduorum res semper ei cordi fuerat, et periculum providebat. Et quoniam celeritatem eximiam res postere visa est, statim cum toto equitatu et quatuor expeditissimis legionibus castris egreditur, quæ temporis ²⁷ exclusis angustiis non artaverat ut decuit, sed ingenti spatio præsidium exiguum non nisi duarum scilicet legionum sub ²⁸ legatos Fabio dimisit: ante omnia tamen Litavicti

26 *Lege, Litavicus.*—27 *Lege, exclusus.*—28 *Forte, legato C. Fabio.*

fratres capi jusserat. Illi autem ut cum fratre convenerant, ad hostes paulo ante profugerant. Ita fraudem omni ex parte constantem Cæsar intelligens, tanto intentius ²⁹capto procedit itinere: inque ipso castrorum exitu hortatur suos; ne nocturno labore turbentur: esse enim, ut ineptum tempus ³⁰adeundum sit, necessarium piunique iter; et debere pietate viæ duritiam superare; omnibusque alacritatem multam, atque etiam cupiditatem gestu ac voce ³¹signantibus proficiscitur. Et viginti quinque milibus passuum exactis videt ab adverso venientem aciem Æduorum: præmittitque illis obviam equitatum, qui illos impediatur ac retardet, gravi omnibus inhibitione proposita; ne quem prorsus occiderent: non severi iudicis, sed pii more patris, castigare volens, non perimere: nominatim Eporidorigem et Viridomarum ire jubet et suos alloqui, ut videant eos cæcos non esse, sicut proditor ille confinxerat. Qui ubi ad Æduos venire, amicosque et notos compellere cœperunt, (nemo autem illos e toto agmine non et noverat et amabat) percussit animos illico vera consideratio: senserunt se præcipitem in locum sui ducis fraude perductos. Projectis itaque statim armis, et protentis ad Cæsarem manibus, [139] cœperunt alta voce erroris veniam implorare. Litavictus vero intelligens inefficax suum esse commentum, dimisso exercitu amplius non suo, cum clientibus suis qui eum more Gallico in nulla deserere poterant fortuna, equo stimulis adacto clam dilabitur, pervenitque Gorgomam. Cæsar nuntiis ³²Æduum missis, qui proditorem Litavicti, suamque clementiam nuntiarent, servatricem suorum civium, quos occidere belli jure licuit, non amplius quam tres horas noctis ad requiem suis dedit, veritus credo, ne nimio sopore marcescerent. Inde Gorgomam ³³duo interim pericula contigerant: nam et Alverni eo digresso castra ejus ³⁴evaserant, et castrorum latitudo et paucitas defensorum et vis hostium rem in summum discrimen adduxerat. Id se primo die passum, proximoque passurum, atque ad id se preparare Cæsari Fabius nuntiavit, is qui legatus ad castra remanserat: et hic ³⁵ille nuntius, noctis et viæ medio, occurrit. ³⁶Propter gressu addito accelerans, ad castra nondum orto sole pervenit. ³⁷Et Ædui,

²⁹ Lege, *capto*.—³⁰ Forte, *ad eundem*.—³¹ Forte, *significantibus*.—³² Sic infra p. 1798. lin. 6. *Æduum versus*. ac etiam p. 1801. lin. 29. *Æduum accedat*.—³³ Deest, *proficiscitur*.—³⁴ Lege, *invaserant*.—³⁵ Lege, *illi*.—³⁶ Forte, *propterea*.—³⁷ Forte, *At*.

Litavicti de suorum cæde nuntiis auditis, in furorem versi omnes, nihil amplius expectantes, nilque aliud requirentes, an falsa esse possent quæ veri utique faciem non haberent, sed more gentis audita quælibet pro compertis accipere solitæ: Romanos cives qui apud eos ceu fidissimos amicos securi agebant, aut morte aut servitute depravaverant, bona diripuerant, nil impietatis omiserant: agitabant animos latenti odio accensos avaritia, ira, temeritas, familiares pestes gentium illarum, et addebat stimulos furori Convictolitanis, Cæsaris munere summus Æduorum magistratus, summus Romanorum hostis ac ³⁸Cæsar, horum consiliorum auctor et princeps. Is sua sponte concitatum populum verbis urgebat, ut eo illos adduceret, unde reditus nullus esset ad saniora consilia. Itaque et tribunum militum Marcum Ariscium et negotiatores Romanos fide data Cabillone opido eductos in [140] itinere contra fidem aggressi spoliant, seque in locum eminentem defensionis gratia receptantes, die noctuque circumstant: ac multis ultro citroque occisis, in diem posterum vim majorem parant. Sed hæc agentibus atque parentibus nuntius supervenit, decem milia illa suorum in potestate Cæsaris esse, vix Litavictum fuga ereptum evasisse. Tum subito ³⁹dejecto metu ad tribunal quem obsidebant vultibus mutatis sed non animis festinant: factum temere sine consensu populi excusant: de bonorum direptione iudicium instituunt: Litavictum fratresque ejus exilio condemnant, bona publicant. Super his ad Cæsarem legatos mittunt, qui factum purgent, veniam petant: et hæc omnia non fide sed metu agentes: solita interim in secreto belli consilia agitabant, urbesque finitimas ad arma per nuntios hortabantur: mille beneficiorum atque honorum memoria exciderat: solius Cæsareæ meminerant clementiæ: quæ cum omnes ad amorem atque obsequium excitasse debuerit, multos (indignum quidem) ad injurias excitavit: postremo hoc eum ad mortem usque perduxit, de quo suo dicetur loco. Nunc cæpta prosequimur. Itaque Cæsar etsi animos Æduorum noverat; legatis tamen eorum ad se venientibus benignissimum responsum dedit: propter aliquot dementium vanitatem, non se minus urbem sibi charissimam amare: nec sibi posse in animum venire, ut quos ipse tantopere diligit, semperque dilexerat, ab iis pareius diligatur. Hæc legatis.

Ad se autem curis cor urentibus versus, multa circumspiciens,

38 Lege, Cæsaris.—39 Forte, et dejecti.

magnos undique consurgentes ⁴⁰montes Galliae prævidebat. ⁴¹Dum interea quædam sibi præter spem prosperioris eventus occasio se ostendit: forte enim in eum collem, quem captum et communitum, castris minoribus deputatum, fossaque majoribus castris adjunctum memoravimus, spectandi gratia conscendenti; [141] collis alter ab hostibus possessus, apparuit vacuus custodiis, quibus confertissimus esse consueverat. Tum parumper gradum fixit admirans, rei que causam quæsitit ex profugis, qui in dies ad eum multi veniebant, audit ex iis, quod ab exploratoribus suis jam prius audierat, omnes inde evocatos ad munientes aditus loci alterius, cui maxime metuebant; quod inde planum iter esset ad opidum: quem aditum si Romani caperent, qui collem alterum jam haberent; tum sibi prorsus obsessi et seclusi a suis, et exclusi ab omni libero discursu atque a pabulo videbantur. Hoc audito recens cogitatio percussit repente animum, locum illum occupandi. Erat autem natura et manu hominum aggestis perplexum iter saxis: et super duplicem difficultatem, tria ibi hostium castra munitiones insederant: sed difficilia cuncta perrumpere virtus amat. Ostentatis legionibus quasi aliud esset acturus, et hac illac per tenebras noctis magno strepitu discurrere jussis equitibus, et immixtis turbæ mulionibus galeatis, quo major ac strepentior motus esset, omniumque animos errore ac pavore vario, atque incerta expectatione suspenderet; ipse hostibus in suspicionem trepidam adductis; legatis legionum quid paret aperit, quantumque periculi: ⁴²adversus quam occasione non prælio sit utendum. Ut milites ergo suos contineant monet, atque imperat ne vel pugnae vel prædæ dulcedine rapiantur quo non expedit. Sic suos affatus, Æduos ascensu alio ad portas opidi proficisci jubet. Inde suis militibus signum⁴³ quo accepto, rapidissime, unde unus ascensus videretur, ad munitiones obvias perveniunt: quibus dicto citius transmissis, trina hostium castra corripunt, tanta celeritate, ut ⁴⁴Votimarus unus e regulis Gallorum dum meridiaretur in lectulo deprehensus, [142] vix manus militum semisopitus et seminudus evaserit. Cæsar ubi quod animo de creverat actum videt, receptui cavi imperat: substitit legio quæ propinqua erat: altera vero remotior, ⁴⁵ceu signo per distantiam

40 Forte, *motus*.—41 Forte, *Cum*.—42 Videtur omissum, *in iniquitate loci sit ostendit*. Vid. Cæs. vii. 47.—43 Adde, *dedit*.—44 Lege, *Theutomarus ex Cæsare*.—45 Forte, *scu*.

non audito, seu fervore Martio impellente animos; quamvis retinentibus legatis quibus hoc ab imperatore mandatum erat; et virtuti ⁴⁶tanti propriæ, et fugæ hostium confisa, et victoriarum suarum memoria nil judicans difficile; non prius insequi destitit quam ad portas opidi perveniret. Tantusque undique sublatus est clamor et clamori etiam mixtus rumor, Romanos opido potiri: ut qui altera ex⁴⁷ ipso sese opido præcipitanter eriperent; matronæ autem flentes veniam orarent, ⁴⁸nec, sicut Avarici gestum erat, femine etiam atque infantes occiderentur: utque id facilius impetrarent e muris vestem argentumque projicerent; quædam quoque per murum demissæ sese traderent in fidem et brachia Romanorum militum. Lucius Sabinus octavæ centurio legionis, multis audientibus die illo dixerat, se præmiis Avaricensibus, quibus Cæsar muri illius ascensorem primum donaverat, excitatum; non passurum ut quisquam Gorgomæ murum ante se scanderet. Is cum primus ad murum venisset, trium suorum ope manipularium in illum sublevatus, atque ipse eos ⁴⁹capti opidi speciem præbuerat. Sed temeritas ut sæpe læta principia, sic mæstos habet eventus. Alverni enim qui adversa in parte erant, audito capti opidi rumore, glomerati advolant, eligentes credo in defensione patriæ mori potius honeste, quam turpiter in exilio ⁵⁰sustinere: et præcurrente equitatu nullo ordine cætera turba consequitur, seque pro muris objicit: [143] hinc animus crescit obsessis, ut matronæ, quæ modo Romanos sicut diximus orabant, jam sparsis more patrio capillis et ⁵¹præsentis pignoribus, orare suos inciperent. Instauratur pugna locis omnibus, sed iniquo partium concursu: nam ex alto dimicant Alverni, ex inferiore loco autem Romani, et pugna præcedenti et ascensu fessi. Quod Cæsar procul aspiciens, exitumque qualis futurus erat intelligens, legatum Titum Sextium cum expeditis cohortibus ad radicem collis misit, ut si suos terga dare contingeret, hostes ab insequendo repelleret. Ipse autem quoniam locus pugnandi justa acie non erat, rei exitum anxius expectabat. Galli quidem loco et numero, Romam sola virtute præstabant; quæ tamen ad ultimum mole hostium victa succubuit. Itaque Lucius Sabinus e muro, in quem primus ascenderat, cum comitibus inter-

46 Lege, *tantum*.—47 Supple, *parte*.—48 Forte, *ne*.—49 *Excipiens in murum extulisset*, ex Cæsare supple.—50 Puto deesse, *vitan*.—51 Lege, *præsentis*.

fectus abjicitur, speratique ⁵²loco præmii supplicii occupavit. Memorandum præterea in hanc ipsam horam facinus incidit. Marcus nempe Petronius legionis ejusdem centurio, dum portas frangere nititur, multitudine hostium circumventus, et plagis multis afflictus, ⁵³ac versus ad socios; ‘quando,’ inquit, ‘me vobiscum servare prohibeor, vos servabo, quos mecum gloriæ studio in discrimen traxi: ite incolunes, dum parumper hos barbaros detineo:’ hæc dicens quasi adhuc integer in adversos invehitur; et duobus tunc cæsis impetu, reliquos a portæ custodia interim avertit: dumque sui comites, qui inviti et mæsti eum deserebant, opem sibi nunc etiam ferre niterentur, ille ut loqui poterat: ‘frustra,’ ait: ‘jam me enim sanguis et vita destituunt. Quia me linquite igitur, et ⁵⁴nos moti dum licet eripite:’ sic vociferans insultansque hostibus ruit et moriens suis profuit. [144] His ac talibus suorum casibus Romani tandem prægravati, cæsis quadraginta sex centurionibus ac militibus septingentis, iniquo colle rejiciuntur. Fuisset fuga longior et largior cædes, ni prudentissimi ducis ex sententia, Romanæ se cohortes Gallis insequentibus objecissent: cumque ad plana fugiendo, insequendo, atque obstando perventum esset; legiones ipsæ instructa acie stabant, quibus animadversis Vercingetorix, antequam se æquis locis crederet, suos in castra revocavit: hæc est legio ad Gorgomam fusa, cujus meminit Tranquillus in primo inter tres belli Gallici adversitates Cæsareas numerata. Et diei quidem illius reliquiae sauciis curandis aut humandis mortuis et seris querimoniis sunt absumptæ, ubi dies proximus illuxit convocato ad concionem exercitu Cæsar ita disseruit. ‘Habetis temeritatis o milites et cupidinis vestræ fructum, animo mæstum meo, vestra tamen audacia atque insolentia non indignum: qui vobis ipsis quid agendum linquendumve, quo eundam, unde abstinendum, hoc est, totum vestri ducis officium usurpatis. Atqui ego vestræ militiæ ubi possum faveo: vos mihi, quod in vobis est, meum imperium abrogastis; qui signum receptui a me datum, qui legatorum, imo meos ex illorum ore utiles monitus contempsistis, atque urgente ne-scio quoniam animorum impetu ivistis, unde nec redirent omnes, neque qui redirent, aut salutem suam, aut Romanum decus integrum ⁵⁵reporarent: an ignorabatis ut magni saepe exerci-

52 Forte, *locum præmii supplicium*.—53 Forte, *conversus*.—54 Forte, *vos morti*.—55 *Lege, reportarent*.

tus a paucis, sola locorum iniquitate superati sunt? an si alias nesciretis historias, obliti eratis, ut nudius tertius ego ipse ad Avaricum, dum hostes equitatu ac duce nudatos, et per se vinci faciles ante oculos haberemus, quia tamen illis loci favebat iniquitas⁵⁶ nostram nobilem indignationem ab eorum aggressionem continui? nunquam victoriam desperarem; sed ne secum magni aliquid afferret incommodi: vos et veterum et recentium obliti, hostes simul et naturam vincere voluistis: metite igitur quod sevistis: ⁵⁷et cui plus misereor, [14.5] metet ipsa respublica, tot viris fortibus amissis, quanti nec Gergoma nec tota erat ⁵⁸Alverni. Ego quidem fortitudinem vestram miror; qua nec arduus mons nec muri, nec castra hostium ⁵⁹circueverunt: sed non minus et superbiam et contumaciam vestram damno, qui plus vobis ⁶⁰inventuri præsa-gio tribuitis, quam imperatori vestro; cui non jubere sed parere tenemini, quique frustra datur exercitui, si ad nutum quisque suum ire possit in prælium ac redire: rarum donum⁶¹ animi bonum providentia est: ideo pauci sunt boni duces, cum multi sunt milites animosi. Quæ quidem virtus si omnibus data esset, quid in bellis opus esset imperatore; vestra nunc in acie quisque sibi fuit imperator: ego tristium spectator eventuum, et stultitiæ castigator irritus fui; qui profecto semper in militibus meis et modestiam et obedientiam, non minus quam fortitudinem requiro: nolim tamen vos hoc errore dejici, non terrere sed arguere, et castigare propositum est, reparare et firmare animos: errando discitur. Eritis ad alia in posterum cautiores. Neque enim quid iniquitas loci et vestra ⁶²stat audacia, virtuti hostium imputandum est: hesternum diem fortuna suo egerit arbitrio: in reliquis vestræ fortitudini ut spero vestræque prudentiæ morem ⁶³gerat.' His dictis consolatus milites ac pudore et ⁶⁴in errore concussos oratione firmaverat. Ipse vero bellis undique orientibus, propositum abeundi ex his dudum locis cœperat: sed ne ⁶⁵aditus fugam saperet, instructa acie e castris in apertum exiit, ut siquid hostes auderent, se paratum invenirent. Vercingetorix cui multum animi et plus erat virium, contemptus abeuntem; ipse etiam in plana descendit, concursumque est equestri tantum levi prælio, quo superior Cæsar

⁵⁶ Forte, *vestram*.—⁵⁷ Forte, *sed, cujus plus misereor, metet*.—⁵⁸ Lege, *Alvernia*.—⁵⁹ Forte, *arcuerunt*.—⁶⁰ Forte, *de futuri, aut inani*.—⁶¹ Videtur donum expungendum esse.—⁶² Forte, *tulerat*.—⁶³ Lege, *geret*.—⁶⁴ Forte, *mærore*.—⁶⁵ Lege, *abitus*.

in castra se retulit: par sequenti die praelium, parque eventus: quibus et Gallicam jactantiam sat compressam, et suorum spes erectas ratus, ne vel hostes fugae arguerent digressos; [146] vel sui non tam duci ad alia, quam subduci presentibus periculis se crederent atque abduci: castra movit, nulloque hostium insequente, Ædum versus, ubi maxime metuebat, institutum iter arripuit. Erant in exercitu Eporedorix et Viridomarus Ædui, quorum supra mentionem fecimus: hi magnis beneficiis preventi, et praesertim secundus, in multis saepe discordes, in hoc uno tunc ⁶⁶imperio et in grati animo concordarunt, ut dominum et benefactorem suum non solum in necessitate desererent, sed contra eum quoque nefarie conjurarent. Tertio ergo profectionis die simul eum adeunt: narrant Litavictum concivem suum magno cum equitatu ad alienandas mentes popularium a Romanis in patriam profectum, et necessarium esse ipsos praevinire, ut consilii atque conatibus ejus occurrerent. Non fefellit circumspectissimi ducis acumen fucata adolescentium oratio: senserat jam pridem erga se nutantes Æduorum animos, et horum juvenum levitatem certis indicis jam ante notaverat: neque in dubium revocabat; quin horum profectio alimenta perfidiae esset allatura, essetque iis presentibus latens adhuc proditio eruptura maturius: ne tamen et liberum commeatum liberis hominibus denegando, videretur injurius, aut invitos detinendo pavidus crederetur, licentiam dedit abeundi: digredientes vero sic alloquitur: ‘Et ite,’ ait, ‘amici, quando sic libet, memento autem, et vestris civibus memorate, si forsitan obliti essent, mea in illos et populi Romani beneficia. Ego enim (non antiqua res est) ante paucos annos cum vos Ædui humiles et conclusos in opidis, agris fortunisque omnibus amissis, per vim obsides aliis ac stipendia pendentibus, vestris finitimis ludibrium, accepissem, non modo stipendio atque obsidibus liberavi, sed supra omnium memoriam ⁶⁷gloriosus feci: ita ut ex misera seu miserabili fortuna, invidiosos toti Galliae reddiderim. Ite, inquam, mei et horum quae vobis dico memores: [147] humanis etiam in rebus nihil ⁶⁸est fide nobilius penitus.’ Illi autem quibus esset imis praecordiis affixa ⁶⁹praesidia abiere illico, et verborum et rerum omnium et tanti ducis immemores. Itaque statim ut Noviodunum attigerunt, ubi

⁶⁶ Forte, *impii et ingrati*.—⁶⁷ Lege, *gloriosos*.—⁶⁸ Forte, *esse fide nobilius putate*. Illi.—⁶⁹ Lege, *perfidia*.

Cæsar Æduorum fidei credens obsides ex omni Gallia et frumentum et pecuniam reipublicæ, et sua et exercitus magna ex parte impedimenta deposuerat, equorum numerum ingentem in usus belli, ex Italia atque Hispania deductorum: comperto quod Litavictus ab Æduis cum honore susceptus esset, et magistratum ac senatus occursum, missique de amicitia publice ad Vereingetorigem legati, et tempus sibi audendi aliquid advenisse rati; nec contenti præda nisi cruenta crudelitate respersa esset, opidi custodibus et Romanis negotiatoribus ad unum cæsis, quæcunque ibi reperta sunt, tanquam bello vel hæreditate quæsita; æquis inter se portionibus diviserunt; præter obsides, quos ad magistratus ab illis libertati reddendos deduxerunt: opidum vero ipsum sat validum extimantes, ne quando Romanis utile esse posset, flammis inmissis exusserunt: et frumenti parte ⁷⁰manibus quantum paucis horis licuit (erat enim in ripa Ligeris opidum) ⁷¹annecta; parte aut ⁷²flammis injecta, ne quid penitus Romanis tanto ex opido superesset: neque his contenti duo illi egregii Cæsar's amici, colligere omni ex parte præsidia quibus Cæsari obstarent, ripas fluminis custodire, quo ⁷³cum transitum prohiberent: frumenta que omnia corrumpere aut asportare, ut eum si non aliter, saltem fame repellerent; qua in spe valde illos Liger amnis erigebat; liquefactis auctus nivibus, ut vadari nusquam posse crederetur. Cæsar hæc ita fieri audiens, credo cognoscere cœpit se clementiorem esse; non quam sibi, sed quam reipublicæ expediret: [148] nihil tamen animo dejectus, sed perfidiam in auctores vertere ⁷⁴cogitatis, celerandum statuit; ut si fieri posset cum hostibus ante congregeretur, quam eorum copiæ ex omni Galliarum angulo convenirent, quæ ante retroque innumerales et immensæ erat. Cogitabat autem Ligerim facto raptim ponte transire. Ad quem cum die noctuque nunquam intermissis itineribus pervenisset, melius sibi quam putabat accidit. Expeditissimi quidam equitum suorum vadum in flumine reperire, altum quidem ac difficile, sed pro qualitate temporis oportunum. Itaque quod persæpe et fecerat et facturus erat, transversis in flumine equis majoribus qui undarum primum impetum sustinerent, salvum quidem licet usque ad humeros madefactum traduxit exercitum. Et quum præter omnium opinionem ac spem venerat, solo hostibus

70 Forte, *navibus*.—71 Lege, *avecta*.—72 Suppleo ex Cæsare: *flumine aut*.—73 Lege, *eum transitu*.—74 Forte, *cogitans*.

stupefactis aspectu, ingentem vim frumenti ac pecoris late effusi adeptus, egentes rerum omnium legiones, dispersa inter eos rerum copia recreavit. Dum hæc ab imperatore tam celeriter quam feliciter gererentur legatus vir fortissimus Labienus in perplexitatibus multis erat; profectus nempe cum quatuor legionibus Lutetiam Parisiorum quæ in insula Secanæ sita erat, ubi nunc est totius transalpinae Galliæ famosior civitas fundata Parisius, magna ibi ⁷⁵ multitudo hostium exceptus, et nequidquam tentato transitu repulsus erat: sed nocturno inde silentio digressus Melodunum venit, opidum tunc Senonum: et navibus inventis in flumine, introgressus, ac pene vacuum nactus locum; quod pars maxima accolarum Lutetiam ad bellum jussa perrexerat, siue contradictione aut ulla repugnantia eum cepit. Inde super annem refecto ponte, copias transfert, atque illis terrestre iter agentibus, ipse secundo fluminis alveo Lutetiam repetit: quo præcognito hostes opidum incendunt, pontesque opidi, quorum alter dexteram ripam circumflui amnis ⁷⁶ levem alter attingebat resciderunt. [149] Ibi vero non Parisiorum solæ, sed finitimarum omnes gentium copię constiterant, præposito omnibus ⁷⁷ Camulogeno, quo de cognomine Aurelio, alibi Aurelium invenio: hic vir senio gravis, sed rei bellicæ peritissimus habebatur: propter quod hunc laborem consensu omnium coactus extrema in ætate susceperat. Sic se rebus habentibus rumores varii jactabantur: Cæsarem Gergoma digressum ac Ligero interclusum demum frumenti inopia ultima compulsam, in provinciam Romanam cis Rhodanum concessisse: Æduos rebellasse: Galliam omnem in motu esse. Quibus rebus Labienus ipse permotus, non pugnare decreverat: idque unum animoolvebat, qualiter ⁷⁸ Agidivicum, id opido nomen erat, unde discusserat, atque ubi præsidio imposito impedimenta dimiserat, salvos reduceret legiones. Interim tamen et Bellocaci inter Gallos famosi, motibus tantis accesserant, et rebellionem Æduorum exciti odium diu celatum aperuerant; jamque aperti hostes in armis erant: itaque ⁷⁹ Parisiis inde Bellocacis, et varia belli mole pressus et circumventus, consilium ⁸⁰ invitavit ex tempore, statuitque fortunam prælii tentare; nocturna tempestate horrida adjutus, exploratoribus hostium nil tale cogitantibus interfectis, tota

⁷⁵ Lege, *multitudinc.*—⁷⁶ Lege, *lavam.*—⁷⁷ Forte, *Camulogeno, cognomine Aulercio.* Sic Cæsar.—⁷⁸ *Agidivicum Cæsari.*—⁷⁹ *Adde, hinc.*—⁸⁰ Forte, *mutavit.*

nocte tumultu vario et trepidatione multiplici fugam simulans; cum sollicitos ac suspensos hostes usque ad lucem tenuisset, subito constitit, et instructa acie magnifice suos hortatus est, illud imprimis obsecrans ‘ut et suæ pristinae atque expertæ totiens virtutis, ac Cæsaris meminissent, eumque sibi fingerent præsentem, quo duce tot tamque claras victorias habuissent. Siquidem illius auspiciis etiam nunc pugnari, et vel solam sui memoriam, fiduciam suis, terrorem hostibus, allaturam.’ His dictis signum pugnae dedit; pugnatum est magnis hinc inde animis, usque adeo ut Galli primo impetu una suorum parte propulsa, [150] cæteri tamen quamquam multis vulneribus afflicti neque vultus averterent, et cum septima legio clam immissa a tergo illos invaderet, terga quidem hostium vidit, sed minime fugientium: cæsi omnes, et ipse quoque Camulogenus suorum usque in finem hortator egregius, nullo boni ducis officio prætermissio: sed ita sibi statutum erat, ut vel decrepitis in prælio moreretur: pars hostium quæ præsidio castris relicta erat audito prælio accurrit: sed et hæc in Romanos incidens, victorum impetum non tulit, eandem cum suis sortem habuit: nisi quod illi fere omnes in prælio, ex his perplurimi in fuga periere. Cum hac magna victoria Labienus Agediacum redit, inde ad Cæsarem cum incolumi profectus exercitu: nec minus ideo Gallorum populi conjurant; Æduis (quis credat) ⁸¹ actorisatibus legati undique destinantur: si qui autem visi erant ad consensum lenti: Novioduni inventi erant omnium fere obsides populorum, quos ibidem Cæsar ut diximus sub Æduorum fide reliquerat, hique eorum in potestate erant omnes; horum ergo supplicii hæsitantes terrebant; et nunc precando nunc minando ⁸² suam sententiam protrahebant. Mittunt denique ad ipsum Vercingetorigem legatos: petunt ut Æduum accedat, ibique de rationibus belli consilium ineatur. Paret ille ⁸³ aut gravatim et illorum defectione lætus et belli cupidus gerendi. Cumque eo perventum esset petere eos in consilio non puduit (o præsens impudentia) ut eis adversus amicum suum Cæsarem belli administratio crederetur: quam ultro oblatam, etsi non virtute animi, ac saltem verecundia siqua esset, recusare debuissent: id enimvero cum negatum, resque in controversia versa esset, Bibracto amplissimo tunc Æduorum opido consilium Galliæ totius instituitur, ad quod populi omnes convenire præter ⁸⁴ Roma-

81 Forte, *autoribus*.—82 Adde, *in*.—83 Forte, *haut*.—84 Forte, *Rhemos*.

nos et Lingones Treverosque, et illos quidem duos amicitia contumuit Romanorum, [151] hos tertios locorum distantia, et suus labor, ⁸⁵ quam patiebatur eo tempore ab incursibus Germanorum: quæ res toto illos bello medios tenuit, ut in neutram partem inclinarent. In eo sane consilio commissa quæstione suffragiis; consensu omnium populorum Vercingetorix belli dux decernitur: cujus decreti pudore simul ac mærore consternati Ædui: et e spe improba dejecti, tum primum et cognoscere Cæsarem cœperunt et fortunam suam: non tamen ab incœpto resilire ausi, hinc Cæsaris, hinc Gallorum metu: tum primum quoque tumidi adolescentes Eporedorix et Viridomarus indignantes agnoscere potuerunt, quanto esset honestius sub Cæsare tali viro, et de eis ita merito quam sub Vercingetorige adversus Cæsarem militare. Ipse autem pridem factus, nunc reffectus, quodque est fortius, ⁸⁶ contentione reformatus imperator Vercingetorix; suo jam certior de statu, agit jam cuncta fidentius: edicitque omnibus ut equitum certum numerum conficiant, obtemperatumque illico est: quindecim milia equitum fuisse satis convenit: peditatu sane non alio quam quem habuisset opus esse professus est, qui octuaginta milium erat: non se tamen prælii fortunam totis his copiis experturum, neque rem justæ commissurum aciei Vercingetorix ajebat: sed quum abundaret equitatu, Romanos pabulo exclusurum, atque ita viros armis invictos, inedia ac fame victurum: neque arcere hostem a frumentis tantum, sed frumenta ipsa corrumpere suis persuaserat. ⁸⁷ Sic privatis temporalibus incommodis perpetuam publicam libertatem quæri dictitans: et erat tumultuarius imperator ordinariis curis intentissimus, quasi legitimis bene moratæ cujuspian reipublicæ suffragiis ad imperium ⁸⁸ accidissent. Inter alia quidem Allobrigibus bellum, quod eum Romanis sentire eos opinabatur, indicavit, [152] unaque cum bello, animos eorum secretioribus nuntiis ac promissis tentat ingentibus, ⁸⁹ princeps perviam, civitatem imperio provinciæ; ut quod una non possit ⁹⁰ alter consequatur viam. Hoc adversus Allobrogas bellum Æduis committit: qui congressi, multis suorum obruncatis, amicitiam Romanam utilem fuisse senserunt, sub qua dudum honorati quietique vixerant. Cæsar interea in Sequanos proficiscitur: cujus iter Vercingetorix fugam ratus, ad

85 *Lege, quod premebantur.*—86 *Forte, consensione.*—87 *Forte, His.*—88 *Lege, accessisset.*—89 *Forte, principes pecunia.*—90 *Lege, altera consequatur via.*

consilium suos vocat: et fugere quidem hostes ait, ac Gallicis finibus abire: id in præsens ⁹¹tis esse, ut Galli sua antiqua in libertate remaneant; in futurum minime: nam quis dubitet majore illos ⁹²visu atque impetu reversuros; occurrendum profugis igitur, ut vel fugere nequeant, vel amissis impedimentis nudi et inglorii fugiant, exemploque alios simili terreant ab incæpto. Consensum est magnis potius animis, quam consiliis, et religiosissimum jusjurandum more gentis interponitur: ‘ne cui equitum ad filios ad parentes ad conjugem sit reditus, qui non Romanam aciem penetrasset.’ Tres acies Gallorum equitum fuere: totidem his Romanas Cæsar opposuit: tribusque simul est certatum locis, quo certamine, in submittendis auxiliis ubicunque suos urgeri senserat, Romani ducis diligentia ingens fuit. Germanorum quoque equitum quos e Transrhenanis urbibus Cæsar acciverat, insignis opera,⁹³ fuso equitatu raptisque et Cæsari præsentatis aliquot nobilissimis Æduorum, qui hostium in acie contra eum fuerant. Vercingetorix qui ⁹⁴illa nube peditum seorsum stabat, cum eisdem pugnae exitum prævidens absecessit: ductis secum quos ducere licuit, sequi jussis cæteris, Alexiam opidum quod non longe aberat gradu festinante ⁹⁵se contulit. Castra præ portis oppidi metatus Cæsar impedimentis tuto loco positis, abeuntem reliquo consecutus exercitu, [153] ultimam semper aciem carpendo, sic inter eundem ⁹⁶decem milibus hostium obtruncatis; Alexiam cum venisset ad vesperam, nocte illa substitit: ubi illuxit, quamvis altissimo sita in colle, et duobus prope ⁹⁷cuncta fluminibus pene inexpugnabilis appareret; suos tamen cunctis difficultatibus assuetos exhortatus, vallo illam atque obsidione circumdat, cujus ambitus decem milia passuum tenebat: ⁹⁸III ac XXIII castellis in circuitu erectis, ⁹⁹præsidiaque ad unumquodque adhibitis, maximeque nocturnis: quibus nondum peractis et obsessis adhuc nonnihil audentibus, equestre prælium ante urbem plana in valle conseritur: ubi cum victoria Romanorum, et multa hostium cædes esset; et quidam ex hostibus intra muros refugiendo castra desererent: priusquam fuga omnium nudarentur, claudi portas Vercingetorix jubet. Ante quoque quam vallum et munitiones Cæsareæ completerentur, omnesque præcluderentur ad

91 *Lege, satis.*—92 *Lege, nisu.*—93 *Adde, fuit.*—94 *Adde, cum.*—95 *Forte, se contulit, castra pro portis oppidi metatus. Cæsar.*—96 *Cæsar ponit, tribus millibus, quod magis verisimile videtur.*—97 *Lege, cincta.*—98 *Puto legendum, III. ac XX.*—99 *Lege, præsidiiisque.*

egressum viæ; quod in castris atque in urbe rerum omnium penuria ingens erat, a se equitatum omnem obsidioni gravem et inutilem abdicare disposuit. Quibus tandem silentio noctis abeuntibus, anxia atque sollicita cura imperat, 'ut urbes suas adeant, et pro se quisque suos hortetur, ut universos ferendis armis idoneos in bellum mittant: neu se de libertate et gloria Gallicana, deque omnibus sic meritum, inter manus hostium ludibrio deserendum putent; sed obsessis opem ferre festinent: opus enim esse celeritate, quoniam omni parcimonia quantumlibet exacta, paulo amplius quam triginta diebus tollerari posset obsidio: properent ergo ¹⁰⁰ in segnitie impia octuaginta milia electorum hominum suorum perdita atque hostibus prodita pati possunt.' Sic admonitis et emissis equitibus, ipse cum reliquis intra urbem se recipiens: ac pecus frumentumque omne ad se relatum, [154] parce nimium ac maligne dispersiens, veri speciem præbebat obsessi; non eruptione; non armis; sed expectatione ac nuntiis bellum gerens, auxilia undique postulans et expectans. Cæsar ex profugis et captivis de statu certior obsessorum, munimenta et turres ac machinas, nec non frumenti et pabuli uberioris abundantiam; et quidquid in talibus humano ingenio cogitari potest, quo ¹non a parentibus tantum, sed quæcunque fingi possent, periculis obviaret: tanto studio maturabat; ut legere ea vel audire difficile sit, quæ sibi factu quoque cuncta facilia victoriæ appetitus vel gloriæ faciebat. At Gallorum populi, suorum reditu admoniti, ²quem in arcto ad Alexiam res essent, concilio celebrato, et auditis principum sententiis, nullo pacto negligendum sibi tantum Galliæ periculum ³consuerunt neque tantum quod obsessus petierat imperator, cogere in bellum omnes qui arma possent portare ne in infinitum ⁴cederet: sed singulis civitatibus certum numerum decreverunt: longum est singula prosequi, et quamquam notitiæ rerum ⁵aliquid fortasse, non minus tamen interdum tædii habiturum, quadraginta vel circiter nomina urbium sunt: bellatorumque ex his equitum octo, peditum vero ducenta quadraginta milia redacta reperio. Cum hac tanta multitudine recenti atque integra, decem Romanis jam vincendo fessis legionibus ipsis hostium in finibus decertandum erat: et hæc tanta armatorum moles hostium non alibi quam in campis Æduorum, ⁶nunc Cæsar in Æduos tolle-

100 *Lege, ni.*—1 *Forte, non præsentibus.*—2 *Lege, quam.*—3 *Forte, censuerunt: neque tamen.*—4 *Forte, crescent.*—5 *Forte, utile.*—6 *Videntur delenda hæc verba, nunc Cæsar in Æduos tollerantia.*

rantia, præfectisque Æduis Eporedorige scilicet ac Viridomaro, addito Comio Atrebatensi; qui omnes Cæsaris familiarissimi fuerant; explicita memoratur. Sed excusant factum: quia ⁷videt tantum studium recuperandæ bellicæ gloriæ, et avitæ libertatis inceserat; [155] ut neque familiaritatis atque amicitiae fræno, neque ullo ⁸beneficio ab aliquo percepterum obligatione atque memoria cohiberi possent. Eratque species impietatis atque perfidiæ amicum nosse, nisi quod qui amicus et patriæ suæ esset, huic libertatis et gloriæ studio tanta inerat alacritas, tanta spes, quasi jam præsentis victoriæ anticipatio animorum, ut nullius esset opinio, Romanos tanti exercitus clamorem atque conspectum, ne dicam vim atque arma passuros: præsertim cum obsessi eos rebus cognitis quotidie eruptionibus exercerent; jam inclinatis et defessis tamen subito novum pondus accederet. Denique Verasianenus Alvernus Vercingetorigis consobrinus, omnium dux eligitur, datis e qualibet urbe viris prudentissimis, quorum consilio regeretur: his ille consiliis, atque his armis, plenusque fiduciæ ingentis Alexiam petit. Et hi quidem festinabant, obsessi autem consultabant: neque vero facile magnæ res parvo in tempore expediiri possunt. Hæc igitur tanta de tam distantibus locis hominum ⁹coacto in tam paucis diebus fieri nequivisset, nisi incredibilis quidem consensus omnium affuisset: neque tamen omnibus animorum stimulis festinari adeo tanta res potuit, quin dies trigesima a Vercingetorige prædicta transisset, totque dies alii, ut res agre amplius trahi posset. Tum vero, qui miserorum mos communis, ad consilia concurritur: dicuntur ¹⁰finem pro animorum varietate dissimiles: his deditio: his placet eruptio: his vita pacifica: his honesta mors. Erat inter consiliarios vir unus, magnæ inter suos opinionis: origo illi Alverna, clarum genus, durus animus, inflexible propositum, nomen viro Tritognatus: propter quæ non ab re fortasse fuerit, auditis aliorum sententiis, quid iste suaserat audire: quamvis autem oratio ejus longiuscula, ¹¹in hæc omnium summa fuit: [156] dixit, ‘eos qui deditioem suaderent ¹²nec audiendi quidem, quoniam nomine deditiois fædam et miseram suadeant servitutum: eos vero qui eruptionem. viriliter quidem loqui, quod bene mori viris fortibus exoptandum sit: non tamen utiliter nec

7 Forte, omnes.—8 Forte, beneficiorum.—9 Forte, coactio.—10 Forte, sententiæ.—11 Forte, tamen hæc omnium.—12 Lege, ne audiendos.

consulte satis, quod eorum mors, non ipsos modo, sed illos quoque qui ¹³eos auxilia veniant dejectura sit, inter suorum tot cadavera non aequis animis pugnatos: qui si neque ipsi ad diem venire, neque eorum nuntii per circumfusas hostium custodias pervenire poterant, nequaquam tamen de illorum fide dubitandum: appropinquare enim illos haud dubie: idque si aliunde non possit intelligi, ex ipsa Romanorum trepidatione castrorum posse perpendi, qui non tam anxie die noctuque operibus incumberent, nisi vim hostium adesse sentirent: harum ¹⁴erga sententiarum altera reprehensa, altera laudata quidem in parte, sed rejecta: ipse sententiam suam dixit ut corporibus eorum qui inutiles bello essent viri fortes vitam sustentarent, donec praeventi auxilio juvarentur: idque et factum docuit bello altero longe impari, quo Cimbri scilicet Gallias ante vexaverant: et nunc eo promptius ¹⁵fiendum esse, quo Cimbri transeuntes, praedam non aliud querebant: Romani autem ¹⁶confidentes imperium quaerunt: idque ex finitimis posse cognosci, qui victi ab eis, amissis ¹⁷legionibus patriis, et perdita libertate, gravi jugo pressi sub immortalis servitio vitam agunt: et si factum non fuisset, esset tamen faciendum; quod exempla virtutis ut a majoribus accipienda, ¹⁸sit posteris sint tradenda, et fortitudinis opera viris fortibus inchoanda; multo magis igitur imitanda.' Haec sententia Tritognati fuit, ferox quidem, et ferocis ¹⁹judex animi, atque ideo ne recepta quidem, sed dilata in tempus ultimae necessitatis: adhuc enim in utrumque esuriendo licet et parcendo aliquot diebus ²⁰vinci poterat: deliberatum tamen in praesens, ²¹et inepti ad bellum vel sexu vel valitudine vel aetate pellantur; pulsus inprimis Mandubii, quorum erat opidum, quique eos amice suis muris exceperant: documentum evidens, ne quis armatos ²²sospites intra suum limen sponte recipiat, ²³cedant enim jura armis: hi vero cum conjugibus ac natis et annosis parentibus per suos pulsus patria, dum ad Romanas custodias venissent, gemitu atque obsecrationibus instant in servitutem recipi, cibo refici: negat Caesar, eosque unde venerant mox reverti jubet. Dum talia obsessi agunt expectata aderant auxilia: quae castris juxta Romana castra dispositis, die pro-

13 Lege, *cis auxilio*.—14 Lege, *ergo*.—15 Lege, *faciendum*.—16 Lege, *confidentes*.—17 Forte, *legibus*.—18 Forte, *accepta, sic*.—19 Lege, *index*.—20 Forte, *duci*.—21 Forte, *ut*.—22 Lege, *hospites*.—23 Lege, *cedunt*.

ximo omnem quæ ante Alexiam erat ²⁴complere planitiem: horrendum hostibus spectaculum, ni Romani; obsessis vero lætissimum: itaque conspectu ipso gaudium et gratulatio ingens fieri, quo assumpta fiducia portis egressi eruptioni ac prælio preparantur. Cæsar ad omnia præsentissimo animo suas copias partitus, hos unis, hos aliis objicit: duobus magnis præliis ea in valle certatum est, tertio etiam ancipiti: eratque co hostium incursus ardentior, quo suorum sub oculis pugnabatur, nec latere cujusquam virtus nec ignavia poterat: et pugnantes gestu et clamoribus ac Gallico juvabatur ululatu: tertio vero quo pugnatum diximus congressu, adeo in extremo Romana res stetit, quod nisi Cæsar Labienum cum cohortibus, et inde ²⁵aliosque in tempore submisisset, et ipse demum mediam sese in aciem terrifico impetu coniecisset, labentemque rem firmasset, atque ita permiscuisset, ut nullus missilibus locus esset, sed gladiis omnia gererentur: denique sub quocunque duce alio ²⁶alibi et ruere omnia potuissent: magna est unius virtus hominis, magna fortuna: [158] omnibus tandem præliis victor Cæsar signis multis militaribus ad se relatis, ingenti strage hominum facta et ducibus multis cæsis, Vercasmellannum Alvernum auxiliorum ducem omnium vivum cepit: plurimi interfecti: pauci fuga elapsi. Et nisi milites Romani tanto et tam vario labore laud immerito fatigati insequi nequivissent; vix aliquis evasisset: missus tamen equitatus a Cæsare nocte media ad insequendum profugos, tum ultimos attigisset, multos capit, multos interficit: cæteri hac illac incertis fugæ vestigiis in patriam quisque suam abeunt, nuntiantque quæ viderant. At obsessi omni spe consumpta, et quid agant quid consilii capiant ignari, tali tandem Vercingetorigis oratione firmantur. ‘Ego,’ inquit, ‘Deos omnes testor, bellum hoc non meæ, sed publicæ utilitatis consideratione suscepi, egique fideliter dum potui: fatis adversantibus rem ²⁷egressus expertusque omnia, ad ultimum victus sum: neque in me quidquam amplius; neque in alio quod videam spei est: cedendum jam fortunæ censeo: cui libentius fateor non cederem: sed ineluctabilis et invieta est. Id unum cogitandum restat Romanis victoribus qualiter satis fiat: idque ego non aliter quam mei ipsius captivitate seu morte fieri sentio. Ad utrumque ego etiam æquo animo paratus sum, seu vivus seu occisus in manus hostium venire. Placemus Cæsarem, quem

24 *Lege, complere.*—25 *Lege, alios quoque.*—26 *Lege, labi.*—27 *Lege, aggressus.*

superare non possumus, ad quem de hac re legatos ²⁸mittendo censeo. Facile approbat unusquisque quod sine periculo suo fit. Ita publico de consilio cum hac optione mittuntur ad Cæsarem legati. Ille ²⁹unum Vercingetorigem quam mortuum præelegit. Ipsum ergo qui tot motus exciverat, et reliquos principes hostium, solio ante castra residens suscepit. Illud in rege memorabile, quod cum ad Cæsarem pervenisset, projectis insignibus ³⁰regibus armisque et phaleris ante genua victoris, notissimam illam vocem edidit: ‘³¹Et habe,’ inquit, [159] ‘forte virum vir fortissime vicisti!’ et hoc quidem dictum hancque deditionem Florus brevis et comptus historicus ad Gergomam factam dicit: ubi nil prosperum fuisse, his credendum qui rebus interfuere. Arma præterea et captivos simul Cæsar accepit, quos omnes per exercitum, singula capita singulis divisit in prædam, præter Æduos atque Alvernos: hos ³²si retinuit, si fortassis eorum pretio recuperare populos illos posset, successitque quod intenderat. Nam profectus in Æduos urbem sine prælio recepit: eo quoque ab Alvernis placata legatio sub idem tempus venit, suos in illius potestate futuros dicens: ipse magno numero obsidum ³³impetrato; quo eos fræno in fide atque obedientia contineret, utriusque genti captivos suos ultro restituit: ³⁴multa erant circiter viginti. His gestis, exercitum ne uni provinciæ gravis esset, utque omnibus ³⁵sequi emergerent casibus promptius, et proximo subveniret, per idonea loca dispersit: duas scilicet legiones in Sequanos, his præfecit Labienum, cui Marcum Sempronium Rutilium dat collegam: totidem legiones in Rhemos ne a Bellovacis ³⁶molestantur: his ³⁷Gajum Fabium et Minutium Basilium legatos præfecit: unam legionem in ³⁸Ambibaricos sub Gajo Antistio: unam in Bituriges sub Tito Sextio: unam in Ruthenos sub Gajo Caninio Rebibo: reliquas Cabillone ac ³⁹Matistone sub Quinto Tullio Cicerone magni Ciceronis fratre, Publioque Sulpicio secus ⁴⁰Ararum aprenem ad rei scilicet frumentariæ curam. ⁴¹Ipsi autem Bibracte de quo diximus ⁴²Hybemororum opido hibernavit: hisque per litteras senatui nuntiatas dierum viginti applicatio Romæ fuit.

28 Lege, mittendos.—29 Forte, virum.—30 Lege, regis.—31 Lege, En habe. 32 Lege, enim.—33 Lege, imperato.—34 Forte, milia.—35 Lege, qui.—36 Lege, molestarentur.—37 Cajum, et statim: Cajo Antistio: et post Cajo Caninio Rebibo.—38 Apud Cæs. legitur Ambivaretos.—39 Lege, Matiscone.—40 Forte, Ararim annem.—41 Lege, Ipse.—42 Forte, Rhemorum.

Hic incipit octavus Commentariorum liber quem fecit Julius Celsus: [160] septem autem primos et usque ad hunc passum fecit ipse Cæsar, quamvis hic auctor aliquot in locis contradicit et male Cicerone teste et ipso Cælo in prologo suo, &c.

VICTOR Cæsar non tam ipse per hiemem quiescebat, quam honesto labore fessus militibus quietem dabat; nunquam animo otiosus; semper in futurum providens, et ventura præteritis conferens, adversusque omnia quæ casu aliquo evenire possent, quasi præsentia consilio jam intuitus, ut vix unquam sibi impedimentum ⁴³aliud accideret: quod etiam de morte ejus quidam opinati sunt, de quo suo dicemus loco. Et hæc quidem ipse victor: victi autem Galli nec quiescere poterant, et impositum jugum neque sustinere volebant, neque excutere valebant, indomitum tamen ac fragilium more bonum excutere nitentur: hinc per urbes ac populos et ⁴⁴tractatus varii et conjurationes, novarumque rerum studia undique resurgebant; ac velut incipientium tempestatum murmura longinquis e littoribus resonabant: horum causa ⁴⁵mortuum erat, quod Galli potentiam solam, quæ utique magna erat, non virtutem aut fortunam suam metientes, dicebant, proque comperto habebant; vel si suas copias effudissent, non posse Romanos tot locis occurrere; vel si eas in unum contraxissent, tantum simul coactam sarcinam tollerare. Quod ultimum præcipue quam prudenter opinarentur, prælia ista novissima docuisse debuerant. Sed sunt multi qui nihil eventurum cogitare didicerint, nisi quod cupiunt evenire: sic indomitum fortunæ caput suo substernunt desiderio, sæpissimeque falluntur: ex eodem fonte sunt, qui sua inter multos agitata consilia nunquam in hostium notitiam ventura; [161] et quod ea vulgari nolunt, nec vulgari quidem posse confidunt: hæc in præsens Bituriges passi sunt. Siquidem Cæsar rebus apud Æduos rite compositis, pridie Kalendas Januarii, tempore ⁴⁶aut sane exercitum ad iter oportuno, Bibracte digreditur: edicitque militibus, ut villarum incendiis abstineant, ne ⁴⁷ut exercitum pabulum desit, aut hostes territi spectaculo sese ⁴⁸intutum eripiant. Ita raptim in Biturigum fines, unde hostilia nuntiantur, erumpit, ut præmissi equites prius in agris otiosos securosque rucolas deprehenderent, quam aut fugere

43 Forte, *aliquid*.—44 Lege, *tractus varios*.—45 Lege, *motuum*.—46 Forte, *haud sane exercitui*.—47 Forte, *aut exercitui*.—48 Lege, *in tutum*.

aut a quibus caperentur advertere potuissent. Sic multi hominum milibus captis, reliqui Bituriges per vicinas urbes salutem sibi, hospitum indulgentia, et privata fide, aut publica consiliorum participatione, querebant: sed nequidquam: celeritate enim illa sua ubique Cæsar erat, quæ et amicos servabat, et dubios in fide firmabat, et hostes terrebat atque turbabat, neque ulli populo vacuum sinebat de aliena prius, quam de sua salute curam gerere. Exclusi undique Bituriges ⁴⁹at semper promptam ac patentem omnibus misericordiam Cæsaris redire; datisque obsidibus sunt recepti, non ad impunitatem modo, sed ad gratiam, ita ut cum jam digressus legatos eorum recepisset, opem poscentes adversus Caruntes, qui eos præliis lacesse dicebant, non tantum miserit auxilium, sed tulerit, eoque cum copiarum parte perrexerit: quæ ditata prædis ingentibus, cum Caruntes difficultatum ad extrema redeisset, pro parte ⁵⁰animi adversa satis actum ratus, hostium distraxisse contentus, ne quid ex hiberni consilii seminibus bellum gravius vere nasceretur, abscessit. Dum ecce Rhemorum legatio querentium, Bellovacos inter omnes Gallos bello claros, exercitum comparare ut Suessionem suam urbem invaderent: [162] duces esse Comium Atrebatem amicum quondam Cæsar, ⁵¹Corbeumque Bellovacum, cui maxime ab omnibus pareatur, quod ei ante omnes Romanum nomen odio esset ingenti. Non censuit Cæsar expediens neque honestum socios bene meritos in tanta necessitate deserere: itaque hyeme media, nec sibi parcens nec militibus, cum quatuor legionibus eo profectus, positis castris, cognitisque hostium consiliis, comperit nullum fere præter rusticos in ædificiis inveniri: demigrasse omnes Bellovacos armis idoneos, et cum eis aliarum quinque populos civitatum: alto uno omnes in loco et paludibus recepto castrum metatos consedissee, Cæsar expectantes adventum; ut si cum tribus, ut fama erat, legionibus veniret, prælio decernerent; si cum multis, loci se difficultate defenderent, et inopia pabuli ac frumenti, et asperrima parte anni, quæ pro eis omnia contra Cæsarem militarent. Quæ ille audiens, sat matura et minime barbarica consilia judicavit: in id maxime intentus, ut manus hostes, sprete suorum paucitate, consererent; fidens secum paucos quidem numero, sed expertos bellis spectatæque virtutis

⁴⁹ Lege, *ad.*—⁵⁰ Forte, *anni.*—⁵¹ *Corcumque:* sic Cæsar.—⁵² Forte, *septo castra.*

viros esse, quos nulla multitudo hostium, nulla vis frangeret. Itaque convocatis militibus, et patefacto hostium consilio, hortatur suos, ut et more solito fortiter se habeant, et globatim prodeant, quo paucitatis opinio hostibus augeatur. Ipse tres in fronte legiones quanto quivit acrius, impedimenta in medio, legionem unam in fine constituit: neque tamen hoc commento hostes elicit. Etsi enim illos ad prælium paucitas hortaretur; subitus tamen dehortabatur adventus, qui (ut erat) ingentis plenus fiduciæ videbatur: loco sese altiore continuerunt. Cæsar castra hostibus⁵³ potuit viciniora committunt: vallo supra communem modum ac turribus crebris et validis: id duplici fiebat ex causa ut et hostibus fiducia, opinioque Romanorum metus accresceret: [163] et cum legiones pabulatum longius proficiscerentur, pauci possent de se fortia claustra defendere: in medio⁵⁴ utrumque castrorum his atque illis urgentibus sæpe levibus præliis certabatur: et sæpe Romani pabulatores locis longe lateque distantibus, quo eos suam quemque necessitas urgebat, unus alterque deprehendebantur: quod etsi nonnullius damni esset, æquo tamen id animo ferebat Cæsar, Barbarorum spes⁵⁵ manes parvisque successibus⁵⁶ inestandas sperans. Accedebat auxilium Germanorum equitum per eos dies a Comio Atrebate deductorum, qui etsi pauci essent, nempe non plures quingentis, auxerant tamen spes Gallorum: his etiam illud additum: Nam Rhemorum equites, dum avidius hostibus⁵⁷ subsultant, in insidias lapsi, præfectum equitatus et principem civitatis amiserant, Vertistum nomine, virum grandævum, sed peritum belli; qui Gallorum more, laborioso⁵⁸ deletus officio ne uti quidem justa ætatis excusatione⁵⁹ consenserat. Creverant hostibus animi hoc eventu: sed quæ facile crescunt cito occidunt. Paulo post Germanorum, qui sub Cæsare erant, aliquot equitum incursu primum quidem loco moti, mox in fugam versi,⁶⁰ resistendo constantiam amisere; nil deinceps ausi nisi per insidias: hisque ipsis infeliciter usi, et eorum fraude Romana virtute superata, equitum peditumque multis milibus amissis, ipso cum duce, implacabili illo Romanorum hoste Corbeo, qui nullo periculo moveri quivit ut fugeret; nullus victorum hortatibus, nulla spe veniæ oblata flecti quivit,

53 Forte, posuit viciniora: commisit vallo.—54 Lege, utrorumque.—55 Forte, magnis.—56 Lege, inescapdas.—57 Lege, subsultant, vel insultant.—58 Lege, delectus.—59 Forte, poterat.—60 Lege, resistendi.—61 Lege, nullis.

ut se dederet, pugnans mori maluit; fracti ac dejecti animis cum adesse Cæsarem audirent; clangore tubarum velut ad consilium congregati, unanimi clamore diffiniunt mittendos ad eum obsides ac legatos, [164] notamque ad misericordiam convolandum. Nullus ab hoc consilio dissensit præter unum Comium, qui metu digni supplicii fuga deditioem declinavit, atque ad Germanos se contulit unde ⁶²equitum nuper adduxerat. Legati cum ad Cæsarem venissent ad genua provoluti verba in hanc ⁶³fixere sententiam. ‘Parce Cæsar parce, non propter degeneres actus nostros tuam nobilissimam corrumpere naturam: nisi peccarent homines, segnis esset et otiosa clementia, quæ non minus tuum nomen quam omnes bellicæ laudes omnesque victoriæ clarum fecit. Da veniam erroribus nostris, eoque supplicio contentus esto, quod ipsi nobis intulimus, quod tu nunquam, si bene te novimus, intulisses: peccavimus, non negamus: sed peccati nostri gravissimas pœnas damus: amisimus opes nostras et vetustam gloriam, et matres et viros amisimus: nihil nobis est reliqui præter tuam misericordiam: de illo solo speramus quem offendimus: hoc tantis in malis boni est, quod simul et Corbeus omnis mali auctor occubuit, quo sospite ⁶⁴unquam nobis resipiscere licuisset: ille plebem miseram quocumque liberat concitabat. Plus ille unus quam senatus noster, quam ⁶⁵princeps, postremo quam tota civitas poterat: gaudemus periisse dum ille perierit.’ Et Cæsar ad hæc: ‘et anno altero primi furentium, ultimi resipiscentium fuistis, et nunc nulla nostra culpa bellum nobis intulistis: sed enim fecit hæc Corbeus solus; nullum in aliis crimen est; libet id quidem opinari: scio tamen quam accusare mortuos nec responsuros leve est. Sed nunquam tantum unus in populo potest, quin plus possit universa nobilitas, si ad salutem publicam bona fide concordet. Ego autem non omittam morem meum in vobis; parcam vel indignis; non quid vos deceat aspiciens, sed quid me: vos peccastis, et vos vobis pœnam irrogastis qua contentus aliam non imponam.’ Datis obsidibus pax convenit, secutæ exemplum urbes reliquæ quæ cum illis conjuraverant, et petentes similem clementiam invenerunt. [165] Jam quod ad publicos attinebat motus compressa et pacata omnia videbantur præter Treveros, nunquam nisi per vim imperata facturos, eo Labienum

62 Forte, *equitatum*.—63 Lege, *fecere*.—64 Lege, *nunquam*.—65 Lege, *principes*.

cum duabus legionibus dirigendum statuit. ⁶⁶Superant tamen, ut ex magnis ægritudinibus solent dolores aliqui membrorum, sic ex gravibus bellis privatorum hominum singulares motus ex hac aut illa urbe migrantium sedesque mutantium, nullam aliam ob causam, quam ut Romanum imperium detrectarent, cui nec obstare poterant, nec subjici ⁶⁷dignantur. Fugæ remedium inter difficultates elegerant. Hos motus neque comprimere magno opus apparatu, neque omnino negligi consilium erat, quamobrem dividere legiones sub legatis per extrema Galliarum statuit, quibus et fugam rebellium, et injurias fidelium inliberet. Quo facto ipse quidem ad vastandos sui antiqui hostis Ambiorigis Eburonum regis fines proficiscitur: quem neque armis vincere semper prælio abstinentem, neque cursu assequi sæpe fuga præcipiti sibi elapsum speraus, extimabat vastitate finium ac ⁶⁸damnum sic invisum patriæ suæ facere, ut consensu civium belli auctor perpetuo plecteretur exilio, et ipse interim vel amicis opem, vel hostibus pestem aliquam importaret: copiis ⁶⁹usquam diffusis, utrumque votive accidit: nam et fines Ambiorigis multis captis cæsisque mortalibus ferro atque igne vastavit, et per legatos interea amicis subvenit egentibus, nominatim Pictonum in finibus ⁷⁰Andio Duracio populi Romani amico stabili semper ac fido, qui tunc temporis ad Limonem obsidebatur ab ⁷¹Addimaco: qui ad famam adventantis auxilii Romani in fugam versus atque inter fugiendum prælio victus, ac sarcinis omnibus spoliatus vix evasit. Duracius obsidione liberatus; multæ per id tempus urbes in potestatem populi Romani redactæ et in fidem receptæ sunt: [166] in quibus fuere Carantes qui fere semper cætenus obstinati in rebellione permanserant: quorum exemplo motæ urbes aliæ Galliarum Oceanum accolentes, quæ dicebantur Armoricæ, sponte Romano jugo colla subjiciunt; quæ omnia per Gajum Fabium gesta sunt. At Gajus Caninus Drapentem ⁷²Senonem et Lutetium Cadureum audacissimos nocentissimosque homines; qui aduata servorum ⁷³exiliumque ac latronum manu, et Romanos commeatus turbare, et late latrocinari soliti erant; sic in finibus Cadurcorum obsedit primum, dehinc autem

66 Lege, *Supererant*.—67 Forte, *dignabantur*.—68 Lege, *damno eum*.—69 Forte, *itaque*.—70 Dele, *Andio*.—71 Lege, *Andio Dumnaco*. Sic apud Cæsarem legitur.—72 *Drapetem et Lutetium* est in Cæsaris libris.—73 Lege, *exulumque*.

⁷⁴ Verselledunum ⁷⁵ id opido, obsidebantur, erat nomen, comportandis intentos aggressus, Lueterium seorsum ita acie contudit, ut vix eo cum paucissimis fugiente, sui ad unum omnes cæderentur: neque enim quenquam scelestorum furum Romani milites vivum capere dignarentur: tanta denique strages fuit ut ne unus quidem superes- set, qui rei nuntius ad Drapentem iret, qui ut puto rerum nescius in castris agens, et fortasse socium expectans, subito hostium incur- su pari strage deletus est: hoc interfuit, quod alter suis pereuntibus abierat, hic in manus hostium vivus venit: paucisque post diebus seu dolore captivitatis et fortunæ seu ⁷⁶ odio, seu metu supplicii gravioris, spontanea cibi inedia vitam finivit. His feliciter fortiter- que per legatos gestis, Cæsar relicto in Bellovacis Marco Antonio cum præsidio, ne quid novi tumultus oriretur, per se ipsam urbes alias invisit: evocatisque ad concionem populis, oratione miti ac magnifica, qua in re principes omnium seculorum vicit, et præstan- tissimos oratores æquavit; multa undique perturbata composuit: nam et amicos ⁷⁷ illa ravit, et hostes placavit, et dubios firmavit, dejectos ⁷⁸ eripit, et mæstos ac pavidos consolatus est. [167] Inter cæteros populos cum Caruntes adiisset, unde ut diximus multa re- bellio orta erat, cogitans eos plus cæteris omnibus propter offensæ conscientiam formidare, mox ut urbem attigit, conjurationis auc- torem ⁷⁹ Gutturarium depoposcit: is vulgato more hominum, qui libenter commune omnium periculum unius in caput vertunt, quæ- situs a populo diligenter et inventus cum ad eum adductus esset, vim naturæ suæ Cæsar attulit; utque unius supplicio metu omnes absolveret, illum a quo damna et mala omnia exercitui illata om- nium una voce constabat, militum odio permisit, et securi percusi passus est. Cæsari apud Caruntes agenti litteræ redduntur a Cannio legato, de strage hostium, Lueterique fuga et captivitate Drappetis, insuper et de opidanorum immutabili proposito, qui nec ducum eventu, nec exercitus flecterentur: quæ res, etsi admodum parva, animum ducis movit; ne scilicet unum opidum multis urbi- bus argumentum esset, non sibi superioribus bellis ad defensionem libertatis, tam potentiam quam constantiam defuisse: et potuisse urbes teneri, cum opida tenerentur: hanc opinionem extirpandam, ne qua forte novandarum rerum esse posset occasio; et obsessorum

⁷⁴ Lege, *Uxellodunum*.—⁷⁵ Lege, (*id oppido, quo obsidebantur, erat nomen*) *comportandis frumentis intentos*.—⁷⁶ Lege, *odio*.—⁷⁷ Lege, *hilaravit*.—⁷⁸ Forte, *erexit*.—⁷⁹ *Gutturatum est in Cæsare*.

pertinaciam penitus confringendam censuit. ⁸⁰ * * Itaque cum sic opidum ab omni parte circumdatum esset, ut nil operibus addi posset, et obsessis rerum copiam omnium esse sentiret, aquam eis auferre tentavit, et flumen quod præterfluit ad radicem montis avertere: cumque id natura rerum obstante nequivisset, at hostes usu saltem fluminis prohibere nisus erat: positisque ad unam ripam sagittariis, alterius aditum præcluserat. Erat autem fons vivus et abundans haud procul a muris opidi, is auferri nullo modo posse videbatur, quum præter loci iniquitatem, periculosa esset pugna Romanis: labore tamen ingenti et indesinenti certamine effecit, ut ad fontem telis venientibus, periculosa hostibus et difficilis esset aquatio: [168] unde non tantum pecora sed homines plurimos sitis extinxerat: neque tamen vel minimum proposito movebantur: sed ut periculum periculo pulsaretur, sevo et pice ardentibus et apte instructis, ignem in opera Romana jactabant: atque ita multis exustis sitim suam alieno incendio vindicabant. Ibi vero et contra flammam et contra tela et contra ipsam loci difficultatem a Romanis æerrime decertatum est, eoque ardentius, quo altiore in loco dimicabatur, ut cujusque virtus et ignavia ab imperatore totoque conspiceretur exercitu: quod tamen difficilissima res erat, et multi ex Romanis assidue vulnerabantur; excogitavit aliam viam Cæsar, et omisso certamine impari ac damnoso, cuniculis sub terram actis, ad ipsius jam fontis venas penetrando ⁸¹perveniat: quibus præcis atque aliorum derivatis, subito fons siccatus est: quæ res intrinsecis tantum doloris attulit ac stuporis, ut non humanum opus crederetur, sed divinum, et quasi Romani in bello diis auxiliaribus uterentur, territi desisterent ab incæpto, atque ultima vi cogente, se traderent ad omne victoris arbitrium. Senserat pridem Cæsar, ad res gerendas suam sibi obstare clementiam, quo animo nullum finem rerum fore si omnibus æque pius omnes ad rebellandum spe misericordiæ incitaret: sed invitus contra suam ⁸²contraque suum morem quidquam durius cogitabat: ex diverso autem suam mansuetudinem sic notam omnibus confidebat, ut minime vereretur si quid asperius ⁸³ne quid severitate actum et non potius necessitate ⁸⁴judicaret: hac fiducia et exempli causa inductus, in omnes qui illo in opido contra eum arma gestaverant insuetum sibi supplicii

80 Nonnulla hic deesse suspicor, cum de adventu Cæsarum Uxellodunum nihil dicat.—81 *Legge, pervenit.*—82 *Adde, naturam.*—83 *Adde, fecisset, ne id.*
 —84 *Forte, judicaretur.*

genus exercuit, quibus ad terrorem cæterorum præcis manibus vitam dedit. Per hos ipsos dies Labienus equestri prælio Treveros vicit, [169] multosque eorum ac Germanorum qui eis tulerant tulissentque omnibus contra Romanos auxilium, interfecit: multos ex principibus vivos cepit; et Lueterius Cadureus quem victum a Cannio profugisse memoravi, cum creberrime mutaret hospitia, ut qui sibi male conscius nusquam tutum se putaret: et sic vagus forte in manus venisset Erpasmacti Alverni, qui inter tot patriæ suæ motus semper amicitiam populi Romani uno fidei tenore servaverat, per eum vinctus ad Cæsarem est perductus. Rebus itaque ad votum fluentibus, Cæsar omni Gallia perdomita suum credidit, Aquitaniam licet per legatos victam per se adire, ibidemque agere quid superesset æstatis. Eo igitur profectus, omnes illas terras, incertum, utrum majori felicitate an celeritate composuit: cum certatim omnes primo ejus adventu et obsides ad eum mitterent, et legatos, eligentes benivolentiam tanti viri potius quam potentiam experiri. Inde Narbonam adiit, divisisque legionibus per hyberna, sic ut nulla pars Galliæ præsidii vacua esset, ipse cognitis inter eundem causis populorum, ad quod nemo aptior, nemo fuit facilior, cognitis et meritis singulorum, et pro varietate meritorum pœnis aut præmiis assignatis; iter flexit in Belgas: ibi proximam hyemem egit: corpore forsitan otiosior, quam ætate, sed non animo: et quamquam præteritas per hyemes ad sequentium semper æstatum bella sollicitus fuisset, nunc una illi cura erat omne belli semen extinguere, nihil armis, sed omnia mitibus actis, dulcibus verbis agere, amicos veteres servare, novos quærere, nulli malum facere, bona omnibus, nil novi ⁸⁵operis imponere multis ⁸⁶veteris vel minuere vel auferre: denique modis omnibus curare, ut discedens pacatam relinqueret regionem; et cessante bello ad triumphum rediens, victorem exercitum reduceret, quod sibi contingere bello durante non poterat: effecitque sperato quoque facilius quod optabat: [170] nam et ipse ad talia semper omnium efficacissimus: nec bello quam affabilitate; nec metu quam conciliatu hominum major: et fessa bellis Gallia appetentissima pacis erat: eo quoque magis, quo et dux semper natura mitis, nunc mitissimus: et parendi melioribus conditio semper tolerabilis, nunc optabilis ac libertate ⁸⁷anxia videbatur. Ipse quidem hybernis exactis apud Belgas, jam præagiens civile bellum,

85 Lege, *meris*.—86 Lege, *vetera*.—87 Forte, *potior*.

in Italiam venit, ut omnes urbes et famosa opida cisalpinæ Galliæ circumeundo, populorum gratiam sibi conciliaret: a quibus omnibus plus quam humano cultu ac veneratione susceptus, rursus transalpinam in Galliam remeavit ad exercitum, suspensus animo atque expectans quid de se Senatus et respublica decrevisset. Hi sunt quidem multorum annorum Cæsaris labores in Gallia, hæc difficultates, hæc pericula; uni magno imperio nedum uni viro multa satis et gravia: quorum summam complexus est Suetonius Tranquillus his verbis, quæ inserere juvat propter eximiam brevitatem. Gessit, ⁸⁸inquam, novem annis, quibus in imperio fuit, hæc fere: omnem Galliam quæ a saltu Pireno Alpibusque et monte Gebenna, fluminibus Rheno ac Rodano continetur, patetque circuitu ad bis et trecies centum milia passuum, præter socias ac benemeritas civitates, in provinciæ formam rededit, eique in singulos annos ⁸⁹stipendii nomen imposuit. Germanos qui trans Rhenum incolunt primus ⁹⁰Romano ponte fabricato aggressus, maximis affectit cladibus. Aggressus et Brittanos ignotos antea, superatisque pecunias et obsides imperavit. Et hæc ille, quæ nos latius in historiæ formam nostro more digessimus.

Et arma quidem Julii Cæsaris clara hactenus, gloriosa, magnifica: etsi enim in nonnullis actibus modus fortassis excederetur, [171] quem in multitudine actuum, præcipue bellicorum, ad unguem servare difficile: Etsi Suetonii, quem proximo nominavi, de ipso loquentis plane ista sententia sit: ‘Siquidem nec ⁹¹dictum,’ ait, ‘belli ulla ⁹²actione injusti ac periculosi abstinuit, tam fœderatis quam infestis ac feris gentibus ultro lacessitis.’ Ac constat utique gloriosum nihil esse quod ⁹³multum sit. Quamvis hæc inquam ita sint, et possit forsan unus alterque actus argui: summa tamen irreprehensibilis videri potest. * Pugnare, propriam et suum et imperii sui nomen crebris ac maximis ornare victoriis, et Romana virtute furorem compescuisse barbaricum: itaque generosis conatibus affuit fortuna, et rebus supra spem supraque fidem prospere succedentibus, idem ille senatus qui legatos ad explorandum statum Galliarum mittendos aliquando decreverat, et illi ipsi qui dedendum hostibus censuerant (gravi prorsus et odiosa sententia) admiratione rerum, gloriæ tandem suæ faverunt, eique plures et

⁸⁸ Lege, *inquit*. — ⁸⁹ Lege, *stipendii nomine quadringentis*. — ⁹⁰ Forte, *Romanorum*. — ⁹¹ Forte, *deinde*. — ⁹² Lege, *occasione, ne injusti quidem*. — ⁹³ Forte, *injustum*.

plurium dierum supplicationes, quam ulli unquam decrevere, ut et historicus idem ait, et ex præmissis ⁹⁴aperuit. Deinceps eadem arma impia et injusta et in viscera patriæ miserabili alternatione conversa: Quamvis enim et his magna non desit excusatio, vere tamen nulla sufficiens causa est contra patriam arma moventibus: de ⁹⁵quibusdam jam hinc agere aggrediar. Dictum est multis in locis et dicendum pluribus: 'Nulla unquam magna gloria sine magna fuit invidia:' ut memorabile sit quod fertur Socratis consilium, qui quærenti Alcibiadi qualiter invidiam vitaret: 'vive' inquit 'ut Tersites:' sic est hercle. Si vixisset domi Cæsar otiosus, voluptati et somno incubuisset, haud dubie hostibus et invidia caruisset: sed cum Galliam domuisset, Romanumque illam jugum ferre coëgisset, vectigalia populi Romani immensum auxisset, Germanos ut est dictum cladibus affecisset maximis, quos tamen vincendo ac vastando, [172] ita sibi virtutis admiratione devinxerit, ut usque in præsentem diem gubernatores imperii (quod ad eos ideo vereor descendit, ut rueret) non alio quam Cæsar nomine vocitent vulgari in sermone: cum et Britannos similiter subjugasset Rhenumque, ne amplius limes esset, atque ipsum etiam ⁹⁶docuisset Oceanum; multa et magna agendo atque audendo, multorum et magnorum in invidiam incidit. O mortalium semper laboriosa conditio, semper disposita vel contemptui, vel invidiæ subjacere. Erant Romæ multi viri ingentes, quorum quisque sibi primum locum gloriæ vindicaret. Inter imo ante alios magnus nomine, re autem maximus Pompejus: cui Cæsar ut amicum illum sibi faceret, filiam Juliam optimam et viri amantissimam collocavit: sed ad odium pronas mentes ad amicitiam detorquere difficile: valere tamen poterat ad publicam pacem, si aut ipsa vixisset, aut conceptum subita consternatione non effudisset abortum. Junxit et alio nexu sibi Pompejum Cæsar, priusquam iret in Gallias: et ut glutino stabiliore consistenter, Marcum Crassum ipsi Pompejo a quo veteri odio dissidebat, reconciliavit: ut tribus potentissimis, nullo contrario auso Romana Respublica, et per consequens totus orbis obsequeretur: ⁹⁷aut sane commentum rude vel ⁹⁸insulsissimum: sed fortuna more suo rotans res humanas, omnia ad unum devolvebat: et Pompeji quidem auxilio primum Galliam atque Illyricum pro-

⁹⁴ *Lege, apparuit.*—⁹⁵ *Forte, quibus.*—⁹⁶ *Lege, domuisset.*—⁹⁷ *Lege, haud.*—⁹⁸ *Forte, insulsum fuit.*

vinciam adeptus, mox cum L. Domitius consularis candidatus minaretur, si ad consulatum perveniret, et inquisitum contra eum, et sibi exercitus ademptum: ipsius quoque Pompeji, simul et Marci Crassi opera, et adversarium a consulatu repulit, et obtinuit sibi imperium in quinquennium prorogari: quibus obtentis eo fiducia est evectus, ut jam nihil sibi credens impossibile et legiones novas auctoritate sua scriberet, [173] et nihil quod ei in animum venisset, aggredi vereretur. Quibus rebus ego culpa Cæsarem non absolvo, fecit quidem, non inficior, quibus liberam immo dominam gentium civitatem in stuporem primo post in iram verteret: forum ⁹⁹per maxime impense cœpit extruere e manubiis, quæ non ¹⁰⁰sui erant sed populi Romani: disciplinam militarem, publice solitam doceri, ad se reduxit, ut privatim suo doceretur arbitrio: quod et fortassis sibi suo jure licuerit, ut qui partem in ejus rei peritia non haberet, fuit tamen contra mores atque instituta majorum, quorum semper observantissimi fuerant Romani: legionibus in omne tempus stipendium duplicavit: quod quidem etsi exercitui gratissimum fuerit, eumque militibus charissimum fecerit, sic ut charior nemo unquam alius; sumptuosissimum tamen reipublicæ fuisse non ambigitur: et hæc quidem inter suos. Apud exteros vero reges gentesque præter licentiam Senatus ac populi miras exercuit libertates, non ut dux populi Romani, sed ut dominus aut rex: neque solum in Italia, Galliisque et Hispanis, sed in Asia etiam et Græcia, et dona ¹ingentia et auxilia eis misit, et eorum urbes præclaris operibus adornavit: ²quem omnia etsi contra consuetudinem Romanorum ducum, aliterque ac mos patrius exigebat, facta non negaverim, posset tamen excusator inveniri: solent enim qui majora aliis agunt, et majora præsumere, et, quo melius sibi sunt conscii, plus audere. Erit fortasse qui dicat, tolerabile in Cæsare, quod in alio quolibet non fuisset: erit ex diverso qui hoc favorabiliter potius, quam civiliter dictum dicat: excellentia enim ³ejus et viri boni non licentiam debet augere, sed modestiam. His tandem horumque similibus ex causis ⁴tandem latens erupit invidia: [174] et primo quidem tentatum ab æmulis Labienum legimus, ejus crebra mentio in superioribus est habita, quem tunc Cæsar cisalpinæ Galliæ præfecerat: quod eo spectabat, ut eo alienato,

⁹⁹ Lege, *permaxime impensæ*.—¹⁰⁰ Lege, *sua*.—¹ Lege, *ingentia*.—² Lege, *quæ*.—³ Forte, *civis*.—⁴ Delendum *tandem*.

Cæsar parte exercitus privaretur: de quo Cæsar ipse multa audiens nil credebat, constantiam alienam sua metiens constantia: cujus factum pro varietate ⁵sententiam et excusare licet et reprehendere. Nam si Cæsar injuste contra patriam arma vertebat, juste deserire potuit, et reipublicæ charitas privatis affectibus anteponi. Alioquin ingrati infamia non carebit, qui tam caro duci alium prætulit, eique sine causa acerrimus hostis evaserit. Et profecto si ingratitude fuit, sat digno supplicio punita fuit, ut qui sub Cæsare victoriosissimus vir fuisset, sub Pompejo fugacissimus factus sit, mutata cum duce, non fortuna tantum hominis, sed virtute: quod in eum aliquando Cæsar mordaciter exprobrando dixisse traditur. Sane qualiter aut quando discesserit ⁶seque vocantium hortatibus acquerit, non invenio; nisi quod libro VII Epistolarum Ciceronis ad Atticum; eo tempore, quo hæc in republica fiebant, ita scriptum est: 'Labienus discessit a Cæsare:' et in alia statim Epistola: 'Labienum ab eo discessisse propemodum constat.' Et post pauca de eodem simulque de Cæsare loquens: 'facinus,' inquit, 'quo jam diu nullum civile præclarius: qui ut aliud nihil, hoc tamen profecit: dedit illi dolorem: sed etiam ad summam profectum aliquid puto:' nec longe post: 'Labienus,' inquit, 'vir mea sententia magnus Theanum venit: ibi Pompejum consulesque convenit: qui sermo fuerit, et quid actum sit, scribam ad te cum certum sciam.' Et rursus: 'Aliquantum nobis animi videtur attulisse Labienus.' Denique de Pompejo agens: 'Labienum,' inquit, 'secum habet, non dubitantem de imbecillitate Cæsaris copiarum: in quo quidem tam de indubitato iudicio longe (ut res docuit) fallebatur.' [175] Quamvis vero modus transeundi non penitus ⁷motus sit, illud plane compertum est, durum per hoc ex amico hostem Cæsari quæsitum, sed innoxium: sibi autem communem fere omnibus transfugis contemptum: siquidem Cicero ipse qui eum sua sententia magnum ⁸sumum dixerat, confestim libro proximo: 'In Labieno,' inquit, 'parum est dignitatis:' unde a principio arbitrari se ait, illum jam tunc sui transfugii pœnitere; quod Pompejum scilicet et consules viresque omnes reipublicæ, urbe deserta, sparsas per Italiam, longeque alium rerum statum quam speraverat invenisset. Commune malum instabilem, ac vagarum mentium. Sciunt homines, quæ reliquant qualia sint: at quæ petunt nesciunt: unde fit, ut sæpe se

5 *Lege, sententiarum.*—6 *Lege, atque.*—7 *Lege, notus.*—8 *Fortè, virum.*

inveniant minores, et relicta suspirent, et inventa fastidiant: hæc tam multa de Labieno, quia res apud historicos videtur occultior, et curiositas legentium nihil etiam minimum respuit, quod cognitu sit dignum. Et hæc clam per nuntios, illa palam in Senatu dicta contra Cæsarem ac decreta: novæ etiam viæ excogitatæ, quibus ejus potestas, quæ multis formidabilis esse cœperat, tolleretur aut certe minueretur. Siquidem cunctis jam magnificentia, et liberalitate Cæsarea stupefactis, et quid his rebus tantis, et tam late effusis sibi vellet secum tacitis meditantibus, nec loqui aliquid audientibus. Marcus Claudius Marcellus consul, cui an amore publico, an privato odio dignitas Cæsaris ac potestas invisæ erat; frequenti senatu testatus de salute reipublicæ se acturum, definivit, ut cum bellum in Gallia finitum esset, dimitteretur victor exercitus: et quamquam ante tempus, successor Cæsari mitteretur, qui in pace provinciam gubernaret, ipse vero sine imperio rediret: addidit ~~ne~~ absentis ratio comitiis consularibus haberetur, [176] quod licet communi lege de omnibus ¹⁰ tantum esset, legi tamen Cæsar exceptus erat: ita ergo sublata erat exceptio: et non contentus consul injuria Cæsaris in personam illata: his quoque ¹¹ Cæsar civitate donaverat, adimendam judicavit, ambitiosam concessionem et immodicam asseverans. His turbatus Cæsar, nec immerito, cogitansque quod sæpe ¹² debere solitus fuit, operosius multoque difficilius principem virum a summo dignitatis gradu ad media dejici, quam a mediis ad extrema: non cedendum, ut Africanus major fecerat, sed obstare statuit invidiæ, et turbare prius omnia, quam exemplo illius, quamvis laudatissimo, invictus ab hostibus vinci a civibus, et in exilio mori ¹³ vellet. Nondum tamen ad arma prorupit: sed donec jure agendi spes semper fuit, quiescendum statueus, patienter quidem, dicam melius, dissimulanter cuncta sustinuit, et quum nonnisi verbis offenderetur; adhuc verborum quoque defensionem parans; et consulem alterum et animosissimum atque eloquentissimum e collegio tribunorum Cajum Ciceronem, multa sibi ac profusa largitione quæsivit: ne quando vel in senatu, vel ad populum deessent suæ causæ defensores. Cum vero jam multi Cæsaris ¹⁴ nec alii Pompeji formidarent potentiam, sæpe Curio ipse Senatui obtulerat, ut uterque simul ab

9 Lege, *audientibus*.—10 Forte, *cantum*.—11 Adde, *quos*.—12 Lege, *videre*
—13 Lege, *velle*.—14 Forte, *nec non*.

armis abscederet, atque ad æquam civilitatem pariter remearent; ita demum securam liberamque rempublicam fore; idque non solum pollicitus sed contentiose visus est efficere, certus de Caesaris voluntate, qui id ipsum a Senatu litteris petiit, ut scilicet aut sibi populi Romani beneficium integrum servaretur, hoc est imperium cum legionibus; aut cæteri saltem duces in ¹⁵ea conditione essent, exercitusque dimitterent: quod eo fidentius postulabat, ut quidam opinabantur: quia se, [177] cum vellet, aliquanto facilius veteranorum, quam Pompejum tyronum, exercitum ad obsequia reducturum non ambigeret, tantam cum veteranis amicitiam Cæsar longo usu, tantamque familiaritatem contraxisse videbatur, utque erat affabilis et animorum rapax, sine ulla dubitatione contraxerat: sed neque per se neque per tribunos quod petebat obtinuit, obstantibus factoribus partis adversæ, qui nullum Pompejo parem pati poterant. ¹⁶Indicit in hoc tempus senatusconsultum, prima æquum fronte, vere autem iniquum, ut duæ quidem, una scilicet ex Pompeji, altera ex Cæsaris legionibus ad bellum Parthicum mitterentur: en in verbis æqualitas: ecce autem in rebus iniquitas: siquidem cum Pompejus unam e suis quibus ipse præerat, amicitiae jure ¹⁷Cæsaris concessisset, illam bello Parthico destinavit verbo non animo, eamque repetiit: eam Cæsar remisit, et e suis misit unam: ita Pompejum nulla, Cæsarem vero duabus legionibus minutum, nemo fuit qui non intelligeret; tulit tamen, quin etiam cum adversariis pacisci voluit, ut transalpina Gallia et Illicum cum duabus tantum legionibus, et nomen imperii ¹⁸remaneret. Denique eoque submisit excelsum animum, ut qui Cæsarem non nosset, suspicari eum posset belli metu ad ista descendere: quo nihil erat ab illius viri moribus ac mente remotius: sed tantum illi studium fuit, vel exercendæ vel simulandæ modestiæ; ut ¹⁹quid jus vider potius eligeret, quam publicæ tranquillitatis eversor. At cum obstinatos ad negandum ²⁰cernere, senatum sibi adversum, et e suis inimicis designatos jam consules audiret; tribunos qui sibi aderaut nihil posse, imo quidem propter se periculo atque odio expositos: [178] non amplius differendum ratus, ne aut sui periclitarentur, aut ipse cunctatione vilesceret; dispositis more solito per hiberna legionibus, ultimo transitu ex Galliis in Italiam rediit: quo cum venisset invenit duas illas legiones sub obtentu belli Parthici sibi creptas, neque ad bel-

15 Forte, eadem.—16 Lege, Indicitur.—17 Lege, Cæsari.—18 Adde, sibi.—19 Lege, quidvis videri.—20 Lege, cerneret.

lum profectas, in Italia detentas; quin et Pompejo assignatas: quod ad evidentem Cæsaris injuriam pertinere non solum ipse vir talis, sed quicumque de populo perpendebat: adhuc tamen tacitus processit. Conventibusque peractis ut solebat, Ravennam venit urbem suæ provinciæ ab ea parte novissimam: ut nec terminos suos excederet et proximus esset adversariis, ac ²¹peractis ulcisci, si quid forte sui odio in tribunos inimiciis decrevissent. Et hoc quidem belli civilis initium, hæc fuerunt causæ, aliquam et fortasse non parvam justitiæ faciem habentes, si qua usquam esse potest justa causa patriam oppugnandi, quamvis ab aliis minus justæ quidem afferantur: sed odium manifestum testimonii fidem levat. Cnaeus Pompejus gener atque hostis Cæsaris, ajebat, cum ideo quod non posset opera incœpta perficere, neque de se populi expectationem adimplere, turbare omnia voluisse, ne in turbando veritas appareret: fuere qui timuisse illum dicerent, ne eorum, ²²qui primo consulatu contra leges gesserat, rationem reddere gravi suo periculo cogeretur: cum Marcus Cato, iste ultimus, cujus virtus ac gravitas comminationem ejus non minus terribilem quam cujuscunque consulis faciebat, palam diceret ac juraret, se Cæsaris nomen, mox, ut privatus esse inciperet, inter reos delaturum: publicæ ille justitiæ studiosus, seu propriæ memor injuriæ: unde jam in vulgus effusum erat, idem Cæsari eventurum quod Miloni, ut circumseptus armatis apud judices seu ex vinculis causam dicat. Et hæc verisimilem belli causam videri posse, una vox ejus facit, de qua suo loco dicam: aliis visum est, [179] eum spatio plurimorum annorum imperio assuefactum, ²³didicisse privatum modum; et sola ²⁴aviditatis dominandi in bella civilia consensisse: hæc videtur fuisse Ciceronis opinio, sibi interdum amicissimi, sed in fine hostis: qui in libris Officiorum semper Cæsarem in ore habuisse ait versus illos Euripidis, quos ipse sic in Latinum vertit; ‘nam si violandum est jus, regnandi gratia violandum est; aliis rebus pietatem colas.’ Posui ecce opiniones hominum varias una eademque de re, et hominum idem volentium Cæsarem scilicet infamare: mihi autem sat ne dicam valde rerum talium ²⁵curiose venire ad manus aliquot Cæsaris ipsius epistolæ. Nota sunt etiam ejus dicta ac responsa quam plurima, in quibus omnibus avidum se pacis ostendit, qui-

21 Forte, *paratus*.—22 *Legc, qac*.—23 *Legc, delidicisse*.—24 *Legc, cupidine*.—25 *Lege, curioso*.

busque fortasse non minus fidei sit habendum quam suspicionibus remulorum: illi enim oderant et veritatem ignorabant et mentiri poterant, Cæsar autem etsi mentiri posset, veritatem ignorare non poterat: legi et suorum comitum epistolas, idem pacis studium expressius continentes. Quid refert igitur quid de illo sentiat Pompejus et Cicero, cum perraro quisquam de hoste bene sentiat: illud potius pertinet ad rem audire, qualia de Pompejo suo scribat Cicero, quem tantum dilexit in finem; ut vir, sicut de eo scriptum est, nihil minus quam ad bellum natus, et jam senior, illum in civilia, suo totiens damnata iudicio, et infelicia bella sequeretur, magis eligeret secum ruere, quam sine illo consistere: quorum partem, quod non omnibus nota ²⁶erant, et notitiæ studio et novitate rerum delectandi gratia, huic parti historiæ inserendam censi. Is ergo epistolarum ad Atticum libro octavo. ‘Ut enim,’ inquit, ‘gubernatori cursus secundus, medico salus, imperatori victoria: sic huic moderatori reipublicæ beata civium vita proposita est, [180] ut opibus ²⁷copiis locuples, gloria ampla, virtute honesta sit: hujus enim operis maximi inter homines atque optimi illum esse ²⁸perfectorem volo: hoc ²⁹C. N. noster, cum antea nunquam, tamen in hac causa minime cogitavit: dominatio quasita ab utroque est: non illud actum, beata et honesta civitas ut esset: nec vero ille urbem reliquit, quod eam tueri non posset, nec Italiam quod ea pelleretur, sed hoc a primo cogitavit, omnes terras, omnia maria movere; reges barbaros incitare, gentes ³⁰in Italiam armatas adducere, exercitus conficere maximos. Genus illius Sillani regni jam pridem ³¹appetit, multis qui una sunt cupientibus. An censes nihil inter eos convenire? nullam pactionem fieri potuisse? nec hodie potest, sed neutri ³²ckoreot est ille, ut nos beati simus, uterque regnare vult: hæc a te invitatus breviter exposui: voluisti enim ³³quid de his malis sentirem ostendere.’ Quid tu lector ex his verbis iudicas? quantoque justiore Pompeji causam ³⁴rerum esse quam Cæsaris? Item in ejusdem libri fine: ‘Qua spe proficiscor,’ inquit, ‘video, conjungoque me cum homine magis ad vastandam Italiam, quam ad vincendum parato:’ et sentiens se posse reprehendi, quod talem sequi vellet; ut ostenderet non se hominis virtute, sed erga se merito ³⁵et metu infamiam, ne ingratus scilicet diceretur. Audi quid

26 Lege, *erunt*.—27 Adde, *firma*.—28 Lege, *effectorem*.—29 Id est, *Cæcus*.—30 Adde, *ferus*.—31 Forte, *appetitur*.—32 *Σκορός*: id est, *intentio*.—33 Adde, *me*.—34 Lege, *reris*.—35 Videtur deesse *moveri*, vel *duci*, nisi pendeat ex verbo *sequi*.

eadem dicit epistola: ‘Non me igitur is ducit, sed sermo hominum.’ Et rursus in IX. cum dixisset: ‘Mirandum in modum Cneus noster Sillani regni similitudinem concupivit:’ addidit: ‘Cum hoc ne inquires esse vis?’ et respondens: ‘Beneficium,’ inquit, ‘sequor, mihi crede, non causam.’ Et alibi de eodem: ‘Si vincit,’ inquit, ‘Sillano more exemploque ³⁶vincit:’ et statim: ‘Mea autem causa alia est, [181] qui beneficio ³⁷victus ingratus esse non possum.’ Multa ³⁸sicut id genus in illius epistolis ab homine non solum doctissimo sed amicissimo, in Pompejum dicta, ut scilicet undique fides constet. Sed ego hæc pauca et ad rem de qua agitur spectantia et e locis secretioribus ³⁹erupta libenter apposui, ut utriusque partis merita non usque adeo ut putantur imparia, et utrumque sicut dictum est, regnare voluisse magno ac fide digno teste constaret. Ad historię seriem revertor. Dum Ravennæ ergo substitisset Cæsar, ne provinciæ suæ terminos transgrediendo aperte agere contra Rempublicam videretur, audiens tribunos, qui pro eo erant, contemptui habitos, et vel vi urbe depulsos, vel sua sponte digressos; Romæ omnes unanimiter contra se sentire, omnia sui odio divina atque humana misceri ac perverti; se quoque per patientiam contemptum iri cogitans; neque jam amplius ferendum, dissimulandumque aliquid existimans: evocatis legionibus ubicumque ⁴⁰esset, præmissisque clam, quæ tunc aderant, cohortibus; ne quam novi motus opinionem turbido habitu præberet, die illa et convivio et spectaculis ⁴¹otiosis interfuit: sero autem clandestino egressu secretum iter paucis comitatus arripuit: in quo cum tota nocte deerrasset vix ad auroram viæ ducem casus obtulit: quo prævio, ad rectum iter perplexo ac difficili calle reversus, inventisque cohortibus, quas præmiserat, ad Rubiconem venit, annum exiguum, sed magnarum tunc limitem regionum, ubi parumper cogitabundus substitit, secum tacitus examinans quantum opus aggredieretur: tandem versus ad comites: ‘Adhuc,’ inquit, ‘cœptis absistere, ac reverti licet: at si rivum hunc transgredimur, ferro gerenda nobis erunt omnia.’ Ibi hærens dubiusque animi; hujuscemodi visione firmatus est: Quidam sibi et statura et specie corporis supra humanum modum [182] subito visus est, qui annis ad ripam sedens, pastoria modulabatur arundine: ad quem ut animal non visum cum et pastores locorum

36 Lege, *vincit*.—37 Lege, *vincitus*.—38 Forte, *sunt*.—39 Lege, *eruta*.—40 Lege, *essent*.—41 Lege, *otiosus*.

et quidam quoque militum concurrissent, ille subito unius e manu tubicinum arrepta tuba, vehementi flatu increpuit, ⁴²gurgitemque pertransiit: motus Cæsar spectaculo: ‘⁴³Eat ergo,’ ait, ‘quo deorum prodigia atque hostium vocat iniquitas, ut cœpta res est.’ Hæc dicens transiit ac traduxit exercitum, Ariminumque urbem proximam ⁴⁴longe pace tranquillam attigit: et patentibus portis introgressus: tribunis plebis, qui propter ejus odium pulsati sibi obviam veniebant, astantibus, concionem habuit ad exercitum: lapis in puero ostentabatur, fori medio, ubi Cæsar concionatus ferebatur: fuit autem concio efficacissima: scissa ferunt veste, verisque seu ⁴⁵victis cum lachrymis, ad suam dignitatem contra invidiam hostium conservandam fidem militum implorantis, et ingentia promittentis. Cæsarem Arimini agentem, Lucius Cæsar adolescens adiit, qui patrem habebat Cæsaris legatum: is explicitis pro quibus advenisset, commissa sibi a Pompejo quædam ait ad Cæsarem, jure illius quæ inter eos esset amicitiae. Ea vero hujuscemodi fuere: ‘Excusare se Pompejum Cæsari, et poscere ne ea quæ pro reipublicæ studio atque amore gesserit, ad injuriam suam trahat: charum enim esse sibi Cæsarem, sed rempublicam rebus omnibus chariorem et esse et semper fuisse, similiter et Cæsari caram esse debere ut privatas suas inimicitias reipublicæ remittat: neque tam graviter irascatur, ut dum hostibus vult nocere ⁴⁶patri noceat immeritæ: idque ita facere ad suum decus eximium pertinere.’ Ad ea Cæsaris responsio paulo longior fuit. ‘Commemoravit injurias pro multis in rempublicam meritis sibi illatas, paratum se tamen omnia reipublicæ condonare: [183] ita tamen ut discedant omnes ab armis, et ad civilitatem solitam revertantur: dilectus enim per Italiam ferventes et retentas sub prætextu belli Parthici legiones, et civitatem esse armatam, quid nisi ad suam perniciem spectare? Proficiscatur ergo Pompejus in provinciam suam, ⁴⁷dimittitur exercitus, omnes per Italiam arma deponant, cessent motus et metus publici, sit togata civitas non armata: se quoque æquissimo animo quieturum, injuriasque omnes et contumelias obliturum. Ad hæc tamen sancienda et jurejurando confirmanda, petiit ut Pompejus propius accederet vel se accedere pateretur: sperare enim se colloquio et conspectu mutuo omnes controversias finiendas.’ Ad hæc responsio

⁴² Lege, gurgitemque.—⁴³ Lege, Eat ergo.—⁴⁴ Lege, longa.—⁴⁵ Lege, fictis.—⁴⁶ Forte, patriæ.—⁴⁷ Lege, dimittantur.

in scriptis ⁴⁸redita ‘ ut Cæsar quamprimum in Galliam revertatur, exercitumque dimittat: quo facto iturum in Hispaniam Pompejum: alioquin nihil de dilectibus omissuros consules Pompejumque.’ Iniqua responsio visa est Cæsari, quod se facere juberet, cum ipse nihil nisi promittere se facturum vellet, nec diem promissis apponeret, neque colloquio tempus daret, nec promitteret accessum, nec permetteret: hinc ⁴⁹paucis desperatio et belli præludium. M. Antonius cum quinque cohortibus Auximum præmissus. Erat Auximii ⁵⁰civitas ad custodiam ⁵¹Actius Varus, quem decuriones Auximiani summo adeunt consensu: dicunt ‘ notum sibi Cæsaris adventum: neque vero propositi sui esse suorumque civium, neque Romanum ⁵²consonum videri, imperatorem populi Romani, talem virum sic de imperio meritum, tot victoriis insignem, mœnibus urbis amicæ arceri; orant ut ⁵³fame, ut suo suorumque discrimini dum tempus est consulat:’ his permotus Varus et perniciem timens, fugam arripit; et insequentibus Cæsaris militibus prælio decernere coactus ac desertus a suis, solus abit, ⁵⁴quibusque eorum domum, [184] aliis ad Cæsarem se conferentibus: quos ipse collaudatos benigne suscepit, et L. Puppium centurionem partis adversæ ad se adductum illico relaxari ac dimitti jubet. Auximum ingressus civibus gratias agit, atque illorum erga eum charitatis haud immemorem se futurum spondet. Quibus Romæ cognitis, ⁵⁵tantum pavor omnium mentes invasit, ut urbe fere omnes excederent: ipsique consules, atque ipse Pompejus; actum suis de rebus opinantes, et ex unius opidi eventu omnia metientes; mirum valde, unde in tam parvis animis tam magna superbia, ut ejus viri meritos honores ac gloriam tam pertinaciter detractarent, cujus nec conspectum certe ne ⁵⁶viciniam pati possent, et patriam, et talem patriam, solum ad illius nomen universali animorum consternatione desererent: sed urgebat hinc invidia; inde autem terrebat fama viri, quæ eousque creverat, ut clementissimus omnium, præ omnibus atque ab omnibus timeretur. His ad Auximum gestis: Picenum omne, cujus olim Esculum, hodie Ancon est caput, nullo usquam contradicente pervagatur. Sed cunctis sibi urbibus atque opidis obviam mittentibus; Cingulo quoque, quod opidum suo sumptu Labienus extruxerat, legati, auctoris immemores, Cæsarem adeuntes, se imperata

48 *Lege, reddita.*—49 *Lege, pacis.*—50 *Lege, civitatis.*—51 *Cæsari, Attius.*—52 *Consonum* videtur delendum esse.—53 *Lege, fama.*—54 *Forte, aliquibusque.*—55 *Lege, tantus.*—56 *Forte, nec viciniam.*

facturos obtulerunt, atque imperanti milites alacriter paruerunt: diffuso metu simul et fama virtutis, et vulgato horum de quibus diximus exitu; cæteræ omnes sequebantur undique deditiones: et si quis præfectorum contradiceret capiebatur aut pellebatur. Ita pulsus ex Etruria Libo, Thermus ex Umbria, Estulo Lentulus, captus Cneus Magius ⁵⁷præfecti ambo: et cum Magius ad Cæsarem ductus esset, ac fortasse supplicium formidaret, Cæsar eum placido animo dimisit. ‘Et vade,’ inquit, ‘ad Pompejum, eique meis verbis nuntia: quoniam ad hunc diem non fuerit nobis oportunitas colloquendi, atque ego Brundisium, quo ivisse illum audio, profecturus sum; [185] credo, ut colloquamur expediens publicæ saluti, cujus curam gerere maxime nostrum est. Non est autem par effectus per nuntios de longinquo, atque inter præsentis ista tractari, quod conspecti vultus et vivæ voces ad movendos animos multum possint.’ Occupato sine ictu gladii Piceno, Corfinium progreditur opidum Pelignorum: XII. ⁵⁸passuum distans a Sulmone: quod ideo dixerim, quod vulgares quidam opidum putant esse ⁵⁹Tuscorum: ibi contentionis plusculum fuit: pendente tamen obsidione, Lentulus Spinter muris egressus, et finem metuens ad Cæsarem venit, sibi atque intrinsecis veniam petens, ad quem Cæsaris responsio fuit: ‘Non se ut cuiquam malefaceret venisse, sed ut se ab inimicorum malis atque injuriis tueretur, ac tribunos plebis sui odio in exilium actos, in suam reponeret dignitatem: denique ut seipsum ac populum Romanum servitio et paucorum tyrannide conculeatum, antiquæ redderet libertati:’ opido tunc præerat L. Domitius vir magni animi, sed exiguæ fortunæ, et bello promptus, sed infaustus: is defensionem parans, sed ab opidanis ad deditionem coactus, cum mori mallet, a suo medico venenum poposcit, quod ille nec dare volens nec negare ausus, ut qui domini mores nosset, poculum somniferum pro veneno obtulit: quo ille hausto, gravi sopore resolutus conquievit: experrectus postmodum et delusum intelligens se, vixque a suo ⁶⁰manus abstinens, cum multis nobilibus qui secum sentiebant, vincetus ad Cæsarem est perductus, mori appetens, et perosus vitam: quem Cæsar illico solvi jussit; neve quis eorum a militibus re vel verbis offenderetur inhibuit: questus perbreve quod pro suis ingentibus et in illos et in rempublicam ⁶¹referre meritis sibi debitam gratiam neglexissent, et injurias et contumelias indebitas

57 Forte, *præfectus fabrum*.—58 Adde, *millia*.—59 Lege, *Tuscorum*.—60 Credo deesse, *medico*.—61 Lege, *meritis referre*.

retulissent: [186] cunctos dimisit incolumes, quin et pecuniæ pondus ingens Domitii depositum, et ab opidanis sibi oblatum; quamvis et pecuniæ publicæ esset, et in stipendium numerata, Domitio restituit, ne sanguinis, quam pecuniæ abstinentior videretur: nihil postremo ex ea victoria vel prædæ cuiuspiam vel ultionis accepit, nisi quod Domitii milites sacramento adegit, non invitos ut arbitror, sed eo libentius jurantes, quo felicius est sub sequaci, quam sub fugaci duce ⁶²militari, vulgatis sane quæ ad Corfinium acta erant, multum metus omnibus demptum, multumque spei additum, cognoscentibus Cæsarem nihil bello nisi victoriam petere: unde ut diximus et ⁶³Tuscorum populi et omnis Umbria, pulsus inde præsiidiis ad Cæsarem transiere: atque ita rebus suo more velociter gestis ac prospere, cum jam secum Gallia omnis cisalpina sentiret, magnas partes Italiæ primo occupavit adventu. Sed cum spes cæteris omnibus, soli Pompejo atque Senatui additus timor, qui in Domitio multum momenti reposuerant, et sæpe eum per literas evocatum expectabant: Itaque confestim Pompejus Luceria digressus, ubi belli sedem statuisset videbatur, Brundisium petiit, ut Italiæ litore in extremo promptior esset ad transitum: ita enim animo decreverat, relicta Italia, transmarina tentare: sive id metu solo pellente, sive intentione illa, quam paulo ante ex epistola Ciceronis elicui atque exposui. Cæsar autem semper propinquus atque contiguus hostibus esse festinans, non nisi septem dierum mera Corfinium exacta, eo ipso duce quo Domitium ⁶⁴captivos dimiserat, motis castris in Apuliam perrexit. Operæ pretium nisi fallor fuerit, quid de his ⁶⁵quomodo memoravimus, et ipse Cæsar et alii senserint: cum enim clementiæ ejus, quam Domitio acerrimo hosti, et qui tumultu in illo reipublicæ successor sibi destinatus, [187] et ad consulatum aspirans sicut diximus sibi minabatur, exhibuerat, fama ut ad hostes, sic ad amicos etiam pervenisset; duoque sibi familiarissimi, Cornelius Balbus atque Oppius, factum ejus per literas vehementer laudassent, responsionis Cæsareæ extat epistola, quæ mihi nunc, et propter scribentis auctoritatem, et propter ipsius epistolæ gravitatem ac breviter, digna his inseri visa est, ea vero est hujus modi: ‘ Cæsar Oppio Cornelioque salutem. Gaudeo mehercule vos significare literis quam valde probetis ea quæ apud Corfinium sunt gesta: consilio vestro utar libenter: et hoc libentius quod mea

62 *Lege, militare.*—63 *Lege, Tuscorum.*—64 *Videtur legendum, captivosque alios.*—65 *Lege, quæ modo.*

sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me præberem, et Pompejum darem operam ut reconciliarem: tentemus hoc modo, si possumus, omnium voluntates recuperare, et diuturna victoria uti: quum reliqui crudelitate odium effugere non poterunt, neque victoriam diutius tenere, præter unum L. Sillam, quem imitaturus non sum: hæc nova ⁶⁶ratio vincendi, ut misericordia et liberalitate nos muniamus: id quemadmodum fieri posset, nonnulla mihi in mentem veniunt, et multa reperiri possunt: de his rebus rogo vos ut cogitationem suscipiatis. ⁶⁷N. magni Pompeji præfectum deprehendi, scilicet meo instituto usus sum, et eum statim missum feci: jam duo præfecti ⁶⁸partium Pompeji in meam potestatem pervenerunt, et a me missi sunt: ⁶⁹sed volent grati esse debebunt Pompejum hortari, ut malit mihi esse amicus, quam iis, qui illi et mihi semper fuerunt inimicissimi, quorum artificii effectum est, ut respublica in hunc statum perveniret. Eidem cum de hoc scripsisset factumque laudasset Cicero, qui se ⁷⁰ad medium, ⁷¹inter magna licet animum fluctuatione, et multa consiliorum varietate, tenuerat, rescripsit his verbis: 'Cæsar imperator Ciceroni imperatori salutem dicit. Recte auguraris de me, bene enim tibi cognitus sum, nihil a me abesse longius crudelitate: [188] atque ego cum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te triumpho et gaudeo: neque illud me movet, quod hi qui a me dimissi ⁷²discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quam et me mei similem esse et illos sui.' Quo dicto vix aliquid unquam dici gloriosius ac magnificentius audivi, et hæc quidem extra, sed non ut arbitror contra seriem historiae, pro delectatione lectoris interposui. Ad rem redeo. Cum Cæsar Apuliam attigisset; mox Brundisium adiit, Pompejumque jam prægressum valida obsidione circumdedit: de quo iisdem quibus supra scribit, nam et hæc animi ejus index epistola videtur. 'Cæsar Oppio Cornelioque salutem. Ad VII. Idus Martias Brundisium veni: ad murum castra posui. Pompejus est Brundisii: misit ad me ⁷³N. Magium de pace: quæ visa sunt respondi: hæc vos statim scire volui: cum in spem venero de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam.' Et quoniam propter navium penuriam mari eum obsidere non poterat; timens id quod omnes cupiunt hostes, fugam: famosissimum maximumque illum portum

66 Adde, *sit.*—67 Lege, *Cn. Magium.*—68 Adde, *fabrum.*—69 Forte, *si.*—70 Forte, *adhuc.*—71 Lege, *in magna.*—72 Adde, *sunt.*—73 Lege, *Cn.*

saxorum molibus injectis obstruere nisus est: opus non tantum homini sed naturæ improbum atque inextricabile, quod ipse cognoscens, uni ex amicis Q. Pedio scribit his verbis: 'Pompejus se opido tenet: nos ad portas castra habemus: conamur opus magnum; et multorum dierum propter altitudinem maris: sed tamen nihil est quod potius faciamus: ab utroque portus cornu moles jacimus; ut aut illum quamprimum trajicere quod habet Brundusii copiarum cogamus, aut exitu prohibeamus.' Cum vero exitu prohibere, imo natura ipsum ⁷⁴prohibente non posset, catenis eos portus præcluserat: sed neque sic detinere valuit Pompejum quia mari Adriatico Durachium navigaret. Cæsar hoste digresso, cum sequi illum non posset, Brundisium ingressus concionem habuit, [189] qua justitiam ⁷⁵carne suæ, injuriasque hostium omnibus aperiret: quo facto cum sua illis in locis inutilis mora esset, ne quid sibi otiosum tempus ⁷⁶afflueret, urbem Romam versus iter arripuit, toto belli Gallici decennio non visam: cujus adventus fama cognita quantus Romæ terror fuerit haud facile dictum est, multo quidem major quam necesse esset. Iratus quidem multis erat, et fortasse non immerito, sed iracundiorem extimabant: non enim naturaliter, neque nisi magnis ex causis ad iracundiam pronus fuit. Venit ergo Romam, senatumque habuit ex iis principibus qui domi substiterant: ibi perpetuam dictaturam ipse sibi sua autoritate arripuit: unde Cæsaris dictatoris nomen: multa quoque constituit, in quibus pro lege voluntas fuit. Illud inter cuncta memorabile: nam ærarium populi Romani quod tot victoriæ, tot secula compleverant, uno die exhaustit: interque alia, ut scriptum, protulit ⁷⁷ex eo laterum aureliorum xxvi. non thesaurizandi cupiditate sed largiendi: nam ut alter ait, nemo liberalius victoria usus est: nihil sibi retinuit præter dispensandi potestatem. Compositis rebus urbanis ut visum est animum ad externa convertit, atque in prinis Siciliam ac Sardiniam duo illa horrea populi Romani per legatos administrare disposuit, de Gallia nihil sollicitus, quam in summa pace reliquerat: solam respexit Hispaniam cogitansque cum primum classis opportunitas affluxisset, vestigiis Pompejum assequi: ne quid a tergo formidabile linqueret, decrevit ad Occidentem proficisci, ubi Pompeji copiæ ingentes erant, quarum præsidio ille terrarum tractus tenebatur, sub legatis tribus, M. Petrejo, L. Afranio, et M. Var-

⁷⁴ Lege, *prohibere*.—⁷⁵ Forte, *causæ*.—⁷⁶ Lege, *efflueret*.—⁷⁷ Lege, *laterum aurcorum nimirum xxvi. millia*. vid. Plin. xxxiii. 3.

rone: de quibus tam contemptim sentiebat ut, moturus inter suos diceret; 'Vado ad exercitum sine duce, mox revertar ad ducem sine exercitu:' [190] eo vero pergenti, Massilia fœderata civitas, et ab ipso principio Romanis amicissima; non sui odio, sed ingenti studio R. P. portas clausit: quam ille cum obsidione cinxisset, Decimo Bruto cum parte copiarum oppugnandam linquit: ipse cœptum iter peragens, ad Hispanias venit: ibi a Petrejo et Afranio qui primi occurrerant, bellum incipiens: cum nullo temporum discrimine æque die ac nocte hostes aggredereetur, consilium ducum fuit, ne nocturnis horis aliquando pugnarent, quod tunc pavor ad ignaviam impellat; nec sit, qui submotis testibus concitatos revocet atque contineat; luce pudorem obstare, et ducum imperio, et potentia tribunorum atque centurionum frenari, et ad virtutem et ad fidem retrahi, ut contra metum mortemque consisterent. Cæterum fato res bellicas volvente, ad Ilerdam compulsi hostes. Cæsar vero maximis imbribus, et diluvio aquarum, ingenti quidem rei frumentariæ inopia circumventus; perseveravit tamen in incœpto, et omnes difficultates sola et solita virtute superavit, donec tandem abeuntes ⁷⁸sceleri atque arido in monte deprehensos obsedit, atque ita circumdedit, ut nullus ad fugam exitus pateret; qua desperatione pulsus, cum fame et siti ultima premerentur, sæpe erumpere et mori voluerunt. Quibus Cæsar contra suum morem pugnae copiam non fecit, sed intra munitiones seque suosque continuit: cujus facti certa erat ratio: sperabat enim eos ad extrema perductos sine prælio vinci posse: cur igitur aut suos optime de se meritos sibi charissimos periculis atque vulneribus exponeret, sine quibus, ut secunda sint prælia, victoria vix contigit, et fortunæ committeret, quod expectatione quamquam serius, tutius tamen posset, cum sit ducis officium non minus consilio quam ferro ad victoriam aspirare: ex diverso autem cur non eos vincere mallet quam occidere, [191] qui licet essent adversarii, cives erant: hoc ducis optimi consilium assueti cædibus milites non laudabant, sed invicem murmurabant, quod dux cum posset vincere recusaret, se quoque ducis imperio in prælium non ituros. Ille autem quem non facile res moverent, verbis immotus, in sententia persistebat, victoriam incruentam sperans: nec fefellit opinio: unum hoc ⁷⁹inter mores accidit memoratu dignum et ⁸⁰exiguam Cæsareæ ⁸¹levitatis indicium: dum enim inter partes dedi-

78 Lege, *Ilerdæ, atque arduo*.—79 Lege, *inter moras*.—80 Lege, *eximium*.—81 Lege, *lenitatis*.

tio tractaretur, atque hac fiducia milites hinc illinc ⁸²atque colloquerentur, et paulatim e castris ⁸³in castris discurrerent, positoque ad tempus civili odio sine suspicione atque ullo metu simul ut in pace agerent; Afranius atque Petrejus repentina ac pessima mutatione propositi, omnes Cæsaris milites intra vallum suum deprehensos inermes scilicet et incautos occiderunt. Quo audito Cæsar, sævitiam noluit imitari, sed illorum milites suis in castris inventos, ut ducum perfidiæ inscios et ⁸⁴expertos dimisit incolumes. Tandem vero duces impii rerum inopes omnium, et inprimis viris atque equis IV jam dierum jejunio affectis, colloquium petiere: hoc addito, ‘ut si Cæsari placeret, secum submotis militibus loquerentur:’ negavit hoc Cæsar, et si loqui vellent cunctis audientibus loqui iussit: dato obside filio Afranii in locum a Cæsare assignatum veniunt, et coram duobus exercitibus verba fecit Afranius humilia admodum ac demissa. ‘Si,’ inquit, ‘ab alio victus essem, non mihi ad arcendam mortem, aut manus aut animus defuisset: sed cogitans te dignum cui ⁸⁵vigilantem debeam, ad clementiæ tuæ potius quam mortis auxilium confugio: [192] nec nobis Cæsar nec militibus his irasci debeas, quod erga imperatorem nostrum Pompejum quoad licuit obsequiosi fuimus et constantes: neque enim tui odio, sed servandæ fidei studio id egimus: sed jam fidei satis ac supplicii est: et fides et patientia victa est: multa gravia et animis et corporibus passi sumus, et pati amplius non valentes victique et supplices oramus ne ad ultima progrediare supplicia.’ Quæ cum ille dixisset, Cæsar semper pronus ad veniam: ‘Nulli,’ inquit, ‘ex omnibus quos bellum armavit, minorem quam vos habent aut commiserationis materiam aut querelæ: cæteri enim omnes ad hunc diem cum pugnare meliori conditione licuisset, sese prælio congressuque volentes ⁸⁶abstinere, ne fuso sanguine civium iter pacis obstrueretur: soli vos ultro mihi armati occurristis, meas, si contra sors esset, victorias moraturi: sed evenit vobis quod quibusdam pertinacibus ac superbis, ut ad illud quod insolenter recusaverint, mox humiliter revertantur: vobis ergo libenter ⁸⁷venientes veniam dedissem: renuistis veniam et parastis bellum: sed et nunc petentibus veniam do: supplicium remitto: ite igitur in pace: sed exercitus dimittite: non ut mei sint, sed ne contra me.’ Nihil lætius milites audire

82 Videtur delendum, *atque*.—83 *Lege, in castra*.—84 *Lege, expertes*.—85 *Forte, vitam*.—86 *Lege, abstinere*.—87 *Forte, veniens*.

potuissent, quod voce gestuque indicabant, nempe qui pœnam timuerant, gratissimam atque optatissimam missionem sibi obtigisse lætabantur. Cum igitur de tempore ac de loco ⁸⁸missionis agi coeptum esset, milites Pompejani omnes manibus ac clamoribus obtestari cœperunt, ut ibidem statimque dimitterentur: nempe si dilata res esset, promissionibus nihil actum iri: jure ⁸⁹periculum et infaustum bellum oderant: omne in eo mali genus experti pacem optabant et quietem, quæ tunc plane cognoscitur dum perditur: finis fuit ut qui in Hispania possessiones aut domicilium haberent, statim; reliqui omnes ad Varum amnem Italiæ in ingressu dimitterentur. [193] Cæsar ex liberalitate insita ex illo ⁹⁰usque ad Varum frumentum eis pollicetur: addit insuper, ut quisquis eo ⁹¹bellum aliquid amisisset, quod penes milites suos esset, ei restitueretur; militibus extimatione facta pretium rerum ipsarum de sua pecunia restituit: his victis et in deditionem acceptis, sic citeriore Hispania in potestatem redacta; ulterior nullo negotio consecuta est, quæ sub Marco Varrone tenebatur: ille comitum secutus exemplum, cessit ultro; nec distulit commissa ⁹²si provinciæ Gades, et usque Oceanum fortunam Cæsaris sequi, et submissa cervice jugum pati. Sic compositis rebus cum ⁹³victoria et mansuetudinis insigni laude, ex Hispania discessum, reditumque Romam est. Massilia interim e legato Cæsaris, æquoreo victa certamine, et ut quidam asserunt eversa, sive ut alii, idque est verius, capta per deditionem ac direpta, nulla suarum rerum civibus relicta, præter inopem, sed chariorem cunctis opibus libertatem: et ⁹⁴seditionem militum terribili, quæ ut quidam volunt Placentiæ ⁹⁵certæ itinere medio exarserat, mira et vix credibili tunc inermis ducis virtute compressa. Dum sic Cæsari obsequitur fortuna, et ut sic dixerim adulatur, quasi eum timeat et negare potenti nihil audeat: aliquid tamen adversus abeuntem ut Flori verbo utar ausa est; ‘forte ut immixtis adversitatibus, prosperitates ejus efficeret cariores.’ Siquidem præmissi Antonius, et P. Dolabella ad mare Adriaticum occupandum, ab Octavio Libone legato Pompeji ⁹⁶in præpollentis pelago circumventus Antonius, ad deditionem fame compulsus est: ubi illud memorandum facinus evenit: quod cum ad ejus auxilium

⁸⁸ Forte, *missionis*.—⁸⁹ Lege, *periculosum*.—⁹⁰ Adde, *dic*.—⁹¹ Lege, *belli*.
⁹² Forte, *sibi*.—⁹³ Lege, *victoria*.—⁹⁴ Lege, *seditio militum terribilis*.—⁹⁵ Lege, *Placentiæ, certe*.—⁹⁶ Aliquid deest.

aliquot naves missæ ab Asile altero legato Cæsaris venissent, [194] et arte ⁹⁷ Celitum qui Pompejana classe navigabant, funibus illaqueatæ essent, reliquis adjuvante æstu maris evadentibus, una sola, Opiturnis nautis acta, exitum non invenit, sed circumfusi totius hostium exercitus usque ad vesperam impetum, atque omne missilium genus invicta virtute pertulit. Cumque nec fuga pateret, nec ullus se superior rei finis ostenderet, suadente per noctem tribuno militum Vulteio, ne in potestatem hostium venirent; mane proximo victoribus ipsis spectaculo attonitis, sese omnes vulneribus mutuis peremerunt. E Dolobella in eodem æquore classem perdidit, et Curio ⁹⁸ R. pleb. audacissimus vir, cum missus a Cæsare in Africam venisset, primoque adventu Varum, qui pro Pompejo illi ⁹⁹erat provinciæ, victum prælio effugasset, adolescentia atque animi magnitudine insita, nunc vero victoria ac fiducia elatus et incautus, a Juba rege oppressus exercitum amisit: cumque fugere posset, mori maluit sponte ¹⁰⁰sua quos ad mortem secutus.

Haetenus quasi quibusdam præludiis gerebatur bellum: crebræ hinc victoriæ, illinc fugæ atque deditiones, prælia autem rara: sed jam tandem tantorum ¹collisionum motuum differre amplius fortuna non poterat. Jam Pompejus Epirum occupaverat, idoneam bello sedem ratus, eo Cæsar insequendum hostem statuit: et quamvis adhuc inops navium, quamvis adversa hyeme, tantus erat ardor animi, tanta ²cupidinis bellandi, per medias pelagi procellas ³belli tumultuaria classe transfretavit, neque vero prosperis neque adversis sie vel inflari potuit vel irasci, ut a proposito pacis animum diverteret; quin bellando pacem cogitaret, eamque omni quo posset studio procuraret: quod curiosius propter illos dico, qui ignari rerum opinione quadam, [195] nescio, ne ipsi quidem sciunt unde orta, Cæsarem belli, Pompejum pacis amicum sibi pertinaciter fixerunt. Erat inter præfectos Pompeji ⁴L. Bibulus Rufus bis dimissus, semel ad Corfinium inter illos nobiles de quibus diximus, et rursus in Hispania: hunc quod et sibi beneficio obstrictus et Pompejo carus esset, pacis idoneum sequestrum ratus, cum his mandatis ad Pompejum misit: ‘Satis jam malorum reipublicæ ⁵bellum invectum: indeque sufficere posse ad providentiam futuri, ne plura nunc etiam

97 Lege, *Cilicum, qui in.*—98 Forte, *tribunus plebis.*—99 Forte, *præerat.*—100 Forte, *suos usque.*—1 Lege, *collisionem.*—2 Lege, *cupido.*—3 Forte, *ad bellum.*—4 Lege, *L. Vibullius.*—5 Lege, *bello.*

invehantur: decere utrumque pertinacia omiſſa ab armis abſcedere, neque fortunam ſæpius experiri, ſi rempublicam, ſi ſeipſos ament: unum illud tractatibus pacis idoneum tempus arripiant, dum ſcilicet partium ſtatus anceps, æquis prope lancibus ⁶ pandet: ubi præponderare cœpit pars altera, eum qui ſuperior evaſerit, æquis conditionibus non ſaturum: nam quis in proſperitate uti ſoleat æquitate? et quum de conditionibus pacis ambigeretur, eas a ſenatu et populo Romano peti oportere. ⁷ Si enim ex ipsis civilem animum et reipublicæ majestatem priſtinam reſtitutam eſſe, viſum iri. Interim principium pacis eſſe, ſi uterque confeſtim in concione juraverit, ſe eodem ipſo triduo exercitum dimiſſurum: et hæc ut bona fide agi Pompejus noverit, ſe priorem omnes copias dimittere paratum: quod cum fecerit uterque, neceſſario ſenatus ac populi iudicio ſtandum fore. Hæc cum Vibulo ad ⁸ Corcicam, ubi eum forte comperat, cum egiſſet, et Vibulus ad Pompejum ivit: et Cæſar tractatore pacis præmiſſo, paratus ad bellum eſt veſtigio ſubſecutus poſitis ad Oricum caſtris contra hoſtem conſtitit: magnus in exercitu Pompeji inopino Cæſaris adventu tumultus exaſerat, quo compreſſo, ubi primum animi conquievit, Vibulus adhibitis aliquot ex iis, quos Pompejo caros fidosque cognoverat, de mandatis Cæſaris loqui cœpit: [196] vixque dum incipientem Pompejus interruptit exclamans. ‘ Et quid,’ inquit, ‘ mihi vel vita vel civitas profutura eſt, quam beneficio Cæſaris aſſecutus videar? cujus contrarium videri ⁹ nequit, niſi bello peracto in Italiam, unde diſceſſerim, ſim reverſus.’ Reſponſum hoc Cæſari, per eos ipſos qui audierant illud, notum fuit: potuiſſet mediocriſ etiam vir fortiffime ſubiraſci, indignari, omnem pacis omiſſere mentionem. Ipſe vero non deſtitit, ſed aliud iter pacis ingreſſus retentare voluit, an quod ſecreto non potuerat palam poſſet. Erat inter caſtra ducum amnis unus exiguus ¹⁰ Tapsus nomine; ibi milites ¹¹ ereptis inter ſe quotidiana colloquia ſerere ſoliti erant, ſive ullo telorum periculo: ¹² quum inter partes conveniſſet colloquendi credo deſiderio tantisper iras cohibente: illic Cæſar P. Vatinius ex legatis ſuis ire jubet, et quæcumque magis extimaret ad pacem motura animos, cum civibus eiſdemque hoſtibus agere, et ſæpe alta voce querere,

⁶ Lege, *pendet*.—⁷ Forte, *Sic enim ipsis civilem*.—⁸ Forte, *Corciran, ubi forte cum repererat*.—⁹ Forte, *nequeat*.—¹⁰ Lege, *Apsus*.—¹¹ Forte, *crebro*.—¹² Forte, *quasi inter partes*.

liceretne civibus, quod fugitivis interdum ac prædonibus licuisset, legatos de pace mittere, ne cives inter se funesto Marte concurrerent, et suorum manibus Romanum everterent imperium: multa quoque humilia verba, et quæ, ut dixi, timentis videri possent nisi a Cæsare dicerentur. Paret ille et ad ripam annis profectus mandata sui ducis exequitur, et ab utraque partium ingenti silentio auditus est; responsumque ab adverso, quod Aulus Varro die proxima ad colloquium veniret: legati autem tuto et venire possent et quæ vellent loqui. Vatinio quoque dies eadem ad reditum præfixa: qui cum venisset, et ille ad eundem¹³ rediisset, turba ingens utrinque convenerat, intentis ut videbatur ad pacem animis dum res ad bonum exitum prona esset. Labienus prodiit, et cum Vatinio colloqui cœpit atque contendere, ut qui ingenti odio Cæsarem odisset: [197] tela utrimque missa sermonem dirimere. Vatinium armis milites protexerunt, multi autem vulnerati, nominatim Cornelius Balbus et centuriones militesque alii: hunc effectum inter Pompejanos habuit per Cæsarem tam humiliter pax delata. Labienus vero quasi facinoris compos egregii: ‘Desinite,’ inquit, ‘jam de pace agere: pax enim nisi trunco et oblato nobis capite Cæsaris nunquam erit:’ dictum pessimum et nescio iniqui magis hominis, an amentis. Venerat in Epirum Cæsar, rebus in Italia pro tempore dispositis, propter festinationem quidem fine non expectato, sed relicto ad Brundisium Antonio cum parte exercitus, quam trajecisse nequiverat: ut conquisitis scilicet ac reffectis navibus, ille eam arrepta oportunitate trajiceret, quod cum cupienti non satis expediretur, tanta erat impatientia expectandi: ad evocandos viva voce, quos sæpe nequidquam literis evocasset, tumidum ventis mare ingredi piscatoria cimba solus intempesta nocte non timuit: sed rejectus ad terram fluctu valido, iter temerarium, non metu, sed necessitate destituit: nota est vox ejus ad exterritum nocturno æquore¹⁴ eoque periculo gubernatorem: ‘Quid tu metuis, Cæsarem vehis.’ Consecuto cum omnibus copiis paucis diebus Antonio, et admotis ad hostem castris, indies magis ac magis instabat, nunc aciem explicando, nunc hostes ad prælium irritando, nunc Durachium oppugnando: et perosus moras, et celeritatis avidissimus; cupiensque vehementer, ut quicumque futurus esset belli exitus, statim esset: omnia frustra: nam et Durachium in-

13 Adde, *locum*.—14 Forte, *atque*.

expugnabile, et Pompejus immutabilis, ut qui contrario consilio niteretur ¹⁵ superans dilatione victoriam, per inopiam rei frumentariae, quae valde Caesareum premebat exercitum, neque diutius tolerari posse videbatur: insuper et quod simillimum veri erat, ut virtus animosissimi ducis, taedio atque expectatione senesceret, impetusque lentesceret: [198] hac spe pugnam recusabat, neque ¹⁶ Romanis partes credere volebat: sic cum illi cunctatio, huic celeritas grata erat, quae quum sibi pertinaciter negabatur, statuit quos non poterat praelio vincere, obsidione cingere; mirum dictu: ¹⁶xvi passuum fossam circumduxit ac vallum, impositisque castellis ac turribus cum paucioribus obsedit plures, si obsideri rite possint dici, quibus maria patent, ¹⁷ casses parent, rerumque omnium copia suppetit, quibusve intra ipsum obsidionis ambitum et mutare castra licitum et vagari. Ibi vero crebrae obsessorum eruptiones, et saepe erumpentibus funestae: ut cum Caesar profecturus, P. Sillam castris praefecisset, et ille audisset cohortem unam ab hostibus urgeri, duarum legionum auxilium tulit laborantibus: quarum accursu in fugam Pompejani ¹⁸ et si insequi profugos victoribus licuisset, creditum fuit ¹⁹ de illo confici bellum potuisse. Sic nescio an vecordia, an fortuna, penitus inclinata res erat, sed ²⁰ illa suorum impetum continuit cecinitque receptui: cujus consilium a scriptoribus excusatum lego. Aliud est enim legati aliud imperatoris officium. ²¹ Imperatori rei totius exitum spectat et consilio metitur: at legatus solum imperatoris sui jussum aspicit et mandati finibus se continet. Sillae castrorum custodia commissa erat a Caesare: custodisse contentus, et suos periculo liberasse, ulterius progredi noluit; in quo ut vincendi spes, sic perpendi periculum inerat; ne omisso suo, officium sibi ducis arrogaret. Multae praeterea eruptiones aliae, et ad Durachium et ad castra usque adeo ut uno die sex in locis pugnaretur, quibus in praелиis de Caesarianis viginti duntaxat, Pompejanorum vero duo milia periere, inter quos multi centuriones et insignes viri: iis congressibus insignis virtus apparuit Volcatii ²² Tullii, [199] qui cum tribus cohortibus Pompejanam legionem pertulit repulitque: nec non et quorundam Germanorum, qui munitionibus erumpentes multis hostium caesis sospites rediere: in castello autem

¹⁵ Lege, *sperans*.—¹⁶ xv millia: sic Caesar.—¹⁷ Lege, *classes*.—¹⁸ Videtur deesse, *versi sunt*.—¹⁹ Forte, *die*.—²⁰ Lege, *ille*.—²¹ Lege, *Imperator enim*.—²² Lege, *Tulli*.

quodam quod Pompejus invaserat, tantus fuit imber sagittarum, ut sine vulnere defensorum nullus evaderet, quin et centuriones quatuor oculis capti essent, et tamen sero diurni laboris ac periculi summam ²³imperationis non tam auribus quam oculis subjicere ac representare decrevissent, triginta sagittarum milia numeraverunt. Inter cuncta ²⁴Cesii Scævæ centurionis admirabilis virtus fuit, cujus scutum relatum Cæsari perfossum ²⁵centum viginti foraminibus est inventum: de quo quidem varia est fama. Quidam tradunt Cæsarem viri et de se et de republica ut ajunt ita meriti eximia virtute permotum, qua castellum prope sola servatum esset pecuniariis eum donis ingentibus et magnis honoribus cumulasse, et inter cætera ab ²⁶occanis ordinibus ad primipilum provexisse: cohortem vero totam duplici stipendio et donis militaribus prosecutum. Apud alios Scævæ idem, duce absente, cedentibusque comitibus, contra omnem Pompeji exercitum solus stetit, et clypeo cxx. telorum ictibus transfixo mirisque et incredibilibus rebus gestis occubuit; jacens quoque victoribus terribilis ac stupendus, qui tot eximias pugnas in Gallia Britanniaque fecerat, contra omnes hostes semper invictus, a civibus suis tandem interfectus est. Felix a scriptoribus ²⁷dictis si pro libertate omnium fecisset, quod pro domino suo fecit. Sic se rebus habentibus, Cæsar nec prosperitate tumidior, nec adversitate contractior, quotidie in aciem ²⁸reducebat, et pugnae copiam faciebat: [200] sæpe etiam legiones prope castra hostium subibant, ita ut e vallo telis etiam peti possent. Pompejus contra ne obsessus omnino videretur, famæ potius studio quam belli pro castris ²⁹explicabat: sed ita ut castra novissimi tangerent, utque omnes intra telorum e vallo venientium jactum starent. Nihilominus Cæsar interea quamvis bello intentus; tamen propositi sui memor de pace cogitabat, et totiens frustra tentatam aliis atque aliis viis retentabat: non pro Cæsare cui nil debeo, sed pro veritate loquor: nusquam legi ³⁰homines, cui cum tam prospere bella succederent, tantum studium ³¹tamquam continuum pacis esset. Itaque cum audisset Metellum Scipionem Pompeji socerum in Macedoniam Epiro proximam venisse, Clodium quandam e suis ad illum misit: hic perfamiliaris Scipioni fuerat, et ab

23 *Lege, imperatori.*—24 *Lege, Cassii Scævæ.*—25 *Apud Cæsarem, ducentis triginta.*—26 *Octavis: sic Cæsar.*—27 *Lege, dictus.*—28 *Ex Cæsar. appone, exercitum, et lege, educat.*—29 *Adde, exercitum vel suos.*—30 *Lege, homini.*—31 *Lege, tamque continuum pacis esse.*

illo commendatus Cæsaris in familiaritatem ³²pervenisset: hunc igitur ut utrique earum cum litteris ac mandatis eo dirigit: summa omnium hæc ³³erant: ‘se de pace omnia probasse, nilque ad eum diem profecisse: credere autem se, non Pompeji vitio sed nuntiorum accidisse, quod vel nescierint vel timuerint commissa peragere, atque ad tantam rem idoneum tempus eligere: illum vero, et auctoritate apud generum, et potentia tanta esse in republica, et propter hoc exercitui non ³⁴legati sed imperator præsidens, ut his fretus, et quid velit alloqui Pompejum possit, et errantem non modo reprehendere sed quodammodo etiam cogere illum possit, ut ³⁵æque paci animum adhibeat: id si fecerit rebus eum fessis, et majus in malum pronis quietem, et imperio et Italiae pacem, et provinciis allaturum, omnesque illam ³⁶eum acceptam habituros.’ Cum his Clodius mandatis ad Scipionem proficiscitur: [201] primum quidem ³⁷ketus visus auditusque, postmodum a colloquio seclusus, Favonio quodam mali consilii fautore a pacificis Scipionem et mundo utilibus tractatibus revocante: sic infecto negotio Clodius ad Cæsarem est reversus. Quotidie interim congressus et prælia, et utrimque cædes atque insignium virorum casus mirabiles, pacisque consiliis ³⁸male repudiatus locus iræ atque odio datus erat. Fuit unus dies Cæsari nimis adversus, quo eruptio violentissima ab hostibus facta est, fuitque illo die inter alia aquiliferi illius insignis ³⁹virtutis ac spectata ⁴⁰dies: qui cum lethali vulnere transfixus morti proximum se sentiret, versus ad comites, porrigensque aquilam quam jam ægre sustentabat: ‘Hanc,’ ait, ‘o commilitones mei vivens multis annis et multa cura servavi, et nunc moriens eandem Cæsari pari fide restituo: vos autem per communis imperatoris amorem oro atque obtestor, cavete dedecus Cæsareis castris insolitum, ne forte hostium in manus veniat tanti ducis signum; sed mihi a Cæsare olim commissa aquila nunc per manus vestras salva ad Cæsarem revertatur.’ hæc dicens corruit, ⁴¹centumque alii primæ cohortis suæ cum principe ceciderunt, multaque diversis cæde in locis edita Pompejani erumpunt: vicitque Pompejus illa acie, et Imperator appellatus est. Cumque cedentes non sequeretur, negavit eum Cæsar aut vincere, aut victoria uti scire. Labienus vero in suum olim ducem

32 Forte, *pervenerat*.—33 Lege, *erat*.—34 Lege, *legatus*.—35 Lege, *aquæ*.—36 Forte, *ei uni*.—37 *Late* vel *libenter*, ut ait Cæsar.—38 Forte, *male repudiatis locus*.—39 Lege, *virtus*.—40 Forte, *fides*.—41 *Centurionesque alii primæ cohortis præter principem*, sic Cæsar.

inexpiabili odio accensus, a Pompejo captivos sibi dono dari petiit, quod cum impetrasset, productos omnes in medium et contumeliosissimis verbis increpitos, seu ⁴²incrudelitate insitæ deserviens, seu scelere inmani fidem transfugio suo quærens, in conspectu omnium interfecit: [202] hoc eventu tantum spei Pompejanis accreverat, ut non de bello amplius sed de victoria cogitarent, et multa varia decesserant, et quasi nil jam incidere posset adversi, famam victoriæ per terrarum orbem nuntiis ac litteris divulgarent.

Cæsar concione advocata milites consolatus est: hortatus ‘ne deficerent animis: debere eos unum, et id ipsum non nimis grave prælium infaustum multis felicibus compensare, et fortunæ gratiam habere, quod Romam, quod Italiam, quod Hispaniam utramque sine sanguine quasi divinitus recepissent: non posse præsertim in bello prospera omnia provenire: verum tristia lætis temperanda, adversamque fortunam virtutis ope leniendam.’ Et hæc quidem ad exercitum. Quosdam vero signiferos quorum culpa clades accepta erat notatos infamia e gradu militiæ suæ movit. Exercitum reliquum tantus pudor et tantus dolor invaserat, tantumque desiderium ignominie abolendæ, ut non expectato ⁴³superiori imperio ultro quisque pro supplicio gravissimos sibi labores assumeret, omniumque animi arderent incredibili quadam cupiditate pugnandi, viam illam expurgandæ infamiæ unicam extimantes:—Quin et legati et qui ad consilium vocabantur, oratione imperatoris et pudore tacti, persistendum pugnandumque censerent, et acceptam prælio cladem prælio hostibus refundendum. Solus Cæsar contraria erat in sententia: nam neque ⁴⁴victis tam cito in aciem ⁴⁵reversuros sat fidebat; et reparandis animis spatium opus esse: neque præterea tam hostem quam frumenti inopiam metuendam eo loci manentibus judicabat. Illico ergo sociorum atque ægrotantium cura congrua suscepta, noctuque impedimentis omnibus præmissis, Appolloniam profectus est, [203] quadrimestri obsidione derelicta. Hinc in Thessaliam fatis impellentibus commigravit bellum eo Cæsarem prægressum paucis post diebus Pompejus assequitur, statimque in ⁴⁶concionem suis pro re bene gesta gratias agit: eos qui cum Scipione venerant, non tam ad bellum quam ad belli præmia hortatur: ipsi autem socero et classicum et prætorium attribuit, ⁴⁷om-

42 Forte, *crudelitati*.—43 *Lege, superioris*.—44 *Lege, victos*.—45 *Lege, reversuris*.—46 *Lege, concione*.—47 Forte, *omnisque eum*.

nesque ut eum et honoris et imperii participem facit; duobus tamen exercitibus conjunctis, nemo erat qui de victoria dubitaret: usque adeo, ut jam omnes de præmiis deque honoribus: denique quod stultitiam omnem supergreditur, de ipsius Cæsaris sacerdotio inter se non sine contumelia patricii litigarent: sed aliud illi, Cæsarque cogitabat, atque aliud fortuna præparabat. Et Pompejus quidem solitis artibus bellum trahere, cunctando victurus, cœperat consilium utile; sed suorum impetu discussum et inefficax: milites ad labores nati, otium ferre non poterant: socii patriæ desiderio impatientes erant moræ: principes ⁴⁸duas ambitionem in prorogando imperio arguebant. Tot vocibus consiliisque superatus, unus omnibus cessit invitus, et raptanti omnia fortunæ mæstus fræna laxavit, decrevitque pugnare. ⁴⁹Ad hæc tamen rem trahebat, nam quod quisque ⁵⁰volens facit quoad potest differt. Cæsar dilationem oderat, nec ⁵¹superabat tamen posse Pompejum ullo ingenio ad pugnandum induci: hac difficultate perplexus utilissimum belli genus elegit, ut motis castris in perpetuo motu esset, neque unquam amplius quam unum diem uno agerent in loco: hoc sibi consilium non una ratio ⁵²surgebat; noverat exercitum suum fortem duratumque laboribus, Pompejanum ⁵³verbo molliorem versatum in ⁵⁴verbis, [204] et discursibus insuetum: itaque circumducendo illum posse fatigari: se præterea mutatione locorum quod frumenta jam in agris essent, victurum ⁵⁵urbibus exercitum confidebat: illa autem spe potissimum movebatur, si forsitan se vagante hostis etiam moveretur et sic inter eundem casus aliquis atque occurus exoptatæ pugnae tribueret facultatem. Et his omnibus hoc ultimum evenit, ut sine ampliori discursu pugnae daretur occasio. Dum enim castra moturus ut decreverat, signum dedisset itineris, et jam tentoria vellentur: ecce jam mota Pompeji castra conspiciunt, qui ut diximus victus omnium vocibus suo ⁵⁶obice aliena consilia sequebatur, et assumpta ut sit multorum hortatibus fiducia, paulo ante eum diem in consilio dixerat eventurum, ut ante congressum exercitus Cæsaris vinceretur; quibusdamque mirantibus, ⁵⁷addiderat non se vestium increbulem prima facie rem videri. Dehinc latius ingressus, exposuit, cum equitatu abundarent, circumveniri

48 Forte, ducis.—49 Forte, *Adhuc*.—50 Forte, *nolens*.—51 Forte, *sperabat*.—52 Lege, *suggerebat*.—53 Forte, *vero*.—54 Forte, *urbibus*.—55 Videtur reponendum *commodius*.—56 Forte, *rejecto*, aut *repudiato*, aut simile quid.—57 Lege, *addiderat, non se nescium, incredibilem*.

omnes Cæsaris copias esse perfacile; idque sibi maturo consilio jam provisum: quæ cum pluribus verbis explicuisset: Labienus incepit, et Pompeji sententiam atque potentiam laudibus ad cælum ferens, et Cæsaris imbecillitatem oratione deprimens insolenti: ‘Noli,’ inquit, ‘o Pompei, noli inquam opinari hunc exercitum illum esse qui Galliam Germaniamque perdomuit: omnibus interfui, et quid loquar scio: non est ille, mihi crede: major pars bello periit diurno: moriuntur in præliis, non nascuntur homines: multi domum rediere, multi in Italia sunt relictæ, multi proxima autumnali pestilentia, reliquæ his ad Durachium præliis sunt consumptæ. Denique ille veteranus exercitus mille modis evanuit: nomen durat, milites non supersunt: hic autem quem videtis, ex ⁵⁸dilecto novo cisalpinæ Galliæ, [205] et pars major ex Transpadanis constat.’ His dictis ne quid deesset insaniam, juravit se nisi victorem nunquam e prælio reversurum: cæterosque ad idem jusjurandum verbis incitavit: nec minus exemplo Pompejus, dictum laudans, juransque similiter: sic omnes igitur juraverunt, ut necesse ⁵⁹fuit multos esse perjuros: ingenti gaudio tanquam feliciter rebus gestis nec minori spe, e consilio discesserunt, juramentum tanti ducis de tam magna re ⁶⁰velut aram victoriæ tenentes. Digressi autem e consilio, non ita multo post ut diximus in aciem sunt progressi: quos ubi Cæsar tum ipse etiam castra movens advertit in eum locum descendisse, ubi æquo Marte certari posset, substitit; et conversus ad suos: ‘Non est,’ inquit, ‘modo amplius de itinere sed de prælio laborandum: adest ecce nobis occasio quam semper optavimus pugnandi, et finem laboribus imponendi:’ hæc dicens instruere acies cœpit, omni cujus erat ⁶¹potissimus militari arte: suosque interim ⁶²admovere, ne se a multitudine hostium circumveniri sinerent: sive id quod Pompejus in consilio dixerat erupisset, sive id futurum animo, ⁶³præsagio concepisset: omnibus jubens ne injussu ejus inciperent: se in tempore quid agendum esset signo indicaturum: circumire inde acies, et animos verbis accendere, virtutemque insitam excitare commemoratione erga illos semper optimæ ac beneficæ ⁶⁴voluntates inter alia non omisit, se omnibus modis pacem quævisisse; et humiliter forte etiam quam deceret. Nominavit, per quos de pace Pompejum aut Scipionem interpellasset, ut publice etiam * Tampusi

58 Lege, dilectu.—59 Forte, fuerit.—60 Lege, velut arham.—61 Lege, peritissimus.—62 Lege, admonere.—63 Forte, præsagio, aut animi præsagio.—64 Lege et distingue: voluntatis. Inter alia.

annis ad ripam ⁶⁵de eodem nutenque ultro citroque legatis agere voluisset: atque hæc omnia non metu aliquo, sed pietate; [206] ut civili ⁶⁶sanguinum parceretur, ex adverso autem quam superbe, quamque impie vel neglectæ petitiones suæ, vel telorum etiam immisione repulsæ, magnam nobilibus animis indignandi materiam præbuisent: his explicitis, obsecrantibusque militibus, pugnae signum dedit. Erat forte in exercitu Crastinus, qui priori tempore honesto gradu sub Cæsare militasset, tunc vero non militiæ sacramento, quo solutus erat, sed jure quodam amicitiae evocatus aderat, vir bellica virtute memorabilis: hic Cæsaris concione intellecta, et signo prælii audito; alacri vultu ac voce: ‘ Sequimini me,’ inquit, ‘ manipulares olim mei, et imperatori vestro quam debetis operam exhibete: ultimum hoc prælium est: quo peracto ille suam dignitatem, nos nostram recuperabimus libertatem.’ Dehinc versus in Cæsarem: ‘ Faciam,’ inquit, ‘ imperator hodie; unde vel vivo mihi vel mortuo gratias agas?’ hæc dicens primum in hostes impetum fecit: eumque dilecti milites circiter centum viginti voluntarie prosecuti sunt. Fuerat ut aliqui tradidere (nec dissimile veri est) ⁶⁷quidam utriusque in ipso pugnae principio pius torpor, qui strictos jam gladios contineret: nempe cum germani suos fratres ab adversa acie, parentes filios, et parentes filii viderent: donec Crastinus hic præcipitanti rabie vocem tolleret pilumque torqueret: ita prælium cœptum est. Quod nisi unius furor homines ⁶⁸micuisset, poterat fortasse ducibus ipsis patientibus, citra Romani imperii humanique generis excidium, mutua pietate componi: sed proh ⁶⁹dolor, inventus est, qui Cæsare ipso differente, properaret, neque ipse tamen tanti mali auctor abiit immunis: infixo in os gladio inter cadavera mox inventus atque recognitus: notatumque, oris vulnere oris impetum punitum ultione justissima. [207] Concursum est in campis Thessaliæ, quos ⁷⁰Philippus vocant: illum sibi locum, Romæ invidens fortuna delegerat, ubi ab hostibus invictas Romanas opes manibus Romanis everteret, imperiumque supremum irreparabili clade protereret. De numero copiarum longe aliter narrant auctores: in magnitudine periculi omnes consonant: plena omnia sunt lamentis: et qui minorem numerum dicunt, addunt tamen * nostri immensum quidam lector possit mente concipere. Annei quidem Flori, qui hanc rem ele-

65 Forte, *de mittendis*.—66 Forte, *sanguini*.—67 Forte, *partis*.—68 Lege, *micuisset*.—69 Lege, *dolor*.—70 Lege, *Philippicos*, aut *Philippcos*.

gantissima brevitate perstrinxit, verba sunt hæc: ‘Nulle umquam loco tantum virium populi Romani ⁷¹fortuna vidit ILLIC. et amplius milia bellatorum hic illic, præter auxilia ⁷²regium et senatus.’ Idem: ‘Si belli,’ inquit, ‘duces inspicias, totus senatus in partibus: si exercitus, hinc undecim legiones, inde decem et octo, flos omnis et robur Italici sanguinis: si auxilia sociorum, hinc Gallie Germanique dilectus, inde Dejotarus, Ariobarzanes, Tharcondimotus, ⁷³Corintus, ⁷⁴omni Dracis, Capadocis, ⁷⁵Cilicis, Macedonia, Græcis, Ætholis totiusque robur Orientis.’ Acies magno utrinque ordine steterant: duces nescio an ⁷⁶omni supremi qui umquam arma tractaverint, nec excipio Africanum atque Hannibalem: nam quis horum utriusque seu victorias ne dicam bella dinumeret, seu rerum ⁷⁷magnitudine metiatur? mirum tamen dictu, quoniam Pompeji ardor atque impetus, vel ætate vel præsagio quodam ac fortunæ varietate ⁷⁸lucesceret: ut qui eum cerneret ⁷⁹quid jus potius quam Pompejum crederet: quo mirabilior mihi est ille totiens petite pacis contemptus atque illa spes victoriæ: sed et ipse tamen suos, partim magnifica, [208] partim ⁸⁰miserabilia ore cohortatus est; descenditque in prælium, mundi partem maximam secum trahens. Fuit autem inopinus ac mirabilis pugne finis: nam cum aliquamdiu æquis viribus hinc inde dimicaretur, Pompejus ⁸¹multitudine fisus, ut dictum est, ad circumveniendum Cæsarem equitatum effunderet: ab utroque cornu Cæsar suis equitibus quos intentos in hanc rem fecerat, subito signum dedit, qui dicto citius in effusos facto impetu vere illos effuderunt, et vertere terga coegerunt. Secuta est equitatum vis ardentissima legionum, adeo conglobata ut quasi una manus omnium videretur: sic omnes simul et ⁸²ferine cernere et urgere, ut sustineri virtus tam unita non posset: accessit et levis fragor ac strepitus armaturæ, magni denique instar exercitus. Cæsar ipse ubique presens utrumque simul exhibens, et fortissimi militis, et summi ducis officium, et feriens et exhortans: duæ ex omnibus illius per omnia discurrentis, atque omnibus occurrentis, voces adnotatæ, memoriæque mandatæ sunt: ferox altera, sed ad vincendum utilis: ‘Miles faciem feri:’ altera autem pia, licet ad

71 Florus addit, *tantum dignitatis*.—72 *Regum et senatus*: sic Florus.—73 *Cothus* est in Floro.—74 *Lege, omnis Thracis*.—75 *Lege, Cilicis*.—76 *Forte, omnium*.—77 *Lege, magnitudinem*.—78 *Forte, senesceret, vel languesceret*.—79 *Forte, quidvis*.—80 *Forte, miserabili oratione*.—81 *Lege, multitudini*.—82 *Forte, ferire cerneret*.

jactationem compositam ⁸³Florens dicat: ‘Miles parce jam civibus:’ illa enim vincere satagentis, hæc vincentis seu jam victoris et miserantis vox fuit: illa in medio ⁸⁴prælio ardore; hæc jam victis et in fugam versis hostibus usus est: illæ etiam piæ vocis consentaneus actus fuit, quod cuilibet suorum uni hostium quam optasset vitam dare permisit: nec minus ille, quod in tanto conflictu nullus inventus est nisi armatus in acie cecidisse. Pompejus turbatus ac territus suorum ordinibus, tantæ ruinæ molem nec sufferre valens nec atollere; abiecit pondus imperii, seque fugæ tradidit, non tam vivere cupiens, quam metuens mori, [209] ne secum totus exercitus moreretur: quo submoto, ⁸⁵ne amplius in acie stetit: documentum ingens, non semper prælium esse victoriam: cum ut apud scriptores constat, nil ⁸⁶Pompeji magni quam suorum nocuerit multitudo: non minus tamen arbitror nocuit indigesta varietas, quæ per unum frænari et regi nulla potuit ratione: hæc Thessalianicæ pugnæ finis fuit, ut etiam et Pompeji, ne in suum dedecus paucos vitæ dies ⁸⁷egerat, longamque gloriam brevi spatio dehonestaret atque pollueret: sed sic ⁸⁸essent res humanæ: nil tam altum quod non ⁸⁹posset deprimi, nil tam clarum quod non valeat obscurari. Itaque tempestiva morte nihil melius: sed de hac postea. Nunc revertor ad Cæsarem: parta ut dictum est victoria, cum et Cæsar castra hostium cepisset et Pompejani aliqui in montem castris proximum effugissent, studiose egit cum militibus, ne in prædam intenti tempus labi sinerent, quo major negligeretur occasio, quod cum ⁹⁰obtinuissent, montem circumvallare disposuit: hostes monti, quod inaquosus erat, diffidentes, ⁹¹abire: quod Cæsar intelligens trifariam partitus est copias, ut pars in suis, pars in Pompeji castris ad custodiam resideret, pars expeditior secum iret ad hostes prosequendos: quos cum non longo ⁹²discursu spatio prope esset ut attingeret, illi in montem alium conscenderunt, cujus ad radicem fluvius labebatur. Cæsar illic eos obsedit, ac militibus, quamvis diurno labore fatigatis, et lassitudo requiem, et nox proxima suaderet; persuasit tamen ut quietis immemores novum susciperent laborem, et munitionibus interjectis flumen a monte scernerent, quo nocturna clausis præriperetur aquatio: quod cum factum esset, territi deditionem per nuntios petiere, ⁹³aliquid senatorii ordi-

⁸³ Lege, *Florus*.—⁸⁴ Lege, *prælii*.—⁸⁵ Lege, *nemo*.—⁸⁶ Lege, *Pompejo magno*.—⁸⁷ Forte, *ageret*.—⁸⁸ Forte, *transeunt*.—⁸⁹ Lege, *possit*.—⁹⁰ Lege, *obtinuisset*.—⁹¹ Lege; *abire*.—⁹² Lege, *discursus*.—⁹³ Forte, *aliquibus*.

nis ⁹⁴fugam per noctem clam delapsis. [210] Diluculo igitur Cæsar hostes e monte descendere, atque ad terram omnes arma projicere cum jussisset, cupide obtemperatum est; tensisque ad eum palmis affusi et gementes veniam petiere: jussos assurgere nihilque metuere, ⁹⁵jussit incolumes, ut non modo in corpore sed neque ulla in re detrimenti aliquid paterentur: vetitis militibus aut quemquam lædere aut illorum quidquam omnino concupiscere: profecto aliquid inter hunc, transfugamque ejus Labienum, interfuisse, ⁹⁶facile ac propterea discretio est. Cæsar lassitudini militum compassus, suæ vero negligens quietis, legiones quæ secum fuerant, ad castra quæ ⁹⁷vim passuum a tergo aberant, redire præcipit, ut quiescant: ⁹⁸eos non quæ in castris remanserant ad se venire imperat, ut laborent; cum quibus eodem ipso die Larissam pervenit, qua jam Pompejus fugiendo transierat: ubi reditum est in castra, facta cæсорum ratione deprehensum est de legionibus atque equitatu Pompeji xv. milia cecidisse: nam externarum gentium et auxiliorum, quæ de toto Oriente convenerant, innumerabilis strages fuit, qui vagi et inermes ⁹⁹fuit nullo ordine, ad ¹⁰⁰societatem cædentium sunt oppressi: quo die prospiciens Cæsar adversarios cæсорos atque obritos campis hoc adverbium traditur dixisse: ‘Hæc voluerunt: tantis rebus gestis Gajus Cæsar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petissem.’ Eorum vero qui deditione in potestatem ‘Cæsar venerunt, numero XXIII. M. et eo amplius fuisse compertum est: capta quoque signa militaria CLXXX. et ²LVIII. aquilæ: inter cæсорos fuit Crastinus, ut dictum est, ardentissime dimicans, quem Cæsar eo prælio mira virtute rem gessisse, et de se optime meritum prædicavit. [211] Atque ita ut prædixerat vel mortuo gratias egit. Periit et Domitius is, qui ad ³Confinum captus fuerat ac dimissus: de parte Cæsaris nonnisi ducenti milites sunt amissi; centuriones triginta viri excellentes: mirum dictu Romanis ab utraque parte pugnantibus eam fuisse cædis imparitatem: sed Pompejum sua illa jam vetus fortuna reliquerat. Hoc loco non videtur prætereunda silentio laudatissima illa Cæsaris virtus, modestia, cujus et Plinius Secundus, et Seneca, multique alii meminere: nempe cum inter alia in Pompeji castris scrinia invenisset epistolarum ad Pompejum

94 Lege, *fuga*.—95 Forte, *dimisit*.—96 Credo alludere ad captivos a Labieno necatos: sed videntur corrupta: forte, *facilis propterea*.—97 Lege, *vi. milia*.—98 Lege, *cas vero, quæ*.—99 Forte, *fugerunt*.—100 Lege, *satietatem*.—1 Forte, *Cæsar*.—2 Lege, *VIII*.—3 Lege, *Corfinium*.

a principibus directarum, ex quibus elici posset, quid contra se quilibet sensisset, quod ad rationem nondum finiti belli prodesse potuisse non est dubium, nec epistolas legi, nec aperiri serinia passus, bona fide sicut erant obsignata et intacta combussit: et raro licet ac modice solitus subirasci, satius duxit iræ, ne ad se accedere posset, occurrere, et opponere illi ignorantiam offensarum, quam præsentem rationem moderari: mirum genus elementæ, et omnibus ⁴victoribus recto sub iudice præferendum: penitusque ab Alexandri Macedonis consilio diversum, qui non solum ultro oblatas hostium epistolas non combussit, sed quod certissimi sunt auctores, suorum litteras callide perquisivit, cognito eorum de se iudicio supplicium meditatus: quamquam quid Alexandrum nomine, omnium fere hominum consilia hac de re paria et Alexandria potius quam Cæsarea esse quis dubitet? Profecto ut in multis in hoc quoque unicus Cæsar est: sed Pompeji fugam prosequor.

Pulsus ergo Pompejus, per Thessalicas sylvas uno equo, per Ægeum pelagus una navi fugiebat. Romani imperii pudor ingens, quod ille nutu rexerat: sed sic est, res hominum non stant: et quo ⁵minor est altitudo; [212] eo gravior ruina: sic Lesbou insulam adiit, ubi sua amantissima conjux erat: receptoque carissimo pignore illic deposito, a tergo sibi metuens mox discessit: donec quibusdam suorum ⁶assectus, in infami seu insula Cilicum, seu scopulo deliberabundus substitit, an in Africam, an in Ægyptum, an in Parthiam navigaret. Et cum pronus esset in Parthias, rursus consiliis suorum victus in Ægyptum flexit: quodque in consiliis crebrum est, illa sententia superavit, qua deterior nulla erat: nempe cum ab eo rege ⁷qui tutor a senatu datus regnum summa fide servaverat, et paterna pietate restituerat, et paterni jure hospitii et sui in illum meriti, auxilium petiturus infaustam puppim ad littus ⁸Ægyptum appulisset: cognito tanti viri solitario adventu rex impubes Ptolomæus, ex illius habitu fortunam conjectans, et subita re turbatus; dum tumultuario consilio quid agendum esset quæreret, consultore, siquis fuit honestior, spadonum vilissimorum hominum sententia, superato; seu metu Romanorum ut se excusantes post dicebant, seu sola perfidia ac contemptu ejus, fidem spernere et captare gratiam victoris, ac for-

⁴ Lege, victoriis.—⁵ Lege, major.—⁶ Lege, assecutis.—⁷ Forte, cui.—⁸ Lege, Ægyptium.

tunæ obsequi defuitum est: missique carnifices, qui e navi in ⁹staphan sub prætextu procellosi littoris cum paucis exceptum, ut ad regem duceretur, interficerent. O fortuna hominum, et rerum exitus prosperarum: sub filii atque uxoris et amicorum oculis crudeliter interfectus est gladio Achillæ sævissimi hominis atque Septimii viri immanissimi, olim sui, tunc regii militis, sui autem desertoris: pudor inexpugnabilis: Romanum civem, ad Romanum principem trucidandum, sic Ægyptii et obscœni regis imperio paruisse. O quanto erat honestior casus! nisi Romana manus intervenisset: sed hanc malorum seriem fortuna texerat, necubi civilis deesset insania: [213] si ad Indos pergeret Romano reor gladio pereundum erat: corpus ejus in undas abjectum caput reservatum pio victori munus impium, donum donatario indignum sed donante dignissimum: navis in qua uxor erat et filius fuga evasit, aliquot aliæ captæ, crudeliterque habitæ: captus et Lentulus ac perductus ad regem; et in custodia enecatus: his Pompeji quidem sed non belli civili exitus fuit.

Cæsar vero post victoriam Pompeji vestigiis insistens, quod paucitas fugam clandestinam faciebat, incertis iudiciis in Asia perrexit: ut illud nullo modo siluerim, quod dum præmissis legionibus ipse per Hellespontum victor nulliusque jam metuens, unico parvoque navigio trajiceret, et forte L. Cassium partis adversæ ducem cum decem magnis navibus obvium habuisset: ubi nemo alius non timuisset, iste ultro accessit, hortatusque ad deditionem, atque obedientem et ad se suppliciter venientem cum tota classe suscepit. Tantum Cæsaris nomen erat, ut ubique potens, ubique comitatus et magnis circumvallatus ¹⁰exercitus crederetur. Supplice ergo suscepto, suum iter egit, atque Ilion suæ ¹¹urbis originem invisit, ut quidam prodidere: ibi audiens apud Ciprum insulam visum esse Pompejum, cogitansque id quod erat, in Ægyptum ire, quod et familiaritas regis et regni oportunitas suggerebat: cum paucis et ¹²Hodiis navibus, pauloque amplius ¹³quod inde peditum, et nonnisi DCCC. equitibus insecutus, eo quod cæteri fere omnes, et vulneribus et morbis et lassitudine tenerentur, Alexandriam venit: fixus, et gestarum rerum et nominis sui famam magni instar exercitus sibi fore, ut ubique cum paucis etiam tutus esset: quæ pene

⁹ Lege, scapham.—¹⁰ Lege, exercitibus.—¹¹ Lege, urbem originis.—¹² Lege Rhodiis.—¹³ Lege, quam III. mil.

eum spes fefellit. ¹⁴Pridem quidem adventu de Pompeji monte certior factus, [214] aliquantisper hæsit in littore: ¹⁵dum interea missum sibi a rege per Theodotum præceptorem suum qui cum Photino ejus cædis hortator fuerat, Pompeji caput atque annulus offertur, ingemuit Cæsar et lacrymas fudit, tanti viri et tanta sibi olim familiaritate conjuncti ¹⁶casus miseratus: simul illud intelligens cæde illa non sibi regem gratificari voluisse, sed fortunæ, in se idem si sors tulisset ausurum. Dehinc in terram egressus, et ingressus Alexandriam, exceptus est tumultu et clamore militum gravi, quos illi urbi rex præsidii gratia dimiserat, quærentium ¹⁷primi Romanis ¹⁸fastibus regiam majestatem: quo compresso, quotidie motus alii atque alii oriebantur, ¹⁹quo ex ordine prosequi, otiosi sit: quibus Cæsar in sua opinione firmatus, non sibi Pompejum periisse, sed regi; ad se statim legiones quas ex Pompejanis militibus conscripserat evocavit: mille interea tumultus et insultus, vixque aliud tempus periculosius egit Cæsar: nusquam magis illi necessaria virtus fuit, ²⁰sine qua eum et gestarum rerum memoriam non juvisset. Achilles regius præfectus hausto Pompeji sanguine ²¹eburus, jam Cæsaribus sanguinem sitiēbat: et collecto exercitu xx. armatorum ²²victori quoque moliebatur insidias: a quo jussus exercitum dimittere, non modo non paruit, sed palam rebellis aciem pugnaturus instruxit: in quo quidem prælio, cum classis regia, quæ tunc casu in terram subducta ²³exureretur, flamma proximis tectis illapsa, illam Philadelphi bibliothecam famosissimam ²⁴assumpserit: in qua erant librorum milia, alibi quadraginta, alibi quadringenta reperio, et est plane similis syllabarum sonus numerus longe dissimilis. [215] Ita ignis adhuc ambiguo bellorum exitu de libris immeritis triumphavit, non ²⁵modice studiosæ posteritatis incommodum, tot nobilium ingeniorum monumenta uno incendio conflagrasse. Multa ibi præterea nunc terrestria nunc navalia fuere certamina, et civile bellum ²⁶Ægyptum sibi absente altera parte, suscepit: cujus ducem ipsa peremerat: horum certaminum in uno cum augusti essent ²⁷additus unius classis ad alteram aliquamdiu dilata res est, unaquaque partium alterius transitum expectante: quod scilicet ejus quæ primum transiret deterior conditio, quod

14 Forte, *Primo*.—15 Lege, *cum*.—16 Lege, *casum*.—17 Lege, *premi*.—18 Lege, *fascibus*.—19 Forte, *quos*.—20 Forte, *sine qua cum gestarum rerum memoria non juvisset*.—21 Lege, *ebrius*.—22 Adde, *milian*.—23 Adde, *erat*.—24 Forte, *consumsit*.—25 Lege, *modicum*.—26 Lege, *Ægyptus*.—27 Lege, *aditus*.

explicari ex incommodo inter angustias non ²⁸posse, omnino expeditior pars altera videretur. Erat classis Rhodiæ præfectus ²⁹Heu fravor, et disciplina rei bellicæ et virtute animi Romano similior quam Græco, hic dilationem videns, et causam dilationis intelligens, sic Cæsarem alloquitur: ‘Sentire mihi videor consilium tuum, Cæsar: dubitas ne si hæc vada primi ingredimur ante cogamur in prælium, quam reliqui sequi possint, atque ita iniquo Marte pugnemus: sed mihi curam, Cæsar, linque: non te fallam, ego hostium impetum sustinebo dum comites consequantur, hos Ægyptios contra nos ex æquo stare, et hæc gloriari posse, doleo graviter et indignor.’ Delectatus Cæsar viri animo, laudavit hortatusque est. Cum vero rumores nondum Romanis noti in exercitu hostium crebrescerent, e Syria atque Cilicia adventare Cæsaris legiones: sollicitiores solito Ægyptii instructa classe commeatibus insidiabantur: quod audiens Cæsar, eo classem dirigit: in qua Rhodius Euphranor ut promiserat primus pugnam iniit, semper vincere solitus: sed fortuna eum quod de multis facit in fine reliquerat, quamvis et tunc etiam vicit, nam et obviam ³⁰navium fregit et demersit. Et dum animosius aliam perurget, nullo opem ferente, seu quod virtuti ejus adeo ³¹viderent, [216] ut crederent auxilio non egere, seu quod potius reor, metu illos detinente, vincendo atque insequendo deperit ³²unius, et bene gestæ rei laudem adeptus est mortem. Erat apud Cæsarem Ptolomæus, quod ³³pleris natura evenit, ætate puer, calliditate senex ac nequitia, erat autem forte sperans gratiam Cæsaris Pompeji morte promeruisse: huic bellum eo tempore cum Cleopatra sorore erat et conjuge, quam quidam in carcere tunc fuisse confirmant: sed ubicunque esset, constat eam ad Cæsarem penetrasse, seque ad ipsius genua projecisse, orantem ut ei partem regni restituere juberet, ut communis testamento patris cautum appareret, et petitio justa erat, et insignis forma ³⁴Audito ejus imperio et Cleopatram simul timentes et Cæsarem, nec jam moræ locum esse extimantes, ad apertam ³⁵viri conversi, nocte proxima illum intra regiam obsederunt. Fuit tunc maxime virtute opus eximia, quæ tot hostium tota nocte cum paucis impetum tolleraret, incendioque propelleret vicinarum ædium:

²⁸ Lege, *posset*.—²⁹ Lege, *Euphranor*.—³⁰ Lege, *navim*.—³¹ Lege, *fidenter*.—³² Lege, *unus*.—³³ Forte, *plerisque*.—³⁴ Aliquid deest.—³⁵ Forte, *vim*.

fama est timuisse hostes, ne una cum Cæsare inter tenebras opprimerent suum regem, quem salvum cupiebant, ut ³⁶qua potestate pueri ad scelus abutebantur, sicut nonnulli nostra faciunt aetate; eamque salutis causam extitisse: ipse autem se in urbe parum tutum sentiens, improvisus Pharon pene insulam occupavit, ut loco saltem tutior aliquantulum quiesceret, quodque, otii ubi aliud adesset, inter bella cupidissime ³⁷facturabat lectioni ac scripturæ operam daret: neque tamen diuturna respirandi contigit facultas. Inimici enim potentiam Cæsaris quasi fulmen horrebant: et quod multis accidit, periculum metuentes, periculum maturabant: semper ergo consilia, semper arma, semper insidias agitabant. [217] Interim vero, credo ³⁸ego hostium suggestu legati Alexandrini ad Cæsarem venerunt regem suum reposcentes: quibus ille facilem ³⁹præbuit. Cum vero dimittere eum vellet, ille versutissimus ac fallacissimus puer, et suorum similis, fictis cum lacrymis Cæsarem precabatur ne id faceret: neque enim regnum sibi esse Cæsareo carius aspectu. Quod Cæsar audiens, inhibitis lacrymis solatus est puerum. ‘Et si hunc,’ inquit, ‘quem prætendis, animum habes, cito ad me reverti et mecum esse poteris: nunc vade et tuorum desiderio satis fac: teque hortor et admoneo ut amicitiam Romanam plus quam arma experiri velis:’ sic ⁴⁰ad munitum dimisit. Ille velut ferox belua vinculis emissa, totis mox regni viribus contra Cæsarem conspiravit: ut satis ostenderet, se primum præ gaudio lacrymatum: pene læti hoc eventu erant Cæsaris amici, tantam sibi facilitatem ac clementiam esse damnosam, quod tam cito regem, quem in potestate haberet petentibus remisisset, ut ⁴¹superbia bonitas probati ducis puerili versutia ⁴²placeretur: quasi vero hoc Cæsaris bonitate sola, non ⁴³alitiore consilio gestum esset, ut et rex præsens inciperet suis esse contemptui: multa enim desiderantur absentia et præsentia contemnuntur: et Alexandrini cognito nihil eis sui ⁴⁴regni adventu accrevisse, nihilque digressu ejus decrevisse Romanis, jure consternarentur: nil enim magis animos populorum dejecit quam subjecta oculis sui superioris inertia. Cæterum contra hunc motum Cæsar solita virtute consurgens, cum eruptione hostium repentina, ad classem suam transiturus in naviculam con-

³⁶ Lege, qui.—³⁷ Forte, factitabat.—³⁸ Puto, Ptolemei.—³⁹ Adde, se.—⁴⁰ Lege, admonitum.—⁴¹ Adde, nimia.—⁴² Forte, cluderetur.—⁴³ Lege, altiore.—⁴⁴ Lege, regis.

scendisset; utque in tali periculo fieri solet multorum aggestu aut impulsus, [218] aut alveo obruta demersus in pelagus, per ducentos passus enavit ad propinquam navim. Sunt qui paludamento in fluctibus dimisso, enatasse illum dicant: idque seu fortuitu seu consulto, ut hostes in illud sagittis ac lapidibus intentos faceret. Sunt qui paludamentum mordicus tenens, ne hanc quidem gloriandi materiam hostibus reliquisse ⁴⁵confirmissent: hæc vulgatio et certioribus testibus suffulta sententia est: nam de eo nulla dubietas, illum sinistra manu ⁴⁶enavisse, ne libellos, quos ea gestabat, maris aqua perfunderet. Mox exceptus a suis nil moratus, sed ⁴⁷familiaribus illa sua celeritate ac felicitate versus in hostes, incredibile, quam subito classem regiam oppressit ⁴⁸accepit. Perit hoc congressu Theodotus totius mali artifex commenti, omnesque simul Pompeji interfectores interfecti. Photinus et Ganimedes evasisse videbantur, sed in fuga ipsi etiam misera morte deleti sunt: nec minus ⁴⁹intra bellum erat. Alexandrinorum castra celso loco posita expugnari sine magno militum periculo non poterant. Sollicitus hæc de re Cæsar, advertit summum castrorum locum vacuum derelictum, eo quod suapte natura tutus videretur, omnesque vel pugnae vel spectaculi voluptate ad infima descendisse: ire illo aliquot cohortes jubet et occulto ambitu pervenire, præfecto his Curpheleno forti viro et bellandi gnaro: quod cum factum esset locus pene ⁵⁰nullus defensoribus, ⁵¹ex his ipsis territis, repente corripitur; et clamore sublato, et qui infra erant solito acrius pugnantibus, totis castris sine ⁵²deletu exitus fuga fit, et hinc quoque aliis super alios ruentibus, strages ingens XX. M. hostium hoc prælio cæsa sunt: XII. M. dedita, cum LXX. longis navibus: v^o ex victoribus periere. Rex ipse castris effugiens in scapham conjectus, [219] et urgentibus qui evadere simul festinabant in mare dejectus; non ad suos ut Cæsar, sed ad pisces et ad fundum abiit: atque impulsus fluctibus cadaver inventum in ripa, et loricae aureae indicio cognitum: sic puerilis fraus in ipso flore nequitiae extincta. Sic et aliud agens Cæsar, generi ultor effectus, et illius magni viri manibus nocentissimorum hominum sanguine parentatum est.

Posthæc Alexandriam victor Cæsar ingreditur, tanta omnium

45 Lege, *confirmet*.—46 Deest, *clata*.—47 Forte, *familiari*.—48 Lege, *accepit*.—49 Lege, *in terra*.—50 Forte, *nudus*.—51 Lege, *et his ipsis*.—52 Forte, *delectu*.

civium reverentia, tanto honore, quasi non ad domandos sed ad liberaandos advenisset: sic ⁵³ab initis armis, et id genus vestis induti, qua placare iratos dominos, precarique veniam solebant; et ferentes sacra, quasi Deo cuiquam obviam egressi, seque et sua urbemque ipsam ei supplices dedidere: tanto insuper ⁵⁴gaudio, ducem suum e tot insidiis tantisque periculis cum salute et gloria evasisse cernentium, ut undique cumulatam dies ille præstantissimo imperatori fructum virtutis attulisse videretur: tum de regno disposuit: veritusque illud in provinciæ formam ⁵⁵redigisse, ne quando forte propter opulentiam regionis præses animosior eo missus novandarum rerum materiam inveniret, Cleopatram, cujus blanda consuetudine tenebatur, et cui jure etiam debebatur, ⁵⁶necdum et minori ejus fratri sceptrum dedit, quum major male monitus ejus audierat: minorem filiam Arsinoën regno eduxit, ne forte rebus adhuc teneris, prætextu illius puellæ, quod aliquamdiu fecerat Ganimides, novi motus per alium orientur: aliquot ibi ⁵⁷præterea liquit, idque alto consilio, ut quod statuerat firmum esset, quod nec antiquitas ⁵⁸puris, nec civium amor Cæsarem amantibus præstare poterat: et gloriosum esset nomini Romanorum, reges ab eis ⁵⁹fit eorumque præ teneri, si in fide mansissent; alioquin posse si rebellassent eisdem ipsis [220] quæ ad eorum custodiam data erant auxiliis contineri. Et gestorum per Cæsarem in Ægypto hæc ni fallor summa est.

Ex Ægypto Cæsar in Syriam venit ad laborem natus nec ⁶⁰Cæsare sciens nec quiescere: euntem nuntii ex Italia asequuntur, litteræque Roma redditæ: omnium sententia una erat, multa et in urbe et in ⁶¹Italiam perperam agi; quod pene ⁶²necessarie absentibus consulibus ac senatu; ⁶³multa populo per tribunos militum contentiose, multa in exercitu ambitiose atque ignave per tribunos militum nonnullos ac præfectos legionum, contraque disciplinam militiæ a majoribus institutam: ex quibus unum omnes concludebant, necessarium ejus reditum, necessariamque præsentiam: quibus rebus etsi merito moneretur, primum tamen arbitrabatur, eas terras, ubi tunc erat, ordinare, ut tranquillas et imperio obsequentes dimitteret, ne diversos actus inculcando, neutrum consummaret. Id vero ⁶⁴ne

53 Forte, *abjectis*.—54 Adde, *suorum*.—55 Lege, *redigere*.—56 Forte, *nec non*.—57 Deest, *legiones*.—58 Lege, *puris*.—59 Forte, *constitui, eorumque præsidiis teneri*.—60 Forte, *cedere*.—61 Lege, *Italia*.—62 Lege, *necessarium erat*.—63 Lege, *multa a populo*.—64 Videtur delendum, *ne*.

in Syria Ciliciaque et Asia minore celerrime peracturum confidebat, quod nulla ibi belli materia appareret: in Bithinia autem et Ponto plusculum negotii superesse, Pharnace rege adhuc regiones illas obtinente. Jussis ergo urbanis atque Italis rebus usque ad ipsius adventum conquiescere: ipse cœpto festinus itinere Pharnacem petit: appropinquantī Deiotarus ⁶⁵Galachiæ tetrarcha, licet tunc de illa litigans; rex autem minoris Armeniæ a senatu constitutus; deposito omni ornatu regio, et non solum privati, sed rei supplicis-que habitu obviam venit: et cum audientiam meruisset: ‘Ego,’ inquit, ‘o Cæsar non inficior me Pompeio fuisse: si erravi, teque offendi; veniam peto: eram Cæsar et fui semper atque ero fidelis populo Romano: ⁶⁶ero in his terris, [221] quæ nullis tuis præsiidiis tenebantur, neque de Romanis dissensionibus cognoscere meum erat: quid agerem, nisi quod a juventute didiceram, obedire ⁶⁷parentibus.’ Ad hæc Cæsar: ‘Multa in te et magna beneficia mea, quibus olim consul ⁶⁸teque tuum regnum honestavi, ⁶⁹quidem minime tibi excidisse debuerant: excusatio autem erroris penitus nulla est tam prudenti tamque industrio viro: nosse enim poteras et debebas ⁷⁰qui urbem Romanam atque Italiam teneret: ubi ille esset, ibi senatum Populumque Romanum, ibi demum esse rempublicam: contra autem quis Lentulum et Marcellum consules haberet, quidve inter tam dissimilia interesset ignorare non poteras. Ego tamen hanc culpam prioribus beneficiis atque obsequiis tuis, et hospitio quod tibi est mecum, et amicitia antiquæ, et dignitati tuæ atque ætati volens dono: insuper et multorum precibus hospitem amicorumque tuorum, qui pro te sæpius me rogarunt: de litigio autem tetrarchiæ in tempore, quod justum videbitur, diffiniam: te interea confidenter mecum agere, et regio habitu uti volo.’ His dictis legionem unam regis e subditis suis Romano more instructam, et quotcumque haberet equites secum ad bellum Ponticum mitti imperat. Cumque Deiotharus in omnibus paruisset, et ad ejus regiam Cæsar more hospitii divertisset, ⁷¹culterque summa diligentia fuisset, inventus est, qui Deiotharum coram Cæsare accusaret, insidias illum sibi nocturnas tetendisse: extat elegantissima Ciceronis regem defendentis oratio. Cæsari Ponticos fines ingresso legatio Pharnacis regis obviam venit: ‘orat ut pacatus ejus adventus sit, regem enim prompto animo suis imperiis pariturum: neque indig-

65 Lege, *Galatiæ*.—66 Lege, *eram*.—67 Forte, *imperantibus*.—68 Lege, *te tuumque*.—69 Adde, *quæ*.—70 Lege *quis*.—71 Lege, *cultusque*.

num ejus gratia, qui nunquam Pompejo Cæsarisque hostibus favisset, quam fautor hostium Deiotharus invenisset.' Posthæc illi coronam auream a suo rege transmissam obtulere. Erat Cæsari natura, [222] tum rerum tum verborum ⁷²tonitas multa atque mansuetudo, et legatos ad se missos mitissime alloqui; et si uspiam errassent leviter admonere, mos illi perpetuus. Itaque legatis auditis: 'Ego,' inquit, 'Pharnaci non infensus, sed propitius advenio, modo quod verbis pollicetur rebus impleat:' atque his dictis læta fronte duo verba superaddidit, quæ mihi ex ipso magnanimitatis gremio deprompta videantur. 'Videte autem,' inquit, 'ne aut mihi Deiotharum ut indignum venia quod contra me steterit, aut regem vestrum adversus me non stetisse, ⁷³seu magnum aliquod beneficium opponatis: nam neque Deiotharus tantam injuriam, neque rex vester tantum beneficium mihi intulit, quantum vos putatis: ille quidem præstitit, ⁷⁴et offensas meas ut ⁷⁵agnoscere possem supplicanti, quo mihi nihil est gratius, nihil quod cupidius faciam: et publicas libere ulcisci valeam, quod fortasse sic non possem, si in me fuisset obsequiosus, privata gratia publicis commodis ut solita est obstante: hic autem vester non tam mihi consuluit, cui cœlitus de omnibus decreta victoria erat, quam sibi, ne cum aliis vinceretur. Quisquis enim contra me venit, haud dubie victus abiit: hiæ ei igitur quas remittam privatas offensiones nullas habeo, qui, ut dicitis, nil egit adversus me, publicas remitto: illas tamen, quæ irreparabiles sunt, ut cædes ac vulnera et ludibria civium Romanorum: ⁷⁶prædes et ablata restituere quæ potest Romanis pariter sociisque: publicanorum familias, quas per vim tenet, emittere ad libertatem: super omnia Ponto excedere statim jubeo: si paruerit, tum demum munera ab eo mihi transmissa recipiam: alioquin spes concordie nulla est.' Hoc responsum cum legati retulissent, Pharnaces nihil verbo quidem, animo autem omnia recusavit: sperans Cæsaris discessum non posse differri, ⁷⁷qui jam publice notum esset multis et magnis ex causis redire in Italiam oportere: [223] itaque tergiversari, ⁷⁸simulari impedimenta, ⁷⁹occupantes fingere, moras nectere, dilationes et nova pacta aucupari: Cæsar fraudem, nec difficile erat, intelligens; naturaliter insitæ celeritati, qua sæpe parvo temporis in spatio multa et magna

72 Lege, *comitas*.—73 Forte, *ceu*.—74 Lege, *ut*, et dele sequens *ut*.—75 Lege, *ignoscere*.—76 Lege, *prædas*.—77 Lege, *quem jam*.—78 Lege, *simulare*.—79 Lege, *occupationes*.

confecerat, ⁸⁰consilii calcar adjecit; et properans quæ in Ponto agenda essent expedire, quo maturius ad Italiam navigaret. Venit igitur improvisus atque inexpectatus ⁸¹Telam Ponti opidum: venit autem quasi fulmen veniens feriensque simul atque abiens; sic ut unum ab alio internosci nequeat. Rex subita re percussus, cum in aciem venisset, magno prælio victus est. Tum compositis Ponti rebus, et rege ad ea quæ se facturum sponte promiserat vi coacto; e Ponto totaque Asia discessit. Et hæc omnia raptim adeo gesta sunt, ut de hoc bello Cæsar ipse diceret tria hæc verba duntaxat: ‘Veni, vidi, vici:’ quasi victoriam indicans non laborem. Alii dicunt dixisse eum: ‘Veni et ante hostem quam viderem vici.’ Et hæc quidem duo bella, Ægyptium et Ponticum, quanquam non cum civibus gesta, civilibus tamen bellis inserta sunt. Nunc ad vere, atque undique civile bellum redeat stylus.

Digressus Cæsar ex Asia, ardentissimi spiritus imperator, hyeme media et adversis tempestatibus absque ulla intermissione navigans, ad XIII. Kalendas Januarii ⁸²Lilillum attigit: et quamvis ut dixi Romam evocatus, et Romæ necessarius, omnia tamen posthabenda imminenti bello censuit: quoniam fama erat Pompejanas partes in Africa maximis incrementis assurgere: unius ducis in locum duo successerant, Cato et Scipio, et civili potentiae in Africa coactæ, externæ quoque vires Jubæ regis ⁸³successerant, et ingentem undique, quasi de industria, [224] rerum molem fortuna collegerat, quo victoriam Cæsaris efficeret clariorem, et reges cum civibus miscerentur. Eo ergo cum venisset, tentoria fixit in littore, ita ut pene undis abluerentur, ne quis dubitaret, eum nihil aliud quam transitum cogitare, essentque sui omnes horis omnibus parati: et quamvis adversantibus undis ac fluctibus, remiges tamen in puppibus detinebat, ne more suo per licentiam vagarentur, sed dicto obaudientes, nec quærendi usquam essent. Crescebat ergo indies fama hostilium copiarum: equitatus infinitus esse dicebatur, ⁸⁴et regionis quatuor, Scipionis autem, illi enim Cato cesserat, x. legiones, adhæc levis armaturæ vis immensa: classis non una, sed plurimæ ac diversæ: quibus nuntiis nihil Cæsar movebatur, sed ad occurrendum hostibus ingenti fiducia aspirabat: quod cum paucis tantum advenerat, non sine animi labore augmentum sui exercitus expectabat: qui diffusis

80 *Lege, consilio.*—81 *Lege, Zelam.*—82 *Forte, Lilibæum.*—83 *Lege, accesserant.*—84 *Forte, regie.*

hac illac edictis cottidie augebatur: neque illud inter prætereunda posuerim: Fama quidem et opinio vetus invaluerat, non illa quidem casu fortuito, sed magnis ex causis originem habens; ⁸⁵infictum in Africa Scipionum nomen, quod eo spectabat, ut vulgari errore victoriam Scipionis futuram vaticinarentur: id ubi Cæsar sensit: ‘Et mihi alter,’ inquit, ‘erit Scipio:’ protinus unum de gente Cornelia ⁸⁶abinimicissimum hominem, qui propter morum contemptum vulgo Salvition dicebatur, habere in castris secum procurat, habuitque: postquam vero sex integras legiones, ⁸⁷nonque equitum advenisse cognovit, sufficere ratus has copias navibus imposuit. Et iis præmissis, ipse quoque quanquam sacris adversa ⁸⁸protenderentur, et litanti hostia diffugisset, quod diri omnis apud illos erat, contempsit alto animo, vel ob hoc ipsum victoria dignus, [225] licet suis hæc irreligiosa fiducia videretur: solvitque a littore Siculo, digrediensque Prætori, qui tunc Siciliam obtinebat, quid fieri velit imperat, atque ita classem sequitur VI. Kalendas Januarii: ut appareat, non nisi pauculum tempus, idque hybernium, totamque dilationem non nisi dierum octo fuisse, quæ sibi anno longior non dubitem visa erat. Postquam in Africam ventum est, ut superstitionum opinionumque vulgarium, sic et ⁸⁹contemptor inanium apparuit: siquidem in descensu navis accidit, ut casu quodam ad terram ⁹⁰liberetur, et reliquis omnibus territis, ipse adversus auguria ⁹¹tantummodo, sed adversus omne periculum imperterritus et invictus, omen vertit ad melius, renovans illud antiquum Scipionis Africani; et terram protentis ulnis amplexus; ‘Teneo te,’ inquit, ‘Africa.’ ⁹²Sane Adrumentum pervenisset, atque ibi castra haberet; etsi animi omnium solito etiam ardentiores essent; indignantes quod post Pompejum et belli duces superessent: ⁹³Plautus tamen Cæsaris legatus, qui sui ducis infatigabilem mansuetudinem cognoscebat; seu pacis amore, seu belli odio inductus, Cæsarem adit, ‘Et vellesne’ inquit, ‘imperator, ut cum Considio qui nunc opidum hoc custodit ⁹⁴olim amicus mihi Romæ fuit, aliquid de pace agerem, si quis apud eum antequam cladium plus accidat, sanioribus consiliis locus esset.’ Non negante Cæsare captivum quendam cum litteris in opidum mittit; qui cum Considium convenisset, litterasque porri-

85 Lege, *invictum*.—86 Lege, *abjectissimum*.—87 Forte, *ac* II. milia.—88 Lege, *portenderentur*.—89 Lege, *contemptor inanium*.—90 Lege, *liberetur*.—91 Forte, *non modo*.—92 Lege, *Sane Adrumentum cum pervenisset*.—93 Lege, *Plancus*.—94 Adde, *et*.

geret: Considius literis ⁹⁵non acceptis interrogavit: 'Et unde,' ait, 'has mihi tu litteras?' Respondit nuntius; et fati sui nescius, 'a Cæsare' inquit; hic Considius exclamavit, 'atque unus est' inquit 'hoc tempore imperator Populi Romani Scipio: [226] quid mihi cum Cæsare?' et hæc dicens captivum sub oculis jugulari imperat, litterasque ipsas signo integro intactas ad Scipionem mittit. Responso diem noctemque ne quicquam expectato, Cæsar quod et opidum natura atque arte prævalidum, et sibi eo loci non sat copiarum esset, castra movere jam cœperat: dum ecce et ex opido repentina eruptio facta est, et forte ita accidit ut eodem ipso temporis momento ⁹⁶equitus a rege Juba missus interveniret: itaque comitatus auxiliis, et relicta castra occupant, et abeuntium ultimos invadunt: sistit aciem Cæsar, et pauci contra multos egregie præliantur: quo congressu aliquot Gallorum equitum qui Cæsarem sequebantur, insignis et creditu difficilis virtus fuit: siquidem XXX. vel eo minus duo milia Maurorum equitum campo pepulerunt, et in opidum compulerunt. Quid hic aliud dicam, nisi quod si sic omnes in patria sua pugnassent, Romanum jugum non tam facile subiissent: sed et hoc quibusdam iusitum, ut quo longius a patria discedunt, eo propius ad virtutem bellicam accedere videantur. Quanquam vero eventu mirabili ⁹⁷hic vicissent, erat tamen in exercitu pavor ingens ac tristitia, quod nec copię Cæsaris secum essent, et se paucos et plerosque tirones ⁹⁸de versutissimæ gentis insidias et multitudinem hostium infinitam quasi consulto ad necem duci arbitrabantur, omnis tamen et pavoris et mœroris consolatio, non nisi in ipsius vultu ac sermone erat imperatoris: cui tantus vigor, tanta inerat alacritas, tanta ⁹⁹excelsa signa animi et invicti, ut ejus ductu atque consilio cuncta eis facilia viderentur. Procedenti nuntiat ¹⁰⁰simulque conspicitur. Dum pars utraque substitisset, subito hostium multitudine circumfusa [227] ab omni parte pugnatum est. Interea Labienus implacabili animo, nec factis hostilibus contentus, nisi odiosa insuper verba jactaret, equo insidens adaperto capite ut a Cæsare etiam posset agnoscī, inter hortandum suos, milites ipsos Cæsaris compellaret, unum inter alios: 'Quid tu,' agebat, 'o miles ¹tam feroculum te ostentas? an et hic sermonibus vos etiam ²festinavit? vestræ misereor stultitiæ,

95 Forte, *cum*.—96 Lege, *equitatus*.—97 Lege, *hi*.—98 Forte, *contra*.—99 Lege, *excelsi*.—100 Videtur deesse, *insequi hostem*.—1 Adde, *tiro*.—2 *Fascinavit*, licet Hirtius de bello Africano dicat, *infatuavit*.

³ qui verbis illaqueatos et credulos sic in mortem trahit.' Contra hæc miles: 'Non sum, Labiene,' inquit, 'tiro, qui facile verbis circumveniar, sed de legione decima veteranus.' Ad hæc Labienus, 'decem,' ait, 'annorum signa non video.' Ad hæc ⁵ milites: 'Expecta, confestim me nisi fallor agnosces,' et casside capiti dempta, piloque in Labienum magna vi contorto; 'Labiene,' inquit, 'an ⁶decimus miles sum?' cumque his verbis equum pectore medio transfixit: mallet hercle equitem transfixisset. Hoc prælio omnes et præsertim tirones pavidī, et si sub alio duce militarent ad fugam potius quam ad pugnam proni, solum Cæsarem spectabant: in illo spes omnis ac fiducia, diu nil aliud agentes quam tela impetumque hostium sustinere, nec Cæsar ipse sine sollicitudine erat. Recollecto tandem animo, qui sibi inter difficultates et in adversitate cresebat; tota corporis atque ⁷ vi conversus in aciem hostium infertur: fecit quod solitus erat: vicit, adversamque aciem vertit in fugam. Ex iis qui hoc prælio capti erant transfugisque quamplurimis intellexit Cæsar, hostes tantum multitudini suæ fidere, eaque spe tamquam ⁸ improba esse jactantia: tam præterea contemptim de ipso sentire, ut nihil nisi de circumveniando et capiendo Cæsare cogitarent: [228] hoc quidem ⁹ regem Jubam in concione dixisse, 'tantum se bellatorum multitudinem adversariis ¹⁰ abjecturum, ut ¹¹ se, si nulla offensione uterentur sui, Cæsariani occidendo eos fatigandi essent atque vincendi: 'novum genus victoriae, et stulta ¹² regis cogitatio. 'Habere tamen se gentes et sibi fidas et bellis exercitatas: habere auxilia Germanorum et Gallorum: habere elephantēs cxx. equitatum innumerabilem, peditum et levis armaturæ vim immensam, sagittarios, fundatores, et quæ sunt id genus. Cæsarem vero pene incommittatum: legiones veteranorum, quas de Italia expectaret, discordare nec venturas esse.' Sic ex omni parte victoriam promptam fore, et multa de hac re vana jactare, et ¹³ qui stulti homines sibi fingere consuevere. Post nonnullos etiam dies affuit experiendi facultas et his omnibus copiis apertissimos in campos ¹⁴ explicitos dimicatum est, ab hora diei quinta usque ad occasum solis: vicitque ille incommittatus Cæsar ut solebat, et illæ diversis ex gentibus con-

³ Lege, quos.—⁴ Lege, decumanorum, ait.—⁵ Lege, miles.—⁶ Forte, decumanus.—⁷ Animi videtur addendum.—⁸ Forte, tamque.—⁹ Labienum: sic Hirtius, et verum: nam rex Juba nondum aderat.—¹⁰ Lege, abjecturum.—¹¹ Dele se.—¹² Forte, Labieni.—¹³ Lege, quæ.—¹⁴ Lege, explicitis.

fertissimæ acies effugere. Sub idem tempus seu tempestatibus adversis, seu metu classium hostilium, cum e Sicilia commeatus ac Sardinia tardarent, tanta in castris Cæsaris fuit inopia, ut equites, qui diu agendo omnia et patiendo extremis necessitatibus extrema remedia adhibere didicissent, algas littoreas dulcibus aquis ¹⁵ablutis jumentis apponerent, eoque cibo deficientia sustentarent. Erat et vulgaris opinio non Cæsarem in Africam venisse, sed unum aliquem ex legatis suis cum parte copiarum transmisisse: ad quam tollendam litteras nuntiosque per omnes provinciæ civitates misit, adventumque suum omnibus notum fecit. Quo audito statim multi viri nobiles suis ex urbibus profugi in castra Cæsaris venerunt, sibi que de hostium sævitia atque intoleranda superbia questi sunt: [229] quorum querimoniis ac fletibus motus Cæsar, quod facere per seipsum in animo habebat, magis ac magis accelerare disposuit: litterasque confestim in Siciliam misit ad Alienum cæterosque qui ibi pro partibus suis erant, ut excusatione qualibet rejecta ad se omnes copias trajicerent. Africam enim, si auxilium differatur, irreparabiliter vastari, ut nullus postea remedio locus esset. Ipse autem in hanc unam rem pronus adeo totus erat atque intentus, ut pene transformatus in virum alterum, dies noctesque maria prospectaret, quin et die proximo ex quo litteras miserat, morari classem atque exercitum quereretur. Sic ejus animum pungebant populorum ac nobilium injuriæ et homicidia, et opidorum eversiones, et villarum incendia et rapinæ, quæ per totam provinciam suorum hostiam avaritia et crudelitate fervebant: quorum malis profundissime tangebatur, et miseris opem ferre, atque illis indemnitate non minus quam suam victoriam exoptabat. Ipse se interim castris validissimis continebat: non quod de victoria dubitaret, sed post res gestas et totiens fusos hostes, de reliquiis belli cruentam victoriam adipisci dedecorum sibi, seque prorsus indignum judicabat, neque interim ullum diem intermittebat, quo non vel per alios absens, vel sub oculis suis exercitum, et præcipue tiroes militaribus ¹⁶institutionibus imbueret: in qua arte nulli hominum secundus fuit: fingebat sese pauidum; præterea et ¹⁷pavore sapientiam amplecti, quasi suis viribus diffidentem: et hostes de hac diffidentia exultantes æquo animo tolerabat, donec mutandi consilium tempus esset,

15 *Lege, ablutas.*— 16 *Lege, institutionibus imbueret.*— 17 *Forte, pavorem sapienti, vel sapienter.*

usque adeo ut Scipio, qui aliquamdiu paratus ad praelium fuerat, Cæsarem spernens, exercitum in castra reduceret, et pro concione diffidentiam ac desperationem Cæsaris prædicaret, [230] victoriamque certissimam quasi illam in manibus haberet proximamque polliceretur. Getuli interim Scipionis stipendia deserentes, alii in regnum suum, alii in Cæsaris castra perveniunt, eo maxime prætextu, quod et ipsi et parentes eorum ¹⁸Sex. Marii beneficiis obstricti essent, ejus affinem Cæsarem opinarentur: id, quamvis sub eo aliquoties militasset, tam procul vero tamen aberat, ut cum Cæsar nobilissimus Romanorum esset, Marius rusticanae et ne Romanae quidem fuisset originis: ipse tamen ex his electos viros in Getuliam mittit, ut ¹⁹totiens gentis animos sibi ²⁰consiliaret. Interim quoque et Crispus Sallustius prætor convehendis commeatibus cum classe directus a Cæsare, ingentem frumenti vini que copiam transmisit: et Allienus proconsul, ut diximus, evocatus a Cæsare, duabus legionibus et DCCC. equitibus Gallis et levis armaturæ ²¹x. in naves impositis, classem solvit a Lilibæo: cumque his copiis et altero commeatu navigatione usus prospera quarto die in portum ad Ruspina, ubi Cæsar expectans castra habebat, applicuit: legionum simul et commeatum gemina cura liberatus Cæsar, ac gemino gaudio perfusus, jubet eos quiete alterna maritimum expugnare fastidium, seque gerendis rebus ²²corporalibus atque animis præparare. Creverat autem indies Scipionis ac suorum admiratio super dilatione Cæsarea, quod ita lacessere solitus lentesceret, ut lacesseretur expectans: jamque superior ille contemptus in ²³solitudinem et in metum verterat: itaque Getulos duos ex iis qui secum erant, quosque fidissimos extimabat, multis promissis oneratos in castra Cæsaris ire et explorare quid illic geratur imperat: [231] hi comprehensi et ad Cæsarem perducti, petierunt ut de se loqui sine discrimine sinerentur: permissa licentia hæc locuti sunt. ‘Sæpe quidem imperator Getuli, non nos soli, sed alii plures qui adversis in castris militamus, clientes Sex. Marii, fere omnes cives Romani, ad te transire decrevimus, sed custodiis præpediti nequivimus: nunc ad tua castra explorandi gratia venire jussi parvimus, non libenter modo, sed ardentem: eo enim mittebamur quo jam dudum ire cupiebamus.’ Cæsar et laude illos et stipendio

18 *C. Marii*: tamen etiam paulo infra dicit, *Sex. Marii*.—19 *Lege, totius*.—20 *Forte, conciliarct.*—21 *Lege, mille.*—22 *Lege, corporibus.*—23 *Lege, solitudinem.*

prosecutus est: eorum verbis ²⁴exit finem fecit: die insequenti multi ejusdem gentis a Scipione ad Cæsarem transfugerunt. Incidit in hos dies evidentissimum militaris erga Cæsarem fidei argumentum, quod ne silentio obruatur, ²⁵impetrat: e classe scilicet Allieni, de qua supra diximus, dum e Sicilia in Africam trajiceret, navis una, cum a reliquarum tramite deerrasset, ad Ægimurum insulam delata, in manus hostium venit: in qua et veterani et tirones et ²⁶centurio unus erat, qui sub fida custodia, sed sine injuria ad Scipionem cum perducti essent, ille eos verbis sic aggreditur: ‘Scio ego vos non vestra voluntate seu consilio, sed illius vestri requissimi ducis imperio atque instinctu contra rempublicam conjurasse: nunc quoniam vos casus optabilis nostri fecit arbitrii; si quod ultro facere deberetis, orati facitis, ut dimissis sceleratis atque rebellibus, cives bonos et rempublicam defendatis, et salva vobis vita erit et parata pecunia. Dicite ergo quid vobis est animi:’ et hæc dicens minime dubitabat, illos sibi pro tanta oblatione gratias esse acturos. At centurio ille, vir immobilis fidei, dignusque qui pro Deo faceret, quod pro homine faciebat: ‘Ego,’ inquit, ‘o Scipio, neque enim te imperatorem voco, cum unus mihi sit imperator Cæsar: ego,’ inquit, ‘pro tanto beneficio tibi gratias ago, qui mihi et pecuniam offeras, quam dare nullo jure tenearis, et vitam quam belli jure possis eripere: [232] et fortassis hoc beneficio tuo ²⁷utere in flagitium illi iugens et munere ipso majus esset admixtum: quomodo enim ego contra imperatorem meum Cæsarem a quo bellicis honoribus honestatus sum; contraque illum exercitum, pro cuius victoria et gloria xxxvi. annos et eo amplius decertavi, arma portarem? istud ego nunquam faciam, neque tu si me velles audire istud faceres, et valde te hortor ut desinas ²⁸et incæpto inutili pedem retrahas. Nam si nescis contra quem ducem, contra quem exercitum pugnes, experiri jam nunc potes: sume de tuis omnibus cohortem unam quameunque judicas firmiorem: ego de commilitonibus meis nunc captivis tuis x. solos eligam: jube nos configere, tuque imparis prælii spectator ex eventu judica, quid tibi de copiis tuis omnibus, deque belli exitu sit ²⁹superandum.’ Hæc cum centurio, aliter ac sperabat ³⁰constanti vultu atque animo clara voce dixisset: iratus et contristatus Scipio, suis centurionibus signum

24 Forte, *exitus fidem*.—25 *Lege, imperat*.—26 *Lege, centurio*.—27 Forte, *utrer, ni*.—28 *Lege, ab incæpto*.—29 *Lege, sperandum*.—30 *Adde, Scipio*.

dedit ut in illum irruerent : quo occiso, reliquos veteranos a tironibus segregatos, et supplicis multis affectos jussit interfici, infando scelere maculatos, et sanguine civium ³¹impignatos vocans : tironibus velut innocentibus vitam linquit, eosque suis legionibus jussit ascribi. Turbatus hac de re Cæsar, cum in præsens aliud non posset, in eos qui cum navibus longis ad maris custodiam deputati erant, iram effudit : eosque gravi notatos infamia exautoravit, quod eorum segnitie navis illa cum militibus suis in potestatem hostium venisse videbatur. His diebus portentum admirabile in castris Cæsaris accidit. Nocturno tempore nimbus lapideo imbri diffusus est, simulque legionis unius telorum summitates a nemine inmissus ignis concremavit. Juba rex, qui dudum optaverat in partem belli venire, et copias suas cum Scipione conjungere, [233] sed bellis propriis regnique laboribus revocatus, cœptis abstiterat : venit tandem cum ingenti hominum multitudine : verum non in numero sed in virtute militum victoria et belli gloria sita est : diu expectatus igitur ³²cum fuit adventus, magna cum spe atque opinione Romanorum : mox ut venit, cum stupori fuerat, cœpit esse contemptui : fecitque ³³potentia quod solita est, auctoritatem et famam regis imminuit. Cæsar vero, ubi, coactis unum in locum omnibus hostium³⁴ intellexit nullam bello amplius moram fore, omnium ope se ad bellum parat : contigitque ut Cæsare cum legionibus progresso, Juba et Scipio simul et Labienus summa vi equitatum ejus invaderent : quod ille sentiens ex itinere versis retro copiis, jam terga vertentibus opem tulit : qua firmati restiterunt, et Numidas insequentes ³⁵militato statu prælio fuderunt, multisque eorum cæsis in castra confugere coegerunt. Et nisi nox superveniens pulvisque vento valido impulsus pugnantibus obstitisset, parum abfuit quin Juba cum Labieno, oppresso omni ³⁶rerum equitatu, et consumpta tota levi armatura, in Cæsaribus manus ³⁷inciderunt. Multi tamen indies de exercitu hostium ad Cæsaribus castra transibant. Sicut autem hac via ejus exercitus augebatur, sic altera minuebatur : quamvis multos et nominatos seu seditiosos, seu rapaces, seu invidos, seu aliter inutiles bello viros, notatos infamia a se suoque exercitu abdicavit ; atque abire confestim jussit ex Africa, centurionibus tradita, qui eos non nisi cum singulis servis separatim in navibus

³¹ Lege, *impinguitos*.—³² Forte, *ejus*.—³³ Lege, *præsentia*.—³⁴ Adde, *copiis*.—³⁵ Lege, *mutato statu prælii*.—³⁶ Forte, *eorum*.—³⁷ Lege, *inciderent*.

asportandos imponerent. Dum hæc in Romanorum exercitibus fierent, Getuli in suam patriam missi fama Cæsaris cuncta compleverant, suisque persuaserant rebellare, usque adeo ut armis arreptis, contra regem absentem agere præsumerent: [234] quod ille audiens necesse habuit partem suorum auxiliorum, quam in Cæsarem comparaverat, pro regni defensione remittere.

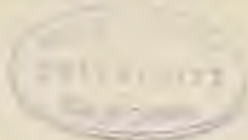
Obsidebat Cæsar interea ³⁸Ut zittam Africo urbem, quæ regio Getulico præsidio tenebatur: et quantum intelligi datur, Scipionis ac regis castris juncta erat; eamque et aggeribus et machinis et balistis astrinxerat: in ea obsidione cœperant intrinseci ut fit cum extrinsecis colloqui, idque Cæsari non molestum erat, cogitanti quid boni ei colloquio inesse posset: nempe regii equitatus nobiliores filii eorum, qui veteribus Marii beneficiis obstricti fuerant, eoque et nomen et memoriam viri illius amantes, noctu prima face, mille, vel circiter cum equis et servis in Cæsaris castra mœnibus vicina transfugere: quo tam insigni transitu nec immerito perturbatus Scipio et qui secum erant, cœperant observare ne id fieret: ³⁹Dum interea M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem adverterunt: misitque ad eum Scipio, non expedire eo tempore cum hostibus colloqui: ille nuntium parvi pendens, contumaciter respondit: 'Et stabo,' inquit, 'adhuc donec expleam quod incepi.' Tum rex motus, viatorem suum misit, qui audiente collocutore ei diceret: 'Rex colloquium istud damnat ac prohibet:' hoc audito paruit atque abscessit. Miratur hujus scriptor historiæ, unde hæc civi Romano; ei præsertim qui honores a populo percepisset adhuc stante republica, Jubæ regi barbaro potius quam imperatori Romani exercitus paruisse: mirum non inficior. Sed haud dubie valde indies, quantum mihi apparet, Scipio etiam inter suos vilescibat, quod ita esse, sequens quoque actus indicio est. Nempe Juba non in Aquinium modo exiguum senatorem justum imperium confidenter exercuit, sed injustum atque arrogans in ipsum etiam Scipionem, non dicam imperatorem eo tempore, sed præter imperium, [235] honoribus gestis et vetustissimæ familiæ splendore venerabilem: qui cum ante regis adventum veste purpurea uteretur, dixit ei Juba, vel dici fecit, non decere illum eadem secum vesti uti: et paruit ignavissimo homini, licet regi miser ille, et majoribus suis dissimilibus: qui si ibi essent, Jubam, vere hoc mihi videor dictu-

rus, haud quaquam pari amicitia dignarentur. Stulta res prorsus et inepta cum Cæsare illum velle contendere, qui pareret Jubæ. Jam fortuna reliquias Pompejanarum partium campis explicuerat, ut eas ultima falce demeteret. Hoc tempore multi fuere insultus Labieni et Afranii non sine periculo: multa Cæsaris vigilantia, jugisque sollicitudo in docendo ⁴⁰minutissima quoque militiæ, et milites etiam veteranos, et rebus maximis comprobatos, non quasi imperator, sed quasi magister ludi armorum, quorum magister vere omnium summus fuit. Sollicitabat enim ejus animum suorum atque hostium conditio: timebant enim equites pugnam ⁴¹prope equorum jacturam, quos hostes sagittis occidebant: et pedites more Romano armati, et armorum mole prægravati, levis armaturæ hostium velocitate fatigabantur; timebantur etiam elephantes tam a peditibus, ne proculcarentur, quam ab equitibus, quod eorum stridorem atque odorem insolitum equi horrebant: sed huic parti remedium adhibuerat adducendo elephantes in castra, et ⁴²aliquos in Italiam mittendo ad eruditionem novorum exercituum, ut et pedites discerent ubinam armati etiam vulnerari possent, et equi ⁴³honorificæ beluæ assuescerent, et horrere desinerent: atque ita effectum est, ut formidabile animal manibus pertractatum interque equos versatum, prospecta sua tarditate vilesceret. Illud quoque providentissimi ducis augebat curam, [236] quod insidiosissimo cum rege rem gerebat, assuetus dimicare cum Gallis, apertis hominibus, et insidiarum nesciis, non fraudibus sed virtute bellantibus: timebat ne militum suorum, quorum virtuti satis fidebat, circumspectio contra insolitum genus hostis non sufficeret: ideoque cottidie ⁴⁴per experientiam circumducebat, ut discerent hostium mores nosse, quam diversi essent ab antiquis hostibus: discerent semper intentis animis esse, omnia circumspicere et cavere. Has inter ducis curas atque exercitia jam supremæ pugnæ tempus appropinquabat: et primo quidem Cæsar exercitum diligenter instructum secus hostium castra deduxit, et æquo in loco ordinatis aciebus, illos ad prælium invitabat, ⁴⁵expectabat ad eos usque ad vesperam: ubi illos videt pertinaciter recusare, sub noctem in castra revertitur. Discedens autem, insectante ⁴⁶cum Labieno, fugato tamen, nec insequi desistente, improbo quidem transfuga et malo: hostes jam inde digressos,

40 Forte, minutissima quæque militiæ.—41 Lege, propter.—42 Lege, horri-
fica.—43 Adde, eos.—44 Lege, expectabatque eos.—45 Forte, eum.

et fatis prementibus ad Tapson castra habentes invenit ad pugnam dispositos, et aciem instruente: instruit et ipse suam aciem confestim, omni arte qua per summum ducem instrui acies ulla potest: quin etiam ex equo descendens, inter ipsos pedites pedibus ambulabat atque omnes et singulos verbis pro tempore brevibus sed efficacissimis hortabatur. ‘Oro vos,’ agebat, ‘veteranorum virtutem æmulamini, et eorum famam tot partam victoriis possidere utimini: hæc victoria gloriosos vos faciet ac fumosos.’ Hæc et similia loquens exercitum ambiendo, et semper oculos habens ad castra hostium, advertit illos trepidare, et more paventium nunc egredi ⁴⁷utrumque sine ordine: hoc ipse primus, post alii atque alii perpenderunt. Itaque legati evocatique, qui in castris erant, [237] Cæsarem adeunt: Et, ‘da,’ inquit, ‘imperator pugnae signum, ne dubita, vincimus haud dubie si pugnamus.’ Resistente Cæsare inflammatis desideriis militum, atque aciem sustentante, ac fremente, et subiinde exclamante non sibi placere eruptione pugnari: factus enim erat jam ad bella cuuctacior, et aliquid de illa sua naturali celeritate remiserat: non quod providentiæ plus haberet: veritus credo, ne quando illum sua illa fortuna tot et tantis victoriis fatigata desereret. Dum sic ergo impetum frænât ac comprimit, repente, quod nullo unquam prælio auditum erat, cornu ab altero imperatoris injussu classicum insonuit: quo universus exercitus arrectus, signa in adversos ferre cœperat, centurionibus lingua et manu nequidquam renitentibus: sensit Cæsar pugnae horam advenisse, et accensus in pugnam verbis coërcere frustra esse: et ipse igitur fræna laxavit, datoque signo felicitatis, equoque calcaribus adacto, primus in hostium ⁴⁸princeps invehitur. Impetus a dextro cornu in elephantes a sagittariis et funditoribus factus, beluas inexpertas, et tantum a silva venientes, avertit retro in suos: secuta est fuga equitum Maurorum: eodemque impetu occupatum vallum Scipionis per Cæsareanos, custodibus interfectis aut fugatis: et jam copiis ejus per campos effusis ac dejectis fugamque petentibus, Cæsareæ legiones insecutæ nihil laxamenti, nullumque respirandi spatium ⁴⁹Illi alia castra petentes, ut ibi se reparatis animis tuerentur, ⁵⁰nisi nullum illic vel ducem vel præsidium viderunt. Jam defensionis spe amissa, arma magna ex parte projiciunt, ut expe-

46 Lege, *utimini*.—47 Supple ex Hirtio: *nunc se recipere*.—48 Lege, *principes*.—49 Adde, *illis dederunt*.—50 Videtur delendum *nisi*.

ditiores ad castra regis evaderent: quo cum venissent, ea quoque, fugato rege, a Caesarianis capta conspiciunt: tum deposita spe salutis, quendam in locum editum se recipiunt, [238] atque inde salutationem militarem ⁵¹ armorum supererant motu, faciunt, quod petendae misericordiae signum erat: sed nihil eis profuit, militibus veteranis ira et dolore inflammatis, et in eadem obstinatis ac rabidis, non modo persuaderi ut hostibus parcerent non potuit, sed aliquot etiam illustres viros de numero suorum; quod pro ⁵² miseris intercedere ausi fuerant, frænantes impetum, et in cives minime ⁵³ admonentes, quam virtutem duci suo norant esse gratissimam, inflictiis vulneribus occiderunt: in quibus fuit Rufus Quæstorius, qui a milite jaculo trajectus interiit; nec non et Pompejus Rufus brachium gladio percussus eccidebatur, nisi ad Cæsarem confugisset: tantus tanque indomitus militum ardor erat, tanta ex memoria gestarum rerum confidentia ac peccandi licentia, tanta ex odio resistentium cruoris sitis, ut multi exemplo territi, senatores et Romani equites campis excederent, ne in simile ⁵⁴ discrimine inciderent. Quin et ipse Cæsar pro miseris intercessit, agensque non pro imperio sed amicis precibus ne perirent, nihil obtinuit: ad unum inexpiabili odio cæsi omnes: hic bellorum civilium fructus erat: hinc crudelitas, illic mors. Non est visa scriptoribus antiquis, nec mihi etiam videtur silentio prætereunda inter hos motus veterani virtus militis quintæ legionis: nam dum pugnaretur et lævo in cornu elephas vulneratus, et dolore vulneris irritatus, forte inermem in lixam irroisset; et substratum pedibus ac mole corporis oppressum et magnis stridoribus territum conficeret: horrendo spectaculo ad misericordiam motus, stricto gladio occurrit laturus opem, seram licet; jam enim ille miser ⁵⁵ exprimaverat. Cum vero elephas sese ferro peti vidit, [239] omisso cadavere versus in militem, proboscide circumventum in altum extulit: sensit miles ubi esset, et sibi aut viriliter agendum aut viriliter moriendum esse cognovit, gladio ergo quem in manibus habebat proboscidem belluæ vinculumque suum crebris repetitis ictibus perforat: quo victus elephas cruciatu, sputum ad terram militem incolumem, et solito cum stridore ad compares beluas cursu rapido se convertit. Tantum valet in periculo præsentem interitum animam habere. Cæsar trina castra hostium adeptus, Scipionis, Jubæ et Labieni, cæsis

51 Lege, armorum, quæ supererant, motu.—52 Lege, miseris.—53 Aliquid deest, forte sciendum.—54 Lege, discrimen.—55 Forte, exprimaverat.

x. ⁵⁶hostium, fuis aliis ac fugatis: L. suis tantum deperditis, aliquot autem vulneratis, in castra regreditur: LIV. elephantibus captis, armatis more solito, et turribus instructis: quos eodem quo capti erant ornatu ante opidum Tapson abduci jussit: hæc videns si forte Vergilius loci custos, et qui secum erant, exemplo suorum moti, insita obstinatione desistere et ad se transire vellent: cum nihil hac ostentatione proficeret, Vergilium nominatim evocari fecit eumque blando sermone et suæ commemoratione clementiæ ad transitum cohortatus est: cum ille silentio se teneret, quod prævalidus locus erat, paulisper ab opido secessit: postero autem die sacrificio Deis facto, dignus vir qui uni et vero Deo sacrificium faceret, et pro eo pugnaret, convocato exercitu, spectantibus opidanis, milites pro concione collaudat, et viros egregios pro qualitate meritorum donis ornat ingentibus: confestimque discedens, Reblum proconsulem cum aliquot cohortibus ad Tapsum, ubi ut diximus Vergilius præerat: Gn. ⁵⁷Domnicum cum aliquot aliis ad Tisdram, ubi Considius erat, obsidendam linquit. M. Messallam cum equitatu Uticam præmittit: ipse cum exercitu ⁵⁸primum subsequitur. [240] Milites interea Scipionis, qui pugna evaserant, fugientes Uticam versus, cum Pardam pervenissent, quo prius Cæsareæ victoriæ fama pervenerat; cumque ⁵⁹urbis incolis exclusi mœnibus opidi, illud viribus expugnassent, nondum propter adversitatem ferocitatis oblitus, ingenti lignorum strue foro medio erecta, aggestisque rebus omnibus incolarum, quæ asportari non possent, ⁶⁰superimpositis, una cum hominibus opidi, nullo discrimine ætatis aut sexus, omnes atque omnia crudeli incendio combusserunt, et quasi insigni facinore perpetrato Uticam proficiscuntur: illam urbem M. Cato tunc regebat, qui propriis viribus diffusus, inermem plebem muris expulerat, et extra portam vallo fossaque et custodibus adhibitis circumcluserat: senatum vero urbis in custodia inclusum ⁶¹detine: equites Scipionis supervenientes a Catone exclusi, Uticenses invasere, quod eos pro Cæsare ⁶²censisse cognoverant: quorum ⁶³exercitio non præda, sed sola ultio quærebat: illi quibus audita victoria Cæsaris animos fecerat, se saxis ac fustibus egregie ⁶⁴defenderent. Inde ergo repulsi equites, Uticam sunt ingressi, multosque Uticen-

56 Adde, *milibus*.—57 Lege, *Domitium*.—58 Forte, *quamprimum*, licet sensus requireret, ut legeretur, *eodem*, ut apud Hirtium.—59 Forte, *ab urbis incolis*.—60 Adde, *ac*.—61 Lege, *detinibat*.—62 Lege, *sensisse*.—63 Forte, *exitio*, vel *excidio*.—64 Lege, *defenderunt*.

sium occiderunt; expugnatis atque direptis occisorum domibus abire decreverant, quibus Cato multis verbis persuadere nitebatur, ut rapinis ac cædibus finem facientes secum remanerent, epidumque defenderent: neque hoc persuadere ullo valens ingenio, et intentionem eorum intelligens, quæ erat prædæ intendere non virtuti: mira, præsertim in hominibus victis, intentio; ut eorum ⁶⁵oportunam avaritiam aliqua ex parte compesceret, centena ⁶⁶sexterna dispersit in singulos. Idem de sua pecunia fecit et Faustus Silla: [241] et quoniam sic retineri ⁶⁷poterant, hic cum eis Jubæ in regnum iter arripuit: venerunt post hos alii atque alii in prælio fugientes, quos omnes ad tutelam urbis hortatus, cum paucis consilium placere, et majorem partem fugæ studio deditam videret ⁶⁸sed naves eis ad fugiendum quocumque libuisset præbuit. Tandem vero rebus omnibus quanto quivit accuratius dispositis, liberisque ⁶⁹qui tunc ei quæstor erat per fidem amicitiae commendatis, nulla cuiquam ne levi quidem horrendi propositi suspicione data, vultu et sermone solito et tranquillo cubitum ivit, secumque in cubiculum et Platonis librum immortalitatem animæ continentem simul et gladium clam invexit: alterum quo mori vellet; alterum quo posset: lecto igitur ad lucernam libro quoad sibi lectione firmitatem animi assumpsisse visus est, paululum subticuit, ⁷⁰cum gladio, quem ad illum diem ut ajunt incorruptum ab omni cæde servaverat, in seipsum stricto, pectus illud, quod constantiæ templum aliquod habebatur, gemino vulnere confixit: aliquo forsitan indicio experrecti medici atque amici ad thalamum introgressi, remedia adhibere vulneribus nisi ⁷¹quod ille æquo tulit animo, ut se ab illorum vexatione liberaret. His digressis, et ferro, ut auguror, ablato, surrexit ille iterum, et revelatis rescissisque vulneribus, ingenti copia sanguinis insecuta generosum spiritum manu extrusit: quam mortem Seneca miris modis laudat, in eandem ipse quoque sententiam pronus. Cicero autem excusat. Augustinus rectius et vituperat et accusat: et mihi prorsus sic ⁷²videtur. Cato magni semper et constantis, sed ⁷³in finem, [242] si de tanto viro loqui ausim, inconsulti præcipitque, et ut vere dicam vani animi fuisse: nam ut ait quidam

65 *Lege, importunam.*—66 *Lege, sextertia.* Fuerunt centum sestertii, non sestertia.—67 *Adde, non.*—68 *Deest, amplius hortari destitit,* aut quid simile.—69 *Adde, suis L. Cesari.*—70 *Lege, tum.*—71 *Adde, sunt.*—72 *Sic delendum, et distinctio: relegendam, Mihi prorsus videtur Cato, &c.*—73 *Lege, in fine.*

scriptor egregius, Cato videtur causam quæsisisse moriendi, non tam ut Cæsarem fugeret, quam ut Stoicorum decretis obtemperaret, quos sectabatur, suumque nomen grandi aliquo facinore clarificaret. An quid mali ⁷⁴potuerit accidere si viveret non invenio. Gajus enim Cæsar ut erat clemens, nihil aliud efficere volebat, etiam ⁷⁵et ipsi belli civilis ardore, quam ut bene mereri de republica videretur, duobus optimis civibus Cicerone et Catone servatis: hæc ille. Et certe horum alteri clementissimus Cæsar fuit, alteri clemens esse non potuit, quia eum non invenit. Constat autem quod audito hoc casu: 'Cato,' inquit, 'invidit gloriæ meæ: et Ego,' inquit, 'suae invideo.' Uticenses autem, etsi eum studio partium odissent, propter integritatem tamen et dissimilitudinem cæterorum ducum, et quod urbem eorum operibus publicis adornaverat, miserati exitum viri sepulchrum ⁷⁶illum statuerunt. Catone rebus humanis exempto, L. Cæsar ex hoc malo bonum aliud decerpere cogitans, populum ad concionem vocat: hortatur ut contentione deposita portæ Romano pandantur imperatori: se de illius clementia plurimum confidere ac sperare. Non fuit ⁷⁷longus opus tractatu: ad idipsum proxi erant animi: portis apertis Cæsari obviam ⁷⁸pergit. Interim Messalla, cui hoc injunctum fuisse prædiximus, Uticam venit et pacifice susceptus, omnes portas custodibus occupat. Interea Cæsar Tapso digressus Uticam petebat, ⁷⁹que medio urbes itinere obvias sine prælio occupat ⁸⁰Ut zutam Hadromentum, magnamque in eis vim frumenti atque armorum. Uticæ propinquant L. Cæsar occurrit, raptimque ad genua provolutus, [243] nil aliud petiit quam vitam: hanc sibi Cæsar et Catonis filiis qui secum erant aliisque comitibus clementissime concessit: et jam luce ambigua Uticam venit, atque extra opidum noctem egit: mane portas ingressus, convocatis civibus de præterito gratias egit ad perseverantiam ⁸¹coartatus. Erant Uticæ CCC. viri ditissimi, magna pars Romani negotiatores, qui pecuniis suis enixe admodum bellum juverant, et faverant Scipioni: hos Cæsar oderat vehementer nec immerito, animose enim se adversus eum gesserant: sed ejus odium semper citra sævitiam sistebat: hos extrema igitur supplicia metuentes eum ad se adducti essent, acerimis verbis increpuit, deque eorum flagitiis longum tenuit sermonem: cumque ab omnibus ⁸²superaretur ut orationem tam infestam

74 Adde, illi.—75 Forte, in ipso.—76 Forte, illi.—77 Lege, longo.—78 Lege, pergitur.—79 Lege, atque medio itinere.—80 Lege, Uzitam, Adrumetum.—81 Lege, cohortatus.—82 Lege, expectaretur, aut speraretur.

mortis sententia sequeretur, et ipsi metu vicinæ mortis attoniti post tot verborum tonitrua, jam pro meritis fulmen ultimum expectarent: conclusit longe ab opinione cunctorum: 'Et ite,' ait, 'de vita securi: hanc solam vobis dono: bona vestra quæ Uticæ habetis, vendi jubeo: vobis ipsis tamen primum redimendi locum tribuo, ut pro pretio quod rebus constitutum fuerit, emptores omnes alii vobis cedant:' insperato gaudio concussi, et vix sui compotes: 'Imo vero,' inquit, 'non est hæc sufficiens stultitiæ nostræ pœna: aliquid amplius multæ nomine simul nobis omnibus impone.' Miratus est Cæsar. 'Et impono,' inquit, 'vobis ⁸³D. M. sextertiorum sex solutionibus intra triennium persolvenda. Hodie,' inquit, 'nos ⁸⁴damnatos intelligimus ut simul omnia persolvamus; proque tam miti castigatione, concessaque præter spem vita, tibi imperator invictissime gratias agimus.' Dum hæc ad Uticam Cæsar agit, Juba rex, [244] modo tam superbus, diurnis latebris nocturna fuga deviis sylvisque tramitibus, suum olim ad regnum, regni que caput Zamiam opidum pervenerat, ubi larem præcipuum, uxoresque et filios et thesaurum habebat, palatiumque ibi sumptuosissimum erexerat: ibi vero homo vanissimus, qui magna principia præcipitanter amplexaretur, neque exitus metiretur, in ipso belli principio adversus Cæsarem temerariè suscepti, ingentem lignorum pyram media urbe congesserat, ut si bello succubisset, omnes illic cives ferro cæsos imponeret, atque ita submissis ignibus et accensa pyra, se et filios, omnemque thesaurum superjaceret, ut sic omnia cremarentur, neque de fortunis suis ad Cæsarem ⁸⁵aliud perveniret: id sibi consilium fortasse magnificum videbatur. At Zamenibus, et præsertim Cæsarem amantibus, merito non placebat, eaque res civibus illum suis odiosissimum effecerat: neque enim unius hominis desperatio, uni magno populo excidium publicum afferre debuerat: nec illa quidem sola iniqui consilii causa erat, sed invidia: qua impulsus rex immanis, non victores modo consuetis belli præmiis; sed suos vita spoliare decreverat, quasi eos post se vivere judicaret indignos: quod non dicam de subditis liberis, ⁸⁶tamen hominibus; sed de servis etiam inhumanum prorsus judicium ac superbum esset. Hac ergo de causa jure optimo suis om-

⁸³ *Dis millies sestertium* est in Hirtio.—⁸⁴ In Hirtio recte legitur *denum damnatos*: quod cum non intellexerit hic scriptor, aut in vitiosos codices, ineptam hanc inde confecit sententiam, ut in aliis quoque locis factum. —⁸⁵ Forte, *aliquid*.—⁸⁶ *Lege, sed de servis etiam, tamen hominibus.*

nibus invisus erat: et fortuna sibi in omnibus adversante, odio quoque contemptus accesserat: his duobus pessimis comitibus cum ad opidum pervenisset, ut admitteretur ad suos penates et suos liberos, minaciter, post flebiliter atque suppliciter petens; cum neutrum valuisset, orare institit ut uxores sibi saltem suas ac liberos aliquo terrarum abducendos redderent. Cumque ne id quidem sibi permetteretur, ⁸⁷ne ad aliud responderetur, desperatione ultima digressus surdis a mœnibus, [245] cum Petrejo qui olim in Hispania contra Cæsarem steterat, equitibusque perpauca ad villam suam urbi proximam est profectus. Zamenses nondum ejus metu liberati, per legatos orant Cæsarem, ut priusquam rex reparatis viribus eos invaderet, opem illis aut ferret aut mitteret: se usque ad mortem fidem illi servaturos, Zamam quoque sibi servare. Cæsar legatos, et a quibus missi sunt laudat: jubet illico reverti, et adventum suum Zamensibus nuntiare, progressosque legatos ipse subsequitur. Vulgata autem adventus Cæsarei ⁸⁸multi ex regis Cæsari obviam pergunt, veniam orant impetrantque: cumque ingenti ⁸⁹supplicium committatum Zamam pervenit. Cognita autem clementia ejus, quam multis exhibita latere non poterat, equites regni omnibus ex angulis Zamam conveniunt, petentes veniam, nulli omnium negata est: servati omnes, metuque et periculo liberati, nullus re aut verbo violatus. Dum hæc Cæsar ad Zamam gerit Considius ille, cujus supra mentio est habita, qui nuntium ferentem litteras occiderat; fortunam audiens suarum partium, sibi que permetuens, Thisdra cui ⁹⁰nunc præerat deserta, cum ingenti pecunia Getulis comitantibus in regnum ibat, Jubæ se conjuncturus: sed cum esset in via, a Getulis, quorum se custodiæ fideique crediderat, cupiditate pecuniæ interfectus, argumentum dedit, quanto securior sit pauperis vita quam divitis, quantum solitarius viator quam comitatus sæpe securior. C. quoque Vergilius, cujus superius mentionem fecimus, ubi Scipionem acie victum, Catonem manu propria peremptum, ⁹¹ubique fusos; Cæsarem Uticam, Zamamque, urbesque alias, omnibusque victori faventibus, possidere; Jubamque regno pulsum desertumque, aliosque duces partium; nusquam aliud esse præsidii, nihil spei; sibi liberisque suis consulens, cum

87 *Lege, neque aliud.*—88 *Videtur deesse, fama.*—89 *Lege, supplicium comitatu.*—90 *Lege, tunc.*—91 *Adde, reliquos.*

Canino proconsule a quo obsidebatur vitam pepigit: [246] atque ita qui Cæsari suaviter se vocanti ne responsum quidem dare dignatus fuerat, sic res hominum voluntur, seipsum filiosque et sua omnia, ipsumque Tapson cui præerat, legato Cæsaris ⁹²concessit. Dum paulatim reliquæ partium dilabuntur, Juba Rex et regno et spe qualibet privatus, cunctis exclusus urbibus, ab omnibus derelictus, quærebat si qua esset via, ut qui male vixerat, bene moriturus videretur, sicubi cum hoste congressurus, ubi posset interfici, hoc maxime ⁹³exoptant quod omnes maxime metuunt ⁹⁴fugiant: sed ubi hoc inveniretur? nusquam bellum, nusquam prælia: pax et Cæsar omnia possidebant: et vitæ igitur et mortis honestioris spe amissa, ad illud ultimum remedium, ⁹⁵quod tunc multi utebantur, se convertit, egitque cum Petrejo extremarum comite fortunarum, ut invicem ferro decertarent, alterque alterum occideret: consentit ille non difficulter, ut qui vivere amplius gravaretur. Concurrent ergo ex condicto, et Petrejo obruncato, rex superstes quid ⁹⁶ageret in se manum vertit: sed cum pectus ferro transverberare non posset, seu metu impediante, seu lorica: servum suum ut se occideret exoravit, et obediens servus fuit: secundum alios, Petrejus et orantem regem, et ex ordine semetipsam eodem mucrone perfodit: quodeunque horum verius: id quidem constat, aperto in convivio, et ut dicam quod sentio, ab ebriis factum est: mensæque dapes et pocula hinc Romano sanguine, hinc regio ⁹⁷manduerunt. Hic est igitur Petreji, hic est Jubæ regis exitus: nec felicior Saburra præfectus regius, nisi quod illi pugnando mori contigit, quod dominus suus frustra optavit: congressus nempe cum P. Satio Cæsaris legato, prælio victus, et fuso exercitu interfectus est. Cumque Satio idem victis hostibus ipse cum paucis per Mauritaniam iret ad Cæsarem: [247] Faustus forte et Afranius cum mille viris ad Hispanias ibant: cumque invicem conflisissent, vicit Satio, et reliquis interfectis, ac in fidem acceptis; Faustum ipsum cepit, et Afranium cum uxoribus filiisque ad Cæsarem perducturus: nec multo post dissensione exorta inter milites, Faustus et Afranius occiduntur: conjugibus natisque Cæsar et salutem dedit, et bona restituit. Dum sic duces Pompejanorum

⁹² *Lege, concessit.* — ⁹³ *Lege, exoptans.* — ⁹⁴ *Lege, fugiuntque.* — ⁹⁵ *Lege, quo.* — ⁹⁶ *Aut deest aliquid, aut legendum cum interrogationis nota ageret?* — ⁹⁷ *Lege, manduerunt.*

partium undique, quasi frondes per autumnum ruerent, fortunæque turbinibus agerentur: solus quasi jam dux ducum Scipio restabat: navibus quidem longis aliquot cum comitibus ipse quoque ad Hispaniam ibat. Credo quod ibi per filios magni Pompeji ⁹⁸revoveri civile et recalescere ferebatur. Cum diu multumque pelago jactatus, cursum applicare nequivisset; ad ⁹⁹Hysponem regium, ventus eum et sua sors appulit, ubi tunc ipsius P. Sittii classis erat. Ursi pauciores a pluribus invaduntur, ¹⁰⁰opinunturque velociter: ubi se Scipio circumventum vidit, puduit vivere, atque antequam caperetur, ferrum mersit in viscera: irrumpentibusque militibus, et quærentibus ubinam esset imperator, respondit illam vocem famosissimam et magnis laudatam viris, qua suorum majorum gloriam in Africa æquasse illum dicunt, et ego crederem si vellem, et potest qui vult credere: 'Imperator bene se habet,' inquit, atque ita ¹incognitis expiravit. Comites ejus, Torquatus, Damasippus et ²Perlectorius interfecti sunt: atque hujus belli civilis in Africa finis fuit.

Cæsar bello Africæ finito, in Italiam reversurus, et obsequiorum memor, et quamvis scriptum de illo sit, quod nihil soleret præter injurias oblivisci; non tamen prorsus immemor offensarum, [248] et præmio et pænæ animum applicuit: pænæ inquam pecuniariæ, nam pœnam sanguinis naturaliter abhorrebat. Zamensibus quod regem excluserant liberalis fuit: tributa et vectigalia moderatus est, regno in formam provinciæ redacto. Salustium proconsulem cum exercitu præfecit. Idem fecit Uticensibus: ³utrique bona eorum civium Romanorum qui contra se arma ⁴fecissent, vendi fecit. Tapsitanis, Leptitanis, Thisdritanis pecuniæ, frumenti atque olei multam annuam imposuit: bona civium, atque ipsas civitates ab omni direptione et injuria salvas ac liberas esse jussit: eundem morem Caralis tenuit, ⁵qua et Utica digressus tridui navigatione pervenerat: inde quoque discedens ante III. Kalendas Julii, atque adversis tempestatibus impeditus VII. et XX. diebus in itinere consumptis, Romam attigit.

Jam diuturnitas belli pacem, labor requiem, triumphum victoriæ flagitabant: non civiles quidem istæ, sed hostiles illæ, de quibus

98 *Lege, refoveri civile bellum, et.*—99 *Lege, Hipponem regium.*—100 *Lege, opprimunturque.*—1 *Lege, incognitus.*—2 *Forte, Platorius.*—3 *Lege, ubique, vel utrinque.*—4 *Forte, tulissent.*—5 *Forte, quo ex.*

antea dixeramus; quomodo autem triumpharet, aut qua ratione quiesceret? de quo scriptum sit: nil actum credens cum quid superesset agendum. Cum adhuc bellorum et laborum materia superesset, Pompeji magni filii Hispaniam occuparent; sequebatur autem illos non quidem patris virtus, sed hominum favor ingens, et paternum nomen. Gneus ac Sextus, sic pro uno duos substituerat fortuna ⁶Pompejus: egeratque Gneus major natu, cui plus industriæ inerat atque consilii, confugiendo in fidem ac clientelam omnium Hispaniæ civitatum, precandoque et fortunam suam miserando, patrisque memoriam renovando; ut jam sibi licentiæ multum partum esset: nec precibus tantum, sed vi etiam congregato exercitu, inciperet provinciam vastare, ita ut pedetentim, qui favorabiles ab initio fuerant, esse inciperent odiosi: [249] ⁷hunc sibi novissimum ⁸belli ac tum minime negligendum ratus Cæsar; eo raptim proficiscitur: duo in hoc iter vix auditu credibilia inciderunt: nam et ab urbe Roma in Hispaniam ulteriorem immensum terræ spatium emensus, IIII. et XX. die pervenit: viatori, ne dicam exercitui, celeritas optanda: magnum hoc: quod sequitur majus: horum siquidem tam paucorum spatio dierum, tam multas intercuras pœma scripsit, quod inscripsit: 'Iter:' quod illud scilicet in itinere edidisset: sic Pierides armis inserere, et nunquam otiosus esse didicerat. Primo Cæsar in Hispaniam adventu, civitatum motus ingens fuit: undique legati ad eum, undique transfugæ. Jam enim ⁹ad Pompejani juvenes, sive in odium sive in tædium vertere cœperant, et ut nulla esset in eis culpa, mos est antiquus populorum, semper novos dominos, novas res optare: et fama Cæsar in haud immerito super omnes excreverat, ut universi homines ejus splendore caperentur, cuperentque ¹⁰ceram cernere, quem usque adeo mirabilem audiebant. In hoc principio, ipso maris in ostio, ubi Oceanus terris illabitur, et mediterraneum hoc pelagus nostrum parit; inter legatos invicem partium, hinc Didium, illinc Varum, et ambobus cum ipsa tempestate certatum est: nec minus a ventis et fluctibus quam ab hostibus periculi atque horroris, dum et hinc hostes sævirent, et illinc sævitiam rabiemque hominum maria coercerent utraque classe bello simul et naufragio laborante, duæ partes, duo maria, duplex furor, duo elementorum

6 *Lege, Pompejos.*—7 *Forte, hec.*—8 *Lege, bellum.*—9 *Videtur delendum ad.*—10 *Lege, coram.*

atque hominum procellæ. Per hos dies a Cæsarianis duo pedites capti sunt qui se servos dicerent : non licuit in his Cæsari suam consuetudinem servare : antequam ad eum ducerentur, quod a Cæsariano exercitu transfugissent, recogniti, et a militibus interfecti sunt : [250] et tabelliones capti qui ad Pompejum Corduba mittebantur, et præcis illico manibus sunt remissi : similiter ¹¹simulato Pompejanus atque occisus est. Credo ego milites iratos bello, et ¹²imperator sui morum conscios atque clementiæ, hoc remedii genus excogitasse, ne quis faciem ejus videret, ut sic nullus evaderet. Cordubam Pompeji tenebant ; Cæsar obsidebat, illis tamen absentibus : multisque ibi et magnis insultibus decertatum est. Cumque die quodam ferro et flammis solito ¹³etiam pugnaretur : opidani ira in furorem versa, hospites qui securi secum jure veteris hospiti morabantur, inspectante Cæsaris exercitu jugulatos e muris præcipitare, quasi crudelitate non virtute victoria quæreretur, inceperant : spectaculum miserum atque horridum. Qua re ex gemitu morientium audita, ¹⁴unius qui ad tutelam muri in terra sub cuniculo erat exclamavit : ‘Tetrum scelus et immane flagitium, nullaque non barbarie detestandum commisistis absque ulla causa ; nihil enim mali merebantur, qui nihil mali fecerant, qui ad vos vestrasque se aras et ¹⁵foros infausta fiducia contulissent ; jus hospitii sanctum gentibus soli vos spreveritis, atque ¹⁶uticam sprevisse sufficeret ; inhumano illud scelere violastis.’ Multa quoque in hanc sententiam dixit, quorum verecundia repressi cives, ab hospitum cædibus se continuerunt : sic interdum unius boni viri multos inter malos valuit oratio : et inter hostes etiam suum honorem virtus invenit : ea res relatu transfugæ in exercitu primum Cæsaris innotuit : die proximo Tullius ¹⁷quidem cum Catone quodam Lusitano legatus ex opido ad Cæsarem venit : hujus prima pars orationis fuit, ‘Optare, suus potius fuisset quam Pompeji miles, suamque constantiam in hujus potius felicitate quam in illius miseriam præstitisset :’ [251] finis autem fuit, ‘se a Pompejo desertos, victos a Cæsare, seque et opidum dedere atque orare ut clementiam quam victis gentibus præbisset, suis civibus non negaret.’ Multa præter hæc locutus est, quæ scriptorum vitio confusa vix intelligi possint :

11 Forte, *speculator Pompejanus captus atque*.—12 *Lege, imperatoris*.—13 *Adde, more*.—14 *Unus, vel Junius* : ut Hirtius habet.—15 *Lege, focos*.—16 *Lege, utinum*.—17 *Lege, quidam*.

unum illud intelligitur, quod multis ultro citroque dictis, tunc deditio non ¹⁸præcessit. Crescebat indies obsidio, nec Pompejus ¹⁹expectantem opem aut ferebat aut mittebat obsessis: quin etiam pro concione dixisse ferebatur, 'ut quoniam eis auxilio adesse non ²⁰potest, ipsi noctu et beneficio tenebrarum e conspectu hostium evaderent,' quod cum dixisset, unum ex astantibus respondisse, 'ut pugnae potius quam fuga signum daret;' eumque qui id dixisset, quasi duci ignaviam exprobrasset, neci datum. Hæc quoque res ex profugis agnita: intus quoque in opido angustiae (ita necesse est) crescebant: matrona e muro desiliens dixit, se cum ancilla sua statuisse transfugere: ²¹ullam forte cognito proposito jugulatam, se fuga præcipiti evasisse. Tabellæ quoque e muris projectæ sunt inventæ, in quibus sic ad litteram scriptum erat: 'L. Mutius Cæsari. Si mihi vitam tribuis, quoniam a Gneo Pompejo sum desertus, qualem me illi præstiti; talem virtute ac constantia ²²facturum me in te præstabo.' Simul et legati qui prius venerant ad Cæsarem redierunt; eorum oratio simplex fuit et apta et brevis. 'Si eis vitam largiretur, se die proximo opidum dedituros:' quibus Cæsar hoc unum respondit: 'Cæsar sum, fidem præstabo:' sic effectum ut ante diem XI. Kal. Martii opido potiretur. Id cum Pompejo notum esset, deposita spe curaque Cordubæ defendendæ, castrisque motis abscessit, atque ²³ubicunque opidum petiit, ibique convocatis quos sibi fidos arbitrabatur imperavit ut summo studio perquirerent, qui ad eum, quive ad Cæsarem proni essent: [252] quod cum ad se relatum esset: LXXIII. ex iis qui ²⁴Cæsarem faventes victoriae dicebantur, quod Cæsarem amare crimen ingens esset, securi ictos occidit, reliquos intra opidum inclusit: e quibus CXX. ²⁵clusis custodiis ad Cæsarem transfugerunt. Multa præterea ab ipsis Pompejanis per eosdem dies crudeliter gesta sunt, ceu præsentibus fati diem sibi instare: et qui mos ferus est quorundam, inferias sibi præmittere ²⁶aliena ²⁷sibi quærentibus. Pompejus hoc tempore magnanimitatem suam et metum Cæsaris cum amicis simulabat: inventæ sunt litteræ ejus continentes, Cæsarem non ²⁸audire in campum copias educere, suis tyronibus diffidentem: qui si pugnae copiam æquis in locis aliquan-

18 Lege, *processit*.—19 Forte, *expectatam*.—20 Forte, *posset*.—21 Lege, *illum*.—22 Forte, *futurum*.—23 Lege, *Ucubim*.—24 Lege, *Cæsaris*, vel *Cæsaree*.—25 Lege, *clusis*.—26 Lege, *alienas*.—27 Videtur delendum illud *sibi*.—28 Lege, *audere*.

do faceret, se rem omnium opinione celerius confecturum, idque expectare ac sperare. Ibat interea Hispanias ambiendo, et ²⁹ipse dicebat, civitates suarum partium conservando: itaque in Hispalim venit, contraque urbem in oliveto castra posuit: inde alias atque alias adiit: ad extremum ³⁰Mundi substitit; supremis cladibus ³¹aliam fortunam delegerat. Eo et Cæsar venit, contraque Pompejum castra metatus est. Pompejus Fausto scripserat, quod ³²quantum intelligi datur, intra opidum erat, Cæsarem mediam in vallem nolle descendere, quod exercitus sui magna pars tyronum esset: quæ litteræ miris modis opidanorum animos attollebant. Cupide enim spes arripiunt omnes mortales, et ea sibi fingunt animis, quæ nec esse nec fieri posse cognoscunt: tam dulce est non dicam sperare, sed cogitare quæ delectant, quomodo enim impossibilia sperentur non intelligo, cogitari autem possunt omnia. [253] Dum se sic Pompejus sic alios solaretur, et ingenti quantum arbitror sollicitudine agitatus magna parte noctis instructis staret aciebus: Cæsar nescio quonam iter acturus castris egrediebatur: cui cum status hostium nuntiatus esset, constitit constituitque aciem. Concursum est hinc inde clamoribus, sed majoribus animis, ineffabilibus odiis atque immensis: pugnatumque acriter et pertinaciter: et quod pene pudendum dixeris humanæ fragilitatis indicium: nusquam Cæsari neque cum hostibus, neque cum civibus aut tam anceps eventus, aut propius extremo periculo res fuit; ‘usque adeo,’ sicut elegantissime ait Florus, ‘³³plane videretur, nescio quid deliberare fortuna.’ Et quid aliud reor, nisi an amicum suum usque in finem rara et sibi prorsus insolita fide comitaretur; an eum extremo jam calle desereret ad alium transitura. Tantaque hæc fortunæ deliberatio, tam diuturna ³⁴ut inter moras prælii neutra in parte inclinante victoria; cum jam veterana illa militum manus tot probata victoriis, Cæsareis oculis insolitum dedecus, ³⁵sensum retrocederet; nec quominus palam fugeret, tam virtute, quam pudore teneretur, quod nunquam ante illum diem fecerat: dubitare Cæsar cœpit ac diffidere, et solito mœstior ante aciem stare ita tamen ut nihil idem de solita imperatoria virtute remitteret, ³⁶uno equo desiliens et furenti simillimus primam peditum in aciem evolare: clamans, increpans, obsecrans atque exhortans, nec tantum voce vel oculis, sed

29 Adde, *ut*.—30 Lege, *Mundæ*.—31 Forte, *illam*.—32 Lege, *qui*.—33 Adde, *ut*.—34 Videtur deesse, *fuit*.—35 Lege, *sensim*.—36 Forte, *imo*.

manu et pectore fugam sistens, et fugere incipientes in prælium vi retorquens, ³⁷tanquam denique trepidatio lucis illius fuit, tanque diu ambiguus pugnae finis, ut cogitasse Cæsarem de extremis scriptorum plurimorum ³⁸tradiderunt; et eo vultu fuisse, [254] quod jam mortem sibi ³⁹consistere cogitaret, quamquam apud eos qui prælio interfuerunt nulla penitus rei hujus est mentio: et est sane difficile, non tantum absentibus, sed præsentibus diffinire quid secum quisque cogitet. Ego autem haud difficile ad credendum ducar, quod si de victoria Cæsar timuit, simul et de morte cogitavit: quomodo enim quove animo uni adolescenti terga vertisset is, qui parentem ejus talem virum, qui tot reges, qui tot duces, qui populos non urbium modo sed regnorum totiens terga sibi vertere coëgisset? utique igitur si vinci timuit, mori optavit vincere solitus, non vinci: sed an vinci timuerit quis novit? Dicunt tamen, et ⁴⁰quidem etiam pro comperto asserunt, tamdiu hæc rerum ambiguitas duravit, donec quinque cohortes hostium a Labieno castris laborantibus ⁴¹auxiliorum directæ, mediamque in aciem properantes, fugæ speciem ⁴²prætenderunt. O fortuna ut creditur in omni re potens, sed in bello potentissima. Siquidem Cæsar, sive illas vere fugere arbitratus, sive ⁴³crudelitatem similans, ducum sagacissimus, velut in profugas impetum facit, animosque et suis addidit ut fugere hostes rati sequerentur, et ⁴⁴hostibus depressit, ut dum fugere suos suspicantur fugerent. Itaque Labienus ⁴⁵Cæsar desertor ac transfuga, sui que pristini ducis hostis inexorabilis, cui parere perniciem quærebat, victoriam insperatam, ⁴⁶si vero mortem peperit. Eo enim prælio et ipse concidit, unaque secum Actius Varus, et cum eis triginta milia hominum cecidere: cecidissent plures nisi tam proximum urbis profugium fuisset: de victoribus ad III cæsi, plures saucii equitum ac peditum. Itaque cum Cæsar muris obsidionem admovisset, agger flebilis et horrendus e cadaveribus factus est, [255] per quem ad oppugnationem urbis ascenderetur: quæ telis ac mucronibus, velut calce compacta, invicem cohærebant, muri que ejuspiam officium ministrabant. Ite nunc miseri et civilibus bellis incumbite: dumque aliis invidetis vosipsos opprimitis. Ecce de vestris cadaveribus superstites ⁴⁷oppugnantibus: an aliud

37 Forte, tanta.—38 Forte addendum, monumenta.—39 Lege, consciscere.
—40 Lege, quidam.—41 Forte, auxilio.—42 Forte, præ se tulerunt.—43 Lege, crudelitatem.—44 Lege, hostium.—45 Lege, Cæsaris.—46 Forte, sibi.—47 Forte, oppugnantur: an aliud petitis? an quicquam.

petis an quidquid furoribus nunc etiam vestris deest? An vult aliud Labienus tam fervidus insultator? et alii cecidere tuis instigatibus Labiene: et tu miser cum aliis cadaver unicum jaces: quamvis et tibi et Varo sepulchra facta reperiam: et quoniam tuis in eo statu vacasse non arbitror, extimo illa Cæsareæ, tibi quidem prorsus indebitæ, fuisse clementiæ: satisque auguror si sic est te, ut obstinato eras animo, inhumatum abjici maluisse. Gneus quidem Pompejus, et humero et lævo crure ⁴⁸sanco, inter medias cædes prælio pulsus excessit: hunc in lectica, quod nec equo nec vehiculo uti posset, nemorosa avia penetrantem, fuga humili et occulta atque in speluncis latitantem, Cesonius Cæsaris legatus resistentem adhuc et miseræ spei reliquias refoventem assecutus, ad Lauronem, id est loco nomen, obtruncat: caput ad Cæsarem refertur, talibus assuetum muneribus non gaudentem. Hujus germanum Sextum Pompejum in Celtiberia abscondisse fortunam tradunt, ⁴⁹ne quoniam scilicet deessent bellis civilibus alimenta. Munda post prælium expugnata quidem a Cæsare, sed ingenti prius sanguinis profusa ⁵⁰diluvio. Per eos dies oppugnata rursum ⁵¹Verò duba, quæ qualiter defecisset non invenio: magni ibi motus, ingens in civitate dissensio, parte una ad Cæsarem, altera in contrarium inclinate. Cunque esset ad arma discursum vicit pars quæ Cæsarem colebat, [256] sibi que opidum cessit: de parte adversa ⁵²ei et viginti milia cecidere, quamvis magnæ urbi cuilibet insignis strages. Cæsar Hispalim digressus Idibus Aprilis Gades petiit: inde rursum Hispalim rediit, ut Hispanas res velut ultima voluntate disponeret, quo ⁵³reversus amplius non erat: ibi vero concione advocata, beneficia sua in eam urbem commemoravit et antiqua et nova: ⁵⁴in finem eos arguit tanquam mala pro bonis omni tempore reddidissent: in pace seditiosi, in bello autem ignavi: quod Gneus Pompejus adolescens eorum fatus auxilio, ⁵⁵cæsis civibus agros et ⁵⁶vicinia vastasset, et cæsis civibus illic contra se fascēs et imperium suscepisset, immo vero contra populum Romanum, cujus ipse regnum teneret. Quid enim crederent, ne forsitan Hispalenses ⁵⁷Romano vincere, quod eorum provinciam populati essent; an

48 Lege, *sanctio*.—49 Forte, *nequando*, vel *ne qua*.—50 Lege, *diluvio*.—51 Forte, *Corduba*.—52 Forte, *duo*.—53 Lege, *reversurus*.—54 Lege, *in fine*.—55 Videtur delendum aut hic, aut paulo post.—56 Forte, *vicina*.—57 Forte, *Romanos vincerent*.

extincto Cæsare, qui mortalis esset, non sentirent Romanum populum immortalem? et in præsens x. habere legiones quæ non tantum Hispalensibus resistere, sed cælum ipsum diruere sint potentes: quo in verbo non solum illa inest altitudo, quæ omnibus patet, sed illa etiam occultior, quæ in recensendis viribus Romanis, non omnes, sed suas tantum dinumerat legiones, quasi reliquas nullius pretii, et ne memoria quidem dignas censeat. Multa hujus historiarum in loco scriptorum vitio confusa prætereo ad finem properans: hic ergo bellorum civilium in Hispania finis esto.

His tot bellis exactis, tot laboribus exantlatis, quos ⁵⁸modum pati; sed scribere; sed legere; sed audire difficile est, victor Cæsar Romam rediit. Felix meo judicio quidem vir felicitate bellica, secundum stylum loquor, si patriæ hostes tantum, non et patriam vicisset: ea certe fuit verecundia, eaque Romani moris observantia, [257] ut tantum de hostibus triumpharet, et interfectorum se duce tantum hostium numerum scribi memoriæque mandari pateretur. Numerum vero civium occisorum scribi vetuit, ne domesticas clades atque miseras patriæ exprobraret: quamvis et in numero cæsorum hostium etsi non Romanis, at Romano generi exprobratio ingens fieret. Siquidem ejus ducta, ut ab illustribus traditum est auctoribus, undecies centena et nonaginta duo milia hostium cæsa sunt: et sequitur quantum bellis civilibus ⁵⁹viderit noluit annotari: triumphavit quater, ut fere omnes sunt auctores, et ⁶⁰centuriones tradunt quinquies. Primus triumphus fuit de Gallia atque Britannia, isque omnium clarissimus: secundus de Ægypto: tertius de Pharnace et Ponto: quartus de Juba et Africa: quintus de Hispania. Ego vero adderem his sextum de Massilia, nisi quod forsitan ⁶¹his triumphus sub Gallico continetur: nam de Massilia illum triumphasse non est dubium cuiquam, qui acerrimam illam Ciceronis de Cæsare loquentis querimoniam in libris Officiorum legerit. ‘Vexatis,’ inquit, ‘ac perditis nationibus externis, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, et ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatores ex transalpinis bellis triumpharunt:’ de Thessalia et Tapso et Munda victoriæ ingentes, sed triumphus nullus: veteri enim more Romano nunquam triumphus civili sanguine quærebatur. Illic igitur tri-

58 Forte, non modo.—59 Forte, cæsi fuerint noluerit.—60 Forte, certiores.—

61 Lege, hic, vel is.

uiphorum et bellorum et fundendi sanguinis finis fuit. Ita tandem longis bellis pax alta successerat.

Ea quidem magnitudo rerum et claritas victori gloriam, ⁶²ex terris gentibus stuporem, suis civibus livorem odiumque pepererat. Neminem certe clementius, neminem liberalius victoria usum constat, idque ⁶³maximi sunt auctores. [258] Invidebant tamen, et quod miraberis, invidentes certabant cum honoribus ornare: positæ in templis imagines, ⁶⁴suggesti in curia, fastigium in domo, mensis in cælo: ipse pater patriæ perpetuusque dictator: ita enim hæc omnia scripta sunt. Ipse suam omnem clementiam ⁶⁵potentiam in cives effundere: nihil de tanto imperio suum erat præter gloriam et imperii nudum nomen: pecunias omnem ætatem contempserat: voluptates ut sperneret jam sibi ætas devexa præstabat. Negare non possum, quin in republica juvenis paulo impetuosior, et principatus semper appetentior ⁶⁶fuit, quam sat est, ne si hoc negem, ipse meis scriptis ⁶⁷arguer, et his auctoribus ⁶⁸nuda illa decerpserim. Sed quis virtutes alias viri hujus enumeret, quis illam unicam abunde laudaverit, qua omnes vicit principes, clementiam! Sed quid agant, quove se vertant homines, ubique periculum, nihil tutum: verissimum illud Liricum: 'Quid quisque vitet, nunquam homini satis cautum est in horas:' exilio cesserat Africanus invidiæ. Cæsar beneficiis obstiterat: tutius illud apparuit: rem verissimam sed mirabilem et indignam dicam delicatis animis: ipsa beneficentia gravis erat, et unum omnia posse multis utile, sed molestum omnibus: hinc invidiæ incrementa; quid facerent raptori impio, qui pati clementem principem et munificum nequiverunt? Unde hercle amorem omnium merebatur, inde omnium ferme odia, et paucorum insidias, et ad ultimum causam mortis invenit: de qua in extremo dicam, eo quod extremus humanorum actuum sit mori: ante tamen de quibusdam quæ ad corporis habitum formamque et ingenium et eloquentiam et mores, domesticam viri vitam attinent, attingendum puto, secundum quod a præclaris auctoribus sparsim tradita elicere, [259] et in unum studio colligere dabitur: non quidem omnia, nec oportet, sed quæ vel utilia cognitu vel delectabilia videbuntur. Corpore quidem altus fuit, candidus, teres, maximarum virium; peritia rei militaris eximia, incredi-

62 Lege, *exteris*.—63 Forte, *maximi tradunt*.—64 Lege, *suggestus*.—65 Adde, *ac*.—66 Lege, *fuerit*.—67 Lege, *arguar*.—68 Lege, *unde illa*.

bili patientia laboris, vultu modice, ⁶⁹sed non pleno, oculis nigris atque vivacibus, valetudine usque sub extremum prospera, tunc tamen et animo nonnunquam linq̄i solitus, et per quietem ⁷⁰vis concuti. In corporis cultu curiosior parumper quam requirere videretur tanti animi magnitudo: calvitium agre tulit, revocare capillum a vertice in frontem consuetus, et e cunctis honoribus a Senatu et populo sibi oblatis nullum recepit avidius quam ⁷¹præminis usu laureæ ⁷²contra calvitium tegetetur: reliquo etiam cultu corporis insignem extitisse et in pace constat et in bello, mundum præterea delicatum nitidumque ultra quam satis esset viro forti: et rerum talium studiosum fuisse, nota res est, usque adeo ut ⁷³nullam a fundamentis sumptuosissime extractam, quod non plene oculis responderet, funditus everteret, idque tunc etiam inopem fecisse, atque ære pressum alieno: margaritarum et gemmarum et ⁷⁴toro juvatam et signorum et pictarum tabularum avidissimus: discipline vero domesticæ tenax valde, non magnis in rebus modo, sed in minimis: ita ut pistorem quod ⁷⁵comminus non eundem quem sibi panem ministraret, vinculis innecteret: et libertum sibi acceptissimum, quod Romani equitis uxorem violasset, nullo licet accusante, morte multavit: non tamen pudicitiam, quam in alio exigebat, in se præstitit; infamatus et Romæ illustrium adulteriis feminarum, in quibus collegarum ejus Crassi et Pompeji conjugum, [260] ante scilicet quam hic ejus gener esset: insuper et provincialium matronarum, et præsertim in Galliis, quodque altius, reginarum; in quibus nomen habet ⁷⁶Euries Mauritanis, et ante omnes Ægypti regina Cleopatra, cujus supra mentionem fecimus: cum qua non contentus in medio belli civilis ardore voluptati multum temporis impendisse, post belli finem in urbem Romam evocatam, nec nisi multis honoribus et donis ornatam redire tribuit in Ægyptum, filiumque ex ea susceptum agnovit, suumque illi nomen imponi non erubuit, quem quidem Cæsari et aspectu et incessu persimilem prodidere. Inter hæc tamen et cibi prorsus indifferentis, et parcissimus vini fuit; ut mirari posses quid sibi sine Baccho et cibus levioribus vellet Venus. Neque vero feminarum quam divitiarum appetentior fuit: non ut eas reconderet, quod fere omnes

69 Forte, si non pleno. Suetonio paullo pleniore.—70 Forte, etiam.—71 Lege, quam assiduum usum laureæ, qua contra.—72 Adde, qua.—73 Forte, villam.—74 Lege, toreumatum.—75 Forte, convivis.—76 Lege, Eunoë Mauritanic.

faciunt, qui divitias quærent, sed ut largiretur liberaliterque diffunderet: ita duorum avaritiæ malorum alterum nesciebat, altero laborabat: unde et in Hispania, in Gallia, et in Ægypto multa quidem; ⁷⁷ratione autem effracto Romæ, universa diripuit. Sed non ut abstinentiæ sic eloquentiæ inops fuit, qua et omnium seculorum duces haud dubie antecessit, et summos æquavit oratores: quod ita esse, oratorum princeps et Cæsaris hostis Cicero confirmat, et quod mireris, ad Brutum scribens: neque tantum militari, aut oratoria eloquentia, quam habet ad præsentem, emicuit, sed et libros scripsit rerum ⁷⁸ante alios suarum, qui ab aliis, qui rebus ipsis interfuerant, digesti sunt, et in lucem editi, unde horum, quæ de rebus Cæsaris scripsimus, maxima pars decerpta est. Scripsit et alios plures, qui ita sibi propter ingenii velocitatem adeo ⁷⁹aut modicum temporis occupabant obstabantque negotiis, ut quosdam ex eis in alpium transitu belli Gallici temporibus, [261] quosdam in medio periculosissimorum ardore bellorum, unum cujus supra meminimus dum ab urbe Roma IIII. et XX. diebus ulteriorem in Hispaniam pervenisset ⁸⁰Scripsit et epistolas ad senatum, ad amicos, inter alios ⁸¹Ciceronem: qui, pace dixerim tanti viri, sæpe et multum in amicitia variavit: scripsit adolescentulus multa, quæ prosequi longum est. Talis ille in rebus ingenii: nam in rebus bellicis nulli hominum secundus fuisse non ambigitur: ita nempe de illo scriptum est: Vir quo nemo unquam bellis magis enituit: ⁸²in quibusdam nunquam ipse sibi pepercit, indulisitque ⁸³aliud: primus in agmine, eques interdum, pedes sæpius cernebatur: nec gelu nec sole nec pluvia caput operiens: ⁸⁴exhortatus docensque assidue quid agendum quid cavendum: et præsertim exemplo milites ad laborem erigens atque confirmans: nullus enim locus erat ignaviæ, ubi suum imperatorem præeuntem videbant, jubentemque non ire sed venire, et se sequi ad pericula: nemo unquam promptior, nemo in periculis cautior: et cum cautus ad omnia, tum ductandis exercitibus cautissimus et insidiarum providentissimus semper fuit: ita ut nunquam duceret, nisi itineribus exploratis, aut per alios, ut per seipsum: nonnunquam inter ⁸⁵hostes illorum habitu transgressus in-

77 Forte, *arario*.—78 Forte, *annales*.—79 Aut videtur delendum, vel scribendum, *adeo nullum, aut modicum*.—80 Deest, *fecerit, aut composuerit*.—81 Lege, *ad Ciceronem*.—82 Lege, *in quibus*.—83 Lege, *aliquid*.—84 Lege, *exhortans*.—85 Forte, *per hostes*.

cognitus, ut ad summam libratis omnibus dubitari posset, an animosior esset, an circumspiciatur, cautiorque: celeritatis non tantum miræ sed incredibilis fuit, quam et ingenio et corpore præstitit, ita, ut et si quid ingenio agendum esset, ante perficeret quam cœpisse crederetur; et corpore itidem non ire, sed volare visus, centena milia passuum in singulos dies exigeret, et ⁸⁶ab iconis amnes aut ⁸⁷nardo, [262] aut inflatis utribus pedibus ⁸⁸arremigando trajiceret: ita ut, dictu mirum, sæpe nuntii ad ejus adventum urbibus nuntiandum præmissi, cum eo cursim pervenissent, eum jam prævenisse attoniti repererunt: et huic celeritati animositas quidem inerat atque audacia: ita ut sæpe turbulentissimis ⁸⁹stantibus tempestatibus, quando nemo etiam privatus iter ingredi auderet, ipse cum toto properaret exercitu: et cum pervenisset e vestigio stupentes hostes aggrediretur, nullumque respiramentum illis, aut resumendi animos daret spatium. Quotiens periculum anceps esset, equos ⁹⁰abjicere solitus et præsertim suum, ut ⁹¹æquatio cum peditibus discrimen, et seposita fugæ spe, quasi virum unum totum firmaret exercitum. Præter autem artes imperatorias, militis officia tam valenter exercuit; ut sicut nemo illi par imperator, sic nemo illo miles melior foret. Itaque inclinatam aciem sæpe solus erexit, ut præsertim Mundensi die factum ⁹²est narravimus, cohibens fugam, et paventes arreptis faucibus in adversos manu ac voce refoverens, tanto impetu, ut ⁹³aquilifer cunctantem intentata cuspide tremefecerit; aliumque terruerit, usque adeo ut in manu ejus signum relinqueret abiretque, et ipse ex imperatore vexillifer remaneret. De hac bellica virtute ac felicitate, præcipuaque felicitate, etsi abunde sit dictum, neque aliud hoc tota hæc dicat historia: non est tamen omittendum Ciceronis testimonium; quum licet vulgatissimum omnibusque notissimum, est tamen clarissimum simulque verissimum. ‘Soleo sæpe,’ inquit, ‘ante oculos ponere, idque libenter crebris usurpare sermonibus; omnes nostrorum imperatorum, omnes exterarum gentium, potentissimorumque populorum, omnes regum clarissimorum res gestas, [263] cum tuis nec contentionum magnitudine, nec numero præliorum, nec varietate regio-

86 Forte, *rapidos*.—87 Forte, *nardo*.—88 Lege, *remigando*.—89 Forte, *existentibus*.—90 Forte, *abigere*.—91 Lege, *æquato cum peditibus discrimine*.—92 Lege, *esse*.—93 Non intellexit verba Suetonii, ex quo hæc hausit, apud quem est, *ut aquilifer moranti cuspide sit minutus*. *Moranti* est retinenti Cæsari aquiliferum, ne fugeret, non *cunctantem*.

num, nec celeritate conficiendi, nec dissimilitudine bellorum posse conferri: nec vero disjunctissimas terras citius ⁹⁴passibus cuique jam potuisse peragrari, quam tuis non dicam cursibus, sed victoriis illustratæ sunt. Quæ quidem ego, nisi ita esse magna fatear, ut ea vix cujusquam mens aut cogitatio capere ⁹⁵posset, amens.⁹⁶ Milites non urbanitate nec fama nec fortuna quidem, sed viribus corporis atque animi extimabat, et severus in eos pariter et indulgens: nam et propinquo hoste omnibus horis, non ⁹⁷magnis diurnis quam nocturnis paratos eos ad iter ⁹⁸ad pugnam exigebat: et ⁹⁹bene nunquam pugnae tempus denuntiabat aut itineris, ut omne tempus sibi denuntiatum crederent; et semper parati quotiens perfectionis aut pugnae signum sonuisset invenirentur. Et sæpe nulla causa rei cujuspiam signum dabat, ut condiscerent laborare, et repentinis imperiis præsto esse. Peccata militum non omnia castigabat et multa dissimulabat, sciens genus hominum ad peccandum pronum, nec facile naturam et consuetudinem verbis extirpari: seditiosos ac desertores severissime puniebat: quod hæc vitia non ad ¹⁰⁰singulos ¹mores, sed ad ²summum rerum pertinent: ut ³vere intentos ad prælia requirebat, ⁴si post victorias interdum lasciviæ militari ac lætitiæ fræna laxabat, ut a diurno labore recrearentur corpora militum atque animi. Et si in hoc argueretur, respondebat: ‘Milites mei et unguentati bene possunt et pugnare et vincere:’ illudque eis permittebat, ut auro et argento ornarentur; [264] quo et ⁵a spiritu pulchrior esset exercitus, et virtuti insitæ damni metus accederet, et esset quisque ad pugnandum acrior, dum et vinci timerent et spoliari. Neque eos alloquens *militēs* nuncupabat, sed *commilitones* suos; neque eos ut milites, sed ut amicos charissimos diligebat: in tantum ut cognita cæde Titurii et Arunculeji, de quibus supra diximus, barba et capillo intonsus atque incultus tam diu fuerit donec ⁶in hostes ulcisceretur: quibus artibus et fortissimos milites et sibi fidissimos fecit, usque adeo ut in ipso principio civilis belli, cum a patria stipendia negarentur, neque ad tantam rem unus ipse sufficeret, centuriones legionum singulos equites sibi offerrent sua impensa, et omnes pedites communicatis

94 Forte, *cujusquam passibus*.—95 Lege, *possit*.—96 Adde, *sim*.—97 Lege, *magis*.—98 Adde, *et*.—99 Forte, *pæne*.—100 Forte, *singulorum*.—1 In Suetonio est *moribus*, h. e. vitam et mores, boni an mali essent.—2 Lege, *summum*.—3 Forte, *ut vere*.—4 Lege, *sic*.—5 Forte, *aspectu*.—6 Delc, *in*.

omnibus, et ditioribus quibusque ultro inopum curam in se transferentibus, gratuitum illi sine stipendio ac frumento pollicerentur obsequium: neque in tam longo belli spatio quisquam fere transfugit; et capti aliqui suorum oblatam sibi vitam si contra Cæsarem militarent constantissime respuerunt. Difficultates rerum omnium et extrema famem, vel dam obsiderentur ab hostibus, vel dum ipsi illos obsiderent, tanta pertulere constantia, ut ad Durachium pane ex herbis facto vitam sustentarent: quo conspecto Pompejus 'rem sibi non cum hominibus, sed cum feris animantibus esse,' ait; abjicique cum jussit, ne visus animos suorum debilitaret, obstinatione hostium intellecta. Fortitudo quoque non inferior quam patientia illis erat: victi semel illis in locis tam masti fuerunt, ut a semetipsis supplicium exigentes, consolari eos dux habuerat non punire. Aliis omnibus in preliis, ingentes hostium exercitus semper longe numero pauciores ⁷vicerint atque deleverint: et ibidem una cohors Cæsaris quatuor [265] Pompejanas legiones aliquot horarum spatio sic pertulit, ut pene omnes confixi atque obruti sagittis essent, quarum cxxx. ⁸intra vallum reperta atque ad Cæsarem sunt relata. Et hi omnes, aut multi quidem. Quid de singulis loquar? nota est Scævæ centurionis, et in Britannia et ad Durachium virtus, de qua diximus suo loco: et quod dicendi locus defuit, ⁹Actili militis ad Massiliam, qui cum prælio navali hostilem in puppim dexteram injecisset, illa amputata, nixus altera, navimque conscendens, scuto in adversos impetum fecit: æquavit ¹⁰Cyngeri factum, quod loquacissimæ ¹¹gratiæ laudibus in cælum usque sublatus est, cum par virtus Romani militis pene sit damnata silentio. Sic verborum illi, isti autem rerum studio dediti erant: seditionem militarem Gallicis omnibus atque Germanicis atque Britannicis bellis nullam pertulit: existimo quod justa bella milites agere sibi viderentur, nihil aliud quam pugnam et obedientiam cogitarent: ac bellis civilibus aliquot; sed quas cito non facilitate sed severitate et auctoritate ¹²compescebat; qualis fuit illa ¹³ad Placentiam, dum ¹⁴prior bello ex Hispania remearet, de qua dictum est: et altera Romæ, decimanis missionem et præmia tumultuosissima conspiratione poscentibus: quos quoniam tum maxime ¹⁵belli in Africa repullularet, amicis

7 Lege, vicerunt atque deleverunt.—8 Adde, millia.—9 Lege, Acilii.—10 Lege, Cyngeri.—11 Forte, Græcia.—12 Lege, compecebat.—13 Lege, at.—14 Lege, priori bello confecto.—15 Lege, bellum.

dehortantibus, neque dimittendi tempus esse ¹⁶firmantibus, dimittere voluit, et quantum in se esset dimisit: sed quos imperator dimittebat, imperatoris vox una detinuit, ¹⁷ut, cum enim eos alloqui incipiens, non commilitones ut solebat, sed *Quirites* appellasset, una statim voce responderent, se vero milites suos esse, nec amplius loqui passi, recusantem licet, [266] in Africam sequerentur; non ¹⁸cum impunes, sed pro cuiusque culpa et increpiti et multati. Et hæc quidem cum ¹⁹milibus.

Familiaritates, amicitias, clientelas summa fide coluit ac pietate: dum silvestre iter ageret, Gajumque Oppium qui sibi amicissimus et illo in itinere comes erat unicus, ægritudo repentina corripuisset; et forte ibi tuguriolum nonnisi unius capax esset inventum, ibi amicum agresti in lectulo collocavit, ipse sub dio nuda jacuit in humo: et hæc quidem dum fortuna adhuc esset humiliore: at cum ad imperium ascendisset, nonnullos obscurissime natos ad honores et magnifica promovit officia: cumque de hoc reprehenderetur: ‘si grassatorum,’ inquit, ‘atque sicariorum in defendenda dignitate mea usus essem, æque illis essem gratus: non enim quis, sed quid quisque pro me gesserit ²⁰ex animo.’ Masintham ²¹Granosum adolescentem suam in clientelam ab ineunte ætate susceperat: contra illum ²²adivit ut Hyempsal rex litigium habebat; in quo ²³cum Cæsar tanta ope et sic ardentem ²⁴adivit, ut filio Jubæ regis, qui regis alterius causam fovebat, ortis ut fit ²⁵incontentiose verbis acrioribus, barbam manu violenter arriperet, eundemque Masintham in custodiam ducentibus eriperet, eumque quærentibus occultaret: denique prætor primum in Hispaniam proficiscens, sua abditum lectica nulli cognitum asportaret. At non ut amicitiarum, sic et simultatum tenax, a nullo unquam tam offensus, quin facile et oblivisceretur et parceret. Itaque et orationes et versuum morsus famosorum, quin et librorum adversus se ab invidis editorum lacerationes patientissimo ac civili tulit animo, [267] neque graviore injurias, sibi non verbis sed rebus ipsis illatas, cum posset ulcisci, ²⁶noluit: et si omnino ²⁷jusjurandi vinculo ²⁸cogetur quanto quivit humanus ultus

16 Forte, *affirmantibus*.—17 Videtur delendum *anim*.—18 Forte, *tamen*.—
19 Lege, *militibus*.—20 Lege, *ex animo*.—21 Lege, *generosum*. Suet. *nobilem*.—
22 Lege, *audivit*.—23 Lege, *cum*.—24 Lege, *adjucit*.—25 Lege, *in contentione*.—
—26 Lege, *voluit*.—27 Lege, *jurisjurandi*.—28 Lege, *cogeretur*.

est. Conjuraciones contra se deprehensas non prævenit, sed sibi notas esse admonuit: male de se loquentibus edixit ut desinerent: statuas Sullæ atque Pompeji a Romana plebe depositas restituit; nec passus est extinctis hostibus nocere favorem suum, qui viventibus non noceret. Denique omnes injurias omnibus remisit: neque alibi quam in prælio periisse aliquos suorum hostium notum est, nisi Afranium ut perhibent, et Faustum Sullam, ac L. Cæsarem juvenem: quanquam et duo primi accepta semel venia postmodum rebellassent, et de eorum morte ²⁹alteri scripserint qui rebus interfuerunt: et tertius servos Cæsaris ac libertos ferro et igni crudeliter enecasset; sed ne hos quidem suo jussu, ³⁰sed consensu interfectos dicant, qui asserunt post victoriam interfectos. Cum vero petentibus sigillatim ignovisset, novissime univertis etiam non petentibus veniam dedit, ac licentiam in Italiam redeundi, atque ad honores et imperia bello præclusum aditum aperuit, ostendens verbis, et, quæ mentiri nesciunt, rebus, nullum se hostem post bellorum exitum habere: de quo Cicero, etsi post ejus interitum obloquatur, quod invitus lego: tamen ante sic dixerat: ‘Videmus tuam ³¹gloriam præliorum exitu terminatam, gladium vagina vacuum in Urbe non vidimus: quos amisimus cives, eos Martis vis pertulit, non ira victoriæ: Ut dubitare debeat nemo, quin multos, si fieri posset, C. Cæsar ab inferis excitaret, quoniam ex eadem acie conservat quos potest:’ [268] hæc ³²levitas et hi mores Cæsaris qui illum totius humani generis amore dignissimum facere debuissent; sibi, quod suspicari quidem licet, perniciem attulerunt: visus est enim tuto kedi posse, qui omnia omnibus indulgere, nihil soleret ulcisci, prætentæ tamen aliæ causæ sunt: et facile est causas vel invenire vel fingere. Objiciunt illi insolentiam, cui certe adjuncta solet ³³crudelitas, quæ, ut ³⁴linquit, ab illo longe afit: ut sit autem mitis insolentia, quod vix esse posset, ³⁵præfecto tanta post victorias desierat esse ³⁶mirabilis, et gestarum rerum conscientia levabatur. Dicunt eum ingratus * non sibi tantum, sed aliis, præter patrii moris observantiam impertitum: nimios sibi honores usurpasse, continuum consulatum, perpetuam dictaturam ac censuram, cognomen imperatoris ac patris patriæ, quæ post eum multis longe

29 Lege, *aliter*.—30 Lege, *scu*.—31 Forte, *victoriam*: sic Cicero pro M. Marcel.—32 Lege, *lenitas*.—33 Videtur addendum, *esse*.—34 Lege, *liquet*.—35 Lege, *profecto tantas*.—36 Lege, *esse*. *Mirabili gestarum rerum conscientia*.

imparibus contigerunt; statuam inter reges, in orchestra³⁷, ³⁸qui certe non petenti, immo et recusanti merito ³⁹debeatur, nec humanos tantum, sed divinos⁴⁰: sedem auream ⁴¹in curia tensam pro tribunali, templa etiam et aras, in quo modum fateor supergressus est: at quod sequitur, quale est simulachrum juxta Deos: et quos Deos quæso? Jovem forsitan aut Neptunum, qui certe pedem Cæsaris non valebant, homines vitiosi: aut ut scriptum est, ‘Omnes Dii gentium dæmonia.’ Despexisse etiam fertur ⁴²auspicia: et quid oro dignum infamia, ne dum morte, et non potius multa laude ⁴³dignissima? sed expediamus illam inexpiabilem ut dicunt invidiæ causam: ⁴⁴se adeunti, [269] et honorificentissimis decretis honestanti, non ⁴⁵assurrexerit, sive prohibitus, ut ajunt, a Cornelio Balbo, ⁴⁶et cum vellet assurgere, ⁴⁷sine sponte sua, neque de assurgendo cogitans: en grave crimen: cum nostra ætate filii rusticorum regibus atque principibus non assurgant: sed enim id maxime indignationem senatus auxit, quod ipse Cæsar sibi triumphanti non assurrexisse Pontium Aquilam ægre tulerat. Ea causa, en paritas rerum: rogo autem quid habet Pontius Aquila tribunus plebis commune cum Cæsare triumphante? nisi forte eadem in patria natum esse parces facit. Sed nunquam odio causa defuit. Addunt suspicionem affectati regni ab illo, qui utique regibus omnibus major erat, et major esse noverat. Hæ sunt fere causæ, hæc sunt crimina, quæ Cæsarem morte dignum effecerunt, et eorum utor verbo, ut jure cæsus existimetur. Conjuratum est in eum a LX. senatoribus, Gajo Cassio, ac Marco, ac Decimo Brutis tantæ cædis ducibus: quorum primus atque ultimus e suorum numero erant, medius semper adversæ partis extiterat; sed venia donatus ac provincia auctus, aut oblata respuere, aut profecto ipse quoque suus esse debuerat: sed uno modo sui omnes fuerunt peremptores. Et multa quidem conjuratis fuere consilia qualiter atque ubi eum perderent: tandem ⁴⁸senatu. Nec ipsi quidem Cæsari mors ignota esse debuerat, nisi quod perituris ⁴⁹oculis obstruit fortuna: omitto tabulam aeneam forte ⁵⁰Capis regis e sepulchro erutam, in qua

37 Adde, *suggestam*.—38 Lege, *quæ*.—39 Lege, *dabantur*, aut *decernebantur*.—40 Adde, *recepit*.—41 Lege, *in curia et pro tribunali, tensam in pompa Circensi*. Sic sane Suet.—42 Lege, *auspicia*, aut *haruspicia*.—43 Lege, *dignissimum*.—44 Adde, *Senatui*.—45 Lege, *assurrexit*.—46 Videtur delendum, *et*.—47 Lege, *sive*.—48 Adde, *in*.—49 Forte, *oculos*.—50 Lege, *Capis*: et sic paulo post.

Græce scripta erat hæc sententia: ‘Quandocumque ossa Capis detecta essent, fore ut Iulo prognatus manu suorum necaretur, [270] magisque mox Italiae cladibus vindicaretur.’ Potest enim esse res fabulosa, quamvis eam Suetonius Tranquillus affirmet; et Cornelium Balbum Cæsaris familiarissimum producat auctorem. Omitto greges equorum in trajiciendo Rubicone consecratos, et vagari sine eustode permissos circa diem cædis, et pabulo abstinentes, et lacrymis manantes uberibus. Omitto plurimis hostiis non litatum, et Spurinae aruspiceis monitus periculi imminentis, et regaliolum avem in Pompejana curia a diversis ⁵¹vulneribus decerptam. Omitto suum et uxoris suæ somnum, et quæ sunt id genus omnia, quæ a viro tam docto, tam magnanimo jure optimo, nisi fallor, sperni poterant: sed tunc vulgo observari talia, immo et præcaveri ⁵²mox erat. Illud certe sapientissimo duci oculos aperuisse debuerat, quod et fama ⁵³cæde in vulgus effusa erat, ut quod multi noverant, ille unus, cujus res agebatur, vix ignorare potuerit: et ad locum suæ mortis eunti ⁵⁴quidem obvius sed ignotus scripturam obtulit, qua monebatur ne ad mortem iret: accepitque illam nec perlegit, sed scripturis aliis quas sinistra manu gestabat, quasi statim postea lecturus immiscuit, quæ postea cum aliis est inventa. Et hinc ortus dicitur mos ille præcipue principum, ut omnem scripturam sibi oblatam confestim legant. Cæterum his atque aliis moti quidam opinantur, Cæsarem et mortem suam ⁵⁵præstitisse et sic mori voluisse: nam et apud Xenophontem cum Cyri regis mortem et ordinationem ultimam aliquando legeret, contempsit lentum ac languidum mortis genus: et pridie quam moretur orta inter cenam mentione de optimo genere moriendi, ipse mortem subitam inexpectatamque prætulera: et in quotidiano sermone sæpe dicere solitus ferebatur. [271] ‘Satis diu se vel naturæ vixisse vel gloriæ?’ cujus, in Oratione pro M. Marcello, Cicero meminit: ⁵⁶utrumque ea res credita. Cæsar Idibus Martiis turbatæ valetudinis causa aliquandiu domi detentus, tandem D. Bruto hortante ne expectantem senatum frustraretur, ad multum diei ⁵⁷spatii, hora scilicet quinta, venit in curiam Pompejanam, quæ est ⁵⁸Trapei rupis in latere, expeditionem Particam animo cogitans:

51 Forte, *aribus*.—52 Lege, *mos*.—53 Lege, *cædis*.—54 Lege, *quidam*.—

55 Lege, *præcivisse*.—56 Forte, *utcumque*.—57 Lege, *spatium*.—58 Forte, *Tarpeia*.

ibi dum assedisset, conjurati eum sub prætextu obsequii circumstant: cum Cimber Tullius qui ⁵⁹primus sibi tanti facinoris partes assumpserat, accedens nescio quid poposcit. Neganti in præsens inque aliud tempus rem trahenti, ab utroque humero togam manibus arripuit, exclamantem, 'Ista quidem vis est,' Cassius infra jugulum vulnerat. Cæsar Cassii pugione erepto, brachioque ejus trajecto, dum assurgeret alio vulnere remoratus est, quod unum ex omnibus letale medici dixere: sed ad unam vitam finiendam tale vulnus unum satis est. Tum se undique ab omnibus stricto ferro peti videns, neque soli inter tantos et inermi quidquam auxilii esse intelligens, spiritum recollegit, ne quid indecorum moriens diceret aut faceret, neque omnino aliquid dixit: nisi quod ad primum vulnus parumper ⁶⁰infremuit, nulla voce tamen emissa: et M. Bruto in se irruenti, Græcum fertur nescio quod breve dixisse, de quo Cæsa rem ipsum dicere solitum refert Cicero Epistolarum ad Atticum libro ⁶¹XXXIX. Magni refert quid hic velit, sed quicquid volet valde volet: et ipse quidem in extremo toga caput obnubit, lævaque sinum vestimenti ad inferiores partes corporis extendit, quo casus esset honestior. [272] Ita ille qui tot terras primum, post in urbe Roma terrarum orbem mira felicitate subegerat, una hora III. ac XX. vulneribus ad terram datus occubuit: inque omnem terram auditus est ruinæ fragor ingentis. Quam indigne autem sit occisus, vel hinc patet, quod plures ex his qui eum occiderunt, in testamento ejus filii, si quis forte nasceretur, tutores erant nominati, quidam quoque in secundis hæredibus scripti erant: ut D. Brutus, qui maxime in cæde ac præcipue videtur ipsius fuisse: quod quidem testamentum paucis ante mortem mensibus fecerat. Nam in altero ante belli civilis initium, ut quidam tradunt, Gn. Pompejum generum suum unicum scripserat hæredem, sed bello exorto mutandi testamenti justissima causa fuit: Nemo enim hostem sibi vult hæredem legatum. Populo Romano publice reliquit hortos quos circa Tiberim habebat, private autem ac viritim trecentos sextertios: quod legatum ingens fuisse, quisquis populi numerositatem attendit, intelliget. Decreverant occisores corpus in Tiberim jactare, bona publicare, acta revocare: sed magnitudine perpetrati facinoris attoniti, et metu M. Antonii qui tunc consul, et Lepidi, qui magister equitum dictatori erat, absterriti destiterunt:

fuitque illis unica fugæ cura: et nisi eam ⁶²ludibrium extincto præparatum mirificos in homines versum ⁶³est. Rogus ei accensus in campo Martio secus tumulum Juliæ, nescio quidem an filiæ an sororis, utrique enim nomen fuerat: aedes aurea templi in forum memoriæ ejus extracta; lectus eburneus auro stratus ac purpura ad caput ejus; trophæum ad gloriam, et vestis in qua erat occisus ad commiserationem spectantium excitandam: simulque inter ludos funereos ad misericordiam occisi, [273] et invidiam occisorum ⁶⁴pecuniarum illud inter alia decantatum: ‘Me, servasse, ut essent qui me perderent?’ laudationes in funere virorum illustrium fieri solitæ, propter prolixitatem et pompam funeris, cui ⁶⁵dives non suffectura videbatur, prætermisæ sunt: earumque in locum senatus consultum breve per præconem jussu Consulis recitatum est, quo Cæsari omnes honores divinos humanosque decreverat: et præterea jusjurandum, quo se omnes pro salute ejus obligaverant, ut evidentius non modo cædis sed perjurii scelus esset: pari compendio permissum est, munera ad funus ex more ferentibus, ut sine ordine quo quisque vellet, in itinere suum munus in campum ipsam Martium deferret, inde in forum a magistratibus delatus est. Dumque ubinam cremandus esset in questionem venisset, alique in curia, in qua occisus erat, alii in cella Jovis dicerent: subito duo viri ignoti succincti gladiis, et jacula bina gestantes, ardentibus ⁶⁶cereris igne accenso diremerunt litem, secutique omnes quasi divinitus præmonstratam viam, multi vestes, multi arma quibus ornati advenerant, flammis injecere: præcipue veterani, qui sub illo victoriosissime militaverant, quasi jam armis vale dicerent, illo extincto, qui summum fuerat deus armorum. Matronæ etiam sua in ignem et filiorum ornamenta jactabant: luctus ingens fuit non Romanorum modo sed exterarum gentium quoque, maxime Judæorum, qui sepulchrum ejus aliquot continuis noctibus pro officio frequentarunt. Peracto funere plebs Romana ad domum Bruti et Cassii facibus armata contendit, vixque inde repulsa ⁶⁷Erulum Cinnam infelicem quendam hominem casu obvium errore nominis delusa discersit, credens alium esse, quem mordaciter per eos dies contra Cæsarem locutum esse constabat, [274] affixitque hastæ caput velut taliter suum ducem ulta gestavit. Sic alienæ culpæ

62 Aliquid deest, ut *arripissent*: aut simile.—63 *Lege, esset*.—64 *Forte, Pacuvianum*.—65 *Forte, dies*.—66 *Lege, cereis*.—67 *Forte, Helvium*: sic Suet.

ille innocens pœnas dedit. Post hæc Numidici lapidis columnam in eodem loco posuit viginti pedum altitudinis, ⁶⁸in scipione addita, *Parenti patriæ*: ad quam et sacrificare et vovere et jurare per Cæsarem diutius observatum est. Periit auro ætatis VI. et L. relatus est in numero Deorum, non modo principum auctoritate, sed opinione etiam populari: nam ludis quos ibi Augustus Cæsar hæres ejus instituit, erinita quædam stella VII. continuis diebus circa XI. horam lucis apparuit: persuasumque est ⁶⁹crudele plebi, Cæsaris esse animam in cœlum admissi: quo profecto aliis viis, quam armis, et bellis, aliisque quam de armato hoste victoriis atque triumphis ascenditur. Hujus stellæ et Virgilius pœta meminit in Bucolico carmine, et simulacrum ipsum Cæsaris ⁷⁰judicio, cujus in vertice stella est. Denique opprobrium illud, quod conjurati in extinctum meditati erant, primo quidem in tempus ac locum cædis versum est: nam et curiam ipsam ceu infaustum locum claudi jussum est: hodieque præclusa vixque accessibilis est. ⁷¹Diis Martias parricidium nominari⁷², hoc adjecto, ne unquam die illo senatus haberetur. ⁷³Dictum etiam in ipsos ⁷⁴sedis auctores: quorum nullus triennio amplius supervixit, nullus morte obiit naturali: damnati omnes diversis eventibus periere, alii naufragio, bello alii, ⁷⁵quidam seipso gladio, quo Cæsarem vulneraverant, occiderunt, ut evidenter ostenderetur, cædem illam nec Deo nec hominibus placuisse.

Explicit Liber. Deo gratias.

68 Lege, *inscriptioe*.—69 Lege, *credula*.—70 Forte, *iudicat*.—71 Forte, *Idus*.—72 Forte addendum, *placuit*.—73 Forte, *Versum*.—74 Lege, *cædis*.—75 Lege, *quidam scipios*.

TESTIMONIA CLARORUM VIRORUM DE JULIO CELSO,

EJUSQUE COMMENTARIIS.

SPECULUM Historiale *Vincentii Bellovacensis* seu *Beluacensis* Episcopi (qui floruit circa Annum 1240) impress. *Venetis* 1494. *Fol.* Antiqua Dicta *Moralia Julii Celsi* continet. Lib. vi. 5. *Alia multa de Bello Cæsaris narravit Orosius et Julius Celsus, ex quibus multa sequuntur excerpta; quæ consulat Lector.*

Fragmenta illa *Julii Celsi* a *Vincentio* memorata, si in nostro Auctore reperiantur, *Grævii* conjecturæ minus faverent de tempore Scriptoris horum commentariorum, qui sæculum minus barbarum, stylumque haud cucullatum sapiunt, licet verisimile sit *Celsum* nostrum aliquibus in locis corruptum aut interpolatum fuisse. Sicut ipsum *Cæsarem*, veteres fere universos, (Poëtas vero omnium minime) Lectorum et Scribarum more. Sæculo forte quinto vel sexto floruit *Celsus* noster, nam in *Codicibus* antiquissimis *Julius Celsus Constantinus et Constantinopolitanus* scribitur, et in omnibus fere *Mss. C. C. Cæsaris Commentar.* extat nomen ejus; invaluit enim consuetudo clarissimorum virorum lectionis testimonium libris ascribere, ut fides emtoribus et lectoribus fieret, non mendosum esse codicem qui a tanto viro fuisset perlectus, recensitus, vel emendatus; quod postea Typographorum nomina supplere solebant.

Gualterus Burtleus Anglus (qui floruit circa Annum 1230) de vitis Philosophorum. *Quarto Impress. Lovanii* 1474. a *Johan. de Westfalia. et a Joan. Horne ter Ann.* 1472.

De *Julio* Historiographo, c. 104.

Julius Celsus Historiographus scripsit diligenter de *Bello Cæsaris* Librum, quem in v. Libros distinxit: in quibus multa doctrinalia mirabilia continentur, ex quibus pauca hic posita sunt.

‘Naturale est omnes homines studio libertatis incitari, et conditiones servitutis odisse. Rerum omnium Magister est usus. Quod volumus libenter cernimus et credimus. Terror hominibus consilium mentemque eripit, et membra debilitat. Fortuna eos plerumque quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriores casum reservat. Quæ sentimus ipsi reliquos sentire speramus. Inter duos bellantes hoc unum tempus bellandi de pace est, dum sibi uterque confidit, et ambo pares videntur; quod si alteri paululum fortuna tribuerit, vix utetur conditionibus pacis qui superior videtur, nec æqua parte contentus erit, qui se omnia habiturum sperat.’

‘*Joannes Magnus* (qui floruit circa Annum 1420.) in *Sopholog.* impress. *Parisiis* 1475. Fol. edit. a *Roderico Episcopo Zamorensi*, Hispano, et *Paulo Secundo* in *Script.* v. 13. 111. 7. aliisque locis, Sententias *Julio Celso* tribuit quæ in *Cæsaris* Commentariis reperiuntur; quod non mediocriter confirmare videtur opinionem *Floridi Sabini* (l. 11. *subsec. Lect.* c. 2.) qui tres de Bello civili Libros, *Cæsaris* esse negat; tum *Ludovici Carrionis* (*Lipsii Epistol.* l. 11. *Epistolicar. Quæst.*) qui et Belli Gallici commentarios *Julio Celso* ascribendos putat.

Albert Eyb Secretarius Papæ *Pio Secundo* (qui obiit 1454.) in *Margarita sua Poëtica Impress. Romæ* 1475. Fol. pag. 184. *Z. Julii Celsi de gestis Cæsaris Autoritates incipiunt*, duasque paginas implent, quas curiosus Lector adeat, et cum Textu *Græviano* conferat.

Gerard. Joh. Vossius Institut. Orator. v. 10.

— Verum *Celsi* Commentarii de Rebus a *Cæsare* gestis *dis διὰ πασῶν* differunt a *Cæsaris* Commentariis, ut sciunt, siqui cum *Cæsare* contulerunt editionem *Celsi Ann.* 1473. cujus nullam a *Gesnero* aut *Simlero* mentionem factam miror, ut qui haud aliud dicunt, quam, istorum fieri commentariorum mentionem in *Margarita Poëtica Alberti Eibii* paulo junioris *Jacobo magno Toletano*. Interim fatemur *Celsum* non tantum *Cæsaris* gesta conscripsisse, sed et *Cæsaris* commentarios, sive recensuisse, sive corrupisse: certe in *MSS. meo Cæsare Hirtioque* ter locis distinctis ascriptum: *Julius Celsus Constantinus J. C. legit.*

Gerard. Joh. Vossius de Histor. Lat. I. 13.

Est Fragmentum illud (a *Casabono* notatum notis in *Tranquill.* I. 56.) desumptum ex *Julii Celsi Commentariis de vita Julii Cæsaris* (dit. *Ann.* 1473). Est vero hic *Celsus* idem, qui *Cæsarem* recensuit: unde multis *Cæsaris Codd. MSS.* subjunctum legitur, *Julius Celsus vir clarissimus et comes recensui*: vel hoc pacto: *Julius Celsus Constantinus V. C. legi.* Inter Historicos refertur, et diligenter de *Julii Cæsaris* gestis scripsisse dicitur a *Gualtero Burleo Anglo, Petrarchæ* æquali; et omnino valde errant, qui fragmentum ante memoratum ipsius *Petrarchæ* esse volunt. Sane ex istis *Celsi* Libris, quorum a nemine ante nos mentionem factam miror, multa in *Cæsare* feliciter possunt restitui, quod aliquando, *σὺν Θεῷ*, ostendebamus: ceterum *Oxonie* in *Collegio Corporis Christi* habes *MSS.* eum hac Epigraphe: *C. Julii Cæsaris, per Julium Celsum Commentarii*: utrum *Cæsaris*, an *Celsi* sint, melius dixerint qui videre.

Salmasii Prolegomen. in Solinum.

Sic Subscriptiones illæ plerisque libris apponi solitæ, quæ testantur recognitionem alicujus Emendatoris, in omnibus pariter conspiciuntur, etsi non eandem ætatem præferentibus; ut illa quam nuper legebam in scripto Codice *Cæsaris commentariorum de Bello Gallico*, in hunc modum concipitur, *Julius Celsus Constantinus V. C. legi.* In aliis *Julius Celsus* quasi Auctor eorum commentariorum subscribitur, magno errore: qui tamen impulit doctissimum suæ ætatis Criticum (*Lipsium*) ut dubitaret an *Julii Cæsaris* essent illi commentarii, et non potius *Celsi*.

HENRICI DODWELLI DISSERTATIO

DE AUCTORE LIB. VIII. DE BELLO GALL. ET ALEX. AFRIC.
ATQUE HISPAN.

*Auctor Prologi ad librum de bello Gallico VIII.
Hirtius potius fuisse videtur quam Oppius.*

SI quidem recte habeat locus Suetonii, jam tum extiterint oportet libri omnes, quos pollicetur auctor Prologi ad librum belli Gallici VIII. nondum autem, ut videtur, sub nomine Julii Celsi, sed Oppii duntaxat et Hirtii: erantque sane ambo illi Cæsari satis familiares. Cur autem Oppio tribuerentur, eam causam satis verisimilem mihi videre videor, quod auctor ille, quicumque demum is fuerit, Balbo prologum suum inscripserit. Erant enim sane Oppius atque Balbus necessitudine aliqua, quam nescimus, ut videtur, invicem conjunctissimi: forte officii alicujus causa, utriusque curæ a Cæsare crediti. Certe utrique inscriptas nonnullas epistolas Cæsaris habemus hodieque in libro Ciceronis ad Atticum IX. Et libros fuisse epistolarum ad utramque, docet Gellius l. XVII. Noct. Attic. c. 9. qui rationem addit, quod res ejus absentis curarent. Literas curasse, docet Cicero ad Quint. fr. ep. 1. Se autem bello Alexandrino atque Africano abfuisse, lubens agnoscit Prologi auctor. Sed absentia illa Cæsaris erat in Gallia, si quidem ex epistolis a Cicerone conservatis liceat de reliquis augurari. Spectant enim illæ ad prima belli civilis initia. Ex his igitur epistolis ad Oppium datis rerum gestarum memorias accipere potuit, si quis junior Oppii nomine libros edidisset. Ita fiet, ut pari fide dignæ sint rerum gestarum narrationes, seu hos libros ipse exararit Oppius, seu junior Oppio quispiam collegerit e Cæsaris epistolis, Oppio inscriptis atque Balbo. Certe Oppio res Cæsaris etiam arcanas fuisse exploratissimas, ex eo libro colligitur, quem scripsisse testatur Oppium Suetonius Jul. cap. 52. ut probaret non fuisse Cæsaris filium, quem dixerit Cleopatra, nempe

Cæsarionem. Minus tamen idoneus fuisset Oppius ad scribendum de hoc argumento, si ipse quoque bello Alexandrino non interfuisset. Melius ergo, hac de causa, Hirtium hujus Prologi auctorem existimabimus. Oppii enim testimonio de filio Cæsaris pugnavat etiam Antonius, vix ita certe facturus, nisi Alexandriae cum Cæsare adfuisset. Nescio etiam, an hic fuerit Oppius legatus, ejus mentio in bello Africano cap. 68. Et certe Hirtio magis favet ipse Suetonius, dum Hirtii nomine verba ex illo ipso advocat Prologo, quæ hodieque ibi reperiuntur.

Idem auctor librorum sequentium de bello Alexandrino, Afric. Hisp. sed post Cæsaris mortem.

Sic ergo res, ni fallor, habuerit. Primus auctor prædicti Prologi, qui Cæsaris scripta digessit pariter ac supplevit, non Oppius fuerit, sed Hirtius, qui proinde ibidem, ubi Balbus, fuerit, quod assiduis illius non literis, sed vocibus, coactus onus illud scribendi susceperit. Scripsit ergo Hirtius Prologum ad amicum Cæsaris, Cornelium Balbum Gaditanum ditissimum. Et in prologo commentarios a se scriptos supponit rerum gestarum Galliae, non comparandos superioribus atque insequentibus Cæsaris scriptis. Hi commentarii alii esse non poterunt ab VIII. qui Prologum proxime excipiebat, belli Gallici libro, medio nimirum inter libros Gallici belli priores, quos censet superiores, et libros belli Civilis, quos pro scriptis ejusdem Cæsaris habet insequentibus. Sic nihil habent, quo se tueantur Floridus Sabinus et Ludovicus Carrio. Hunc librum se contextuisse testatur Hirtius: proinde jam antea scriptum, et medio tamen illo, quem dixi, loco dispositum. Hæc erat nimirum scriptorum Cæsaris digestio illa, de qua loquitur noster, tot sæculis recentior, qua sua scriptis ipsius Cæsaris media contextuit cœvus Hirtius. Noster etiam editos in lucem libros Cæsaris testatur ab aliis, qui rebus ipsis interfuerant. Unde hoc? Nempe ex illis Prologi verbis: 'qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset.' Sed perperam noster intellexit, si tum primum editos in lucem Cæsaris commentarios censuerit, cum Prologum scriberet Hirtius; nempe post mortem Cæsaris. Immo jam antea in clara luce fuisse versatos e Ciceronis constat Bruto: immo ex hoc ipso Prologo. Jam enim probatos omnium iudicio testatur, jam in omnium admiratione fuisse, quasi bene emendateque scriptos. Non ergo de sua, sed Cæsaris, editione

loquitur Hirtius, cum illud editionis consilium agnoscit, tantum ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset. Exprimunt hæc verba Cæsaris potius de suis scriptis agentis modestiam, quam Hirtii de iisdem admirationem. Idem Prologi auctor *novissime imperfecta ab rebus gestis Alexandriae ad finem vitæ Cæsaris se confecisse* testatur. Proinde jam una cum Prologo libros suos jam penitus confectos de bello Alexandrino, Africano, auctor emisit. Immo de bello etiam Hispanico, (quanquam illius in Prologo non meminerit) quod prædictam epocham, quæ ad Cæsaris mortem usque pertigit, hoc quoque bellum antecesserit.

*Librum Hirtii de bello Africano multis post Hirtium sæculis
interpolavit Julius fortasse Celsus.*

Et tamen, præter Hirtium, alium saltem fuisse censet noster, qui Cæsaris scripta ad ejusdem cædem suppleverit. Ita certe loquitur, quasi saltem uno plures hoc idem officium præstiterint. Quonam vero id pacto verum esse potuit, siquidem ad ipsam Cæsaris cædem res gestas Cæsaris perduxerit Hirtius? Nempe, ut opinor, quod A. Hirtii nonnulla perierint, suppleta a Julio Celso, alienissimaque ab Hirtii mente sententia interpolata. Bello certe Africano atque Hispanico multa legimus, quæ vix ævi, quo vixit Hirtius, esse potuerint, nedum ipsius Hirtii. Et tamen vice versa nonnulla, quæ coævum stylum sapiant, non autem illum, qui a juniore fuerit interpolatore. Ab Hirtii etiam vel ætate in libro de bello Africano abhorret usus vocis *imperator*, quo sæpe disceptatum dicit auctor, quis esset pro populi Romani imperatore agnoscendus, Cæsar an Scipio. Quasi nimirum unicus esset populi Romani, ut postea, imperator, qui rei summæ præesset. Hoc autem sæculo qui singulis Romanæ ditionis provinciis præerant cum imperio, seu cum jure gladii, ii imperatores habebantur. Vix tamen ita appellabantur, nisi ob res gestas imperatores ab exercitu fuissent acclamati. Sic autem Cæsarem imperatorem ne quidem poterant negare Pompeiani, cui dictatura fuerat e sententia Senatus populique Romani delata; quippe etiam ab exercitu imperator fuisset appellatus. Sed nec illud coævi fuisse videtur, quod mense, quo Cæsar in Africam appulit, Januario, scribit auctor per anni tempus in mari classes sine periculo vagari non potuisse. Octobris enim Juliani die XIII. cæpit anni confusionis 708. ille Januarius, exiitque ante Nov. XI. quo hædi oriebantur, quo ortu cæpit epocha maris clausi. Quod

porro ait centurionem Cæsaris XXXVI. annis pro Cæsaris dignitate victoriaeque depugnasse, ita manifesto falsum est, ut ægre scribi potuerit a coævo. Detrahantur a prædicto confusionis anno 708. anni 36. reliquus erit annus U. C. Varron. 672. quo sub Cæsare mereri cœperit. Atqui certum est primam Cæsaris provinciam fuisse ex prætura, anno Varron. 692. Doluit præterea Cæsar teste Suetonio c. 7. quod nihil dum a se memorabile gestum esset in ætate, qua jam Alexander orbem terrarum subegisset. Ætas illa erat ann. 33. ut præter alios docet etiam Cicero Philipp. v. Natus est Cæsar IV. Id. Quintil. ann. Varr. 654. Sic annum 33. absolverit anno demum Varr. 687. ineunte Quintili, annis post prædict. 672. quindecim. In hoc tamen numero consentiunt editiones exscriptoresque, in quibus et noster, ne dabitemus, ab interpolatore ita scriptum esse. Illic idem liber Q. Ligario vitam in Africa concessam esse narrat, cap. 89. Quod tamen certissime falsum esse, constat ex insigni Ciceronis, post reditum Cæsaris, oratione pro Ligario. Coævi scriptoris tam crassus error esse vix potuit. Et L. Cæsari vitam a Julio, facileque concessam vult auctor belli Africani. Contra Dio lib. XLIII. contra Suetonius Cæs. cap. 75. contra coævus Cicero. Mitto rem, quam auctor ipse incredibilem fatetur, ab equitibus Cæsaris XXX. Gallis Maurorum equitum duo millia loco esse pulsa. Mitto provocationem centurionis prædicti, ut cum suis decem cum cohorte Scipionis firmissima concurreret. Hæc plane fabulorum genium sapientum potius quam prudentissimorum, quibus sæculum illud politissimum abundabat, scriptorum. Huc etiam illud refero cap. 70. quod dicit, Cæsaris si non amplius tres aut quatuor milites veterani se convertissent, et pila viribus contorta in Numidas infestos coniecissent, amplius 11. millium numero ad unum terga vertisse. Sunt etiam in dictione plurima, quæ nemo peritus harum rerum censor ad Cæsaris ætatem retulerit: cap. 12. *galeati*. Non me fugit illud, sed poëta: *galeatum sero duelli pœnitet*. S. Hieronymi Prologus *galeatus* serior est. Cap. 31. *ignota peccata* legimus, quibus ignosecebatur. Cap. 19. *innumerabilis*. Cap. 46. *cruciabiliter interfecti*. *Parvulam causulam* cap. 54. *Parvum senatorem* cap. 57. *Magnis copiis auxiliisque regis præditi* cap. 58. *Suppetias occurrere* cap. 66. 68. Cap. 77. *commcatus*. Non *a castris* tamen, sed *ad castra*. Cap. 78. *ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere*. Ibidem *satagere*, pro prælio laborare. Cap. 88. *mentem in fuga destinatam*.

Africanum hunc scriptorem, hisque temporibus juniorem, arguunt tot immixtæ voces Græcæ atque Hellenismi. Qui mixto essent genere, *Hibridas* appellat cap. 19. *Hippotoxotas* habet ibid. *Epibatas* cap. 20. 62. 63. *Catascopum* cap. 26. *In salo esse* huic auctori cap. 46. 62. 63. tantundem valet, quod Græcis *σαλεύειν*, et *διασαλεύειν*, et de navi dicitur, quæ liberæ fluctuum marinorum agitationi exponitur. Sunt in eodem libro alia, quæ coævorum peritiam sapiant. Virgiliarum signum confectum memorat post VI. Kal. Feb. cap. 47. pro vero scilicet illius anni calendario, quo Febr. 1. in Novembr. Juliani diem XI. conveniebat, quo Pleiadum confectionem refert Plinius. Aliter certe sensit hic auctor, quam interpolator, qui etiam Januarium ab Octobr. Juliani die XIII. incipientem per anni tempus periculosum esse voluit navigantibus, et quidem ita periculosum, ut mediis belli casibus magis tamen esset, quam bellum ipsum, metuendus. Et manum etiam coævam accuratioremque indicant tot voces militares, aliæque technicæ, magis hic vero temporis decoro respondentes, quam pro captu junioris interpolatoris. Librum ergo Hirtii de bello Africano ad Julii Celsi ætatem pervenisse puto: sed mutilum fortassis, aut qui Celso mutilus haberi posset. Hoc utique prætextu vel suis, vel nescio cujus alterius fabulatoris figmentis interpolavit.

Itidem factum in libro Hirtii de bello Hispanico.

In bello Hispanico adhuc pauciora coævi scriptoris vestigia sunt, plura autem interpolatoris, et quidem ejusdem, qui bellum Africanum suis commentis auxerat. Eadem in voce *facultas* elegantia, quæ supra cap. 12. *cis ad ignoscendum nulla est data facultas*. Cap. 40. *naves, quæ in salo fuerunt*: pro exemplo itidem a nobis supra observato. Nec dissimiles alii occurrunt sequiorum sæculorum barbarismi. Cap. 7. *reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant*. Cap. 12. *bene magnum tempus*. Cap. 13. *simulque ballista missa a nostris turrem dejecit*. Cap. 16. *existimabant eos posse conatum efficere*. Cap. 29. *adversarii patrocinari loco iniquo non desunt*. Cap. 33. *libertum, qui fuisset ejus concubinus*. Cap. 39. *gradiebatur Hispalim*. Cap. 42. *provinciam depopulavit*. Et præter morem horum scriptorum Ennii poëtæ fragmenta advocat, cap. 23. 31. Illa vero quam inepta, quibus tamen Cæsaris, summi prudentissimique oratoris, personam agit hic sophista: *An, me delcto, non animadvertetatis, decem habere legiones populum Romanum, quæ*

non solum vobis obsistere, sed etiam cælum diruere possent? Declamatoris illa, non oratoris, affectatio est. Dixerunt quidem Germani, Suevis suis ne Deos quidem immortales pares esse potuisse, Bell. Gall. lib. IV. c. 10. sed barbari illi, non Romani. Inter Ciceronianas multorum coævorum legimus epistolas; nullam tamen, quæ cothurnum illum sapiat. Nullum erat, ætate Cæsaris, otium istiusmodi ingenii lusibus, cum de rebus seriis momentosisque, de vita fortunisque clientum vel fama agerent oratores. Sunt nihilominus primævi auctoris Hirtii etiam in hoc opere vestigia. Quæ habet communia cum aliis bonæ fidei auctoribus, non aliunde emanasse censeo: imprimis illud, quod Cæsarem dicat dictatorem III. designatum IV. non (ut vult auctor alioquin accuratissimus in historia Romana, Sigonius) anno, quo Africam recepit, sed quo bello civili in Hispania finem imposuit, Varr. scilicet 709. Sic enim coæva marmora Capitolina atque Colotiana. Sic etiam coævi nummi. Immo auctor, quem sequebatur, Plutarchus: melius scilicet, quam alii, etiam veteres, nec ab hoc sæculo admodum remoti, qui dictaturam Cæsaris unitate faciunt auctiorem. Hirtii etiam personam arguit, quod hoc toto bello Hispanico sic loquitur auctor, quasi ipse præsens adfuerit, et Cæsaris partes fuerit amplexus. Prima fere persona *Nos*, inquit, et *Cæsarianos nostros* appellat. Hoc nempe erat, quod in belli Gallici libri VIII. Prologo ipse monuerat Hirtius, sibi ne illud quidem accidisse, ut Alexandrino atque Africano bello interesset: innuens proinde, in reliquis bellis sibi quoque operam fuisse non inutilem. Non ita certe in bello Alexandrino loquitur, aut Africano. Nusquam ibi prima, sed tertia persona, absentis nimirum potius quam illius, qui rebus ipse gerendis interfuerit, narrationem instituit. Nec puto hoc prævidisse interpolatorem, in reliquis adeo personæ, quam sustinuit, incautum atque obliviosum.

C. JULII CÆSARIS

V I T A

A PLUTARCHO GRÆCE SCRIPTA;

CUM NOTIS

A FRID. SCHMIEDER,

PHILOS. DOCTOR. GYMN. REGII BREGENSIS RECTORE ET
PROFESSORE.

CAP. I.

Cæsari propter affinitatem cum Mario hostis est Sylla, quo dictatore sacerdotium ambiens in vitæ periculum incurrit et fugit. In Sabinis pecunia se redimit a militibus Syllæ; in Asiam vectus circa Pharmacusam insulam a piratis capitur. (Natus est C. J. Cæsar patri C. Julio Cæsari ex Aurelia quarto Idus Quinctilis [postea Julii] C. Mario sextum, et L. Valerio Flacco, ab U. c. 654. a. Chr. nat. 100. Adjunxit Plutarchus Alexandro Cæsarem, quod (ut ait Velleius II. 41.) *Magno illi Alexandro, sed sobrio, neque iracundo, simillimus erat.*)

TΗΝ Κίννα τοῦ μοναρχήσαντος¹ θυγατέρα, Κορινθίαν, ὡς ἐπε-

NOTÆ

1 Τοῦ μοναρχήσαντος] Usus est hoc vocabulo Plutarchus hic aliquantulum improprie. *Μονάρχης* seu *μόναρχος* *protyranno*, et *μοναρχεῖν* *pro tyrannidem gerere*, apud Græcos sæpe dicuntur. Nimirum id vocabuli tum eum significat, qui solus rerum potitur, idque injuste. L. autem Cornel. Cinna non solus quidem, sed cum collegis quatuor consulatum gessit (a. Chr. n. 87-84.): quia tamen ii fere ab ipso pendebant, et nutu Cinnae agebantur

omnia, isque Marianam tyrannidem resuscitaverat, non male dicitur hic *μοναρχῆσαι*. *Xylander*. Sic Marium, Syllam, et dictatores *μονάρχας* Græci dicunt. Sic Plutarch. infra c. 37. dictaturam *μοναρχίαν*: item c. 57. Corneliam Cæsar uxorem duxerat a. Chr. 84. anno ætatis decimo septimo. Sylla creatus est dictator perpetuus a. Chr. n. 82. et vixit usque ad annum 78.

κράτησε Σύλλας, οὐτ' ἐλπίσιν, οὔτε φόβῳ διωγηθείς ἀποσπάσαι Καίσαρος,² ἐδήμεισε τὴν φερνὴν αὐτῆς.³ Αἰτία δὲ Καίσαρι τῆς πρὸς Σύλλαν ἀπεχθείας, ἢ πρὸς Μάριον οἰκειότης ἦν. Ἰουλίᾳ γάρ, πατρὸς ἀδελφῆ Καίσαρος, ὁ πρεσβύτερος συνδέκει Μάριος, ἐξ ἧς ἐγγράγει Μάριος ὁ νεώτερος, ἀνεψιὸς ὡν Καίσαρος. Ὡς δ' ὑπὸ πλήθους φόνων ἐν ἀρχῇ καὶ δι' ἀσχολίας ὑπὸ Σύλλᾳ παρορώμενος οὐκ ἠγάπησεν, ἀλλὰ μετῶν ἱερωσύνην⁴ εἰς τὸν δῆμον προσῆλθεν, οὐπω πᾶν μειράκιον ὢν, ταύτης μὲν ἐκπεσεῖν αὐτὸν ὑπεραιτιωθεὶς Σύλλας παρεσκεύασε· περὶ δ' ἀναίρεσως βουλευόμενος, ἐρίων λεγόντων, ὡς οὐκ ἔχοι λόγον ἀποκτινύναι παῖδα τηλικούτων, οὐκ ἔφη νοῦν ἔχειν αὐτοῦς, εἰ μὴ πολλοὺς ἐν τῷ παιδὶ τοῦτω Μαρίου ἐγορῶσι.⁵ Ταύτης τῆς φωνῆς ἐνεχθείσης πρὸς Καίσαρα, συχνὸν μὲν τινα χρόνον πλανώμενος⁶ ἐν Σαβίνοις ἔκλεπτεν ἑαυτὸν· ἔπειτα δὲ ἀρρώστιαν⁷ εἰς οἰκίαν ἐτέραν⁸ μετακομιζόμενος, κατὰ νύκτα περικίπτει στρατιώταις τοῦ Σύλλᾳ διερευνημένοις ἐκεῖνα τὰ χωρία, καὶ

NOTE

2 Ἀποσπάσαι Καίσαρ.] H. e. Cæsarem compellere non potuit, ut eam repudiaret. Pompeium eo compulerat, ut Antistiam dimitteret, quamvis ejus pater propter Pompeium occisus esset; (Plut. Pomp. 9.) item M. Pisonem, Consularem ut Anniam, uxorem dilectam, Cinnæ viduam, repudiaret. Vellei. II. 41. Nolebat igitur Sylla, quenquam amicorum per uxorem hostium suorum propinquum esse.

3 Ἐδήμεισε τὴν φερνὴν.] Ex mente Plutarchi et Suetonii hæc pœna arbitraria fuit. Ex Plutarchi vero in V. Syllæ c. 31. muleta inflictæ est ex lege Cornelia de Proscriptione, qua proscriptorum et liberi et nepotes bonis patriis privabantur.

4 Μετῶν ἱερωσύνην.] Velleius II. 43. Cæsar, inquit, pœne puer a Mario Cinnæque Flamen Dialis creatus est. Hoc factum esse potuit a. Chr. 86., Cinna iterum, Mario septimum Consule, quo anno Marius obiit, Cæsar xv^{lum} ætatis egit. Tum vero, cum propter ætatem non inauguraretur, Sylla dictator, xix^{num} annum agens, h. e. οὐπω πᾶν μειράκιον (quo vocabulo Plutarchus in Alex. c. 2. de ætate xxiv. annorum utitur) petere potuit,

ut inauguraretur; de qua re si Plutarchum interpretaris, Velleio et Suetonio Jul. 1. non contrarius est. Pro eis τὸν δῆμον προσῆλθεν Reiske aut πρὸς (vel ὡς) τὸν δ. προσῆλθεν, aut εἰς τὸν δῆμ. προῆλθεν legendum censet. Sacerdotio Cæsar multatus est et propter affinitatem cum Mario et ob Corneliam non dimissam.

5 Ἐγορῶσι.] Sueton. hoc dictum esse refert a Sylla precibus propinquorum Cæsaris jam expugnato, ut juveni ignosceret. Multi Marii h. e. (interprete Casaub.) ingenium aptum viro popularis factionis, inimico optimatum, quale fuit in Mario: sed majus atque acrius multo quam ipse Marius habuerit.

6 Πλανώμενος.] Prope per singulas noctes latebras commutans.

7 Δι' ἀρρώστιαν.] Morbo quartanæ aggravante. Casauboni conjecturam δι' ἀρρώστιας h. e. ἀρρώστων recte Rualdus non censet necessariam. Jam enim vulgata statum ipsum, in quo tum fuerit Cæsar, indicari; non causam, cur domum commutarit.

8 Ἐτέραν.] Subaudi ἐξ ἐτέρας, ἐν ἧ τῶς ἐλελήθει κεκρυμμένος. Reiske.

τοὺς κεκρυμμένους συλλαμβάνουσιν. Ὦν τὸν ἡγεμόνα, Κορνήλιον,⁹ πείσας δυσι τάλαντοις ἀφείθη, καὶ καταβῆς εὐθὺς ἐπὶ θάλατταν, ἐξέπλευσεν εἰς Βιθυνίαν πρὸς Νικομήδη τὸν βυσιλέα.¹⁰ Παρ' ᾧ διατρίψας χρόνον οὐ πολὺν, εἶτ' ἀποπλέων, ἀλίσκεται περὶ τὴν Φαρμακοῦσαν νῆσον ὑπὸ πειρατῶν, ἤδη τότε στόλοις μεγάλοις καὶ σκάφεσιν ἀπλέτους κατεχόντων τὴν θάλατταν.

CAP. II.

Cæsaris ratio sese inter piratas gerendi. Dato liberationis pretio classem celeriter parat, Cilicesque captos in crucem tollit.

Πρῶτον μὲν οὖν αἰτηθεὶς ὑπ' αὐτῶν λύτρα εἴκοσι τάλαντα κατεγέλασεν, ὡς οὐκ εἰδότες, ὃν ἤρῃκοιεν· αὐτὸς δ' ὡμολόγησε πεντήκοντα δώσειν. Ἐπειτα τῶν περὶ αὐτὸν ἄλλον εἰς ἄλλην διαπέμψας πόλιν ἐπὶ τὸν τῶν χρημάτων πορισμὸν,¹ ἐν ἀνθρώποις φονικωτάτοις Κίλιξι² μεθ' ἐνὸς φίλου³ καὶ δυοῖν ἀκολουθοῖν ἀπολελειμμένος, οὕτω καταφρονητικῶς εἶχεν, ὥστε πέμπων, ὁσάκις ἀναπαύοιτο, προσέταττεν αὐτοῖς σιωπᾶν. Ἡμέραις δὲ τεσσαράκοντα δυεῖν δεούσαις, ὥσπερ οὐ φρουρούμενος, ἀλλὰ δορυφορούμενος ὑπ' αὐτῶν, ἐπὶ πολλῆς ἀδείας συνέπειζε καὶ συνεγυμνάζετο. Καὶ ποιήματα γράφων καὶ λόγους τινὰς, ἀκροαταῖς ἐκείνοις ἐχρητο· καὶ τοὺς μὴ θαυμάζοντας ἀντικρὺς ἀπαιδεύτους καὶ βαρβάρους ἀπεκάλει, καὶ σὺν γέλῳτι πολλάκις ἠπειλήσε κρεμᾶν αὐτούς. Οἱ δ' ἔχαιρον,

NOTE

⁹ Κορνήλ.] Cornelium hunc *Phagitam* appellat Suet. Jul. 74. nisi ab negotio abominando forte *Sphagita* dictus erat. Totidem talentis Cæsar vitam redemit, quot Sylla cuicumque, qui unum ex proscriptis interemerit, promiserat.

¹⁰ Suetonio auctore in Asiam venia jam impetrata abiit, ubi sub Thermo prætore prima stipendia faciens, bis adiit Bithyniam, tum sub Servilio Isaurico in Cilicia meruit; inde post Syllæ mortem (xxii. annos natus) Romam redux Dolabellam accusavit; quo absoluto, Rhodum petiit, ut Apollonio Molone magistro uteretur. Hoc demum itinere circa Pharmacusam insulam ad littus Asiaticum supra

Miletum a Cilicibus piratis captus est.

¹ Πορισμὸν] *Publica civitatum pecunia redemptus est, Velleio auctore. Quod igitur Cæsar prædonibus xx. talenta postulantibus l. sponte sua obtulit, non liberalitas hæc fuit, sed summa confidentia civis, sociorum P. R. fortunis insultantis. Casaub. ad Suet. Articulum τὸν de suo addidit Reiske.*

² Κίλιξι] De quibus Romanis potissimum insultantibus vid. Vit. Pompeii c. 24. Cum maxime florerent supra M. naves habebant.

³ Φίλου] *Cum uno medico et cubiculariis duobus. Sueton. c. 4.*

ἀφελεία τινὶ καὶ παιδιᾷ τὴν παρῆρησίαν ταύτην νέμοντες. Ὅς δ' ἦκον ἐκ Μιλήτου τὰ λύτρα,⁴ καὶ δοὺς ἀφείθη, πλοῖα πληρώσας εὐθὺς ἐκ τοῦ Μιλησίων λιμένος,⁵ ἐπὶ τοὺς ληστὰς ἀνήγετο· καὶ καταλαβὼν ἔτι πρὸς τῇ νήσῳ ναυλοχοῦντας, ἐκράτησε τῶν πλείστων. Καὶ τὰ μὲν χρήματα λείαν ἐποίησατο, τοὺς δ' ἄνδρας ἐν Περγάμῳ καταθέμενος εἰς τὸ δεσμωτήριον, αὐτὸς ἐπορεύθη πρὸς τὸν διεπόντα τὴν Ἀσίαν Ἰούνιον,⁶ ὡς ἐκείνῳ προσῆκον, ὄντι στρατηγῷ, κολάσαι τοὺς ἑαλωκότας. Ἐκείνου δὲ καὶ τοῖς χρήμασιν ἐποφθαλιμῶντος, (ἦν γὰρ οὐκ ὀλίγα) καὶ περὶ τῶν αἰχμαλώτων σκέψασθαι⁷ φάσκοντος ἐπὶ σχολῆς, χαίρειν ἕασας αὐτὸν ὁ Καῖσαρ, εἰς Πέργαμον ᾗχετο, καὶ προαγαγὼν τοὺς ληστὰς ἅπαντας ἀνεσταύρωσεν,⁸ ὥσπερ αὐτοῖς δοκῶν παιζειν ἐν τῇ νήσῳ προειρήκει πολλάκις.

CAP. III.

Rhodium abijt Cæsar ad Apollonium audiendum. Eloquentia ita excellit, ut, nisi rebus bellicis distractus fuisset, inter principes oratorum locum obtinuisset.

Ἐκ δὲ τούτου τῆς Σύλλα δυνάμειος ἤδη μαραιομένης, καὶ τῶν οἴκοι καλούντων αὐτὸν, ἔπλευσεν εἰς Ῥόδον¹ ἐπὶ σχολῆν πρὸς Ἀπολλώνιον

NOTÆ

4 Τὰ λύτρα] Ab Epicrate Milesio, Cæsar's servo, comparata. *Polyæn.* viii. 23. 1.

5 Λιμένος] Classem *tumultuariam* dixit Velleius, ii. 42.; quam *privatus* contraxerit. Igitur *Milesiorum præ-sidiaria classis ex fœdere præbenda populo Romano maritimis necessitatibus*, non potest intelligi.

6 Junius, Xylandro notante, ap. Vellei. ii. 42., proconsul Asiæ nominatur, et tum in Bithynia agebat.

7 Σκέψασθαι] *Venditurum fuisse capti-τος* auctor est Velleius.

8 Ἀνεσταύρωσεν] *Jugulari prius jus-sit, deinde suffigi* Sueton. c. 74. *prius quam de ca re ulli Proconsulis redderentur epistolæ.* Tanta enim celeritate Cæsar ad mare reiectus erat. Vellei. ii. 42. Piratæ vero non ex arbitrio Cæsar's, sed ex jure necati sunt; cavit

tantum Cæsar celeritate sua, ne supplicium auctoritate Proconsulis vel differretur, vel in servitutem mutaretur. Pecunias reddidit Milesiis. *Polyæn.* lib. 1.

1 Eis Ῥόδον] Cf. nota 10. ad c. 1. Præfero Suetonii ordinem rerum. Sæpe enim Plutarchus in rebus minoris momenti temporum rationem non curat. Voces ἐπὶ σχολῆν dedit H. Stephanus pro ἐπιστολῆν editionum præcedentium. Neutrum placet Reiskio. Hutten V. Cl. easdem cum uno exemplari rectius prorsus eliminandas censet. Apollonium alii Molonem cognominant, alii Molonis filium dicunt, alii ita a Molone distinguunt, ut sint æquales, nec affinitatis illo nomine conjuncti. De eo vid. Spalding. V. Cl. ad Quintil. iii. 1. Cicero Mo-

τὸν τοῦ Μόλωνος, οὗ καὶ Κικέρων ἠεροῶτο, σοφιστεύοντος ἐπιφανῶς, καὶ τὸν τρόπον ἐπιεικοῦς² εἶναι δοκοῦντος. Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ ἄριστα, καὶ διαπονήσαι φιλοτιμώτατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδριτίως ἔχειν, τὸ δὲ πρωτεῖον, ὅπως τῇ δυνάμει καὶ τοῖς ὕπλοις πρώτος εἶη μᾶλλον, ἄλλοις³ ἀσχοληθεὶς ὑφείναι, πρὸς ὑπερῆφύσις ὑφηγεῖτο· τῆς ἐν τῷ λέγειν δεινότητος, ὑπὸ στρατειῶν καὶ πολιτείας, ἧ κατεκτήσατο τὴν ἡγεμονίαν, οὐκ ἐξικόμενος. Αὐτὸς δ' οὖν ὕστερον ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῆ⁴ παραιτεῖται, μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφυοῦς, καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος.

CAP. IV.

Romam redux Dolabellam repetundarum accusat, tum in Macedonia P. Antonium corruptionis. Vario modo amorem civium sibi conciliat. Cicero- nis de eo dictum,

Ἐπανελθὼν¹ δ' εἰς Ῥώμην, Δολοβέλλαν² ἔκρινε κακώσεως ἐπαρ-

NOTÆ

lone usus est præceptore, cum Romæ legatus esset Rhodiorum. Cic. Brut. c. 89. 90.

2 Ἐπιεικοῦς] Apollonium Alabandensem Cicero de Orat. i. 28. hoc nomine laudat, quod, cum mercede doceret, tamen non pateretur eos, quos judicaret non posse oratores evadere, operam apud sese perdere, dimitteretque, et ad quam quemque artem putaret esse aptum, ad eam impellere atque hortari soleret.

3 Ἄλλοις] Hoc pronomen (generis mascul.) dedit Reiske ex conject. Bryani, pro vulgato ἄλλ'; cū sic locus hic possit tolerabilis videri. Restare tamen offensionculas; non dici ὑφείναι τι sed *tinovs*; igitur legendum esse ἀφείναι. Concinnius denique verba sic stare: τὸ δὲ πρωτεῖον, πρὸς ὑπερῆφύσις ὑφηγεῖτο, ὅπως τῇ δυν. καὶ τ. ὀ. πρ. εἶη μᾶλλον, ἄλλοις ἀσχοληθεὶς ἀφείναι. Mihi verosimilior. est conjectura H. Stephani (alias enim aliorum, brevitatis studio taceo) vo-

cem ἄλλ' ex primis literis vocis præcedentis imprudenter repetitam censentis; et verba: πρὸς ὑπερῆφύσις ὑφηγεῖτο cum sequentibus jungentis. Tum si cum Cod. Anon. legeris τῶν δὲ πρωτεῖων, quod vulgatæ præfero, vertendus est locus: primo vero loco, magis occupatus, ut potentia et armis principatum obtineret, cessit; propter expeditiones bellicas etc. ad illum usque gradum eloquentiæ, ad quem naturæ inclinatio eum ducebat, non perveniens. De ejus eloquentia cf. Suet. Jul. c. 55.

4 Ἀντιγραφῆ] *Anticatonem* dicit. Vid. c. 54.

1 Ἐπανελθὼν] Post Syllæ mortem, si Suetonium sequimur.

2 Δολοβ.] Sic solent Græci, Romani *Dolabella*. Cn. Cornel. Dolabella Consul fuit a. Chr. n. 81. tum Proconsul in Macedonia (ad quam Romanor. provinciam etiam Thessalia et Epirus pertinebant), unde Thra-

χίας, καὶ πολλὰ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. Ὁ μὲν οὖν Δολοβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην,³ ὁ δὲ Καῖσαρ, ἀμειψόμενος τὴν Ἑλλάδα τῆς προθυμίας, συνηγείρευσεν αὐτῇ Πόπλιον Ἀντώνιον διακοσίῃ δωροδοκίας, ἐπὶ Λευκούλλου τοῦ Μάρκου,* Μακεδονίας στρατηγῷ. Καὶ τοσοῦτον ἴσχυσεν, ὥστε τὸν Ἀντώνιον ἐπικαλέσασθαι τοὺς δημάρχους, σκηψάμενον οὐκ ἔχειν τὸ ἴσον ἐν τῇ Ἑλλάδι πρὸς Ἕλληνας. Ἐν δὲ Ῥώμῃ⁵ πολλὴ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ χάρις ἐξέλαμπε, πολλὴ δὲ τῆς περὶ τὰς δεξιώσεις καὶ μιλίας φιλοφροσύνης ἔννοια παρὰ τῶν δημοτῶν ἀπήντα, θεραπευτικοῦ⁶ παρ' ἡλικίαν ὄντος. Ἦν δέ τις καὶ ἀπὸ δειπνῶν καὶ τραπέζης, καὶ ὅλως τῆς περὶ τὴν δίαιταν λαμπρότητος, ἀξαναομένη κατὰ μικρὸν αὐτῷ δύναμις εἰς τὴν πολιτείαν.⁷ Ἦν τὸ πρῶτον οἱ φθοροῦντες, οἰόμενοι ταχὺ, τῶν ἀναλωμάτων ἐπιλιπόντων, ἐξίτηλον ἔσεσθαι, περιωρῶν ἀνθοῦσαν ἐν τοῖς πολλοῖς· ὁψὲ δ' ἦσθοντο, μεγάλης καὶ δυσανατρέπτου γενομένης, καὶ βιαδιζούσης ἀντικρυς ἐπὶ τὴν τῶν ὄλων μεταβολὴν, ὡς οἰδεμίαν ἀρχὴν πράγματος ἡγητέον μικρὰν, ἢν οὐ ταχὺ⁸ ποιεῖ μεγάλην τὸ ἐνδελεχὲς, ἐκ τοῦ καταφρονηθῆναι τὸ μὴ κωλυθῆναι λαβοῦσαν. Ὁ γ' οὖν πρῶτος ὑπιδέσθαι δοκῶν αὐτοῦ καὶ φοβηθῆναι τῆς πολιτείας, ὥσπερ θαλάττης, τὰ διαγελῶντα,⁹ καὶ τὴν ἐν τῷ φιλανθρώπῳ καὶ ἰλαρῷ

NOTÆ

cibus devictis Romam redux, a. Chr. 77. triumphavit. Cæsar itaque xxiiii^{mum} circiter annum agebat, cum Dolabellam repetundarum accusaret. Cf. Casaub. ad Suet. Jul. 4. Mox mavult Reiske: πολλὰ τῶν ἀπὸ vel ἐπὶ τῆς Ἑλλ. πόλεων.

3 Ἀπέφυγε τὴν δίκην] *Absolutus est*, defensus a C. Aur. Cotta et Q. Hortensio.

4 Τοῦ Μάρκου] *Intelligatur M. Terent. Varro Lucullus*, (quem Plut. non vult cum L. Licinio Lucullo confundi) qui a. Chr. 73. cum Cassio Consul fuit, et tum Proconsul Macedoniae. De Publio Antonio et munere ejus nihil memini legere; quæ hoc l. narrantur, moribus Marci Antonii, Triumphiri patris, avarissimi hominis conveniunt.

5 Ἐν δὲ Ῥώμῃ] *Reiskio post hæc verba deesse videtur πρὸς Καῖσαρα. Sententia est: Romæ Cæsar accusa-*

tos diserte defendendo multum sibi favorem comparavit. Pertinet huc ex. c. oratio pro L. Cinna, qui Lepidum secutus post ejus mortem ad Sertorium confugerat, cui reditum in patriam confecit.

6 Θεραπευτικῷ] *Sc. erga plebem, cujus favorem magis quam pro juvene venabatur.*

7 Εἰς τὴν πολιτ.] *Suo tempore in republica valitura. Xyl.*

8 Ἦν οὐ ταχὺ, etc.] *Principium, quod non cito assidua et vehementi contentione in magnam quid transducitur, sed paulatim ad majus increscit. Conjectura mihi non opus videtur.*

9 Τὰ διαγελ.] *Τὰ διαγ. τῆς θαλάττης est pro τὴν θάλατταν διαγελῶσαν, h. e. tranquillum et blandiens mare, quod, ne brevi effervescat, metuendum est. Inde patet, quid sint τὰ διαγελῶντα τῆς πολιτείας.*

κεκρυμμένην δεινότητα τοῦ ἡθους καταμαθὼν Κικέρων, ἔλεγε τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἐπιβουλεύμασιν αὐτοῦ καὶ πολιτεύμασι τυραννικὴν ἐνορᾶν διάνοιαν· ἀλλ' ὅταν, ἔφη, τὴν κόμην οὕτω διακειμένην περιττῶς ἴδω, κάκεινον ἐνὶ δακτύλῳ κνώμενον,¹⁰ οὐ μοι δοκεῖ πάλιν οὗτος ἄνθρωπος εἰς τοῦν ἂν ἐμβαλέσθαι τηλικούτο κακὸν, ἀναιρέσειν τῆς Ῥωμαίων πολιτείας. Ταῦτα μὲν οὖν ὕστερον.

CAP. V.

Cæsar tribunus militum factus magnam multitudinis gratiam init orationibus funebribus et Marii uxori (qua occasione primus post Syllana tempora Marii statuas reponere audebat) et suæ uxori dietis. Tum quæstor, abit in Hispaniam. Inde redux Pompeiam ducit. Propter ingentes sumtus præcipue in viam Appiam restituendam et in ludos magnificentissimos, ingens æs alienum contraxerat.

Τοῦ δὲ δήμου πρότην μὲν ἀπόδειξιν τῆς πρὸς αὐτὸν εὐνοίας ἔλαβεν, ὅτε πρὸς Γάϊον Ποπίλιον¹ ἐρίσας ὑπὲρ χιλιαρχίας, πρότερος ἀνηγορεύθη· δευτέραν δὲ, καὶ καταφανεστέραν, ὅτε, τῆς Μαρίου γυναικὸς, Ἰουλίας, ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς² ὣν αὐτῆς ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ³ διήλθε, καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίου⁴ προθέσθαι, τότε πρῶτον ὄφθεισας μετὰ τὴν ἐπὶ Σύλλα πολιτείαν, πολεμίων τῶν ἀνδρῶν κριθέντων. Ἐπὶ τούτῳ γὰρ ἐνίων⁵ καταβοησάντων τοῦ Καίσαρος, ὁ δήμος ἀντήχησε λαμπρῷ δεξάμενος κρότῳ, καὶ θανμάσας ὥσπερ ἐξ ἄδου διὰ χρόνων πολλῶν ἀνάγοντα τὰς Μαρίου τιμὰς εἰς τὴν πόλιν. Τὸ μὲν οὖν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους διεξιέναι, πάτριον ἦν Ῥωμαίοις·⁶ νέαις δ' οὐκ ὄν ἐν ἔθει,

NOTE

10 Κνώμενον] Hæc in molles dicuntur, a quibus non facile timendum reipublicæ videtur. Tale est etiam de male cincto Cæsare Syllæ iudicium. Caput autem scabere uno digito de mollibus dici, vel ex Clodianis in Pompeium contumeliis, ex nostro auctore constat; et ex Luc. in *Rhet. præc.* ἄκρῳ τῷ δακτύλῳ τὴν κεφαλὴν κνώμενον. *Xyl.*

1 Ποπίλιον] Sic Reiske ex conj. Bryani pro vulgato Πόπλιον.—χιλιαρχία est tribunatus militum.

2 Ἀδελφιδοῦς] Vide supra c. 1.

3 Ἐν ἀγορᾷ] Pro rostris, cum quæstor esset.

4 Μαρίου] R. mavult Μαρίων, senioris atque junioris, ob insequens τῶν ἀνδρῶν πολεμίων κριθέντων.

5 Ἐνίων] Int. potissimum Senatores et patricios.

6 Ῥωμαίοις] Livius v. 50. *Matronis pro auro ad liberandam a Gallis Romam collato gratiæ actæ honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem solennis esset laudatio.*

πρῶτος εἶπε Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης· καὶ τοῦτ' ἤνεγκεν αὐτῷ χάριν τινὰ, καὶ συνεδημαγώγησε τῷ πάθει τοὺς πολλοὺς ὡς ἡμερον ἄνδρα καὶ περίμεστον ἡθους⁷ ἀγαπᾶν. Θάψας δὲ τὴν γυναῖκα, ταμίαις εἰς Ἴβηρίαν⁸ ἐνὶ τῶν στρατηγῶν, Βαίτερι,⁹ συνεξήληθεν, ὃν αὐτὸν τε τιμῶν ἀεὶ διετέλεσε, καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ πάλιν ἄρχων ταμίαν ἐποίησε. Γενόμενος δ' ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἐκείνης, τρίτην¹⁰ ἡγάγετο γυναῖκα, Πομπηίαν,¹¹ ἔχων ἐκ Κορνηλίας θυγατέρα,¹² τὴν ὕστερον Πομπηίῃ Μάγνῃ γαμηθεῖσαν. Χρώμενος δὲ ταῖς δαπάναις ἀφειδῶς, καὶ δοκῶν μὲν ἐφήμερον καὶ βραχεῖαν ἀντικαταλλάττεσθαι μεγάλων ἀναλωμάτων δόξαν, ὠνούμενος δὲ ταῖς ἀληθείαις τὰ μέγιστα μικρῶν, λέγεται, πρὶν εἰς ἀρχὴν τινὰ καθίστασθαι, χιλίων καὶ τριακοσίων γενέσθαι χρεωφειλέτης ταλάντων.¹³ Ἐπεὶ δὲ τοῦτο μὲν, ὁδοῦ τῆς Ἀππίας¹⁴ ἀποδειχθεὶς ἐπιμελητῆς, πάμπολλα χρήματα προσανάλωσε τῶν ἑαυτοῦ· τοῦτο δ', ἀγορανομῶν,¹⁵ Ζεύγη μονομάχων τριακόσια καὶ εἴκοσι παρέσχε, καὶ ταῖς ἄλλαις περὶ τὰ θέατρα καὶ πομπὰς καὶ δεῖπνα χορηγίαις καὶ πολυτελείαις τὰς πρὸ αὐτοῦ κατέκλυσε φιλοτιμίας, οὕτω διέθηκε τὸν δῆμον, ὡς καινὰς μὲν ἀρχὰς, καινὰς δὲ τιμὰς ζητεῖν ἕκαστον, αἷς αὐτὸν ἀμεΐψαιτο.

CAP. VI.

Qua arte Cæsar Marianorum animos erexerit, summum plebis favorem expertus.

Δνεῖν δ' οὔσων ἐν τῇ πόλει στάσεων, τῆς μὲν ἀπὸ Σύλλα, μέγα δυναμένης, τῆς δὲ Μαρριανῆς, ἣ τότε κατεπτήχει καὶ διέσπαστο, κομιδῇ ταπεινὰ πρᾶττουσα, ταύτην ἀναρρῶσαι καὶ προσαγαγέσθαι¹ βουλό-

NOTÆ

7 Ἡθους] Sc. ἀγαθοῦ καὶ ἡμέρου.

8 Εἰς Ἴβηρίαν] Ulteriorem intelligas.

9 Βαίτερι] Sic Reiske pro Βαίτωρι. Cum aliis et Cod. Anon. præfero Βέτερι. Cæsar enim Velleio auctore, II. 43. sub *Antistio Vetere* quæstor in ult. Hispania fuit.

10 Τρίτην] Prima enim fuit *Cossutia*, familia equestri sed admodum dives, prætextato desponsata; qua dimissa *Corneliam*, Cinnæ filiam, duxerat. Suet. Jul. I.

11 Πομπ.] Q. Pompeii Rufi, a. Chr. 83. cum Sylla Consulis, filiam; quam

ne credas sororem Pompeii Magni, ejus pater Cn. Pomp. Strabo fuit, a. Chr. 89. Consul cum Catone.

12 Θυγατέρα] Juliam.

13 1300 Ταλάντων] Si unum talentum æquale est 1350 Rthlr., debebat 1,755,000 Rthlr.

14 Τῆς Ἀππίας] Quæ Roma Capuam (inde Brundisium) ducebat.

15 Ἀγορανομῶν] *Ædilis* a. Chr. 64. Cf. Suet. Jul. c. 10.

1 Προσαγ.] Cum Bryano lego: προσαγαγέσθαι.

μενος, ἐν ταῖς ἀγορανομικαῖς φιλοτιμίαις ἀκμὴν ἐχούσαις² εἰκόνας ἐποιήσατο Μαρίου κρύφα, καὶ νίκας τροπαιοφόρους,³ ἄς φέρων νυκτὸς εἰς τὸ Καπιτώλιον ἀνέστησεν. Ἄμα δ' ἡμέρα, τοὺς θεασαμένους μαρμαίροντα πάντα χρυσῶ, καὶ τέχνη κατεσκευασμένα περιπτῶς (διεδήλον δὲ γράμμασι τὰ Κιμβρικὰ κατορθώματα) θάμβος ἔσχε τῆς τόλμης τοῦ ἀναθέντος. Οὐ γὰρ ἦν ἄδελος⁴ παχὺ δὲ περιῖων ὁ λόγος ἡθροῖζε πάντας ἀνθρώπους πρὸς τὴν ὕψιν. Ἄλλ' οἱ μὲν ἐβίων, τυραννίδα πολιτεύεσθαι Καίσαρα, νόμοις καὶ δόγμασι κατορωρυγμένας ἐπανιστάντα τιμὰς, καὶ τοῦτο πεῖραν ἐπὶ τὸν δῆμον εἶναι προμαλαττόμενον, εἰ τετιθάσσευται⁵ ταῖς φιλοτιμίαις ὑπ' αὐτοῦ, καὶ δίδωσι παίξειν τοιαῦτα καὶ κενотоμεῖν⁶ οἱ δὲ Μαρριανοὶ παραθαρρύναντες αὐτοὺς, πλήθει τε θαυμαστοὶ ὅσοι διεφάνησαν ἐξαίφνης, καὶ κρότῳ κατεῖχον τὸ Καπιτώλιον. Πολλοῖς δὲ καὶ δάκρυα τὴν Μαρρίου θεωμένοις ὕψιν ὑφ' ἡδονῆς ἐχώρει· καὶ μέγας ἦν ὁ Καῖσαρ ἐγκωμίαις αἰρόμενος, ὡς ἀντὶ πάντων ἄξιος εἶη ὁ ἀνὴρ τῆς Μαρρίου συγγενείας. Συναχθείσης δὲ περὶ τούτων τῆς βουλῆς, Κάτλος Λουτάτιος, ἀνὴρ εὐδοκίμων τότε μάλιστα Ῥωμαίων, ἀναστὰς καὶ κατηγορήσας Καίσαρος, ἐπεφθέγγετο τὸ μνημονεύομενον· Οὐκ ἔτι γὰρ ὑπονόμοις, ἔφη, Καῖσαρ, ἀλλ' ἤδη μηχαναῖς αἰρεῖ τὴν πολιτείαν. Ἐπεὶ δ' ἀπολογησάμενος πρὸς ταῦτα Καῖσαρ ἔπεισε τὴν σύγκλητον, ἔτι μᾶλλον οἱ θαυμάζοντες αὐτὸν ἐπήρθησαν, καὶ παρεκελεύοντο μηδενὶ τοῦ φρονήματος ὑφίεσθαι· πάντων γὰρ ἐκόντι τῷ δήμῳ περιέσεσθαι καὶ πρωτεύσειν.

CAP. VII.

Cæsar creatur Pontifex Maximus, Isaurico et Catulo prælatus; conjurationis Catilinariæ particeps creditur propter sententiam de Lentulo et Cethego non statim morte multandis in senatu dictam; a Chr. n. 63.

Ἐν δὲ τούτῳ καὶ Μετέλλου¹ τοῦ ἀρχιερέως τελευτήσαντος, καὶ τὴν

NOTÆ

2 Ἀκμ. ἐχ.] Munificentia Cæsaris, cum ædilis esset, ad summum gradum producta.

3 Νίκας τροπαιοφόρους] Τροπᾶα C. Marii de Jugurtha, deque Cimbris atque Teutonibus, olim a Sylla disjecta, restituit. Sueton. Jul. 11.

4 Ἄδελος] Sic Reiske. Sed etiam vulgata ἄδελον ferri poterat.

5 Εἰ τετιθάσ.] Sic recte Reiske pro εἴτε τιθασσεύεται.

6 Κενотоμεῖν] Defendit hoc R., quia sententia doceat, non tam novitatem quam vanitatem hic spectari; malo tamen cum Bryano καινοτομεῖν.

1 Pontifex Max. fuerat Q. Metellus Pius, Syllæ socer. P. Servilius

ἱερωσύνην περιμάχητον οἶσαν Ἰσαυρικοῦ καὶ Κάτλον μειόντων, ἐπιφανεσσάτων ἀνδρῶν καὶ μέγιστον ἐν βουλῇ δυναμένων, οὐχ ὑπέϊξεν αὐτοῖς ὁ Καῖσαρ, ἀλλὰ καταβῆς εἰς τὸν δῆμον² ἀντιπαρήγγελλεν. Ἄγχωμάλου δὲ τῆς σπουδῆς φαιωμένης, ὁ Κάτλος ἀπὸ μείζονος ἀξίας μᾶλλον ἠρῶδῶν τὴν ἀδηλότητα, προσέπεμψε πείθων ἀποστῆναι τὸν Καίσαρα τῆς φιλοτιμίας ἐπὶ πολλοῖς χρήμασιν. Ὁ δὲ καὶ πλείω προσδανεισόμενος ἔφη διαγωνιεῖσθαι. Τῆς δ' ἡμέρας ἐνστάσης, καὶ τῆς μητρὸς ἐπὶ τὰς θύρας αὐτῶν οὐκ ἀδακρυτὴ προπεμπούσης, ἀσπασάμενος αὐτήν· Ὡ μῆτερ, εἶπεν, τήμερον ἢ ἀρχιερέα τὸν υἱόν, ἢ φυγάδα³ ὕψει. Διενεχθείσης δὲ τῆς ψήφου, καὶ γενομένης ἀμίλλης, ἐκράτησε, καὶ παρέσχε τῇ βουλῇ καὶ τοῖς ἀρίστοις φόβον, ὡς ἐπὶ πᾶν θρασύτητος προάξων τὸν δῆμον. Ὅθεν οἱ περὶ Πεΐσωνα⁴ καὶ Κάτλον ζητῶντο Κικέρωνα, φεισάμενον Καίσαρος ἐν τοῖς περὶ Κατιλίαν λαβῆν παρασχόντος.⁵ Ὁ γὰρ δὴ Κατιλίαν, οὐ μόνον τὴν πολιτείαν μεταβαλεῖν, ἀλλ' ὄλην ἀνελεῖν τὴν ἡγεμονίαν, καὶ πάντα τὰ πράγματα συγχέαι διανοηθεὶς, αὐτὸς μὲν ἐξέπεσε περιπτύσσας ἐλάττωσιν ἐλέγχουσιν, πρὸ τοῦ τὰς ἐσχάτας αὐτοῦ βουλὰς ἀποκαλυφθῆναι. Λέντλον δὲ καὶ Κέθηγον ἐν τῇ πόλει διαδόχους ἀπέλιπε τῆς συνωμοσίας, οἷς εἰ μὲν κρύφα παρείχε τι θάρσους καὶ δυνάμειος ὁ Καῖσαρ, ἄδηλός ἐστιν·⁶ ἐν δὲ τῇ βουλῇ κατὰ κράτος ἐξελεχθέντων, καὶ Κικέρωνος τοῦ ὑπάτου γνώμας ἐρωτῶντος περὶ κολάσεως ἕκαστον, οἱ μὲν ἄλλοι μέχρι Καίσαρος θανατοῦν ἐκέ-

NOTE

Vatia, a. Chr. 79. Consul, tum Proconsul in Cilicia, (ubi Cæsar brevi tempore sub eo meruit) ex victoria agnomen Isaurici nactus est. Q. Lutatius Catulus ἦν μὲν ἐν ἀξιώματι σωφροσύνης καὶ δικαιοσύνης μέγιστος τῶν τότε Ῥωμαίων, *Plut. Pomp.* c. 16. Consul fuit 78. a. Chr. cum Lepido, quem Sylla τὸν πάντων κάκιστον, sicut Catulum τὸν πάντων ἄριστον, dicebat, *Pomp.* c. 15.

² Εἰς τὸν δῆμον] A. Chr. 63. Cicerone Consule T. A. Labienus tribunus plebis, postquam Rabirium perduellionis crimine accusarat, legem Domitiam de sacerdotiis in Cæsaris gratiam restituebat (cf. Ernest. *Clav. Cic.*) a Sylla sublatam, ut iterum Pontifices aliique sacerdotes, qui ante a collegio quique suo cooptabantur,

comitiis P. R. eligerentur.

³ Ἡ φυγάδα] Propter ingentem vim aeris alieni.

⁴ Οἱ περὶ Πεΐσωνα] Legas Sallustii *Conj. Catil.* c. 45.

⁵ Λαβῆν παρασχόντος] Non solum, cum P. Corn. Lentulum Suram et C. Cethegum supplicio non multandos censeret, sed quod etiam inter Catilinæ socios nominatus esset, a Q. Curio in senatu, e Catilina se cognovisse dicente, et a L. Vettio apud quæstorem, qui etiam chirographum ejus, Catilinæ datum, pollicebatur. Cæsar se Ciceronis testimonio, quædam se de conjuratione ultro ad eum detulisse, defendebat. *Suet.* Jul. 17. De conjuratione Catilinaria tirones adeant Sallustium.

⁶ Ἄδηλός] C. V. ἄδηλόν ἐστιν.

λευον· ὁ δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς λόγον διήλθε πεφροντισμένον, ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιόμιτι καὶ γένει λαμπροῦς, οὐ δοκεῖ πατριον,⁷ οὐδὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης.⁸ Εἰ δὲ φρουροῦντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ἃς ἂν αὐτὸς ἔληται Κικέρων, μέχρι οὗ καταπολεμηθῆ Κατιλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ' ἡσυχίαν περὶ ἐκάστου τῆ βουλῆ γνώμην ὑπάρξει.

CAP. VIII.

Qua in vitæ periculum adductus a Curione et Cicerone, plebem metuente, eripitur. Catonis tamen arte, qui menstruam annonam plebi dividendam senatui persuaserat, multum tum potentiaë amisit.

Οὗτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπου φανείσης, καὶ τοῦ λόγου δυνατῶς ἐπ' αὐτῆ¹ ῥηθέντος, οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον ἀμιστάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ τὰς εἰρημένας γνώμης ἀπειπάμενοι, πρὸς τὴν ἐκείνον μετέστησαν· ἕως ἐπὶ Κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτλον περιῆλθε. Τούτων δὲ νεανικῶς ἐναντιωθέντων, Κάτωνος δὲ καὶ τὴν ὑπόνοιαν ἅμα τῷ λόγῳ συνεπερείσαντος αὐτῶ, καὶ συνεξαναστάντος ἐρῶμένως, οἱ μὲν ἄνδρες ἀποθανοῦμενοι παρεδόθησαν, Καίσαρι δὲ τῆς βουλῆς ἐξιόντι πολλοὶ τῶν Κικέρωνα φρουροῦντων τότε νέων² γυμνά τὰ ξίφη συνδραμόντες ἐπέσχον. Ἀλλὰ Κουρίων τότε λέγεται τῆ τηβένῳ περιβαλὼν ὑπεξαγαγεῖν· αὐτὸς τε ὁ Κικέρων, ὡς οἱ νεανίσκοι προσέβλεψαν, ἀνανεῦσαι, φοβηθεὶς τὸν δῆμον, ἢ τὸν φόνον ὄλως ἄδικον καὶ παράνομον ἡγοῦμενος. Τοῦτο μὲν οὖν οὐκ οἶδα ὅπως ὁ Κικέρων, εἰπερ ἦν ἀληθὲς, ἐν τῷ περὶ τῆς ὑπατείας οὐκ ἔγραψεν·³ αἰτίαν δ' εἶχεν

NOTE

7 Οὐ πατριον] *Cautum erat lege Portii Leccæ, ne quis civem Romanum vinciret aut verberaret, aut necaret; et lege C. Gracchi, ne de capite civis Rom. injussu Pop. R. judicaretur.*

8 Μὴ μετὰ τ. ε. α.] H. e. μὴ οὔσης τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. *Reiske.* Quam parum veteres in argumento orationis Cæsaris convenient, vide in Comment. Casauboni ad Jul. c. 14.

1 Ἐπ' αὐτῆ] Non intelligo, num significet idem, atque ἐπὶ τῷ βεβαιῶ-

σαι αὐτήν, ad illam sententiam demonstrandam atque confirmandam. *Reiske.*

2 Νέων] Nonnulli equites Romani, qui præsidii causa cum telis erant circum ædem Concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi nobilitate impulsī, quo studium suum in rempublicam clarius esset. *Sallustius.*

3 Ἐν τῷ περὶ τῆς ὑπατείας] H. e. in Ciceronis commentario de Consulatu suo, et carmine ejusd. argum. cujus, non amplius extantis, etiam Servius meminit ad Virg. *Ecl. viii. 105.*

ὑστερον, ὡς ἄριστα τῷ καιρῷ τότε παρασχόντι κατὰ τοῦ Καίσαρος μὴ χρησάμενος, ἀλλ' ἀποδειλιάσας τὸν δῆμον, ὑπερφυῶς περιεχόμενος τοῦ Καίσαρος. "Ὅς γε καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας⁴ εἰς τὴν βουλὴν εἰσελθόντος αὐτοῦ, καὶ περὶ ὧν ἐν ὑποψίαις ἦν ἀπολογουμένον, καὶ περιπίπτοντος θορύβοις πονηροῖς, ἐπειδὴ πλείων τοῦ συνήθους ἐγένετο τῇ βουλῇ καθεζομένη χρόνος, ἐπῆλθε μετὰ κραυγῆς, καὶ περιέστη τὴν σύγκλητον, ἀπαιτῶν τὸν ἄνδρα, καὶ κελεύων ἀφεῖναι. Διὸ καὶ Κάτων φοβηθεὶς μάλιστα τὸν ἐκ τῶν ἀπύρων νεωτερισμῶν, οἱ τοῦ παντὸς ὑπέκαυμα πλήθους ἦσαν, ἐν τῷ Καίσαρι τὰς ἐλπίδας ἔχοντες, ἔπεισε τὴν σύγκλητον ἀπονεῖμαι σιτηρέσιον αὐτοῖς ἔμμηρον, ἔξ ὧν δαπάνης μὲν πεντακόσσιαι⁵ πεντήκοντα μυριάδες ἐνιαύσιοι προσεγίνοντο τοῖς ἄλλοις ἀναλώμασι. Τὸν μὲντοι μέγαν ἐν τῷ παρόντι φόβον ἔσβεσε περιφανῶς τὸ πολίτευμα τοῦτο, καὶ τὸ πλεῖστον ἀπέβόηξε τῆς Καίσαρος δυνάμεως καὶ διεσκέδασεν ἐν καιρῷ, στρατηγεῖν μέλλοντος, καὶ φοβερωτέρου διὰ τὴν ἀρχὴν ὄντος.

CAP. IX.

P. Clodius, Pompeiam amans, occasionem cum ea conveniendi nancisci nequit. Bona dea, ejusque solemnia.

Ὁὐ μὴν ἀπέβη τι ταραχῶδες ἀπ' αὐτῆς,¹ ἀλλὰ καὶ τύχη τις ἄχαρις τῷ Καίσαρι συνηρέχθη περὶ τὸν οἶκον. Πόπλιος Κλώδιος ἦν ἀνὴρ γένει μὲν εὐπατρίδης,² καὶ πλούτῳ καὶ λόγῳ λαμπρὸς, ἕβρει δὲ καὶ θρασύτητι τῶν ἐπὶ βδελυρίᾳ περιβοήτων οὐδενὸς δεύτερος. Οὗτος ἦρα Πομπηίας, τῆς Καίσαρος γυναικὸς, οὐδ' αὐτῆς ἀκούσης. Ἀλλὰ φυλακαί

NOTÆ

4 Μετ' ὀλίγ. ἡμ.] Suetonius auctor est, Cæsarem in reliquum ejus anni tempus curia abstinuisse. Accidit igitur res proximo anno, cum Cæsar prætor esset. Cf. Suet. Jul. 17.

5 Πεντακόσσιαι] C. V. et quidam H. Stephani Codd. ἑπτακόσσιαι, quod et Xylander legendum censuit, quæ summa ad eam redit, quam in talentis [MCCCL.] exhibet Plut. in Cat. [c. 26. Quinque enim talenta æquantur tribus myriadibus drachmarum.] Idem de hoc loco sentit Rualdus culpa a Plutarcho in ejus exscriptores derivata, cum lapsus notarum arithmeti-

carum, τοῦ φ in ψ adeo sit pronus. Negligentiæ tamen vel imperitiæ incusat Plutarchum, legis frumentariæ illius habita ratione, utpote quam, saltim ratam firmamque, non extitisse, ex auctoritate Asconii Pediani contendit. *Hutten.*

1 Ἀπ' αὐτῆς] Quod non omnino verum. Vid. Sueton. Jul. 15—17.

2 Εὐπατρίδης] H. e. ἐκ πατρικίων. Cf. Plut. Sylla c. 1. De Clodio, quem omnes improbissimum hominem fuisse testantur, vid. potissimum Velleius II. 45.

τε τῆς γυναικωνίτιδος ἀκριβεῖς ἦσαν, ἢ τε μήτηρ τοῦ Καίσαρος, Λύρη-
 λία, γυνὴ σώφρων, περιέπουσα τὴν νύμφην αἰεὶ, χαλεπὴν καὶ παρακειν-
 δυνευμένην αὐτοῖς ἐποίει τὴν ἔντευξιν. "Ἔστι δὲ Ῥωμαίοις θεὸς, ἣν
 Ἄγαθην³ ὀνομάζουσιν, ὡσπερ Ἕλληνες Γυναικείαν. Καὶ Φρύγες μὲν
 οἰκειούμενοι, Μίδα μητέρα, τοῦ βασιλέως, γενέσθαι φασί, Ῥωμαῖοι δὲ
 νύμφην Δρυάδα, Φαύνῳ συνοικήσαν, Ἕλληνες δὲ τῶν Διονύσου μητέ-
 ρων τὴν ἄρρητον. "Ὅθεν ἀμπελίνοις τε τὰς σκηνὰς κλίμασιν ἐορτάζου-
 σαι κατερέφουσι, καὶ δράκων ἱερὸς παρακαθίδρυται τῇ θεῷ κατὰ τὸν
 μῦθον. "Ἄνδρα δὲ προσελθεῖν οὐ θέμις, οὐδ' ἐπὶ τῆς οἰκίας γενέσθαι,
 τῶν ἱερῶν ὀργιαζομένων. Αὐταὶ δὲ καθ' ἑαυτὰς αἱ γυναῖκες πολλὰ τοῖς
 Ὀρφικοῖς ὁμολογοῦντα δρᾶν λέγονται περὶ τὴν ἱερουργίαν. "Ὅταν οὖν
 ὁ τῆς ἐορτῆς καθήκη χρόνος, ὑπατεύοντος ἢ στρατηγοῦντος ἀνδρὸς, αὐ-
 τὸς μὲν ἐξίσταται, καὶ πᾶν τὸ ἄρρον· ἢ δὲ γυνὴ τὴν οἰκίαν παραλα-
 βούσα διακοσμεῖ, καὶ τὰ μέγιστα νύκτωρ τελεῖται, παιδιᾶς ἀναμεμιγ-
 μένης ταῖς παννυχίσι, καὶ μουσικῆς ἅμα πολλῆς παρούσης.

CAP. X.

Quæ cum Pompeia Cæsare prætorē celebraret, Clodius veste muliebri
 absconditus cum ea convenire cupiens domum Cæsaris intrat, sed depre-
 hensus expellitur. Tum vero impietatis et aliorum nefandorum accusatus
 Cæsaris moderatione et plebis favore e periculo eripitur. Pompeiam Cæ-
 sar repudiat.

Ταύτην τότε τὴν ἐορτὴν τῆς Πομπηίας ἐπιτελούσης, ὁ Κλώδιος οὐπω
 γενειῶν, καὶ διὰ τοῦτο λήσειν οἰόμενος, ἐσθήτα καὶ σκευὴν ψαλτρίας
 ἀναλαβὼν ἐχώρει, νύκτα γυναικὶ τὴν ὄψιν ἐοικώς. Καὶ ταῖς θύραις ἐπι-
 τυχῶν ἀνεφγμένας, εἰσῆχθη μὲν ἀδεῶς ὑπὸ τῆς συνειδυίας θεραπεινί-
 δος· ἐκείνης δὲ προδραμούσης, ὡς τῇ Πομπηίᾳ φράσειε, καὶ γενομένης
 διατριβῆς, περιμένειν μὲν, ὅπου κατελείφθη, τῷ Κλωδίῳ μὴ καρτε-
 ροῦντι, πλανωμένῳ δ' ἐν οἰκίᾳ μεγάλῃ, καὶ περιφεύγοντι τὰ φῶτα,
 προσπεσοῦσα τῆς Λύρηλιας ἀκόλουθος, ὡς δὴ γυνὴ γυναικᾶ παίζειν⁴

NOTE

3 Ἄγαθην] L. Ἄγαθην, eius ne no-
 men quidem viros scire fas est, quam
 iste (Clodius) iccirco Bonum dicit, quod
 in tanto sibi scelere ignoravit. Cic. de
 Harusp. resp. c. 17. Græce Γυναικεία
 dicitur etiam in Plut. Cicerone 19.
 Sacrificia hujus Deæ quotannis Cal-
 lendis Maii celebrabantur domo vel

Consulis vel Prætoris.

1 Παίξω] H. e. jocari, jocum at-
 que ludum ducere, ut diei festo, et
 psaltriæ conveniret. Non assentior
 Reiskio πλησιάζω vel πελάζω con-
 jicienti.

προῦκαλεῖτο· καὶ μὴ βουλόμενον, εἰς τὸ μέσον εἶλκε, καὶ, τίς ἐστι καὶ πότεν, ἐπιθυμῆτο. Τοῦ δὲ Κλωδίου φήσαντος, "Ἄβραν περιμένειν Πομπηίας, αὐτὸ τοῦτο καλουμένην,² καὶ τῇ φωνῇ γενομένου καταφανοῦς, ἡ μὲν ἀκόλουθος εὐθὺς ἀπεπήδησε κραυγῇ πρὸς τὰ φῶτα καὶ τὸν ἔχλον, ἄνδρα πεφωρακέναι βροῶσα. Τῶν δὲ γυναικῶν διαπτοηθεισῶν, ἡ Αἰρηλία τὰ μὲν ἔργια τῆς θεοῦ κατέπανσε καὶ συνεκάλυψεν, αὐτὴ δὲ τὰς θύρας ἀποκλείσαι κελεύσασα, περιήει τὴν οἰκίαν ὑπὸ λαμπίδων, ζητοῦσα τὸν Κλωδίον. Εὐρίσκεται δ' εἰς οἶκημα παιδίσκης, ἣ συνέσιγηλθε, καταπεφηνγώς· καὶ γενόμενος φανερός, ὑπὸ τῶν γυναικῶν ἐξελαύνεται διὰ τῶν θυρῶν. Τὸ δὲ πρᾶγμα καὶ τυκτὸς εὐθὺς αἰ γυναῖκες ἀπιώσασαι τοῖς αὐτῶν ἔφραζον ἀνδράσι· καί μεθ' ἡμέραν ἐχώρει διὰ τῆς πολεως ὁ λόγος, ὡς ἀθέσμοις ἐπιπεχεμηκῶτος τοῦ Κλωδίου, καὶ δίκην οὐ τοῖς ὑβρισμένοις μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ πόλει καὶ τοῖς θεοῖς ὀφείλοντος. Ἐγράψατο μὲν οὖν τὸν Κλωδίον εἰς τῶν δημάρχων³ ἄσεβείας, καὶ συνέστησαν ἐπ' αὐτὸν οἱ δυνατώτατοι τῶν ἀπὸ τῆς βουλῆς, ἄλλας τε δεινὰς ἀσελγείας καταμαρτυροῦντες, καὶ μοιχείαν ἀδελφῆς, ἡ Λευκούλλω⁴ συνψήκει. Πρὸς δὲ τὰς τούτων σπουδὰς ὁ δῆμος ἀντιτάξας ἑαυτὸν, ἤμυρε τῷ Κλωδίῳ, καὶ μέγα πρὸς τοὺς δικαστὰς ὄφελος ἦν, ἐκπεπληγμένους καὶ δεδουκότας τὸ πλῆθος. Ὁ δὲ Καῖσαρ ἀπεπέμψατο μὲν εὐθὺς τὴν Πομπηίαν· μάρτυς δὲ πρὸς τὴν δίκην κληθεὶς, οὐδὲν ἔφη τῶν λεγομένων κατὰ τοῦ Κλωδίου γινώσκειν. Ὡς δὲ, τοῦ λόγου παραδόξου φανέντος, ὁ κατήγορος ἠρώτησε· Πῶς οὖν ἀπεπέμψω τὴν γυναῖκα; "Ὅτι, ἔφη, τὴν ἐμὴν ἠξίου μὴδ' ὑπονοηθῆναι.⁵ Ταῦτα οἱ μὲν οὕτω φρονοῦντα τὸν Καῖσαρα λέγουσιν εἰπεῖν, οἱ δὲ τῷ δήμῳ χαριζόμενον ὠρμημένῳ σώζειν τὸν Κλωδίον. Ἀποφεύγει δ' οὖν τὸ ἔγκλημα, τῶν πλείστων δικαστῶν⁶ συγκεχυμένας τοῖς πράγμασι τὰς γνώμας ἀποδι-

NOTE

2 Καλουμένην] Non solum erat *Abra*, h. e. ancilla pompatica, ostensionalis, sed etiam hoc nomine proprio appellabatur. *Reiske*.

3 Εἰς τ. δημ.] *P. Lentulus Spinther*.

4 Λευκούλλω] *Lucullo* nupsisse *Claudiam*, sive *Clodiam*, non memini legere; eandem vero, cum qua *P. Clodius* consuevit, *Q. Metelli Celeris* uxorem fuisse, abunde constat, præcipue ex *Cicronis Cæliana*; ex. c. 13.: *quod quidem facerem vehementius, nisi intercederent mihi inimicitia cum istius mulieris viro:*

fratrem volui dicere, semper hic erro: et c. 16. minimus frater, qui te amat plurimum: qui, propter nescio quam, credo, timiditatem, et nocturnos quosdam inanes metus tecum semper pusio cum majore sorore cubitavit. Alia mitto. Forte igitur in nostro Μετέλλω legendum est pro Λευκούλλω.

5 Ὑπονοηθ.] *H. e. καὶ διαβολῆς καθάρων εἶναι. Cf. Suet. Jul. c. 74.*

6 Τῶν πλ. δικαστῶν] *xxv. suffragiis damnatus, xxxi. absolutus est, præcipue propter testes, se eo die absentem fuisse.*

δόντων,⁷ ὅπως μήτε παρακινδυνεύσωσιν ἐν τοῖς πολλοῖς καταψηφισάμενοι, μήτ' ἀπολύσαντες ἀδοξήσωσι παρὰ τοῖς ἀρίστοις.

CAP. XI.

Cæsar, proprætor, postquam Crassus creditoribus ejus satisfecerat, in Hispaniam abijt. Sanima ejus gloriæ cupido (a. Chr. n. 61.)

Ὁ δὲ Καῖσαρ εὐθὺς ἀπὸ τῆς στρατηγίας τῶν ἐπαρχιῶν τὴν Ἰβηρίαν¹ λαβῶν, ὡς ἦν δυσηδιάθετον αὐτῷ τὸ περὶ τοὺς δαιειστὰς, ἐνοχλοῦντας ἐξιώντι καὶ καταβοῶντας, ἐπὶ Κράσσον κατέφυγε, πλουσιώτατον ὄντα Ῥωμαίων, δεόμενον δὲ τῆς Καίσαρος ἀκμῆς καὶ θερμότητος ἐπὶ τὴν πρὸς Πομπήϊον ἀντιπολιτείαν.² Ἀναδεξαμένου δὲ τοῦ Κράσσου τοὺς μάλιστα χαλεποὺς καὶ ἀπαραιτήτους τῶν δαιειστῶν, καὶ διεγγυήσαντος ἑκτακοσίων καὶ τριάκοντα ταλάντων, οὕτως ἐξῆλθεν ἐπὶ τὴν ἐπαρχίαν. Λέγεται δὲ, τὴν Ἄλπειν ὑπερβαλόντος αὐτοῦ, καὶ πολίχρινόν τι βαρβαρικόν, οἰκούμενον ὑπ' ἀνθρώπων παντάπασιν ὀλίγων καὶ λυπρῶν, παρερχομένου,³ τοὺς ἐταίρους ἅμα γέλῳτι καὶ μετὰ παιδιᾶς. Ἦπου, φάναι, κἀνταῦθα τινὲς εἰσιν ὑπὲρ ἀρχῶν φιλοτιμίαι, καὶ περὶ πρωτείων ἄμλληαι, καὶ φθόνοι τῶν δυνατῶν πρὸς ἀλλήλους. Τὸν δὲ Καίσαρα σπουδάζοντα πρὸς αὐτοὺς εἰπεῖν. Ἐγὼ μὲν ἐβουλόμην παρὰ τούτοις εἶναι μᾶλλον πρῶτος, ἢ παρὰ Ῥωμαίοις δεύτερος. Ὅμοίως δὲ ἄλλιν ἐν Ἰβηρίᾳ σχολῆς οὐσης, ἀναγινώσκοντά τι τῶν περὶ Ἀλεξάνδρου γεγραμμένων, σφόδρα γένεσθαι πρὸς ἑαυτῷ πολὺν χρόνον, εἶτα καὶ διακρύψαι τῶν δὲ φίλων θαυμασάντων τὴν αἰτίαν, εἰπεῖν. Οὐ δοκεῖ ὑμῖν ἄξιον εἶναι λύπης, εἰ τηλικούτος μὲν ὢν Ἀλέξανδρος, ἤδη τοσοῦτων⁴ ἐβασίλευεν, ἐμοὶ δὲ λαμπρὸν οὐδὲν οὕτω πέπρακται.

NOTÆ

7 Συγκεχυμένας τοῖς πράγμασι τὰς γνώμας ἀποδιδόναι] Dacierius vertendum censet: *sententias per saturam ferre, hoc, quicquid dicant, nihil est nisi, per turbam, confusis suffragiis*. Sed quid fiet τοῖς πράγμασι? Vertine potest: *sententias ferre æque confusus ac res ipsæ*, de quibus ferendæ erant, ut inde non pateret, utrum condemnarent an absolverent? an cum Reiskio legendum est τοῖς πράκτορι (pro τοῖς πράγμασι) *quæsitioribus*, iis, quibus mandatam hoc erat, ut cistas tabellarias a iudicibus reposcerent atque sus-

ciperent et suffragia dinumerarent.

1 Τὴν Ἰβηρ.] Ulteriorem Hispaniam. Cf. Sueton. Jul. 18. Pro λαβῶν Bryanius coniecit λαχῶν.

2 Ἀντιπολιτείαν] M. Licin. Crassus ditissimus Romanorum et sui temporis orator disertissimus, cum Pompeio Consul a. Chr. 70., in omnibus ei contrarius erat, et in Senatu prævalebat. Plut. Pompei. c. 22.

3 Παρερχομένου] Dedit Reiske ex conjectura Bryani pro *παρερχομένου*.

4 Ἦδη τοσοῦτων] Sc. ἐθνῶν, quæ

CAP. XII.

Bello et pace in provincia clarus Romam redit Cæsar, dives factus et Imperator appellatus.

Τῆς γοῦν Ἰβηρίας ἐπιβὰς, εὐθὺς ἦν ἐνεργὸς, ὥσθ' ἡμέραις ὀλίγαις δέκα σπέιρας συναγαγεῖν πρὸς ταῖς πρότερον οὖσαις εἴκοσι· καὶ στρατεύσας ἐπὶ Καλλιαίκοις καὶ Λουσιτανούς,¹ κρατῆσαι, καὶ προελθεῖν ἄχρι τῆς ἕξω θαλάσσης, τὰ μὴ πρότερον ὑπακούοντα Ῥωμαίοις ἔθνη καταστρεφόμενος. Θέμιμος δὲ τὰ τοῦ πολέμου καλῶς, οὐ χεῖρον ἐβράβευε τὰ τῆς εἰρήνης, ὁμόνοιάν τε ταῖς πόλεσι καθιστὰς, καὶ μάλιστα τὰς τῶν χρεωφειλοτῶν καὶ δανειστῶν ἰώμενος διαφοράς. Ἔταξε γὰρ τῶν προσιώντων τοῖς ὀφείλουσι καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν δύο μὲν μέρη τὸν δανειστὴν ἀναρεῖσθαι, τῷ δὲ λοιπῷ χρῆσθαι τὸν δεσπότην, ἄχρις ἂν οὕτως ἐκλυθῇ τὸ δάνειον. Ἐπὶ τούτοις εὐδοκιμῶν, ἀπηλλάγη² τῆς ἐπαρχίας, αὐτὸς τε πλούσιος γεγονὼς, καὶ τοὺς στρατιώτας ὀφελικῶς ἀπὸ τῶν στρατηγιῶν, καὶ προσηγορευμένος αὐτοκράτωρ³ ὑπ' αὐτῶν.

CAP. XIII.

Catonæ Cæsari, ne absens per amicos Consulatum peteret, adversante, triumphum omittens urbem intrat, Crassum cum Pompeio conciliat, utrumque sibi.

Ἐπεὶ δὲ τοὺς μὲν μωμένους θριάμβον ἕξω διατρίβειν ἔδει, τοὺς δὲ μετιόντας ὑπατεῖαν παρόντας ἐν τῇ πόλει τοῦτο πράττει, ἐν τοιαύτῃ

NOTÆ

vox in quibusdam Codd. pro ἤδη reperitur. Cæsar, cum prætor esset in Hispania, annum trigesimum nomen agebat, Alexander autem trigesimum tertium agens mortuus erat. Rectius igitur Suetonius c. 7. eadem de Cæsare in Hispania ult. quæstore narrat, ubi, cum Gades venisset, animadversa apud Herculis templum Magni Alexandri imagine, ingenuit, et quasi pertæsus ignaviam suam, quod nihil dum a se memorabile actum esset in ætate, qua jam Alex. orbem terrarum subegisset, (h. e. anno ætatis 33. a. Chr. n. 67.) missionem continuo efflagitavit, etc. Suetonio consentit Dio Cass. l. xxxvii.

1 Καλλ. καὶ Λουσιτ.] Intell. Callai-cos Bracarenenses circa Minium. Lusitanorum sedes erant inter Durium et Tajum, quorum potissimum latrociniiis provincia infestabatur.

2 Ἀπηλλάγη] Non expectato successore.

3 Αὐτοκράτωρ] Ἔστι δὲ τιμὴ τοῖς στρατηγοῖς τῷδε τὸ προσαγόρευμα παρὰ τῶν στρατῶν, καθάπερ αὐτοῖς ἐπιμαρτυροῦνταν ἀξίως σφῶν αὐτοκράτορας εἶναι. Καὶ τῆνδε τὴν τιμὴν οἱ στρατηγοὶ πάλαι μὲν ἐπὶ πᾶσι τοῖς μεγίστοις ἔργοις προσέεντο, νῦν δὲ ὄρον εἶναι τῆνδε τῇ εὐφημίᾳ πυνθάνομαι τὸ μυρίους πεισεῖν. Appian. de bell. Civ. vil. 11. 44.

γεγονὸς ἀντινομία, καὶ πρὸς αὐτὰς τὰς ὑπατικὰς ἀφιγμένος ἀρχαιρεσίας, ἔπειψε πρὸς τὴν σύγκλητον, αἰτούμενος αὐτῷ δοθῆναι παραγγέλλειν εἰς ὑπατείαν ἀπόντι διὰ τῶν φίλων. Κάτωνος δὲ πρῶτον μὲν ἰσχυριζομένου τῷ νόμῳ πρὸς τὴν ἀξίωσιν,¹ εἶτα ὡς ἑώρα πολλοὺς τεθεραπευμένους ὑπὸ τοῦ Καίσαρος, ἐκκρούσαντος τῷ χρόνῳ τὸ πρῶγμα, καὶ τὴν ἡμέραν ἐν τῷ λέγειν κατατρίψαντος, ἔγνω τὸν θρίαμβον ἀφείδῃ ὁ Καῖσαρ ἔχρσθαι τῆς ὑπατείας· καὶ παρελθὼν, εὐθὺς ὑποδέεται πολίτευμά τι πᾶντας ἀνθρώπους ἐξαπατήσας, πλὴν Κάτωνος.² Ἦν δὲ τοῦτο διαλλαγὴ Πομπηίου καὶ Κράσσου, τῶν μέγιστον ἐν τῇ πόλει δυναμένων· οὓς συναγαγὼν ὁ Καῖσαρ εἰς φιλίαν ἐκ διαφορᾶς, καὶ τὴν ὑπ' ἀμφοῖν³ συνενεγκάμενος ἰσχὺν εἰς ἑαυτὸν, ἔργῳ, φιλόανθρωπον ἔχοντι προσηγορίαν, ἔλαθε μεταστήσας τὴν πολιτείαν. Οὐ γὰρ, ὡς οἱ πλεῖστοι νομίζουσι, ἢ Καίσαρος καὶ Πομπηίου διαφορὰ τοὺς ἐμφυλίους ἀπειργάσατο πολέμους, ἀλλὰ μᾶλλον ἢ φιλία,⁴ συστάντων ἐπὶ καταλύσει τῆς ἀριστοκρατίας τὸ πρῶτον, εἶτα οὕτω καὶ πρὸς ἀλλήλους διαστάντων. Κάτωνι δὲ, πολλὰκις τὰ μέλλοντα προθεσπίζοντι, περιῶν δυσκόλου μὲν ἀνθρώπου τότε καὶ πολυπράγμονος, ὕστερον δὲ φρονίμου μὲν, οὐκ εὐτυχοῦς δὲ, συμβούλου λαβεῖν δόξαν.

CAP. XIV.

Utriusque auctoritate et in Consulatum proventus (59. a. Chr. n.) et nixus leges fert plebi jucundas, senatu obnitente; Juliam filiam uxorem dat Pompeio; ipse Calpurniam, Pisonis f., ducit; Galliam cisalpinam et transalp. cum Illyrico in quinque annos provinciam accipit, Catonem repugnantem in carcerem abducit, reliquos senatores terret, et Clodium tribunum plebis fieri patitur, Ciceroni infestus.

Οὐ μὴν ἀλλ' ὁ Καῖσαρ ἐν μέσῳ τῆς Κράσσου καὶ Πομπηίου φιλίας

NOTÆ

1 Πρὸς τὴν ἀξ.] Contra Cæsaris postulatam, ad id oppugnandum. In simili re obstitit Cato etiam Pompeio. Cf. Plut. Pomp. 44.

2 Πλὴν Κάτωνος] Qui Romam libertatem perdidisse aiebat, nec metuentam esse agrorum divisionem, de qua mox dicitur, ἀλλ' ἂν ἀντὶ ταύτης ἀπατήσουσι μισθὸν οἱ χαριζόμενοι καὶ δελεάζοντες τὸ πλῆθος. Plut. Cato Minor c. 31. Ceterum a nostro Suetonius Jul. c. 19. aliquantum abit, Cæsarem non statim, cum urbem intrasset, sed postquam Consul designatus, optima-

tumque in se conspirationem conspicatus erat, omnibus officiis Pompeium assectatum esse, eique Crassum reconciliasse, ac societatem cum utroque iniisse, ne quid ageretur in republica quod displicuisset ulli e tribus.

3 Τὴν ὑπ' ἀμφ.] Reiske mavult τὴν ἀπ' ἀμφοῖν.

4 Ἀλλὰ μ. ἢ φιλία] Et hoc dictum est Catonis (Plut. Pomp. c. 47.): οὐ τὴν στάσιν, οὐδὲ τὴν ἔχθραν, ἀλλὰ τὴν σύστασιν καὶ τὴν ὁμόνοιαν αὐτῶν τῇ πόλει πρῶτον κακὸν γενέσθαι καὶ μέγιστον.

δορυφορούμενος, ἐπὶ τὴν ὑπατείαν προήχθη, καὶ λαμπρῶς ἀναγορευθεὶς μετὰ Καλπουρτίου Βίβλου,¹ καὶ καταστὰς εἰς τὴν ἀρχὴν, εὐθὺς εἰσέφερε νόμους οὐχ ὑπάτῳ προσήκοντας, ἀλλὰ δημάρχῳ τινὶ θρασυτάτῳ, πρὸς ἡδονὴν τῶν πολλῶν κληρουχίας τινὰς χώρας² καὶ διανομὰς εἰσηγούμενος.³ Ἐν δὲ τῇ βουλῇ τῶν καλῶν τε καὶ ἀγαθῶν ἀντικρουσάντων, πάσαι δέομενος προφάσεως, ἀνακραγὼν καὶ μαρτυρούμενος, ὡς εἰς τὸν δῆμον ἄκων ἐξελαύνοιτο, θεραπεύσων ἐκείνον ἐξ ἀνάγκης, ἕβρει καὶ χαλεπότητι τῆς βουλῆς, πρὸς αὐτὸν ἐξεπήδησε· καὶ περιστήσαμενος ἔνθεν μὲν Κράσσον, ἔνθεν δὲ Πομπηίου, ἠρώτησεν, εἰ τοὺς νόμους ἐπαινοῖεν. Ἐπαινεῖν δὲ φασκόντων, παρεκάλει βοηθεῖν πρὸς τοὺς ἐνίστασθαι μετὰ ξιφῶν ἀπειλοῦντας. Ἐκεῖνοι δ' ὑπισχνούντο· Πομπηίου δὲ καὶ προσεπέειπεν, ὡς ἀφίζοιτο πρὸς τὰ ξίφη μετὰ τοῦ ξίφους καὶ θυρεὸν κομίζων. Ἐπὶ τούτῳ τοὺς μὲν ἀριστοκρατικούς ἠνίασεν, οὐκ ἀξίαν τῆς περὶ αὐτὸν αἰδοῦς, οὐδὲ τῇ πρὸς τὴν σύγκλητον εὐλαβεῖα πρέπουσαν, ἀλλὰ μανικὴν καὶ μειρακιώδη φωνὴν ἀκούσαντας· ὁ δὲ δῆμος ἦσθη. Καῖσαρ δὲ μειζόνως ἔτι τῆς Πομπηίου δυνάμεως ὑποδραττόμενος (ἦν γὰρ αὐτῷ Ἰουλία θυγάτηρ, ἐγγεγνημένη Σερουίλιῳ⁴ Καιπίῳ) ταύτην ἐνεγγύησε Πομπηίῳ· τὴν δὲ Πομπηίου τῷ Σερουίλιῳ δώσειν ἔφησεν, οὐδ' αὐτὴν ἀνέγγνον οὔσαν, ἀλλὰ Φαύστῳ, τῷ Σύλλα παιδί, καθωμολογημένῃν. Ὀλίγῳ δ' ὕστερον Καῖσαρ ἠγάγετο Καλπουρτίαν, θυγατέρα Πείσωρος,⁵ τὸν δὲ Πείσωνα κατέστησεν ὑπάτον εἰς τὸ μέλλον· ἐνταῦθα δὲ καὶ σφόδρα μαρτυρομένου Κάτωιος, καὶ βοῶντος, οὐκ ἀνεκτὸν εἶναι, γάμοις διαμαστροπευομένης τῆς ἡγεμονίας, καὶ διὰ γυναιῶν εἰς ἐπαρχίας καὶ στρατεύματα καὶ δυνάμεις ἀλλήλους ἀντιεσαγόντων. Ὁ μὲν οὖν συνάρχων τοῦ Καίσαρος, Βίβλος, ἐπεὶ κωλύων τοὺς νόμους οὐδὲν ἐπέβαινε, ἀλλὰ πολλάκις ἐκινδύνευε μετὰ Κάτωιος ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς ἀποθανεῖν, ἐγκλεισάμενος οἴκοι τὸν τῆς ἀρχῆς

NOTÆ

1 Βίβλου] Plut. in Catone et Appianus Βύβλον scribunt. M. Calpurn. Bibulus largitione optimatum Consul factus est, Cæsare L. Luccæium Hirrum, alterum competitorum, juvante, quem sciebat concordem et consentientem fore collegam. Suet. Jul. c. 19.

2 Χώρας] Esse genitivum singul. Reiske monet.

3 Εἰσηγούμενος] Κατοικίας πόλεων καὶ νομὰς ἀγρῶν ἔγραψεν, ut Plut. in Pompeio c. 47. Campum Stellatam (Campaniæ) agrumque Campanum divisit

extra sortem viginti millibus civium, quibus terni pluresve liberi essent. Suet. c. 20.

4 Servilio, ejus vel præcipua opera paulo ante Bibulum impugnaverat. Suet. c. 21.

5 Πείσωρος] Lucii Calpurn. Pisonis Cæsonii, (quem ne confundas cum C. Pisone, de quo supra mentio facta c. 7.) ut proximo anno absens alterum consulem sibi sciret faventem, cum alter, Gabinius, Pompeii esset assentator.

χρόνον διετέλεσε.⁶ Πομπήϊος δὲ γήμας, εὐθὺς ἐπέπλησε τὴν ἀγορίαν ὕπλων, καὶ συνεπεκύρου τῷ δήμῳ τοὺς νόμους.⁷ Καίσαρι δὲ τὴν ἐντὸς Ἄλπεων καὶ τὴν ἐκτὸς ἄπασαν Κελτικὴν, προσθεὶς τὸ Ἰλλυρικὸν μετὰ ταγματῶν τεσσάρων εἰς πενταετίαν. Κάτωνα μὲν οὖν ἐπιχειρήσαντα τούτοις⁸ ἀντιλέγειν ἀπῆγεν εἰς φυλακὴν ὁ Καῖσαρ, οἰόμενος αὐτὸν ἐπικαλέσεσθαι τοὺς δημάρχους· ἐκείνου δ' ἀφώνου βιαδίζοντος, ὄρων ὁ Καῖσαρ οὐ μόνον τοὺς κρατίστους δυσφοροῦντας, ἀλλὰ καὶ τὸ δημοτικὸν αἰδοῦ τῆς Κάτωνος ἀρετῆς σιωπῆ καὶ μετὰ κατηφείας ἐπόμενον, αὐτὸς ἐδείθη κρύφα τῶν δημάρχων ἐνὸς ἀφελέσθαι τὸν Κάτωνα. Τῶν δ' ἄλλων συγκλητικῶν ὀλίγοι παντάπασιν αὐτῷ συνήσαν εἰς βουλήν, οἱ δὲ λοιποὶ δυσχεραίνοντες ἐκποδῶν ἦσαν. Εἰπόντος δὲ Κοσιδίου τινὸς τῶν σφύδρα γερόντων, ὡς φοβούμενοι τὰ ὄπλα καὶ τοὺς στρατιώτας οὐ συνέρχονται· Τί οὖν, ἔφη ὁ Καῖσαρ, οὐ καὶ σὺ ταῦτα δεδιὼς οἰκουρεῖς; Καὶ ὁ Κοσιδίδιος εἶπεν· "Ὅτι με ποιεῖ μὴ φοβεῖσθαι τὸ γῆρας. Ὁ γὰρ ἔτι λειπόμενος βίος οὐ πολλῆς, ὀλίγος ὢν, δεῖται προνοίας. Αἰσχιστον δὲ τῶν τότε πολιτευμάτων ἔδοξεν, ἐν τῇ Καίσαρος ὑπατεία, δήμαρχον αἰρεθῆναι⁹ Κλωδίον ἐκείνον, ὑφ' οὗ τὰ περὶ τὸν γάμον καὶ τὰς ἀπορήτους παρενομήθη παννυχίδας. Ἠρέθη δ' ἐπὶ τῇ Κικέρωνος καταλύσει· καὶ Καῖσαρ οὐ πρότερον ἐξῆλθεν ἐπὶ τὴν στρατείαν, ἢ καταστασιάσαι Κικέρωνα μετὰ Κλωδίου, καὶ συνεκβλαεῖν ἐκ τῆς Ἰταλίας.

CAP. XV.

Laudes Cæsaris ob summam virtutem imperatoriam, bello Gallico palam factam.

Τοιαῦτα μὲν οὖν λέγεται γενέσθαι τὰ πρὸ τῶν Γαλατικῶν. Ὁ δὲ τῶν πολέμων, οὓς ἐπολέμησε μετὰ ταῦτα, καὶ τῶν στρατειῶν, αἷς ἡμωρώσατο τὴν Κελτικὴν, χρόνος, ὥσπερ ἄλλην ἀρχὴν λαβόντος αὐτοῦ, καὶ καταστάντος εἰς ἑτέραν τινὰ βίου καὶ πραγμάτων καινῶν ὁδόν, οὐκ ἔστιν ὅτου τῶν μάλιστα τεθναμασμένων ἐφ' ἡγεμονία καὶ μεγίστων

NOTÆ

6 Διετέλεσε] Ὁκτὼ μηνῶν οὐ προήλθεν ὑπατεύων. Plut. Pomp. 48. alii- que.

7 Τοὺς νόμους] Περὶ τῆς διανομῆς τῶν χωρίων.

8 Τούτοις] Legi potissimum Juliæ agrariæ; ut est videre ex Plut. Catone Min. c. 33.

9 Δήμαρχον αἰρεθῆναι] Clodius erat patricius; ut posset tribunus plebis fieri, a plebeio P. Fonteio, xx. circiter annos habente, Clodius, xxxv. annos habens, adoptabatur. Tum trib. plebis factus est, contra Ciceronem, in iudicio quodam temporum statum deplorantem.

γεγονότων ἀπολείποντα πολεμιστήν καὶ στρατηλάτην ἀπέδειξεν αὐτόν.¹ Ἄλλ' εἶτε Φαβίου καὶ Σκιπίωνας καὶ Μετέλλους, καὶ τοὺς κατ' αὐτὸν, ἢ μικρὸν ἔμπροσθεν αὐτοῦ, Σύλλαν καὶ Μάριον, ἀμφοτέρους τε Λευκούλλους,² ἢ καὶ Πομπήϊον αὐτὸν, οὗ κλέος ὑπουράνιον ἦν τότε παντοίας περὶ πόλεμον ἀρετῆς, παραβιάλοι τις, αἱ Κίσαρος ὑπερβιάλλουσι³ πράξεις, τὸν μὲν χαλεπότητι τόπων, ἐν οἷς ἐπολέμησε, τὸν δὲ μεγάλῃ χώρᾳ, ἣν προσεκτίησάτο, τὸν δὲ πλήθει καὶ βίᾳ πολεμίων, οὓς ἐνίκησε, τὸν δ' ἀτοπίας καὶ ἀπιστίας ἡθῶν,⁴ ἃ καθωμίλισε, τὸν δ' ἐπιεικείᾳ καὶ πρῶτητι πρὸς τοὺς ἀλίσκομένους, τὸν δὲ δώροις καὶ χάρισι πρὸς τοὺς συστρατευομένους, πάντας δὲ τῷ πλείστας μεμαχηῆσθαι μάχας, καὶ πλείστους ἀνηρηκέναι τῶν ἀντιταχθέντων. Ἔτη γὰρ οὐδὲ δέκα⁵ πολεμήσας περὶ Γαλατίαν, πόλεις μὲν ὑπὲρ ὀκτακοσίας⁶ κατὰ κράτος εἶλεν, ἔθνη δ' ἐχειρώσατο τριακόσια⁷ μυριάσι δὲ παραταξίμενος κατὰ μέρος τριακοσίας, ἑκατὸν μὲν ἐν χειρὶ διέφθειρεν, ἄλλας δὲ εἰς τοσαύτας⁷ ἐξώγησεν.

NOTE

1 Αὐτόν] *Lege* αὐτόν, sc. *Καίσαρα*. *Conjuganda sunt* ὁ δὲ τῶν πολέμων—*χρῆνος*—ἀπέδειξεν αὐτόν οὐκ ἔστιν ὕτου (l. c. πάντων οὐκ) ἀπολείποντα πολεμιστήν. *Verba* ὡσπερ ἄλλην ἄρχην λαβόντος αὐτοῦ (*novi plane imperii exordium eo inducente*) et reliqua usque ad ὁδόν, in *parenthesi* sunt.

2 Ἄμφ. τε Λευκούλλους] *Intelligas* L. Lucillum et M. Lucillum, fratres; quorum prior in Asia, alter in Macedonia rebus bello gestis excelluit.

3 Ἐπερβιάλλουσι] *Reiske* mavult ὑπερβαλοῦσι in futuro, me non probante.

4 Ἀτοπίας καὶ ἀπιστίας ἡθῶν] H. c. racione insolentium atque incredibilium morum gentium devictarum.

5 Ἔτη οὐδὲ δέκα] *Tenuit* Gallias *Cæsar* per geminum quinquennium

semestri imperio minus, quod ei ademptum initio belli civilis. *Casaub.* ad *Suet. Cæs.* c. 25.

6 Ἐπὲρ ὀκτακοσίας] *Numerum* adeo auxit *Plutarchus* in *Vit. Pompeii* c. 67.: χιλίας ἤρῃκει πόλεις κατὰ κράτος, ἔθνη δὲ πλείονα τριακοσίων ὑπήκτο. *Γερμανοῖς* δὲ καὶ *Γαλάταις* μεμαχημένους ἀήττητος ὕσας οὐκ ἂν τις ἀριθμῆσαι μάχας, ἑκατὸν μυριάδας αἰχμαλώτων ἔλαβεν, ἑκατὸν δὲ ἀπέκτεινε τρεψάμενος ἐκ παρατάξεως.

7 Δὲς τοσαύτας] *Δὲς* de suo addidit *Reiske*, quasi omnia illa millia vel cæsa vel capta sint, nulla effugerint; me non probante, præter *Plutarchi* l. l. etiam propter *Appianum* de reb. *Gallicis* c. 2. qui, καὶ τούτων, inquit, ἑκατὸν μὲν ἐξώγησεν, ἑκατὸν δὲ ἐν τῷ πόνῳ κατέκτανον, sc. *Romani*.

CAP. XVI.

Militum amor Cæsaris summus erat. Exempla quaedam factorum fortissimorum.

Εὐνοία δὲ καὶ προθυμία στρατιωτῶν ἐχρήσατο τοσαύτη πρὸς αὐτὸν,¹ ὥστε τοὺς ἐτέρων μηδὲν ἐν ταῖς ἄλλαις στρατείαις διαφέροντας, ἀμάχους καὶ ἀνυποστάτους φέρεσθαι πρὸς πᾶν δεινὸν ὑπὲρ τῆς Καίσαρος δόξης. Οἷος ἦν τοῦτο μὲν Ἀκίλιος, ὃς ἐν τῇ περὶ Μασσαλίαν ναυμαχία,² νεὼς πολεμίας ἐπιβεβηκὼς, τὴν μὲν δεξιὰν ἀπέκοπη χεῖρα μαχαίρα, τῇ δ' ἀριστερᾷ τὸν θυρεὸν οὐκ ἀφῆκεν, ἀλλὰ τύπτων εἰς τὰ πρόσωπα τοὺς πολεμίους, ἀπέστρεψε πάντας, καὶ τοῦ σκάφους ἐπεκράτησε· τοῦτο δὲ Κάσσιος Σκεύαξ,³ ὃς ἐν τῇ περὶ Δυρράχιον μάχῃ τὸν ὀφθαλμὸν ἐκκοπεῖς τοξεύματι, τὸν δ' ᾧμον ὑσώῃ καὶ τὸν μηρὸν ἐτέρῳ διεληλαμένος, τῷ δὲ θυρεῷ βελῶν ἑκατὸν καὶ τριάκοντα πληγὰς ἀναδεδεγμένος, ἐκάλει τοὺς πολεμίους, ὡς παραδώσω ἑαυτόν· δυεῖν δὲ προσιώντων, τοῦ μὲν ἀπέκοψε τὸν ᾧμον τῇ μαχαίρᾳ, τὸν δὲ κατὰ τοῦ προσώπου πατάξας ἀνέτρεψεν.⁴ αὐτὸς δὲ διεσώθη, τῶν οἰκείων περισχόντων. Ἐν δὲ Βρεττανία τῶν πολεμιῶν εἰς τόπον ἐλώδη καὶ μεστὸν ὕδατος ἐμπεσοῦσι τοῖς πρώτοις ταξιάρχαις ἐπιθεμένων, στρατιώτης Καίσαρος,⁵ αὐτοῦ τὴν μάχην ἐφορῶντος, ὡσάμενος εἰς μέσους,

NOTE

1 Πρὸς αὐτὸν] Sic Reiske de suo pro περὶ αὐτόν.

2 Ναυμαχία] Forte facinus C. Acilii, decimæ legionis militis, Cynægiri exemplum imitati, etiam Sueton. Jul. c. 68. Valer. Max. III. 2. 22. aliique commemorant.

3 Σκεύαξ] Lege cum Aron. Σκεύας. M. Cassius (sive Cæsius, ut Val. Max. III. 2. 23.) Scæva erat tum centurio, cujus forte factum Cæsar ipse de bello Civ. II. 53., Appianus de bell. civil. II. 60. aliique non tacerunt. Cæsar (in vulgata) CCXXX. foramina in clypeo inventa tradit; duo vero codices CXX. exhibent; quem numerum plurimi reliquorum, qui de eo facto mentionem fecerunt, scripsere. Sed in his minutiis, quarum alias

quoque notare possem, morari longum esset.

4 Ἀνέστρεψεν] Causa non fuit justa, cur Reiske sic ederet pro vulgata ἀπέστρεψεν.

5 Στρατιώτης Καίσαρος] In pluribus Valerii Max. III. 2. 24. Codd. Scævola vocatur; vulgata Scævam appellat, qui ab interpretibus pro eodem habetur, cujus modo meminit Plutarchus; quem tum Cæsar præmii loco ex milite gregario centurionem fecerit. At Dio Cassius lib. XXXVII. eum appellat Publium Scævium, cujus forte factum accidisse, cum Cæsar in Hispania proprætor milites quosdam ex continente in insulam quandam Oceani misisset, auctor est.

καὶ πολλὰ καὶ περίοπτα τόλμης ἀποδειξάμενος ἔργα, τοὺς μὲν ταξιάρχους ἔσωσε, τῶν βαρβάρων φυγόντων, αὐτὸς δὲ χαλεπῶς ἐπὶ πᾶσι διαρχάινων, ἔρριψεν ἑαυτὸν εἰς ρεύματα τελματώδη καὶ μολις ἄνευ τοῦ θυρεοῦ, τὰ μὲν νηχόμενος, τὰ δὲ βαδίζων, διεπέρασε. Θαυμαζόντων δὲ τῶν περὶ τὸν Καίσαρα, καὶ μετὰ χαρᾶς καὶ κραυγῆς ἀπαντώντων, αὐτὸς εὖ μάλα κατηφῆς καὶ δεδακρυσμένος προσέπεσε τῷ Καίσαρι, συγγνώμην αἰτούμενος ἐπὶ τῷ προέσθαι τὸν θυρεόν. Ἐν δὲ Λιβύῃ μακρὰν ἔχοντες οἱ περὶ Σικιπῖωνα Καίσαρος, ἐν ἧ Ἰράνιος Πέτρων⁶ ἐπέπλει, ταμίης ἀποδεδειγμένος, τοὺς μὲν ἄλλους ἐποιούντο λείαν, τῷ δὲ ταμίῳδιδύναϊ τὴν σωτηρίαν ἔφασαν. Ὁ δ', εἰπὼν, ὅτι τοὺς Καίσαρος στρατιώτας οὐ λαμβάνειν, ἀλλὰ δίδόναι σωτηρίαν ἔθος ἐστίν, ἑαυτὸν τῷ ξίφει πατάζας ἀνεΐλεν.

CAP. XVII.

Quibus artibus hunc sibi militum amorem conciliavit Cæsar. De corpore, valetudine, vitæ inter milites consuetudine moribusque ejus.

Τὰ δὲ τοιαῦτα λήματα¹ καὶ τὰς φιλοτιμίας αὐτὸς ἀνέθρεψε καὶ κατεσκεύασε Καῖσαρ, πρῶτον μὲν τῷ χαρίζεσθαι καὶ τιμᾶν ἀφειδῶς, ἐνδεικνύμενος, ὅτι τὸν πλοῦτον οὐκ εἰς τρυφὴν ἰδίαν, οὐδέ τινος ἡδυσπραγίας ἐκ τῶν πολέμων ἀθροίζει, κοινὰ δ' ἄθλα τῆς ἀνδραγαθίας παρ' αὐτῷ φυλασσόμενα ἀπόκειται· καὶ μέτεστιν ἐκείνῳ τοῦ πλουτεῖν,² ὅσα τοῖς ἀξίοις τῶν στρατιωτῶν δίδωσιν· ἔπειτα τῷ πάντα μὲν κινδυνονέων ὑφίστασθαι, πρὸς μηδένα δὲ τῶν πόνων ἀπαγορεύειν. Τὸ μὲν οὖν φιλοκίνδυνον οὐκ ἐθαύμαζον αὐτοῦ διὰ τὴν φιλοτιμίαν· ἡ δὲ τῶν πόνων ὑπομονή, παρὰ τὴν τοῦ σώματος δύναμιν ἐγκαρτερεῖν δοκοῦντος, ἐξέπληττεν· ὅτι καὶ τὴν ἕξιν ὧν ἰσχνὸς, καὶ τὴν σάρκα λευκὸς καὶ ἀπαλὸς, καὶ περὶ τὴν κεφαλὴν νοσώδης, καὶ τοῖς ἐπιληπτικοῖς³ ἔνοχος,

NOTE

6 Πέτρων] *Petronius* is, non *Petron* dicebatur, Bryano monente. Idem præfert lectionem Codicis Par. τοῖς Κ. στρατιώταις. *Petronii* factum eodem forte tempore accidit, quo, quæ in libro *de bell. Afric.* c. 44. seqq. narrantur, acciderunt. Cf. etiam *Valer. Max.* III. 8. 7.

1 Λήματα] Sic recte *Reiske* pro

vulg. λήματα, præeunte *Grævio* ad *Luc. Pseudolog.* c. 5.

2 Τοῦ πλουτεῖν] *Subaudi* τοσαῦτα, se hactenus participare divitias, aut gloriam opulentia, quatenus militum bene meritis illas divitias impertire atque largiri possit. *Reiske.*

3 Τοῖς ἐπιληπτικοῖς] *Comitiali morbo bis inter res agendas* (primo *Cordubæ*, tum in prælio ad *Thapsum*) *correctum*

ἐν Κορδύβῃ πρῶτον αὐτῷ τοῦ πάθους, ὡς λέγεται, τούτου προσπεσόντος, οὐ μαλακίας ἐποιήσατο τὴν ἀρρώστιαν πρόφασιν, ἀλλὰ θεραπείαν τῆς ἀρρώστιας τὴν στρατείαν, ταῖς ἀτύτοις ὀδοπορίαις, καὶ ταῖς εὐτελέσι διαίταις, καὶ τῷ θυραυλεῖν ἀπομαχόμενος τῷ πάθει, καὶ τὸ σῶμα φρουρῶν δυσίλωτον. Ἐκοιμᾶτο μὲν γε τοὺς πλείστους ὕπνους ἐν ὀχήμασιν, ἢ φορείοις, εἰς πρᾶξιν τὴν ἀνάπαυσιν κατατιθέμενος· ὠχεῖτο δὲ μεθ' ἡμέραν ἐπὶ τὰ φρούρια καὶ τὰς πόλεις καὶ τοὺς χάρακας, ἐνὸς αὐτῷ συγκαθημένου παιδὸς, τῶν ὑπογράψειν ἅμα διώκοντος⁴ εἰθισμένων, ἐνὸς δ' ἐξόπισθεν ἐφειστηκότος στρατιώτου, ξίφος ἔχοντος. Συντόμως δ' ἤλαυνεν οὕτως, ὥστε τὴν πρώτην ἔξοδον ἀπὸ Ῥώμης ποιησάμενος, ὀγδοαῖος ἐπὶ τὸν Ῥοδαῖον ἔλθειν.⁵ Τὸ μὲν οὖν ἰππεύειν ἐκ παιδὸς ἦν αὐτῷ ῥάδιον· εἰθιστο γὰρ εἰς τοῦπίσω τὰς χεῖρας ἀπάγων, καὶ τῷ νώτῳ περιπλέκων, ἀνὰ κράτος ἐλαύνειν τὸν ἵππον.⁶ Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ στρατείᾳ προσεξήσκησεν ἰππαζόμενος τὰς ἐπιστολάς ὑπαγορεύειν, καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν· ὡς δ' Ὀππίος⁷ φησι, καὶ πλείοσι. Λέγεται δὲ καὶ τὸ διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις⁸ ὀμιλεῖν, Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι, τὴν κατὰ πρόσωπον ἔντευξιν ὑπὲρ τῶν ἐπειγόντων, τοῦ καιροῦ διὰ τε τὸ πλῆθος⁹ ἀσχολιῶν καὶ τῆς πόλεως τὸ μέγεθος μὴ περιμένοντος. Τῆς δὲ περὶ τὴν δίαιταν εὐκολίας κάκεινο ποιοῦνται σημειῖον, ὅτι, τοῦ δειπνίζοντος αὐτὸν ἐν Μεδιολάνῳ ξένου, Οὐαλερίου Λέοντος, παραθέντος ἀσπάραγον, καὶ μύρον¹⁰ ἀντ' ἐλαίου καταχέαν-

NOTÆ

esse scripsit Suet. Jul. c. 45. qui locus de Cæsaris statura, valetudine, et circa corpus cura, videndus est.

4 Ἐπογρ. ἅμα διώκοντος] Verte cum Xylandro: qui dictata ab ipso exciperet scribendo.

5 Ἐλθεῖν] Quo igitur itinere singulis diebus xiv. circiter milliaria geographica transvolavit.

6 Εἰθιστο—τὸν ἵππον] Deerant hæc verba in Cod. Xylandri. De equo insigni, quo Cæsar utebatur, vid. Suet. Jul. c. 61. Plin. H. N. viii. 42. et Dio Cass. lib. xxxvii.

7 Oppius. erat ex familiaribus Cæsaris et de ejus vita scripsisse videtur. Cæsarem pluribus simul literas dictasse, etiam Plinius tradit lib. vii. 25.: *Scribere aut legere, simul dictare et audire solitum accepimus. Epistolas vero tantarum rerum quaternas pariter*

[*librariis*] dictare; [*aut si nihil aliud ageret, septenas.*] Quæ in his uncis inclusi, ex trium Codd. auctoritate omittenda sunt. Satis fuit vigoris, quaternas dictare.

8 Τοῖς φίλοις] Sc. præsentibus vel in urbe vel in Cæsaris castris. Cum literæ tantum absentibus mitti solerent, instituit Cæsar hoc, ut tempori parceret. Non accedo iis, qui Plutarchum de Cæsaris cryptography interpretantur, de qua videatur Suet. Cæs. c. 56.

9 Τὸ πλῆθος] Articulum cum cod. V. malui addere.

10 Καὶ μύρον] Scripserat C. Oppius, Cæsarem quondam ab hospite conditum oleum, pro viridi appositum, aspernantibus ceteris, solum etiam largius appetisse, ne hospitem aut negligentiam aut rusticitatis vide-

τος, αὐτὸς μὲν ἀφελῶς ἔφαγε, τοῖς δὲ φίλοις δυσχέραίνουσιν ἐπέπληξεν. Ἴρκει γὰρ, ἔφη, τὸ μὴ χρῆσθαι τοῖς ἀπαρέσκουσιν· ὁ δὲ τὴν τοιαύτην ἀγροικίαν ἐξελέγχων, αὐτὸς ἐστὶν ἀγροικός. Ἐν ὁδῷ δὲ ποτε συναλαθεῖς ὑπὸ χειμῶνος εἰς ἔπαυλιν ἀνθρώπου πένητος, ὡς οὐδὲν εὔρε πλέον οἰκίματος ἐνὸς γλίσχρως ἕνα δέξασθαι δυναμένου, πρὸς τοὺς φίλους εἰπὼν, ὡς τῶν μὲν ἐντίμων παραχωρητέον εἶη τοῖς κρατίστοις, τῶν δ' ἀναγκαίων τοῖς ἀσθενεστάτοις,¹¹ Ὅππιον ἐκέλευσεν ἀναπαύσασθαι· μετὰ δὲ τῶν ἄλλων αὐτὸς ἐν τῷ προστεγίῳ τῆς θύρας ἐκάθευδεν.

CAP. XVIII.

Cæsar Helvetios, cum novas sedes in Gallia quærerent, victos in patrias remisit. 58. a. Chr.

Ἀλλὰ γὰρ ὁ μὲν πρῶτος αὐτῶ τῶν Κελτικῶν πολέμων πρὸς Ἑλβεττίους¹ συνέστη καὶ Τιγυρίνους, οἳ τὰς αὐτῶν δώδεκα πόλεις καὶ κόμιας τετρακοσίας ἐμπρήσαντες, ἐχώρουν πρόσω διὰ τῆς ὑπὸ Ῥωμαίοις Γαλατίας,² ὡσπερ πάλαι³ Κίμῃροι, καὶ Τεύτορες, οὔτε τόλμαν ἐκείνων

NOTE

retur arguere. Suet. Cæs. 53. Solebat igitur asparagis oleum viride h. e. ex olea non matura pressum, Græce ὀμφάκινον, affundi. Negligentia Leonis fuit, ut *conditum* apponeret h. e. vetus oleum et vulgare. Sic locum cepit Ernesti. Aliter Plutarchus, *conditum* legens, h. e. oleum aromatibus mixtum, μύρον; quasi nimia hominis luxuria et ἀπειροκαλία Cæsaris amicos offenderit. Quod Casaubono placet, et Salmasio de Homon. Hyles iatr. p. 32.: Viride, ait, oleum ad condiendos odores olim multi usus fuit. Inde *oleum conditum*, τὸ ἡδυσμένον, cui odores incocti fuerant; cujus in condimentis nulla gratia, quam præcipuam in cibis habuit viride.

¹¹ Τοῖς ἀσθ.] Oppius enim subita valetudine corruptus erat. Suet. c. 72.

1 Helvetiorum sedes erant inter Rhenum fl., Juram mont., Rhodanum lacumque Lemantum et Alpes. Tigurini ab Helvetiis non erant diversi, sed quarta eorum pars. Orgetorige suasore finibus suis exire decreverant, sperantes fore, ut facile totius Galliae imperio potiantur.

2 Γαλατ.] H. e. per Allobroges et Galliam provinciam, quæ Narbonensis dicitur. Ex Cæsare vero constat, Helvetios non per provinciam sed per Sequanos suas copias in Æduorum fines transduxisse, postquam frustra iter per provinciam tentaverant.

3 Πάλαι] Cimbri a Mario victi sunt a. 100. a. Chr., ex quo ad Cæsaris de Helvetiis victoriam XLII. anni præterierant.

ὑποδέεστροι⁴ δοκοῦντες εἶναι, καὶ πλῆθος ὀριαλῶς⁵ τριάκοντα μὲν αἱ πῦσαι μυριάδες ὄντες, εἴκοσι δ' αἱ μαχόμεναι, μιᾶς δέουσαι. Τούτων Τιγυρινοὺς μὲν οὐκ αὐτὸς, ἀλλὰ Λαβηνοῦς⁶ πεμφθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, περὶ τὸν Ἄραρα ποταμὸν συνέτριψεν· Ἑλβηττίων δ' αὐτῷ πρὸς τινα πόλιν φίλην⁷ ἄγοντι τὴν στρατιάν, καθ' ὁδὸν ἀπροσδοκῆτως ἐπιθεμένων, φθάσας ἐπὶ χωρίον καρτερόν⁸ κατέφυγε. Κάκεῖ συναγαγὼν καὶ παρατάξας τὴν δύναμιν, ὡς ἵππος αὐτῷ προσήχθη· Τούτῳ μὲν, ἔφη, νικήσας χρῆσθαι πρὸς τὴν διώξιν, νῦν δ' ἴωμεν⁹ ἐπὶ τοὺς πολεμίους· καὶ πεζὸς ὀρμήσας ἐνέβαλε. Χρόνῳ δὲ καὶ χαλεπῶς ὠσάμενος τὸ μάχιμον, περὶ ταῖς ἀμάξαις καὶ τῷ χάρακι τὸν πλεῖστον ἔσχε πόνον, οὐκ αὐτῶν μόνον ὑφισταμένων ἐκεῖ καὶ μαχομένων, ἀλλὰ καὶ παῖδες αὐτῶν καὶ γυναῖκες ἀμυνόμεναι μέχρι θανάτου, συγκατεκόπησαν, ὥστε τὴν μάχην μόλις εἰς μέσας νύκτας τελευτῆσαι. Καλῶ δὲ τῷ τῆς νίκης ἔργῳ κρεῖττον¹⁰ ἐπέθηκε, τὸ συνοικίσει τοὺς διαφυγόντας ἐκ τῆς μάχης τῶν [παρόντων]¹¹ βαρβάρων, καὶ καταναγκάσει τὴν χώραν ἀναλαβεῖν, ἣν ἀπέλιπον, καὶ τὰς πόλεις, ἧς διέφθειραν, ὄντας ὑπὲρ δέκα μυριάδας.¹² Ἐπραξε δὲ τοῦτο, δεδιὼς, μὴ τὴν χώραν ἔρημον γενομένην οἱ Γερμανοὶ διαβάντες κατὰσχωσι.

NOTE

4 Ἐποδέεστροι] Reliquos saltem Gallos virtute præcedebant, quod fere quotidianis præliis cum Germanis contendebant.

5 Ὄριαλῶς] Reiske mavult ὀριαλῆς. Erant capitum Helvetiorum millia CCLXIII., Tulingorum millia XXXVI., Latobrigorum XIV., Rauracorum XXIII., Boiorum XXXII. Ex his qui arma ferre possent ad millia XCII. Summa omnium fuerunt ad millia CCCLXVIII. Cæsar lib. I. 29.

6 Λαβ.] Cæsar de b. Gall. I. 12. auctor est, se ipsum Tigurinos quartum Helvetiorum pagum, citra Ararim reliquum, postquam tres pagi transierant, adortum esse et maximam partem concidisse. Plutarchus confudisse videtur, quæ in Cæsare c.

21. et 22. narrantur.

7 Πόλιν φίλην] Bibracte erat, maximum Æduorum oppidum, quo Cæsar, qui Helvetios secutus erat, ut rei frumentariæ prospiceret, ire contendebat.

8 Χωρίον καρτερόν] Proximum collem.

9 Ἰωμεν] Sc. πεζοί. De prælio ipso vid. Cæsar I. 25. 26.

10 Κρεῖττον] Sc. ἔργον.

11 Παρόντων] Reiske recte hanc vocem uncis inclusit, quæ quid sibi velit ignoratur.

12 Ἐπὲρ δέκα μυρ.] Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, repertus est numerus millium c. et x. Cæsar I. 29.

CAP. XIX.

Animo suorum confirmato vincit Cæsar Ariovistum, Germanorum regem, magno prælio.

Δεύτερον δὲ πρὸς Γερμανοὺς ἀντικρυς ὑπὲρ Κελτῶν¹ ἐπολέμησε, καίτοι τὸν βασιλέα πρότερον αὐτῶν, Ἀριόβυστον, ἐν Ῥώμῃ σύμμαχον² πεποιημένος. Ἄλλ' ἦσαν ἀφόρητοι τοῖς ὑπηκόοις αὐτοῦ γείτονες, καὶ καιροῦ παραδόντος, οὐκ ἂν ἐδόκουν ἐπὶ τοῖς παροῦσιν ἀτρεμήσειν, ἀλλ' ἐπινεμήσεσθαι καὶ καθέξειν τὴν Γαλατίαν.³ Ὅρῶν δὲ τοὺς ἡγεμόνας ἀποδειλιῶντας, καὶ μάλιστα ὅσοι τῶν ἐπιφαιῶν καὶ νέων αὐτῷ συνεξήλθον,⁴ ὡς δὴ τρυφῇ χρησόμενοι καὶ χρηματισμῷ τῇ μετὰ Καίσαρος στρατείᾳ συναγαγῶν εἰς ἐκκλησίαν, ἐκέλευσεν⁵ ἀπιέναι, καὶ μὴ κινδυνεύειν παρὰ γνώμην, οὕτως ἀνάνδρως καὶ μαλακῶς ἔχοντας· αὐτὸς δ' ἔφη τὸ δέκατον τάγμα μόνον παραλαβῶν, ἐπὶ τοὺς βαρβάρους πορεύεσθαι, μήτε κρείττοσι μέλλων Κίμβρων μάχεσθαι πολεμίσι, μήτ' αὐτὸς ὢν Μαρίου χείρων στρατηγός.⁶ Ἐκ τούτου τὸ μὲν δέκατον τάγμα πρεσβευτῆς ἐπεμψε πρὸς αὐτὸν, χάριν ἔχειν ὁμολογοῦντες· τὰ δ' ἄλλα τοὺς αὐτῶν ἐκάκιζον ἡγεμόνας, ὁρμῆς δὲ καὶ προθυμίας γενόμενοι πλήρεις ἄπαντες ἠκολούθησαν ὁδὸν ἡμερῶν πολλῶν,⁷ ἕως ἐν διακοσίοις

NOTÆ

1 Ἵπὲρ Κελτῶν] Ad c. et xx. millia Germanorum cum Ariovisto Rhenum transierant, magnam partem agri Sequanorum occupant, Æduos victos coëgerant, ut stipendium quotannis penderent; Germani denique Rhenum transire consuescentes, paulatim omnes Gallos ex suis finibus videbantur pulsuri.

2 Σύμμαχον] In consulatu Cæsaris rex atque amicus a seuatu appellatus erat.

3 Τὴν Γαλατίαν] Cæsar existimabat, homines feros ac barbaros sibi non temperaturos, quin, cum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbrī Teutonique fecissent, in provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent; præsertim cum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret. Cæs. B. G. I. 33.

4 Συνεξήλθον] Ex urbe, amicitie causa: ἐπιφανοὶ intelligendi sunt de nobili gente natis juvenibus: τῶν ἐπ. καὶ νέων est ἐν διὰ δυοῖν.

5 Ἐκέλ.] Cæsaris oratio videatur de B. G. I. 40.

6 Μῆτε κρείττοσι—στρατηγός] Cæsaris verba sunt: aut cur de sua milites virtute, aut de ipsius Cæsaris diligentia desperarent. Factum ejus hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum Cimbris et Teutonibus a C. Mario pulsus non minorem laudem exercitus quam ipse imperator (Marius) meritus videbatur. Quo in loco, Davio monente, et Plutarchus et Jul. Celsus aliam eamque deteriore lectionem secuti sunt.

7 Ἡμ. πολλῶν] Itinere per septem dies non intermisso. Mox legit Reiske ἀπὸ τῶν πολέμων.

τῶν πολεμίων σταδίοις κατεστρατοπέδευον. Ἦν μὲν οὖν ὅτι καὶ πρὸς τὴν ἔφοδον αὐτὴν ἐτέθραυστο τῆς τόλμης τοῦ Ἀριοβύστου. Γερμανοῖς γὰρ ἐπιθήσεσθαι Ῥωμαίους, ὧν ἐπερχομένων οὐκ ἂν ἐδόκουν ὑποστῆναι, ὃ μὴ⁸ προσδοκίσας, ἐθαύμαζε τὴν Καίσαρος τόλμαν, καὶ τὸν στρατὸν⁹ ἑώρα τεταραγμένον. Ἐπι δὲ μᾶλλον αὐτοὺς ἤμβλυε τὰ μαντεύματα τῶν ἱερῶν γυναικῶν,¹⁰ αἶ ποταμῶν δίναις προσβλέπουσαι, καὶ ῥευμάτων ἐλιγμοῖς καὶ ψόφοις τεκμαιρόμεναι προεθέπιζον, οὐκ ἐῶσαι μάχην τίθεσθαι, πρὶν ἐπιλάμψαι νέαν σελήην. Ταῦτα τῷ Καίσαρι πυνθαομένῳ, καὶ τοὺς Γερμανοὺς ἡσυχάζοντας ὄρωντι, καλῶς ἔχειν ἔδοξε, ἀπροθύμοις οὖσιν αὐτοῖς συμβάλλειν, μᾶλλον ἢ τὸν ἐκείνων ἀναμένοντα καιρὸν καθῆσθαι. Καὶ προσβολὰς ποιούμενος τοῖς ἐρύμασι καὶ λόφοις, ἐφ' ὧν ἔστρατοπέδευον, ἐξηγρίαине καὶ παρῶξυνε καταβάντας πρὸς ὄργην διαγωνίσασθαι. Γενομένης δὲ λαμπρᾶς τροπῆς αὐτῶν, ἐπὶ σταδίοις τριακοσίου¹¹ ἄχρι τοῦ Ῥήνου διώξας, κατέπλησε τοῦτο πᾶν νεκρῶν τὸ πεδῖον καὶ λαφύρων. Ἀριοβύστος δὲ φθῆσας μετ' ὀλέγων, διεπέρασε τὸν Ῥήνον. Ἀριθμὸν δὲ νεκρῶν μυριάδας ὀκτώ γενέσθαι λέγουσι.

CAP. XX.

Exercitu in hyberna deducto, Cæsar in Galliam cisalpinam proficiscitur, ut Romæ sit propior, quovis modo rebus suis, clam Pompeio, consuleus. Belgis vero bellum inferentibus, cito in Galliam redux, Belgas et Nervios magnis præliis vincit, a. Chr. n. 57.

Ταῦτα διαπραζάμενος, τὴν μὲν δύναμιν ἐν Σηκουανοῖς ἀπέλειπε διαχειμιάσουσαν, αὐτὸς δὲ τοῖς ἐν Ῥώμῃ προσέχειν βουλόμενος, εἰς τὴν

NOTÆ

8 *Ο μὴ] Bryano et mihi delendum videtur ὅ. C. Anon. ὁ μὴ.

9 Τὸν στρατὸν] Sc. ἑαυτοῦ.

10 Τῶν ἱερῶν γυναικῶν] Alrunarum seu Alironiarum, de quibus videantur, quos Davisius et Morus ad Cæs. B. G. I. 50. laudarunt. Quæ mulieres fatidicæ, cum a Dione Cassio αἱ γυναῖκες αὐτῶν βαρβάρων, a Cæsare matres familiæ eorum dicantur, Dacierius in Plutarcho legendum censebat τῶν ἰδίων γυν. frigide et jejune. Si hoc voluisset, scripsisset Plutarchus simpliciter τῶν γυναικῶν.

11 Τριακοσίου] Alii Codd. τετρακοσίου, quod rectius est, si cum Oudendorpio (in Cæs. de B. G. I. 53. ex aliquot Codd.) legeris: neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter *quingaginta* pervenerunt. Octo enim stadia efficiunt unum milliare Romanum. Plerique tamen Cæsaris Codd. *quingue* habent, et Cæsaris metaphrasis Græca: *στάδια τετταράκοντα*, quod Bryano in Plutarcho reponendum videtur.

περὶ Πάδον Γαλατίαν κατέβη, τῆς αὐτῷ δεδομένης ἐπαρχίας οὔσαν. Ὁ γὰρ καλούμενος Ῥουβίκων ποταμὸς ἀπὸ τῆς ὑπὸ ταῖς Ἀλπεσι Κελτικῆς ὀρίζει τὴν ἄλλην Ἰταλίαν. Ἐνταῦθα καθήμενος ἐδημαγῶγει, πολλῶν πρὸς αὐτὸν ἀφικνουμένων, διδούς, ὧν ἕκαστος δεηθεῖη· καὶ πάντας ἀποπέμπων, τὰ μὲν ἔχοντας ἤδη παρ' αὐτοῦ, τὰ δ' ἐλπίζοντας. Καὶ παρὰ τὸν ἄλλον δὲ πάντα τῆς στρατείας χρόνον ἐλάνθανε τὸν Πομπήϊον, ἐν μέρει νῦν μὲν τοὺς πολεμίους τοῖς τῶν πολιτῶν ὄπλοις καταστρεφόμενος, νῦν δὲ τοῖς ἀπὸ τῶν πολεμίων χρήμασι αἰρῶν τοὺς πολίτας καὶ χειρούμενος.¹ Ἐπεὶ δὲ² Βέλγας³ ἤκουσε δυνατωτάτους Κελτῶν, καὶ τὴν τρίτην ἀπάσης τῆς Κελτικῆς νεμομένους, ἀφεστάναι, πολλὰς δὴ τινὰς μυριάδας⁴ ἐνόπλων ἀνδρῶν ἠθροικίας, ἐπιστρέψας εὐθὺς ἐχώρει τάχει πολλῷ· καὶ προθροῦσι τοὺς συμμάχους Γαλάτας⁵ ἐπιπεσῶν τοῖς πολεμίσι, τοὺς μὲν ἄθρουστάτους καὶ πλείστους αἰσχυρῶς⁶ ἀγωνισαμένους τρεψάμενος διέφθειρεν, ὥστε καὶ λίμνας καὶ ποταμοὺς βαθεῖς τοῖς Ῥωμαίοις νεκρῶν πλήθει περατοὺς γενέσθαι. Τῶν δ' ἀποστάντων, οἱ μὲν παρωκέανιοι⁷ πάντες ἀμυχῆι προσεχώρησαν· ἐπὶ δὲ

NOTÆ

1 Χειρούμενος] Prius illud, Cæsarem civium armis hostes subegisse, Pompeium latere non potuit; posterius vero latuisse, iterum testatur Plut. in Pomp. c. 51. Cæsar, δοκῶν πορρωτάτω τῆς Ῥώμης ἀπεῖναι, — ἐλάνθανεν ὑπὸ δεινότητος ἐν μέσῳ τῷ δήμῳ καὶ τοῖς κυριωτάτοις πράγμασι καταπολιτευόμενος τὸν Πομπήϊον; et paulo post: χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ τᾶλλα λάφυρα καὶ τὸν ἄλλον πλοῦτον τὸν ἐκ πολεμίων τοσοῦτον περιγενόμενον εἰς τὴν Ῥώμην ἀποστέλλων, καὶ διαπειρῶν ταῖς δωροδοκίαις καὶ συγχωρηγῶν ἀγορανόμοις καὶ στρατηγοῖς καὶ ὑπάτοις, καὶ γυναιξίν αὐτῶν, φέκειοῦτο πολλούς.

2 Δὲ] Bryanus mavult δῆ.

3 Βέλγ.] Belgæ pertinebant ad Rhenum inferiorem, quos a Celtis (sive Gallis) Matrona et Sequana dividebat; cur fuerint omnium Gallorum fortissimi et potentissimi, vide in Cæsare B. G. 1. 1. Si Plutarchus Belgas tertiam Galliæ partem obtinuisse scripsit, Cæsarem non satis caute reddidit, qui tres quidem nationes, Belgas, Gallos, et Aquitanos

Galliam obtinuisse auctor est, minime vero, singulas gentes tertiam ejus terræ partem incoluisse. Belgæ nondum quartam partem obtinebant. Nec ἀφεστάναι dici debuerant, qui nondum fuerant subacti. Rationes, cur Belgæ Romanis bellum intulerint, vide ap. Cæs. B. G. II. 1.

4 Πολλὰς—μυριάδας] Recenset Cæsar II. 4. si omnia sunt sana CCCVIII. millia armata.

5 Τοὺς συμμ. Γαλάτας] Remos intelligas. Singula de præliis ad flumen Axonam, et postero die haud procul eodem commissis vide ap. Cæs. II. 9-11.

6 Αἰσχυρῶς ἀγ.] Errasse Plutarchum, monet Davisius ad Cæs. de B. G. II. 10., quem locum legas.

7 Παρωκέανιοι] Intelligendi non sunt Suessiones, Bellovacii et Ambiani, Belgæ quorum tantum postremi oceanum accolunt, et quos Cæsar ipse post prælium domuit, sed Veneti, Unelli, Osismii, Curiosolitæ, Lexubii, maritimæ civitates aliæque his propinquæ, Celticæ nationis, quas eodem

τοὺς ἀγριωτάτους καὶ μαχιμωτάτους τῶν τῆδε, Νερβίους, ἐστράτευσεν, οἵπερ εἰς συμμιγεῖς δρυμὸν⁸ κατοικημένοι, γενεᾶς⁹ δὲ καὶ κτήσεις ἐν τινι βυθῷ τῆς ὕλης ἀπρωτάτω θέμενοι τῶν πολεμίων, αὐτοὶ τῷ Καίσαρι ποιουμένῳ χάρακα, καὶ μὴ προσδεχομένῳ τηλικαῦτα τὴν μάχην, ἐξακισμύριοι τὸ πλῆθος ὄντες, αἰφνιδίως προσέπεσον.¹⁰ Καὶ τοὺς μὲν ἵππεῖς ἐτρέψαντο, τῶν δὲ ταγματίων τὸ δωδέκατον καὶ τὸ ἑβδόμον περισχόντες, ἅπαντας ἀπέκτειναν τοὺς ταξιάρχους.¹¹ Εἰ δὲ μὴ Καῖσαρ ἀρπάσας τὸν θυρεὸν,¹² καὶ διασχῶν τοὺς πρὸ αὐτοῦ μαχομένους, ἐνέβαλε ταῖς βαρβύροις, καὶ ἀπὸ τῶν ἄκρων τὸ δέκατον κινδυνεύοντος αὐτοῦ¹³ κατέδραμε, καὶ διέκοψε τὰς τάξεις τῶν πολεμίων, οὐδεὶς ἂν δοκεῖ περιγενέσθαι. Νῦν δὲ τῇ Καίσαρος τόλμῃ τὴν λεγομένην ὑπὲρ δύναμιν μάχην ἀγωνισάμενοι, τρέπονται μὲν οὐδ' ὡς¹⁴ τοὺς Νερβίους, κατακόπτουσι δ' ἀμυρομένους. Πεντακόσιοι¹⁵ γὰρ ἀπὸ μυριάδων ἕξ σωθῆναι λέγονται, βουλευταὶ δὲ τρεῖς ἀπὸ τετρακοσίων.¹⁶

NOTE

tempore, Cæsare jubente, P. Crassus non domuit post defectionem, sed primus in ditionem et potestatem P. R. redegit. Cf. Cæs. B. G. II. 34.

8 Teneris arboribus incisus atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis enatis et rubis sentibusque interjectis effecerant (Nervii), ut instar muri hæ sepes munimenta præberent, quo non modo intrari, sed ne perspicere quidem posset. Cæs. II. 17. Hæ sepes sunt Plutarchi συμμιγεῖς δρυμοί, h. e. septa instar sylvarum, ex variis arboribus commissa. Similibus septis etiam Mardi prope mare Caspium fines suos tuebantur.

9 Γενεᾶς] Liberos; adde ex Cæsare: mulieres, eosque, qui per ætatem ad pugnam inutiles viderentur.

10 Προσέπεσον] Singula de hac ad Sabin commissa pugna vide apud Cæs. I. II. 18-28.

11 Τοὺς ταξιάρχους] Centuriones intellige cum Cæsare c. 25.

12 Ἀρπάσας τὸν θυρεὸν] Scuto ab novissimis uni militi detracto, quod ipse eo sine scuto venerat. Cæsar.

13 Κινδυνεύοντος αὐτοῦ] Sunt genitivi absoluti, nec deest aut δέει aut προνοούμενον, ut Reiske opinatur. Facilius concederem, post τόλμῃ deesse ἐπιβρωσθέντες. Sed nec hoc necessarium est, quia dativo Græco vis inest ablativi. Ἡ λεγομένη ὑπὲρ δύναμιν μάχη est prælium, in quo milites summa contentione et quasi supra vires humanas pugnas dicuntur.

14 Οὐδ' ὡς] Ne sic quidem.

15 Πεντακόσιοι] Sc. qui arma ferre possent. Rem comperit Cæsar ex superstitibus sese dedentibus.

16 Τετρακοσίων] Cæsaris Codd. alii que sexcentos Nervii senatores tribuunt.

CAP. XXI.

Cæsar, Romam minime negligens, iterum hyemem in Gallia cisalpina agit, et Lucæ cum Pompeio et Crasso consilio habito, ipse quidem pecuniam et provinciam suam in alios quinque annos, illi consulatum sibi stipulantur.

Ταῦτα ἡ σύγκλητος πυθομένη,¹ πεντεκαίδεκα ἡμέρας ἐψηφίσατο θύειν τοῖς θεοῖς, καὶ σχολάζειν ἑορτάζοντας, ὅσας ἐπ' οὐδεμιᾷ νίκη πρότερον.² Καὶ γὰρ ὁ κίνδυνος ἐφάνη μέγας, ἔθνῶν ἅμα τοσοῦτων ἀναβράγαντων, καὶ τὸ νίκημα λαμπρότερον, ὅτι Καῖσαρ ἦν ὁ κικῶν, ἢ πρὸς ἐκείνους εὐνοια τῶν πολλῶν ἐποίει. Καὶ γὰρ αὐτὸς εὖ θέμενος τὰ κατὰ τὴν Γαλατίαν, πάλιν ἐν τοῖς περὶ Πάδον χωρίοις διεχεΐμαζε, συσκευαζόμενος τὴν πόλιν. Οὐ γὰρ μόνον οἱ τὰς ἀρχὰς παραγγέλλοντες,³ ἐκείνῳ χρώμενοι χορηγῶν, καὶ τοῖς παρ' ἐκείνου χρήμασι διαφθείραντες τὸν δῆμον, ἀνηγορεύοντο, καὶ πᾶν ἔπραττον, ὃ τὴν ἐκείνου δύναμιν αὐξῆιν ἐμελλεν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπιφανεστάτων ἀνδρῶν καὶ μεγίστων οἱ πλείστοι συνήλθον πρὸς αὐτὸν εἰς Λοῦκαν,⁴ Πομπηϊῶς τε καὶ Κράσσος, καὶ Ἀππιος,⁵ ὁ τῆς Σαρδόνος ἡγεμῶν, καὶ Νέπῳς, ὁ τῆς Ἰβηρίας ἀνθύπατος· ὥστε ῥαβδούχους μὲν ἑκατὸν εἴκοσι γενέσθαι,⁶ συγκλητικούς δὲ πλείονας ἢ διακοσίους. Βουλὴν δὲ θέμενοι διεκρίθησαν ἐπὶ τούτοις· ἔδει Πομπηϊὸν μὲν καὶ Κράσσον ὑπάτους⁷ ἀποδειχθῆναι, Καίσαρι δὲ χρήματα καὶ πενταετίαν ἄλλην ἐπιμετρηθῆναι τῆς στρατηγίας· ὃ καὶ παραλογώτατον ἐφαίνετο τοῖς νοῦν ἔχουσιν. Οἱ γὰρ τοσαῦτα χρήματα παρὰ Καίσαρος λαμβάνοντες, ὡς οὐκ ἔχοντι διδόναι τὴν βουλὴν ἔπειθον, μᾶλλον δ' ἠνάγκαζον ἐπιστένουσαν οἷς ἐψηφίζοντο, Κάτωνος μὲν οὐ παρόντος· ἐπίτηδες γὰρ αὐτὸν εἰς Κύπρον⁸ ἀπεδιοπομπήσαντο·

NOTE

1 Πυθομένη] Ex literis Cæsaris.

2 Πρότερον] Mithridatico bello confecto senatus Pompeio supplicationem duodecim dierum decreverat, qui numerus ad eum diem summus fuit. Sed amplior adeo Cæsaris laudi gloriæque concessus est.

3 Οἱ τ. ἀρχ. παραγγ.] Magistratum petitores. Cf. Suet. Jul. c. 23.

4 Εἰς Λοῦκαν] Quam urbem Suetonius Jul. 21. provinciæ Cæsaris fuisse dicit. Sunt et alii loci, quibus Luca ultima Galliæ cisalpinæ, Pisa prima Etruriæ, fuisse probatur. Ab Holstenio vero jam Luca Etruriæ tribuitur.

5 Ἀππιος] H. c. App. Claudius Pulcher. Nepos est Q. Cæcil. Metellus Nepos. Paulo post malui cum Solano post ἐπὶ τούτοις interpungere, non post διεκρίθησαν.

6 Γενέσθαι] Sc. Lucæ.

7 Ὑπάτους] Ne L. Domitius Ahenobarbus consul fieret, qui se Cæsari exercitus adempturum palam minatus erat.

8 Εἰς Κύπρον] Ad Cyprum Romano imperio adjiciendam Cato missus est a Clodio trib. pl. a. Chr. 58. Inde reversus est Marcellino et Philippo consulibus a. Chr. 56. ante comitia

Φαωνίου ὁ δ', ὅς ἦν Ξηλωτῆς Κάτωνος, ὡς οὐδὲν ἐπέβαιναν ἀντιλέγων, ἔξαλλομένον διὰ θυρῶν, καὶ βοῶντος εἰς τὸ πλῆθος. Ἄλλὰ προσεῖχεν οὐδεὶς, τῶν μὲν Ἰομπήϊον αἰδουμένων καὶ Κράσσον· οἱ δὲ πλεῖστοι, Καῖσαρι χαριζόμενοι, καὶ πρὸς τὰς ἀπ' ἐκείνου ζῶντες ἐλπίδας ἰσχυρίζον.

CAP. XXII.

Cæsar Usipetibus et Tenchteris victis Rhenum ponte jungit, a. Chr. 55.

Τραπόμενος δ' αὐθις¹ ὁ Καῖσαρ ἐπὶ τὰς ἐν τῇ Κελτικῇ δυνάμει, πολὺν καταλαμβάνει πόλεμον ἐν τῇ χώρᾳ, δύο Γερμανικῶν ἔθνῶν μεγάλων ἐπὶ κατακτήσει γῆς ἄρτι τὸν Ῥῆνον διαβεβηκότων, Οὐσίπας καλοῦσι τοὺς ἐτέρους, τοὺς δὲ Τεντερίδας.² Περὶ δὲ τῆς πρὸς τοὺτους γενομένης μάχης ὁ μὲν Καῖσαρ ἐν ταῖς ἐφημερίσι³ γέγραπεν, ὡς οἱ

NOTÆ

consulibus creandis, in quibus summa opera et periculo, ut Domitius consul fieret, nitebatur; quod ipse Plutarchus narrat in Vita Cat. Min. c. 40. seqq. et Pomp. c. 48. et 52. Nisi igitur nostro loco Plutarchus erravit, ponendum est, Senatū pecunias Cæsari concessisse paulo ante reditum Catonis, et ante comitia eoss. creandis.

9 Φαων.] M. Favonii mores scripsit Plut. Cato Min. c. 46. hisce verbis: Ἦν δὲ Μάρκος Φαώνιος ἑταῖρος αὐτοῦ (Κάτωνος) καὶ Ξηλωτῆς, οἷος ὁ Φαληρεὺς Ἀπολλόδωρος (de quo vid. F. A. Wolf. V. Cl. ad Platonis Symposium) ἱστορεῖται περὶ Σωκράτην γενέσθαι τὸν παλαῖον, ἐμπαθῆς καὶ παρακεκηνηκῶς, h. e. æmulus nimio impetu abreptus et furibundus.

1 Αὐθις] Neglexit Plutarchus, contextam historiam, ut in præfatione monet, non scribens, omnia quæ anno ante Chr. 56. a Cæsare in Gallia peracta sunt, quæ, si placet, in Cæsaris comm. de B. G. l. III. legas.

2 Τεντερίδας] Usipetes et Tenchteri, a Suevis, ut ait Cæsar l. IV. princ.,

Rhenum inferiorem transierant, Menapiosque ex sedibus suis pepulerant. Illos Cæsar quam primum opprimendos censebat, ne Galli, in consiliis capiendis mobiles et novis plerumque rebus studentes, eorum auxilio freti deficerent, et gravius bellum Romanis inferrent.

3 Ἐν τ. ἐφημερίσι] Quia passim ex ephemeridibus Cæsaris loci a veteribus (Servio ad Virg. Æn., Appiano, Polyæno, aliisque) recitantur, qui in commentariis ejus, hodiernum superstibus, non occurrunt, commentarii (Mémoires) vero Græce non dicuntur ἐφημερίδες, sed ὑπομνήματα et ἀπομνημονεύματα, Rualdus ad nostrum locum et editores Cæsaris (ed. Oudend. p. 2. 3.) ejus ephemeridas ab commentariis diversas esse censuerunt, atque Oudendorpio (p. 703.) Cæsar demum post confectum bellum civile ephemeridas, quas in expeditionibus (privatum in usum) contexuerit, in ordinem disposuisse et sic commentarios scripsisse videtur. Non omnibus res est pro explorata. Si sit, Plutarchus tamen culpandus non erat, quod, cum sine dubio ad commentarios de bello

βάρβαροι διαπρσιζευόμενοι πρὸς αὐτὸν, ἐν σπονδαῖς ἐπιθοῖντο καθ' ὄδον, καὶ διὰ τοῦτο τρίψαιτο τοὺς αὐτοῦ, πεντακισχιλίους ὄντας ἑππεῖς, ὀκτακοσίους τοῖς ἐκείνων μὴ προσδοκῶντας· εἶτα πέμψειαν ἑτέρους πρὸς αὐτὸν αὐθις ἑξαπατῶντας,⁴ οὓς κατασχὼν ἐπαγάγοι τοῖς βαρβάροις τὸ στρατεύμα, τὴν πρὸς οὕτως ἀπίστους καὶ παρασπόνδους πίστιν εὐήθειαν ἠγοῦμενος. Γανύσιος⁵ δὲ λέγει, Κάτωνα, τῆς βουλῆς ἐπὶ τῇ νίκῃ ψηφισομένης ἑορτὰς καὶ θυσίας, ἀποφήνασθαι γνώμην, ὡς ἐκδοτέον ἐστὶ τὸν Καῖσαρα τοῖς βαρβάροις, ἀφοσιουμένους τὸ παρασπόνδημα ὑπὲρ τῆς πόλεως, καὶ τὴν ἄρῃν εἰς τὸν αἴτιον τρέποντας. Τῶν δὲ διαβάντων⁶ αἱ μὲν κατακοπέισαι τεσσαράκοντα μυριάδες ἦσαν· ὀλίγους δὲ τοὺς ἀποπεράσαντας αὐθις ὑπέδειξαντο Σούγαμβροι,⁷ Γερμανικὸν ἔθνος. Καὶ ταύτην λαγῶν αἰτία πρὸς αὐτοὺς ὁ Καῖσαρ, ἄλλως δὲ δόξης ἐφιέμενος καὶ τοῦ πρῶτος ἀνθρώπων στρατῷ διαγῆναι τὸν Ὑῆνον, ἐγεφύρου πλάτος τε πολλὴν ὄντα, καὶ κατ' ἐκεῖνο τοῦ πόρου μάλιστα πλημμυροῦντα, καὶ τραχὴν καὶ ροῶδη, καὶ τοῖς καταφερομένοις στελίχεται καὶ ξύλοις πληγὰς καὶ σπαραγμοὺς ἐνδιδόντα κατὰ τῶν ἐρειδόντων⁸ τὴν γέφυραν. Ἄλλα ταῦτα προηόλοισ ξύλων μεγάλων διὰ τοῦ πόρου καταπεπηχότων ἀναδεχόμενος, καὶ γαληνώσας τὸ προσπίπτον ρεῦμα τῷ ζεύγματι, πίστεως πάσης θέαμα κρεῖττον ἐπεδείξατο, τὴν γέφυραν ἡμέραις δέκα συντελεσθεῖσαν.

CAP. XXIII.

Germaniam Cæsar ingreditur, et bis Britanniam, a. Chr. n. 55. et 54. Julia, ejus filia, Pompeii uxor, ex partu moritur.

Περαιώσας δὲ τὴν δύναμιν, οὐδενὸς ὑπαντίασαι τολμήσαντος, ἀλλὰ καὶ τῶν ἡγεμονικωτάτων τοῦ Γερμανικοῦ, Σουήβων, εἰς βαθεῖς καὶ

NOTÆ

Gall. iv. 12. respiceret, ephemeridum vocabulo uteretur. Commentariorum et ephemeridum eadem ratio fuit, ut solius memorie causa scriberentur, sine omni arte. Utrumque igitur vocabulum promiscue adhiberi potuisse, et adhibitum esse, nemo iusticias ire potest.

4 Αὐθις ἑξαπατῶντας] Scias ex Dione Cassio, illud prælium petulantiae juniorum tribuendum fuisse, quam seniores improbant legationem ad Cæsarem deprecandi causa susceperant. Hinc patet, cur Cæsari παρασπόνδημα objiceretur.

5 Pro Γανύσιος lege cum Cod. Vulc. et Casaub. ad Suet. Jul. 9. Τανύσιος. De Tanusio Gemino ejusque historia vid. Voss. Hist. Lat.

6 Τῶν διαβάντων] Quorum CDXXX. millia fuerant.

7 Σούγαμβροι] C. Anon. rectius Σίκαμβροι. Sigambrorum sedes erant ad Rhenum inferiorem, in utraque ripa Luppiae.

8 Τῶν ἐρειδόντων] Sc. ξύλων. R. Pro ἐνδιδόντα Solanus mavult ἐντείνοντα. Eidem et mihi pro γαληνώσας arridet lectio duorum Codd. χαλινώσας. De hoc ponte vid. Cæs. de B. G. iv. 17.

ἐλώδεις ἀυλῶνας ἀνασκευασαμένων, πυρπολήσας μὲν τὴν τῶν πολεμίων, θαρρόνας δὲ τοὺς αἰεὶ τὰ Ῥωμαίων ἀσπαζομένους,¹ ἀνεχώρησεν αὐθις εἰς τὴν Γαλατίαν, εἴκοσι δυεῖν δεούσας ἡμέρας ἐν τῇ Γερμανικῇ διατετριφώς. Ἦ δ' ἐπὶ τοὺς Βρετανούς² στρατεία τὴν μὲν τόλμαν εἶχεν ὀνομαστήν. Πρῶτος γὰρ εἰς τὸν ἐσπέριον ὠκεανὸν ἐπέβη³ στόλω, καὶ διὰ τῆς Ἀτλαντίδος θαλάττης, στρατὸν ἐπὶ πόλεμον κομίζων, ἔπλευσε καὶ νῆσον, ἀπιστουμένην ὑπὸ μεγέθους, καὶ πολλὴν ἔριν παμπόλλοις συγγραφεῦσι παρασχοῦσαν, ὡς ὄνομα καὶ λόγος οὐ γενομένης, οὐδ' αὖσης, πέπλασται,⁴ κατασχῶν ἐπιθέμενος, προσήγαγεν ἔξω τῆς οἰκουμένης τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν. Δις δὲ διαπλεύσας εἰς τὴν νῆσον ἐκ τῆς ἀντιπέρας Γαλατίας, καὶ μάχαις πολλαῖς κακώσας τοὺς πολεμίους μάλλον, ἢ τοὺς ἰδίους ὠφελήσας, (οὐδὲν γὰρ,⁵ ὅ τι καὶ λαβεῖν ἦν ἄξιον ἀπ' ἀνθρώπων κακοβίων καὶ περιήτων) οὐχ οἷον ἐβούλετο, τῷ πολέμῳ τέλος ἐπέθηκεν, ἀλλ' ὀμίρους λαβῶν παρὰ τοῦ βασιλέως,⁶ καὶ ταξίμενος φόρους, ἀπῆλθεν⁷ ἐκ τῆς νήσου. Καὶ καταλαμβάνει γράμματα μέλλοντα διαπλεῖν πρὸς αὐτὸν, ἀπὸ τῶν ἐν Ῥώμῃ φίλων, δηλοῦντα τὴν τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ τελευτήν· ἐτελεύτα δὲ τίκτουσα⁸ παρὰ Πομπηίῳ. Καὶ μέγα μὲν αὐτὸν ἔσχε Πομπηίον, μέγα δὲ καὶ Καίσαρα πένθος· οἱ δὲ φίλοι συνεταράχθησαν, ὡς τῆς ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ τᾶλλα ροσοῦσαν τὴν πολιτείαν φυλασσούσης οἰκειότητος λελυμένης. Καὶ γὰρ τὸ βρέφος εὐθὺς, οὐ πολλὰς ἡμέρας μετὰ τὴν μητέρα διαζῆσαν,

NOTE

1 Ἀσπαζομένους] Ubios intelligas.

2 Ἐπὶ τοὺς Βρετανούς] Cæsar in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis hostibus Romanorum inde subministrata auxilia intelligebat. Cæs. de B. G. iv. 20.

3 Ἐπέβη] Reiske mavult ἐνέβη.

4 Πέπλασται] Cf. Mannerti Geogr. Gr. et Rom. Tom. II. pars II. a princ.

5 Οὐδὲν γὰρ] Sc. ἦν, ὅτι καὶ ἄξιον ἦν λαβεῖν, etc.

6 Παρὰ τοῦ βασιλέως] Intellige potissimum Cassivellaunum, cujus regnum ultra Tamesin erat.

7 Ἀπῆλθεν] Alii Codd. ἀπῆρην. Mox Reiske de suo dedit ἐτελεύτα pro vulgato τελευτᾷ. Idem paulo post in καὶ Καίσαρα priorem voculam adjecit, quod non æque necessarium videtur.

Delph. et Var. Clas.

8 Τίκτουσα] Julia a Pompeio adamata, ipsumque vehementer amans et gravida, cum Pompeii togam per tumultum in foro cruentatam vidisset, abortum facit; iterum gravida, puellam parit, atque ex partu obit. Paulo post puella quoque recens nata moritur. Corpus Juliae, quod Pompeius in Albano, ubi ipsius postea reliquiae condebantur, conditurus erat, a plebe virginem miserante in Camp. Mart. efferebatur. Plut. v. Pomp. c. 53. Alii Juliam filium peperisse tradiderunt; sed assentior Casaubono ad Sueton. Jul. c. 26. mirandum non esse, in re tam parvi momenti inter scriptores non convenire, cum eos videamus in rebus longe maximis contraria invicem, nedum diversa scribere.

Cæs.

6 G

ἔτελεύτησε. Τὴν μὲν Ἰουλίαν⁹ βίβια τῶν δημάρχων ἀράμενον τὸ πλῆθος εἰς τὸ Ἄρειον ἤνεγκε πεδίον, κάκει κηδευθεῖσα κεῖται.

CAP. XXIV.

Exercitu in complures partes hyematum diviso, Cæsareque in Italiam reverti cupiente, rebellant Galli, aliosque Romanorum cadunt, aliis graviter instant, donec a Cæsare reverso vincuntur, a. Chr. n. 54.

Τοῦ δὲ Καίσαρος μεγάλην ἤδη τὴν δύναμιν οὔσαν εἰς πολλὰ κατ' ἀνάγκην¹ χειμᾶδια διεκόντος, αὐτοῦ δὲ πρὸς τὴν Ἰταλίαν, ὡσπερ εἰώθει, τραπομένου,² πάντα μὲν αὖθις ἀνεῖρήγνυτο τὰ τῶν Γαλατῶν, καὶ στρατοὶ μεγάλοι περιϊόντες, ἐξέκοπτον τὰ χειμᾶδια, καὶ προσεμάχοντο τοῖς χαρακόμασι τοῖς Ῥωμαίων. Οἱ δὲ πλεῖστοι καὶ κράτιστοι τῶν ἀποστάντων μετ' Ἀμβιόριγος³ Κότταν μὲν αὐτῷ στρατοπέδῳ καὶ Τιτούριον διέφθειραν· τὸ δὲ ὑπὸ Κικέρωνι⁴ τάγμα μυριάσιν ἐξ περισχόντες ἐπολιόρκουν, καὶ μικρὸν ἀπέλιπον ἤρηκέναι κατὰ κράτος, συντετρωμένων ἀπάντων,⁵ καὶ παρὰ δύναμιν ὑπὸ προθυμίας ἀμυνομένων. Ὡς δ' ἠγγέλη ταῦτα τῷ Καίσαρι μακρὰν ὄντι, ταχέως ἐπιστρέψας καὶ συναγαγὼν ἑπτακισχιλίους τοὺς σύμπαντας, ἠπέιγετο τὸν Κικέρωνα τῆς πολιορκίας ἐξαίρησόμενος. Τοὺς δὲ πολιορκούντας οὐκ ἔλαθεν, ἀλλ' ἀπήντων ὡς ἀναρπασόμενοι, τῆς ὀλιγότητος καταφρονήσαντες. Κάκειτος ἐξαπατῶν ὑπέφενγεν αἰεὶ, καὶ χωρία λαγῶν ἐπιτηδείως ἔχοντα πρὸς πολλοὺς μαχομένῳ μετ' ὀλίγων, φράγγνυται στρατόπεδον· καὶ μάχης ἔσχε τοὺς ἑαυτοῦ πάσης, ἀναγαγεῖν δὲ τὸν χάρακα καὶ τὰς πύλας ἀνοικοδομεῖν, ὡς δεδουκότας, ἠνάγκαζε, καταφρονηθῆναι στρατη-

NOTÆ

⁹ Τὴν μὲν Ἰουλ.] Malo cum C. Vat. τὴν μὲν οὖν Ἰουλίαν.

¹ Κατ' ἀνάγκην] Quod eo anno frumentum in Gallia propter siccitatem angustius provenerat, coactus erat Cæsar, legiones, quarum tum octo habebat, in plures civitates distribuere. Cf. Cæsar v. 8. et 24.

² Τραπομένου] Nondum vero Gallia egressus erat.

³ Μετ' Ἀμβιόριγος] Sic malui cum Cod. Anon. pro Ἀβριόρηγος. Ambiorix et Cativolcus præerant Eburonij-

bus, quorum pars maxima inter Mosam et Rhenum erat. In hos Cæsar Q. Titurium Sabinum et L. Aurunculeium Cottam legatos cum legione et quinque cohortibus hyematum miserat. De quorum interitu vid. Cæs. v. 26—37. et Dio Cassius 40, 4—11.

⁴ Ὑπὸ Κικέρ.] Q. Cicero cum legione in Nervii hyemabat, de cuius periculo vid. Cæs. v. 38—49.

⁵ Ἀπάντων] Invenit postea Cæsar, non decimum quemque esse relictum militem sine vulnere.

γῶν. Μέχρις οὗ σποράδιην ὑπὸ θράσους βάλλοντας⁶ ἐπέξελλθῶν ἐτρέψατο, καὶ πολλοὺς αὐτῶν διέφθειρε.

CAP. XXV.

Aliis Gallorum iterum domitis, alia parte gravissimum oritur bellum, Vercingetorige Gallorum duce, a. Chr. n. 52.

Τοῦτο τὰς πολλὰς ἀποστάσεις τῶν ἐνταῦθα¹ Γαλατῶν κατέστρεψε, καὶ τοῦ χειμῶνος αὐτοῦ, ἐπιφοιτῶν τε πανταχόσε, καὶ προσέχων ὅξέως τοῖς νεωτερισμοῖς. Καὶ γὰρ ἦκεν ἐξ Ἰταλίας ἀντὶ τῶν ἀπολωλότων αὐτῷ τρία τάγματα Πομπηίου μὲν ἐκ τῶν ὑφ' αὐτῷ δύο χρίσαιτος, ἐν δὲ νεοσύλλεκτον ἐκ τῆς περὶ Πάδον Γαλατίας. Πόρρω δὲ τούτων² αἱ πάλαι καταβεβλημένοι κρύφα καὶ νερόμεναι διὰ τῶν δυνατωτάτων ἀνδρῶν, ἐν τοῖς μαχιμώτατοις γένεσιν ἀρχαὶ τοῦ μεγίστου καὶ κινδυνωδεστάτου τῶν ἐκεῖ πολέμων ἀνεφαίροντο, ῥωσθεῖται πολλῇ μὲν ἡλικίᾳ, καὶ πανταχόθεν ὕπλοις ἀθροισθεῖσι, μεγάλοις δὲ πλούτοις εἰς ταῦτο συνενεχθεῖσιν, ἰσχυραῖς δὲ πόλεσι, δυσεμβόλοις δὲ χώραις. Τότε δὲ χειμῶνος ὥρα, πάγοι ποταμῶν, καὶ νιφετοῖς ἀποκεκρυμμένοι δρυμοί,³ καὶ πεδία χειμάρροις ἐπιλελιμασμένα, καὶ πῆ μὲν ἀτέκμαρτοι βάθει χιόνος ἀτραποὶ, πῆ δὲ δι' ἐλῶν καὶ ρευμάτων παρατρεπομένων ἀσάφεια πολλῇ τῆς πορείας, παντάπασιν ἐδόκουν ἀνεπιχείρητα Καίσαρι τὰ τῶν ἀφισταμένων ποιεῖν. Ἀφειστήκει μὲν οὖν πολλὰ φύλα, πρόσχημα δ' ἦσαν Ἀρβέννοι καὶ Καρνουτῖνοι. Τὸ δὲ σύμπαν αἰρεθεὶς κράτος εἶχε τοῦ πολέμου Οὐεργεντόριξ,⁴ οὗ τὸν πατέρα Γαλάται, τυραννίδα δοκοῦντα πρᾶττειν, ἀπέκτειναν.

NOTÆ

6 Βάλλοντας] Duo Codd. προσβάλλοντας; quod præfero propter Cæs. v. 51. 'sic nostros contemserunt, ut —alii vallum manu scindere, alii fossas complere inciperent.' Igitur προσέβαλλον τῷ χάρακι.

1 Ἐνταῦθα] Præcipue in Gallia Belgica. De Cæsaris in Gallia rebus gestis in annum 53. a. Chr. incidentibus vid. l. vi. Commentariorum.

2 Πόρρω δὲ τούτων] In Gallia propria. Carnutes et Arverni præcipue

intelligendi sunt.

3 Δρυμοί] Cf. Cæsar de B. G. vii. 8. πάγοι pro πάγοις et ἀσάφεια πολλῇ pro ἀσαφείᾳ πολλῇ Reiske dedit ex conjecturis Solani et Bryani.

4 Οὐεργεντόριξ] Vercingetorix, Celtelli filius, Arvernus, summæ potentiae adolescens, cujus pater principatum Galliæ totius obtinuerat, et ob eam causam, quod regnum appetebat, ab civitate erat interfectus. Cæsar vii. 4.

CAP. XXVI.

Sed hujus quoque regionem, quamquam multo propter hyemem labore, percurrit, exercitumque magno fugat prælio.

Οὗτος οὖν εἰς πολλὰ διεκλών τὴν δύναμιν μίση, καὶ πολλοὺς ἐπιστήσας ἡγεμόνας, ἠκειώτο τὴν πέραξ ἄπασαν ἄχρι τῶν πρὸς τὸν Ἀδρίαν¹ κεκλιμένων* διανοούμενος, ἤδη τῶν ἐν Ῥώμῃ συνισταμένων ἐπὶ Καίσαρα, σύμπασαν ἐγείρειν τῷ πολέμῳ Γαλατίαν. "Ὅπερ εἰ μικρὸν ἕστερον ἔπραξε, Καίσαρος εἰς τὸν ἐμφύλιον ἔμπροσθέντος πόλεμον, οὐκ ἂν ἐλαφρότεροι τῶν Κιμβρικῶν ἐκείνων φόβοι τὴν Ἰταλίαν κατέσχον. Νυνὶ δ' ὁ πᾶσι μὲν ἄριστα χρῆσθαι [δοκῶν]² τοῖς πρὸς πόλεμον, μάλιστα δὲ καιρῷ, πεφυκῶς Καίσαρ, ἅμα τῷ πυθέσθαι τὴν ἀπόστασιν, ἄρας³ ἐχώρει, ταῖς αὐταῖς ὁδοῖς, ἃς διήλθε, καὶ βία καὶ τάχει τῆς πορείας διὰ τοσοῦτον χειμῶνος ἐπιδειξάμενος τοῖς βαρβάροις, ὡς ἄμαχος αὐτοῖς καὶ ἀήτητος ἔπεισι στρατός. "Ὅπου γὰρ ἄγγελον, ἢ γραμματοφόρον, διαδύναι παρ' αὐτοῦ χρόνῳ πολλῷ ἦν ἀπιστον, ἐνταῦθα μετὰ πάσης ἐωρῆτο τῆς στρατιᾶς, ἅμα χώρας λυμαινόμενος αὐτῶν καὶ ἐκκόπτων τὰ χωρία,⁴ καταστρεφόμενος πόλεις, ἀναλαμβάνων τοὺς μεταθεμένους* μέχρι καὶ τὸ τῶν Ἑδούων ἔθνος ἐξεπολεμώθη πρὸς αὐτὸν, οἱ τὸν ἄλλον χρόνον ἀδελφοὺς ἀναγορεύσαντες αὐτοὺς Ῥωμαίων, καὶ τιμώμενοι διαπρεπῶς, τότε δὲ τοῖς ἀποστάταις προσγεγόμενοι, πολλὴν

NOTE

1 Ἀδρίαν] Corruptam esse vocem, nemo non videt; Vercingetorix enim ne provinciæ quidem Romanæ arma intulit. Miserat vero, qui Rutenos ad se perducerent, quos *Tarnis* fluv. a provincia dividit; deinde Æduis a Cæsare deficientibus, Gallia fere omnis ad *Ararin* usque a Cæsare alienata erat. Poteris itaque vel *Tάρριν* vel *Ἀραριν* legere, quorum nominum cum posterius in quibusd. Codd. reperiat, recte ab editt. præfertur.

2 Δοκῶν] Malim *δοκῶν* abesse. Alterutrum certe redundat, aut hoc, aut seq. *πεφυκῶς*. Sed isto facilius quam hoc careas. *Reiske*.

3 ἄρας] Ex Gallia cisalpina, in quam ad conventus agendes profec-

tus erat, Cæsar reversus ἄρας ἐχώρει, castra movit in hostes, ταῖς αὐταῖς ὁδοῖς h. e. ut recte monet *Reiske*, pro αὐταῖς ταῖς ὁδοῖς, per ipsas vias, quibus exercitum ducebat, itinerumque et difficultatem et celeritatem durissimo tempore anni, barbaris palam faciens, etc. Respicitur potissimum ad transitum Cæsaris per Cevennam, per quem, discussa nive sex in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit.

4 Χωρία] Vix opus est monere, χῶρας esse agros, χωρία vero vicos et oppidula, præcipue munita. De gravissimo hoc Cæsaris in Gallia bello vid. *Commentariorum liber septimus*.

τῇ Καίσαρος στρατιᾷ περιέστησαν ἀθυμίαν. Διόπερ καὶ κινήσας ἐκεῖθεν⁵ ὑπερέβαλλε τὰ Λιγυονικὰ, βουλόμενος ἄψασθαι τῆς Σηκουανῶν,⁶ φίλων ὄντων καὶ προκειμένων τῆς Ἰταλίας πρὸς τὴν ἄλλην Γαλατίαν. Ἐνταῦθα δ' αὐτῷ τῶν πολεμίων ἐπιπεσόντων, καὶ περισχόντων μυριάσι πολλαῖς,⁷ ὀρμήσας διαγωνίσασθαι, τοῖς μὲν ὄλοις⁸ καταπολεμῶν ἐκράτησε, χρόνῳ πολλῷ καὶ φόνῳ⁹ καταβιασάμενος τοὺς βαρβάρους· ἔδοξε δὲ κατ' ἀρχάς τι καὶ σφαλῆναι,¹⁰ καὶ δεκνύουσι Ἀρουέρινοι¹¹ ξιφίδιον πρὸς ἱερῷ κρεμάμενον, ὡς δὴ Καίσαρος λάφυρον. Ὁ θεασάμενος αὐτὸς ὕστερον, ἐμειδίασε, καὶ τῶν φίλων καθελκεῖν κελευόντων, οὐκ εἴασεν, ἱερὸν ἠγούμενος.

CAP. XXVII.

Cæsar in maximo periculo versatus Alesiam capit, ingenti exercitu, qui oppugnatis auxilio venerat, fugato.

Οὐ μὴν ἀλλὰ τότε τῶν διαφυγόντων οἱ πλείεστοι μετὰ τοῦ βασιλέως¹

NOTE

5 Ἐκεῖθεν] Ab illis Gallicis populis, in quorum debellatione versatus adhuc fuerat. Arverni puta et Carnutes. *Reiske.*

6 Σηκουανῶν] Sic recte C. V. Vulgo Σικ.

7 Μυριάσι πολλαῖς] Equitatu tantum, cujus in tres partes distributi duæ se acies ab duobus lateribus (Romanorum) ostendebant, una a primo agmine iter impedire cœpit. Cæs. vii. 67.

8 Τοῖς μὲν ὄλοις] Sic Reiske ex conjectura. Vulgo: τοῖς μὲν ἄλλοις. Quod cum parum intelligatur, Solanus aliquot verba excidisse censebat; quod mihi quoque verosimillimum est. Minime probo Dacierii conjecturam violentiorem τοῖς Γερμανοῖς, quam Cæsaris loco l. defendit.

9 Καὶ φόνῳ] Sic iterum R. ex conj. Vulgata φόβῳ ex Cæsare defendi potest: tandem Germani—hostes loco pellunt, fugientes—persequuntur, compluresque interficiunt. Qua re animadversa

reliqui, ne circumvenirentur vociti, se fugæ mandant.

10 Σφαλῆναι] Huc pertinere videntur, quod Servius de Cæsare ab hoste Gallo capto commemorat ad Virg. Æn. xi. 743. cujus ipsa verba ascribo: C. Jul. Cæsar, cum dimicaret in Gallia, et ab hoste raptus equo ejus portaretur armatus, occurrit quidam de hostibus, qui eum nosset, et insultans ait: Cecos, Cæsar: quod Gallorum lingua, dimitte, significat. Et ita factum est, ut dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem.

11 Ἀρουέρινοι] Sic Cod. Anon. rectius quam vulgata Ἀρουβηνοι, quæ saltem in Ἀρβέννοι (ut cap. 25.) mutanda esset. Solent Græci literam tau modo consonanti β modo diphthongo ou scribere. Nostro loco scribentis vitio uterque scribendi modus conjunctus est.

1. Τοῦ βασιλέως] Vercingetorigis.

εἰς πόλιν Ἀλησίαν διέφυγον, καὶ πολιορκοῦντι ταύτην Καίσαρι, δοκοῦσαν ἀνάλωτον εἶναι μεγέθει τε τειχῶν καὶ πλήθει τῶν ἀπομαχομένων, ἐπιπίπτει παντός λόγου μείζων κίνδυνος ἕξωθεν. Ὁ γὰρ ἦν ἐν Γαλατίᾳ κράτιστος ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἄθραισθῆν, ἐν ὅπλοις ἦκον ἐπὶ τὴν Ἀλησίαν, τριάκοντα μυριάδες· αἱ δ' ἐν αὐτῇ τῶν μαχομένων οὐκ ἐλάττωτες ἦσαν ἑπτακαίδεκα μυριάδων. Ὡστε ἐν μέσῳ πολέμου τοσοῦτου τὸν Καίσαρα κατειλημμένον καὶ πολιορκούμενον ἀναγκασθῆναι διττὰ τεῖχη προβαλέσθαι, τὸ μὲν πρὸς τὴν πόλιν, τὸ δ' ἀπὸ τῶν ἐπεληλυθότων, ὡς, εἰ συνέλθοιεν αἱ δυνάμεις, κομιδῇ διαπεπραγμένων τῶν καθ' αὐτόν. Διὰ πολλὰ μὲν οὖν εἰκότως ὁ πρὸς Ἀλησίαν κίνδυνος ἔσχε δόξαν, ὡς ἔργα τόλμης καὶ δεινότητος, οἷα τῶν ἄλλων ἀγῶνων οὐδεὶς παρασχόμενος· μάλιστα δ' ἂν τις θαυμάσειε τὸ λαθεῖν² τοὺς ἐν τῇ πόλει Καίσαρα τοσαύταις μυριάσι ταῖς ἕξω συμβαδόντα καὶ περιγεγόμενον· μᾶλλον δὲ καὶ τῶν Ῥωμαίων τοὺς τὸ πρὸς τῇ πόλει τεῖχος φυλάττοντας. Οὐ γὰρ πρότερον ἦσθοντο τὴν νίκην, ἢ κλαυθμὸν ἐκ τῆς Ἀλησίας ἀνδρῶν καὶ κοπετὸν γυναικῶν ἀκουσθῆναι, θεασαμένων ἄρα κατὰ θάτερα μέρη πολλοὺς μὲν ἀργύρω καὶ χρυσῷ κεκοσμημένους θυρεοὺς, πολλοὺς δ' αἵματι πεφυρμένους θώρακας, ἔτι δ' ἐκπώματα καὶ σκηνὰς Γαλατικὰς ὑπὸ Ῥωμαίων εἰς τὸ στρατόπεδον κομιζόμενας. Οὕτως ὀξέως³ ἢ τοσαύτη δύναμις, ὥσπερ εἶδωλον, ἢ ὄνειρον, ἠφάνιστο καὶ διεπεφόρητο, τῶν πλείστων ἐν τῇ μάχῃ πεσόντων. Οἱ δὲ τὴν Ἀλησίαν ἔχοντες, οὐκ ὀλίγα πράγματα παρασχόντες ἑαυτοῖς⁴ καὶ Καίσαρι, τέλος παρέδωσαν ἑαυτούς. Ὁ δὲ τοῦ σύμπαντος ἡγεμὼν πολέμου, Οὐβεργεντόριξ, ἀναλαβὼν τῶν ὅπλων τὰ κάλλιστα, καὶ κοσμήσας τὸν ἵππον, ἐξῆπτάσατο διὰ τῶν πυλῶν· καὶ κύκλῳ περὶ τὸν Καίσαρα καθεζόμενον⁵ ἐλάσας, εἶτ' ἀφαλόμενος τοῦ ἵππου, τὴν μὲν

NOTÆ

Alesia erat in finibus Mandubiorum; in quam lxxx. millia confugerant, ad quæ obsidione liberanda viii. equitum et peditum circiter ccxli. millia coacta erant, Cæsare teste, vii. 71. et 76.

2 Τὸ λαθεῖν] Minime. Vercingetorix obsessique et videbant ex muris quicquid ageretur, et simulac externos Gallos vel prælium committere vel castra Cæsaris adoriri videbant, ipsi quoque ex urbe eruptionem faciebant. Cæsari eodem tempore munitiones suæ et ab obsessis et ab

iis Gallis, qui illis auxilio venerant, defendendæ erant. Vercingetorix, vir magni animi et multæ indolis, nonnisi suorum cladem conspicatus fortunæ cessit seque dedit.

3 Ὀξέως] Intra paucos dies; postquam ter pugnatum erat.

4 Ἐαυτοῖς] Per aliquod tempus summam famem pertulerant.

5 Καθεζόμενον] In tribunali. Cf. Dio Cass. 40. 41., qui, eum improvise ad Cæsarem accessisse et supplicem veniam rogasse, tradit. Post triumphum interfectus est.—Reliquas res

πανοπλίαν ἀπέβριψεν, αὐτὸς δὲ καθίσας ὑπὸ πόδας τοῦ Καίσαρος, ἡσυχίαν ἤγειν, ἄχρις οὗ παρεδόθη φρουρησόμενος ἐπὶ τὸν θρίαμβον.

CAP. XXVIII.

Post Crassi interitum (53. a. Chr. n.) Cæsar et Pompeius utrique summam rerum appetentes, jam minus occulte sibi insidiantur. Inter turbas rei-publicæ summas, Catone suadente Pompeius solus creatur consul, Hispaniam et Africam provincias retinere jussus. (52. a. Chr. n.)

Καίσαρι δὲ πάλαι μὲν ἐδέδοκτο καταλύειν Πομπήϊον, ὡσπερ ἀμέλει κάκεινφ τοῦτον. Κρίσσου γάρ ἐν Πύρθοις ἀπολωλὸτος, ὡς ἦν ἐφεδρος¹ ἀμφόυν, ἀπελείπετο τῷ μὲν, ὑπὲρ τοῦ γένεσθαι μεγίστω, τὸν ὄντι καταλύειν, τῷ δ', ἵνα μὴ πάθη τοῦτο, προανααιρεῖν, ὃν ἐδεδοίκει. Τοῦτο δὲ Πομπήϊφ μὲν ἐξ ὀλίγου² φοβεῖσθαι παρέστη, τέως ὑπερορῶντι Καίσαρος, ὡς οὐ χαλεπὸν ἔργον, ὃν αὐτὸς ἠΰξησε, καταλυθῆναι πάλιν ὑπ' αὐτοῦ· Καῖσαρ δ', ἀπ' ἀρχῆς ὑπόθεσιν ταύτην πεποιημένος, ἀπὸ τῶν ἀνταγωνιστῶν,³ ὡσπερ ἀθλητῆς, ἑαυτὸν ἀποστήσας μακρὰν, καὶ τοῖς Κελτικοῖς ἐγγυμνασάμενος πολέμοις, ἐπήσκησε μὲν τὴν δύναμιν, ἠΰξησε δὲ τὴν δόξαν ἀπὸ τῶν ἔργων, εἰς ἀντίπαλον ἀρθεῖς τοῖς Πομπήϊου⁴ κατορθώμασι, λαμβάνων προφάσεις, τὰς μὲν αὐτοῦ Πομπήϊου, τὰς δὲ τῶν καιρῶν ἐνδιδόντων, καὶ τῆς ἐν Ῥώμῃ κακοπολιτείας, δι' ἣν οἱ μὲν ἀρχὰς μετιόντες, ἐν μέσφθι θέμενοι τραπέζας, ἐδέκαζον ἀναίσχύντως τὰ πλήθη, κατῆει δ' ὁ δῆμος ἔμμισθος, οὐ ψήφοις ὑπὲρ τοῦ δεδωκότος, ἀλλὰ τόξοις καὶ ξίφεσι καὶ σφενδόλαις ἀμιλλώμενος. Αἵματι δὲ καὶ νεκροῖς πολλάκις αἰσχύναντες τὸ βῆμα διεκρίθησαν, ἐν ἀναρχίᾳ τὴν πόλιν, ὡσπερ ἀκυβέρνητον⁵ ὑποφερομένην, ἀπολιπόντες·

NOTE

Cæsar in Gallia gestas, quas omnes Plutarchus silentio præteriit, vide in (Hirtii) libro VIII. de bello Gallico.

1 Ἐφεδρος] H. c. Cæsare summam rerum occupante, Pompeio se videbatur adjuncturus et vice versa. Itaque, quamdiu viveret, δεδιότες ἐκεῖνον ἀμφότεροι, τοῖς πρὸς ἀλλήλους ἀμωσγέπως ἐνέμενον δικαίοις, ut ait Plut. Pomp. c. 53.

2 Ἐξ ὀλίγου] Sc. χρόνου. Mox ad ἔργον, supplendum est ὃν, quod ne-

cesse non est, ut addatur.

3 Ἀπὸ τῶν ἀνταγωνιστῶν] Reiske dedit ex conjectura pro ἐπὶ τῶν ἀντ. Ego cum Solano ex duobus Codd. reciperem ἐπὶ τὸν ἀνταγωνιστήν.

4 Πομπήϊου] Mallem εἰς ἀντίπαλον Πομπήϊου ἀρθεῖς τοῖς κατορθώμασι, suis rebus gestis.

5 Ἀκυβέρνητον] Respublica sæpe cum navi comparatur; ne igitur cum Reiskio legere velis ὡσπερ ναῦν ἀκυβέρνητον.

ὥστε τοὺς τοῦν ἔχοντας ἀγαπᾶν, εἰ πρὸς μηδὲν αὐτοῖς χεῖρον, ἀλλὰ μοναρχίαν, ἐκ τῆς αὐτῆς παραφροσύνης καὶ τοσοῦτον κλύδωνος ἐκπεσεῖται τὰ πράγματα. Πολλοὶ δ' ἦσαν οἱ καὶ λέγειν ἐν μέσῳ τολμῶντες ἤδη, πλὴν ὑπὸ μοναρχίας ἀνῆκεστον εἶναι τὴν πολιτείαν, καὶ τὸ φάρμακον τοῦτο χρῆναι τοῦ προσητάτου τῶν ἰατρῶν ἀνασχεῖσθαι προσφέροντος· ὑποδηλοῦντες τὸν Πομπηϊόν.⁶ Ἐπεὶ δὲ κἀκεῖνος, λόγῳ παραιτεῖσθαι καλλωπιζόμενος, ἔργῳ παντὸς μᾶλλον ἐπέβαινε ἐξ ὧν ἀναδειχθήσοιτο δικτάτωρ, συμφρονήσαντες οἱ περὶ Κάτωρα, πείθουσι τὴν γερουσίαν ὑπατον αὐτὸν ἀποδεῖξαι μόνον, ὡς μὴ βιάσαιτο δικτάτωρ γενέσθαι, νομιμωτέρῃ μοναρχίᾳ παρηγορηθεῖς. Οἱ δὲ καὶ χρόνον⁷ ἐψηφίσαντο τῶν ἐπαρχιῶν. Δύο δ' εἶχεν, Ἰβηρίαν καὶ Λιβύην σύμπασαν, ἃς διέκειε πρεσβευτῆς ἀποπέλλων, καὶ στρατεύματα τρέφων, οἷς ἐλάμβανεν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου χίλια τάλαντα καθ' ἕκαστον ἐνιαυτόν.

CAP. XXIX.

Cæsare quoque prorogationem imperii petente et largitionibus rem suam juvante Pompeius a Cæsare legiones suas reposit, eique successorem eligendum censet. Sed vanis de Cæsaris exercitu rumoribus sparsis ita delinitur, ut exercitum parare negligat.

Ἐκ τούτου Καῖσαρ ὑπατείαν ἐμᾶτο¹ πέμπων, καὶ χρόνον ὁμοίως τῶν ἰδίων ἐπαρχιῶν. Τὸ μὲν οὖν πρῶτον Πομπηϊοῦ σιωπῶντος, οἱ περὶ Μάρκελλον καὶ Λέντλον ἠγναντιοῦντο, μισοῦντες ἄλλως Καίσαρα, καὶ τοῖς ἀναγκαίοις οὐκ ἀναγκαῖα προστιθέτες εἰς ἀτιμίαν αὐτοῦ καὶ προπηλακισμόν. Νεοκωμίτας² γὰρ ἔναγχος ὑπὸ Καίσαρος ἐν Γαλατίᾳ

NOTÆ

6 Τὸν Πομπ.] Vid. Plut. Pomp. 53. seqq.

7 Χρόνον] Ἐψηφίσθη δ' αὐτῷ τὰς ἐπαρχίας ἔχειν ἐς ἄλλην τετραετίαν.

1 Ὑπατείαν ἐμᾶτο] Pompeio adhuc consule, a. Chr. 52. et nihil contradicente. Petierat, ut absentì sibi, quandoque imperii tempus expleri cœpisset petitio securi consulatus daretur, ne ea causa maturius et imperfecto adhuc bello (Gallico) decederet. Suet. Jul. 26. Proximo anno Cæsar, non sine causa sibi veritus, si

privatus fieret, inimicis imperium habentibus, sui sibi imperii prorogationem petebat. Obstitit Marc. Claudius Marcellus consul, cum Serv. Sulp. Rufo a. Chr. n. 51. Tum accidit, quod noster sub finem huj. cap. et in Vit. Pomp. c. 58. de legato Cæsaris narrat, quod dictum Appianus c. 25. Cæsari ipsi tribuit. Lentulus is esse videtur, qui a. Chr. n. 49. consul fuit, plene L. Cornelius Lentulus Crus appellatus.

2 Νεοκωμίτας] Νεόκωμον, Novumcomum, urbem in Alpibus, rogatione

κατωκισμένους, ἀφηροῦντο τῆς πολιτείας· καὶ Μάρκελλος ὑπατεύων, ἕνα τῶν ἐκεῖ βουλευτῶν, εἰς Ῥώμην ἀφικόμενον, ἤκιστο ῥάβδοις, ἐπιλέγων, ὡς ταῦτα τοῦ μὴ Ῥωμαίων εἶναι παράσημα προστίθῃσιν αὐτῷ, καὶ δεικνύειν ἀπίοντα Καίσαρι ἐκέλευε. Μετὰ δὲ Μάρκελλον,³ ἤδη Καίσαρος τὸν Γαλατικὸν πλοῦτον ἀρύεσθαι ῥύδην ἀφεικότος⁴ πᾶσι τοῖς πολιτευομένοις, καὶ Κουρίωνα⁵ μὲν δημαρχοῦντα πολλῶν ἐλευθερωσαντος δανείων, Παῦλῳ δὲ, ὑπάτῳ ὄντι, χίλια καὶ πεντακόσια τάλαντα δόντος, ἀφ' ὧν καὶ τὴν βασιλικὴν ἐκείνος, ὀνομαστὸν ἀνάθημα, τῇ ἀγορᾷ προσεκόλλησεν,⁶ ἀντὶ τῆς Φουλβίας οἰκοδομηθεῖσαν· οὕτω δὲ φοβηθεὶς τὴν σύστασιν ὁ Πομπήϊος, ἀναφανδὸν ἤδη δὲ ἑαυτοῦ καὶ τῶν φίλων⁷ ἔπραττεν ἀποδειχθῆναι διάδοχον Καίσαρι τῆς ἀρχῆς· καὶ πέμπων ἀπήτει τοὺς στρατιώτας, οὓς ἔχρησεν αὐτῷ πρὸς τοὺς Κελτικοὺς ἀγῶνας. Ὁ δ' ἀποπέμπει, δωρησάμενος ἕκαστον ἄνδρα πενήτην καὶ διακοσίας δραχμαῖς⁸· οἱ δὲ τούτους Πομπήϊῳ κομίσαντες,⁹ εἰς μὲν τὸ πλήθος οὐκ ἐπιεικεῖς, οὐδὲ χρηστοὺς κατέσπειραν λόγους¹⁰ ὑπὲρ τοῦ

NOTE

Vatinia colonos Cæsar deduxerat jure Latii, h. e. ut qui annum magistratum habuerint, cives essent Romani. Suet. Jul. 28. App. de bell. Civil. II. 26.

3 Μετὰ Μάρκ.] H. e. anno proximo L. Æmilio Paulo et C. Claudio Marcello Cæs. a. Chr. 50.

4 Ἀφεικότος] De ea re vid. Sueton. Cæs. 26-28.

5 Κουρίωνα] Scilicet Æm. Paullus et C. Cl. Marcellus, qui fratri patrueli suo in consulatu successerat, consules facti sunt, quod Cæsari inimicissimi videbantur, Curio vero (de quo cf. Vellei. Pat. II. 48.) tribunus plebis ἐχθρὸς ὧν καὶ ὕδὲ τῷ Καίσαρι καρτερὸς καὶ ἐς τὸν δῆμον εὐχαριστώτατος καὶ εἰπεῖν ἱκανώτατος. Τούτων ὁ Καίσαρ Κλαύδιον μὲν οὐκ ἴσχυσεν ὑπάγεσθαι χρήμασι, Παῦλον δὲ χιλίων καὶ πεντακοσίων τάλαντων ἐπρίατο, μηδὲν αὐτῷ μῆτε συμπράττειν μῆτε ἐνοχλεῖν. Κουρίωνα δὲ καὶ συμπράττειν, ἔτι πλειόνων, εἰδὼς ἐνοχλοῦμενον ὑπὸ χρεῶν πολλῶν. Ascripsi ipsius App. I. I. c. 26. verba, quibus noster explicatur.

6 Τῇ ἀγορᾷ] Ad forum Romanum.

Προσεκόλλησεν, quasi agglutinavit, Reiske ex conjectura sua scripsit pro προσεκόμισεν. Præfero Solani conjecturam προσεκόσμησεν, ornatus causa adjectit foro. Cf. infra c. 66. nota 2. Recipienda erat lectio C. Anon. προσκοδόμησεν, licet sequatur οἰκοδομηθεῖσαν. Idem enim vocabulum interdum terque quaterque in paucis repeti, satis constat. Quam porticum noster Fulviam appellat, eadem est, ni fallor, quæ prius Æmilia dicebatur; quam in Livio XLI. 32. ab Censore Q. Fulvio Flacco refectam legimus. Quod si verum, Æmilius opus ejusdam majorum suorum dejectum magnificentiùs extruxit.

7 Καὶ τῶν φίλων] Potissimum per consulem C. Claud. Marcellum.

8 250 δραχμαῖς] H. e. circiter 50 Rthlr.

9 Οἱ—κομίσαντες] Appius nominatur in Vita Pomp. c. 57.

10 Οὐκ ἐπιεικεῖς οὐδὲ χρηστοὺς λόγους] H. e. πολλὰ ἐξεφλαύρισαν τὰς ἐκεῖ πράξεις καὶ λόγους ἐξέφερον βλασφῆμους περὶ Καίσαρος, ut ipse Plutarchus se interpretatur in Vita Pompeii c. 57.

Καίσαρος, αὐτὸν δὲ Πομπήϊον ἐλπίσι κεναῖς διέφθειραν, ὡς ποθοῦμενον ὑπὸ τῆς Καίσαρος στρατιᾶς, καὶ τὰ μὲν ἐνταῦθα διὰ φθόνον καὶ πολιτείας ὑπόλους μόλις ἔχοντα,¹¹ τῆς δ' ἐκεῖ δυνάμεως ἐτοίμης ὑπαρχούσης αὐτῷ, κἄν μόνον ὑπερβάλωσιν εἰς Ἰταλίαν, εὐθὺς ἐσομένης πρὸς ἐκεῖνον· οὕτω γεγονέναι τὸν Καίσαρα πλήθει στρατειῶν λυπηρὸν αὐτοῖς, καὶ φέρῳ μοναρχίας ὑποπτον. Ἐπὶ τούτοις Πομπήϊος ἔχαινουτο, καὶ παρασκευῆς μὲν ἡμέλει στρατιωτῶν, ὡς μὴ δεδουκῶς, λόγους δὲ καὶ γνώμαις κατεπολιτεύετο, τῷ δοκεῖν,¹² Καίσαρα, ψηφισθῆναι, ὧν ἐκεῖνος οὐδὲν ἐφρόντιζεν· ἀλλὰ λέγεται, τινὰ τῶν ἀφιγμένων παρ' αὐτοῦ ταξιαρχῶν, ἐστῶτα πρὸ τοῦ βουλευτηρίου, καὶ πυθόμενον, ὡς οὐ δίδωσιν ἢ γερουσία Καίσαρι χρόνον τῆς ἀρχῆς· Ἄλλ' αὕτη, φάναι,¹³ δώσει κρούσαντα τῇ χειρὶ τὴν λαβὴν τῆς μαχαίρας.

CAP. XXX.

Cæsare proponente, ut uterque, ipse et Pompeius, armis positus privati fierent, consules in senatu bellum Cæsari inferendum decernunt, a. Chr. 49.

Ὁὐ μὴν ἀλλ' ἦγε παρὰ Καίσαρος ἀξίωσις τὸ πρόσχημα τῆς δικαιολογίας λαμπρὸν εἶχεν. Ἠξίον γὰρ αὐτὸς τε καταθέσθαι τὰ ὄπλα, καὶ Πομπήϊου ταυτὸ πράξαντος, ἀμφοτέρους ιδιώτας γενομένους εὐρίσκεσθαι τι παρὰ τῶν πολιτῶν ἀγαθόν· ὡς τοὺς αὐτὸν μὲν ἀφαιρουμένους, ἐκείνῳ δ' ἦν εἶχε βεβαιουῖντας δύναμιν, ἕτερον διαβάλλοντας,¹ ἕτερον κατασκευάζειν τύραννον. Ταῦτα προκαλούμενος ἐν τῷ δήμῳ Κουρίων ὑπὲρ Καίσαρος, ἐκροτεῖτο λαμπρῶς· οἱ δὲ καὶ στεφάνους ἐπ' αὐτὸν, ὡσπερ ἀθλητὴν,² ἀνθοβολοῦντες ἠφίεσαν. Ἀντώνιο,³ δὲ δημιουργῶν Καίσα-

NOTE

cui astipulatur App. b. Civ. II. 30. qui illos talia dixisse addit εἶθ' ὑπὸ ἀγνοίας, εἶτε διεφθαρμένους.

11 Ἐπόλους scripsit Reiske pro ὑπόλου, et ἔχοντα, si bene habeat, pro κατέχοντα esse monet. Verte: et licet (Pompeius) Romam quidem Italiamque propter invidiam et vitia reipublicæ vix contineat, exercitum tamen Cæsaris ei paratum esse etc.

12 Τῷ δοκεῖν] *Specie tenus*, non re vincebat Cæsarem, iis ferendis rogationibus, quas Cæsar contemnebat. *Reiske*.

13 Φάναι] Vid. supra not. I. Ceterum cave ne cum Reiskio legas πλείω χρόνον; id enim per se intelligitur.

1 Διαβάλλοντας] Reiske mavult καταβαλόντας, altero dejecto, pessum dato.

2 Ὡσπερ ἀθλητὴν] Sc. μεγάλου καὶ δυσχεροῦς ἀγῶνος. Curio enim utrumque, et Cæsarem et Pompeium, oppugnare videbatur.

3 Ἀντώνιος] M. Antonius et Q. Cassius post Curionem tribuni plebis erant. Legit itaque Antonius Cæsa-

ρος ὑπὲρ τούτων ἐπιστολὴν κομισθεῖσαν εἰς τὸ πλῆθος ἐξήνεγκε, καὶ ἀνέγνω βία τῶν ὑπάτων. Ἐν δὲ τῇ βουλῇ Σκιπίων⁴ μὲν, ὁ Πομπηίου πενθερός, εἰσηγήσατο γνώμην, ἢ ἐν ἡμέρᾳ ῥῆτῃ μὴ κατάθηται τὰ ὄπλα Καῖσαρ, ἀποδειχθῆναι πολέμιον αὐτόν. Ἐρωτώντων δὲ τῶν ὑπάτων, εἰ δοκεῖ Πομπηίου ἀφεῖναι τοὺς στρατιώτας, καὶ πάλιν, εἰ δοκεῖ Καίσαρα, τῇ μὲν ὀλίγοι παντάπασι, τῇ δὲ πάντες παρ' ὀλίγους προσέθεντο. Τῶν δὲ περὶ Ἀντώνιον πάλιν ἀξιούντων ἀμφοτέρους τὴν ἀρχὴν ἀφεῖναι, πάντες ὁμαλῶς προσεχώρησαν. Ἀλλὰ, ἐκβιαζομένου Σκιπίωνος, καὶ Λέντου τοῦ ὑπάτου βοῶντος, ὄπλων δεῖν πρὸς ἄνδρα ληστὴν, οὐ ψήφων, τότε μὲν διελύθησαν, καὶ μετεβάλοντο τὰς ἐσθῆτας ἐπὶ πένθει διὰ τὴν σάσιν.

CAP. XXXI.

Cæsare alias easque moderatas condiciones offerente, Pompeioque, Cicerone potissimum conciliatore, jam cedente, Lentulus consul repugnat, Cæsari-que commodissimum belli prætextum offert.

Ἐπεὶ δὲ παρὰ Καίσαρος ἦγον ἐπιστολαὶ μετριάζειν δοκοῦντος, (ῥήξιον

NOTE

ris epistolam ὑπὲρ τούτων, de eo, ut uterque privatus fieret, anno proximo, quod ipse Plutarchus testatur in V. Pomp. c. 59. Appiani ordo hic est: Cl. Marcello et Paulo Css. Curione adhuc tribuno, Claudius senatum interrogabat, 1. utrum Cæsari successores mittendi sint? quod plurimi senatorum censent faciendum; 2. utrum Pompeio imperium sit adinendum? plurimi negant. Tum etiam Curio interrogat: 3. utrum utriusque imperio abire debeant? quod XXII. senatoribus displicet, cccclxx. placet. (Hæc tradidit Plutarchus verbis: ἐρωτώντων—προσεχώρησαν: sed Antonio, Curionis successori tribuit, quod Curioni tribuendum erat, quamvis Curio pro Cæsare Antonium haberet adjutorem. Cf. Vita Pomp. c. 58.) Tum Claudius cons. Pompeio exercitum et imperium contra Cæsarem tradit. Curio, exeunte tribunatu, ad Cæsa-

rem fugit, qui interim Ravennam pervenerat; Curioni succedunt Antonius et Cassius. Novi consules sunt, C. Cl. Marcellus, M. fil., et L. Corn. Lentulus Crus, a. Chr. 49. Tum Cæsar mediocria (quæ proximo cap. leguntur) petiit, quæ, Pompeio jam cedente, consules prohibent. Deinde Cæsar Css. epistolam misit per Curionem, ea sententia, se cum Pompeio imperio abire velle; illo vero imperium retinente, se patriæ et sibi non defuturum. Tum consules Cæsarem pro hoste habent, Antonium et Cassium ex senatu propellunt, (quos Curio et M. Cæcilius quidam sequuntur) et omnes ad Cæsarem profugiunt.

4 Σκιπίων] Quod nostro loco Plutarchus Scipioni et Lentulo, idem in Pomp. V. c. 58. Marcello tribuit, et ita invertit, ut quod nostro loco est posterius, illo sit prius.

γὰρ ἀφείς τᾶλλα πάντα, τὴν ἐντὸς Ἑλλεσπονδίας, καὶ τὸ Ἰλλυρικὸν μετὰ
 δυοῖν ταγματῶν ἀντὶ δοθῆναι, μέχρις οὗ τὴν δευτέραν ὑπατείαν μέ-
 τεισι) καὶ Κικέρων ὁ ῥήτωρ, ἄρτι παρὼν ἐκ Κιλικίας¹ καὶ διαλλαγὰς
 πράττων, ἐμάλαττε τὸν Πομπηϊόν· ὁ δὲ τᾶλλα συγχωρῶν, τοὺς στρα-
 τιώτας ἀφῆρει. Καὶ Κικέρων μὲν ἔπειθε τοὺς Καίσαρος φίλους συνεν-
 δόντας ἐπὶ ταῖς εἰρημέναις ἐπαρχίαις, καὶ στρατιώταις μόνοις ἑξακισχι-
 λίαις ποιεῖσθαι τὰς διαλύσεις. Πομπηϊόν δὲ καμπτομένον καὶ διδόντος,
 οἱ περὶ Λέντλον οὐκ εἶων ὑπατεύοντες, ἀλλὰ καὶ τῆς βουλῆς Ἀντώνιον
 καὶ Κουρίωνα² προφηλακίσαντες, ἐξήλασαν ἀτίμως, τὴν εὐπρεπεστάτην
 Καίσαρι τῶν προφάσεων αὐτοῖς μηχανησάμενοι, καὶ δι' ἧς μάλιστα τοὺς
 στρατιώτας παρώξυνεν,³ ἐπίδεικνύμενος ἄνδρας ἔλλογίμους καὶ ἄρχον-
 τας ἐπὶ μισθίων Ζευγῶν πεφευγότας ἐν ἐσθήσιν οἰκετικαῖς. Οὕτω γὰρ
 ἀπὸ Ῥώμης σκευάσαντες ἑαυτοὺς διὰ φόβον ὑπέξῃσαν.

CAP. XXXII.

Caesar noctu transgressus Rubiconem, Ariminum cepit, multa adhuc animo
 sollicito reputans, cum jam in eo esset, ut fluvium transiret, a. Chr. n. 49.

Ἦσαν μὲν οὖν περὶ αὐτὸν οὐ πλείους ἰππέων τριακοσίων καὶ πεντα-
 κισχιλίων ὀπλιτῶν· τὸ γὰρ ἄλλο στράτευμα πέραν Ἑλλεσπονδίας ἀπολε-
 λειμμένον ἔμελλον ἄξειν οἱ πεμφθέντες. Ὅρων δὲ τὴν ἀρχὴν ὣν
 ἐνίστατο πραγμάτων καὶ τὴν ἔφοδον οὐ πολυχειρίας δεομένην ἐν τῷ
 παρόντι μᾶλλον, ἢ θάμβει τε τόλμῃ καὶ τάχει καιροῦ καταληπτέαν
 οὔσαν, (ἐκπλήξειν γὰρ ἀπιστούμενος ῥῆγον, ἢ βιάσασθαι μετὰ παρι-
 σκευῆς ἐπελθὼν) τοὺς μὲν ἡγεμόνας καὶ ταξιάρχους ἐκέλευσε, μαχαίρας

NOTÆ

1 Ἐκ Κιλικίας] Ubi fuit proconsul.

2 Ἀντώνιον καὶ Κουρίωνα] Ne velis
 cum Solano legere Κάσσιον Κόιντον.
 Verum est, tribunos tum fuisse Anto-
 nium et Cassium, sed æque verum
 est, Curionem tum affuisse in senatu,
 si ulla est Dioni Cassio xli. princ. et
 Arriano fides II. 33.: Μάρκελλός τε
 καὶ Λέντλος ἐκέλευον τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀν-
 τώνιον ἐκστῆναι τοῦ συνεδρίου. Ἐνθα δὴ
 μέγα Βοήθησας ἐξέτρεχεν. Ξυνεξέθεον δ'

ἀντὶ Κουρίων τε (qui ultimas Cæsaris
 literas, quibus ejus inimici tantopere
 exasperabantur, novis consulibus, cu-
 riam intransibibus, sive potius in ipso
 jam senatu, (ut diserte Dio Cass.
 xli. 1.) reddiderat) καὶ Κάσσιος, etc.

3 Παρώξυνεν] Λέγων ὅτι καὶ σφᾶς,
 τοσάδε ἐργασασμένους, ἠγοῦνται πολεμίους
 καὶ τοιούτους ἄνδρας, ὑπὲρ αὐτῶν τε φθεγ-
 ζαμένους, οὕτως ἐξελαύνουσι εἰσληρῶς.

ἔχοντας ἀνευ τῶν ἄλλων ὄπλων,¹ κατασχεῖν Ἀρίμινον, τῆς Κελτικῆς² μεγάλην πόλιν, ὡς ἐνδέχεται μάλιστα φεισαμένους φόνου καὶ ταραχῆς Ὀρτησίῳ³ δὲ τὴν δύναμιν παρέδωκεν. Αὐτὸς δὲ τὴν μὲν ἡμέραν δούγει ἐν φανερῷ, μονομάχοις ἐφεστῶς γυμναζομένοις καὶ θεώμενοις· μικρὸν δὲ πρὸ ἑσπέρας θεραπεύσας τὸ σῶμα, καὶ παρελθὼν εἰς τὸν ἀνδρῶνα, καὶ συγγεγόμενος βραχεία τοῖς κεκλημένοις ἐπὶ τὸ δεῖπνον, ἤδη συσκοτάζοντο· ἐξανάστη,⁴ καὶ⁵ τοὺς μὲν ἄλλους φιλοφρονηθεῖς, καὶ κελεύσας περιμένειν αὐτὸν ὡς ἐπανελευσόμενον· ὀλίγοις δὲ τῶν φίλων προείρητο, μὴ κατὰ τὸ αὐτὸ πάντας, ἄλλον δ' ἄλλη διώκειν. Αὐτὸς δὲ τῶν μισθίων Ζευγῶν ἐπιβῆς⁶ ἐνὸς, ἤλαυεν ἐτέραν τιὰ πρῶτον ὁδὸν, εἶτα πρὸς τὸ Ἀρίμινον ἐπιστρέψας, ὡς ἦλθεν ἐπὶ τὸν ὀρίζοντα⁷ τὴν ἐντὸς Ἄλπεων Γαλατίαν ἀπὸ τῆς ἄλλης Ἰταλίας ποταμὸν, (Ρουβίκων καλεῖται) καὶ λογισμὸς αὐτὸν εἰσῆι μᾶλλον ἐγγίζοντα τῷ δεινῷ, καὶ περιφερόμενον⁸ τῷ μεγέθει τῶν τολμωμένων, ἔσχε τὸν δρόμον· καὶ τὴν πορείαν ἐπιστήσας, πολλὰ μὲν αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ δύνεγκε, σιγῇ τὴν γνώμην ἐπ' ἀμφοτέρα μεταλαμβάνων, καὶ τροπὰς ἔσχεν αὐτῷ τότε τὸ βούλευμα πλείστας· πολλὰ δὲ καὶ τῶν φίλων τοῖς παροῦσιν, ὧν ἦν καὶ Πολλίων Ἀσίνιος, συνδιηπόρησεν, ἀναλογιζόμενος, ἡλικίαν κακῶν ἄρξει πᾶσιν ἀνθρώποις ἢ διάβασις, ὅσον τε λόγον αὐτῆς⁹ τοῖς αὐθις ἀπολείψουσι. Τέλος δὲ μετὰ θυμοῦ τινος, ὥσπερ ἀφείς ἑαυτὸν ἐκ τοῦ λογισμοῦ πρὸς τὸ μέλλον, καὶ τοῦτο διη τὸ κοινὸν τοῖς εἰς τύχας ἐμβαίνουσιν ἀπόρους καὶ τόλμας

NOTÆ

1 Ἄνευ τῶν ἄλλων ὄπλων] H. e. εἰρηρικῶς ἐσταλμένοις. Ne sint suspecti, si armati ex provincia in Italiam transgressi viderentur.

2 Τῆς Κελτικῆς] Vit. Pom. c. 60. τῆς Ἰταλίας, quod huic loco convenientius est. Est enim Ariminum Italiæ propriæ urbs prima ad mare superum, Galliam cisalpinam versus. Poterat vero eadem et Galliæ urbs dici, quia Semnones eam tenebant, Galli natione, quamvis Italiæ propriæ particulam tenerent.

3 Ὀρτησίῳ] H. e. Q. Hortensio, oratoris filio, qui non ita multo post classi Cæsaris præfuit.

4 Ἐξανέστη] Ὡς δὴ τὸ σῶμα ἐνοχλοῦμενος. Arrian.

5 Καὶ videtur redundare, aut in

prox. pone ἐπανελευσόμενον deest ἐξήει. Reiske.

6 Ἐπιβῆναι, quod sciam, non cum genitivo construitur, sed aut cum dativo aut cum accusativo. At usurpat tamen Plutarchus cum genitivo. Vid. c. 45. fin. Reiske.

7 Ὀρίζοντα] Cum Cod. V. et Anon. et Solano διορίζοντα legere mallet.

8 Περιφερόμενον] Reiske mavult συμπεριφερόμενον. Idem mox ex conj. scripsit ἔσχε τὸν δρόμον (ut c. 52.) pro vulgata ἔσχετο δρόμου. Utroque loco vulgata non erat sollicitanda. Vide Stephani Thesaurum.

9 Αὐτῆς] Reiske hanc vocem abesse mavult; ego fero. Τοῖς αὐθις sc. ἐσομένοις.

προσίμων ὑπειπών· Ἀνεῤῥίφθω κύβος.¹⁰ ὤρμησε πρὸς τὴν διάβατιν· καὶ δρόμῳ τὸ λοιπὸν ἤδη χρώμενος, εἰσέπεσε πρὸ ἡμέρας εἰς τὸ Ἀρίμινον, καὶ κατέσχε. Λέγεται δὲ τῇ προτέρᾳ νυκτὶ τῆς διαβάσεως ὄναρ ἰδεῖν ἔκθεσμον· ἔδοκει γὰρ αὐτὸς τῇ ἑαυτοῦ μητρὶ μίγνυσθαι τὴν ἀόρητον μίξιν.¹¹

CAP. XXXIII.

Arimino capto ingens terror et urbi injicitur et Pompeio, qui animo nimis turbato Roma fugit.

Ἐπεὶ δὲ κατελήφθη τὸ Ἀρίμινον, ὥσπερ ἀνεφγμένον τοῦ πολέμου πλατείαις πύλαις ἐπὶ πᾶσαν ὁμοῦ τὴν γῆν καὶ θάλασσαν, καὶ συγκεχυμένων ἅμα τοῖς ὄροις τῆς ἐπαρχίας τῶν νόμων τῆς πόλεως,¹ οὐκ ἄνδρας ἢ τις φήθη καὶ γυναῖκας, ὥσπερ ἄλλοτε, σὺν ἐκπλήξει διαφορτῆν τῆς Ἰταλίας, ἀλλὰ τὰς πόλεις αὐτὰς ἀνισταμένας, φυγῇ διαφέρεσθαι δι' ἀλλήλων· τὴν δὲ Ῥώμην, ὥσπερ ὑπὸ ῥευμάτων, πεμπλαμένην φυγαῖς τῶν πέριξ δήμων καὶ μεταστάσεσιν, οὐτ' ἄρχοντι πείσαι ῥαδίαν οὔσαν, οὔτε λόγῳ καθεκτὴν, ἐν πολλῷ κλύδωνι καὶ σάλῳ, μικρὸν ἀπολιπεῖν² αὐτὴν ὑφ' αὐτῆς ἀνατετραίφθαι. Πάθη γὰρ ἀντίπαλα, καὶ βίαια κατεῖχε κινήματα πάντα τόπον. Οὔτε γὰρ τὸ χαῖρον ἡσυχίαν ἤγεν, ἀλλὰ τῷ δεδοικότε καὶ λυπουμένῳ κατὰ πολλὰ συμπίπτον ἐν μεγάλῃ πόλει, καὶ θρασυνόμενον ὑπὲρ τοῦ μέλλοντος, δι' ἐρίδων ἦν. Αὐτόν τε Πομπήϊον ἐκπεπληγμένον ἄλλος ἀλλαχόθεν ἐτάριετε, τοῖς μὲν, ὡς ἠϋξῆσε Καίσαρα καθ' ἑαυτοῦ καὶ τῆς ἡγεμονίας, εὐθύνας ὑπέχοντα, τῶν δ' ὅτι παραχωροῦντα καὶ προτεινόμενον εὐγνώμονας διαλύσεις ἀφῆκαν³

NOTÆ

10 Ἀνεῤῥίφθω κύβος sive ὁ κύβος ἄν.] His ipsis vocibus Græcis usus est Cæsar, ut patet ex Plut. Vita Pomp. c. 60. Ne credas, Latine forte dixisse: jacta alea esto. Cf. Suet. Jul. c. 32.

11 Μίξιν] *Visus est per quietem matris stuprum intulisse* Suet. Jul. 7., qui Cæsarem hoc somnio, cum in Hispania ulteriori quæstor esset, confusum esse auctor est. Quo somnio onirocritici sive conjectores arbitrium orbis terrarum portendi dixerunt, quando mater non alia esset, quam terra, quæ omnium parens haberetur. Cf.

Casaub. comment.

1 Συγκεχυμένων—τῆς πόλεως] Certe cum Xylandro: *confuso simul cum provinciarum (provinciae) limitibus jure reip. Romanæ.* Italia enim a Romanis non habebatur pro provincia, sed ejus administratio ab urbe Roma pendebat.

2 Ad ἀπολιπεῖν aut adde, aut subaudi saltim τοῦ. *Reiske.*

3 Σæpe nimiam Reiskii proclivitatem conjecturas in textum recipiendi improbavi, ut nostro quoque loco, ubi ἀφῆκαν scripsit pro ἀφῆκε et κατηγοροῦντα pro κατηγοροῦντας, et locum

τοῖς περὶ Λέντλον ὑβρίσαι, κατηγοροῦντα. Φαώνιος δ' αὐτὸν ἐκέλευσε τῷ ποδὶ τύπτειν τὴν γῆν· ἐπεὶ μεγαληγορῶν ποτε πρὸς τὴν σύγκλητον, οὐδὲν εἶα πολυπραγμονεῖν, οὐδὲ φροντιζεῖν ἐκείνους τῆς ἐπὶ τὸν πόλεμον παρασκευῆς· αὐτὸς γάρ, ὅταν ἀπίη,⁴ κρούσας τὸ ἔδαφος τῷ ποδὶ, στρατευμάτων ἐμπλήσειν τὴν Ἰταλίαν. Οὐ μὴν ἀλλ' καὶ τότε πλήθει δυνάμεως ὑπερέβαλεν ὁ Πομπηῖος τὴν Καίσαρος· εἶασε δ' οὐδεὶς τὸν ἄνδρα χρήσασθαι τοῖς ἐαυτοῦ λογισμοῖς, ἀλλ' ἐπ' ἀγγελμάτων πολλῶν καὶ ψευδῶν καὶ φόβων, ὡς ἐφεστῶτος ἤδη τοῦ πολέμιου, καὶ πάντα κατέχοντος, εἶξας καὶ συνεκρουσθεὶς τῇ πάντων φορᾷ, ἐψηφίζετο⁵ ταραχὴν ὄρᾱν, καὶ τὴν πόλιν ἐξέλιπε, κελεύσας ἐπεσθαι τὴν γερουσίαν, καὶ μηδένα μένειν τῶν πρὸ τῆς τυραννίδος ἡρημένων τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἐλευθερίαν.

CAP. XXXIV.

Tumultuaria fuga consulum plurimorumque senatorum ex urbe. Clementia Cæsaris erga Labienum, qui ad Pompeium transiverat, et Domitium Pompeii præfectum, qui captus erat.

Οἱ μὲν οὖν ὑπάτοι μὴδ', ἃ νόμος ἐστὶ πρὸ ἐξόδου, θύσαντες ἔφυγον· ἔφευγον δὲ καὶ τῶν βουλευτῶν οἱ πλεῖστοι, τρόπον τινα δι' ἀρπαγῆς ἀπὸ τῶν ιδίων, ὅ τι τύχοιεν, ὡσπερ ἀλλοτρίων, λαμβάνοντες. Εἰς

NOTÆ

vertit: Pompeium alii atque alii hinc illinc vexabant et exagitabant, partim rationem torporis et patientiæ reddentem exigentibus, qui Cæsarem in semetipsum et in rempublicam tantopere auxisset et exaggerasset, partim eos e contrario incusantem, qui Lentulum sissent eas contumelias aspergere Cæsari, quamvis concedenti et conditiones pacis æquas offerenti. Mihi nihil mutandum videtur nisi κατηγοροῦντας in κατηγορούτων, cum Cod. V. et Anon. Quo facto hanc habes sententiam: Ipsum Pompeium attonitum alii alio crimine perturbabant; in aliorum objurgationes incurrebat, quod Cæsaris potentiam contra se ipsum auxerit, et quod imperio (novissime contra Cæsarem tra-

dito) male sit usus; alii cum incusabant, quod Cæsarem jam cedentem et æquas conditiones offerentem a Lentulo injuriis affici permiserit.

4 Ἀπίη] Sc. ex urbe. Sed præfero ἐπίη sc. Cæsar, cum Cod. V. et Anon. Solano probante. Cf. Pomp. Vita, c. 57. καὶ τοὺς λέγοντας, ἂν ἐλαύνη Καῖσαρ ἐπὶ τὴν πόλιν, οὐχ ὄρᾱν δυνάμεις, αἷς αὐτὸν ἀμυνοῦνται, μειδιῶν τῷ προσώπῳ καὶ διακεχυμένος ἀμελεῖν ἐκέλευσεν· Ὅπου γὰρ ἂν, ἔφη, τῆς Ἰταλίας ἐγὼ κρούσω τῷ ποδὶ τὴν γῆν, ἀναδύονται καὶ πεζικαὶ καὶ ἵππικαὶ δυνάμεις. Confer. ejusdem libri c. 60. et 61.

5 Ἐψηφίζετο] Sic dedit Reiske ex conj., quæ huic loco magis convenit, quam vulgata ψηφίζεται.

δ', αἱ καὶ σφόδρα τὰ Καίσαρος ἡρημένοι πρότερον, ἐξέπεσαν ὑπὸ θύμβουσι τότε τῶν λογισμῶν, καὶ συμπαρανήχθησαν, οὐδὲν δεόμενοι, τῷ ρεύματι τῆς φορᾶς ἐκείνης. Οἰκτρότατον δὲ θέαμα τῆς πόλεως ἦν, ἐπιφερομένου τοσούτου χειμῶνος, ὥσπερ νεὸς ὑπὸ κυβερνητῶν ἀπαγορευμάτων πρὸς τὸ συντηχὸν ἐκπεσεῖν κομιζομένη. Ἄλλὰ καίπερ ὄψω τῆς μεταστάσεως οἰκτρῆς οὐσης, τὴν μὲν φυγὴν οἱ ἄνθρωποι πατρίδα¹ διὰ Πομπηίων ἠγοῦντο, τὴν δὲ Ῥώμην, ὡς Καίσαρος στρατόπεδον, ἐξέλιπον. Ὅπου καὶ Λαβιηνός,² ἀνὴρ ἐν τοῖς μάλιστα φίλος Καίσαρος, καὶ πρῆξεν τῆς γεγονῆς, καὶ συνηγωνισμένος ἐν πᾶσι προθυμώτατα τοῖς Κελτικοῖς πολέμοις, τότε ἐκείνον ἀποδρᾶς, ὄχρητο πρὸς Πομπηίων. Ἄλλὰ τούτῳ μὲν καὶ τὰ χρήματα καὶ τὰς ἀποσκευὰς ἀπέπεμψεν ὁ Καίσαρ. Δομίτιον³ δ' ἠγουμένῳ σπειρῶν τριάκοντα, καὶ κατέχοντι Κορφίνιον, ἐπελθὼν παρεστρατοπέδευσεν. Ὁ δ' ἀπογνοὺς τὰ καθ' ἑαυτὸν, ἤτησε τὸν ἰατρὸν, οἰκέτην ὄντα, φάρμακον καὶ λαβῶν τὸ δοθὲν, ἔπιεν ὡς τεθνηζόμενος. Μετ' ὀλίγον δ' ἀκούσας, τὸν Καίσαρα θαυμαστῇ τι φιλικῶν χρησθῆναι πρὸς τοὺς ἐαλωκότας, αὐτὸς αὐτὸν ἀπεθρήνει, καὶ τὴν οὐδότητα τοῦ βουλευμάτος ἠτιᾶτο. Τοῦ δ' ἰατροῦ θαυμάσιον αὐτὸν, ὡς ἄνθρωπον, οὐ θανάσιμον, πεπωκότα, περιχαρῆς, ἀναστὰς ἀπῆει πρὸς Καίσαρα, καὶ λαβῶν δεξιὰν, ἀεὶθις διεξέπεσε πρὸς Πομπηίων. Ταῦτ' εἰς τὴν Ῥώμην ἀπαγγελλόμενα τοὺς ἀνθρώπους ἰδίους ἐποίει, καὶ τινες φησόντες ἀνέστρεψαν.

NOTÆ

1 Πατρίδα] Monuerat Pompeius, ne dubitarent Romam relinquere; οὐ γὰρ τὰ χωρία καὶ τὰ οἰκήματα τὴν δύναμιν ἢ τὴν ἐλευθερίαν εἶναι ἀνδράσιν ἀλλὰ τοὺς ἄνδρας, ὅπη ποτ' ἂν ᾧσιν, ἔχειν ταῦτα σὺν ἑαυτοῖς. Ἀμνομένους δ' ἀναλῆψεσθαι καὶ τὰ οἰκήματα. Adjecit, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, et qui in castris Cæsaris fuissent. Appian. c. 37. Cf. Plut. Pomp. c. 61. Vellei. Pat. II. 49.

2 Λαβιηνός] Labienus, quem Cæsar, quando in Galliam cisalpinam abibat, omnibus in transalpina relictis copiis

præficere solebat, divitiis et gloria auctus majori cum fastu quam pro legato sese gerebat; eumque Cæsar sibi se exæquare videns, minus jam diligebat. Eam mutationem voluntatis Cæsaris Labienus non ferens, simulque sibi metuens, defectionem fecerat. Dio Cass. I. XLI. princ.

3 De L. Domitio Ahenobarbo. Cf. Cæsar de B. Civ. I. 16. seqq. De ejusdem vivendi cupiditate, postquam venenum biberat, vide Plinium VII. 53. cum nota Harduni et Suetonii Ner. 2.

UC SOUTHERN REGIONAL LIBRARY FACILITY

AA 000 404 799 9

University Of California, Los Angeles

L 007 625 451 5

SOUTHERN BRANCH
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
LIBRARY
LOS ANGELES, CALIF.

